This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

EXCHANGE

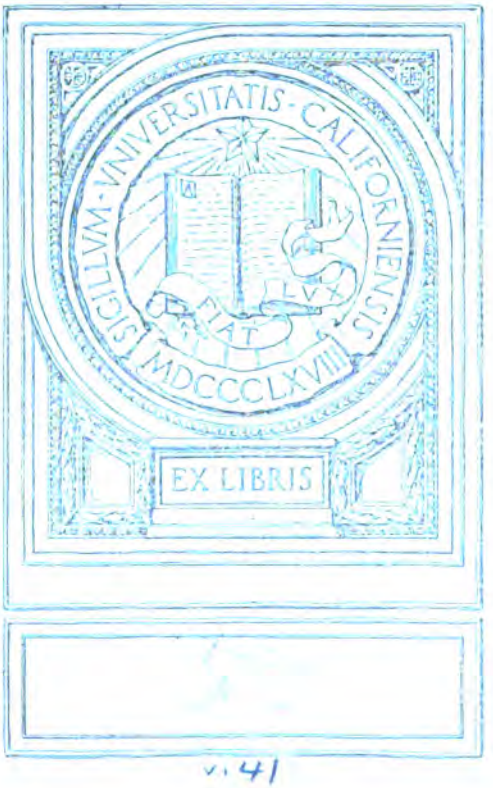

v. 41

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIV. OF
CALIFORNIA

ROZPRAWY
AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

WYDZIAŁ
FILOLOGICZNY.

Serya II. Tom XXVI.

Ogólnego zbioru tom czterdziesty pierwszy.

W KRAKOWIE.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1906.

Digitized by Google

UNIV. OF
CALIFORNIA

EXCHANGE

Kraków 1906. — Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego.

Digitized by Google

Univ. of California
AP248
K69R67
v.41
MAIN

TREŚĆ.

	Strona
1. CASIMIRUS de MORAWSKI: De Athenarum gloria et gloriositate Atheniensium	1— 42
2. VICTOR HAHN: De Plutarchi Moralium codicibus quaestiones selectae (z 2 tablicami)	43—128
3. THADDAEUS SINKO: De Apulei et Albini doctrinae Platonicae adumbratione	129—178
4. SEVERINUS HAMMER: Contumeliae, quae in Ciceronis invectivis et epistulis occurrunt, quatenus Plautinum redoleant sermonem .	179—218
5. STANISŁAW SCHNEIDER: Czy Getowie wierzyli w jednego Boga? (Studyum z zakresu religii i mitologii porównawczej)	219—248
6. THADDAEUS SINKO: Studia Nazianzenica	249—312
7. WITOLD KLINGER: Ambrozya i Styks a woda żywa i martwa. (Studyum mitologiczne porównawcze)	313—380

497468

Digitized by Google

UNIV. OF
CALIFORNIA

Digitized by Google

De Athenarum gloria et gloriositate Atheniensium

scripsit

Casimirus de Morawski.

Si quidem Pericles dum virtutes Atheniensium celebrat etiam hanc laudem iis vindicavit, quod inter opera et verba aequabilem quandam rationem semper servaverint curaverintque ne orationes a rebus gestis nimis discreparent, id sane neque in omnia historiae Atticae tempora quadrare neque omni ex parte esse vera affirmare ausim. Nam et fuerunt certe saecula, quibus et historia et vox omnino siluit, cum insignia opera perficiebantur a potentiae Atticae conditoribus, qui ut illi Horatiani heroes, illacrimabiles descenderunt in Orcum, et ex alia parte negari non potest, laudes Athenarum diutius viguisse quam vires et integrum urbis fastigium; immo vero quo magis antiquae evanescebant virtutes, praeconia vanitate inflata altius exsultabant ita ut marcescens Palladis urbis fama in dies maiore verborum inanium fragore et strepitu circumsonaretur. Supervixisse igitur gloriae suae Athenas rectissime statuas, quod quidem in multarum gentium et urbium fatis deprehendi potest; ideoque Goethiani Fausti sententiae

Im Anfang war die That

non sine iusta ratione tamquam epilogum extremum adicere possis hanc alteram: Am Ende war das Wort.

Fastos Athenarum evolvere qui sibi proposuisset et singillatim enarrare, quibus affectibus sive laudationibus scriptores crescentem patriae gloriam essent prosecuti, is profecto admodum amplam materiam aggrederetur, in qua tractanda ne excerptorum locorum far-

Digitized by Google

ragine expositio ipsa quadamtenus obrueretur, summopere ei esset cavendum. Nobis igitur, ne eius generis naufragii periculum incurreremus, arctioribus terminis quaestionem circumscribere placuit et pauca dumtaxat delibare, ex quibus perpensis lux quaedam ad mores Atheniensium rectius cognoscendos redundare posset.

I.

Atque ut a Solone, qui cum historiae tum litteris Atticis quodammodo praeest et non solum patriae pater sed etiam ingeniorum sospitator praedicari potest, initium faciamus, concedamus necesse est, eum pro reipublicae, qualis tum temporis exstabat, mediocritate modicum quoque fuisse in gloria Atheniensium celebranda. In ea tamen elegia, cui Salamis inscribitur, Athenas μεγάλην πόλιν et πολυήρατον ἄστυ nuncupavit, quod quidem alterum epitheton posterioris aevi scriptores, ut Bacchylides 18, 9, Aristophanes Nub. 299 saepius de Athenis, Solonis exemplum secuti, usurpaverunt. Ardentior iam affectus alio loco eiusdem elegiae manifestus est, ubi Solon spem expressit fore ut dii Athenarum arcem protegerent et conservarent diuturnam.

ἡμετέρη δὲ πόλις κατὰ μὲν Διὸς οὔποτ' ὀλεῖται
αἶσαν.....

Qua fide imbutus haudquaquam dubitavit poeta ea quae in moribus aequalium sese offendissent severa insectatione civibus exprobrare. Perstrinxit igitur eos qui nimis divitiarum avidi humiliores et debiles homines opprimebant, non pepercit porro iis qui in privatis causis et lucris persequendis vulpium astutarum more procedebant et quod admirationem praecipue movet, iam id vitium diserte notavit, quo in castigando nimii sunt fere posterioris aevi fabularum auctores, praecipue vero Aristophanes. Nempe iam Solon in eos qui privatim calliditate et dolis excellerent, at de republica consultantes, stolidi evaderent et caecutientes acriter est invectus:

ὑμέων δ' εἷς μὲν ἕκαστος ἀλώπεκος ἴχνεσι βαίνει
σύμπασιν δ' ὑμῖν χαῦνος ἔνεστι νόος.

Quod adiectivum χαῦνος eum hominem notat, qui vasto oris hiatu adstans omnes ineptias nimia cum credulitate et securitate excipit.

Digitized by Google

blandas novitates, quae modo auriculas eius oblectent, aucupatur, quique rumorum et eius generis deliciarum inanitate repletus rempublicam aggreditur gubernandam, ut tumorem suum simul exhibeat et stuporem. Itaque iam initio historiae, ut ita dicam in cunis ipsis Athenarum, deprehendimus illud vitium, quod procedentibus annis latius serpens tantas edidit ruinas, tot cladium exstitit fons et origo. Χαῦνοι erant Athenienses iam tempore Solonis, χαυνοπολίτας irrisit Aristophanes (Acharn. 635 cf. 133), idem urbem totam in Equitibus (1262 cf. 1119) comica adnominatione Κεχηναίων πόλις designavit. Quod idem aliis verbis expressit Eubulos (FCG, II, 167 K) talia de Atheniensibus proferens:

Κεκροπιδῶν κόροι
Κάπτοντες αὔρας, ἐλπίδας σιτούμενοι.

Neque alio morbo laborabant ii, qui tempore Demosthenis in foro grassabantur et importunis interrogationibus novitates captabant. Quo altius vero illa pravitas animis insidebat, eo faciliorem oratoribus praebebat viam ad quaelibet eloquentiae lenocinia auribus auditorum insinuanda.

Sed revertamur ad propositum. Potentia Athenarum, cuius fundamenta iacta sunt a Solone, brevi post sub tyrannis ex Pisistratidarum gente insigni iam splendore refulsit. Et quamvis hoc historiae atticae aevum neque certis neque copiosis litterarum monumentis illustretur, qua tamen iam tum temporis Athenae viguerint auctoritate, in propatulo est. Videlicet iam Pisistrati aevo exstitit hic securum litterarum et artium receptaculum, in quo viri ingeniis praestantes, ex diversis Graeciae partibus oriundi congregarentur. Quodque apud omnes gentes, quae aliquod potentiae fastigium sunt assecutae evenit, ut splendor praesentis temporis etiam praeterita illustret saecula, vel potius ut nitore antiquitatis homines sui aevi res gestas exornare conentur, id accidit quoque Athenis cum Pisistratus eiusque filii gubernacula tenerent. Exortum est videlicet studium inquirendi in pristinam historiam iisque investigationibus id persequebantur viri docti, ut gloriam recentem antiquis monumentis et documentis firmarent et quae fabulis aut libellis de heroum praeclare factis narratum esset, ea arctiore vinculo vel tenui saltem filo cum Attica et Athenis conecterentur. Ad Troiam convertebant sese cum admiratione aequalium oculi; sicuti postea Romanae gentes ad Troianas familias origines suas referebant, ita tunc

Digitized by Google

quoque id studebant Athenienses, ut historiam suam cum Troiae fatis coniungerent et Troianae gloriae rivos deducerent in patrium solum. At expeditiones bellicae Pisistrati egregie promovebant haec conamina; occupatio Salaminis, quae insula sub Atticam cessit dominationem [1]) effecit, ut antiqui Salaminii heroes, Teucrus et Aias fabulis atticis adnecterentur atque Sophocles (Aias 202) Aiantis comites

γενεᾶς χθονίων ἀπ' Ἐρεχθειδῶν

nuncupare non dubitaverit. Fovit porro et excitavit haec molimina victrix ad Sigeum occupandum expeditio, quam in tempora Pisistrati incidisse probabile est [2]).

Sed amor patriae parum contentus eo, quod heroes Homerici fabulis et historiae atticis nunc immiscebantur, inversa quoque via procedebat eo consilio, ut personas fabulosas Atticae proprias in antiquas Homeri et aliorum narrationes intruderet. Itaque cum Thesei cultum una cum potentiae atticae incrementis in dies latius serpsisse constet, ita ut heros ille si minus a Solonis temporibus, at certe a Pisistrati aevo praecipuum et insignem in fabulosa Atticae historia occupaverit locum, utpote nativus et genuinus Athenarum conditor et patronus, non est mirum, quod quo fama eius antiquis testimoniis illustrata magis celebraretur, fervidi gloriae atticae aucupes Pisistrati aevo nomen Thesei in Homeri Odysseam (λ, 631) infersisse dicuntur. Quod idem de Menesthei mentione, qui in catalogo Iliadis (B, 553) in equitum et peditum dispositione sollertissimus dux Atheniensium celebratur, affirmaverunt iam antiqui harum rerum investigatores. Et licet eius generis suspiciones a Megarensibus, vicinorum Atheniensium malignis obtrectatoribus, provenerint, a Dieuchida et Cherea, non est profecto idonea causa, ut eorum testimoniis fidem omnino abrogemus. Immo vero admodum probabile est, Pisistrati temporibus carmina Homeri aliquot immutationes et interpolationes ex mente Atheniensium esse perpessa [3]). Postea vero nova aetas aliis praeterea additamentis fabulas veteres exornavit, quae Atticorum heroum fata ficticio circumdarent splendore [4]).

[1]) Apoll. Rhod. I, 93: ἐν Ἀτθίδι νήσῳ.

[2]) Gruppe, Griechische Mythologie 23—24.

[3]) Cf. de hac quaestione Wilamowitzium, Homerische Untersuchungen et P. Caueri: Grundfragen der Homer-Kritik p. 82 sqq.

[4]) Nemo profecto haec Graecorum studia disertius definivit, quam Tacitus in hist. II, 4, ubi haec legimus: quaeque alia laetum antiquitatibus Grecorum genus incertae vetustati adfingit.

Digitized by Google

II.

Etenim Pisistratidarum dominatio quam in transcursu attigimus, postquam ambitioni Atheniensium et gloriae vias commonstravit, novae reipublicae formae cessit atque brevi post insequentis saeculi felicitate est obscurata. Cuius quidem prima decennia cum fragore armorum et bellico strepitu fuerint repleta, quod aequalium historicorum caruerunt praeconiis non est quod mireris. Nam Marathonomacharum aetati, quibus bellum solum cordi erat, deerat profecto otium ad Martis eventus et triumphos celebrandos.

Perchè.... a far l'opere virtuose
Più ch'a narrarle poi sempre era pronto.

Sed quo tempore historia silebat, poetica ingenia iam sese accinxere ad laudes Athenarum exornandas. Notum enim est Phrynichum iam fortasse a. 493 Miletum captam detulisse in scaenam, a. 476 in Phoenissis pugnam Salaminiam, cuius vestigia pressisse Aeschylum, qui a. 472 eandem victoriam in theatro Attico celebrasset. Praeterea satis magnum epigrammatum proventum iam illi anni attulerunt; quae poemata minuta, quibus fortium virorum mortes deplorabantur, utrum posterior aetas recte an perperam Simonidi Ceo magna ex parte vindicarit, diiudicari non potest. Sed quamvis eorum originem, utpote incertam, necesse sit in dubio relinquamus, aliunde tamen constat in poetarum concentu, qui post victorias exortus esset, duorum maxime praestantium huius aevi vatum non defuisse voces. Nam et Simonides Spartanis qui apud Thermophylas mortem gloriosam occubuerunt, carmen proprium dedicavit et Pindarus, quamvis vitam inter adversarios Atheniensium degisset raroque Atheniensium, qui potius musicis quam gymnicis certaminibus vacabant, mentionem fecisset, dithyrambo admodum honorifico gloriam Atheniensium celebravit. Quem quidem a. 474 scriptum et actum esse probabilis est coniectura Wilamowitzii [1]). Poetae autem Thebano rem egregie cessisse et summos conciliasse favores id fidem facit quod cum honoribus tum nummis ab Atheniensibus donatus esse traditur. Paucula carminis frusta quae aetatem nostram tulerunt luculenter edocent quomodo Pindarus propositum absolverit

[1]) Aristoteles und Athen. II, 300.

Digitized by Google

et praeterea demonstrant exemplum poetae Thebani non solum plausus sed etiam frequentes excitasse imitationes.

Mira est in iis profecto epithetorum coacervatio:

> Ὦ καὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι
> Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι,
> Δαιμόνιον πτολίεθρον.

Etenim habemus hic fere tot lixas quot milites ut Quintiliani verbis utar adiectivorum nimiam congeriem exprobrantis.

Exspectares fortasse futurum fuisse, ut ex his adiectivis aliquod penitus Athenarum nomini agglutinaretur [1]), ut certa epitheta cum recentiorum Italiae urbium nominibus plane coaluerunt. Atque in usu cottidiano et vulgari quin id evenerit dubitari nequit. Nam ex comoediis Aristophanis patet vulgi assentatores antiquis illis epithetis usurpandis animos plebeculae captasse et vanitati eius indulsisse eo consilio, ut mentes blandis vocabulis inebriatae tractabiliores fierent. Erant nempe hae voces ῥημάτια μαγειρικά et eximiam dulcedinem auriculis fatuae multitudinis instillabant. Itaque in comoediis, ubi mores Atheniensium castigantur et irridentur, saepius haec epitheta occurrunt, apud Aristophanem Georg. fr. 110 (λιπαρός), Equitt. 1323 (ἰοστέφανος), 1328 (λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι), Nub. 299 (λιπαρός); diserte porro horum vocabulorum blandam vim descripsit idem Aristophanes in Acharnensibus 637, ubi haec legimus

> πρῶτον μὲν ἰοστεφάνους ἐκάλουν· κἀπειδή τοῦτό τις εἶποι
> εὐθὺς διὰ τοὺς στεφάνους ἐπ' ἄκρων τῶν πυγιδίων ἐκάθησθε
> εἰ δέ τις ὑμᾶς ὑποθωπεύσας λιπαρὰς καλέσειεν Ἀθήνας
> εὗρε πᾶν ἂν διὰ τὰς λιπαράς...

Quo qidem loco poeta ludificatus esse traditur Euripidem, qui in Troadibus (803) his verbis olivam praedicavit

> οὐράνιον στέφανον λιπαραῖσί τε κόσμον Ἀθήναις.

Quod si recenti quoque tempore quantumvis trita et inanis vox, dummodo auditorum sive vanitati lenocinetur, seu amoribus blandiatur, sive denique cupiditatibus indulgeat, universarum contionum fragores et plausus exprimit, quantas turbas callidum ora-

---

[1]) Ita quidem videntur antiqui Alexandriam appellasse χρυσῆν, Antiochiam καλήν, Nicomediam περικαλλῆ. (Cf. Athenaeum I, 36).

Digitized by Google

torem excitasse censendum est in Atheniensium populo, cuius affectus declamationibus facillime commovebantur? Quae tamen ad pulverem forensem bene faciebant, non ita conveniebant elegantiorum scriptorum et oratorum subtiliori iudicio; non placuit videlicet iis ex medio sumpta acervo ornamenta, nimio contrita usu operibus inserere et vestigiis eorum insistere qui in foro audientium voluptatem et faciles appeterent triumphos. Etenim elegans scriptor semper respuet vile et pervagatum epitheton praesertim cum apto adiectivorum delectu magna ex parte constet stili et sermonis perfectio. Non invenies igitur apud oratores atticos neque λιπαρός adiectivi neque ἰοστέφανος exempla et quod magis mirum est etiam in iis orationibus, quarum auctores universos artis rhetoricae et laudum thesauros excusserunt, in funebribus laudationibus voculae hae desiderantur. Nimirum auditorum aures brevi occalluerunt ad eius generis delicias. Verum enimvero ut epitheta illa a venustioribus oratoribus evitarentur, etiam id causae fuit, quod frequens usus satis cito nonnulla vocabula antiquitatis quodam sapore imbuit. Ita quidem epitheton κρανααί apud Pindarum ter nomini Athenarum appositum occurrit (Ol. VII, 82; XIII, 38, Nem. VIII, 11), postea apud Aristophanem, qui non sine comica affectatione vetustas voces admittit legimus in Acharnensibus 75: ὦ κραναὰ πόλις (Cf. Aves 123), quo loco tamen scholiasta adnotavit: τοῦτο τέτριπται ὑπὸ τῶν παλαιῶν [1]).

Omnibus adiectivis enumerandis, quibus Athenae antiquae exornabantur, quorumque magnam farraginem congessi, supersedeo. Satis erit praecipua adnotasse: ἱεραί quod iam apud Homerum invenitur (λ, 323). postea apud Bacchylidem, Sophoclem, εὐρυάγυιαι, εὐρεῖαι, εὐρύχοροι quae epitheta multarum urbium sunt communia, κλειναί, μεγάλαι, μεγαλοπόλιες, φιλάγλαοι (Bacchyl. 17, 60), πολυήρατοι, ὄλβιαι, θεόδμητοι, θεοφιλεστάτη, θαυμασταί. πολύυμνοι, λαμπροτάτη (Com. inc. apud Athen. I, 36), ἀρχαῖαι, ἀριζήλωτοι, περιμάχητος (πολις), καλλίχοροι, θεοσεβέσταται [2]); ceterum lectorem relego ad Theodorum Burgessium, qui in opere Epideictic literature (Chicago 1902) p. 155 indicem talium epithetorum satis amplum confecit. Euripides porro in Supplicibus bis Athenas ἐλευθέρα πόλις nuncupavit (405 et 477), quippe qui libertatem reipublicae Atheniensium fundamentum pri-

---

[1]) Cf. Wachsmuth: Die Stadt Athen im Alterthum, I, 430.

[2]) πτολίεθρον ἐυκτίμενον Hom. B, 546, εὔδαιμον πτολίεθρον in Bacidis quodam oraculo, δαιμόνιον in Pindari versibus supra allatis.

Digitized by Google

marium habuerit. Quod abunde ex Heraclidis elucet, ubi vocabula ἐλευθέρα γῆ et similia iterum iterumque repetuntur: vv. 62, 113, 198, 244, 287, 957.

III.

Post pugnam apud Plataeas commissam auctoritas et potentia Atheniensium eum in modum amplificatae sunt, ut Athenae urbs inter graecas praecipua et haberi vellet et re vera haberetur. Ἀπὸ γὰρ τούτων τῶν χρόνων ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων πολλὴν ἐπίδοσιν ἐλάμβανε— dicit Diodorus XI, 62 idemque fere repetit XII, I et 2, quo loco haec verba leguntur: Ἀθηναῖοι..... διωνομάσθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν οἰκουμένην. Etenim restauratio aedificiorum, quae ex cineribus et ruinis resurrexerunt et novo splendore circumdata sunt, recentium porro victoriarum memoria, quarum primarii auctores fuerunt Athenienses, imperium denique maritimum, his annis conditum et firmatum, haec omnia animos civium erexerunt et potentiae conscientia imbuerunt, quae quidem gloria prorsus legitima, si ultra modum exsultet, δόξα aut φρόνημα, aut denique αὔχημα nuncupatur a Graecis. Nuper vero acquisitam celebritatem necesse erat in praeterita quoque tempora redundare; quocirca non est mirum illud studium transformandi fabulas antiquas ad maiorem Athenarum gloriam, eo quod bella cum Persis excepit aevo insignia cepisse incrementa. Cum igitur inter belli discrimina Athenae exstitissent reliquae Graeciae propugnaculum, Athenienses vero inclaruissent tamquam Helladis σωτῆρες, inde manavit, ut etiam in fabulosa Graeciae historia eaedem partes tribuerentur Athenis. Praeter omnes tamen celebrabatur Theseus, utpote qui olim maxime strenuum urbis defensorem sese praestitisset contra omnigenos oppugnatores ex Asia irruentes. Eum colebant Athenienses tamquam urbis patronum, veluti exemplar, quod virtutes Marathonomacharum formasset; atque homines eius aevi eo usque venerationis provecti sunt, ut Theseï fata in dies novis exornantes augmentis nihil fere vetutissimis temporibus gestum esse fingerent sine herois Attici gloriosa intercessione .... οὐκ ἄνευ γε Θησέως. Felici vero accidit casu, ut iisdem temporibus Cimon insulam Scyrum occupaverit, ubi Theseï corpus sepultum esse dicebatur; quo quidem facto cineres eius Athenas translati et publico funere conditi sunt in urbe.

Sunt qui suspicentur, translationem illam Cimoni debitam, qui

Digitized by Google

omnino gloriae Thesei augendae singulari cum ardore incubuisse videtur [1]). in eundem incidisse annum quo Athenienses urbi instaurandae dediti publicum coemeterium condidissent, ubi qui pro patria occubuissent viri sepelirentur, antiqui heroes vacuis celebrarentur sepulcris, insuper cum hi tum illi cultu fruerentur et laudibus gratae posteritatis. Institutus est igitur dies festus, funebris mortuorum dedicatus memoriae, quo orator a senatu electus virtutes, merita defunctorum et omnino gloriam Athenarum praedicaret. Vastus ergo campus apertus est disertis praeconiis ita ut Wilamowitzius una cum ila sollemnitate instituta diem natalem eloquentiae atticae illuxisse non sine iusta ratione statuerit [2]).

Cum quidem complures orationes adhuc habeamus, ad hanc occasionem et materiam pertinentes, cum genuinas, tum a scriptoribus confictas vel spurias, res in propatulo est, qualis earum fuerit universa indoles; quamvisque hae lucubrationes posteriori aevo debeantur, licet tamen ex iis de totius generis primordiis coniecturam facere, quia hoc genus quin semper sibi constiterit qua forma qua rebus omnino dubitari nequit. — Atque ante omnia id observatione est dignum, auctores orationum illarum praecipue hoc consilium persecutos esse, ut historia Athenarum splendidis coloribus ornata evaderet; exorta igitur est hic officina vel si vis laudum fabrica, in qua fabulosae inventiunculae huius aevi maximam partem excusae sunt. Nam in materia admodum trita tractanda non erat ita facile auditorum animos intentos tenere, nisi narratio aliqua novitate rerum aut saltem verborum populo blandiretur.

Quod tamen non semper oratoribus feliciter processisse ex varietatis defectu, qui in his eloquentiae fetibus saepius conspicuus est abunde patet. Etenim cum orationes illae semper eodem fere tramite decurrerent, fortium virorum res gestas et maiores celebrarent, mortuos plangerent, superstites solarentur, arduum erat profecto a repetitionibus cavere et ut Isocratis verbis utamur (Paneg. 8) τὰ παλαιὰ καινῶς διελθεῖν. Qui quidem scriptor disertissime de difficultatibus quibus eiusmodi oratores periclitabantur conquestus est Paneg. 74: Καίτοι μ' οὐ λέληθεν, ὅτι χαλεπόν ἐστιν ὕστατον ἐπελθόντα λέγειν περὶ πραγμάτων πάλαι προκατειλημμένων... ἀνάγκη γὰρ τὰ μὲν μέγιστα αὐτῶν ἤδη κατακεχρῆσθαι, μικρὰ δέ τινα παραλελεῖφθαι... Nimi-

[1]) Hauvette in Mélanges Weil. Paris 1898, p. 172.

[2]) Von Wilamowitz: Griech. Tragödien I.

Digitized by Google

rum Isocrates deplorat oratoris condicionem, qui res praeoccupatas et praereptas denuo erat tractaturus.

Quod si nihilominus semper novi oratores fidentius aggrediebantur hanc materiam, res cum veterum more explicatur, qui semel ab aliis felicius inventa et bene composita pro suis vendere sinebat, tum eo quod auditorum facilitas, qui rem non ita curantes verborum dulcedine captabantur, leniebat et minuebat oratoris aleam et angustias. Indeque evenit ut atticae sollemnitatis evaderet solitum condimentum specimen orationis, quam Goethianis verbis: Ein Ragout von andrer Schmaus rectissime definire possimus. Si autem nonnulli oratores eos qui antea in eodem campo vires suas erant experti, insectantur, quod non absolverint omnibus numeris propositum, neque exhauserint materiam, si praeterea ipsi pollicentur, sese accuratius et diligentius rem esse exsecuturos, nos quidem neque castigationibus illis gravitatem ullam tribuemus, neque fidem dabimus promissis. Nimirum in materia decantata ad eiusmodi astutias confugere necesse erat, ne auditorum intentio relanguesceret, atque in genere eloquentiae ostentationi composito parum absonum putabant oratores institorum dolis uti, qui merces suas intemperantius commendare et molestius collaudare solent.

Nollem equidem, dum in recensendis contionibus versor, quae locis communibus scatent et laborant, et ipse communia et nota repetere iudicia. Iam vero, ut alios omittam, Wendlandus [1]) locos qui usquequaque in his laudationibus exhibentur excerpsit et complures sententias ad Gorgiam rettulit tamquam eiusmodi commentorum auctorem et fontem; hic igitur, ut pericula ab Isocrate descripta ipse evitarem, nonnullas tantum harum lucubrationum proprietates proponere operae esse pretium duxi atque aliquot saltem indicare rhetorum artificia, quibus illi in fastidiosa materia tractanda aures et mentes auditorum excitare, satietatem vero propellere conabantur.

Cum quidem hae orationes funebres imprimis laudibus virorum, qui pro patria vitam profudissent celebrandis essent destinatae, aequum erat inseri in iis mortis gloriosae praeconium. Beatos igitur illos praedicabant oratores, qui sese nobili leto a reliquo grege mortalium distinxissent. Cf. Pseudolys. Epit. 78: ὁ δὲ δαίμων ὁ τὴν ἡμετέραν μοῖραν εἰληχὼς ἀπαραίτητος ὥστε προσήκει τούτους εὐδαιμονεστάτους

[1]) Hermes XXV, impr. p. 184 sqq.

Digitized by Google

ἡγεῖσθαι, οἵτινες ὑπὲρ τῶν μεγίστων καὶ καλλίστων κινδυνεύσαντες οὕτω τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Similem sententiam apud Demosthenem περὶ στεφ. 97 deprehendes, quo loco necessitate mortis proposita orator cives ad fortiter agendum cohortatur: πέρας μὲν γὰρ ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ τοῦ βίου θάνατος... δεῖ δὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐγχειρεῖν μὲν ἅπασιν τοῖς καλοῖς...[1]) Apud Diodorum denique, qui ut postea videbimus multa eloquentiae demonstrativae frusta avidius amplexus est, in oratione, qua Syracusani Athenienses alloquuntur haec legimus XIII, 17: Καὶ τοῦ τελευτᾶν ὀφειλομένου πᾶσιν ἀνθρώποις ποῖον ζητοῦσι καλλίω θάνατον ἢ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Mors vero in pugnando eo ardentius expeti debet quo superstitibus maiora opprobria et dedecus imminent. Nihil enim profecto exstat miserabilius quam vita turpi servitute oppressa. Itaque iam Sophocleus Aias dixit 479:

ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι
τὸν εὐγενῆ χρή

et in Electra legimus v. 989:

ζῆν αἰσχρὸν αἰσχρῶς τοῖς καλοῖς πεφυκόσιν.

Quem quidem locum communem mirum quantum adamaverunt orationum funebrium auctores[2]). Cf. Pseudolysiae Epit. 62: θάνατον μετ' ἐλευθερίας αἱρούμενοι ἢ βίον μετὰ δουλείας; Pseudodemosth. Epit. 1: τελευτῆσαι καλῶς μᾶλλον ἐβουλήθησαν ἢ ζῶντες τὴν Ἑλλάδα ἰδεῖν ἀπορουμένην; ibid. 26: θάνατον καλὸν εἵλοντο μᾶλλον ἢ βίον αἰσχρόν. Qui vero omnem demonstrativum apparatum exhausit et ipse quoque auxit Isocrates, haec in Paneg. 77 protulit loco qui funebrium orationum redolet saporem: δεινότερον ἐνόμιζον εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν et ibid. 95: τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἱρετώτερόν ἐστι καλῶς ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχρῶς, denique Phil. 47: προῃροῦντο τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν ἡττηθέντας[3]).

[1]) Eidem argumento ὅτι πέρας ἐστὶν ἅπασιν ἀνθρώποις τοῦ βίου ὁ θάνατος magnam vim in consolationibus vindicat Menander περὶ ἐπιδεικτ. Sp. III, 414. — Comparandus porro est locus Taciti in Histt I, 21, ubi Otho secum colloquens meros locos communes expromit: „Mortem omnibus ex natura aequalem oblivione apud posteros vel gloria distingui; ac si nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse merito perire". — En habes Tacitum in medio conficiendarum orationum ergastulo deprehensum!

[2]) Habet illam sententiam etiam Thucydides II, 43, sed novo et proprio indutam vestitu.

[3]) Non minus Romanis haec antithesis placuit. Cf. Val. Max. 3, 2, 14 de

Digitized by Google

Alii tamen decantatae ex scholis cantilenae opposuerunt contrariam. Nam Euripides qui secundum Quintilianum „sermone magis accedit oratorio generi“ (X, I, 68) et a rhetorum inventiunculis nequaquam abstinet, quo fuit inopinatarum sententiarum studio, etiam hunc calcatum sensum invertit et Iphigeniam suam talia loquentem fecit (Iphig. Aul. 1252):

Κακῶς ζῆν κρεῖσσον ἢ καλῶς θανεῖν.

Sed facilis admodum erat eorum laus qui in felici pugna ab hostibus essent occisi; at cum minus gratae oratori evenissent partes eos celebrandi qui in adverso certamine cecidissent, necesse erat inducta et magis devia arcessere argumenta, ut tristitia civium quadamtenus sublevaretur. Quae quidem oratores dextros nunquam defecere. Etenim si memoria diei atri funere publico in mentes erat revocanda, laudabant oratores mortuos propter eorum strenua consilia, non propter rerum eventus et προαίρεσις substituebatur infelici fortunae necessitati. Ἄξιον δέ ἐστιν ἐπαινεῖν τὴν μὲν πόλιν ἡμῶν τῆς προαιρέσεως ενεκεν dixit Hyperides in oratione funebri § 3. Cf. § 40. Similia habet Diodorus XI. 11: χρὴ γὰρ οὐκ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνειν τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας, ἀλλ' ἐκ τῆς προαιρέσεως· τοῦ μὲν γὰρ τύχη κυρία, τοῦ δ' ἡ προαίρεσις δοκιμάζεται. Frequentius veros aliam ingrediebantur oratores viam, ne sollemnitatem nimis lugubri contristarent memoria. Nempe qui corporibus lapsi erant animis non defecisse praedicabantur. En habes amplum locorum eiusmodi seriem. Pseudolys. 31: οὐχ ἡττηθέντες τῶν ἐναντίων, ἀλλ' ἀποθανόντες οὗπερ ἐτάχθησαν. Pseudodem. 19: οὐκ ἂν ὀκνησαιμι δ' εἰπεῖν ὅτι μοι δοκοῦσιν οἱ τελευτῶντες τῆς μὲν ἥττης οὐ μετέχειν; ibid. 19: οὐχὶ τὴν ψυχὴν ἥττηται τῶν ἐναντίων. Lycurgi Leocr. 49: ἔπειτα δὲ οὐδ' οἷόν τ' ἐστὶν εἰπεῖν ἡττῆσθαι τοὺς ταῖς διανοίαις μὴ πτήξαντας; Isocr. Paneg. 92 ταῖς ψυχαῖς νικῶντες τοῖς σώμασιν ἀπεῖπον. οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε θέμις εἰπεῖν, ὡς ἡττήθησαν; Archid. 9 καὶ τοῖς μὲν σώμασι κρατηθῆναι, τὰς δὲ ψυχὰς ἔτι καὶ νῦν ἀηττήτους ἔχειν; ibid. 100: οὐδ' ἡττήθησαν, ἀλλ' ἐνταῦθα τὸν βίον ἐτελεύτησαν, οὗπερ ἐτάχθησαν. Cf. Lycurg. Leocr. 48: οὐχ ἡττηθέντες, ἀλλ' ἀποθανόντες ἐνθάπερ ἐτάχθησαν.

Formam qua locus ille communis apud Lycurgum et Pseudolysiam exhibetur, Isocratis prodere imitationem in promptu est;

Catone: quanto probis dignitas sine vita potior esse debeat quam vita sine dignitate. — In Agricolae orationem ad milites habitam (c. 33) quae scholasticae Calgaci declamationi opponitur, etiam hic flosculus sese insinuavit: „proinde et honesta mors turpi vita potior“.

Digitized by Google

quod igitur saepenumero demonstrari potest, etiam hic evenit, ut ex Isocratis scriniis alii oratores duxerint ubertatem suam et quasi silvam dicendi.

Proximum autem erat ut qui cladis vocabulum respuissent etiam mortem ipsam infitiarentur; itaque ne ab hac quidem insolentiori sententia abstinuerunt audentioris sermonis sectatores; quomodo enim ii vita defuncti haberi possent, qui mortali corpore amisso immortalem gloriam essent adepti et vitae damnum aeterna compensassent memoria? Quem quidem sensum iam Pericles in rostris argutius explicuerat, qui secundum Stesimbrotum et Plutarchum (Pericles c. 8) τοὺς ἐν Σάμῳ τεθνηκότας.... ἀθανάτους ἔλεγε γεγονέναι καθάπερ τοὺς θεούς· οὐ γὰρ ἐκείνους αὐτοὺς ὁρῶμεν ἀλλὰ ταῖς τιμαῖς, ἃς ἔχουσι καὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἃ παρέχουσιν, ἀθανάτους εἶναι τεκμαιρόμεθα· ταῦτ' οὖν ὑπάρχειν καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθανοῦσιν. — Plausum haec tulisse populi, crebrae probant imitationes. Legimus igitur apud Hyperidem Epit. 24: οἵτινες θνητοῦ σώματος ἀθάνατον δόξαν ἐκτήσαντο, apud Pseudolysiam 23: τὸν εὐκλεᾶ θάνατον ἀθάνατον περὶ τῶν ἀγαθῶν καταλείπειν λόγον, ibid. 81 οἵτινες ἐπειδὴ θνητῶν σωμάτων ἔτυχον, ἀθάνατον μνήμην κατέλιπον. Eademque sententia fusius explicata est a Hyperide (§ 27/28): τῶν οὐκ ἀπολωλότων ἀρετὴν, οὐ γὰρ θεμιτὸν τούτου τοῦ ὀνόματος τυχεῖν τοὺς οὕτως ὑπὲρ καλῶν τὸν βίον ἐκλιπόντας, ἀλλὰ τῶν τὸ ζῆν εἰς αἰώνιον τάξιν μετηλλαχότων ἔξουσιν... πῶς ἐκλελοιπέναι τὸν βίον (κρίνειν δίκαιον) ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀρχῆς γεγονέναι καλλίω γένεσιν τῆς πρώτης ὑπαρξάσης;

Sollemnes vero erant in consolationibus antiquis eiusmodi explicationes; hanc nempe vitam mortis instar esse, mortem autem verae vitae exordium saepe praedicabant talium lucubrationum auctores[1]). Proxime porro accedit ad laudationum funebrium ratiocinationem Simonides, qui haec ausus est (Anthol. lyrica ed. Hiller 84):

οὐδὲ τεθνᾶσι θανόντες, ἐπεί σφ' ἀρετὴ καθύπερθεν
κυδαίνους' ἀνάγει δώματος ἐξ 'Αίδεω[2]).

Neque profecto hoc unico exemplo manifestum fit, quam arcto vinculo orationes funebres cum epigrammatibus cohaereant; in una

---

[1]) Buresch, Leipziger Studien IX, p. 80.

[2]) Harpocration s. v. ἀρετή· ἀντὶ τοῦ εὐδοξία, quo quidem sensu usurpatum est vocabulum ab eodem Simonide A. P. VII, 253:

εἰ τὸ καλῶς θνήσκειν ἀρετῆς μέρος ἐστὶ μέγιστον.

Digitized by Google

quippe eademque materia tractanda necesse erat communi inniti apparatu, alteros ab alteris mutuari ornamenta et commodare lumina [1]).

Rhetores igitur atticos usque eo processisse ut cladem pro victoria et mortem pro vita venditarent ex iis quae modo attulimus satis superque elucet; sed lumina haec, utpote quae ex omnibus patenti promptuario sumpta essent, non valebant satis neque sufficiebant ad illustrandam orationem; quare ut id eveniret, necesse erat proprio Marte aliquid temptare, audentioribus imaginibus et sententiis, quae vel ad praeceps accederent et ex novitate commendationem haberent, animos auditorum pungere et ferire, aliquid denique tale comminisci, quod in mentibus altius haereret et in foris et circulis haberet iactationem. Quodsi orationes funebres et eas quae ab illis pendent, pervestigaris, ne in ulla quidem tales nitores, qui tamquam tori in corona emineant, desiderari statim tibi patebit. Iam notissimum est et celeberrimum illud Periclis dictum, quo iuvenes in pugna interfectos cum vere, quod ex medio anno excidisset, comparavit, τὴν νεότητα ἐκ τῆς πόλεως ἀνῃρῆσθαι ὥσπερ τὸ ἔαρ ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰ ἐξαιρεθείη (Aristot. Rhet. I, 7). Unde non est mirum quod in oratione funebri ex mente Periclis a Thucydide composita eiusdem generis lumina saepius apparent. Ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος legimus ibi II, 43 et brevi post (44) dum scriptor in eo versatur, ut parentes qui secundum eius opinionem nova progenie deperditorum damna sint suppleturi, consolatur, talia exhibentur: τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνόμενοί τισιν ἔσονται. — Abundat porro eiusdem modi argutiis Hyperidis λόγος ἐπιτάφιος in quo § 19 fortes patriae propugnatores ob id celebrantur quod τὴν ἀνδρείαν πλῆθος... κρίνοντες... τὴν δ' εὐδοξίαν τὴν ἀπὸ τῶν πράξεων ἴδιον στέφανον τῇ πατρίδι περιέθηκαν. Sed imprimis in epilogo harum elegantiarum nimia captatio in oculos incurrit: ὅσοι μὲν γὰρ αὐτῶν ἄπαιδες τετελευτήκασιν, οἱ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἔπαινοι παῖδες αὐτῶν ἀθάνατοι ἔσονται, ὅσοι δὲ παῖδας καταλελοίπασιν, ἡ τῆς πατρίδος εὔνοια ἐπίτροπος αὐτοῖς τῶν παίδων καταστήσεται. — Etiam Lycurgus laudationem funebrem in Leocratea insertam similibus distinxit flosculis eos qui apud Chaeroneam ceciderant celebraturus § 50: συνετάφη γὰρ τοῖς τούτων σώμασιν ἡ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐλευθερία, quod postea Pseudolysias (60) in usum

[1]) Reitzenstein. Epigramm und Skolion p. 110—11, 115—16.

Digitized by Google

suum convertit. Idem porro Lycurgus tamquam poetico impetu correptus haec (50) conflavit: στέφανον τῆς πατρίδος εἶναι τὰς ἐκείνων ψυχάς, quorum similia effinxit Pseudolysias (Epit. 15: ἐκείνους τοῖς αὑτῶν κινδύνοις ἐστεφάνωσαν) et Hyperides (Epitaph. 19). — Qui igitur orationes funebres, quae sub nominibus Demosthenis et Lysiae feruntur, composuerunt acriter perspexerunt talium fetuum indolem, a poetico genere dicendi non ita remotam. Nam et Pseudolysias (60) ausus est dicere: ἄξιον ἦν ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ κείρασθαι τῇ Ελλάδι quem locum Aristoteles inter translationes maxime illustres rettulit, et Pseudodemosthenes (23) hanc metaphoram excudit: ἡ τῶνδε τῶν ἀνδρῶν ἀρετὴ τῆς Ελλάδος ἦν ψυχή [1]).

Ut igitur similis dispositio et similes sententiae offendebant et lassabant in his orationibus auditorum animos, ita quoque similia usquequaque adhibebantur taedii et satietatis remedia. Quae quidem imagines saepius ex poetarum thesauris sumebantur et poeticum prae se ferebant colorem, quippe cum eloquentiae atticae origini et primis incrementis poesis praeesset tamquam nutrix et exemplar, ad quod pristini oratores balbutientis adhuc sermonis conformarent tirocinium [2]).

IV.

Quamvis vero harum orationum non ita magnus numerus nostram tulerit aetatem, indolem tamen earum ex paucis reliquiis ea de causa penitus cognosci posse iam monuimus, quod dispositio, sen-

[1]) Velim animadvertas omnes hos scriptores solitos esse excusare audentius dicta et veniam insolentiae expetere. Cf. Lyc. 50: οὐκ ἂν αἰσχυνθείην εἰπών, 49: εἰ δὲ δεῖ καὶ παραδοξότατον εἰπεῖν, ἀληθὲς δὲ; Pseudodem. 19: οὐκ ἂν ὀκνήσαιμι δ' εἰπεῖν; 23: δοκεῖ δέ μοί τις ἂν εἰπὼν... τἀληθές εἰπεῖν; 24: μεγάλην μὲν οὖν ἴσως ὑπερβολὴν δόξομεν λέγειν, ῥητέον δ' ὅμως. — Ceterum tempore imperatorum affini studio oratores Romanos adnisos esse Tacitus tradit (Dial. 20) ut auditores „referre domum aliquid illustre et dignum memoria" possent.

[2]) Affinitatem illam inter carmina et funebres orationes in multis conspicuam etiam haec similitudo prodit. Simonides Ceus in laudatione τῶν ἐν Θερμοπύλαισι θανόντων dixit threnum in laudem esse commutandum: ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος. Quorum crebras imitationes deprehendes apud Hyperidem (Epitaph. 42): εἰ γὰρ θρήνων ἄξια πεπόνθασι, ἀλλ' ἐπαίνων μεγάλων πεπονήκασι; Pseudolysiam (2): οἱ τὰ αὑτῶν πενθοῦντες κακὰ τὰς τούτων ἀρετὰς ὑμνοῦσι; ibid. 80: οἳ πενθοῦνται μὲν διὰ τὴν φύσιν ὡς θνητοί, ὑμνοῦνται δὲ ὡς ἀθάνατοι διὰ τὴν ἀρετήν; Plat. Menex. c. 20: ὥστε πρέπει αὐτὰ μᾶλλον κοσμεῖν ἢ θρηνεῖν. Ceterum monendum est etiam Gorgiam in Epitaphio (Cf. βιοι σοφιστῶν Philostrati ed. Kayser p. 494) iisdem verbis lusisse: ἐνδεικνύμενος ὅτι τὰ μὲν κατὰ τῶν βαρβάρων τρόπαια ὕμνους ἀπαιτεῖ, τὰ δὲ κατὰ τῶν Ἑλλήνων θρήνους.

Digitized by Google

tentiarum nexus fere semper idem observabatur, ita ut ex una eiusmodi lucubratione de toto fere genere iudicium ferre liceat. Summopere autem dolendum est quod ex declamatione Gorgiae qui etiam in funebri laudatione elaboranda ingenium suum expertus est, exigua tantum servata sint frustula; etenim magnus ille ampullarum fabricator inani sua loquacitate quin multa in eam formam redegerit. quae a posterioribus excepta est atque orationum harum apparatum multis ditaverit inventiunculis dubitari omnino nequit. Miro igitur accidit casu, ut primum huius demonstrativae eloquentiae specimen apud eum inveniamus scriptorem qui propria et peculiari procedens via tritas et vulgares dicendi formas in contemptu habuit et unicuique sententiae sui ingenii notam imprimere conatus est. Periclis quippe ἐπιτάφιος a Thucydide compositus, quamvis exaratus sit secundum dispositionem huic generi propriam toto caelo abhorret cum sententiarum vi tum presso et nervoso sermone a reliquis huius modi fetibus, qui lusuum ingenii similes ad delectandos potius quam ad docendos cives compositi sunt. Cuius eloquentiae specimina complura proximum litterarum saeculum exhibet. — Ut igitur a Hyperide initium faciamus, scatet eius ἐπιτάφιος omnibus lenociniis et rhetorum et poetarum quae ars his declamationibus adsignavit; quod idem de particulis funebrium orationum quae cum in Isocratis Panegyricum et alias orationes, tum in Lycurgi Leocrateam deerrarunt, praedicari potest. Habemus porro duas orationes, quae potius ex scholicis exercitationibus fluxisse videntur, quam usui forensi esse destinatae. Nam quae sub Lysiae nomine fertur declamatio, ita fucis est compta, ita nimia cum affectatione gratiam ex paribus et contrariis appetit, ut eam primo obtutu vaniloquentiae adulescentuli, qui Gorgiae et Isocratis deliciis erat addictus lusum esse cognoscas; magis iam adstricta est oratio, quae perperam Demostheni adscribitur, sed quamvis ornatus eius sit moderatior, videtur ea quoque sine ullo sincero affectu, sed cum adfectato decore ad regulas artis rhetoricae ab homine ingenium suum experienti esse conficta. Uterque autem scriptor eo consilio excitabatur, ut aemulos in hoc campo superaret. Cf. Pseudolys. 2 ὁ δ' ἀγὼν... πρὸς τοὺς πρότερον ἐπ' αὐτοῖς εἰρηκότας. Pseudodem. 1: ὁμοίως μέντοι διαλεχθῆναι τοῖς πρότερόν ποτε εἰρηκόσιν ἐνθαδὶ καιροὶ δοκεῖ.

Restat Menexenus Platonis quem dialogum nonnulli viri docti perperam spurium esse censuerunt. Etenim et Platonis esse opus et urbanam rhetorum irrisionem continere Wendlando et aliis

Digitized by Google

adstipulari non dubito. Atque sicuti Gorgias Helenae laudationi haec verba apposuit in fine: ἐβουλήθην γράψαι τὸν λόγον Ἑλένης μὲν ἐγκώμιον, ἐμὸν δὲ παίγνιον, ita quoque suam lucubrationem poterat concludere Plato; nam lusus et illudendi causa hunc dialogum esse scriptum cum ex verbis quibus Menexenus Socratem alloquitur (Menex. 3): ἀεὶ σὺ προσπαίζεις ὦ Σώκρατες τοὺς ῥήτορας, tum ex ipsius Socratis observatione (c. 4): ἀλλ' ἴσως μου καταγελάσει ἄν σοι δόξω πρεσβύτης ὢν ἔτι παίζειν abunde elucet. Proposuit igitur nobis Plato declamationem quam ex ore Periclis amasiae audiisse se contendit; postquam enim Aspasia celebrem orationem funebrem Pericli elaborasset, dicitur ex ramentis (περιλείμματα) hanc quoque alteram confinxisse, quo ingenii sui fructum et experimentum praeberet. A Gorgiae vero dicendi genere non esse eam alienam, res in confesso est; imprimis velim animadvertas polyptota illa et simul allitterationes, quae diversis formis vocabuli πᾶς efficiuntur in cap. 19: διὰ παντὸς πᾶσαν πάντως προθυμίαν πειρᾶσθε et in c. 21: πᾶσαν πάντων παρὰ πάντα τὸν χρόνον... Cf. similes lusus Gorgiae in Helena 18: πολλὰ δὲ πολλοῖς πολλῶν ἔρωτα καὶ πόθον ἐνεργάζεται πραγμάτων καὶ σωμάτων et in Palamede 12: ἐν ᾧ πάντες πάντας ὁρῶσι καὶ πάντες ὑπὸ πάντων ὁρῶνται πάντως ἄρα καὶ πάντῃ ταῦτα πράττειν etc. Quod quidem non ita premerem, nisi affine sonorum aequalium cumulandi aucupium apud Thucydidem in Periclis funebri oratione aliquotiens esset manifestum. Cf. II, 36: ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης etc. Ibid.: καὶ τὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καὶ ἐς πόλεμον.... 38: τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα. Ibid.: τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα; 39: πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάταις.

Sed alia maioris momenti mihi esse videntur. Antiquo litterarum graecarum aevo morem contraria consociandi ita increbruisse, ut antitheton frequentissima esset figura atque inter illa antitheta oppositionem vocabulorum ἔργον et λόγος vel γνώμη fuisse usitatissimam iam pridem observatum est. Nescio vero an nusquam harum vocularum copulatio saepius appareat, quam in funebri Periclis oratione apud Thucydidem. Etenim duodecim exempla in exigua operis particula coacervata sese excipiunt; imprimis autem hoc lusu lasciviunt quodammodo cum Thucydidis tum Aspasiae Platonicae exordia:

Thuc. II, 35: οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε ἤδη εἰρημένων ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε,

Plut. Menex 5: ἔργῳ μὲν ἡμῶν οἵδε ἔχουσι τὰ προσήκοντα σφίσιν αὐτοῖς· λόγῳ δὲ δὴ τὸν λειπόμενον

Digitized by Google

ὡς καλὸν ὂν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν. ἐμοὶ δ' ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς...

Cf. II, 46: εἴρηται καὶ ἐμοὶ λόγῳ κατὰ τὸν νόμον.. καὶ ἔργῳ οἱ θαπτόμενοι τὰ μὲν ἤδη κεκόσμηνται etc. κόσμον ὅτι νόμος προστάττει ἀποδοῦναι τοῖς ἀνδράσι καὶ χρή· ἔργων γὰρ εὖ πραχθέντων λόγῳ καλῶς ῥηθέντι μνήμη καὶ κόσμος τοῖς πράξασι γίγνεται [1]).

Vocabulo ἔργῳ apud utrumque scriptorem idem designatur, videlicet totus publici funeris apparatus splendidus.

Quod si quis Platonem vestigiis Thucydidis institisse contendat, non ita facile eum redargui posse censeam. At praesto est alia rei explicatio, fortasse non minus probabilis. Etenim his perlectis suspicio mihi exorta est Thucydidem pariter atque Platonem nihil aliud egisse quam ut sermonem suum ad os alienum accommodarent et ipsius Periclis exprimerent dicendi morem. Quin immo fortasse huc quoque facit fragmentum Cratini a Plutarcho in vita Periclis (c. 13) servatum, quo poeta Pericli tarditatem in aedificando exprobravit. Legimus nempe ibi haec: κωμῳδεῖ δὲ τὸ ἔργον Κρατῖνος ὡς βραδέως περαινόμενον (μακρὸν τεῖχος)

πάλαι γὰρ αὐτὸ

λόγοισι προάγει Περικλέης, ἔργοισι δ' οὐδὲ κινεῖ.

Quibus in verbis praeter lentitudinis in opere conficiendo insectationem nescio an irrisio quoque lateat locutionis, quam Periclem in deliciis habuisse suspicari ausim [2]).

V.

Cum quidem die illa ab Atheniensibus memoriae eorum qui de patria optime meriti essent dedicata non solum ii celebrarentur, qui proximo quoque tempore vita defuncti erant sed in universum

---

[1]) Platonis prooemium fere ad verbum expressit sophista Polemon in Callimachi laudatione (ed. Hinck p. 17).

[2]) Aliae duae orationes Pericli a Thucydide attributae I. 140 et II, 60 ut in deliberativis par erat, cum usu antithetorum, tum in universum reliquo quoque ornatu sunt modestiores. In altera quidem talia in fine legimus (64) οἵτινες πρὸς συμφορὰς γνώμῃ μὲν ἥκιστα λυποῦνται, ἔργῳ δὲ μάλιστα ἀντέχουσιν.

Digitized by Google

maiorum et virorum rebus gestis insignium nomina grata cum pietate recolerentur, inde usu receptum est ut in orationibus funebribus antiqui temporis praeclare facta ipsis a primordiis civitatis usque ad triumphos de Persis reportatos longa enumeratione commemorarentur. Nam oratio funebris non magis mortuorum gloriae augendae quam virorum animis excitandis inserviebat, neque hercle erat quidquam quod efficacius amorem patriae auditoribus instillare posset, quam veteris historiae recordatio. Hoc igitur praesertim modo assequebantur oratores id, quod Lycurgus ad auditores respiciens παιδεύεσθαι πρὸς ἀνδρείαν nuncupat (Leocr. 106). At Pseudolysias tales oratores utpote παιδεύοντας ἐν τοῖς τῶν τεθνεώτων ἔργοις τοὺς ζῶντας (3) celebravit; similia denique protulit Plato in Menexeno (c. 11), qui idem viros de re publica bene meritos μαθητὰς τῶν Μαραθῶνι (c. 10) appellare non dubitavit.

Itaque quotannis fere cum novi advenae apparebant in Ceramico, verbis oratorum evocabantur umbrae maiorum, quae in conspectum venirent populi et recentem Martis messem comiter exciperent; producebantur idcirco Erechtheus et Eumolpus, Theseus Amazonum victor, Heraclidae ab Atheniensibus recepti, Argivorum qui apud Thebas ceciderant cadavera Athenis sepulta, commemorabantur denique victoriae ad Salamina et Marathonia. Fabulas excipiebat historia et sicut in fabulis ita in historia quoque primariae partes adsignabantur Atheniensibus. Nam illud studium quo iam tempore Pisistrati mythologicis narrationibus attica figmenta inserta esse adnotavimus, quo tempore Athenienses imperium suum firmare conabantur et contra aemulos defendere coacti sunt, summopere est auctum. Itaque Heraclidas ab Eurysteo vexatos Athenis invenisse salutem, corpora Argivorum vi Thebanis esse erepta et Athenas translata commenti sunt homines eius aevi, gloriae Athenarum amplificandae studiosi. Nimirum portae urbis dicebantur olim infirmis et lassis heroibus antiquis totis postibus patuisse, quo illi in Palladis urbe stipendiis quodammodo emeritis et receptaculum invenirent et requiem post vitae exantlatos labores. Quid tamen harum narrationum debeatur fabulis popularibus, quid orationibus funebribus, quid denique poetis qui ut Aeschylus et Euripides utramque fabulam (Heraclidae, Eleusinioi — Heraclidae, Hiketides) in scaenam miserunt, non ita facile est diiudicare [1]).

[1]) Cf. de hac quaestione Ed. Meyer Geschichte Griechenlands III, 503—505; Wilamowitz Griech. Tragödien I, 189—90; Wilamowitz, Herakles I, 110; Ed.

Digitized by Google

Sed praeter res praeclare gestas alia quoque argumenta exhibebant oratores, quibus peculiare ius Atheniensium ad imperium tenendum et augendum probaretur et firmaretur. Dicebantur igitur Athenienses cum ex origine et situ terrae tum ex facultatibus suis ad principatum gerendum ut qui maxime esse idonei. Nota est fabula de eorum autochthonia, qua non cessant gloriari fere omnes attici scriptores et poetae; ex autochthonia vero derivabantur reliquae aequalitates, quibus genuinam et popularem libertatem innisam esse contendebant homines reipublicae dediti. Nam isogonia peperit isonomian et isegorian atque trias illa secundum recentioris scriptoris ingeniosam observationem eodem cum fragore iactabatur in foris, ut Gallica vocabula: liberté, égalité, fraternité. Accessit antiquitas generis, ἀρχαιότης, summis et ipsa praeconiis celebrata ab oratoribus; quam quidem eximia cum urbanitate perstrinxit Aristophaneus Peithetairos quo loco avibus (467) similem vanitatem et ambitionem infundere conatur:

ἀρχαιότεροι πρότεροί τε Κρόνου καὶ Τιτάνων ἐγένεσθε — καὶ γῆς.

Nota est porro ex Herodoto acerrima inter Athenienses et Arcadas de vetustate originis concertatio, quam egregie illustrari his verbis ex Menandri tractatu Περὶ ἐπιδεικτικῶν (Rh. Gr. III, 354 Sp.) non negabis: Ἀθηναῖοι μεθ' ἡλίου γενέσθαι φασὶν, Ἀρκάδες δὲ πρὸ σελήνης. — At ipsa quoque natura principem Atheniensibus locum et principatum iam adsignasse dicebatur. Nam homines eius aevi sibi persuaserunt vel potius aliis persuadere conati sunt, Atticam in medio totius terrarum orbis esse sitam. Cf. Menandrum ibid. p. 345: τὸ δὲ μεσείτατον, ὃ δὴ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος λέγουσι, ὅτι περὶ αὐτὴν ἡ πᾶσα γῆ κυκλεῖται. Quae quidem loci positio talem aeris moderationem secum attulisse ferebatur, ut etiam hac ex parte Athenae singulari quadam caeli gratia frui dicerentur. Complures igitur scriptores, ut Euripides, Xenophon, Plato et alii unanimi consensu praestantiam aeris celebrarunt atque laus illa ansam iis dedit proprietates quasdam animorum ex his aeris proprietatibus explicandi. Viam autem commonstrasse videtur illustrissimus huius temporis medicus Hippocrates. Etenim ex opusculo cui Περὶ ἀέρων, ὑδά-

---

Meyer, Forschungen zur alten Geschichte II, 220; Wilamowitz Aus Kydathen pp. 43, 101.

Digitized by Google

των, τόπων inscriptum est, id conicere possumus, insignem Coum primum fortasse doctrinam fundasse et excoluisse, secundum quam mores hominum ex situ loci et aeris natura praecipue penderent. Εὑρήσεις γὰρ ἐπὶ τὸ πλῆθος τῆς χώρης τῇ φύσει ἀκολουθοῦντα καὶ εἴδεα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς τρόπους... aurea sunt profecto verba quae in illo opusculo leguntur (Medici gr. ed. Kühn XXI p. 567). Cuius auctor Asiae populos aliquot eximia caeli moderatione gaudere demonstravit et inde animorum quoque suavitatem deduxit. Ὅτι Ἀσιηνοὶ ἡμερώτεροι τὰ ἤθεα, αἱ ὧραι αἴτιαι μάλιστα (ibid. p. 553). Aut igitur ipsum Hippocratem similia iam de Atheniensibus commentum esse aut patriae amantes scriptores eius doctrinas ad Atticam accommodasse conicere possis. Quorum ex numero Plato ab illa εὐκρασίᾳ τῶν ὡρῶν in Timaeo (24 c) id manasse contendit, quod Athenienses φρονιμώτατοι, sapientissimi essent; huic vero sententiae adstipulati sunt Cicero, in libello de fato (7) haec dicens: Athenis tenue caelum ex quo etiam acutiores putantur Attici et Cassiodorius (Variarum XII, 15). Alii porro scriptores ex hac tempestatum aequabili dispositione et aeris suavitate eas Atheniensium proprietates derivabant, quae in rebus publicis administrandis maximi erant pretii et momenti. Nam quam ἡμερότητα sive Hippocrates sive eius assecla Asiae incolis tribuerunt, eandem quoque Atticis vindicare placuit. Mansuetudinem igitur, moderationem in agendo praecipuas Atheniensium virtutes uno ore pronuntiant complures huius aevi scriptores atque πραότης et ἐπιείκεια ab iis celebrantur tamquam proprietates ab origine Atheniensibus innatae. eo consilio, ut sociorum animi concilientur simulque quid ipsis ab Athenarum adversariis immineat edoceantur. Cum vero Pericles quasi princeps vir Atheniensis coleretur, universas civium virtutes complexus, quod laudatores suavitate erga homines imprimis eum praestitisse contenderint, profecto non est mirum. Cf. Plutarchi Pericl. 39 θαυμαστὸς ὢν ἀνὴρ οὐ μόνον τῆς ἐπιεικείας καὶ πραότητος. — Eandem denique urbem, quae omnibus bonis atque imprimis hominum infortuniis certum et securum praestabat receptaculum, aequum erat contra homines, qui fas et ius laesissent, singulari uti severitate. Itaque ad titulorum seriem, quibus Athenienses ornabantur accessit quoque ille quod fe-ebantur τοὺς ἀγαθοὺς τιμῶντες, κολασταὶ τῶν κακῶν; indeque evenit, ut non solum in carminibus sed etiam in orationibus huius aevi

Digitized by Google

blandae hae appellationes iterum iterumque repetitae permulcerent animos auditorum, universorum Graecorum favorem captaturae [1]).

VI.

In tanta igitur laudum et ut Pliniano vocabulo utar, laudicenorum frequentia difficile erat novi aliquid excogitare quod insolentiae gratia blandiretur; etenim

Πλεῖστ' ἐπαίνοις εὐλογούμενον πέδον

ut Sophocles in Antigona Atticam designavit exiguum inventionis campum numeroso praeconum proventui mox reliquit, ita ut profecto felicem sese praedicare potuisset is, cui nihilominus contigisset intactae Palladis urbi nondum delibatos flosculos offerre cuique Sophocleo modo (O. C. 707) licuisset gloriari:

ἄλλον δ' αἶνον ἔχω μητροπόλει τᾷδε κράτιστον.

Itaque in illo κρατίστου αἴνου aucupio affectata cum brevitate nonnunquam scriptores uno vel duobus vocabulis totam gloriam Athenarum comprehendere conati sunt, ut inde ratio evaderet dicendi, quae ut Quintiliani verbis utar, feriret animum et uno ictu (cf. Schlagwort) impelleret et haereret ipsa brevitate. Nimirum quamvis Socrates Athenienses celebrare rem esse facilem asseverasset, necesse erat aliquid eiusmodi proponere quod non solum plebeculae faciles impleret auriculas, sed etiam responderet venustiorum hominum delicatiori palato.

Quarum locutionum agmen ducit sine dubio ea quae a Pindaro conficta tanta delectatione animos Atheniensium affecisse traditur. Nempe Ἑλλάδος ἔρεισμα nuncupavit urbem poeta Thebanus quae in gravi cum Persis coflictu re vera tamquam totius Graeciae inclaruerat propugnaculum [2]). Aequum quidem erat statim post Per-

---

[1]) Simili prorsus modo gloriatus est rex Prussiae, Guilelmus I quo tempore regentis munere fungebatur: Die Welt muss erfahren, dass Preussen überall das Recht zu schützen bereit sei.

[2]) Idem vero poeta etiam ad singulam personam hoc vocabulum accommodavit, Theronem ἔρεισμα Ἀκράγαντος appellando (Ol. 2, 7). Quo exemplo innisus Lucianus in dialogo cui Timoni inscriptum est avidum palponem, qui Timonem repente ditatum captare studet ita loquentem induxit (50): ἔρεισμα τῶν Ἀθηναίων,

Digitized by Google

sica bella ex recentibus armorum triumphis appellationem Athenarum derivasse. Cum vero brevi post aliae segetes laetius provenissent Athenaeque litterarum, cultus, artium exstitissent sedes, tum quidem hic animorum principatus ad alias designationes excudendas ansam dedit. Apud Athenaeum igitur 5. 187, d occurrit haec ab incerto auctore profecta denominatio: τὸ τῆς Ἑλλάδος μουσεῖον; porro secundum eundem scriptorem Apollo dicitur aliquando verbis: ἑστία καὶ πρυτανεῖον τῶν Ἑλλήνων ornasse Athenas [1]). Certiora iam sunt ea quae sequuntur. Nam omnibus Athenarum praeconiis praestat profecto celeberrimum illud Periclis dictum qui secundum Thucydidem (II, 41) in oratione funebri Athenas tamquam institutionem ad educandam Hellada destinatam celebrasse fertur his verbis: ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι. Quae quidem vox per se immortalis etiam ideo immortalitatem est nacta, quod imitatorum servum pecus ab ea repetenda et venditanda nunquam cessavit [2]). Sed antequam ad eos transgrediamur, operae pretium est hic in transcursu epigramma quoddam de morte Euripidis in memoriam revocare, quod utrum recte Thucydidi adscribatur an potius Timotheo tribuendum sit quaestio est ardua; praestantis tamen ingenii esse fetum nemo negabit.

Μνῆμα μὲν Ἑλλὰς ἅπας Εὐριπίδου [3]) · ὀστέα δ' ἴσχει
γῆ Μακεδών, ἧπερ δέξατο τέρμα βίου ·
πατρὶς δ' Ἑλλάδος Ἑλλὰς Ἀθῆναι...

πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. Cf. Anthol. Pal. VII, 81, 7: Θαλῆν ἄκρον ἔρεισμα Δίκας. — Apud Terentium in Phormione v. 287 laudatur servus „columen familiae". Non sine comica vi eadem fere ratione qua ab Ibseno usurpatur hoc vocabulum apud Plautum de civibus superbia tumentibus Epid. 190: senati qui columen cluent, Cas. 595: sed eccum egreditur senati columen, praesidium popli.

[1]) Qui quidem scriptor alio loco 6, 254, b paullum diversa tradidit: ἦν (πόλιν) ὁ μὲν Πύθιος ἑστίαν τῆς Ἑλλάδος ἀνεκήρυξε, πρυτανεῖον δὲ Ἑλλάδος ὁ δυσμενέστατος Θεόπομπος... Abhorret profecto ab ore maligni Theopompi talis laus Athenarum; nisi igitur Athenaeum culpabimus erroris aut eius librarios, necesse erit Theopompum haec cum cavillatione quadam protulisse statuamus. Ceterum monendum est, Platonem in Protagora 337 D Athenas πρυτανεῖον τῆς σοφίας nominasse.

[2]) Cf. e. g. quae apud Diodorum 13, 27 Nicolaus Syracusanus de Atheniensibus profert: πατρίδα κοινὴν παιδευτήριον παρεχομένοις πᾶσιν ἀνθρώποις. In Gregorii Naz. oratione XLIII c. 14 (Migne) habemus verba: τὸ τῶν λόγων ἔδαφος. In poemate eiusdem (Vol. XXXVII p. 1554 Migne) legimus: Ἑλλάδος εὖχος Ἀθῆναι.

[3]) Cf. Periclis verba apud Thucydidem II, 43: ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος.

Digitized by Google

Non ita feliciter res cessit Isocrati, quamvis in eiusmodi locutionibus fabricandis non mediocriter desudaverit; nam quae apud eum leguntur Athenarum definitiones, Paneg. 39: ἡμετέρα πόλις τοῖς ἀφικνουμένοις πανήγυρίς ἐστιν et Antid. 295: πάντων τῶν δυναμένων λέγειν ἢ παιδεύειν ἡ πόλις ἡμῶν δοκεῖ γεγενῆσθαι διδάσκαλος, eae neque acumine neque novitate sunt insignes. Laetiora iam sunt ea, quae ex aliorum ore se audivisse contendit Antid. 299: καί φασιν οἱ μὲν τοιοῦτοι μόνην εἶναι ταύτην πόλιν, τὰς δ' ἄλλας κώμας [1]) καὶ δίκαιον ἂν αὐτὴν ἄστυ τῆς Ἑλλάδος προσαγορεύεσθαι. Qua quidem inventiuncula ita delectatus est Isocrates, ut in or. 16, 27 denuo eam exhibuerit. — Aequalis denique Isocrati orator Lycurgus in Leocratea haec de Athenis commentus est (83): τῶν καλῶν ἔργων παράδειγμα τοῖς Ἕλλησι γέγονεν.

Omnes vero thesauros antiquitatis excussit, novis augmentis apparatum iam exstantem amplificavit posterioris aevi rhetor Aristides in Panathenaico; quae quidem oratio tantopere eius modi dictis scatet et abundat ut quod Aristoteles de Alcidamante, qui epithetis nimis abusus erat, rectissime monuit, eum nempe condimenta loco ciborum supponere [2]), etiam in rationem dicendi Aristidis propriam aptissime quadret. Nam epitheta splendida Athenarum ita cumulata hic apparent, ut scriptor certamen quoddam inter ea instituisse videatur de palma acuminis et argutiae. Habemus igitur apud eum 104: πανήγυρις ἱερά, 105 μητρόπολις τῶν καρπῶν, 108 ἡ τῶν πανταχόθεν δυστυχούντων ὑποδοχὴ καὶ παραμυθία, 110, 112 κοινὴ πατρίς, 118 ἡγεμὼν καὶ φύλαξ κοινή (scil. coloniarum), 125 τροφὸς τῆς Ἑλλάδος, 129 ἔρυμα καὶ πρόβολος, 138 κοινὸν βουλευτήριον, 142 μόνον φυλακτήριον, 182 ἡγεμόνες παιδείας καὶ σοφίας ἁπάσης, 196 τῆς σοφίας πρυτανεῖον καὶ τὴν τῆς Ἑλλάδος ἑστίαν καὶ τὸ ἔρεισμα, 196 πόλιν θεῶν ὕπαρχον ἢ συγγενῆ..., τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπείας εἰκόνα καὶ ὅρον, 197 ἀκρόπολιν ἢ κορυφὴν τῆς Ἑλλάδος. Quorum pauca suo Marte elucubravit Aristides, reliqua ab antiquioribus mutuatus est, quippe qui in componendo Panathenaico impudentissime alienas capsas compilasset.

Notandum vero est, in omnibus his Athenarum laudationibus

---

[1]) Conferendus est similis locus in Supplicibus Euripidis 186, ubi Adrastus Theseum alloquitur:

τὰ δ' ἄλλα μικρὰ κἀσθενῆ· πόλις δὲ σὴ
μόνη δύναιτ' ἂν τόνδ' ὑποστῆναι πόνον.

[2]) Rhet. 3, 3 οὐ γὰρ ἡδύσματι χρῆται ἀλλ' ὡς ἐδέσματι τοῖς ἐπιθέτοις.

Digitized by Google

maximam partem tribui gloriae bellicae et praestantibus viris de republica bene meritis, non solum autem apud Aristidem, sed etiam apud antiquiorum laudationum auctores nomina eorum, qui litteris vel artibus inclaruissent, fere semper desiderari. Aristides igitur nihil aliud fecit, nisi secutus est vestigia eorum, qui exempla eiusmodi laudationum quinto et quarto saeculo elaboraverunt quique dum litterarum et artium incrementa generali praeconio complexi sunt, nomina ipsa artificum et scriptorum alto presserunt silentio [1]).

In calce huius particulae liceat adhuc addere duas Athenarum praedicationes, quarum altera Aristophani, altera Libanio debetur. Illam quidem ex fabula cui Georgoi inscribitur excerpsi, ubi chorus his amoris plenis verbis salutat urbem (F. C. G. Kock fr. 110).

ὦ πόλι φίλη Κέκροπος, αὐτοφυὲς Ἀττική
χαῖρε λιπαρὸν δάπεδον, οὖθαρ ἀγαθῆς χθονός.

Non minore vero cum affectu Libanius in praeconio Juliani Athenas ocellum Graeciae nuncupavit [2]), quo loco imperatorem celebrat: ἐρῶντα τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα δὴ τῆς Ἑλλάδος ὀφθαλμοῦ, τῶν Ἀθηνῶν (ed. Reiske Vol. I p. 531).

VII.

Talibus igitur sensibus argutis et sonantibus excitabant et demulcebant graeci scriptores et oratores populi animos. Quantis vero illi clamoribus sint excepti, nonnisi divinare possumus; dubitari tamen nequit, quin eiusmodi dicta mox omnium sermonibus celebrata

---

[1]) De cuius rei ratione cf. quae rectissime observavit Fridericus Hauserus in Berliner Philolog. Wochenschrift 1904 N. 28 p. 881—2.

[2]) Cf. Aristotelis Artis rhet. III, 10: καὶ Λεπτίνης περὶ Λακεδαιμονίων, οὐκ ἐᾶν περιιδεῖν τὴν Ἑλλάδα ἑτερόφθαλμον γενομένην. Cf. porro Justinum 5, 8: negarunt se Spartani ex duobus Graeciae oculis alterum eruturos et Philonem t. II p. 467, Mangey: ὅπερ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη, ἢ ἐν ψυχῇ λογισμὸς, τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι. Quos locos humanissimus et doctissimus collega Leo Sternbach mecum communicavit.— Athenas tamquam ocellum Graeciae celebravit antiquos scriptores secutus poeta Milton; cetorum monendum est in Anglorum litteris pulcherrima Athenarum praeconia exstare. Suffecerit nominasse Byronium (Childe Harold l. II) et splendidissimum carmen de Athenis a poeta Swinburne compositum.

Digitized by Google

volitaverint per ora non solum Atheniensium sed totius orbis, ubicumque Athenarum asseclae et admiratores habitaverint.

Tempore belli Peloponnesiaci laudum hoc studium et aviditatem immensum in modum crevisse iam observavimus. Etenim cum tota Graecia in duas quodammodo partes esset divisa et discerpta, inimici Atheniensium summa industria id persequebantur, ut de auctoritate Athenarum aliquid detraherent, quibus rebus praeclare gestis illi gloriarentur, earum merita imminuerent fundamentaque bonae eorum existimationis subruerent. Itaque inter ipsa belli initia, undique exorti sunt Athenarum maledici conviciatores [1]), qui omnia quae Athenienses sive pro Graeciae salute sive pro ipsorum commodis et gloria adhuc perfecerant, verbis elevare, quin immo ficticiis narratiunculis oblitterare conabantur. Cuius livoris apud posterioris aevi scriptores manifesta vestigia deprehendimus; pendet etenim ab his Athenarum obtrectatoribus et libentissime aures iis dedit Isocrateus Theopompus, utpote qui natura ad maledicendum propensus vitae fatis contra rempublicam Atheniensem exacerbatus sit [2]). In eius igitur fragmentis non ita pauca occurrunt, quae οἱ βασκαίνοντες καὶ διασύροντες praecedentis saeculi elucubraverunt; inde non solum de antiquissima Atheniensium origine quaedam tradidit, quae gloriam autochthonum offuscarent, sed etiam mores et indolem eorum maligne carpsit (ἅπασι γάρ εἰσι χαλεποί) et urbem Athenarum tamquam omnigenae sentinae deversorium repraesentavit [3]); quin immo quae de bellis cum Persis gestis narrarent Athenienses, ea ementitis additamentis amplificata esse contendit, quo reliqui Graeci deciperentur [4]). Cum igitur Herodotus initio belli Peloponnesiaci descriptionem certaminum, quibus Graeci Persas profligarunt aggressus esset, scriptor gratiae Atheniensium studiosus id sibi sine dubio proposuit, ut urbis quae prima totius Graeciae nuncupari mereretur et in summis periculis propugnatricem Helladis sese praestitisset, gloriam livore et malignitate quassatam firmaret et instauraret [5]).

Fuerunt videlicet tum temporis crebrae inter incolas Graeciae cum verborum altercationes tum contentiones litterariae de antiqui-

[1]) Cf. Herod. VII, 139: ἐπίφθονον πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων. — Meyer Geschichte des Alterthums III, 243.

[2]) Keil, Anonymus Argentinensis p. 300.

[3]) FHG I p. 297, 307, 329.

[4]) Ibid. 306.

[5]) Cf. E. Meyer: Forschungen zur alten Geschichte II, 202 et 228—229.

Digitized by Google

tate et nobilitate stirpis, λόγων πολὺς ὠθισμός, ut Herodoti verbis utamur (9, 26), saepius porro vocabatur in controversiam, cuinam principalis locus ex meritis contingere deberet et vindicandus esset. Quarum litium documenta complura Herodotus servavit et bis Athenienses sua iura diserte defendentes produxit (7, 161 et 9, 27). Cum vero Athenienses praecipue iis rebus gloriati sint apud Herodotum, quae in orationibus funebribus fusius tractari solitae erant, cum se aborigines esse praedicaverint et καινὰ καὶ παλαιά proferentes omnia quae ab aevo fabuloso usque ad Marathoniam pugnam praestanter gessissent longa enumeratione exhibuerint, non sine probabilitate videtur mihi coniecisse Eduardus Meyerus, Herodotum cum talia conscriberet vestigia oratorum pressisse, qui in Ceramico laudes Athenarum et Atheniensium praedicassent [1]). Apud Herodotum igitur antiquissimum praesto esset documentum, quo innisi demonstrare possemus, quantam vim illi antiquae eloquentiae fetus in alia genera litterarum exercuissent.

Opitulatus est autem Herodoto in illo nobili amplificandae Athenarum gloriae studio alius celeberrimus assecla et socius, ex ipsis Athenis oriundus. Nam Euripidem inter tragicos poetas eum fuisse, qui maximum fabularum atticarum numerum tractasset, inter omnes constat; quod quidem ita instituit, ut partim traditas narrationes digereret in actus, partim materias notas novis coloribus imbueret eo consilio ut cum Attica eiusque heroibus aliquatenus saltem conecti possent [2]). Patriae igitur illustrandae studium praefuit rerum delectui [3]), certamina vero partium et adversariorum invidiae, quo magis infestos Athenis rumores serebant, eo acrius excitabant animum poetae ad viam quam elegit persequendam. Itaque repraesentavit Euripides in scaena cum fabulas quae ad originem Atheniensium pertinebant, in Jone, tum omnia illa praeclare facta antiquorum heroum, ex quibus gloria ad Athenienses redundabat, quaeque uberrimam materiam subministrabant funebribus laudationibus: nempe Erechthei historiam, Heraclidarum fata et Argivorum qui

---

[1]) Forschungen II, 219 sqq.

[2]) De Theseo fabulis inculcato cf. Wilamowitz Griech. Tragödien I, 287 et eiusdem Herakles I, 126.

[3]) Cf. de Euripide, Emil Ermatinger: Die attische Autochthonensage p. 21—30. — Pulcherrimam Euripidis laudem apud Lycurgum in Leocratea 100 invenimus, qui orator poetam id studuisse contendit, ut animi patriae amori adsuescerent (συνεθίζεσθαι ταῖς ψυχαῖς τὸ τὴν πατρίδα φιλεῖν).

Digitized by Google

apud Thebas decertaverant funus, partim secutus magni Aeschyli exemplum, partim proprio Marte periclitatus. Prae ceteris tamen heroibus celebravit Thesea, potentiae Atticae conditorem et auspicem, εὐσεβείας et φιλοξενίας exemplar. Tempore igitur magni Graecorum certaminis hae fabulae erigebant animos, carpebant adversarios atque intra annos 431 et 417 Musa Euripidis functa est quodammodo munere Tyrtaei. Nam Medea cum celebri Athenarum praeconio missa est in scaenam a. 431, Andromacha quae acerbam Spartae insectationem continet fortasse eodem fere tempore, aut circa annos 423 vel 421, Supplices et Erechtheus a. 422 aut 421, Jon aliquot annis post, Heraclidae denique cum Cresphonta fortasse inter ipsa belli primordia aut circa annum 417. Quamvis vero in singulis annis unicuique fabulae adsignandis dubii haereamus, id profecto in confesso est, primum belli decennium largo Euripidearum fabularum proventu fuisse insigne, quibus grave inter Spartam et Athenas discidium manifestas notas impressisset [1]).

Ceteris tamen tragoediis praestat eximio patriae amore ea fabula, cui Supplices inscribitur, utpote quae adeo fere tota in laudatione Athenarum versetur, ut iam antiqui nomen ἐγκώμιον Ἀθηνῶν ei tribuerint. Cum vero res agatur de Argivorum cadaveribus in Attica rite et publico funere condendis, inde evenit ut fabula illa ad orationum funebrium materiam proxime accesserit et multis sententiis exornata sit. quae in illis saepissime proferebantur. Ac Theseus quidem ab Euripide tamquam vindex omnium scelerum, κολαστὴς τῶν κακῶν producitur in scaenam (v. 341), quas partes illi heroi et Athenis evenisse uno ore proclamant universi Atheniensium laudatores (cf. e. g. Hyperidis Epit. 5). Ab ipso vero Theseo libera reipublicae atheniensis condicio summis effertur praeconiis; videlicet non unus hic civitati praeest, sed universi aequo fruuntur iure, ita ut pauper pariter atque dives muneribus publicis fungi possit (cf. v. 404—409, 429—441). Isonomia igitur hic celebratur, quam simili prorsus modo et disertissimis verbis praedicat Pericles in Epitaphio apud Thucydidem II, 37, Plato in Menexeno (c. 8). Felici tandem huic legum dominationi opponuntur tyrannidis terrores (vv. 450 — 455), qua vigente nemo patrimonio

[1]) Cf. Wilhelm Nestle, Euripides p. 312: So ist es denn auch nicht zu verwundern, dass nicht etwa der Gegensatz zwischen Griechen und Barbaren sein Drama beherrscht..., sondern der Gegensatz zwischen Athen und Sparta.

Digitized by Google

secure fruitur, virgines vitiantur, multigenae calamitates hominibus imminent; quarum atrocitatum imagines libenter auditoribus exhibebant funebrium orationum auctores (cf. Hyper. 21, Pseudolys. 33).

At ipsa fabulae compositio id secum tulit ut praeter reipublicae laudes aliae quoque res hic perstringerentur, quae etiam in orationibus funebribus amplum tenebant locum; nam et superstites alloqui et occisorum laudem necesse erat poeta insereret in tragoedia. Argivae quippe matronae contenderunt Eleusina, ut funeribus propinquorum interessent (v. 174—5):

ἀλλ' ὡς νεκροὺς θάψωσιν, ἃς αὐτὰς ἐχρῆν
κείνων ταφείσας χερσὶν ὡραίων τυχεῖν.

En habes locum communem, qui in consolationibus, epigrammatibus et sine dubio etiam in orationibus funebribus creberrime usurpabatur. Cf. Anthol. Pal. VII, 261:

ἔπρεπε δ' ἐκ παιδὸς μητέρα τοῦδε τυχεῖν.

Ibid. VII, 361:

υἱὶ πατὴρ τόδε σῆμα· τὸ δ' ἔμπαλιν ἦν τὸ δίκαιον.

Epigr. gr. ex lapidibus collecta ed. Kaibel:

115:..... μέχρι παῖδα πατὴρ ἐλεεινὸς
θάψῃ ὑφ' οὗ πρέπον ἦν τὸν γηράσαντα ταφῆναι
130:..... πρὸς θεοῖσιν εἰ γὰρ ἦν θέμις
θνῆσκον γονῆες, οἱ νέοι δ' ἔθαπτον ἄν [1]).

Quae vero partes Athenis eveniebant oratori a senatu designato, id munus in fabula Euripidis Adrasto absolvendum Theseus mandat singulari eius sapientia confisus. Atqui magna profecto eloquentia opus erat, ut quis dignum rebus gestis efferret praeconium.

εἶδον γὰρ αὐτῶν κρείσσον' ἢ λέξαι λόγῳ
τολμήματ' (v. 844).

---

[1]) Eadem sententia in carminibus sepulcralibus latinis frequentissime deprehenditur:

Quod par parenti fuerat facere filium
mors immatura fecit ut faceret pater.

Cf. nunc dissertationem Brunonis Lier: Topica carminum sepulcralium latinorum in Philologo V. 62 (1903) p. 456 sqq.

Digitized by Google

Quibus in verbis prooemium in orationibus funebribus usitatissimum agnoscimus. Unusquisque enim fere orator sese excusabat, quod materiae tam amplae tractandae parum esset idoneus eoque artificio auditorum benevolentiam sibi conciliare conabatur. Cf. Hyperidis Epit. 2: διὸ καὶ μάλιστα φοβοῦμαι μή μοι συμβῇ τὸν λόγον ἐλάττω φαίνεσθαι τῶν ἔργων. Pseudolys. Epit. 1: ἐπειδὴ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ πᾶς χρόνος οὐχ ἱκανὸς λόγον ἴσον παρασκευάσθαι τοῖς τούτων ἔργοις. Plato Menex. c. 18: πολλαὶ γὰρ ἂν ἡμέραι καὶ νύκτες οὐχ ἱκαναὶ γένοιντο τῷ τὰ πάντα μέλλοντι περαίνειν.

Sequitur Adrasti de virtutibus defunctorum oratio, quam paullo a solita talium laudationum ratione abhorrere et peculiarem quendam prodere charactera statim observabis; temporum videlicet et civitatis condicio commoverunt poetam, ut fabulae amore patriae imbutae admonitiones aliquot insereret et inani verbositati, qua tum Athenarum forum laborabat, opponeret vitae operosae commendationem. Vir autem omni ex parte perfectus, cuius effigiem mente sibi Graeci informabant, cum ad bene dicendum, tum ad strenue agendum aeque erat paratus et promptus; talemque omnibus numeris absolutum hominem, μύθων ῥητῆρα πρηκτῆρά τε ἔργων Romani verbis: vir bonus dicendi peritus definiverunt. Sed mentibus conceptae perfectiones raro in vita occurrunt. Etenim post eos viros, qui ut Themistocles, Pericles [1]) egregie dictis simul et factis illuxerunt, aequabilis illa inter loquendi et agendi facultates ratio apud Athenienses pessumdata est, praesertim cum ii, qui reipublicae praeerant, eloquentia abuti coepissent, immenso hiatu promittere grandia, quae vanitatem quidem multitudinis titillarent, sed a rerum veritate longissime erant remota. Unde non est mirum, quod poetae qui post Periclis exitum viguerunt tam frequenter conquesti sunt de eloquentiae abusu et depravatione, de libertatis illa alumna nobili, quae tantopere a semet ipsa degenerasset ut potius licentiae filia designari posset. Quibus quidem naeniis Euripides non uno loco est adstipulatus; nam licet παῤῥησίαν fundamentum et principium liberae reipublicae esse censeret [2]), indignatus est tamen fraudibus et praestigiis rhetorum, quibus veritas corrumpebatur et turbabantur populi mentes; iraque exacerbatus eo processit ut vel mutam et elinguem condicionem generi humano imprecaretur:

---

[1]) Cf. Thuc. I, 139 de Pericle: λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος.

[2]) Cf. Nestle, Euripides p. 208, 289, 291.

Digitized by Google

εἶθ' ἦν ἄφωνον σπέρμα δυστήνων βροτῶν.
(Fr. 987).

A qua recentium hominum garrulitate et licentia multum abhorruisse dicebantur maiores, qui potius manu quam vana loquacitate excellere conati essent. Itaque in Oedipo Coloneo Sophocles Thesea his verbis antiquorum Atheniensium virtutes praedicantem fecit (v. 1144):

οὐ γὰρ λόγοισι τὸν βίον σπουδάζομεν,
λαμπρὸν ποιεῖσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς δρωμένοις.

Eadem vero sententia in Supplicibus Euripidis non uno loco repetitur, quippe cum in hac fabula Athenienses propterea imprimis celebrentur, quod sibi honestum laborem proposuerint tamquam summum vitae officium et per ardua ad gloriam eniti non dubitaverint.

v. 323: ἐν γὰρ τοῖς πόνοισιν αὔξεται (scil. πόλις).
v. 373: καλὸν δ' ἄγαλμα πόλεσιν εὐσεβὴς πόνος.
v. 577: τοιγὰρ πονούσῃ πολλὰ πόλλ' εὐδαίμονα.

Verba quae ultimo loco exscripsi ipse Theseus profert ut malignam Athenarum vituperationem, ex ore nuntii Thebani modo exauditam refutet. Alio vero loco (342) idem Theseus cum gravitate quadam et pondere haec edicit:

οὔκουν ἀπαυδᾶν δυνατόν ἐστί μοι πόνους,

quo versu veluti signum Atheniensibus proposuit et normam ad quam cives vitam dirigerent indicavit.

Eiusmodi vero sententiis Euripidem Periclis expressisse praecepta et doctrinas fidenter statuo, qui quidem laboris et industriae, τῶν πόνων indefessus praeco exstitisse videtur, mollitiem autem (μαλακία Thuc. II, 42. II, 43. II, 61) et ignavos cives acerrimis exagitasse obiurgationibus (ἀχρεῖος Thuc. II, 40, ἀπραγμοσύνη II, 63. ἀπράγμων II, 64). Celebravit porro ille secundum Thucydidem maiores quod οὐκ ἀπόνως (II, 36), μετὰ πόνων (II, 62) imperium condiderunt et auxerunt; immo vero quae ante obitum extrema a Thucydide ei adscribitur oratio (II, 60), ea fere tota in laudatione τοῦ πόνου versatur. Athenienses igitur exhortatus est, μὴ φεύγειν τοὺς πόνους (63), deinde otium et desidiam perstrinxit his verbis: τὸ γὰρ ἄπραγμον οὐ σώζεται μὴ μετὰ τοῦ δραστηρίου τεταγμένον (ibid.); urbem denique celebrem esse factam contendit διὰ τὸ πόνους ἀνηλωκέναι πολέμῳ (64).

Digitized by Google

Atque, ut omnes hos sensus paucis verbis comprehenderet, dedecus et infamiam, quae ex fluenti otio manassent (ἡ ἐν τῷ μαλακισθῆναι κάκωσις II, 43) vel ipsa morte acerbiora esse affirmavit.

Etenim dum talia iterum iterumque repetita legimus necesse est oboriatur suspicio in verbis rerum gestarum scriptoris ξύμπασαν γνώμην Periclis latere vel potius exhiberi. Porro universa fere laudatione mortuorum id persequitur Adrastus ut vitam rerum gestarum gloria insignem maioris esse pretii probet, quam vel maximos eloquentiae triumphos. Itaque Capaneus celebratur ideo quod laudis propriae fuit parcus perinde atque promissorum quae non esset exsecuturus (v. 862 et 870), Parthenopaeo deinde id honori ducitur, quod verbis non provocabat lites neque rixas (894):

οὐδ' ἐξεριστὴς τῶν λόγων;

praecipue vero in fine omnigenas eiusmodi laudes effudit poeta in Tydeum qui

902: οὐκ ἐν λόγοις ἦν λαμπρός, ἀλλ' ἐν ἀσπίδι,
907: . . . . . φρόνημα δὲ
ἐν τοῖσι ἔργοις, οὐχὶ τοῖς λόγοις ἔχων.

Quae quidem omnia in capita eorum populi moderatorum iaculatum esse poetam manifestum est, qui post Periclem gubernacula reipublicae arripuerunt et magis verbis pollebant, quam vi ac manu.

VIII.

Simulac igitur sollemnitate funebri instituta dies natalis eloquentiae atticae illuxit, lumina oratoria illustraverunt brevi etiam historiam et fabulas scaenae conscriptas. Ut vero aestimare possemus, quam late haec imitatio patuisset, quantopere illae orationes ostentationi compositae coloribus suis alia quoque litterarum genera adspersissent, operae pretium esse visum est, aliquot scriptores rhetorico scribendi mori addictos exactiore examinare trutina. Ac primum quidem excutiemus historias Isocrateae scholae alumni Ephori vel potius cum huius libri paucis reliquiis exceptis deperiissent, volumina eius scriptoris, qui Ephorum studiosissime expilavit, Diodori. Apud quem laudes Athenarum, quales in orationibus funebribus exhibebantur, passim dispersae occurrunt; invenies eas in libris IV,

Digitized by Google

57. 65; XI, 59; XII, 1—2, et imprimis XIII, 25 sqq., quo loco Nicolaus Syracusanus disertissime omnem Athenarum gloriam explicuit. Inde a libro undecimo, quo victoriae de Persis reportatae enarrantur assurgit quodammodo Diodorus et laetior quidam et ornatior stilus apud eum est conspicuus, quod sine dubio ex fonte scriptoris est explicandum. Nam Ephorum singulari cum studio bella Persica descripsisse et eam proposuisse rerum gestarum formam, quae fucis compta et tumore insignis altius animis haesit et populo erat accepta, ab iis qui in fontes illius aevi accuratius investigarunt, recte observatum est. Cuiusnam vero generis illa narrandi ratio fuerit, ex Diodori libris abunde cognoscimus qui exempli gratia pugnam apud Thermopylas tam lascivienti sermone depinxit, ut oratorem, non rerum gestarum scriptorem, laudationem funebrem potius quam narrationem exaudire nobis videamur. In capite igitur libri undecimi undecimo proposuit nobis Diodorus locorum communium conspectum, qui veluti tesserulae coagmentatae una serie et uno tenore exhibentur.

τὸν ἑαυτῶν δὲ βίον προθύμως ἐπέδωκαν εἰς τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σωτηρίαν καὶ μᾶλλον εἵλοντο τελευτᾶν καλῶς ἢ ζῆν αἰσχρῶς.

Cf. Lyc. 46. Hyper. Epit. 24 et supra p. 11.

τοῖς μὲν σώμασι κατεπονήθησαν ταῖς δὲ ψυχαῖς οὐχ ἡττήθησαν.

Cf. supra p. 12.

χρὴ γὰρ οὐκ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνειν τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἀλλ' ἐκ τῆς προαιρέσεως· τοῦ μὲν γὰρ ἡ τύχη κυρία, τοῦ δ' ἡ προαίρεσις δοκιμάζεται.

Sollemnis haec est laudationum funebrium ratiocinatio. Cf. Pseudodem. Epit. 19 et supra p. 12.

Cum quidem apud antiquos saepius confunderentur inter sese varia litterarum genera et alterum alteri subministraret ornamenta, profecto id explicatam habuit rationem, quod ex orationibus sumebantur colores et fuci ad historiam illustrandam, quam et Cicero et alii „opus oratorium maxime" declaraverunt. Oratores vero ipsos communem quendam habuisse apparatum, quo libere frui unicuique aequa fuisset potestas, satis superque constat; ne igitur in re nota inutilem laborem consumam et actam rem agere videar, pauculas hic observationes ad eam materiam pertinentes adumbrare libet.

Digitized by Google

Primum quidem id adnotandum esse censuimus, apud aliquot oratores integras fere laudationes funebres aliis materiis esse interpolatas. Itaque Isocrates omnino ad laudes Athenarum admodum pronus, ostentationi addictus et plausuum assiduus captator, in Panegyrico 75—100 ita maiores et Marathonomachas celebravit, ut particula illa in orationem funebrem transferri queat aut ex tali laudatione esse desumpta videri possit. Quae quidem similitudo usque ad res minutissimas extenditur. Si enim Plato in Menexeno (c. 4) Aspasiam gloriantem facit, quod orationem suam ex materiis ab ipso Pericle neglectis (περιλείμματα) confinxerit, monendum est, uti querellas, quod in re decantata aegre novi aliquid exhiberi possit, ita pollicitationes intactorum locorum et laudum sollemnes esse in orationibus funebribus et frequentes. Cf. Pseudolys. 2: ὥστε καλὰ μὲν πολλὰ τοῖς προτέροις περὶ αὐτῶν εἰρῆσθαι, πολλὰ δὲ ἐκείνοις παραλελεῖφθαι, ἱκανὰ δὲ καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἐξεῖναι εἰπεῖν. Platonis igitur et Pseudolysiae quoque verbis egregie illustrantur Isocratis ea quae leguntur Paneg. 74: ἀνάγκη γὰρ τὰ μὲν μέγιστ' αὐτῶν ἤδη κατακεχρῆσθαι μικρὰ δέ τινα παραλελεῖφθαι, ὅμως δ' ἐκ τῶν ὑπολοίπων... οὐκ ὀκνητέον μνησθῆναι περὶ αὐτῶν.

Famelicis nimirum parasitis mensis patronorum inhiantibus, dummodo quae micae nondum corrosae neque delibatae in ipsorum caderent sinum, scriptorum illorum gregem affinem esse non negaveris; si vero nihilominus tritas et decantatas ex schola cantilenas ingenua cum securitate proferre non dubitarunt, id aviditate excusatur qua Athenienses easdem lautitias sexcentiens iam appositas excipiebant et degustabant. Quod autem Isocrates in demonstrativa admisit declamatione, id Lycurgus pariter non dubitavit iudiciali orationi inserere. Nam amoeni deverticuli loco legitur apud eum in Leocratis accusatione diserta laus eorum qui apud Chaeroneam mortem pro patria occubuerunt, omnibus orationum funebrium deliciis exornata 46—52. Qua in particula attendendum est, quam eximia cum arte sueta laudationum lumina parvo spatio Lycurgus cumulaverit, quomodo solito exaggerandi studio indulgens, utpote qui διὰ παντὸς αὐξητικός exstiterit, omnes ad amplificandam orationem quasi machinas adhibuerit, ita ut Leocratea postea iis qui laudationes exarabant, tamquam aptissimum ad imitandum evolveretur exemplar. Sed quamvis laudes illas longius esse arcessitas et tamquam pannum speciosum causae iudiciali assutas concedamus ne-

Digitized by Google

cesse sit, Lycurgum tamen eo licebit excusare quod eadem ratione in iudiciis omnes fere causidici auditorum iudicumque voluptati et vanitati lenocinabantur. Perstrinxerunt quidem hunc morem cum Demosthenes, qui in tertia Olynthia contione (21) de maiorum laudatoribus non sine ironia quaedam protulit, tum Aeschines apud quem ii qui a praesenti causa animos ad res gestas antiquas avertunt, acri notantur vituperatione (De falsa leg. 63 et 74). Sed ne Demosthenes quidem ab eiusmodi excursibus abstinuit, nedum Aeschinem his eloquentiae illecebris restitisse opineris. Particulae tamen eius generis orationibus inculcatae neque frequentes sunt apud Demosthenem neque magnum tenent spatium. In oratione Olynthia tertia 23—27 publica magnificentia et privata maiorum modestia loco communi celebrantur, cuius prorsus similis exstat in Aristocratea 206—207. Praeterea affines sensus exhibentur in Androtionea (§ 76) quae quidem oratio rhythmica compositione, Isocrateo colore, sententiarum immodico aucupio peculiarem quendam locum inter Demosthenicas orationes occupat et comparari quadamtenus possit cum Tulliana defensione Roscii Amerini. Etenim ut hic ardor et abundantia iuvenilis, quae nondum satis deferbuerunt, conspicua sunt, ita Androtionea ludum rhetoris et scholam redolet atque Demosthenem Isocrateum potius quam Demosthenicum prodit.— Praeterea in celeberrima oratione de corona disertissimis verbis (203 sqq.) demonstravit orator, quomodo Athenae libertatis et honoris Graeciae semper exstitissent praesidium et propugnaculum.— Aemulus et adversarius Demosthenis Aeschines irrisit quidem et cavillatus est eos qui victorias antiquas semper in ore habent et labris (τοῖς τὰς μάχας καὶ τὰ τῶν προγόνων λέγουσι τρόπαια). Sed non ita furore correptus, quam potius rhetorum eruditione exundans in vitia quae castigaverat, ipse incidit. Nam in oratione Ctesiphontea locos in schola maxime usu consumptos nequaquam detrectavit. Habemus igitur hic tritissimas illas de expeditione Xerxis figuras (132) et exhortationem auditorum, ut animis in stoam poecilen contendant, ubi omnes Athenarum glorias, praecipue victoriam Marathoniam, antiqui pictores repraesentaverunt. Quae quidem stoa inexhaustam materiam usquequaque subministrabat rhetoribus et efficacissimum praestabat effrenatae multitudinis incitamentum. Postquam igitur apud Lucianum (Zeus trag. 32) Hercules illam aedem sese esse deleturum comminatus est, Zeus perterritus sollicitudine corripitur, ne oratores ea sublata praecipua figurarum messe pri-

Digitized by Google

ventur. Καὶ πῶς ἂν τούτων ξυμπεσόντων οἱ ῥήτορες ἔτι ῥητορεύοιεν τὴν μεγίστην εἰς τοὺς λόγους ὑπόθεσιν ἀφῃρημένοι; — Post multas tandem cum Solonis tum libertatis Atticae laudes elicit Aeschines in perorando ipsas maiorum umbras et provocat ad eorum sepulcra, quae si Demosthenes corona donaretur, indignabundos gemitus essent editura (257—259). Cuius generis mortuorum obtestationes Cicero nomine luminum „vehementer illustrium" insignivit (Orat. 85). — Omnia haec frigidae affectationis sunt fetus, pompae magis quam pugnae apti, commenta rhetoris, qui rudibus potius quam ferro dimicat, dum apud Demosthenem in eius generis excursibus verba vi quadam veritatis erumpere videntur et in affectus altius penetrant. Nimius est Aeschines in laudibus, in quibus Demosthenes semper modum servavit. Neque novi equidem sententiam, quae ad utrumque oratorem recte aestimandum magis esset accommodata illa ingeniosa scriptoris de sublimitate observatione (c. 8): ἥκιστα τῶν ῥητόρων... οἱ ἐπαινετικοὶ περιπαθεῖς, οἱ περιπαθεῖς ἐγκωμιαστικοί.

IX.

Cum quidem Romae extremis reipublicae temporibus exortum esset studium omnia quae Graeci invenissent Romam transferendi et exprimendi sermone latino, ita ut Graeci omni peculiari gloria privarentur, quin immo etiam hoc meritum vindicaretur Romanis, quod accepta a Graecis fecissent meliora, aemulatio illa propterea in aliquot discrimina incidit, quod in vita moribusque Romanorum deerant materiae et occasiones ad nonnulla litterarum genera excitanda et nutrienda. Ita quidem laudationum publicarum non erat copia neque opportunitas in republica Romana; nam quae Romae effloruerunt orationes funebres, eae non publice sed a privatis in singulos, plerumque propinquos habitae sunt. Alia igitur earum ratio erat atque condicio quam Athenis neque exstabat Romae campus, in quo genus illud demonstrativae facundiae radices agere et laetius exsultare posset. Nihilominus flosculi a graecis rhetoribus in laudem maiorum exculti etiam Romam translati sunt et una cum aliis graecanicis inventiunculis transsiluerunt vada. Ipseque Cicero qui nihil fere intactum relinquere voluit, quod modo Graeci attemptassent, ad exemplar Hyperidis, Platonis, aliorum quaedam commentus est, quae

Digitized by Google

ad laudationes Graecorum proxime accederent. — Res quidem acta est in senatu, die 22ª mensis Aprilis anni 43, postquam nuntius in urbem pervenit, Pansam ab Antonio apud Forum Gallorum vulneratum esse, exercitum eius cum iactura non ita paucorum militum infeliciter pugnasse. Quae cum innotuissent, Cicero in senatu statim rettulit, ut militibus, qui fortiter senatus causam defendissent gratiae agerentur, iis vero qui pro patria mortem occubuissent, monumentum erigeretur publicum. Simul oblata usus occasione laudationem eorum protulit, quae ex frustis undique apud graecos scriptores decerptis conglutinata quadamtenus centonis, omnium locorum communium conspectum exhibentis, qui in funeribus publicis Graecorum iactabantur, similis est. A verbis „est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis militibus quam memores simus quamque grati" fecit Cicero initium totius laudationis (§ 29) quae Philippica ultima continetur secutusque deinde vestigia Graecorum in duas partes rem divisit, quarum altera spectat ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam, altera vero ad allevandum superstitum maerorem. At quibus exemplis in priore parte Cicero innisus sit, ex hac similitudinum tabella luculenter patebit:

§ 31: O fortunata mors, quae naturae debita pro patria est potissimum reddita!

Cf. Dem. de corona 97: πέρας ἅπασι ἀνθρώποις τοῦ βίου θάνατος... δεῖ δὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐγχειρεῖν μὲν ἅπασιν τοῖς καλοῖς. Pseudolys. Epit. 78: ὁ δὲ δαίμων ὁ τὴν ἡμετέραν μοῖραν εἰληχὼς ἀπραίτητος ὥστε προσήκειν τούτους εὐδαιμονεστάτους ἡγεῖσθαι, οἵτινες ὑπὲρ τῶν μεγίστων καὶ καλλίστων κινδυνεύσαντες οὕτω τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Cf. praeterea Diodorum 13, 17.

Tum sese convertit orator ad Martiae legionis milites celebrandos, quo loco nescio an Hyperides ansam Ciceroni dederit ad has figuras excudendas:

§ 32: Vos vero patriae natos iudico; quorum etiam nomen a Marte est, ut idem deus urbem

Hyper. Epit. 10: ὁρῶν... τὴν μὲν πόλιν ἐμῶν δεομένην ἀνδρός, τὴν δ' Ἑλλάδα πᾶσαν πόλεως....

Digitized by Google

hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur.	ἐπέδωκεν ἑαυτὸν μὲν τῇ πατρίδι, τὴν δὲ π λιν τοῖς Ἕλλησιν.
§ 32—33. Brevis a natura nobis vita data est; at memoria bene redditae vitae sempiterna....	Hyper. 24: οὕτως θνητοῦ σώματος ἀθάνατον δόξαν ἐκτήσαντο.
Ita pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.	Cf. Pseudolys. 81.
§ 32 piorum estis sedem et locum consecuti.	Hyperid. 35.

Sequuntur consolationes prorsus ad graeca exemplaria compositae. Cf. e. g.

§ 34 gauderent potius, cum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus quod esset pulcherrimum, suis contigisse.	Cf. Pseudolys. Epit. 78—79.

In ipsa vero orationis calce (§ 38) insolens et splendidum deprehendimus virorum praeconium qui secundum Ciceronem „morte vicerunt“. Quam quidem inventiunculam quamvis Ciceronem in perorando ardenti affectu exsultatem propriae facundiae vela dare suspicari possis, et ipsam Graecorum ingenio deberi admodum est probabile. Nam Lycurgus in Leocratea de iis qui apud Chaeroneam vitam profuderunt pro patria haec ausus est (49): εἰ δὲ δεῖ καί παραδοξότατον μὲν εἰπεῖν ἀληθὲς δὲ, ἐκεῖνοι νικῶντες ἀπέθανον.

Si igitur Cicero vere gloriari potuit, quod princeps ad Italos modos etiam λόγον ἐπιτάφιον atticae indolis deduxit, concedere ei necesse erat, qua veste induisset suum commentum, eam ex pannis graecanicis plane esse consutam.

X.

Paullulum ab instituto tramite degressi nunc quidem denuo ad Graecos revertamur. Etiam eo tempore quo Hellas iugo Romanorum oppressa antiqui splendoris et potentiae umbra et inane si-

Digitized by Google

mulacrum facta erat, declamationes illae de praeteriti aevi gloria, de Persarum cladibus nequaquam conticuerunt. Graeculos videlicet composito et sedato annorum strepitu fragor verborum adhuc commovebat excitabatque languentes praeteritae vitae recordatione; ita ut prorsus pateat, non solum a hominibus sed etiam a civitatibus universis cupidinem gloriae exui extremam. Dulcedine illa sonorum non minus delectabantur aures, quam cantu suavissimo; grandia vero nomina quae iterum iterumque repetebantur amabili quadam insania corripiebant animos. Quem morem sive morbum nemo profecto depinxit ingeniosius, quam acerrimus sui aevi censor et castigator Lucianus. Apud quem rhetorum praeceptor has discipulis prae ceteris materias commendat (20): ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Μαραθὼν καὶ ὁ Κυναίγειρος, ὧν οὐκ ἄν τι ἄνευ γένοιτο καὶ ἀεὶ ὁ Ἄθως πλείσθω καί ὁ Ἑλλήσποντος πεζευέσθω καὶ ὁ ἥλιος ὑπὸ τῶν Μηδικῶν βέλων σκεπέσθω etc. Olympicae igitur et panathenaicae orationes, dithyrambi in Marathonem et Salamina, threni Chaeroneensem cladem deplorantes perstrepebant scholas perinde atque quondam fora temporibus Gorgiae et Demosthenis. Unusque ex his scholasticis et umbraticis rhetoribus, Scopelianus quidam tamquam furore correptus de Dareis et Xerxibus declamabat, alter rhetor Ptolemaeus tam frequenter Marathona in ore habebat, ut Marathonis agnomen imponerent ei aequales (Philostrati βίοι σοφιστῶν ed. Kayser p. 519 et 525). His igitur sonis inebriabatur Marathonomacharum delicata progenies, posteri emortuae libertatis [1]). At aliquando cum respublica Atheniensium adhuc vigeret, non solum plausus, sed turbas quoque maioris momenti excitabant in foro magica eius generis vocabula, quae μαγειρικὰ ῥήματα a Graecis nuncupantur. Multitudo enim maximo semper cum favore blandas illas voces excipiebat quique tenebant animorum venas facilitate hac lubentissime abutebantur, ut inter plausores fragorum prodigos pro viribus detonarent et aurium delenimentis iudicii aciem et aculeos refringerent. Iam quidem Eupolis in fabula cui Poleis inscriptum est, Miltiadem celebravit, quod gloriam Marathoniam veluti thesaurum posteris tradidisset, Aristophanes vero in Equitibus Marathonomachas laudibus extulit,

[1]) Saeculo tamen quarto p. Chr. auctoritas Athenarum imminuta Synesium commovit ut de misera urbis condicione conquestus nihil amplius ei tribueret praeter rei apiariae gloriam. Quem quidem locum doctissimus collega Leo Sternbach mihi indicavit. Cf. Synesii epistul. 135 (Migne): αἱ δὲ Ἀθῆναι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἑστία σοφῶν. Τὸ δὲ νῦν ἔχον, σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί.

Digitized by Google

qui posteris aperuissent campum, in quo eloquentia baccharetur et tumori indulgeret. Ἡμῖν μεγάλως ἐγγλωττοτυπεῖν παρέδωκας, Equitt. v. 782. Atque iidem homines qui poetae blandam inventiunculam grandi rependerunt pecunia, mirum in modum exsultabant etiam ineptioribus assentatiunculis quae novitatis sapore amisso crebroque iam gustatae fastidio esse poterant. Etenim „genus in gloriam suam effusissimum", — ita Plinius Maior Graecos definivit — nunquam sprevit eius modi lautitias. Aristophanes depingit populum in foro sedentem, cuius aures cum dulce aliquod epitheton titillasset, universi paullulum sese subrigunt (Acharn. 637). Aristides porro in Panathenaico negat esse quemquam qui exaudito Marathonis nomine non exsultet (Panath. 125). Nemo vero disertius populum inanibus vocibus infatuatum descripsit quam Plato in Menexeno. Ubi Socrates narrat, se exaudita laudatione funebri postquam mortui, maiores, vivi summis praeconiis essent celebrati, sibimet ipsi et maiorem et nobiliorem et pulchriorem visum esse. Atque tribus demum vel quattuor diebus elapsis, amabili illa insania, qua se in beatorum insulas abreptum esse somniasset, restincta sese resipiscere coepisse et qua esset terrarum perspicere. Atticam videlicet plebeculam Socrates perstrinxit, quae vanis contionibus concitata et velut instincta, quo esset in loco fere ignara, inanes spes conciperet, inconsiderata consilia mente agitaret. Peithetairos et Euelpides numerossima profecto familia et prole gloriari poterant. Si vero oratores et vates usquequaque repetebant Athenienses tamquam aquilas ad nubes esse evolaturos (Equitt. 1013), quid est mirum quod popellus nimis audenti elatus impetu praecipitia interdum captavit, Siciliam appetendo aut ipsam adeo Nephelococcygian.

Operae quidem pretium esset etiam Romanae facundiae similes flosculos legere et recensere. Sed cum graecos thesauros nequaquam penitus me exhaussisse persuasum habeam, nolim equidem raptim et festinantius novam et immensam attemptare materiam; ac fortasse iteratis curis lacunas explere continget et Romam quoque complecti. Ubi profecto forum non minoribus fragoribus quatiebatur, qui ab auditoribus aeque pronis accipiebantur auribus. Itaque populus Romanus „princeps terrarum" et „victor omnium

Digitized by Google

gentium" nuncupabatur[1]), urbs autem ipsa sesquipedalibu sexornabatur titulis; nam a Cicerone celebratur tamquam „domicilium imperii et gloriae" (De Or. I, 105), aut tamquam „arx omnium gentium" (Catil. IV, 11), deinde ab Ammiano „virtutum omnium domicilium" (14, 6, 21); Rutilius Namatianus vero genetricem hominum et deorum eam appellare non dubitavit (De reditu suo I, 49)[2]). Praeterea epitheta sonantia, ut aurea, sacra, aeterna frequenter addebantur eius nomini[3]). At non minus splendidis titulis distinguebatur senatus cuius maiestatem iam senescente imperio maximis praeconiis attollebant romani oratores, curiam vel gremium libertatis, domitorem orbis, praesulem et regeneratorem libertatis summum consilium appellantes[4]). Quae quidem designationes iactantes et gloriosae optime illustrantur verbis Taciti in Histt. II, 32, quo loco scriptor Othonis asseclas ita disputantes fecit: ipsis omnia opulenta et fida...., Italiam et caput rerum urbem senatumque et populum, nunquam obscura nomina, etiam si aliquando obumbrentur.

Nam verborum vim et potentiam nunquam elanguisse satis constat indeque ortum est ut apud omnes gentes singulari quadam auctoritate frueretur et fruatur[5]) ille λόγος quem Gorgias in Helena

---

[1]) Cf. meam dissertationem in Philologo LIV p. 144.

[2]) Apud Rutilium habemus uberrimam Romae laudationem, secundum praecepta artis ad ἐγκώμια πόλεων pertinentia compositam. Cf. Nordeni commentarium sexti Aeneidos libri ad vv. 847—53. Urbs etiam propterea celebratur, quod

Frigidus aestivas hic temperat halitus auras,

quo loco agnoscimus ὡρῶν κρᾶσιν a Graecis laudatam.

[3]) Cf. Friedlaender, Sittengeschichte Roms I[5] p. 64. — Ex graecis scriptoribus hos Romae titulos adnotandos esse censui: τῆς ἀνικήτου καὶ μεγαλοδόξου Ῥώμης (Plut. Theseus 1), Ῥώμην πόλιν ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης (Athen. Deipnosoph. I, 36).

[4]) Cf. Mommsenum in Herma XXIII, 631 et Usenerum in Commentationibus in honorem Mommseni p. 760.

[5]) Cf. μαγειρικὰ ῥημάτια recentioris aevi, quae mentes erigunt, excitant aut turbant: anglicum no popery, italicum Italia una, Roma intangibile, vel in aliquot partibus Prussiae iactatum periculum Polonum, quam locutionem novissimo tempore clamatores quidam excuderunt, ut civium animos falsis et ficticiis monstris perterritos excitarent ad iniquas leges ferendas et sanciendas atque ut exoletum iam vetustate odium recenti ira exacerbarent in homines qui patrium sermonem et terras avitas servare conantur. Nollem equidem stilus deerrasset ad has recentioris aevi foeditates; sed quorum pars sum, eorum malis discrucior etiam tum cum a praesenti tristitia ad studia me converto, quae felicium otium ornant, miserorum sunt refugium et solamen.

Digitized by Google

(8) δυνάστης μέγας nuncupavit, cuiusque maiestas ne inter turbas quidem et mobilium civium tumultus quidquam ex suo splendore amittit, immo vero inter ipsos motus crescit et augetur. Restat, ut disputationem quae a Goethio cepit exordium eiusdem poetae versu concludamus qui omnia fere quae praecedunt paucis verbis et diserte exprimit et illustrat:

Mit Worten lässt sich trefflich streiten.

Digitized by Google

De Plutarchi Moralium codicibus quaestiones selectae.

Scripsit

Victor Hahn.

Quamquam multi iam viri docti in Plutarchi quae dicuntur Moralibus recensendis strenue versati sunt, tamen hucusque neque editionem criticam, quae eo nomine digna sit, neque ipsorum codicum plenam accuratamque descriptionem habemus. Omissis veteribus editionibus, quae suo quidem tempore aliquid valebant, nostris tamen temporibus minoris momenti sunt [1]), in iudicium vocabimus quattuor editiones, Wyttenbachianam, Duebnerianam, Hercherianam, Bernardakianam, in quibus id vituperandum est, quod recta collatione codicum destitutae sunt. Ac primum editio Wyttenbachii etiamsi collationibus multorum codicum nititur, tamen maxima collationum pars non a Wyttenbachio ipso, sed ab aliis neglegentius facta est [2]). Deinde Duebnerus minime accurata Conti collatione, quam ille ex codicibus Parisinis fecerat, usus est [3]). Tum Herchero non contigit

[1]) Cf. de editione Aldina (a. 1509), Basileensi (a. 1542), Stephaniana (a. 1572) Xylandrea (a. 1570, 1572, 1574), tribus editionibus Graeco-Latinis (a. 1599, 1620, 1624), Reiskiana, Hutteniana adnotationes Wyttenbachii in editione Moralium (Oxon.) vol. I. praefationis p. 78/135 passim. De editione Reiskiana cf. etiam Wilamowitzium: Hermes XXV. 200, 208.

[2]) Plutarchi Moralia, id est opera exceptis Vitis reliqua. Oxonii 1795—1830 Lipsiae 1796—1834. Cf. de editione illa praefationem Bernardakii in primo volumine Moralium. Lipsiae 1888. I. p. V—VI.

[3]) Plutarchi scripta Moralia emendavit Fredericus Duebner. Parisiis 1841. (Plutarchi operum volumen III. et IV.). Cf. recensionem Keilii (JJ XXXI, 25—39) et Bernardakii l. l. p. VI—VII.

Digitized by Google

ut conficeret editionem, quae utraque, quam modo nominavimus, praestaret, ceterum etiam ille nonnullos codices praeter aequum magni aestimavit [1]). Cum denique G. N. Bernardakius primum novae editionis volumen in officina Teubneriana a. 1888 edendum curasset, omnes, qui Plutarchi operibus studebant, eam multo prioribus meliorem futuram esse sperabant, quoniam Bernardakius et multos novos codices adhibere et omnibus libris in Plutarchi Moralia scriptis uti et ex priorum erroribus discere potuit. Sed studiosos spes fefellit. In collatione enim codicum saepius a collationibus aliorum differt atque discrepat, omittit in textu restituendo nonnullos insignes codices, profert vitiose aut non satis accurate coniecturas aliorum, quo factum est, ut ne haec quidem editio textui recensendo multum consuleret [2]). Quam editionem rectissime vituperavit Wilamowitzius, qui multis vitiis in collatione et emendatione textus indicatis „mercenariam operam" appellavit [3]).

Simili modo E. Kurtzius, vir Plutarchi peritissimus [4]), et Spiridion Vassis [5]) multis vitiis editionem Bernardakianam laborare

---

[1]) Plutarchi Chaeronensis Moralia ex recensione Rudolfi Hercheri. Volumen primum. Lipsiae 1872. Cf. iudicium Bernardakii de hac editione in praefatione I. voluminis Moralium p. VII.

[2]) Plutarchi Chaeronensis Moralia recognovit Gregorius N. Bernardakis. Lipsiae 1888—1896. 7 volumina et epilogus.

[3]) Cf.: *a)* Commentariolum grammaticum III. (Gottingae 1889) 26; *b)* Zu Plutarchs Gastmahl der sieben Weisen. Hermes XXV. 196–227 (passim); *c)* recensionem editionis scripti Plutarchei „de cupiditate divitiarum", quam paraverat Patonius (Londoni 1895), insertam actis diurnis, quibus inscribitur: Göttinger gelehrte Anzeigen 1896, 326—340 passim.

[4]) Berliner philologische Wochenschrift 1890, 1999—1202; 1892, 552—554; 1896, 289—294; 1897, 1133—1138; Blätter f. bayr. Gymnasialwesen 1890, 523—532; JJ 1891, 433—44.

[5]) Cf.: *a)* Περὶ τῆς γραφῆς Πλουταρχείων τινῶν χωρίων. Ἀθηνᾶ I. 327—332.

b) Νέαι παρατηρήσεις εἰς τὴν ὑπὸ Γ. Βερναρδάκη γενομένην ἔκδοσιν τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου. ibid. II. 162—8.

c) Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν β' τόμον τῆς τοῦ Γ. Βερναρδάκη ἐκδόσεως τοῦ Πλουτάρχου Ἠθικῶν ibid. III. 270—7 et 408—18.

d) Σύμμικτα. Α. Πλούταρχος. ibid. III. 391.

e) Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν γ' τόμον τῆς Βερναρδακείου ἐκδόσεως τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου ibid. VII. 283—8; 461—80.

f) Παέργα. ibid. VIII. 81—108.

g) Πλουτάρχεια. ibid VIII. 266—272.

h) Συμμικτὰ κριτικά. Πλουτάρχου Ἠθικά. ibid. IX. 48—50.

i) Κριτικὰ σημειώματα εἰς τὰ Πλουτάρχου συμποσιακά. ibid. X. 138—48.

Digitized by Google

demonstraverunt. Postremo G. N. Hatzidakis et K. S. Kontos [1]) de editione Bernardakiana severissimum, sed iustissimium iudicium fecerunt atque multas vitiorum labes in ea esse ostenderunt.

Venimus nunc ad historiam Moralium criticam, quam nostris demum temporibus nonnulli viri docti tractare coeperunt. In quorum numero primus Bertholdus Muellerus in praefatione libelli Plutarchei, qui inscribitur: „de animae procreatione in Timaeo", disseruit, quo modo codices inter se cohaererent, qui ordo librorum esset [2]). Post Muellerum imprimis Maximilianus Treuius non solum accuratissime singulos codices descripsit, sed etiam multa, quae ad ordinem librorum Moralium pertinent, rectius exposuit [3]). Quibus nonnulla adiecit Wilamowitzius [4]) aliique viri docti, huic quaestioni dediti; attamen haec omnia non eiusmodi sunt, ut rem ad umbilicum perductam esse censeamus.

Cum autem in libris virorum doctorum nonnulla, quae ad rem Moralium criticam pertinent, non satis accurate enarrata esse perspexissemus, iam in nostra dissertatione primum omnes codices nobis cognitos recensere, tum de ordine, quo Moralia traduntur, denique de codicum generibus agere constituimus.

I.

Codices Moralium describuntur.

Libros vero non solum omnes meliores, qui nobis noti erant, in iudicium vocamus, sed etiam de iis, qui minoris momenti sunt, agere placet. Codices describere ita instituimus, ut eos secundum

---

k) Περὶ τῆς νεωτάτης ἐκδόσεως τῶν Πλουτάρχου Συμποσιακῶν. X. 469—482 et XI. 220—5.

[1]) Ἀθηνᾶ. XIII (1901) 462—712. Cf. etiam l. l. p. 416—462.: Chatzidakis Ἔλεγχου ἀναίρεσις".

[2]) Plutarch über die Seelenschöpfung im Timaeus. Breslau 1873. Gymnasium zu St. Elisabeth. Bericht über das Schuljahr 1872—1873.

[3]) *a)* De codicibus nonnullis Parisinis Plutarchi Moralium narratio. Jauraviae 1871.

b) Der sogenannte Lampriascatalog der Plutarchschriften. Waldenburg in Schlesien 1873.

c) Zur Geschichte der Ueberlieferung von Plutarch's Moralia. I. Waldenburg in Schlesien 1877, II. Ohlau. 1881, III. Breslau 1884.

[4]) Cf. supra p. 44, adn. 3.

Digitized by Google

bibliothecas, in quibus collocati sunt, enumeremus, rem autem a codicibus Parisinis incipiemus [1]). Monemus etiam Moralia iis numeris a nobis significari. quibus in codice Parisino Graeco nr. 1672 (E) notantur [2]).

I. Codices Parisini.

Bibliotheca Parisina nationalis continet 58 codices Moralium Plutarchi, qui in textu recensendo non eadem auctoritate sunt [3]). Collationem complurium codicum dedit Contus a. 1821—1823, cuius collatio, quamquam laboriosa, minime tamen accurata est, quare cautissime usurpanda est. „Conti Plutarchus collatus f. quadr. n. 396—398" in supplementis bibliothecae Parisinae collocatus, tria volumina continet, quorum primum et secundum habent collationem codicum, tertium autem ipse Contus „compulsionem" vocat, in qua ad singula scripta farrago lectionum digesta invenitur. De apparatu illo ita iudicat Duebnerus: „Codices Plutarchei, quos thesaurus ille condit magno numero, a Graeco homine cum Reiskiana editione collati fuerunt omnes, non perfecta quidem accuratione, sed multo certe melius ille rem administravit, quam ii quibus Wyttenbachiani amici idem negotium demandaverant" [4]). Treuius autem affirmat Contum „eam rei criticae facticandae rationem adhibuisse, quae recentioribus artis praeceptis minime responderet" [5]). E codicibus Parisinis gravissimi sunt hi:

I. A, nr. 1671, scriptus anno 1296 [6]), continet Vitas atque Moralia 1—69 eodem ordine atque codex E [7]). Quem codicem e bibliotheca Ioannis Lascaris et Ridolfii manasse K. K. Muellerus demonstravit [8]). Moralia duabus columnis exarata, ab una manu scripta, Vitas sequuntur, sed a Moralibus incipit nova computatio paginarum.

---

[1]) De catalogis codicum cf. praecipue V. Gardthausen: Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften. Leipzig 1903.

[2]) Cf. tabulam primam.

[3]) De catalogis codicum cf. praecipue librum V. Gardthauseni.

[4]) L. l. praef. vol. III. p. 2. [5]) De codicibus etc. p. 17.

[6]) Cf. Treuius: Zur Überlief. etc. I. p. VII.

[7]) Sic iam Wyttenbachius statuit l. l. I. 1, p. LXXII; Muellerus non recte affirmavit codicem A alium ordinem atque codicem E habere (l. l. p. 5, 8, 12).

[8]) Contralblatt für Bibliothekswesen 1884, I. 408. (πίναξ τῶν βιβλίων τοῦ Λασκάρεως). Cf. etiam P de Nolhacium (in Mélanges de l'École de Rome, 1886, t. VI, n. 27) et Reinachium (Plutarque. De la musique. Περὶ μουσικῆς. Édition critique et explicative par H Weil et Th Reinach. Paris 1900, p. XXXIX. i.).

Digitized by Google

Adhibuit nostrum codicem Wyttenbachius, Duebnerus, praeterea Volkmannus [1]) et Reinachius [2]) ad s. 39, descripsit Treuius [3]) et H Omontius [4]). Quomodo codices A et E inter se cohaereant, infra in recensendo codice E demonstrabitur.

Codicem nostrum a Maximo Planude (nato c. 1250—1260, + ante 1310), conscriptum esse coniecit Wyttenbachius [5]), qui affert hanc adnotationem e codice A post verba: εἰ δὲ ὁ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων χρόνος εἰκὸς δὲ τῶν γενομένων in s. 22. (cap. 23): „οὕτως οἶμαι δεῖν γράφεσθαι· εἰ δὲ ὁ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων χρόνος εἴκοσιν ἐτῶν ὁ μέγιστος ὥριστο τῶν δέκα ἐτῶν ἀπογενόμενον". Eadem adnotatio in codice Parisino Graeco n. 1672. (E) est: „ὁ κυρὸς (Wyttenbachius falso καλῶς legit) μάξιμος ὁ πλανούδης οὕτως οἴεται δεῖν γράφεσθαι· εἰ κτλ. Wyttenbachius librarii adnotationem in codice A manu Maximi Planudis exaratam esse censuit. Sed scriptura Maximi Planudis, ut demonstravit Treuius, alia est, quapropter Wyttenbachio assentire non possumus: adnotationem illam scriptor codicis A ad verba ex alio codice exscripsit.

In codice Marciano Graeco 481, quem Maximus Planudes mense Septembri a. 1302 conscripsit, legitur manu Maximi Planudis index Plutarcheorum Moralium eodem ordine, qui in codicibus A et E invenitur. Qua ex re a Maximo Planude illum indicem e codice, qui codicibus A et E similis erat, descriptum esse coniecit Treuius, codicem E tamen illud corpus non esse; nam in illo codice scripta 70—76 asservantur, quae apud Maximum Planudem desunt. Sed codicem A in conscribendo illo indice ante oculos Maximum Planudem non habuisse demonstravit Treuius (cf. supra p. 47).

Sententia Treuii haec est: Maximus Planudes habuit corpus simile codicibus A et E, quod Vitas et Moralia 1—69 continuit. Quoniam autem codicibus A et E adnotationes Maximi Planudis insunt, fuit illud corpus ab ipso Maximo Planude collatum [6]). Quae opinio postea epistulis Maximi Planudis confirmata est; nam in 106

[1]) Plutarchi de musica ed. Ricardus Volkmann. Lipsiae 1856.

[2]) L. l. p. XXXIX.

[3]) De codicibus etc. p. 10—11; Zur Überlieferung etc. I., III—XI. (cap. I.: „Die codices Par. Gr. 1672 und 1671 und ihr Zusammenhang mit Maximus Planudes").

[4]) Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibliothèque nationale. Paris 1888, II. 118, 120.

[5]) L. l. I. 1, 4 (praef.), VI, 2, 756. [6]) Zur Überlieferung etc. I. p. X. sq.

Digitized by Google

epistula huius viri, anno 1295 scripta „ad Alexium Philanthropenum pincernam", haec leguntur: „ἐμοὶ δ' ἔδοξε τὰ τοῦ Πλουτάρχου γράψαι βιβλία· πάνυ γάρ, ὡς οἶσθα, τὸν ἄνδρα φιλῶ· δεῖ τοίνυν ἔχειν μεμβράνας" etc. Quo ex loco apparet eum iam ante a. 1294[1]). Plutarcho studuisse, cum inde ab eo anno non vidisset Philanthropenum, anno vero 1295 codicem Moralium conscripsisse.

II. B, nr. 1675, s. XV, continet 526 foliis Vitas et Moralium 36 scripta hoc ordine: 31. 68. 69. 66. 30. 64. 67. 55. 46. 47. 41. 42. 43. 44. 49. 50. 53. 56. 22. 23. 52. 65. 58. 34. 70—77. 38. 40. 4. 5.[2]). Hunc codicem ex Italia Parisios allatum esse verisimile est[3]). Wyttenbachius codicem B ex E exscriptum esse censuit, quod non rectum esse Treuius demonstravit, propterea quod B aliquot locis lacunas habet, ubi textus codicis E integer est. Praeter codicem E solus B s. 70—77 exhibet.

III. C, nr. 195, s. XII. (secundum Patonium s. XI.) continet Moralium s. 1—9., de versus heroici differentiis, de versus caesuris, figuris et affectionibus, 10—19. 21. 44—47. 55. 23 fr.[4]) Treuius codicem hunc e codice Parisino 1211 emendatum esse arbitratus est[5]). In s. 23. duplex recensio servata est, cuius lectiones enotat Bernardakius[6]), quarum alteram antiquam recensionem appellat, quae in hoc codice sola reperiatur, alteram, quae simili modo in aliis codicibus exstet, recentiorem esse affirmat. Wilamowitzius vero recte adnotat lectiones illas tantum interpolatas esse[7]). Nihilo secius duplex illa recensio accuratius inquirenda est.

IV. D, nr. 1956[8]), saeculi XI. exeuntis (sic Treuius)[9]), vel XII. ineuntis, continet 185 foliis s. 2—19. 21. 22. 68. 69. fr.

---

[1]) Maximi Planudis epistulae ed. M. Treu. Vratislaviae 1890. p. 142. vv. 36 sqq.; cf. p. 263.

[2]) Ad nr. 68. 69. contulit eum Hubertus Pernotzius. Cf. Plutarchi Pythici dialogi tres rec. G. R. Paton. Berolini 1893 p. VII., ad 70—76. Treuius l. l. II. 12—37. In nr. 70. collatus est a Duebnero in usum Winckelmanii (Eroticus ed. Winckelmannius 1836 p. VIII). Ex codice B quosdam libros in editione Aldina (a. 1509) p. 909—1050. exaratos esse demonstravit Treuius (l. l. II. p. 5—8).

[3]) Treuius. l. l. II. 38.

[4]) Treuius s. 21 in indice omisit, at Bernardakius (vol. I. p. XXVI.) affirmat fol. 238—248 r. exstare s. 21., quod s. 44. sine titulo sequitur, spatium autem relictum esset, in quo titulus rubro scribendus erat.

[5]) De codicib. Paris. etc. p. 6. [6]) L. l. I. p. XXVI. sq.

[7]) Hermes XXV. 202, 2.

[8]) Omontius: l. l. II. 170—1. [9]) De codicibus etc. p. 6.

Digitized by Google

Quem codicem Hercherus [1]) et Bernardakius [2]) magni aestimant, alii vero viri ut Wyttenbachius [3]), Treuius [4]), Larsenius [5]), Patonius [6]). Vassis [7]) minoris esse momenti dicunt. Atque Wyttenbachius eum non meliorem codicibus Mosquensibus iudicat, Duebnerus [8]), qui codicem ipse non contulerat, sed tantum collatione Contiana usus est, propter multas interpolationes, quae codici nostro inessent, minoris fecit, simili modo Larsenius et Patonius codicem interpolatum esse suspicantur. At Bernardakius dissentit primum in volumine I. suae editionis [9]), tum in dissertatione, quae inscribitur: „De Plutarchi Moralium codicibus, praecipue de codice Parisino D. n. 1956“ [10]), siquidem D praestantissimum omnium codicum, qui Plutarchi Moralia complectuntur, esse existimat [11]). Interpolationes autem codicis eo modo interpretari studet, ut „is qui codicem D descripsit, interdum aut ea, quae sive in margine, sive inter versus archetypi adnotata fuissent, in textum bona fide ut genuina recepisse, aut vocabulorum quorundam terminationes, quae in archetypo vel omissae vel evanidae essent, perperam supplevisse visus sit“ [12]), quam opinionem exemplis ex codice sumptis confirmare conatus est. Multos vero alios locos esse, in quibus codex D interpolationibus liber sit, alios vero codices interpolationibus foedatos esse ait, quod item confirmare studet primum eis, „quae eo, quod hiatus aliorum tollitur, probantur, tum eis, quae optimorum codicum lectionibus probari possunt, tum eis, quae aut Plutarchi aut aliorum scriptorum locis confirmantur, porro eis, quae criticorum coniecturas confirmant, denique eis, in quibus interpolatio reliquorum codicum manifesta est et iis, quae magnam lectionis discrepantiam prae se ferunt“ [13]). Quibus omnibus nisus existimat Bernardakius „unum codicem D salvum et incolumem, quantum quidem fieri poterat, ex gurgite illo vasto, quo fratres et parentes demersi sunt, evasisse: est autem multo vetustior illis codicibus, in quibus κατὰ συνέχειαν ἐγράφη τὰ διαλείποντα, propterea quod codex sincerus, qualis est D, unde lacunae supplerentur.

[1]) L. l. in praefatione vol. I. p. V. [2]) L. l. vol. I. XXIV.
[3]) L. l. I. 1. 76. [4]) De cod. Par. etc. p. 6.
[5]) Studia critica in Plutarchi Moralia. Hauniae. 1889. p. 7 sq.
[6]) L. l. XIV. sq. [7]) In dissertatione supra laudata, cf. p. 44. adn. 5.
[8]) L. l. p. 2. [9]) P. XXIV.
[10]) Mnemosyne. 1896. vol. XXIV. p. 377—396.
[11]) L. l. p. 378., in edit. vol. I. p. XXIV.
[12]) Ed. vol. I. XIX., Mnemosyne l. l. 378.
[13]) Mnemosyne l. l. p. 380 sqq.

Digitized by Google

non inveniebatur. Venerandus igitur et maximi faciendus“ [1]). Sed sententia Bernardakii minime recta esse potest: Patonius [2]) enim et Wilamowitzius [3]) optime demonstraverunt, quam multae interpolationes codici D in s. 17. inessent. Maxime autem dolendum est, quod adhuc collationem codicis D accuratam non habemus, quam ob rem viri docti in codicis auctoritate definienda dissentiunt.

V. E, nr. 1672, 945 (vel rectius 962) folia continens, Plutarchi Vitas (f. 2^r—436^v) et Moralia (f. 437—936) exhibet, quem descripsit Treuius [4]). Villoisonius [5]) codicem ab uno librario, Wyttenbachius [6]) et Contus [7]) a duobus, Prinzius [8]) a tribus scriptum esse suspicatus est. Sed Treuius recte codicem a quinque scriptum esse tradidit, atque folia 2—706^v,quibus Vitae et s. 1—69. inveniuntur, a prima manu, fol. 707—869^r (s. 70—76) a secunda, fol. 870—875. (s. 77.) a tertia, f. 876—936. (s. 78.) a quarta, fol. 1. et 937—944. (aliorum libros) a quinta scripta esse subnotat.

Simulque de aetate huius codicis variae sententiae exstant: in catalogo bibliothecae Parisinae codex noster saeculo XIII. ascribitur [9]), quam sententiam Villoisonius veram esse censuit [10]). Aliter sentit Wyttenbachius [11]), qui eum s. XIV. ortum esse affirmat. Baehrius [12]) vero maxime aberrans codicem ad s. XVI. referre voluit. Hodie quidem omnes cum Villoisonio consentiunt [13]).

Plerique censuerunt codicem E descriptum esse e codice A, quod etiam novissime Reinachius et Weilius asseveraverunt [14]). Treuius [15]) initio censuit codicem A ex codice E manasse, B Muellerus [16]) quidem sententiam neque clare neque distincte protulit, falso tamen adnotavit ordinem codicis A alium esse atque in codice E neque ullo vinculo utrumque codicem coniunctum esse.

---

[1]) L. l. p. 396. Cf. epilogum editionis p. 30.

[2]) The treatise of Plutarch de cupiditate divitiarum edited by W. R. Paton. 1896. p. I.—XVI.

[3]) Gött. gel. Anzeigen. 1896. 326 sqq.

[4]) Zur Überlief. etc. I. p. III—XI. et II. 1—37.

[5]) Notices et Extraits des manuscrits de la bibliothèque du roi et autres bibliothèques. Paris 1810. VIII. 2. p. 3—32.

[6]) L. l. I. 1. 76.

[7]) Suppl. gr. 389. p. 6. (cf. Treuium l. l. I. p. V.).

[8]) Apud Muellerum l. l. p. 4. [9]) L. l. p. 8.

[10]) L. l. p. 3. [11]) L. l. I. 1. p. 72. [12]) L. l. p. XI. sq.

[13]) Cf. Treuium l. l. I. p. VI. sq. [14]) L. l. p. XXXIX.

[15]) De cod. Par. p. 11. [16]) L. l. p. 4. sqq. 8.

Digitized by Google

Treuius [1]) postea sententiam suam commutavit atque demonstravit codicem E non descriptum esse ex codice A, propterea quod novem scripta (s. 70—78.) contineat, quae in corpore Planudeo desint. Praeterea in codice E triginta fere locis omittuntur litterae vel vocabula, in codice A vero locis illis nulla lacuna reperitur, quam ob rem codicem E ex codice A manasse nullo modo conicere possumus. Utrumque autem codicem ex eodem fonte fluxixisse inde intelligitur, quod 1) in utroque idem ordo Moralium occurrit, 2) utriusque tituli atque inscriptiones eidem sunt, 3) textus utriusque magnam similitudinem ostendit. In s. 70—76. constituendis hic fere unus codex fundamentum textus praebet. (Cf. supra adnotationes de codice B pag. 48.)

Primus magnam auctoritatem huius codicis B Muellerus ostendit [2]). Codicem primum contulit Contus, tum Duebnerus in usum Winckelmanii in s. 70 [3]), a. vero 1868. Prinzius in s. 77 [4]), postea Treuius in s. 70—77 [5]), deinde Bernardakius [6]), denique Reinachius in s. 39 [7]).

VI. F, n. 1957., exaratus s. XI. ineunte, ut omnes praeter Duebnerum, qui eum s. XII. attribuit, censent, continet Moralium s. 66 fr. 3. 4. (Patonius, qui etiam n. 1967 eum significat, non recte 34 scribit), 64. 67. 68.69. 5. 7 (Patonius male 57 praebet). 16. 19. 61. 56. 57. 58. 63. [8]). Initio s. 3. scriptum est: λ΄ Ε = λόγος πέμπτος, ex quo apparet tria scripta in codicis introitu perisse; ordo autem codicis multum differt ab ordine tralaticio, cuius vestigia apparent tantum in s. 3. 4. | 67. 68. 69. | 56. 57. 58. | Contulit odicem in s. 68. in usum Patonii Hubertus Pernotius [9]), postea in aliquot libellis Bernardakius [10]). Secundum Treuium non multum discrepat a C et G [11]), secundum Bernardakium simillimus est codicibus Venetis praecipue V^2 [12]).

VII. G, nr. 2076., s. XV. exeunte scriptus, continet Moralium haec: 1. 48. 27. 47. 61. 31. 29. 10. 55. 64. 52. 6. 19. 16. 9. 38. 24. 8. 20. 7. 17. 65. 36. 57. 3. 4. 12. 21. 30. 14. 11. 13. 28. [13]). Secundum

---

[1]) Zur Überlief. I. p. IV. sqq. [2]) L. l. p. 4 sqq. [3]) L. l. p. VIII.
[4]) Apud Muellerum l. l. 4. [5]) Zur Überlief. etc. II. 12—37.
[6]) L. l. I. p. XI. XVI. XLVI. [7]) L. l. p. XXXIX. sq.
[8]) Omontius l. l. II. 171. [9]) L. l. p. X. [10]) L. l. I., XI.
[11]) De cod. Par. etc. p. 11. [12]) L. l. I. XXV.
[13]) Bernardakius l. l. I. p. XI.

Digitized by Google

Treuium manavit aut e codice C aut ex F [1]), quae sententia minime nobis recta esse videtur, quoniam G scripta, quae neque in C neque in F apparent, habet (20. 24. 27. 28. 29. 30. 31. 36. 38. 48. 52. 55. 64. 65.), praeterea non continet scripta 2. 6. 15. 18. 44. 45. 46. 47. 56. 57. 58. 63. 66. 67. 68. 69., quae in C et F leguntur. Quare tantum de communi fonte omnium illorum codicum loqui possumus, quomodo autem inter se cohaereant, indicari non potest.

VIII. H, nr. 1680., s. XIV., continet s. 60. 61. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 78. fr.; adhibitus a Wyttenbachio. (Cf. Bernardakium: I. XII.).

IX. I, nr. 2078., s. XVI. secundum Omontium, s. XV. secundum Treuium, continet s. 59. 60.

X. K, nr. 2451., s. XIV., continet s. 39. Secundum Reinachium e codice Laurentiano 58, 29. descriptus est. (Jan: Musici scriptores Graeci. Lipsiae. 1895, p. XI. sq. nr. 109.).

XI. M, nr. 2423., s. XIII., continet s. 51.
XII. N, „ 2992., „ XVI., „ „ 22. 5. 6. 7.
XIII. Z, „ 2077., „ XV., „ „ 2. 22.
XIV. „ 1211., „ XIV.,

descriptus a Treuio [2]) et Bernardakio [3]), continet praeter varia Maximi Planudis scripta sub nr. 1. et 5—7. posita, haec tria Moralia: 3. 7. 10., praeterea glossas et scholia ad s. 3. ab initio usque ad X. 81. d. „φλέγων“, quarum partem haud magni aestimandam Treuius attulit. Qui de codice haec habet : „Codex vero ipse plurimis locis tales lectiones exhibet, quas solas veras esse et ex sententiarum nexu et ex scriptoris dicendi consuetudine facile probari potest“ [4]). Secundum Treuium originem traxit ex eodem archetypo, cui debetur codex Tischendorfianus VII. Lipsiensis [5]). (cf. infra). Pag. autem 11. ita iudicat: „optimum ducem codicem 1211., eum qui cum Tischendorfiano septimo Lipsiensi ex uno archetypo fluxit, ita adhibendum esse statuo, ut horum solorum subsidio nisi ratio repugnet aut manifestis inquinati sint vitiis, etiam eis in locis, in quibus reliqua exemplaria nihil offensionis praebent, Plutarchi verba castiganda sint“. Bernardakius tamen codice Parisino 1211. et Lipsiensi VII. Tischendorfiano cautissime utendum esse censet, cum uterque codex ex bono quidem fonte multis locis interpolatus sit.

[1]) De codicibus Par. etc. p. 11. [2]) De codicib. Par. etc. p. 6. sqq.
[3]) L. l. I. XI. XXVIII—XXXI. [4]) L. l. p. 6. [5]) L. l. p. 6.

Digitized by Google

Reliqui vero codices Parisini deteriores esse videntur, sed adhuc fere neque accuratius descripti neque collati sunt; Treuius in dissertatione sua: „de codicibus nonnullis Parisinis“ enumerat tantum scripta, quae singulis codicibus continentur, conspectum vero codicum non affert. Nonnullos enumerat Bernardakius (cf. vol. I. p. XII.); quam ob rem omnium codicum elenchum dare necessarium esse putavi, imprimis secundum Omontium:

XV. nr. 972., s. XV., continet s. 11. 56. 57.
XVI. „ 1042., „ XVI., „ „ 77.
XVII. „ 1270., „ XV., „ „ „de Homeri dialectis“.
XVIII. „ 1409., „ XIV., „ epistulam ad Pollianum.
XIX. „ 1603., „ XVI., „ s. 2.
XX. „ 1678., „ XI., „ „ 58. 59. fr., 57. fr.
XXI. „ 1734., „ XV., „ „ 51.
XXII. „ 1772. „ XVI., „ „ 2.
XXIII. „ 1773., a. 1493., „ „ de impossibilibus.
XXIV. „ 1815., s. XVI., „ „ 22.
XXV. „ 1868., „ XV., „ „ 54.
XXVI. „ 2043., „ XVI., „ „ 22. 5. 14.
XXVII. „ 2074., „ XIV., „ „ 78.
XXVIII. „ 2075., a. 1439., „ „ 2.
XXIX. „ 2079., s. XV—XVI. „ „ 12.
XXX. „ 2080., „ XVI., „ „ 2.
XXXI. „ 2125., „ XVI., „ „ 11.
XXXII. „ 2126., „ XVI., „ „ 2.
XXXIII. „ 2127., „ XVI., „ „ 67.
XXXIV. „ 2273., „ XV., „ „ 4. fr.
XXXV. „ 2276., „ XVI., „ „ 51. fr.
XXXVI. „ 2372., „ XV., „ „ 51. fr.
XXXVII. „ 2456., „ XVI., „ „ 39.
XXXVIII. „ 2457., a. 1537., „ „ 39. collatus a Reinachio l. l. XL.; secundum Reinachium e codice Parisino gr. 2456. fluxit.
XXXIX. nr. 2596., s. XIV., continet s. 1. fr. 2.
XL. „ 2697., „ XIII., „ „ „de Homeri dialectis“.
XLI. „ 2720., „ XVI., „ eclogen de iis, quae fieri non possunt.
XLII. „ 2852., „ XIII., „ „ de impossibilibus.
XLIII. „ 2933., a. 1474., „ „ 2. 23.

Digitized by Google

XLIV. nr.	2944.,	s. XV.,	continet	vitam Lysiae.
XLV. „	2955.,	„ XV.,	„	s. 67. 64.[1]).
XLVI. „	2991 A.,	a. 1419.,	„	„ 34.
XLVII. „	3023.,	s. XV—XVI.,	„	„ 14. 17. 19. 20.
XLVIII. „	3025.,	„ XVI.,	„	„ 2. fr., 32 fr.
XLIX. „	3027.,	„ XVI—XVII.,	„	de disciplinis.
L. „	suppl. 14.,	„ XVI.,	„	nr. 59.
LI. „	„ 134.,	„ XIII.,	„	s. 60. fr.
LII. „	„ 165.,	„ XV.,	„	nr. 11. 56. 57.
LIII. „	„ 167.,	„ XV.,	„	„ 34.
LIV. „	„ 443 A.,	„ XIII.,	„	s. de fluviorum et montium nominibus.
LV. „	„ 541.,	„ XV.,	„	s. 54.
LVI. „	„ 656.,	„ XV.,	„	„ 1.
LVII. „	„ 841.,	„ XV.,	„	„ de indulatione Nili fr.
LVIII. „	„ 1114.,	„ XVIII.,	„	„ 29.[2])

LIX. In bibliotheca Mazariniana asservatur codex nr. 1232 signatus, s. XIV., qui in foliis 1—234. haec Moralia habet: 1. 3. 5. 16. 4. 18. 29. 58. 10. 8. 9. 11. 12. 13.[3]). Cuius codicis mentionem fecit iam a. 1884 Omontius[4]), sed adhuc codex neque accuratius descriptus neque collatus est.

2. Codices Veneti.

LX. Codex Marcianus gr. 248., a Joanne Rhosio a. 1455. scriptus, Plutarchi Moralia fere omnia (1—69. et 78.) continet[5]). Morellius hunc codicem apographon esse codicis Laurentiani pl. 80, 5, (s. XIV.)[6]), Reinachius eum e Vaticano 139. descriptum esse tradit[7]).

---

[1]) In codice n. 2956., qui a Bernardakio I. XII laudatur, nullum scriptum Plutarchi invenitur.

[2]) Cf. etiam codices 456. 1630. 1739. 1865. 2489. 2596. 2661. 3025. 3027. 3111. s. 63. 134. 191. 302. 576. 690., ubi fragmenta Plutarchi servantur. Cf. Omontium: l. l. III. 166.

[3]) Mollinier August: Catalogue de manuscrits de la bibliothèque Mazarine. Paris. 1890. vol. III. p. 355., nr. 4458.

[4]) Mélanges Graux. Paris. 1884. p. 309.

[5]) A. M. Zanetti: Graeca D. Marci Bibliotheca codicum manuscriptorum per titulos digesta. Venetiis. 1740. p. 123—5.

[6]) Morelli Jacobius: Bibliothecae regiae Divi Marci Venetiarum custodis bibliotheca manuscripta Graeca et Latina. Bassani. 1802. I. p. 139—141.

[7]) L. l. XLI.

Digitized by Google

LXI. nr. 249. (V^1), s. XII., 230 foliis continet Moralium s. 1., 3—21. (apud Zanettium s. 1. et 20. omittuntur)[1]). Fol. 1. inest subscriptio: οἱ ἐγκείμενοι τῶι τεύχει λόγοι ἠθικοὶ Πλουτάρχου[2]).

LXII. nr. 250. (V^2), s. XI., ex duabus partibus M et N a Graevenio appellatis constat[3]), quarum prior M p. 1—326. comprehendit. altera N p. 327—379.; a quattuor librariis scriptus, habet Moralium haec: 7. fr. (omissum a Patonio), 52. 53. 3. 68. 69. 4. 5. 6. 7. (a Patonio non recte 4. 56. 7.) 66. 8—21. 36. 28. 35. 30. 43. 1. 2. (s. 1. et 2. desunt apud Patonium), 37. 22. 38. 65. 60. 59. 46[4]).

LXIII. nr. 427. (V^4), s. XIV., a duobus librariis scriptus, constat duabus partibus, quarum prior f. 4—72. (f. 73. et 74. vacua sunt), altera f. 75—156. continet. In priore parte exhibet s. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 19. 11., in posteriore s. 56. 57. 58. 59. fr. 34. 28. 35. 52. 31. fr. Pars posterior consentit cum codice Ambr. M. 82. sup., quare ex eodem archetypo uterque codex derivandus est. Maximi est momenti in scriptis 52. 56. 58.[5]).

LXIV. nr. 511. (V^3), continet foliis 428. haec Moralia: 1—3. 5. 16. 18. 17. 21. 22. 10—15. 6. 64. 67. 29. 34. 58. 7. 8. 52. 65. 57. 56. 19. 4. (a Bernardakio post n. 57. n. 56. ponitur)[6]). In subscriptione haec leguntur: ἐτελειώθη ἡ παροῦσα βίβλος τοῦ Πλουτάρχου σὺν ἄλλοις ῥητορικοῖς λόγοις ἐν ἔτει σχοδ ἰνδ. $\bar{\eta}$ = 1166. p. Chr. n. Sed subscriptioni illi nullam fidem dare vult Bernardakius, censens eam eius codicis esse, quem exscripsit librarius. Secundum Bernardakium codex s. XIV. scriptus est[7]). Praeterea nominandi sunt etiam hi codices Veneti:

LXV. nr. 184., s. XV., habet nr. 77. una cum operibus Platonis.

LXVI. „ 259., „ c. XIV., habet s. 38., initio mutilum.

LXVII. „ 320., „ „ XIV., continet excerpta e Plutarchi Moralibus.

---

[1]) L. l. 125.

[2]) Cf. Treu: Der sogen. Lampriascatalog. 45, Zur Überlief. I. XIV., Bernardakius: I. XII. XXXV.

[3]) Apud Patonium: Plutarchi Pythici dialogi tres. Berolini. 1893. p. VII. s.

[4]) Cf. Zanetti: l. l. II. 25. sq., Morelli: l. l. 141., Treuius: Zur Überlief. I. XI. XIII—XIV., Bernardakius: I. XII., XXXV—XXXVIII.

[5]) Zanetti: I. 208 sq. Morelli: 295. Bernardakius. I. XII. XXXVIII. sq. A Bernardakio per errorem (l. XIV.) numero 127. significatur, est autem idem codex, cum eodem siglo: V^4 designetur.

[6]) Zanetti: I. 274. sq. Bernardakius l. l. I. XII. XXXVIII.

[7]) L. l. I. XXXVIII.

Digitized by Google

LXVIII. nr. 322., s. c. XIV., continet s. 39., a Joanne Rhosio scriptus [1]).
LXIX. „ 406. „ „ XV., „ excerpta e Plutarchi Moralibus.
LXX. „ 428., „ „ XIV., „ s. 22.
LXXI. „ 452., „ „ XV., „ excerpta e Plutarchi Moralibus.
LXXII. „ 521., „ „ XIV., „ s. 51.
LXXIII. „ 523., „ „ XV., „ „ 77.
LXXIV. „ 531., „ „ XV., „ „ 54.
LXXV. Append. VI. 10., s. XII. ex., continet s. 39.

LXXVI. D. Castellanius in „catalogo codicum Graecorum, qui in bibliothecam D. Marci Venetiarum inde ab anno MDCCXL ad haec usque tempora inlati sunt“ [2]) commemorat codicem (numero 64. signatum), in fol. 248—259. s. 22. continentem, quod scriptum et in initio et in fine mutilum servatur.

3. Codices Romani.

a) Codices Vaticani.

LXXVII. Codex Vaticanus gr. 139., s. XIII., binis columnis exaratus, quarum quaeque 38 lineas habet. 601 foliis continet corpus Planudeum et s. 78. Ad s. 39. c. 1—9. contulerunt Studemundius et Reinachius, scripta 68. et 69. Graevenius, cuius opinione codex minoris momenti est; insunt menda ortographica [3]). Studemundius suspicatur codicem ab alia manu (V^2) correctum similem esse codici Marciano 248., Laur. 80, 22, Neap. III. C. I. Reinachius codicem nostrum patrem codicis Laur. 80, 5 esse opinatur [4])

LXXVIII. nr. 186., s. XIV., continet s. 39.
LXXIX. „ 192., „ XIV., „ „ 39.
LXXX. „ 1013., „ XV., continet haec scripta: 1—21. 29. 58. 52. 55. 56. 57. 64. 67. 68. 69. 66. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 53. 54. 22. 24—28. 30—36. 39—42. 49—51. 59—64. (cf. supra idem s. post s. 57.) 65. 23. 37. 38. Collatus est in s. 69. a Graevenio in

[1]) Secundum Studemundium transcriptus est e cod. Vat. 186 aut ex simili codice. Collatus a Studemundio in c. 1—5. (l. l. 155.). descriptus a Jano l. l. p. LXXII. sq. nr. 184. Cf. R. Volkmann: Observationes miscellae. Jauraviae. 1873. p. 4. sq. Adde Bernardakium: l. l. I. XIII.

[2]) Venetiis 1895. p. 125. [3]) Apud Patonium l. l. V.

[4]) L. l. XL., cf. Studemundium l. l. 153. s., Janum l. l. LXX.

Digitized by Google

usum Patonii [1]). Studemundius affirmat codicem nostrum esse fontem codicis Laur. 80, 21. (l. l. 153.).

LXXXI nr. 1374., s. XV—XVI.. continet s. 39.

b) **Codices Reginae Suecorum.**

LXXXII. Vat. Reg. gr. 80. (= Pet.). s. XV., binis scriptus columnis. In qua bibliotheca codex ille collocatus esset, diu ignorabatur: Wyttenbachius quidem librum noverat tantum ex lectionibus, quae in „variis lectionibus in Plutarchi Chaeronensis opuscula" (in editionibus Francofurtensibus Plutarchi operum a. 1589—90., 1620, 1624., vol. II. sub finem) servantur. Fuerat ille codex Pauli Petavii, usurpatus autem est a Iacobo Bongarsio. Wyttenbachius codicem eundem atque Vossianum esse censuit, postea autem opinionem illam mutavit atque codicem Petavianum alium atque vetustiorem esse putavit [2]). Treuius codicem illum ex Vaticano fluxisse arbitrabatur [3]). Nunc H. Stevensonius illum codicem in bibliotheca Vaticana inter codices reginae Suecorum repperit [4]). Quamquam catalogus ille Stevensonii iam a. 1888. apparuit, neque Bernardakius (IV., p. VII.) neque Reinachius (l. l. XLV.) eum cognoverunt. Continet 28 scripta secundum ordinem corporis Planudei: s 31—53 et 55—69., scripto 54 omisso. A Petavio index rerum folio praevio scriptus est, praeterea in fine codicis accuratus index legitur, ex quo patet initio 27 scripta deesse, quorum primum esset s. 1., vigesimum s. 30 [5]).

LXXXIII. Reg. gr. 120., s. XIII., continet s. 22. 1. 2.

LXXXIV. „ „ 139., „ XVI., „ excerpta e Plutarchi Moralibus.

LXXXV. „ „ 142., „ XVI., „ excerpta e Plutarchi Moralibus.

c) **Codices Palatini**

accuratissime describuntur a Stevensonio in catalogo, cui inscribitur: „Codices manuscripti Palatini Graeci bibliothecae Vaticanae rec. et dig. H. Stevenson sen." (Romae. 1885). Plutarchi Moralia praebent codices:

[1]) L. l. p. VI. [2]) L. l. I. 118. [3]) Zur Überlief. etc. I. p. XIII.

[4]) Codices Reginae Suecorum et Pii P. P. II. Graeci bibliothecae Vaticanae rec. et dig. H. Stevenson Sen. Romae. 1888. pag. 63—64.

[5]) P. 64. Stevensonius falso affirmat 17 scripta deesse, cum alio loco (p. 63.) 27 scripta deesse tradat. Cf. Patonium l. l. V.

Digitized by Google

LXXXVI. nr. 117., s. XV. et XIV., continet s. 1. 2.
LXXXVII. „ 129.. „ XV. exeunt. „ „ 69. exc., 51. exc.
LXXXVIII. „ 134., „ XV—XVI., „ Lysiae vitam.
LXXXIX. „ 167., „ XV., „ s. 57.
XC. „ 170., „ XVI. (apud Bernardakium, s. XIV—XV. cf. l. l. 89—90.), continet 326 foliis 21 scripta: 55. 56. 57. 64. 67. 22. 58. 59. 60. 61. 53. 44. 45. 46. 68. 66. 36. 38. 69. 43. 78. Nonnullas lectiones dedit Bernardakius (I. p. XLV—VI.), qui vol. IV. p. VIII. affirmat codicem maxime codicis Vindobonensis n. 148. exemplar (ἀπόγραφον) fuisse, cum plures libros haberet (Cf. Patonium: l. l. X—XI.).

XCI. n. 178., s. XV., continet 11 Moralia hoc ordine: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 22. 8. 9. 13.

XCII. nr. 209. (miscell.), s. XIV., continet s. 68. exc.

XCIII. „ 398. „ X., „ libellum de fluviorum et montium appellatione.

d) Codices Urbinates.

XCIV. Cod. Urbinas n. 33., s. XV., continet s. 3.[1]).

XCV. nr. 97., secundum Bernardakium s. XI. vel XII., sed Stornajolius affirmat f. 1—13. (chartacea) s. XV., f. 14—238. (membranacea) s. X. scripta esse. Praeter vitas continet secundum Bernardakium haec Moralia: 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 55., qui ordo ab eo p. XLVIII. voluminis primi aliter traditur: omittuntur enim s. 48. et 50., s. vero 49. post s. 55. ponitur. Uterque ordo falsus est, siquidem secundum Stornajolium scripta hoc ordine procedunt: 45. 46. 47. 55. 48. 49. 50. Consentit cum C.

XCVI. nr. 98., fol. 386., s. XIV., manibus duabus scriptus, ab altera f. 1—198., ab altera f. 199—386. Continet Moralium s. 1. (s. XV. exaratum), 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 69. 22. 64. 67. 29. 34. 58. 52. 65. 35. 28. 60. 51. 58. (repetitum, cui libro hoc loco alius titulus atque in reliquis codicibus datur: περὶ τοῦ πῶς χρὴ τὸν φιλόσοφον πολιτεύεσθαι. (Cf. Stornajolium: l. l. 150—2.).

XCVII. nr. 99., fol. 224., s. XIV., continet Moralium haec: 39. 77. 49. 50. 51. 54. 78. (tantum libri IV) 23. 24. 27. 30—33.

[1]) Codices Urbinates Graeci Bibliothecae Vaticanae, rec. Cosimo Stornajolo. Romae. 1895. p. 39.

Digitized by Google

36. 37.; libellus vero 39. postea exaratus aliis libris praemissus est. Muellero in recensendo s. 77. ignotus fuit. Folia 20—224. fortasse manu Michaelis Apostolii scripta sunt. (Cf. Stornajolium: l. l. 152—3.).

XCVIII. nr. 100., fol. 261., scriptus a. 1402. manu „Ἀνδρέου θύτου καὶ ταβουλλαρίου τοῦ λεαντινοῦ", quae quidem etiam codicem Laur. 69, 3. a. 1398. exaravit. Stevensonius codicem Laurentianum Vitas Plutarchi continentem prius volumen operum Plutarchi fuisse, alterum autem ex nostro codice constitutum esse censet. In cod. Urb. nr. 100. omnes inscriptiones Moralium omissae sunt, praecedit index Moralium cum initiis opusculorum. Continet 52 Moralia: 52. 1. 55. 2. 15. 6. 8. 3. 5. 7. 16. 11. 46. 13. 9. 12. 24. 65. 17. 10. 14. 21. 47. 4. 18. 57. 58. 29. 22. 19. 20. 28. 30. 32. 27. 35. 36. 37. 33. 34. 48. 49. 54. 56. 63. ψηφίσματα περὶ Δημοσθένους. 64. 42. 43. 44. 45. 59. Adhuc neque accuratius descriptus neque ab ullo editore collatus est.

e) Codices bibliothecae Angelicae.

XCIX. nr. 63., (C. 4. 13.), s. XVI., continet s. 61. 62. (mutilum) [1]).
C. „ 80., (C. 1. 11.), „ XV., „ „ 42. [2]).
CI. „ 101., (C. 1. 7.), „ XV—XVI., „ „ 39., Reinachio et Weilio ignotus [3]).

f) Codices Barberiniani.

CII. Cod. Barb. II., 3., s. XII—XIII, 309 foliis comprehendit Moralium haec: 5. 7. 9. 10. 11. 13. 14. 16—19. 52. 56. 57. (I.) 58. 59. (I.) 60. 3. 8. 15. 20. 21. 4. 69. 6. 12. 57. (II.) 34. 59. (II.) 29. 64. 1. 2. 67. Collatus a Graevenio in s. 69. (cf. editionem Patonii p. XII—XIII.). Codex ille in numero meliorum habetur, habet tamen multa vitia et lacunas.

CIII. nr. 270., s. XIV., continet s. 39. (Studemundius: l. l. 155., Reinachius: l. l. XLIV.).

CIV. In „indice codicum Graecorum bibliothecae Casanatensis" indicat F. Bancalarius codicem n. 1710., s. XIV., qui fol. 111ᵛ Pseudoplutarchi (cod. Εὐσταθίου) dissertationem „de dialectis

[1]) Franchi de' Cavalieri Pio e Muccio Giorgio: Index codicum graecorum bibliothecae Angelicae. Studi Italiani di filologia classica. IV. (1896.) p. 7—184. de codice n. 63. cf. p. 114—5.

[2]) L. l. p. 126—7. [3]) L. l. p. 140—1.

Digitized by Google

apud Homerum" (= de vita Homeri VIII—XV.) exhibet. (Studi di filologia classica. II. 1894. 200.).

4. Codices Florentini.

a) Codices Laurentiani.

CV. Laur. pl. XXXI., c. 37., s. XIV., continet p. 372^{v} librum II. s. 51.

CVI. „ „ XXXII., „ 4., „ XIV., „ s. 54.

CVII. „ „ LVI., 2., „ XIV., continet foliis 289. haec Moralia: 18. 19. 21. 56. 57. 58. (cui libro titulus: „πῶς χρὴ τὸν φιλόσοφον πολιτεύεσθαι additur; (cf. supra nr. XCVI.). 59. 60. 61. 36. 35. 65. 62. 66. 69. (a Bernardakio omissum) 52. 58. 44. 45. 43. Secundum Treuium sine ullo pretio est [1]). Qui codex primum lacunam in s. 66. (in fol. 201^{r} 2. columna, 5 linea, cum hoc scriptum tantum ad verba (ἀλλ' ὅ γε Χρύσιππος ἐν οἷς servetur p. 1288, 5 Duebner), tum in s. 69., (quod a verbis 502., 37: τοῦ χρηστηρίου διαλεγομένης incipit neque ultra p. 529, 16. τὸ μᾶ procedit) nec non in aliis scriptis habet. Similem lacunam in s. 69. praebet codex Vindobonensis n. 74. Scriptum 58. bis repetitur; in secundo apographo multae lacunae sunt.

CVIII. Laur. LVI., 3., s. XV., continet s. 3. 7. 10.

CIX. „ LVI., 4., „ XV., in 357 foliis habet Moralium haec: 67. 31. 2. 1. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. fr. I. II. 4. 3. 20. 64. Fragmenta I. et II. collata sunt in usum Darembergii a Duebnero.

CX. Laur. LVI., 5., s. XIV., 198 foliis continet hos libellos: 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 24. 25. 26.

CXI. Laur. LVI., 7. s. XV., in 205 foliis habet haec: 59. 60. 56. 20. 69. 64. 67. 54.

CXII. Laur. LVI., 15., s. XV., continet s. 59.

CXIII. „ LVI., 24., „ XV., (XVI.? secundum Bernardakium), in 135 foliis habet s. 59. 60. 58. 22. Collatus a Bernardakio in s. 58. (l. l. I. XI. XL.).

CXIV. Laur. LVI., 25., s. XV., continet 53 foliis s. 54.

CXV. „ LVII., 29., „ XV. vel XVI., 161 foliis continet s. 7. 10.

[1]) Zur Überlief. l., XI. XII III. 7.

Digitized by Google

CXVI. Laur. LVII., 52., s. XVI., continet Lysiae vitam.
CXVII. „ LVIII., 10., „ XV., „ vitam Isocratis.
CXVIII. „ LVIII., 24., „ XIV., „ p. 111—112. excerptum „ἐκ τῆς ζ′ βίβλου τοῦ Πλουτάρχου (ex 60 libro Plutarchi): ὅτι τὸ ἐν Δελφοῖς εἴ τινές φασιν ἀνιερῶσθαι — ἐτραχηλοκόπησεν δὲ ὡς στρατηγικὸν ὁ βρίσαντα νόμον.

CXIX. Laur. LVIII., 29., (a Reinachio numero 27. perperam signatus) s. XIV., continet s. 39. Transscriptus est secundum Studemundium (l. l. 154.) e Vaticano 192.

CXX. Laur. LIX., 1., s. XIV., continet s. 39. 42. Scripto 42. praemittitur: „Platonis Timaei Locri de anima mundi et natura liber". In s. 39. collatus est a Marquardio et Reinachio (cf. l. l. XLII.)

CXXI. Laur. LIX., 47., s. XV., habet s. 1.
CXXII. „ LX., 14., „ XV., „ „ 6.
CXXIII. „ LXX., 1., „ XIV., continet s. 57.

Praeterea continentur codice: „Arriani expeditio Alexandri et Diodori Siculi descriptiones sive historicae bibliothecae l. I—III. et V".

CXXIV. Laur. LXX., 5., s. XV., continet s. 77.
CXXV. „ LXX., 9., „ XIV., „ „ 57.

Praeterea codex Arriani de expeditione Alexandri libros VIII et Diodori Siculi bibl. hist. l. IV. continet. Bandinius (II. 669.) adnotat haec: „Hoc exemplar... ex illo (i. e. LXX., I) derivatum fuisse patet".

CXXVI. Laur. LXX., 19., s. XV., continet Lysiae vitam.

CXXVII. „ LXXX., 5., „ XIV., continet 464 foliis s. 1—69. et 78., l. I—IV. Treuius demonstrat in codice hoc eundem ordinem esse in III. et IV. libro s. 78., qui est in codice E; scilicet cum verbis ed. Duebn. p. 790, 22: μᾶλλον ὅτι haec coniunguntur p. 795, 29: ἀφροδισίοις χρῆσθαι, verba autem omissa demum in prooemio l. IV. inter 801, 24 ποιήσασθαι et τῶν leguntur, titulus quaestionis quintae libri III. deest: prima autem verba eius quaestionis usque ad 791, 2 ἐπικεχείρηται cum quaestione IV. coniunguntur, postea lacuna sequitur: simili modo etiam titulus quaestionis sextae deest [1]). Reinachius affirmat codicem nostrum apographon codicis Vaticani 139 esse. (l. l. XL.).

CXXVIII. Laur. LXXX., 13., s. XIV., continet „proverbia

[1]) Zur Überlief. etc. I. p. XIII.

Digitized by Google

quibus Alexandrini utebantur", commemoratus ab Bernardakio, sed postea non adhibitus. (vol. I. XIII., VII., XLIV. sq.).

CXXIX. Laur. LXXX., 21., s. XV., 294 foliis habet 34 Moralia: 43—48. 22. 24. 27. exc. 28. 30—33. 35. 36. 39—42. 49—51. 61—63. 68. 55. 66. 53. 54. 65. 23. 37. Studemundius (l. l. 153.) affirmat eum apographum codicis Vaticani 1013 esse.

CXXX. Laur. LXXX., 22., s. XIV., habet s. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31—53. 23. Secundum Studemundium (l. l. 154.) ex codice Vaticano 139 fluxit.

CXXXI. Laur. LXXX., 25., s. XIV., habet s. 2.

CXXXII. „ LXXX., 28., „ XIV., 221 foliis habet s. 1. 19. 52. 11. 2. 9. 10. 13. 12. 3. 7. 4. 5. 6. 8. 16. fr. I. (cf. supra codicem nr. CIX.).

CXXXIII. Laur. LXXX., 29., s. XV., habet 214 foliis haec: 14. 15. 18. 19. 21. 17. 20. 65. 64. 67. 31. 69. 56. 57. 34. 29. Ad quem codicem adnotantur a Bandinio haec: (III. 216—7): „hic codex ab eadem, qua superior, (i. e. pl. LXXX., 28.) manu exaratus, totidem atque ille sermones complectitur, qui propterea aliam Plutarchi Moralium partem constituunt". Sed corrigendus est Bandinius in eo, quod cod. pl. LXXX., 29. scripta 16., cod. pl. LXXX., 28. scripta 17 continet.

CXXXIV. Laur. LXXX., 30., s. XV., 154 foliis, continet s. 50. 51. 37. 42. 39. 54. Collatus s. 39. a Studemundio, secundum quem manavit e codice Vat. 1013.

CXXXV. Laur. LXXXV., 9., s. XIII., s. 42. habet. Praecedit s. 42.: „Platonis Timaei Locri de anima mundi et natura".

CXXXVI. Laur. LXXXVI., 8., s. XV., habet s. 57. excerpta.

CXXXVII. Laur. LXXXVII., 17., s. XIV., habet s. 51. librum IV.

Codicum Laurentianorum indicem, a Bandinio confectum, suppleverunt novissimis temporibus E. Rostagno et N. Festa [1]). Quo ex indice hos etiam Moralium codices enotavimus:

CXXXVIII. Conv. Soppr. nr. 26. s. XIV. in., in 318 foliis habet s. 1—14. et 18.

CXXXIX. Conv. Soppr. nr. 57., s. XIV., continet Moralium haec: 24. 53—59.

CXL. Conv. Soppr. nr. 180., s. XV., habet s. 42.

[1]) Indice dei codici greci Laurenziani non compressi nel catalogo del Bandini. Studi Italiani di filologia classica. I. (1893) 129—232.

Digitized by Google

CXLI. Acquisti n. 40., s. XIV., habet s. 39.
CXLII. Ashburn 1441., „ XVI., continet 18 foliis s. 77.
CXLIII. Append. 5., s. XV., habet s. 22.
CXLIV. „ 6., „ XVI., „ „ 6. 15.
CXLV. „ 7., „ XV., „ „ 3. 10. 7. 57. 56.

b) **Codices Riccardiani.**

Codices Riccardianos descripsit Hieronymus Vitellius in dissertatione: „Indice de' codici greci Riccardiani, Magliabelchiani e Marucelliani“ [1]). Hi autem sunt codices Moralium:

CXLVI. C. 30., s. XIV., continet s. 54.

CXLVII. „ 45., „ XII. Continet haec Moralia: 1—4. 6. 9. 10. 5. 7. 8. 11. 12. 14. 17—19. Quem codicem Treuius (l. l. I. XII. III. 5.) e codice Vindobonensi n. 73. descriptum esse dicit, siquidem eandem confusionem quaternionum in opusculis describendis, quae in codice Vindob. 73. occurrit, sine ulla causa habet, sed in Vindob. 73. causa facile perspici potest (cf. infra nr. CLXXX.) [2]).

CXLVIII. C. 49., s. XVI. vel XVII., foliis 88 continet Moralium cum scholiis margin. et varia lectione haec: 3. 10. 4. 11. 12. 34.

CXLIX. C. 65., s. XV., habet s. 42.
CL. „ 86., „ XV—XVI., continet s. 7. 10.
CLI. „ 89., „ XVI., „ excerpta e s. 30.
CLII. „ 213., „ XV., „ s. 59.
CLIII. „ 669., „ XVI., „ „ 6.

c) **Codex Magliabelchianus.**

CLIV. C. 45., s. XVI., continet s. 22. (Alexander Olivieri: Indicis codicum Graecorum Magliabelchianorum supplementum. Studi italiani di filologia classica. V. p. 410.).

5. Codices Mediolanenses Ambrosiani.

Codicum Ambrosianorum descriptionem dedit M. Treuius [3]). qui codices Plutarchi Moralium enumerat: asterisco a nobis notati codices sunt minoris momenti neque a Treuio descripti.

---

[1]) Studi italiani di filologia classica II. (1894.) 471—570.

[2]) Cf. Hercherum l. l. p. V., Bernardakium: I. XII. XLIX—L., Wesselium: Zwei Wiener Plutarchhandschriften. Wiener Studien III. 291 sqq., Vitellium: l. l. 502—3.

[3]) Zur Überlief. etc. III. 8—14. „Mailaender Handschriften“.

Digitized by Google

CLV.* Ambros. I. 88. Sup., continet s. 54.

CLVI.* Ambros. E. 19. Sup., s. XVII. ineuntis. Fol. 1. v. exstat inscriptio: felicibus auspicijs Illustrissimi *Card. Federici Bor.* olgiatus vidit anno 1603". ad quam Treuius adnotavit se nescire, quid verbum „olgiatus" significaret (l. l. p. 9.). Quam rem eo modo interpretari possumus: est illud substantivum nomen poetae Hieronymi Olgiati, qui saeculo XVI. vixit[1]). Continet 69 foliis quattuor Moralia: 19. 20. 65. 64., ad textum recensendum nihil habet auctoritatis.

CLVII. Ambr. M 82. sup., s. XIII. et XIV., 180 foliis continet 13 Moralia: 59. 60. 15. 20. 16. 21. 13. 28. 35. 52. 31. 29. 34. Multas lectiones huius codicis ad s. 60. meliores atque in codicibus Planudei corporis dedit Treuius[2]). In s. 60. habet codex hic saepe apophtegmata, quae in aliis codicibus non inveniuntur. Secundum Bernardakium ea pars, quam tertia manus scripsit, ex eodem archetypo, ac Venetus 427., orta est; optimus est secundum Bernardakium in s. 29. 34. 52., partim in 59. 60. (l. l. I. XXXI).

CLVIII. Ambr. gr. C. 126. inf., s. XIII. exeuntis vel XIV. ineuntis, continet 69 Moralia eodem ordine, quem habent A et E; est igitur apographon corporis Planudei, non est tamen ex A vel E descriptus ac propterea in constituendo textu eandem habet auctoritatem atque illi codices.

CLIX. Ambr. gr. E 10. sup., s. XVI., continet 16 Moralia: 46. 48. 1. 17. 18. 35. 3. 5. 19. 45. 24. 22. 23. 37. 11. 1. Prorsus caret pretio.

CLX. Ambr. gr. O. 89. sup., s. XV., continet 25 Moralia: 5. 16. 18. 17. 21. 22. 10. 11. 12. 1. 2. 3. 14. 15. 9. 20. 64. 29. 34. 52. 65. 35. 28. 13. 8. Ordo scriptorum congruit cum eo, quem codex Marcianus 511. habet, codex tamen nullius auctoritatis est.

CLXI. Ambr. gr. A 81. sup., s. XV., continet 141 foliis tria Moralia: 59. 60. 58.

CLXII.	Ambr.	gr.	I	82.	sup.,	nr. 4.	continet	s. 22.
CLXIII.	„	„	R	85.	„	„ 2.	„	„ 51.
CLXIV.	„	„	R	98.	„	s. XV. vel. XVI.,	continet	„ 7.; sine ulla auctoritate est.
CLXV.	„	„	H	113.	„	„ XV.,	continet	s. 31.

[1]) Cf. Girolamo Tiraboschi: Storia della letteratura italiana. Tomo VII. Parte IV. Milano. 1824. p. 2058.

[2]) Zur Überlieferung der apophtegmata Laconica. Philologus. 1889. p. 617—622.

Digitized by Google

CLXVI. Ambr. gr. M 41. sup. nr. 10., continet s. 5.
CLXVII. „ „ N 269. „ „ 2. „ „ 5.
CLXVIII. „ „ C 195. inf., s. XIII. ex 43 quaternionibus constans, a tribus librariis scriptus, continet Moralium haec: 1—6. 55. 7—15. 16—19. 16. 20. 21. 69. 56. 57. 36. 64. 28. 35. 30. 31. 29. 34. 58. 65. 38. 59. 60. 61. 53. 48. 27. 24. 47. Ex codice illo 25 scripta in editione Aldina a. 1509. (p. 421—641.) excussa esse demonstravit Treuius (l. l. III. 15—30.).

6. Codices Bononienses.

CLXIX. C 2048., vol. I., s. XVI., continet s. 39.[1]).
CLXX. C 2700., „ II., „ XVI., „ „ 39. 23.
CLXXI. C 3635., s. XIV., continet s. 38. („Πλατωνικὰ ζητήματα, ὧν οὐχ εὑρέθη ἀρχή"; incipit a verbis: τοῦ νοητοῦ μόνον ἐστιν ὁ νοῦς quaest. III., 2. lin. 35 p. 1226. Duebner) s. 51. 50. (c. I—XXIV.).

7. Codices Mutinenses Estenses.

CLXXII. 54., s. XVI., continet s. 60.[2]).
CLXXIII. 119., „ XVI.. „ „ 3. 57. 56.
CLXXIV. 121., „ XV., „ „ 31. exc.
CLXXV. 145., „ XV., „ „ 1. 2. 3. 5. 16. 18. 17. 21. 22. 10. (mutilum). 50. (c. I—XXIX.) 51.
CLXXVI. 152., s. XV., continet s. 39.

8. Codices Neapolitani Borbonici.

CLXXVII. Cod. 259. III. C. 1., s. XV.. continet s. 39.[3]).
CLXXVIII. „ 261. III. C. 3.. „ XV.. „ „ 39.
CLXXIX. „ 350. III. E. 28., „ XV., continet 224 foliis 35 Moralia: 1. 45. 10. 7. 19. 17. 8. 3. 6. 9. 11. 12. 13. 55. 47. 52.

---

[1]) Alessandro Olivieri: Indice dei codici greci delle biblioteche Universitaria e Comunale di Bologna. Studi italiani di filologia classica. III. (1895.) 385—395; de nostro codice p. 396—7.; cf. Reinachium: l. l. XLII.

[2]) Victorio Puntoni: Indice dei codici greci della Biblioteca Estense di Modena. (Codices Graeci Mutinenses. Studi italiani di filologia classica, IV. 379—536; de nostro codice p. 419.

[3]) Codices Graeci Mss. Regiae bibliothecae Borbonicae descripti atque illustrati a Salvatore Cyrillo. Neapoli vol. II. (1832.) p. 339.

Digitized by Google

46. 2. 16. 18. 5. 21. 14. 15. 37. 22. 32. 4. 24. 27. 23. 26. 36. 30. 31. 50. Adhibitus a Bernardakio in s. 2. 21. (vol. I. XIII.).

9. Codices Vindobonenses.

CLXXX. Codex Vindobonensis Philosoph. gr. 129.[1]).

CLXXXI. „ „ „ 148.[2])., a Doehnero, Treuio non recte numero 184. designatus), s. X. vel XI., (non XII., ut Wyttenbachius putavit), Constantinopoli ab Augero Busbeckio emptus c. a. 1562., foliis 259 (sive potius 260) sola „Symposiaca" Plutarchi (s. 78.) continet. Codex maximi momenti est, quia ex eo reliqui codices Symposiacorum Plutarchi manaverunt; nimirum in codice nostro tribus foliis deletis magna lacuna inter quaestionem 6. et 12. libri IX. occurrit (in ed. Duebneri 904, 32: ἠττώ — 905, 8 ὄρκοις). Quae lacuna iam s. XIV. exstiterat, quoniam altera manus codicis haec adnotavit: λείπει τετράδιον λε′ ζήτει δὲ τὸ λς′ ὄπισθεν περὶ φύλλα. Cum causa illius lacunae in codice Vindobonensi, ut supra dictum est, facile intellegi, in aliis vero codicibus haudquaquam indagari possit, in omnibus codicibus e codice Vindobonensi descriptis eandem lacunam esse conici potest. Praeterea codex noster lacunas inter V. 2. — V. 7. (822, 25 post πρώην — 827, 40 ante ἱστορεῖσθαι), inter VII. 5. — VII. 6. (p. 859, 11. post κηλεῖται — 864, 12: ante ἡ φίλους δεχομένους μετὰ σκιῶν) et post IX., 5. habet.

Quem codicem iam Lambecius maximis laudibus extulit, sed Wyttenbachius annotationibus Aloysii L. Baronis de Locella commotus eum indignum illis laudibus esse censuit. Demum Doehnerus[3]) magnam eius auctoritatem intellexit et codicem Vindobonensem omnium, qui adhuc noti erant, praestantissimum esse censuit dignumque, in cuius codicis fundamento recensio s. 78. construatur, alio autem loco eum omnium, qui nunc exstant, „Symposiacorum" codicum fontem esse iudicat. Postea magnis laudibus extulerunt codicem Treuius[4]) et Wesselius[5]), qui collationem eius in Bernardakii usum fecit. (Cf. eius editionis vol. I. p. XLI—XLVIII.). In praefatione suae editionis enumerat Bernardakius in recensendo nostro codice 1) locos, quibus meliores lectiones quam in aliis codicibus inveniuntur (p. XLII.), 2) lectiones bonas communes cum Palatino 170. saeculi XV.

---

[1]) Cf. de hoc codice caput IV. nostrae dissertationis.

[2]) Wesselius l. l. 293 sq. [3]) Quaestiones Plutarcheae I. 21. IV. 26.

[4]) Zur Überlief. etc. I. XII. sq. III. 6. [5]) L. l. 293 s.

Digitized by Google

(p. XLV.), 3) lectiones Palatini solius (p. XLVI.) 4) lectiones communes codicis Vindobonensis et codicis Parisini E (p. XLVI.), 5) lectiones codicis Parisini solius (p. XLVIII.). Quae ad verba rectissime Wilamowitzius adnotavit haec [1]): „si codices illi ex Vindobonensi scripti sunt, omnes lectiones a Bernardakio allatae vanae coniecturae sunt, sin autem rectae lectiones, Wesselius inferior est". Bernardakius defendere se studet declarans ad recensionem capitum, quae in codice Vindobonensi desiderantur, codicem Palatinum n. 170. optimum contextum praebere (vol. IV. p. VIII.), codicem vero ita scriptum esse, ut interdum a librario alius quoque codex adhibitus fuisse possit (vol. IV. p. IX.); quae Wilamowitzius Bernardakio de codice Parisino crimini dedit, eis Bernardakius se non liberavit. Neque solum Wilamowitzius collationem codicis Vindobonensis a Bernardakio adhibitam vituperat: simili modo Vassis in recensione et emendationibus textus apud Bernardakium falsa esse adnotat [2]).

CLXXXII. Vindob. Philosoph. gr. 74. continet 487 foliis 45 Moralia hoc ordine: 22. 23. 24. 25. 26. 27. 1. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 20. 34. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 21. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 36. 35. 65. 62. 66. 69. Qui codex in ultimis quindecim scriptis cum ordine codicis Laur. 56, 2 (cf. nr. CVII.) congruit, qui simili modo prima quindecim scripta collocata habet, quam ob rem in illis quindecim Moralibus communem fontem duorum illorum codicum accipere possumus (Treuius: Zur Überlief. III. 6—7.).

CLXXXIII. Vindob. philos. gr. 75., continet primis 163 foliis 21 Moralia: 24. 25. 26. 27. 1. 28. 29. 2. 30. 31. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. Cuius ordinis initium quadamtenus cum ordine priorum Moralium in codice Vindob. phil. gr. 74., sed non plane consentit, nam codex Vindob. 73. habet in initio s. 22. et 23., tum inter s. 31. et 7. haec praeterea inserit scripta: 32. 33. 20. 34. 3. 4. 5. 6. (Treu.: l. l. III. 7.).

CLXXXIV. Vindob. n. 296., 4. (vet. 123.), continet fragmenta „de metro heroico aliisque nonnullis metris heroicis".

CLXXXIV. a), Vindob. phil. gr. 119., (nunc 176), continet 109 folia; in pag. 81—109. legitur Plutarchi liber de musica.

---

[1]) Hermes. XXV. 203.

[2]) Cf. dissertationem supra laudatam p. 44. adn. 5, i.).

Digitized by Google

CLXXXIV. b), Vindob. phil. gr. 11., continet excerpta e s. 68.
CLXXXIV. c), „ „ „ 14., „ „ „ „ 68.

10. Codices Palatini Heidelbergenses.

CLXXXV. Codex Palatinus gr. 153., accuratissime a P. Egenolffio descriptus [1]), s. XII., constat 173 foliis.

Continet codex quinque scripta: 56. 57. (l. I. et II.) 64. 67. 31. Quae scripta duplicem in modum numerata sunt; ac primum quidem significantur litteris ϑ, ι, ια, ιβ, ιγ, ιδ, scriptum 57. ex duabus partibus constans in duos libros dividitur, unde conici potest ante illos libros alia octo scripta fuisse. Praeterea liber secundus scripti 57. significationem λοϒγ, s. 64. λοϒδ, s. 31. λοϒζ habent, aliorum vero librorum significationes, α, β, ε, postea sublatae sunt.

Quo codice Hercherus solum in s. 31. usus est (cf. eius praefationem vol. I. p. V.); post Hercherum aliquot lectiones bonas enotavit Crusius (Literarisches Centralblatt, 1890, 522.), Bernardakius autem in sua editione ne nominavit quidem in praefatione voluminis primi, quod ei recte Egenolffius et Wilamowitzius vitio dederunt. Collationem vero Hercheri in s. 31. non accuratam fuisse demonstrat Egenolffius, qui novam accuratiorem recensionem codicis ad hunc librum et ad alios dedit; lectiones in s. 31. minoris momenti iudicio Egenolffii sunt, in aliis scriptis multae bonae scripturae animadvertuntur. Nonnulla additamenta dedit Egenolffius postea in Philologo 1901 p. 427. sqq. Codicem nostrum Egenolffius et Bernardakius simillimum codici Athoo 268. (cf. nr. CCXXXIX.) esse suspicantur atque Egenolffius duos illos codices ex uno archetypo ortos esse dicit.

CLXXXVI. Pal. gr. 283., simili modo atque cod. Pal. gr. 153., ab Egenolffio accuratissime describitur [2]). Codex ille s. XII., 207 folia continet. Qui codex minime 27 quaterniones habebat (ut Egenolffius demonstravit) eiusque multa folia in fine amissa sunt. Ex duabus imparibus partibus constat, quarum prior Vitas (f. 1—195^{r}), altera (f. 195^{v}—207^{v}) septem libros Moralium: 44. 45. 46. 47. 55. 48. 50. exhibet. Multas lectiones huius codicis apposuit Egenolffius, sed affinitatem codicis cum aliis libris manuscriptis non affert [3]).

[1]) Zu Plutarchs Moralia. Berliner phil. Wochenschrift. 1894. (XIV). 764—8, 797—9, 826—32.

[2]) Handschriftliches zu Plutarchs Moralia. Philologus. 1901. 427—439.

[3]) L. l. 434—9.

Digitized by Google

11. Codex Lipsiensis.

CLXXXVII. Codex Lipsiensis Tischendorffianus VII., (numero 38. signatus), s. XIV., 33 foliis, sub finem a glutinatore perturbatis, continet praeter Aristidis, Libanii, Nicephori Gregorae scripta, Plutarchi Moralia 3. 10. (fol. 9^{v}—21^{v} et 33). Descriptus est primum a Tischendorffio [1]), qui nonnullas lectiones codicis in s. 3. enotavit; mentionem codicis fecerunt R Volkmannus in „epistula gratulatoria ad R. Hiecke data" (Pyritz 1861.) et Th. Doehnerus [2]). Collationem codicis accuratam dedit Antonius Westermannius [3]). Post Doehnerum magnam auctoritatem codicis ostendit M. Treuius, sed collationem Westermannii nescivit [4]). Treuius s. 3. optime, 10. pessime asservatum esse edocuit (cf. l. l. p. 4.: „libellus... de curiositate (10.) ut emendatior codicis huius opella evadat, adeo pauca proprii boni obfert, ut eum ex eodem libro praestantissimo atque alterum profectum esse vix credam"). Adhibitus primum ab Herchero in s. 3. (cf. eius editionem vol. I. p. V.); Wilamovitzius censet codicem ab Herchero non accurate collatum esse. E. Kurtzius falso dicit codicem a Bernardakio excussum esse. (Berliner phil. Wochenschrift, 1890, 1200; cf. Bernardakium vol. I. p. XXX.).

12. Codices Berolinenses.

CLXXXVIII. Cod. graec. oct. 15., s. XVI., continet Moralium haec: 7. 22. 5. 14.

CLXXXIX. Philippicus 1556., s. XVI., continet 97 foliis Moralia: 11. 56. 57.

CXC. Philippicus 1586., s. XVI., continet vol. I. p. 1 — 13. nr. 54. (c. 1 — 13.).

CXCI. Philippicus 1591., s. XV — XVI., continet s. 34. excerptum. (fol. 113. v.).

CXCII. Philippicus 1617., s. XVI., continet s. 10.

---

[1]) Anecdota sacra et profana. Lipsiae 1861. 2. p. 38. sqq.

[2]) Quaestiones Plutarcheae. II. 39. 41.

[3]) Excerptorum ex bibliothecae Paulinae Lipsiensis manu scriptis pars prima. In: „Rector commilitonibus certamen eruditionis propositis praemiis in annum MDCCCLXV. indicit. Lipsiae".

[4]) De Plutarchi libellis qui in codice Tischendorffiano VII. insunt dissertatio. Jauraviae. 1867.

Digitized by Google

13. Codices Vratislavienses.

CXCIII. Cod. 22., s. XV., habet s. 2. 5. (in volumine tertio fol. 252. v.—282. r.).

CXCIV. Cod. 41., s. XVI., habet s. 66. 68. 55. 46. 47. 43. 44. 48. 53. 56. 57. 41. Qui codices a B. Muellero collati auctoritatis expertes nominati sunt. (l. l. p. 5.).

14. Codices Monacenses.

CXCV. 215., continet s. 39. Secundum Janium apographon est codicis Ven. App. VI. 10. (l. l. XLIX. nr. 69., Reinachius l. l. p. XLV.).

CXCVI. 173., s. XV., continet s. 4. 43.
CXCVII. 318., „ XIII., „ excerpta ex Moralibus.
CXCVIII. 426., „ XVI., „ „ „ „
CXCIX. 429., „ XIV., „ „ „ „
CC. 490., „ XV., „ s. 2.

15. Codices Hispanici.

a) Codices Matritenses Bibliothecae Regiae.

CCI. Codex nr. 60. Codicis Matritensis nr. 60. specimen dedit in indice universitatis Rostochiensis per semestre aestivum a. 1895, (p. 16.) Ericus Bethius [1]). Codex bombycinus s. XIV., 312 foliis constat, folia tamen 152., 175—8., 229—312. papyracea sunt: in fol. 312. v. subscriptum est: Κωνσταντίνου Λασκάρεως κτῆμα ἐν Μηδιολάνῳ ὠνηθὲν καὶ τελεωθέν. folia 168—174. vacua sunt. Continet codex haec 38 Moralia: 1. 10. 7. 3. 19. 17. 8. 14. 15. 2. 4. 5. 6. 9. 11. 12. 13. 16. 18. 20. 21. 22. 23. 27. 28. 29. 30. 31. 34. 35. 39. 38. 40. 36. 32. 52. 57. 56. Quem ordinem ab omnibus codicum ordinibus alienum esse adnotat Bethius. Qui maxima cum diligentia s. 2. (p. 1—17., 20.) cum editione Hercheri contulit.

CCII. Codex nr. 62., scriptus a. 1460., habet s. 59. 60. 54.

b) Codices Escorialenses.

CCIII. Cod. R. I. 5., s. XVI., continet s. 64. exc. 36. 43. 19.
CCIV. Σ. I. 12., s. XV., continet s. 77.
CCV. T. II. 5., „ XVI., „ „ 38. mutilum.

---

[1]) „Interpretationes duae Aristotelis de Athen. Rpb. 20. (de Clisthene) Livi XXVI. 7. cum Polybio IX. 3. 4. comparati, accedit Plutarchi Moralium codicis Matritensis specimen".

Digitized by Google

CCVI. Φ. II., 5., s. XVI., continet s. 39.
CCVII. Φ. III., 11., „ XIV. et XV., „ excerpta ex Plutarcho.
CCVIII. Υ. III., 16., „ XV. exeunt., „ s. 13.
CCIX. X. I., 13., „ XIV., „ „ 22. 4. 9. 10.

c) **Codex Toledensis.**

CCX. Codex Toledensis, numero 20. a Ruellio significatus, s. XIV. secundum Haenelium, s. XVI. secundum Ruellium, continet 32 Moralia hoc ordine: 30. 24. 6. 49. 35. 27. 33. 28. 36. I. 37. 36. II. 44. 66. 76. 38. 44. 73. 46. 13. 12. 58. 71. 50. 51. 53. 69 61. 62. 65. 63. 74. 32. 25. Ruellius Moralia tralaticio ordine editionum enumerat. Fol. 1. exstat notitia: „λείπ[ουσι] λόγοι μζ′ (=47.), erant igitur codicis librario 79 moralia nota. (32+47.) (cf. infra in capite secundo). Adhuc non collatus.

16. Codex Bruxellensis.

CCXI. Codex Bruxellensis nr. 11360—63., a Leone Parmentierio descriptus in Anecdotorum Bruxellensium volumine II. Codex ille bibliothecae Regiae Bruxellensis s. XV. ineunte exaratus, continet 203 foliis excerpta ex Florilegio Stobaei, dialogis Platonis et Moralibus Plutarchi. Moralium continet codex excerpta ex his 20 scriptis: 1. 69. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. Parmentierius enotat omnes varias lectiones codicis nostri (l. l. p. 46—47.); cum adhuc collationem codicum Plutarchi non habeamus, quo ex codice codex noster fluxerit, dici non potest. In s. 69. habet codex aliquot verba, quae in aliis codicibus non leguntur: „καὶ τοῦτο γέρας βασιλήιον ἔχοντος, ὡς βασιλικοῦ τοῦ εὖ ποιεῖν ὄντος“. Ad quae recte adnotat Parmentierius se illa verba in nulla editione s. 69. invenisse atque eorum originem nullo modo interpretari posse. (l. l. p. 45. sq.).

CCXI. *a)* nr. 1867., s. XIV., continet 450 foliis Moralium s. 5. 16. 18. 17. 21. 22. 10. 11. 12. 1. 2. 3. 14. 15. 9. 20. 64. 29. 34. 52. 65. 35. 28. 13. 8.

CCXI. *b)* nr. 4306—17., s. XVI., continet s. 15. 1. 18. 6. 5. 16. 21.

CCXI. *c)* nr. 11383—84., s. XVI., continet s. 59. 34.

Digitized by Google

17. Codices Britannici.

E. Maunde Thompsonius in actis diurnis, quae „The classical review“ inscribuntur (III. London, 1889. p. 442—444.) septem codices Plutarchi, qui in „Museo Britannico“ asservantur, descripsit. Sunt hi:

CCXII. Harleianus Ms. 5692. (apud Thompsonium nr. 139.), Praeter singulas Vitas parallelas continet 346 foliis Moralium haec: 52. 78. 58. 59. 60. 61. 44. 45. 46. 43. Codicem novit Wyttenbachius, quod Thompsonius non animadvertit.

CCXIII. nr. 5612. (apud Thompsonium 142.), s. XV., continet 29 Moralia: 2. 1. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 21. fr. I. fr. II. 4. 3. 18. 19. 20. 56. 57. 65. 64. 67. 31. Secundum hunc codicem a. 1773. Thomasius Tyrwhittius edidit I. et II. fragmentum. Treuius animadvertit ordinem nostri codicis similem esse atque in codice Laur. 56., 4.; praeterea uterque codex fragmenta I. et II. continet, quam ob rem conici potest eos ex eodem fonte fluxisse. Simili modo cod. Laur. 80., 28. fragmentum I. habet, eandem igitur originem ostendit. Ordo codicis illius minime congruit cum ordine codicum Harl. 5612. et Laur. 56., 4.; (Treu. l. l. III. 32—3. Catalogue etc. 280.).

CCXIV. nr. 5660., (apud Th. 143.), s. XV., continet s. 10. 7.

CCXV. „ 5578., „ 144.). „ XV.. „ „ 58.

CCXVI. Ms. Burneyanus 276.. (apud Th. 145.), s. XV., continet s. 1. 3.

CCXVII. Egerton Ms. 2474., (apud Th. 146.), s. XVII., continet s. 2. mut.

CCXVIII. Add. Ms. 5110., (apud Th. 147.), s. XV., continet: Πλουτάρχου παροιμίαι.

CCXIX. Codex Cantabrigiensis 2601., s. XV., habet s. 78.; sine ulla auctoritate est (Treu. l. l. I. XIII.).

CCXX. Codex Collegii Novi, s. XVI., continet s. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 55. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 17. 18. 19. 16. 20. 21. 69. 36. fr. 64. fr. 28. fr. 35. fr. 52. fr. Notus iam Wyttenbachio, collatus est a Patonio in s. 28. et 69. Patonius affirmat eum ex Ambrosiano C. 195. inf. descriptum esse.

CCXXI. Codex Collegii Novi Oxoniensis, continet s. 77., adhibitus ab Wyttenbachio (cf. Muellerum: l. l. p. 2.).

CCXXII. Cod. Bodleianus Bar. 131., s. XII. ex., continet s. 51. (l. IV.) f. 3976.

Digitized by Google

CCXXIII. Cod. Bodleianus miscell. 200., s. XVI., continet s. 39. (fol. 65.) cf. Reinachium l. l. XLV.

18. Codices Havnienses.

CCXXIV. Havniensis nr. 415., s. XVI., continet s. 5.
CCXXV. „ „ 1898., „ XV., „ „ 31. fr.

19. Codices Helvetici.

CCXXVI. nr. 51. F. II. 1. b., in bibliotheca universitatis Basileensis, s. XVI., continet s. 69.

CCXXVII. nr. 103. in Bibliotheca Bernensi s. XV., habet s. 7.

CCXXVIII. nr. 113., ibidem asservatus, s. XV—XVI, habet s. 16. 18. 5.

CCXXIX. nr. 117., ibidem asservatus, s. XV., habet s. 19. 20. 65. 64.

20. Codices Lugdunenses. (Batavi).

CCXXX. Cod. Vossianus n. 2., in duobus voluminibus. olim Alexandri Petavii (cf. de eo supra nr. LXXXII), continet s. 51. 56. 57. 59. 68. 31. 28. 4. 8. 18. 29. 61. 62. 7. 9. 11. 17. 15. 10. 22.

CCXXXI. Vossianus n. 16., fol., continet s. 38. fr.

CCXXXII. nr. 57. b. habet s. 2.

CCXXXIII. Voss. nr. 55., habet s. 59. 60.

CCXXXIV. oct. 11., habet proverbia Alexandrinorum.

CCXXXV. fol. 3., habet s. 56.

CCXXXVI. fol. 6., habet excerpta et s. 22.

21. Codices Mosquenses.

CCXXXVII. Codex Mosquensis SS. Synodi, n. 339. (nunc 352.), 256 foliis habet 22 Moralia: 51. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. Dielsius (Doxographi Graeci. Berolini 1879. 33. s.) enotat libros secundum tralaticium ordinem editionum, quam ob rem codicem nostrum ordinem corporis Planudei in s. 1—21. praebere eum fugit. A C. F. Matthaeio descriptus, in s. 12. et 21. adhibitus, praeterea in usum Wyttenbachii collatus est. Sed collatio eius nullam auctoritatem habet[1]).

[1]) De Mathaei auctoritate cf.: O v. Gerbhardt: Christian Friedrich Matthaei und seine Sammlung griechischer Handschriften. Centrallblatt für Bibliothekswesen.

Digitized by Google

CCXXXVIII. Codex Mosquensis n. 387., s. XII., eodem ordine atque codex Mosquensis n. 339., 1—21 Moralia excepto s. 51. continet.

22. Codices Athoi.

CCXXXIX. Codex Athous, n. 268., s. XIV., conservatus in Monasterio Dochiario (Μονὴ Δοχειαρίου)[1]. Continet haec octo Moralia: 1. 19. 18. 56. 57. 64. 67. 31.

CCXL. Codex Athous Monasterii Dionysii n. 90., s. XIII. continet praeter excerpta ex Herodoto et Diogene etiam excerpta ex Vitis et Moralibus Plutarchi. Excerpti sunt Moralium libri 58. 59. 27.

Multi igitur sunt codices Plutarchi Moralium ac magnus eorum numerus adhuc nondum collatus est: de collatis vero recte dici potest adhuc ne unum quidem codicem totum accurate excussum esse: sunt tantum collationes aliquot singulorum librorum, quibus niti possumus.

De collatione vero Bernardakii edicit Kurtzius totam eius operam talem esse, ut eius succesor totam rem ab ovo inchoare debeat. Cum codicum numerus tam magnus sit, vix unius hominis opera illae collationes confici possunt. Mea quidem sententia textus ita restituendus est, ut singulae apparatus partes a singulis viris denuo recenseantur atque ita uberrima materia praebeatur.

XV. 1898. p. 345—57., 393—420., 441—482., 537—56.; cf. praecipue p. 393. sqq.

[1]) A Bernardakio (vol. I. p. XLVIII.) nr. 268. significatur, praeterea autem p. XII., XIV. alius codex Athous „nr. 1". ab eo notatur, sed uterque idem est, nam p. XLVIII. de ordine codicis Athoi n. 268. Bernardakius loquitur, quem supra attulit: in superiore tamen parte praefationis suae tantum ordo codicis numero 1. notati allatus est (p. XII.); ergo uterque nr. 1. et nr. 268. notatus idem est. Quod accuratissima descriptione codicis, quam Lampros dedit, evincitur; apud eum enim tantum codex nr. 268. signatus (non nr. 1.!) talem ordinem prae se fert.

Digitized by Google

II.

De Moralium ordine.

Quod ad ordinem Moralium attinet, pauca tantum adhuc scripta sunt.

Prima 69 Moralia, quae in codicibus traduntur, a Maximo Planude in *corpus Planudeum*, a Treuio hoc nomine significatum, redacta esse constat. Sed quomodo ordo corporis Moralium ortus sit, nobis satis obscurum est, quippe quae res, ut supra diximus, et tractari tantum coepta, neque satis plane cognita sit. Nam primum ex librorum vario ordine tota quaestio clarior videri potest, qua in re multo maior numerus codicum a nobis quam ab aliis adhibitus est. Tum non satis animadverterunt viri docti, quibus ab libris varii codices incipiant, quae res maximi momenti est; tum vel in variis codicibus idem liber nonnunquam repetitur, vel in nonnullis codicibus tantum pars librorum scripta est. Denique nonnulla scripta iam pridem florilegiis, scriptis et historicis et philosophorum et musicorum aliorumque continebantur vel seorsum edebantur.

Quo dilucidior res tota esset, in tabula prima omnes graviores codices eo modo notavi, ut in prima linea ordo codicis E, in sequentibus ordo aliorum codicum apponeretur. Iam B. Muellerus similem tabulam praebuit, quae neque accurata est et multis mendis foedatur; ut exemplum afferamus, falso exscripsit memoriam codicis A, cum traderet eius codicis alium esse ordinem atque codicis E; re vera enim hi codices eundem ordinem habent (cf. supra p. 46). Tum Muellerus in exscribendo ordine aliorum codicum ordinem codicis E non respexit, qua re confusionem quandam suae tabulae attulit. Denique in tabula tantum quinque codices recensuit, cum in nostra tabula plures libri iique maioris momenti enumerentur. Omnium vero codicum ordinem afferre supervacanuum duxi.

Qui ordo in vulgatis editionibus legitur, nobis a codicibus non traditus est, sed ab Henrico Stephano factus est, qui in sua editione Moralium haec adscripsit: „in distribuendis hisce opusculis in tres tomos, argumenti singulorum, non temporis, quo scripta essent, rationem habui. Cum tamen non in tempore, sed iam excusis nonnullis opusculis de hac distributione perspexissem, fieri non potuit, quin alium

Digitized by Google

quam vellem locum quaedam occuparent[1])". Quem ordinem, etiamsi non rectus est, tamen omnes alii editores, ut Reiskius, Huttenius, Wyttenbachius, Duebnerus, Hercherus, Bernardakius acceperunt, quare Wilamowitzius[2]) a novo editore ordinem corporis Planudei restituendum esse admonet.

Nunc igitur accuratius in ordinem corporis Planudei atque aliorum codicum nobis inquirendum est.

Similem ordinem, atque codex I. (s. 1—69.) habent etiam hi codices: nr. V. (+s. 70—78.) CLVIII., CXXVII. (+s. 78.), LX., (+s. 78.), LXXVII. (+s. 78.), LXXXII. (31—35. et 55—69.).

Quicumque rem totam perspiciet, facile intellegere potest corpus Planudeum ex duobus corpusculis compositum esse, quorum alterum s. 1—21., alterum reliqua s. 22—69. continet, quae res auctoritate nonnullorum codicum confirmatur. Tantum illi priores libri „Ethica" appellari possunt, posterioribus autem temporibus omnia nostri corporis scripta nomine Ethicorum primum in editione Aldina (a. 1509.) perverse appellata sunt. Antea tantum s. 1—21. Ethica a Rhosio. Bessarione et ab aliis nominabantur.

Primam partem corporis Planudei s. 1—21. continentem iam s. XI. confectam esse a Treuio demonstratum est, cuius rationis vestigia in codicibus s. XI. nr. LXII. (s. 3.~4.—7~8—21.~1. 2.) et nr. IV. (s. 2—19. 21.). sunt. Qua in quaestione non praetermittendi sunt duo codices CCXXXVII. (s. XI. vel XII.), et nr. CCXXXVIII. (s. XII.), omnia haec scripta (1—21.) continentes, quae res adhuc neglecta est (cf. supra p. 73. sq.). Praeterea asservantur „Ethica" in his codicibus: III. (s. XII. s. 1—19. 21.), LXI. (s. XII. s. 1., 3—21.), CXLVII. (s. XII. s. 1—4. 6. 9. 10. 5. 7. 8. 11. 12. 14. 17—19., XCVI. (s. XIV., s. (1) 2—21.), CX., (s. XIV., s. 3—21.), CCXI., (s. XIV. vel XV., s. 1. 4—21.), V., (s. XV., s. 1—21.), LXXX., (s. XV., s. 1—21.), CXVIII., (s. XV., s. 1. 2. 15. 6. 8. 3. 5. 7. 16. 11. 13. 9. 12. 17. 10. 14. 21. 4. 18. 19. 20.), CLXXXII., (1~3—19. 21., denique in codice CXXXVIII., (s. XIV., s. 1—14. 18.; cf. etiam infra p. 85.).

Sed et illud corpusculum non genuina forma nobis asservatum est, ut iam Treuius animadvertit, qui dixit corpusculo illi s. 20. („aqua an ignis utilior") male adiunctum esse. Neque vidit vir ille

[1]) In versione Latina Moralium vol. III. (1572.) p. 212. s. Cf. Muellerum l. l. 8. 2.), Treuium, Zur Überl. I. XVII. s.

[2]) Hermes XXV. 207. adn.

Digitized by Google

doctissimus etiam adhuc duos codices asservari, qui s. 20. non habent. Sunt autem codices n. III. s. XII. vel XI. (s. 1—19. 21.) et n. IV. s. XI. (s. 2—19. 21.), qui in prima parte „Ethica" omisso s. 20 habent. possunt autem apographa genuinae antiquae collectionis Ethicorum nominari, cum vetustissimis adnumerandi sint. in altera vero parte aliam originem habent. Simili modo s. 20. non servat codex nr. LXIV. (s. 1 – 3. 5. 16. 18. 17. 21. ~ 10—15. 6. ~ 7. 8. ~ 19. 4.).

Duas igitur collectiones „Ethicorum" (s. 1—21.), alteram genuinam, alteram illo s. 20. interpolatam exstitisse videmus. Quomodo et quando archetypus interpolatus sit, tantum suspicari possumus: collectioni Ethicorum s. 20., quod seorsum aut in aliquo florilegio servabatur, a quodam possessore saeculi XI. (cf. n. LXII. et n. CCXXXVII.) ineptissime adiunctum esse verisimile est. Quam interpolatam collectionem (s. 1—21.) habuit Maximus Planudes atque illam sine ulla mutatione suo corpori adiunxit et auctoritate illius Ethicorum corpusculi tantopere confisus est, ut sine ulla dubitatione acceperit.

Scripta „Ethicorum" non illo tralaticio ordine asservabantur, quod ex supra allatis ordinibus variorum codicum conspicitur, licet de ordine ipso tantum coniectura proferri possit:

1) Saepius in codicibus s. **3. 7. 10.** (ut in n. XIV., CVIII., CXLV.; ordo: 3. 10. 7.) una traduntur, (cf. etiam vestigia huius ordinis in n. CXLVIII., CLXXXVII. ordo: **3. 10.**), tum in n. CL. CXV. (ordo: **7. 10.**), denique in n. CCXIV. (ordo: **10. 7.**), quia volumen aliquod illa tria scripta continens in manibus eorum, qui legerunt, erat. Monendum est autem quinque codices a s. 3., duos tantum a s. 7., unum a s. 10. incipere. Praeterea scripta haec etiam seorsum tradebantur: s. **3.** in n. XCIV., CLXXIII. (additis duobus s. 57. 56.), s. **7.** in n. CLXIV., CCXXVII., s. **10.** in n. CXCII.

Communis fons huius ordinis (3. 7. 10.) demonstratur etiam eo, quod n. CLXXXVII. et CXCII., quos ipsi inspeximus, in s. 10. communes lectiones habent [cf. c. I. μηχανήσασθαι, editio Bernardakii vol. III., 334, 6; ὥσπερ τὴν πατρίδα τὴν ἐμήν, 334, 7., v. 7. μὲν om., v. 18. ἀλλως γε; p. 335, 13. ἥμενα, 14. τὰ δ' ἀπὸ δειλίας om., 23. τραπόμην etc.]. Non est igitur dubitandum, quin ex tribus illis scriptis chrestomathia facta sit, cuius vestigia in codicibus nostris praesto sunt.

Fieri potuit, ut pari modo etiam aliae chrestomathiae orirentur,

Digitized by Google

quae sententia itidem ordine codicum adiuvatur. Atque tales chrestomathias etiam

2) e scriptis **1.** et **3.** (De virtute et vitio, de profectibus in virtute) factas esse coniecerimus; cf. n. LIX., CCXVI., praeterea n. CLXXXII., ubi ordo turbatus est.

3) e scriptis **5. 7. 16.** (de inimicorum utilitate, de adulatore et amico, de amicorum multitudine), cf. n. VI. XCVIII.. tum vestigia eius chrestomathiae in n. CII., CXLVII., CLXXX. (ordo: 5. 7.), CLXXXVIII. (ordo: 7. 5.), CLX., CLXXV., LIX. (ordo: 5. 16.) servantur.

4) e scriptis **6. 15.** (de audiendis poetis, de audiendo), cf. CXLIV. (ordo: 6. 15.) XCVIII. (ordo: 5. 16.).

5) e scriptis **4. 18.** (de sera numinis vindicta, de fortuna), cf. n. LIX. (ordo: 4. 18.), XCVIII. (ordo: 4. 18.).

6) e scriptis **1. 2.** (de virtute et vitio, de educatione puerorum); cf. codices: XXXIX., LXXXIII., LXXXVI., LXII., XCVIII., CII., CIX., CLXXXIII. Nostra sententia comprobatur etiam eo, quod libri sine s. 1. 2. (cf. n. LXIII. CX.) vel sine s. 1. (cf. n. IV., vel sine s. 2. (cf. n. VII., LIX., LXI., CLXXXII. CCXI.) servantur.

Porro accipi potest nonnulla Ethica etiam seorsum aut in florilegiis cum libris aliorum edita esse, quae ratio praecipue valet de scriptis: **1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 10. 11. 12. 13.** Atque re vera seorsum nobis in codicibus occurrunt:

1) s. **1.** in n. LVI. CXXI.

2) s. **2.** in n. XIX., XXII., XXVIII., XXX., XXXII. CXXXI., CC., CCXVII., CCXXXII.

3) s. **3.** in n. XCIV.

4) s. **4.** in n. XXXIV.

5) s. **5.** in n. CLXVI., CLXVII., CCXXIV.

6) s. **6.** in n. CXXII., CLIII.

7) s. **7.** in n. CLXIV., CCXXVII.

8) s. **10.** in n. CXCII.

9) s. **11.** in n. XXXI.

10) s. **12.** in n. XXIX.

11) s. **13.** in n. CCVIII.

Digitized by Google

Venimus nunc ad alteram corporis Planudei partem tractandam. Affirmaverimus saeculo XII. vel XIII. praeter corpus „Ethicorum“: s. 1—21. alia etiam corpora „Moralium“ fuisse.

a) Ac primum quidem fuerunt codices, qui s. 22. primo loco haberent. Quae sententia eo niti potest, quod codices n. XII., XXVI., LXXXIII. CLXXXII., CCIX. a scripto 22. incipiunt. Verisimile est corpusculum illud tria scripta 22. 23. 24. (consolatio ad Apollonium, consolatio ad uxorem, de exilio) continuisse, cuius rei optimum documentum praebent codices: n. CLXXXII., (ordo: 22. 23. 24.), n. II. (ordo: 22. 23.)CCI. (ordo: 22. 23.), XCVII. (ordo: 23. 24.), tum codices, in quibus vestigia veteris illius ordinis servantur: CXXX. (24... 23.), LXXX. (22. 24....23.), XCVIII. (24....22.), CXXIX. (22. 24....23.), CLXXIX. (22. 24.... 23.). Atque res ipsa maxime verisimilis est: nam cum unum corpus s. 1—21. continens in multis apographis seorsum traderetur, aliud corpusculum ab illo s. 22. principium capiebat. cuius rei argumentum habemus in vetustissimo codice, n. IV. (s. XI.), in quo s. 21. praemittitur scripto 22. Comprobatur ratio illa etiam iis codicibus corporis Planudei, in quibus idem ordo apparet cf. n. I., V., LXIV., CLVIII., CXXVII., LX., LXXVII. Quod ita interpretari possumus, ut Maximus Planudes corpori Ethicorum aliud corpusculum, quod a s. 22. incipiebat, adiunxisse putandus sit. Confirmatur id etiam illis codicibus, in quibus vel s. 22. vel s. 23. vel s. 24. turbato ordine una cum aliis scriptis traduntur; cf.:

1) s. **22.** in n. IV., XII., XIII., XXVI., LXII., LXIV., XC., XCI., XCVI., CXIII., CLX., CLXXV., CCIX.

2) s. **23.** in n. III., XLIII., CLXX.

3) s. **24.** in n. CX., CXXXIX. CLXXXIII.

b) Tum erant codices a s. 31. inchoantes, qui varium numerum librorum continebant: cf. n. II. (continet 36 scripta: 26 scripta secundae partis, additis s. 4. 5. et 70—77.) et LXXXII. (continet 38 scripta: 31—53. et 55—69.). Confirmatur id etiam tribus codicibus, ubi s. 31., a corpusculo suo disiunctum, seorsum traditur; cf. n. CLXV., CLXXIV., CCXXV.

c) Deinde aliud corpusculum scripta 40—42. et 44—50. continens iam Wilamowitzius exstitisse affirmavit. Sunt omnia haec scripta epitomae Plutarcheorum librorum ac propterea fieri potuit, ut uno corpusculo servarentur. Quam rem ordine codicum demonstrare possumus, praecipue ordine n. XCV. (s. 44—50.); accedant n. LXII., CVII., II. (ordo 46. 47. 41. 42.... 44. 49. 50.... 40. 45.), LXXX.

Digitized by Google

(44—48. ~ 40—42. 49—50.. XCVII., (49. 50.) XCVII. 46. ~ 47. ~ 48. ~ 49. ~ 42. 44. 45.), CXXIX., (44—48. 40—42. 49—50.) XC., (44—46.). CLIX., (46. 48. ~ 45.). Conicere igitur possumus olim quoddam corpusculum scriptorum illorum epitomas continens prodiisse; quam coniecturam commendant praeterea codices ab his scriptis incipientes:

α) **44.** n. XCV. CLXXVI.

β) **46.** cf. n. CLIX.

γ) **50.** cf. n. CXXXIV.

Quod corpusculum alia etiam traditione nititur; nimirum in n. XCV. hic ordo legitur: 44. 45. 46. 47. **55.** 48. 49. 50., in n. CLXXXVI. autem hic ordo servatur: 44. 45. 46 57. **55.** 48. 50., cuius rei vestigium in n. III. exstat: 44. 45. 46. 47. **55.**, unde codices illos ex uno fonte fluxisse colligo.

Idem corpusculum nonnulla vestigia excerptorum librorum Plutarchi nobis praebet. Exstiterat autem nostra quidem sententia amplum eius generis corpus, quod ex codicum auctoritate apparet (cf. n. CXCVII. (s. XIII.), LXVII. (s. XIV.). CXCIX. (s. XIV.). CCVII. (s. XIV. et XV.), LXIX. (s. XV.), LXXI. (s. XV.). LXXXIV. (s. XVI.).LXXXV. (s. XVI.), CXCVIII. (s. XVI).

Has insuper chrestomathias fuisse conicimus:

1) Scripta 59. 60. 61. 62. et seorsum tradi poterant, quippe quae similem materiam praeberent, et aliis florilegiis similis generis annectebantur: cf. n. XC. (s. 59. 60. 61.), CVII. (59. 60. 61.), CLXVIII. (59. 60. 61.), CLXXXII. (59. 60. 61.... 62.) CII. (59. I. 60. 59. II.), CXIII. (59. 60.), CLVII. (59. 60.), CLXI. (59. 60.), LXXX. (59—62.), IX. (59—60.), LXII. (60. 59.), CCXXXIII. (59. 60.), CCXXX. (59. 60.), CXI. (59. 60.). Seorsum autem traditur: s. **59.** in n. L., CXII., CLII., s. **60.** in n. LI. (s. XIII.), CLXXII.

2) Scripta 56. et 57. (de fortuna Romanorum, de Alexandri seu virtute seu fortitudine) saepius una coniunguntur; cf. n. XV., LII., CLXXIII., CLXXXV., CLXXXIX., CXCIV., CCI., CCXIII.

3) Scripta 68. 69. 72. (de E apud Delphos, de defectu oraculorum, de Pythiae oraculis) ab initio unum corpus effecerunt, cum communem materiam haberent, postea vero s. 72. a praecedentibus disiunctum alii corpusculo adiunctum est. Scripta 68. 69. leguntur una in his codicibus: II., IV., VI., VIII., LXII., LXXX., LXXXII., XC. Praeterea, seorsum traduntur:

Digitized by Google

α) s. 68. in codicibus XCII., cf. etiam codices CXXIX. et CXCIV., ubi s. 68. sine s. 69. traditur.

β) s. 69. in codice CCXXVI.; cf. etiam codices: LXXXVII., XCVI., CII.. CVII., CXI., CXXXIII., CLXVIII., CLXXXII., CCXX., ubi s. 69. sine s. 68. exstat.

4) Pari modo s. **64.** (bruta oratione uti) et s. **67.** (de sollertia animalium), cum de animalibus tractarent una tradita sunt; cf. codices II., VI., XLV., LXIV., LXXX., XC., XCVI., CXI., CXXXIII., CLXXXV., CCXIII., CCXXXIX.

Sine s. 67. occurrit s. 64. in his codicibus: VII., CLXVIII.; s. 67. seorsum legitur in codice XXXIII., sine s. 64. in codice CIX.

5) Scripta 38. 51. 50. (Platonicae quaestiones, de placitis philosophorum, quaestiones naturales), utpote quae communem materiam praebeant, in codice CLXXI. coniunguntur.

6) Scriptum 42. una cum Timaeo Platonis servatum est; (cf. nr. CXX. et CXXXV., sed seorsum traditur in nr. C., CXL., CXLIX.).

7) Scriptum 57. (de Alexandri sive virtute sive fortitudine libri duo) cum scriptis de Alexandro Magno coniunctum erat, quam rationem n. CXXIII. et CXXV. praestant.

Aliquot vero scripta seorsum tradita esse coniicimus eam ob causam, quod in multis codicibus aut seorsum comparent, aut in florilegiis cum aliis similibus scriptis leguntur. Erant autem illa scripta, auctoritatem maiorem quae propter materiam haberent. Pertinent huc:

1) S. 22. (consolatio ad Apollonium); cf. n. XXIV., LXX., LXXVI., CXLIII., CLIV., CLXII., CCXXXVI.

2) S. 29. (de sanitate praecepta); cf. n. LVIII.

3) S. 30. (an seni sit gerenda res publica) in n. CLI.

4) S. 31. (septem sapientium convivium); cf. n. CLXV., CLXXIV., CCXXV.

5) S. 34. (coniungalia praecepta); cf. n. XLVI., LIII., CXCI.

6) S. 38. (Platonicae quaestiones); cf. n. LXVI., CCV., CCXXXI.

7) S. 39. (de musica); cf. n. LXXV. (s. XII.), X., LXVIII., LXXVIII., LXXIX., CIII., CXIX., CXLI., LXXXI., CLXXVI., CLXXVII., CLXXVIII., CI., XXXVII., XXXVIII., CLXIX., CXCV., CCXXIII., CCVI., CLXXXIV. a. Servatur etiam s. 39. in chrestomathiis *a)* una cum s. 42., cf. n. CXX., CXXXIV., *b)* una cum s 23., cf. n. CLXX., *c)* una cum s. 77., n. XCVII. Praeterea in

Digitized by Google

amplioribus codicibus Moralium legitur: cf. n. I., V., LX., LXXVII., LXXX., LXXXII., CXXVII., CXXIX., CXXX., CXXXIV., CCI.

8) De s. 42. cf. supra p. 81.

9) S. 51. (de placitis philosophorum libri V.) servatur seorsum in codicibus CCXXII. (s. XII.), XI. (s. XIII.), LXXII. (s. XIV.), CV. (s. XIV.), CXXXVII. (s. XIV.), XXI. (s. XV.), XXXVI. (s. XV.), XXXV. (s. XVI.). CLXIII.

10) S. 54. legitur seorsum in n. CVI. (s. XIV.), CXLVI. (s. XIV.), XXV., LV., LXXIV., CXIV., CLV., CXC.

11) S. 56. legitur seorsum in n. CCXXXV.

12) S. 57. traditur seorsum in n. LXXXIX., CXXIII., CXXV., CXXXVI.

13) S. 58. in n. CCXV.

14) 15) De s. 59. 60. cf. supra p. 80.

16) S. 67. legitur seorsum in codice XXXIII.

17) 18) De s. 68. 69. cf. supra p. 80. sq.

Exstitisse etiam corpus secundae partis sine s. 54. („vita Homeri"), codicibus LXXXII. II. edocemur, (qui hoc coniunguntur vinculo, ut a s. 31. incipiant), tum n. CXXX., CXCIV., denique iis codicibus, in quibus, s. 55. sqq. sine s. 54. legimus (cf. n. XC., XCV., CLXXXVI., CCXX.). Praeterea in aliquot mutilis codicibus s. 54. non servatur: cf. n. IV., VI, VII., LXII., LXIII., LXIV., CII., CLXVIII., CLXXIX., CLXXXII., CXCIV. Quae ratio vel inde intellegitur, quod s. 54. seorsum saepissime editum est: cf. supra pag. 82.[1]).

Simili modo coniunguntur affinitatis vinculo ei codices, qui fragmenta asservant: cf. n. CIX., CXXXII., CCXIII.

Attingere placet insuper quaestionem quomodo vitae Galbae et Othonis (s. 25. 26.) ordini Moralium implicitae sint. Ac primum quidem conici potest duas illas vitas iam post editionem Vitarum corpori Moralium illatas esse. Haec scripta Michaelis[2]) similiter atque vitas Arati, Artaxerxis et deperditam Herculis a Plutarcho separatim edita esse suspicatur; Mommsenius[3]) vero censet eas corpori, quod vitas Caesarum Romanorum complectebatur, adnumerandas esse, affirmat

---

[1]) S. 54. tantum in his amplioribus codicibus traditur: I., V., LXXX., CXI., CXXVII., CLVIII., CCII. (in septem codicibus),

[2]) De ordine Vitarum parallelarum Plutarchi. Berolini. 1875. p. 3.

[3]) Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus. Hermes IV. 298.

Digitized by Google

autem eas iuvenili aetate a Plutarcho conscriptas esse. Verisimillimam autem opinionem edixisse nobis videtur Wachsmuthius [1]), qui vitas illas a Plutarcho non absolutas esse censet, cuius sententiae assentimur, cum affirmamus vitas illas demum post mortem Plutarchi editas esse ac postea, cum iam corpus Vitarum absolutum esset, corpori Moralium adiunctas esse.

Continentur autem vitae illae paucis tantum codicibus corporis Planudei: n. I., V., CLVIII., CXXVII., LX., LXXVII., tum codicibus CX., CXXX., LXXX.

Cum igitur vitae illae in tam parvo numero codicum asserventur, conicere licet eas iam ab initio ipsis Moralibus numquam adnumeratas esse: posterioribus vero temporibus cum varii codices Moralium conscriberentur, sine ulla ratione eas aliquot codicibus Moralium adiunctas esse. Verisimile est codices illos a Planude inventos et corpori Planudeo non recte adiunctos esse. Altera ex parte omnes codices, qui vitas illas continent, arctius inter se cohaerere probabile est. Quae sententia in codicibus corporis Planudei propter ordinem scriptorum ipsa se offert; tum codicem CXXX. numero LXXVII., codicem LXXX. simillimum esse numero LXXVII. affirmat Reinachius contextus collatione nixus.

Postea non solum singula scripta primi (s. 1—21.) et secundi corporis (s. 22—69.), sed etiam duorom illorum corpusculorum per vices in varia volumina coniuncta sunt. Cuius rei luculentissima documenta in variis codicibus nobis occurrunt. Est autem maxima varietas in libris inchoandis et disponendis. Quod ad *initia* pertinet, a 34 scriptis initium ducunt codices nostri praeter haec scripta: 8. 9. 12. 13. 15. 17. 20. 21. 23. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 40. 41. 42. 45. 47. 48. 49. 53. 54. 57. 62. 63. 65. 68 [2]).

---

[1]) Einleitung in das Studium der alten Geschichte. Leipzig. 1895. p. 217 sqq.

[2]) A 1. scripto incipiunt n. I., III., V., VII., XXXIX., LIX., LX. LXI., LXIV., LXXVII., LXXX., LXXXVI., XCI., XCVI., CXXVII., CXXXII.. CXXXVIII., CXLVII., CLVIII., CLXVIII.. CLXXV., CLXXIX. CCI., CCXI., CCXVI., CCXX., CCXXXVIII., CCXXXIX., (28 codices).

a 2. scripto n.: IV. XIII., XLIII., XLVIII., CLXXX., CXCIII., CCXIII. (7 codices).

Digitized by Google

In disponendis autem libris species aliquot communes praesto sunt:

1) species continens omnia scripta (s. 1—69.) ordine codicis E (cf. pag. 76).

2) species corporis Planudei sine s. 54. (cf. pag. 82.).

3) species corporis Planudei mutili cum fragmentis (cf. pag. 82.).

4) species corporis Planudei mutili sine s. 25. et 26. (cf. pag. 82.).

5) species variarum collectionum Moralium, in quibus aut

---

a 3. scripto n. XIV., LXIII., CVIII., CX., CXLV., CXLVIII., CLXXIII., CLXXXVII. (8 codices).
a 4. scripto n. CXCVI. (1 codex).
„ 5. „ „ CII., CLX. (2 codices).
„ 6. „ „ CXLIV. (1 codex).
„ 7. „ „ LXII., CXV., CL., CLXXXVIII. (4 codices).
„ 10. „ „ CCXIV. (1 codex).
„ 11. „ „ XV., LII., CLXXXIX. (3 codices).
„ 14. „ „ XLVII., CXXXIII. (2 codices).
„ 16. „ „ CCXXVIII. (1 codex).
„ 18. „ „ CVII. (1 codex).
„ 19. „ „ CLVI., CCXXX. (2 codices).
„ 22. „ „ XII., XXVI., LXXXIII., CLXXXII., CCIX. (5 codices).
„ 24. „ „ CXXX., CXXXIX., CLXXXIII. (3 codices).
„ 31. „ „ II, LXXXII. (2 codices).
„ 38. „ „ CLXXI. (1 codex).
„ 39. „ „ XCVII., CXX., CLXX. (3 codices).
„ 43. „ „ CXXIX. (1 codex).
„ 44. „ „ XCV., CLXXXVI. (2 codices).
„ 46. „ „ CLIX. (1 codex).
„ 50. „ „ CXXXIV. (1 codex).
„ 51. „ „ CCXXX., CCXXXVII. (2 codices).
„ 52. „ „ XCVIII., CCXII. (2 codices).
„ 55. „ „ XC. (1 codex).
„ 56. „ „ CLXXXV. (1 codex).
„ 58. „ „ XX., CCXV., CCXL. (3 codices).
„ 59. „ „ IX., CXI., CXIII., CLVII., CLXI., CCII., CCXXXIII. (7 codices).
a 60. „ „ VIII. (1 codex).
„ 61. „ „ XCIX. (1 codex).
„ 64. „ „ CCIII. (1 codex).
„ 66. „ „ VI., CXCIV. (2 codices).
„ 67. „ „ XLV., CIX. (2 codices).
„ 69. „ „ LXXXVII. (1 codex).

Digitized by Google

„Ethica" (scripta primae partis) aut scripta secundae partis ampliora sunt. In quibus collectionibus variae rationes occurrunt, quae dilucidius in annotatione explanantur [1]).

---

[1]) I. Scripta Ethicorum, quae ampliora numero sunt, cum nonnullis scriptis secundae partis consociantur in his codicibus:

a) 2 (scripta Ethicorum) + 1 (scriptum secundae partis) in codicibus XXVI., LXXXIII.

b) 3 + 1 in c. XII., CLXXXVIII., CCIX., 3 + 2 in c. CXLV.

c) 5 + 1 in c. CXLVIII. *d)* 9 + 3 in c. CLXXV.

e) 10 + 1 in c. XCI., 10 + 9 in c. LXIII.

f) 12 + 2 in c. LIX. *g)* 13 + 8 in c. CLXXXIII *).

h) 15 + 1 in c. CXXXII. *i)* 17 + 8 in c. CLX., 17 + 16. in c. VII. *)

k) 18 + 3 in c. CIX.

l) 19 + 1 in c. CCXI., 19 + 3 in c. IV., CX., 19 + 10 in c. LXIV. *).

m) 20 + 6 in c. III. *), 20 + 16 in c. CLXXIX. *).

n) 21 + 1 in c. CCXXXVII., 21 + 6 in c. CCXIII., 21 + 7 in c. CCXX., 21 + 11 in c. CII. *), 21 + 14 in c. XCVI. *), 21 (22) + 17 in c. LXII. *), CCI. *)

II. Scripta secundae partis, quae ampliora numero sunt, cum nonnullis scriptis Ethicorum copulantur in his codicibus:

a) 1 (scriptum Ethicorum) cum 2 (scriptis secundae partis) in cod. XV., LII., CLXXIII., CLXXXIX.

b) 1 + 3 in c. CCIII. *c)* 3 + 5 in c. CCXXXIX.

d) 1 + 7 in c. CXI. *e)* 5 + 8 in c. CLVII.

f) 7 + 9 in c. CXXXIII. *g)* 6 + 10 in c. VI., 9 + 10 in c. CCXXX.

h) 3 + 17 in c. CVII. *i)* 21 + 23 in c. CLXVIII. *).

k) 20 + 25 in c. CLXXXII. *). *l)* 21 + 30 in c. XCVIII. *).

m) 2 + 34 in c. II. *).

n) 21 + 48 in c. I., V. *), LX., LXXVII., LXXX. *), (in c. LXXX. s. 64. bis traditur) CXXVII., CLVIII. (cf. p. 76.).

III. Ethica et scripta secundae partis eundum numerum scriptorum offerunt in his codicibus:

a) 1 + 1 in c. XIII., XLIII., XLVIII., CXCVI.

b) 2 + 2 in c. CLVI., CCXXIX. *c)* 8 + 8 in c. CLIX.

IV. Tantum „Ethica" servantur in codicibus hisce:

a) duo scripta in c. XXXIX., LXXXVI., CXV., CXLIV., CL., CLXXXVII., CXCIII., CCXIV., CCXVI.

b) 3 scripta in c. XIV., CVIII, CCXXVIII.

c) 4 scripta in c. XLVII.

d) 15 scripta in c. CXXXVIII. *e)* 16 scripta in c. CXLVII.

f) 20 scripta in c. LXI., CLXXX. *g)* 21 scripta in c. CCXXXVIII.

V. Scripta secundae partis, comparent in his codicibus:

---

*) Codices asterisco notati in tabula prima afferuntur.

Digitized by Google

Maximi vero momenti sunt:

1) ordo 11. 56. 57. in codicibus XV., LII., CLXXXIX.
2) „ 3. 57. 56. in n. CLXXIII.
3) „ 3. 10. 7. 57. 56. in n. CXLV.
4) „ 19. 20. 65. 64. in n. CLVI. et CCXXIX.
5) coniunctio scripti 22. cum nonnullis Ethicis: *a)* 22. 5. 6. 7. in n. XII., *b)* 2. 22. in n. XIII., *c)* 22. 5. 14. in n. XXVI. CLXXXVII., ubi praecedit s. 7., *d)* 22. 1. 2. in n. LXXXIII.

Saepius codices ita conscribebantur, ut corpori iam concinnato ab initio unum scriptum sive compluria adiungerentur, quam rationem ostendit nobis n. XCVII., ubi s. 39. postea praescriptum esse vidimus. Qua de causa similiter conicimus in his codicibus:

1) VII., CLXXIX., ubi scriptum 1. praemittitur.
2) scriptum 2. praemissum est n. XIII., XLIII., XLVIII.
3) „ 3. n. CLXXIII.
4) „ 7. n. LXII.
5) „ 11. n. XV., LII., CLXXXIX., cf. supra p. 86.
6) „ 22. n. XXI, XXVI.
7) „ 24. n. CXXXIX.
8) „ 31. n. II.
9) „ 39. n. XCVII
10) „ 67. n. CIX.

Quibus libris nisi conicimus pari modo aliis codicibus aliqua scripta praefixa esse, ut n. XCVIII. Omnia haec scripta, seorsum tradita, postea addita sunt.

Praeterea ex nonnullis codicibus edocemur corpora aliquot Plutarchea fuisse, de quibus pauca dicere possumus. Ac primum quidem ad n. CXVIII. agitur de 60. libro corporis Plutarchi (cf. supra pag. 61.); exstiterat igitur corpus Moralium, quod 60 scripta continebat; gravissimum autem est, quod in codice illo ex aliquo scripto Plutarchi verba adhuc nobis ignota citantur.

---

a) 2 scripta in c. IX., XLV., LXXXVII. XCIX., CXX., CLXX., CCXXXIII.
b) 3 scripta in c. XX., CLXI., CLXXI., CCII., CXL.
c) 4 scripta in c. CXIII. *d)* 5 scripta in c. CLXXXV.
e) 6 scripta in c. CXXXIV. *f)* 7 scripta in c. CLXXXVI., CCXII.
g) 8 scripta in c. XCV., CXXXIX. *h)* 9 scripta in c. IX.
i) 12 scripta in c. CXCIV. *k)* 14 scripta in c. XCVII.
l) 20 scripta in c. XC. *m)* 31 scripta in c. CXXX. *).
n) 33 scripta in n. CXXIX. *). *o)* 38 scripta in n. LXXXII.

Digitized by Google

Simili modo gravissimi momenti sunt verba in n. CCX. λείπουσι λόγοι μ.ζ', quae Ruellius eo modo interpretari studet, nt corpori ei adnumerandos esse putet libros numeris 57. et 54. significatos, qui non Plutarchei esse putantur, qua re numerum 81 efficere temptat. Nos quidem credimus in illa memoria vestigium veteris codicis delitescere, in quo plures libelli, quam in nostris codicibus, servabantur, qua de re alio loco uberius nobis disserendum erit.

Denique numeris librorum servatis in aliquot codicibus demonstratur eos quoque codices certum aliquem ordinem habuisse.

Corpori Planudeo postea adiunctum est aliud corpusculum s. 70—76. continens, quod solum in codicibus Parisinis B et E asservatur, qua re illud corpusculum antea minus notum fuisse apparet. Tum duo etiam scripta adiuncta sunt, s. 77. et 78., quorum prius et seorsum et una cum aliis [1]) in codicibus servatur; s. 78. vero, ut diximus, optime in n. CLXXXI. traditur, ex quo omnes alii codices fluxerunt.

Quomodo autem totum corpus Maximi Planudis exstiterit, iam ex his, quae supra dicta sunt, apparet: Maximus Planudes, qui totius collectionis auctor fuit, ita eam concinnavit, ut primum corpus Ethicorum (s. 1—21., cf. supra p. 76. sqq.), tum reliqua scripta (s. 22—69.), sicut ei contigerant, in unum redegisse putandus sit. Ac post primam partem collocatum est ab eo corpusculum s. 22. 23. 24. continens, quod meam suspicionem de eiusmodi corpusculo confirmat (pag. 79.); post illam collectionem vitae Galbae et Othonis (s. 25. et 26., cf. pag. 82. sqq.) collocatae sunt. Accurata testimonia de eius opera non traduntur, id quod moleste ferimus; quales codices habuerit, ignotum est. Tantum dici potest ordinem ab eo introductum idonea ratione destitutum esse cum neque ad chronologiam neque ad materiam scriptorum spectaret.

---

[1]) Cf. Muellerum l. l. p. 2 sqq.

Digitized by Google

Haec omnino de ordine Moralium dici possunt: sunt vero, ut et ipsi concedere cogimur, solae coniecturae, quas probabilibus atque verisimilibus rationibus fulcire studebamus. Res vero difficillima est ad tractandum ac fere dubitamus, an nemo unquam hanc rem plane ad liquidum perducturus sit.

Hac fere ratione, quam supra proposuimus, varius in libris singulis Moralium ordo explicandus est: ex variis sive singulis editionibus sive ex maioribus corpusculis continuo novi codices procreabantur, quam ob rem nunc saepius in eodem codice, plura scripta continente, nonnulla scripta meliorem textum, alia deteriorem praebent, secundum rationem qua ex variis recensionibus et bonis et malis fluxerunt. Quo fit, ut difficillimum sit textum genuinum Moralium denuo restituere.

III.

De codicum generibus.

Codices vero Plutarchi Moralium ad certam rationem in genera quaedam digerere nemo fere adhuc conatus est.

Wyttenbachius quidem putavit quinque recensionibus et aetatibus codicum Moralium propaginem niti ideoque quinque classes constituit, quarum prima codices ante saeculum XIII. exaratos: duos Mosquenses, Parisinos D et F, altera exeuntis saeculi XIII. codicem Parisinum A, tertia codicem E saeculi XIV. ineuntis, Palatinum 170., quarta codicem B, quinta codices saeculi XV. contineret. Neminem tamen acrius inquirentem fugit Wyttenbachium tantum rationem chronologicam respexisse, quomodo vero codices inter se cohaererent, minime declarasse. Postea nemo eam provinciam suscepit. Nam ne Bernardakius quidem cum editionem Moralium pararet, omnesque ab eo historiam criticam textus Plutarchei, praecipue autem recensionem codicum exspectarent, exspectationem publicam explevit. Novissimis demum annis aliquid in nostra quaestione Patonius et post eum Reinachius et Weilius praestiterunt, neque tamen cunctos Moralium libros rationibus suis sunt complexi. Patonius quidem in editione Pythicorum dialogorum trium solum stemma codicum dedit, quam ob rem „veniam a lectore“ petit; atque re vera stemma eius multis in partibus caret idonea ratione pertinetque tantum ad s. 67.,

Digitized by Google

pi deperditus

corpusculum
s. 1—19

Venetus 2
s. XI.

canus
89.
III.

Marcianus
248.
s. XIV.

692.

Vaticanus
1013.
s. XIII.

Laur.
80, 21.

Laur.
80, 30.
s. XVI.

corpusculum III.
(s. 70—76)

E B

(cf. p. 62)
s. XV

s. 77.

E B
O(mnes alii)

s. 78.

Vindobonensis 148
s. X. vel XI.

omnes codices, in quibus „Symposiaca“ servantur. (cf. p. 92).

Digitized by Google

Haec omnino de ordine Moralium dici possunt: sunt vero, ut et ipsi concedere cogimur, solae coniecturae, quas probabilibus atque verisimilibus rationibus fulcire studebamus. Res vero difficillima est ad tractandum ac fere dubitamus, an nemo unquam hanc rem plane ad liquidum perducturus sit.

Hac fere ratione, quam supra proposuimus, varius in libris singulis Moralium ordo explicandus est: ex variis sive singulis editionibus sive ex maioribus corpusculis continuo novi codices procreabantur, quam ob rem nunc saepius in eodem codice, plura scripta continente, nonnulla scripta meliorem textum, alia deteriorem praebent, secundum rationem qua ex variis recensionibus et bonis et malis fluxerunt. Quo fit, ut difficillimum sit textum genuinum Moralium denuo restituere.

III.

De codicum generibus.

Codices vero Plutarchi Moralium ad certam rationem in genera quaedam digerere nemo fere adhuc conatus est.

Wyttenbachius quidem putavit quinque recensionibus et aetatibus codicum Moralium propaginem niti ideoque quinque classes constituit, quarum prima codices ante saeculum XIII. exaratos: duos Mosquenses, Parisinos D et F, altera exeuntis saeculi XIII. codicem Parisinum A, tertia codicem E saeculi XIV. ineuntis, Palatinum 170., quarta codicem B, quinta codices saeculi XV. contineret. Neminem tamen acrius inquirentem fugit Wyttenbachium tantum rationem chronologicam respexisse, quomodo vero codices inter se cohaererent, minime declarasse. Postea nemo eam provinciam suscepit. Nam ne Bernardakius quidem cum editionem Moralium pararet, omnesque ab eo historiam criticam textus Plutarchei, praecipue autem recensionem codicum exspectarent, exspectationem publicam explevit. Novissimis demum annis aliquid in nostra quaestione Patonius et post eum Reinachius et Weilius praestiterunt, neque tamen cunctos Moralium libros rationibus suis sunt complexi. Patonius quidem in editione Pythicorum dialogorum trium solum stemma codicum dedit, quam ob rem „veniam a lectore“ petit; atque re vera stemma eius multis in partibus caret idonea ratione pertinetque tantum ad s. 67.,

Digitized by Google

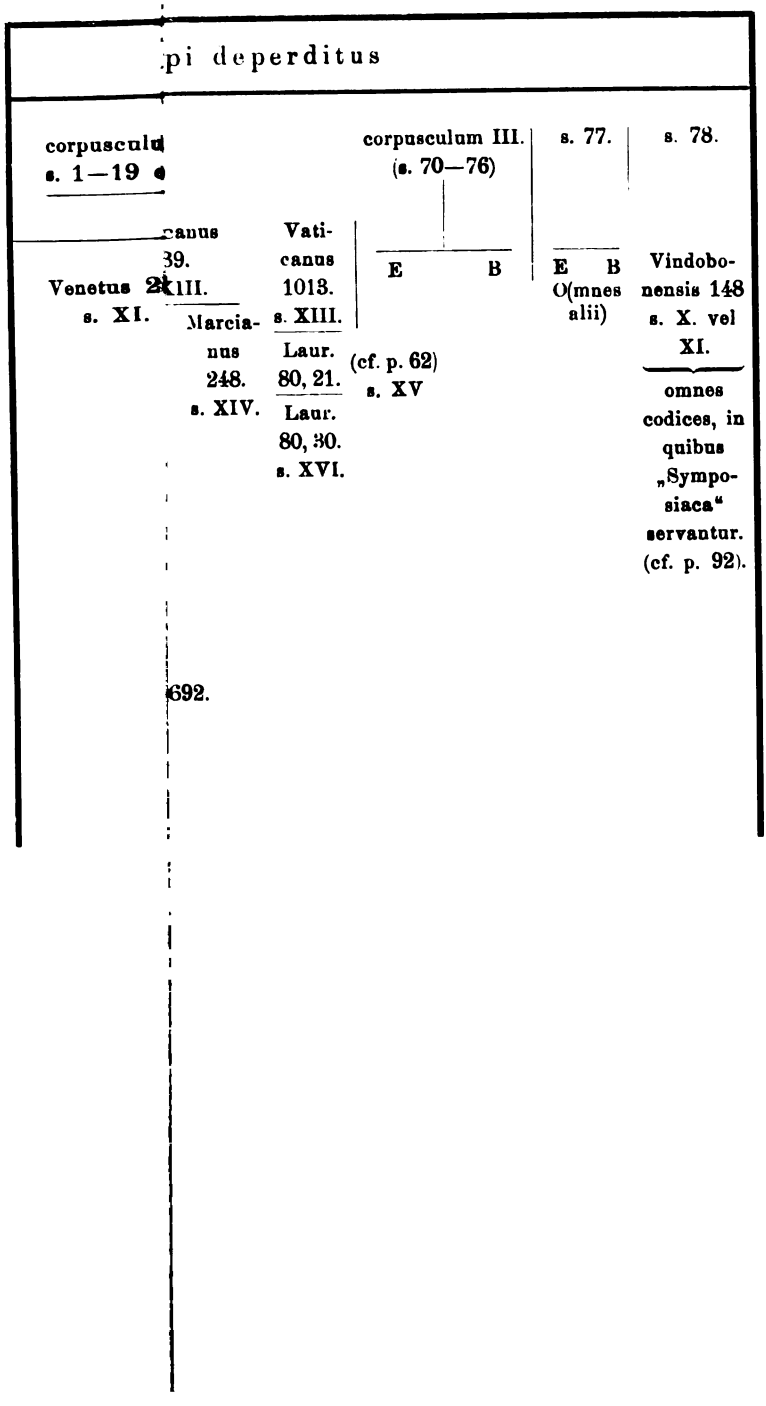

Digitized by Google

Digitized by Google

quam ob rem multum nobis non prodest. Ratio vero Reinachii et Weilii minime recta appellari potest, quamquam nonnulla ab iis bene animadversa sunt. Scilicet gravissimo vitio iis damus, quod in schemate suo codicem E e codice A descriptum esse dicunt, id quod omni fide probabilitateque caret. (cf. supra pag. 46.), quam ob rem fundamentum schematis maximam partem evertitur. Praeterea non satisfacit stemma Reinachii et Weilii eam ob causam, quod tantum stemma scripti 39. praebent, multis codicibus omissis [1]).

Ita fit, ut utraque ratio inepta nobis esse videatur: ipsi vero cum novam proponere audeamus, nitimur eis, quae a nobis supra de ordine Moralium allata sunt. Simili modo atque Larsenius, Patonius, Reinachius et Weilius etiam nos communem archetypum agnoscimus.

De origine illius archetypi duae opiniones afferuntur: ac primum quidem Larsenius [2]) suspicatur codicem membranaceum saeculo quinto vel sexto post Chr. natum e voluminibus papyraceis lacunosis et difficilibus lectu transcriptum esse atque demonstrari vult omnes lacunas nostrorum codicum ex illo archetypo papyraceo, qui iam lacunosus et lectu difficilis esset, deducendas esse. Sed sententia eius minus recta est refutaturque eo, quod ab ipso Reinachio in eadem re profertur.

De archetypo enim illo Reinachius hoc modo ratiocinatur: Cet archétype, dont nous pouvons reconstituer la physionomie en retenant les éléments communs à tous nos manuscrits, avait un text extrêmement corrompu et présentait un véritable répertoire de toutes les altérations paléographiques imaginables" (l. l. p. XXXIII.). Illis vitiis archetypi tria praecipue genera adnumerat Reinachius:

1) Nimirum sunt eiusmodi vitia, quae ex pronuntiatione posterioris aetatis exstiterunt (les fautes dues à une prononciation tardive et notamment aux progrès de l'itacisme amenant des confusions d' ortographe); e gr. in s. 39. 41. ex ΚΑΠΙΚΗΔΕΙΟΣ factum est: ΚΑΠΙ(ων)τε ΚΑΙ ΔΕΙΟΣ.

2) vitia, quae ex similitudine litterarum in scriptura unciali

---

[1]) Aliud ab Reinachio et Weilio recte adnotatum est discernendos esse nonnunquam codices ampliorum et exiguarum collectionum: tale stemma dederunt ipsi in s. 39., similia dederunt Dielsius in s. 31. (Doxographi graeci p. 40.) et Patonius in s. 68. l. l. p. XVIII.

[2]) L. l. p. 15—17.

Digitized by Google

profecta sunt, praecipue ΟΣΘΕ, ΑΛΔ, ΗΑ, ΓΤΠ, ΝΗΠ, ut in s. 39. §. 2. ex ΣΤΡΟΦΗΝ factum est: ΣΤΡΟΦΑΝ.

3) vitia, quae propter similitudinem nonnullarum litterarum in scriptura minuscula exstiterunt, ut in s. 39. p. 178. τούτοις pro ταύταις (plura exempla a Reinachio l. l. XXXIII — XXXIV. adducuntur).

Vitia tertii generis indicant secundum Reinachium archetypum scriptura minuscula scriptum esse s. IX. vel X. p. Chr. n., (les fautes de cette dernière catégorie, quoique peu nombreuses, nous autorisent, ce semble, à affirmer, que l'ancêtre commun de tous nos manuscrits était déjà écrit en miniscule et ne remontait donc pas au-delà du IX. siècle) (p. XXXIV.), prototypum autem uncialem fuisse. Cui sententiae Reinachii assentimur.

Quod ad librorum classes dignoscendas pertinet, magna difficultas in eo praecipue est, quod, ut iam saepius diximus, accurata eorum collatione adhuc caremus.

Quibus praemissis in secunda tabula stemma codicum proponimus non accuratum quidem illud omnesque libros continens, sed certe gravissimos. Haec autem annotare ex re visum est:

1) Ex archetypo nostro (s. IX. vel X.) fluxit initio corpusculum I., scripta 1—19. et 21. continens („Ethica"), quod postea scripto 20. interpolatum est. Quam ob rem ex filio archetypi duas partes fluxisse suspicamur, alteram s. 1—19. et 21., alteram s. 20. continentem (cf. supra pag. 76. sqq.). Sed hi codices omnes deperditi sunt. Huius corpusculi optimi codices sunt secundum Patonium et Wilamowitzium codices Venetus 249., Venetus 250. et Vindobonensis 129., alia ex parte unus codex interpolatus, non asservatus, signatus a nobis compendio (D), cuius apographon est Parisinus D, ex quo manavit Venetus 511.

Alii vero codices in scriptis 1—21. sunt minoris momenti, quam ob rem in stemmate non afferuntur.

Qua ratione nixus edidit primum Patonius s. 17. (de cupiditate divitiarum)[1]), tum Wilamowitzius s. 21. in libello, cui inscribitur: „Griechisches Lesebuch". (Berolini 1902. vol. I. 2. 328—338., cf. II. 2. 267.), qua occasione vir doctissimus genuinum titulum libelli restituit: περὶ δεισιδαιμονίας [καὶ ἀθεότητος].

---

[1]) The treatise of Plutarch de cupiditate divitiarum, edited by W. R. Paton. 248. (nr. XXVIII.) London. 1896. I—XVI. et 355—368.

Digitized by Google

2. Venimus nunc ad secundam partem codicum corporis Plutarchei (s. 22—69.), quorum numerus maior est quam qui parte priore continetur. Suspicamur in textu s. 22—69. recensendo codices nostros in aliquot species distribuendos esse, qua in re nitimur eis, quae supra de diverso ordine in his scriptis instituto protulimus. Discernendi vero sunt:

1) codices omnia vel nonnulla scripta partis secundae secundum ordinem Planudeum complexi,

2) codices scripto 54. carentes,

3) codices nonnulla scripta corporis Planudei cum fragmentis continentes,

4) codices scriptis 25. 26. destituti.

Quorum codicum in prima classe imprimis nominandi sunt codices Parisini A, (n. I.) E (n. V., de quorum nexu cf. quae supra diximus p. 50 sq.), Vaticanus 139. (n. LXXVII.), Ambrosianus C 126 inf. (n. CLVIII.), Laurentianus 80, 5. (n. CXXVII.), Marcianus 248 (n. XXVIII.).

Codices A, E, Ambrosianus C 126. inf., Vaticanus 139. non sunt excerpti alter ex altero, ut iam supra adnotatum est (cf. pag. 64.), sed omnes ex archetypo secundae partis corporis Planudei fluxerunt, quam ob rem omnes in illius partis textu recensendo aequa ratione censendi sunt. Codices autem Laurentianum 80, 5, Marcianum 248. e codice Vaticano 139. manasse supra demonstravimus. De aliis codicibus cf. pag. 76.

In secunda classe nominandi sunt praecipue codex Parisinus gr. 1675. B (n. II.) et Vaticanus Reg. gr. 80., (n. LXXXII.) nondum collatus, qui deterior esse videtur proptereaque in his scriptis minore auctoritate est. Alios codices commemoravi pag. 82.

Codices tertiae classis cum fragmentis, adhuc tantum tres cogniti, Laur. 56, 4; 80, 22, Harleianus 5692., (n. CCXII.) sunt fundamentum recensendi textus in fragmentis I. et II., sed minoris sunt pretii: in aliis vero scriptis nondum accuratius collati sunt. (cf. pag. 72. 82.).

Eandem auctoritatem codices quartae classis habere videntur, qui adhuc accuratiore carent recensione. (cf. pag. 82. sq. 84.).

Quomodo autem nonnulli alii codices inter se cohaereant, supra variis locis demonstratum est.

3. Commodissime res in scriptis 70—76. comparata est, quorum tantum duo fontes Parisini B et E exstant, qui codices quamvis

Digitized by Google

unius archetypi apographa sint, tamen inter se minime consentiunt, ut iam Treuius (Zur Überlief. etc. II. p. 5. sqq.) demonstravit; videlicet quia B saepius praebet lacunas, quibus E caret.

4. S. 77. vel cum aliis scriptis vel seorsum traditum est: quo in recensendo hi codices respiciuntur ab Muellero: Parisini B (n. II.), E (n. V.), 1042. (n. XVI.), Oxoniensis (n. CCXXI.), Veneti 184 (n. LXV.), 187. et 523. (n. LXXIII.), qui ipse quattuor priores codices consentire inter se ostendit. Praeterea servatur s. 77. in aliquot codicibus, qui adhuc nondum collati sunt: Urbinate 99. (n. XCVII.), Laurentiano 70, 5 (n. CXXIV.), Laurentiano Ashburn. 1441. (n. CXLII.), Toledensi Σ I. 12. (n. CCIV.).

5. In s. 78. denique fons omnium codicum est codex Vindobonensis 148.; ex hoc quidem archetypo fluxerunt (cf. supra pag. 66. sqq.). codices: Parisinus 1672. E (n. V.), Parisinus 1680. H (n. VIII.), Parisinus 2074. (n. XXVII.), Marcianus gr. 248. (n. LX.), Vaticanus gr. 139. (n. LXXVII.), Palatinus gr. 170. (n. XC.), Urbinas 99. (n. XCVII.), Laurentianus 80, 5 (n. CXXVII.), Harleianus 5692 (n. CCXII.), Cantabrigiensis 2601. (n. CCXIX.). Nonnulli horum codicum adhuc non sunt collati.

IV.

De Plutarchi Moralium codice Vindobonensi Philosoph. gr. 129.

Codex Vindobonensis Philosoph. gr. 129. (vet. 73. et 66.) membranaceus, in 4-o, olim Ioannis Sambuci, duabus partibus constat, quarum *altera* in f. 244^{v}—251^{v}, quae hodie in fronte codicis collocantur [1]), ex Plutarcho excerpta saeculi XIII — XIV. offert (fol. 244^{v}. ἐκ τῶν πολιτικῶν παραγγελμάτων τοῦ Πλουτάρχου. fol. 248^{v}, lin. 15. ἐκ τῶν τοῦ ἠθικῶν τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς, fol. 249^{v}, lin. 23. ἐκ τοῦ πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ,

[1]) Fol. 244 a manu recentiore haec adnotantur: „Plutarchi politica 13 | nr. 66. | Augustissimae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis | Codex manuscriptus Philosophicus graecus | nr. 73. | Ioan. Sambuci P | ἐν πάτρα με τῆς πίστεως στερίσεως ἐλλάτωνας.

Digitized by Google

fol. 249^{v}, lin. 21. ἐκ τοῦ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων, fol. 251^{v}, lin. 10. ἐκ τοῦ πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν), *altera* 243 foliis 20 libros Moralium hoc ordine continet: 2. fr. 3. 4. 6. 9. 10. 5. 7. 8. 11. 12. 14. 17. 18. 19. 15. 20. 21. 16. 13. fr. Altera pars a duabus manibus scripta est s. XI. ex. [1]), secunda manus a f. 147. incipit.

Qui codex non integer asservatus est; aliquot enim folia (scilicet post folium 23. 29. 37.) deperdita sunt [2]), aliquot vero quaterniones(ιϛ′ ιζ′ ιη′ ιϑ′) non suo loco collocati sunt [3]). Codex olim 34. quaterniones 272 foliis continebat, nunc tantum 243 folia comparent. Quae confusio quaternionum propterea magni momenti est, quod eiusdem confusionis vestigia codex Riccardianus 45. nobis praebet. Ergo affirmare possumus codicem illum tantum apographon codicis Vindobonensis esse et prorsus carere auctoritate [4]). Codex Vindobonensis adhuc non est collatus, quamquam in nonnullis scriptis lectiones optimas praebet, quam ob rem infra scripturas illius codicis proferre constitui.

---

1. Περὶ παίδων ἀγωγῆς.

Incipit *[Fol. 1. R]* a verbis capitis 9. καλὸν γάρ τοι sqq. = B. I. **13**, 8 [5]) || verba ἢ τὸ σῶφρον — παῖδας B. I. 13, 6—7 suppleta sunt a secunda manu || B. I. **13**, 12 ὅποι || 14 καὶ πολυλογίαν ἐκπίπτουσιν || 16 ἐκπίπτειν om. || 24 ἄνδρες una cum omnibus codd. om., (add. H.) | 26 καταμεμελετηκέναι una cum codd. || γε || μάλιστα || **14**, 2 πρὸς ὑμᾶς om. omn. codd. (add. H.) || τὸ δὴ corr. in τὸ δὲ δεῖν || 4 πάλιν αὖ om. ||

---

[1]) Petr. Lambecii Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber septimus Vindob. 1781., fol. 256—258.; Carolus Wesselius: Zwei Wiener Plutarchhandschriften. Wiener Studien. III. (1881.) 291—294.; Maximilianus Treuius: Zur Geschichte der Überlieferung von Plutarchs Moralia. III. Breslau. 1884. p. 3—6. Accurate describitur codex a Wesselio et Treuio.

[2]) Treuius falso dicit post f. octavum unum folium excidisse, nam folium id post f. 85. transpositum est atque nunc numero 86. signatum est.

[3]) Rectus ordo in his quaternionibus est hic: ιϑ′ ιϛ′ ιζ′ ιη′ (folia 114. 115. 132—139. 116—131. 140. sqq.). Praeterea in fine codicis folia 242. et 243. post folium 234. transponenda sunt.

[4]) Cf. Treuium: l. l. I. Waldenburg in Schlesien. 1877. p. XIII. III. p. 5. sq.

[5]) Numero Romano volumen editionis Bernardakianae, primo numero Arabico pagina, secundo linea significantur.

Digitized by Google

[F. 1. V] 8 τῶν om. || 10 εἰ om., omn. codd., (add. H.) || 16 δὲ || 20 οἶδα || 22 ἐπὶ: πρός || πρόθεσιν: ὑπόθεσιν || 26 δὲ || **15,** 3 δὲ || 4 αὐτήν om., omn. codd. (add. H.) || *[F. 2. R]* 7 δέ || 8 τῆς παιδείας add. post τὴν μέσην || 9 δέ || 13 ἀψίκορον || παντελῶς: πάντη || 20 μήτε (bis) || 21 περιδρομῆς: παρακδρομῆς || *[F. 2. V]* **16,** 7 οἱ om. || 7 καὶ sine τὴν una cum omn. codd. (add. H.) || 13 φευκτὸν una cum omn. codd. (τὸ add. H.) || πῶς θεοῖς om. || 14 πῶς νόμοις om. || 15 πῶς τέκνοις om. || 18 ἄρχουσι δὲ: ἄρχουσιν || δὲ add. post φίλους || 19 δὲ add. post. τέκνων || 21 μήτε bis, simili modo 22. 23. || 24 περιγινομένων || 26 γὰρ om. || 27 εὐηνίου om. || **17,** 1 σοφῶν una cum codd. || δε || 2 δέ || *[F. 3. R]* 4 δυοῖν || 6 τε || 9 ἑκδοτος: ἔκλυτος || 11—12 ὁ δὲ θεωρητικός — ἀνωφελής leguntur post v. πλεμμελής versu 13. || 18 ἑκάτερος || 24 γάρ om. || 27 οὐδέ om. || *[F. 3. V]* **18,** 4 ἡ om. || 8 δέ om. || 9 γενομένους || 12 ὁ: ὅπερ || 17 δέ || 19 πολέμων || 20 δή om. || 21 τῶν add. post τῆς una cum aliis codd., apud B omittitur || 21 παραδείγματα: παραγγέλματα || 22 δώσειν: φαίνῃ || 25 μάλιστα || 26 κοινήν || εἶναι om. || **19,** 2 παραγγέλμασιν || *[F. 4. R]* 7 τὰ ἄλλα || μὴ φέροντα: τὰ φέροντα || 8 παίδων: νέων || 11 μηδέ || ἐῶ: δοκεῖ || που om. || 13 καὶ om. || 17 et 18 δέ || 18 ποικίλαις || 20 σφοδρῶς: εὐφρανῶνται || 24 δέ || 28 δέ: οὖν || *[F. 4. V]* **20,** 9 δέ || 12 τοῦτο || 15 οὐδέ || δέ || 17 μόνων om. || τοῦτο || ἄν om. una c. al. codd. || γινόμενον || 19 ἵνα || 21 δέ bis || 24 γίνονται || οὔτε || *[F. 5. R]* **21,** 3 οὕτως || 4 μοι additum post δέ || 10 ἀμφότερα || εἴτε || 13 δέ || 16 μισκρῷ (!) || 17 καὶ τὸ μέγα: μέγα καὶ τὸ || 24 γίνεται || *[F. 5. V]* **22,** 1 οὐδὲν om. || ὡς γὰρ || 2 ἀνέντευκτα || οὕτως om. || οὕτω: ἔτι τοίνυν || 3 γίνοιντ' || 4 γινόμενοι || 13 δέ || τὸν om. || ἀτρύφωτον: ἀτύφωτον || 14 γίνεσθαι || 16 δέ || 17 ἵνα || 18 τὸν προβεβιωμένων βίον || 25 ἄρα || *[F. 6. R]* 25 ἄρα || 26 με || ἠξιώσατε || 27 δὲ ἐπροίξατο || **23,** 1 δέ || 3 πᾶσαν om. || παντοίως ὕβριν a sec. m. add. || 4 τὰ: κἄτα || 6 ἔγωγε || 9 τοῦ om. || 10 δέ || 14 Πεύσιππον: Σπεύσιππον || 15 δέ om. || 17 τε || *[F. 6. V]* 25 λοιπὸν εἰπεῖν: εἰπεῖν λοιπόν || 27 κρείττων | **24,** 2 ἵνα || 7 δέ || ἔγωγε || οἶδα || 9 περιλιπών: παραλιπών || 10 δυοῖν || 20 ἵνα || *[F. 7. R]* **25,** 1 πέμψας om. || 3 δέ || 4 οἶδα || 6 πονηρός: πηρός || δέ || 9 καὶ ὁ μὲν: ὁ δὲ || 11 ἐθίζειν om. || τό: τῷ || 13 ἀνθρώποις om. || *[F. 7. V]* 18 κακεῖσε om. || 19 κλίνων: μετακλίνων || 22 δ' om. || τοῦτο om. || τούς post πατέρας om. || 28/9: νομίζουσι (ἡγοῦνται 29) τὴν τῶν ἐρώντων ὁμιλίαν || **26,** 5 παιδαγωγίαν: δημαγωγίαν || 7 γίνομαι || 12—14: τὸ δὲ — φιλῆσαι omissa || 17 ἐν una cum codd. om. || 19 δέ || *[F. 8. R]* 20 ζηλωτέον corr. sec. man. || 20 post ζηλωτέον add. καὶ τῶν παίδων μιμητέον || 22 δέ || 24 ἤδη ἡλικίαν: ἡλικίαν ἤδη || 25 καὶ om. || παντάπασι || λέξω om. || **27,** 3 τῶν μειρακίων om. || τούτων post ποιεῖσθαι

Digitized by Google

add. || τήν om. || ἤ om. || 16 διανοίᾳ: ἀνοίᾳ || *[F. 8. V]* 20 συμβουλεύονται ὑπισχνουμένους add. post δεομένους || 20 μέν add. post τῶν || 21 μέν om. || 23 ταῦτα || ὥσπερ: ὡσπερεί || εἰσιν: ἐστίν || 25 δέ || 27 δέ || **28,** 6 μηδέ: μή || 7—8 τουτέστιν — ὑπερβαίνειν om. || 8 μηδέ: μή || 9 ἤτοι om. || 10 παρασκευάσωμεν || 13 καὶ pro ὡς || καὶ μὴ δεῖν δεσμῷ αὐτόν προσάπτειν | Cum folio octavo (= B 14 ἀντὶ τοῦ θυμουμε-) iungitur *fol 86.* quod nunc transiectum est. *[F. 86. R]* incipit a -νον μὴ ἐρεθίζειν 28, 14 || 16 ἤτοι om. || 17 φροντίστ || αὐτὴν κατατρύχοντα om. || 23 δέ || 27 γάρ pro δ' || **29,** 1 πρόθεσιν: ὑπόθεσιν || 3 μέν: γάρ || 4 ἀνθρώπων pro πατέρων || 6 ἐκτραχηλίζει: ἐκτραχηλίζον || τήν add. ante νεότητα || 12 δέ || *[F. 86. V]* 14 ζῆν καὶ οὐ || 18 προηγεῦσαι || 22 δέ || 27 τότε || **30,** 1 ὥστε || 3 δέ || οὐκ ἥκιστα om. || 8 ἔγωγε || 10 τῶν προτέρων: τῷ νεωτέρῳ || fol. 86. V. desinit in v.: ἑαυτούς (B 30, 10) || *[F. 9. R]* [incipit a v. ἀναμιμνήσκειν 30, 11] || 15 πρῶτον: τότε || 16 ἐφιέναι: ἐφεῖναι || 17 δέ || 19 ἐπιφλεγμήναι: ἀποφλεγμήναι || προσοργισθέντας: πρὸς καιρὸν ὀργισθέντας || 22 καί om. || 23 μηδέ || εἶναι: εἰδέναι || 25 γινόμενα || 26 καὶ ἀκούοντας μὴ ἀκούειν: καὶ μὴ ἀκούειν ἀκούοντας || **31,** 2 διὰ || *[F. 9. V]* 10 (et simili modo 21, 25) υἱοῖς || μήτε || 14 γινόμενοι || 15 αὐτοῖς add. post προσθείς || ἔτι om. || παραγράψω: περιγράψω || 17 πάντα || 18 ἑαυτούς || 20 τοῖς αὐτοῖς ἁμαρτήμασι add. post ἀποβλέποντες || ἀποτρέπωνται om. || 23 γινόμενοι || 24 οἶδ' ὅλως: τὸ δ' ὅλον || 25 μή τί γε ita habet Hercherus, Herwerdenus Plutarchea et Lucianea... Traiecti ad Rh. 1875: μή τοι γε || 26 γένοιντο || **32,** 1 ἐνταῦθα || 3 πάντα || 6 δέ ||

2. Πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ.

[F. 10. R] B. I. **181,** 4 περιθεμένη una cum codd. || 7 ἄν om. || 13 τοῦ σώματος ἀναρρωσθέντος: ἀναρρωσθέντος τ. σ. || *[F. 10. V]* 16 γινώσκωσιν || 17 ἐν τοῖς: ἐν τῷ || τινα add. post οὔτε || 18 τινα om. || ὑπολειπτέον || **182,** 2 ἀλλ' ἄχρι || τὸ ἄκρον ἀγαθόν || 3 ἀκαρεῖ || 6 οὐδέ || 7 ἀλλά: ἅμα || ἀποπέφευγε: ἐκπέφευγε || τούς om. || 9 αὐτοῖς || 10 οἷς || 11 ἀγνοεῖ καί om. || 13 γινομένην || 15 γε ἦν || 17 ἂν δὲ: ἢ ἄν || 18 καταδαρθέντα || 22 ἄν om. una cum omn. codd. || *[F. 11. R]* **183,** 13 ἐσχάτης ἀφροσύνης: ἐσχάτης || μὴ om. una cum codd. || *[F. 11. V]* 26 προσγινομένων || 27 ὑπό add. ante τοῦ λόγου || **184,** 4 τό: τόν || 7 ὡς una cum codd. || 8 ἠνύσθαι add. ante δυνάμεως || 12 ἐπιλαμβάνον: ἐπιλαμβανόμενον || 15 εἰ καὶ om. || 19 πολλήν: πολύ || 22 ἀλλ' || καὶ om. || *[F. 12. R]* 24 μαθηματικοί corr. sec. manus || **185,** 3 οἴχεται φερομένη πρὸς τὸ χεῖρον: πρὸς τὸ χεῖρον οἴ φ. || 5 Κυρραίοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ || πάνθ' || 6 οὕτως L(ipsiensis) || συνειδῆς

Digitized by Google

L(ipsiensis) || 8 συνεχῶς *L.* || 11 ἐπὶ τὸ λειπόμενον βαθίζοις || 12 γινόμενα || 13 προτέρων *L.* || 14 πονηρόν: φαῦλον || 23 τοῖς om. *L.* || ἔχοντος *L.*: λαμβάνοντος || *[F. 12. V]* 26 πολλάκις: πολλὰ καὶ || **186,** 3 αὖτε codd. || 4 γίνετο || διαφερομένῳ codd. || ita SChrLarsenius: Studia critica in Plutarchi Moralia. Hauniae 1889. p. 82. sq. || 10 γε om. || 11 δέ || 13 αὐτῶν om. || 14 δέ *L.*: δ' || παιδικόν || 15 προσῆν: πρόσεστι || 16 μὲν om., codd. || δέ || 19 λήθῃ codd. || 20 τῷ om. || 21 μὲν om. || 24 πάσχοντας om. || *[F. 13. R]* **187,** 2 μᾶλλον codd., (πλέον L) || 3 δὲ || 14 τε add. ante τὸν || 23 τῆς ἀγορᾶς add. post γωνίᾳ || 25 αὐτὸν om. || *[F. 13. V]* οὐδ' ἀπὸ μιᾶς (ita leg. a Treuio et Herchero): οὐδεμιᾶς codd., L || **188,** 2 δέ || 5 καὶ τρέφει add. post λείμματα || 6 ἐν ἀνθίνοις καὶ ἀπάλοις, *L.*: ἐν ἀπ. κ. ἀ. || 8 ἂν μὴ πολλάκις || 9 ἐξαιρήσεις codd. || ἀνακρίσεις: ἀνακρούσεις || 13 δέ || 14 ἐπιτείνεται codd. || 17 γινόμενα || 26 βασιλέων om. || *[F. 14. R]* **189,** 3 ἀποθρασύνεσθαι (ita Hercherus): θρασύνεσθαι codd., L. Bern. || 4 δι' ἀφροσύνην codd. || 9 γε add. post ἡμεῖς || 14 θηβῶν codd. || αὐτοῦ: ἑαυτοῦ || 17 ὁ codd. ante Ἀγησίλαος, ita et Hercherus || 22 γινώσκει || 24 ἐκείνου codd. || μὲν om. una cum codd. || 26 οὕτως ita Hercherus: οὕτω || *[F. 14. V]* **190,** 2 ποιεῖς om. || οὐδέ || 3 ἁπλῶς add. ante εἰπεῖν || 4 φιλοσοφεῖν om. || ἐρχόμενοι: ἀρχόμενοι || 9 χωροῦσι post σωφίσματα, (Hercherus) || 13 τοὺς Ἕλληνας legitur post v. ὁρᾶν l. 14. || 14 ἕτερον om. (Hercherus) || 15 παραριθμοῦντες codd. || 16 ἐπ' αὐτῶν cum nonn. codd. || ἀπ' αὐτῶν || 17 ὡς: ὁ || εἶπε codd. || 22 οὐσι, sine ἐτι codd. || *[F. 15. R]* 23 ὑγιεινήν add. p. κατάστασιν codd. || 26 δυναμένους add. p. μέγεθος || **191,** 2 διαπεπαιχώς add. || 5 ἐστὶ ἠθικώτατον codd.: ἠ. ἐστι || 8 καταβῶσιν *L.*: μεταβῶσιν || 9 καὶ ἄτυφον προκόπτειν codd.: προκόπτειν καὶ ἄ. || 10 μή om. || γράμματα: συγγράμματα || 14 καὶ om. || 20 δέ || 21 ὁ om. || *[F. 15. V]* **192,** 3 μέν om. || 4 τὸ add. ante ἀνθηρόν || δέ || 5 γινώσκειν: διαγιγνώσκειν || 11 τοῦ om. || 17 σώζεται: ζήσεται || 18 ἐξέβαλε τῆς πήρας, Hercherus: τῆς π. ἐξέβαλε || 21 ἀπανταχόθεν: πανταχόθεν γίνεται || 26 διδόντος: διδόντες || *[F. 16. R]* τὸ [τῷ] χρῆσθαι δόγματα ποιοῦντες cdd.: π. τὰ δόγματα || **193,** 5 δέ || 7 λάβοι codd. || 8 διὰ τοῦ στόματος προσφέρων cdd. || 13 δεῖ add. post μέν || 15 βουλόμενοι om. cdd. || 16 δέ || 21 μήτε cdd., Hercherus || 23 ἐφυβρίζειν om. || 24 δέ || 26 μανικοῦ καὶ ἀνοήτου cdd. || *[F. 16. V]* 27 αὐτόν om. || **194,** 1 οὖν om. || 5 μηδ' cdd. || 7 τὴν om. || τῷ add. ante νοήσαι || 9 μὲν om. cdd. || 14 ἄμετρον ἐξενεγκών cdd. || *[F. 17. R]* **195,** 2 ὅσα τὸν μηδέν: ἀκροατῶν μηδέν || 6 πανταχόσε: ἀπανταχόσε || 9 εἰδώλοις καὶ σκιαῖς *L.*: σκιαῖς καὶ εἰ. || 17 καλοῦ ἢ καλῆς || 18 σιωπῆσαι add.: σιγῆσαι || 18/9 τοῦτον γὰρ αὐτὸν εὐδοκιμοῦντα || 20 ἱκανὸν ὄντα || 21 τῶν καλῶν καὶ θεατήν

Digitized by Google

(Hercherus) || 23 τὰς τέρψιας ἐθιζόμενον λαμβάνειν || *[F. 17. V]* 27 καὶ om. || **196,** 5 κενῶν om. || 6 κενός: ἐντός || 6/7 ἐκθλιβόμενος ὑπέξεισιν || 8 γίνεται || 14 αὑτοῖς: ἑαυτοῖς || 16 ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ cdd. || 17 φράσειεν cdd. || ὥστ' εἰπεῖν μειδιάσας καὶ ὁποπλησθείς cdd.: εἶποι μετ' || 18 οὗτοι: οὕτις || 20 τι om. cdd. || 22 δέ || *[F. 18. R]* 24/5 κατὰ μὲν γλῶσσά γε λεπτὸν αὐτίκα χρῶ cdd. || 26 καὶ add. ante ἀθόρυβον || ὄψιν: ὄψει || **197,** 1 ἄν om. codd. || ὡς cdd.: ὥσπερ || 2 μὲν om. codd. || 3 πρὸς ἀλλήλους ὠθούμενοι συνίασι cdd.: συνίασι π. ἀ. ὠ. || 6 καὶ θρασύτητα καὶ λαλίαν cdd.: καὶ λ. καὶ θ. || 8 δέ || 8 φῶς μέγα cdd.: μέγα φῶς || 11 συνέπεται || 12 εὖ cdd.: καλῶς || 14 γενέσθαι: γίγνεσθαι || 15 εἶτα ῥήτορας om., Hercherus || 19 αὐτόθι: αὐτόθεν || 19 πρὸς Hercherus: παρά || 21 καὶ *L.*: ἤ || 24 μηδ' ὅτι νοσοῦσιν post νοσεῖν (Hercherus) || *[F. 18. V]* **198,** 1 δὲ αὐτόν || 3 διακαλύπτειν (Hercherus): ἀποκαλύπτειν cdd. || 9 ἀποφεύγοι Hercherus: ἐκφεύγοι || δέ || διασκώπτων cdd. || 14 ἐγχρέμματα cdd. Hercherus: ἐλλείματα || καὶ φθόνους κ. κακοηθείας κ. μικρολογίας κ. φιληδονίας cdd. Hercherus: κ. μ. κ. φ. κ. κ. κ. φθόνους || 18 δέ || 20 τε καὶ κακίζειν ἁμαρτάνοντα Hercherus: καὶ κ. ἁ. || 22 καὶ ante δυνάμενος om. cdd. *[F. 19. R]* 25 τῆς μοχθηρίας μᾶλλον Hercherus: μᾶλλον τῆς μοχθηρίας || **199,** 2 μὲν om. cdd. || δέ om. || 4 γίνῃ 6 ἑαυτὸν εἰς τὴν κακίαν Hercherus: εἰς τὴν κακίαν ἑαυτόν || 9 καὶ ante τὸν add. || 10 παράδειγμα ποιεῖται cdd.: ποι. παρ. || 10 γραφάς: ῥαφάς || 11 τῆς κεφαλῆς post αὐτῷ || 13 αὑτοῦ: ἑαυτοῦ || 15 ἐλευθερίαν corr. a sec. m. in ἀβελτερίαν || τὴν post καὶ add. || 16 Βίωνος cdd.: Πύρωνος || 21 ὦ ξένε || *[F. 19. V]* 22 νύ τοι cdd.: δέ τοι || 25 καὶ εἰπεῖν πρὸς τοὺς ἑταίρους Hercherus: καὶ π. τ. ἑ. εἰπεῖν || **200,** 4 ἑαυτοῦ: αὑτοῦ || 5 μὴ: μηθ' || τὸν post μὴ add. || αἰσχροῦ τινὸς Herch.: αἰσχρῷ τινί || 7 ἀδίκων cdd.: ἀτόπων || 10 ὑπὸ τοῦ λόγου διακεχυμένον: δ. ὑ. τ. λ. || καὶ om. || 13 τὸ φανταστικὸν καὶ ἄλογον post δρᾶ cdd. || 14 γὰρ om. || περί: πρός || *[F. 20. R]* 22 ἤδη τὸ ἄλογον, Herch.: τὸ ἄλογον ἤδη || **201,** 5 ἐπιλαμβανομένην: ἐπιλαβομένην || 8 καὶ ante περί om. Herch. || 9 δόξαι cdd.: ἔδοξε || 10 ἱερεῖσιν cdd.: Μεγαρεῦσιν Hauptius || *[F. 20. V]* 23 τε om. Herch. || 24 ψυχῆς om. || **202,** 4 δέ || 5 sq. ἐνδόσει δὲ τινι καὶ πραότητι παθῶν ὡς λέγουσι προκοπή: ἐνδόσει τινι παθῶν καὶ πρ. || 8 μὲν add. post εἰ νῦν || μαλακωτέραις χρώμεθα cdd.: χ. μ. || 12 καὶ οὐ φθονοῦμεν καὶ οὐ φιλοδεξοῦμεν: μᾶλλον ἢ φθονοῦμεν καὶ φιλ. || *[F. 21. R]* 20 οὐ φαῦλον εἰσι Her.: εἰσιν οὐ φ. || **203,** 4 τὸν post κατά cdd. || 5 τὸ add. ante ὅτι || 8 δέ || 10 μηδέ || 15/16: καταφανὴς ἦν εὐθύς post μιμούμενος || *[F. 21. V]* **204,** 8/9 εὔφημον ἐξομοιοῦσθαι || 9 δέ || *[F. 22. R]* 19 ὦμεν ἑαυτούς cdd.: ἑ. ὦ. || 20 πρόθυμος: om. || 26 μήτε || 27 καταδίκην Φωκίωνος: Φ. κ. ||

Digitized by Google

205, 8 τὸ erasum || 8 βαδίζουσιν Her.: βαδίζοντας || 9 λαβοῦσιν Her.: λαβόντας || χρησαμένοις Her.: χρησαμένους || 11 γεγενημένους Her.: γενομένους || 13 οἷον τι cdd. || 14 ἢ: καὶ || 15 αὐτῶν cdd.: αὑτῶν || *[F. 22. V]* 17 Ἰδίων *L.*: Ἰδαίων || 22 πάσαις ἀπορίαις cdd.: ἀπορίαις ἁπάσαις || τέ om. cdd. || διαφυλάσσει καὶ ἀπτῶνας cdd.: καὶ ἀ. δ. || 23 αὐτό add. post. σημεῖον || 26 μηδὲ κατασχηματίζειν: ἢ μετασχηματίζειν || 27 αὑτόν: ἑαυτόν || **206**, 2/3 τινὰ συνειδότος βεβαίωσιν cdd.: τοῦ σ. τινὰ β. || 7 οἰόμενος ἐνδεῖν Her.: ἐνδεῖν οἱ. || δέ || 9 καὶ ἀγαθοῖς || 10 αὐτοῦ || 11 παιδίαν || 12 τε post πατρός add. || *[F. 23. R]* 14 τοιαύτῃ (Emperius) διαθέσει: δ. τοσαύτῃ cdd. || οὕτως ἄν: ἂν οὕ. || 15 τῶν om. codd. || 19 ἀτρεμῶς: ἀτρέμα || 22 ἁμαρτανομένων Her.: ἐξαμαρτανομένων || 23 τό om. || 25 ποιούμενοι: οἰόμενοι || **207**, 4 μικρότατον cdd.: σμικρότατον || 9 πρὸς τὰ μικρὰ ποιεῖ καὶ ὀλιγώρους cdd.: ποιεῖ κ. ὀ. π. τ. μ. || 11 ἐπιβαλεῖν cdd.: ὑποβαλεῖν || *[F. 23. V]* 18 γινομένων *L.* || 21 αὐτῶν ante τό add. ||

3. Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων.

B. III. **417**, 1 Κύνιε cdd. || 3 δέ || 9 δέ || fol. 23. V desinit in: ἀνεῖλεν (v. 13.) || [post fol. 23 unum folium deest] *[F. 24. R]* incipit a: ρειν τοῖς παρανομήμασιν = **419**, 25 || **420**, 3 ἐπιβαλών: ὑπολαβών || 4 Ὀλυμπικός: Ὀλύμπιχος || 4 δέ || 7 ἀφαιρεῖ: ἀφαιρεῖται || 12 ἡ ποινὴ ἡ cdd.: ἵππον ἡ *R.* || 15 δέ || 17 γίνεσθαι || 20 μολις cdd.: μάλιστ' W || 23 δέ || 25 τῷ αὐτομάτῳ || **421**, 1 ὥστε || 7 λογισμῷ: λόγῳ || *[F. 24. V]* 11 μηδέ || 13 μέν post τῶν add. || 13 ἀκαδημίᾳ cdd. || τὸ μέν om. || 14 λέγειν περὶ τούτων: π. τ. λέγειν || 17 τά om. || 18 διανοίας cdd. || 21 οὐδὲ χθές cdd. || 22 ῥάδιον ἢ cdd. || *[F. 25. R]* **422**, 2 ἔχουσα: ἔχουσαν || 15 καί om. || 22 ἕτεροι cdd. || *[F. 25. V]* **423**, 6 δέ || 13 αὐτόν || 14 τὴν add. post. ἔσχειν || *[F. 26. R]* **424**, 8 καὶ post πραότητα om. || 8 μεταμελείᾳ cdd.: ἐμμελείᾳ || 13 διάπλεω || 16 τοῦ ἀμύνεσθαι τὸ παθεῖν: τὸ ἀ. τοῦ π. cdd. || 19 πράττει cdd. || *[F. 26. V]* 26 εἶτα || 27 συναισθόμενος: συναισθανόμενος || **425**, 2 εὐτυχεῖτε || 7 τήν om. || 8 γίνεσθαι || 10 μεγαλοπάθειαν cdd. || 14 παρά || 15 ἀντιλυποῦν καὶ cdd.: ἀντιλυπεῖν ἐργον || 16 δέ || ὑλάκτουσαι (litterae ἐφ in exordio erasae) || *[F. 27. R]* 19 δέ || 21 γε post χρόνον add., cdd. || 22 οὐδέ || 26 ἐκπέφυκεν: ἐμπέφυκεν || 26 παρὰ φύσιν τὴν κακίαν cdd.: τὴν κ. παρὰ φ. || **426**, 5 δέ || 7 τοῦ post δίδωσι add. || 8 δέ || 9 δέδιεν || ἀποφύγωσι: διαφύγωσι cdd. || 10 δέ || 14 Κέκροπα om. || *[F. 27. V]* 19 γε || 26 πολυγέλων cdd. || **427**, 1 προσπολεμήσας || 7 μεταβαλλόμενος cdd.: μεταβαλόμενος || 15 ἀπολώλεισαν cdd.: ἀπώλωλεσαν *[F. 28. R]* 19 οὐδέ || **428**, 1 ὅσα || 13 εἰ cdd.: ἐάν || *[F. 28. V]* 19 ἔφη ||

Digitized by Google

20 ἡμῖν: ὑμῖν || ἔφη || 25 ἄν om. cdd. || **429**, 5 καὶ αὐτοί om. cdd. || *[F. 29. R]* 15 καθᾶραι cdd.: καθῆραι || 21 ὁ Πυθαγόρας: Ὀρθαγόρας || **430**, 1 οὐδέ || 2 τὸ post καί om. || *[F. 29. V]* 16 et 17 μήτε || 21 τοῦ ταχὺ καὶ παραχρῆμα νομίζεις cdd. (νομίζειν cdd.): νομίζεις τ. ταχὺ κ. π. || 22 Κάλιππον: Κάλλιππον || fol. 29. V desinit in v. κατέβα = **431**, 12 || post f. 29. unum folium deest || *[F. 30. R]* incipit a: μετάστασιν ἐχούσῃ μηδὲ sqq. = **433**, 13 || 22 περιόντα || 23 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 25 τῆς om. || **434**, 6 ἀποτίνων cdd.: ἀποτῖνον || 12 γινόμενα || *[F. 30. V]* **435**, 1 ἀπύρους: διαπύρους || *[F. 31. R]* 14 sq.: ἐπὶ τὸ ψυχοπομπεῖον πλεύσας: πλεύσας ἐ. τ. ψ. || 15 δέ || 18 δέ || 26 παρέχειν cdd.: ὑπάρχειν || που om. cdd. || **436**, 2 οὐδέ || 10 δέ || *[F. 31. V]* 14 καθορῶν: καθορᾷ cdd. || 16 μηδέ || 24 δι' ἡδονῆς cdd.: δι' ἡδονήν || 25 χρηστῆς om. cdd. || 27 πρὸς μὲν τὸ μέλλον: πρὸς τ. μ. μέν || **437**, 6 ταῦτα || εἰκός om. (cf. adn. Bernardakii) || *[F. 32. R]* 10 οὐδέ || 19 ὑπό || 23 καρδίᾳ: κακίᾳ || **438**, 1 παραθήκην: παρακαταθήκην || 5 εὐμετάπτωτον cdd.: μεταπτωτόν || *[F. 32. V]* 12 οὐδέ bis || 13 γὰρ om. cdd. || 14 οὔτε || 25 σφάλματα || **439**, 5 ἀδίκων: ἀδίκως || 7 τε θύσηται cdd.: θύσῃ τε || *[F. 33. R]* 9 sq. γενομένης αὐτῷ: αὐτῷ γ. || 11 τὸ δὲ χρῆμα: τὰ δὲ χρήματα || 15 μηνῦσαι cdd. || 17 περιόντας: περιόντας || 26 οὐδέ || **440**, 4 δέ || 6 Δία || *[F. 33. V]* 9 δέ || 21 ἀναμπεχόμενοι: ἀναμπέχονοι || 22 Ἀθηναίοις: Ἀθηναίης || **441**, 4 τότε || 7 τοῦτο || *[F. 34. R]* 8 οὐδέ || 10 εἶτα || 15 πάντα || 18 τε || 19 δέ || 26 δέ || **442**, 6 ὦ φιλτιάδαι cdd.: Ὀφελτιάδαι || *[F. 34. V]* 9 Λυκόρμαις: λυκόρμαι || 14 οὐδέ || 14 γε || 15 πρεπόντως: πρέποντος cdd. || *[F. 35. R]* **443**, 10 δέ || 26 καὶ τὸ: καίτοι || *[F. 35. V]* **444**, 11. αὐτῆς cdd.: αὑτοῦ X. || 12 γενομένον: γιγνόμενον || 18 δὲ ἀπείρους || 20 δέ || **445**, 3 ἐοίκασιν || *[F. 36. R]* 16 ἔστι τι codd. || 24 καταχαλκευόμενον cdd. || 25 ἀδικώτατα: ἀδικώτερα cdd. || **446**, 1 συρακουσίων cdd. || 3 ἐστι cdd.: ἔνεστι || *[F. 36. V]* 7 οὐδέ || 17 θεραπεύειν cdd. || 21 μνημονεύει cdd. || 23 ἀνέστρεψε cdd. || 25 γίνονται || **447**, 1 τὸ αὐτό cdd. || 2 ἐγγίνεσθαι || *[F. 37. R]* 5 δέ μου || Ὀλυμπικός (cf. supra p. 98.): Ὀλυμπιχός || 7 γε || 16 αὐτοῖς || 17 ἀμωσγέπως || 24 εἶτα || *[F. 37. V]* **448**, 5 ἀπαιτεῖ: ἀπαιτεῖν || 8 διαφθείρῃ cdd.: διαφθερεῖ || 9 δὲ post ἄχρι deest || 14 τὸ ὀνομαζόμενον cdd.: τοὔνομα || 17 Καλώνδης cdd.: Καλλώνδης || 20 προτροπαῖς cdd. || 23 φασιν om. || fol. 37. V desinit in v. πόλιν 24 || unum folium deest || *[F. 38. R]* incipit a v. οἰκεῖος sqq. **450**, 21 || 27 ἢ γάρ cdd. || **451**, 10 γιγνόμενον || *[F. 38. V]* 19 τὸ ἀμφανῆ cdd. || 24 δυστήνου || **252**, 1 ὅσα || 3 δέ || 4 οὐδέ || 10 καταπληττόμενον || 13 ὥστε || 15 ἐλυτρόν τι om. || τινα add. ante τήν || 16 δέ || *[F. 39. R]* 18 δέ || 19 ὅτε bis ὑβρίζουσι || 27 οὔτε || **453**, 4 οὐδέ || 9 δέ || 10 δέ || 11 ἐνίων || *[F. 39. V]* 21 τά om.

Digitized by Google

σφάλματα || 25 ἐκποιότητος cdd.: ἐκποίητος || δέ || **454**, 2 πονηρῶν cdd.: ποθ' ἡρώων || 4 δέ || 6 διεξῆλθεν cdd.: ἐπεξῆλθεν || *[F. 40. R]* 13 εἰς deest cdd. || 20 ταῦτα || 21σε || 24 κἀκεῖνα cdd.: κἀκεῖνον || 25 σωλεὺς ὁ: ὁ Σολέυς || 26 μεθ': καθ' || **455**, 7 συνούσας διαφθείρειν cdd. || 10 δέ || *[F. 40. V]* 13 δέ || 26 τῆς διαφορᾶς διακόσμησιν cdd. || *[F. 41. R]* **456**, 10 χροιᾷ cdd. || 11 ἐνοχλουμένην: ἐποχουμένην || 17 δέ || 18δέ || 20 δέ || οἱ om. || 21 δέ || 22 κίνησιν om. (simili modo omittere vult hoc verbum Bernardakius) || 24 δέ || εἰδών: ἰδών || 25 δὲ || οὔτε || 26 οὔτε || κύτας: ἑκυτᾶς || *[F. 41. V]* **457**, 6 θ ἤνου καὶ φόνου cdd.: θρήνῳ καὶ φόβῳ || 6δέ || 10 κύτάς: ἑκυτάς || 10ἐκπετάσει cdd. || 12 ἰδεῖν deest || 13 προσανάγουσαν cdd. || 15 δέ || 16 δέ || 18 δέ || 20 καὶ om. ante αὖθις 22 ταῦτα || 24 τινα add. post ἀμυδράν cdd. || 26 ἐντός: ὄντος || *[F. 42. R]* **458**, 2 καὶ om. || ὁμαλῶς cdd.: ὁμαλές || 10 οὕτως deest || 12 ὥστε X || 13 δέ || *[F. 42. V]* **459**, 3 διά om. || 4 οὐδέ || 12 ἢ deest (add. a Duebnero) || 17 ὅσον: ὅσῳ || 19 δέ || 20 εἶπεν || 22 δέ || 25 μολιακονοια: μόλις κακόνοια || δεί̈νουσα cdd.: δ' ἐνοῦσα R || 26 ποιῶδες: τὸ ἰῶδες || *[F. 43. R]* **460**, 1 γὰρ ἤτε codd.: μὲν γὰρ ἡ || 5 γίνεσθαι cdd. || 6 δέ || ταῦτα || γίνονται || 10 ἀναλαμβάνουσι om. || 11 δέ || 12 εἶδος cdd.: ἦλος || 14 δέ || τοῦ ἀκολάστου cdd.: τῷ ἀκολάστῳ || 16 συνεπαίρεσθαι cdd. || 18 δέ || 23 ἐχούσης cdd.: ὀχούσης || 24 τοῦτο cdd.: ταὐτό || *[F. 43. V]* **461**, 3 ἐξεπύνει: ἐξέπνει || 4 οἷον cdd.: οἵαν || 9 δέ om., ad h. l. adnotat Bernardakius: „δέ om. cdd. mei" || 10 εἰς θεούς om. || ἀνάγειν cdd.: ἀναγαγεῖν || 12 ἀφεῖλε cdd.: ἀφεῖλκε R || 14 δέ || 18 ἐπιτείνουσαν cdd.: ἐπὶ γῆν οὖσαν M || 22 δέ || 23 ἴδιοι: ἴδιον || *[F. 44. R]* **462**, 5 προσελθεῖν cdd. || 10 κοινόν om. || οὐδαμοῦ τῆς γῆς περαῖνον om. || 15 δέ || κάτοιδα: κατεῖδες (Cobetus) || 16 ἐν post εἶπεν || οὐδὲ—ἔσῃ om. || *[F. 44. V]* 24 καὶ om. || 25 δέ || **463**, 3 τό post περί om. || 4 δικαιαρχείαν cdd. || φορᾷ cdd.: φθοράν R || 6 νόσῳ cdd. || 9 μόνον ὄψεις: ὄ. μ. || 11ἐνετύγχανε || οἱ om. || 21 δέ || *[F. 45. R]* **464**, 1 γνωρίμων cdd. || ἤ cdd.: καὶ || 3ἀτελῆ cdd. ἅτε δή Hermannus || 8 ἅμα καπτομένους cdd. || 10 δέ || 24 δὲ || *[F. 45. V]* **465**, 2 ἐγίνοντο || 9 παρῆλθεν: περιῆλθεν || 12 δοκοῦσα cdd.: διώκουσα || 15 προγινώσκειν || ἐνίας: ἐνίαις R || *[F. 46. R]* 19 δέ || 23 τὰ μὲν ὅλων τῶν μέρη καί: τῶν μὲν ὅλα τὰ μέρη cdd. || δέ || **466**, 1 τε || 2 ταύτην cdd.: ταύτῃ R || 4 κυηθεῖσα καὶ διαφαγοῦσα cdd. || 8 ζώων: ζῶον cdd. || δέδωκε cdd. || 12 δέ || 13 γενέσθαι κακῷ cdd.: κακῷ γ. || *[F. 46. V]* 18 δέ || 19 γενναίῳ: βιαίῳ cdd. ||

Digitized by Google

4. Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν.

B. I. **33**, 2 Σήδαπε cdd. || 7 μηδέ || 10 ἀλλά om. || 12 καί om. cdd. || 15 αὐτούς || *[F. 47. R]* **34**, 5 τιτγε || αὐτῶν: αὐτόν cdd || 7 τοσοῦτο om. || 9 οὔτε bis || 10 τό om. || 14 εἰπόντι: εἰπεῖν || 15 διενοήθην—ταῦτα om. || 22 πολύποδο:: πουλύποδος || 22 ἔνι: ἐν 24 τῷ add. post τό || δέ || 25 καί add. post ποιεῖ || *[F. 47. V]* **35**, 6 αὐτοῖς: τοῖς || 14 τε || 17 κηρῷ cdd.: σκληρῷ Mehlerus || 18 ἀναγκάζομεν: ἀναγκάζωμεν || *[F. 48. R]* **36**. 3 συναιροῦσα: συναναιροῦσα || 4 μηδέ || 9 δέ || 13 διαδούς cdd.: διαδιδούς || 19 ἀλλ' ἐν ποιήμασιν προφιλοσοφητέον: ἀ. π. τοῖς π. || *[F. 48. V]* 26 μὲν om. || εἰσάγωμεν: εἰσάγειν || 27 δεῖ τὸν νέον om. || οὕτως || **37**, 1 ὥστε: ὡς τὸ || 2 δέ || 5 γενομένη || τό om. || 9 οὔτε || 20 τοῖς ἔπεσι μύθους ἐνόμιζεν: μύθους ἔπεσιν ἐνέτεινεν H || *[F. 49. R]* 22 δέ || οὐδέ || 25 κεχρημένοι cdd.: κιχρώμενοι Madvigius || 26 τὸν ὄγκον καὶ τό μέτρον: τὸ μ. καὶ τ. ὄ. || **38**, 8 λυγγός cdd.: λυγκός || 11 αὐτοῦ: τοῦ || 14 δὲ τοῦ (τοῦ additum a G Hermano, Bernardakio): δὲ τῷ || Ἀπόλλωνος: Ἀπόλλωνι || *[F. 49. V]* 24 sq. πάνθ' ἵσθι || 25 καί om. || **39**, 1 δέ || 19 δέ || *[F. 50. R]* **40**, 1 ταῦτα || 16 ἀνδρότητα: ἀδρότητα || 19 με || *[F. 50. V]* 26 ταῦτα || *[F. 51. R]* **42**, 5 Παρρησίοις: Παρρασίοις || 13 et 14 μήτε || *[F. 51. V]* 22 δέ || 25 ἀναγινώσκων || **43**, 1 μιμεῖται διαθέσεις καὶ πράξεις: δ. κ. π. μ. || καί post μιμεῖται om. || 2 καὶ om. || 2 sq. καὶ καλῶς τι om. || 7 δέ om. || 15 λαβὼν καὶ ζῆν cdd. || *[F. 52. R]* 21 ταῦτα || 27 καί om. || **44**, 3 ἀνθρώπων cdd.: ἄνθρωπον W || 15 δέ || χρῆται: κέχρηται || 17 δὲ || *[F. 52. V]* 23 τε || 24 ἀφειδῶς: ἀπηνῶς cdd. || **45**, 1 ἀφειδῶς: αὐθάδως || δέ 2, 4 αὐτήν: αὐτοῦ || 8 καί om. || 10 τανύσας || 20 ἐφατ': φατ' || *[F. 53 R]* **46**, 1 δέ || 2 ἔχων δέ: ἔχον δ' || 6 ὑπὸ || Ἄρεως || 9 δέ || 11 τὴν (add. post κεστόν) γωήτειαν || 11 τινός cdd.: τινα H || 12 τό: τῷ || 20 τε || *[F. 53. V]* 27 τῶν add. post ἀπό || **47**, 18 γίνεσθαι || 20 πολιτῶν: ποιητῶν || *[F. 54. R]* 22 τῷ: τό || 25 πολλά || **48**, 1 τούσδ' || δ' om. || 2 γε cdd.: τό || 4 οὖσιν cdd.:θύειν || 6 ἐὰν || 8 δέ || 9 δέ || 12 λεγομένους cdd.: δεχομένους Bern. || 19 ζώοντες || 24 ἀχθομένοις: ἀχνομένοις || **49**, 12 γλυκύ ut apud Pindarum: γλυκεῖ cdd. || *[F. 54. V]* 14 εἴη cdd. Hercherus: ἔῃ Brunckius || 15 γε || 17 δέ || 18 τε τὰ βατὰ καὶ πρὸς τ' ἄβατα || 19 καί ὑπόθεν. πένης ἀνήρ (sine δ') || 20 οὐδέ || τυχὼν: ἐντυχών || δύναιντ' || 24 ταῦτα || **50**, 3 φρονεῖ || 8 ἐπῇρε || 12 δ' om. || 15 δ' post ὄνειδος add. *[F. 55. R]* 20 δέ || 23 ποιεῖν: ῥέπειν || **51**, 1 τὸ πιεῖν τὸ φαγεῖν cdd. τ. φ. τ. π. || 5 καὶ ante ἐσθίειν add. || 17 πάντα ἐκεῖνα: ἐκεῖ || 18 δέ || τοιοῦτον || *[F. 55. V]* **22** θυάδα cdd. Hercherus: θυιάδα || 26 οὐτ' || **52**, 13 δ': τ' || *[F. 56. R]* 24 βρῆ: δεῖ

Digitized by Google

μᾶλλον γεγυμνάσται: γ. μ. || **53,** 2 δέ || μέλλοιμεν: μέλλομεν || 4 γινώσκειν || 6 καὶ cdd. Hercherus: τί (ante τὴν Μοῖραν) || 14 καὶ τόν cdd. || 18 βίοτον ita W.: βίον || 23 δέ *[F. 56. V]* **54,**5 τὴν ante τῶν add. || 7/8 ἄλλην πρὸς ἄλλα δύναμιν λαμβανόντων, cdd. Hercherus: ἄλλο πρὸς ἄλλην δύναμιν λαμβάνοντες B || 9 ἐν' φορτία τιθέσθαι || 14 οὕτως || 15 δέ: δή || 16 τὴν post καὶ add. || 25 κλῶθι || *[F. 57. R]* **55,** 2 θρηνῶν om. || 8 Ἄρην: Ἄρη || 9 ὠνόμακε: ὠνόμασε || 25 φήσει: φησι || **56,** 1 τῶν γινομένων πάντων:π. τ. γ. || 6 κακὸ: κακά || 10 δέ || *[F. 57. V]* 12 ἐκταράττεσθαι: ταράττεσθαι || 19 παρά: πάρ || 22 πάντα || **57,** 5 πολιτείας: πολυτελείας || 6 κακίζειν om. || 11 καί post Δία deest, cdd. || *[F. 58. R]* 25 σημαίνεται om. cdd. || 26 καί om. || **58,** 2 νομίζομεν cdd. || 5 νεμέσα ὅτ' ἄμεινονι φωτὶ μάχοιτο om. || 7 τοιαῦτα: μέγιστα || 10 πολλὰ πράγματα cdd. || 14 περιποιεῖ: περιποιεῖται || οὐ add. ante παρά || 15 τὴν post καί om. cdd., add. a. Reiskio || *[F. 58. V]* 24 σφῇ Δαναοὶ ἀρετῇ: σ. ἀ. Δ || **59,** 3 δέ || 3 ἀναγινώσκῃ || 13 ἡγούμενος: ἡγείσθω || 17 δέ || 21 ἢ καὶ om. || *[F. 59. R]* **60,** 3 καλοῦμα || 4 ἀπεργάζεται || 8 τυραννίδα || 12 ἱκανῶς: ἱκανά || 17 δέ || 21 μίμησις συνεκφερεί cdd. Hercherus: σ. μ. || *[F. 59. V]* **61,** 8 πάντα om. || 13 ἀνανταγώνιστον: ἀναγώνιστον || γινόμενον || 16 τάς ante δόξας add. || 21 δὲ μηδέν om. || μηδέ bis || 25 ὅσοι || 26 δέ || *[F. 60. R]* **62,** 8 πατὴρ δ' ἐμοῦ add. ante καὶ Ζεῦ || 10 τὰς ἀπειθεῖς (τινας εὐπρεπεῖς cdd.) παραγωγάς || 27 μηδέ || **63,** 2 προσῆκον: προσηκόντως || *[F. 60. V]* 5 πάντων om. 6 δέ || μετά || 10 γίνεται || 14τήν om. || 19 περιφροσύνην: περιφρόνησιν || **64,** 3 γενομένους: γιγνομένους || 6 Χρυσηίδος: Βρισηίδος || *[F. 61. R]* 11 οὐδὲν αἰσχρὸν οὐδὲ ἐρωτικὸν πεποίηκε: οὐ. ἐ. οὐδ' αἰ. ἐποίησε || 16 παῦε: παῦσεν || 28 δέ || ἀσάφεια: ἀσαφῆ || **65,** 6 ἐμεῦ cdd. || 7 κεκλημένος om. || *[F. 61. V]* 11 πλουτικῷ || 14 δέ || 18 μή add. ante ἐπί || 23 θαρροῦντας (*Bern.*): θαρροῦν || **66,** 4 οἴχονται: || ἐκ νηός ἔχοντες (ἄγοντες cdd.) || *[F. 62. R]* 16 τοῖς om. || 23 γίνεσθαι || 26 ποιεῖν δεῖ cdd. Hercherus: δ. π. || *[F. 62. V]* **67,** 7 καί om. || 11 οἰομένην: οἰομένῃ || 16 ἑκάστου om. || 20 πειρατέον || 26 ὑπερθε || **68,** 4 παραδέχονται cdd. Hercherus: δέχονται || *[F. 63. R]* 9 μικρόν: σμικρόν || 9 et 13 πεπραχότα cdd. || 15 ἑαυτὸν ὑψηλόν: ὑ. ἑ. || 20 τρόπῳ: λόγῳ || 23 πεποιῆσθαι: ἐκπτοῆσθαι || 24 οὐδέ γεγενημένων: λεγομένων || 26 δέ || **69,** 4 μηδὲ || *[F. 63. V]* 7 ὡς ἐν om. || 11 γινώσκων || λόγοις: λεγομένοις || 16 Τρῴων || 21 ὁ om. || 23 Τρῳίην || **70,** 3 ψεῦδ' || *[F. 64. R]* 12 δέ || 17 δέ || 20 ὠνείδισας || 21 δέ || ἀνδρὸς διαφοράν: δ. ἀ || 25 ἐπαγόντος cdd. || 26 ἐμβαλεῖν cdd. Hercherus: ἐμβάλλειν || **71,** 4 δέ || 5 βουλεύσει || *[F. 64. V]* **72,** 5 πλήξας: πληγείς || 6 μετὰ post Αἴαντα add., cdd. Hercherus: || εἰπόντα: ποιούντων *[F. 65. R]* 9 ἐπῆλθε: ἐπήλυθε || 11 γὰρ add. post

Digitized by Google

μέν || 18 ἠδ' om. || 19 δέ || 26 οἷοι: τοῖοι || **73,** 1 οὔτε || 2 δυναμένων cdd.: δυνάμενον || 4 καὶ πολλοί cdd. || *[F. 65. V]* 9 δὲ || 10 τό: τοῦ || 12 δέ || 13 δέ bis || 16 δέ || 24 κενῶς non. cdd.: καινῶς *[F. 66. R]* **74,** 10 τὸν om. cdd. Hercherus || 12 τό cdd. Hercherus: τῷ || 15 μήτε || 22 μεῖζον corr. in μείζων || 23 μηδέ || 24 ἀναγινώσκουσιν || 26 πρᾶος || **75,** 4 καί om. || *[F. 66. V]* 14 sq. οὐδέ || 22 δέ || **76,** 5 ἀπό: πρό || οὕτως || *[F. 67. R]* 11 δέ add. post τό || 13 τό om. || 15 ἀναγινώσκειν || 23 ἐστιν cdd.: ἔνεστιν Herch. || **77,** 3 ἀπό || γίνεσθαι || *[F 67. V]* 14 δ' om. || **78,** 1 ἐστι || 4 ἐπεμήνατο || 6 Βελερόφοντην || *[F. 86. R]* 24 μηδέ || **79,** 5 μεγαφρονεῖν cdd.: μεγαλοφρονεῖν Herch. || 7 ἑκάστου cdd.: ἐκλόγου Krebsius || 14 ἀμωσγέπως || 17 καί add. post ἐκεῖνον || *[F. 68. V]* Αἴθρην: Αἴθην, cdd. || *[F. 69. R]* **80,** 17 Ἀκαδημίαν || 21 ἰδών om. || 27: δαπάναισι — **81,** 2 πεσόν om. || incipit 81, 3 a v. δαπάνας || 8 ἄν: ἦν || 9 ἀδεῆ: cdd. ἀδεᾷ || 11 ἀποκαλεῖν cdd.: παρακαλεῖν || 15 sq. ἄλλῳ τῷ: ἀλλ' ὅτῳ || 18 λαβεῖν: λαμβάνειν || 19 καί ἄζηλον cdd. || 20 σ' om. || 23 μὰ Δία om. || 35 σ' om. || *[F. 69. V]* **82,** 2 ἴδῃ: εἰδῇ || 3 ἰδόντα: εἰδότα || 7 καὶ τρόπος: τρόπος Herch. || 8 ἵππος cdd.: ἱππεύς Grotius || διά post καί om. || 9 οὕτως || 11 τἄρρεν: τἄρρενα || 15 δέ || 20 σώφροσι || **83,** 3 ἀπόλοιτο || 8 ταὐτά cdd. || *[F. 70. R]* 11 πᾶν: ἅπαν || 12 καί om. || 17 ὀξυκοίας cdd.: ὀξυηκοΐας Stephanus || 24 ἀποσβέννοιο: ἀποσβεννύς || 26 οἰόντε cdd.: οἰωνται Herch. || **84,** 3 μηδέ || *[F. 70. V]* 5 καὶ ὁ cdd.: χώ | 7 μή: μηδ' || 9 γίνεται || 12 δέ 14—15: καὶ—ἄριστε om. || 21 ἤ om. || 25 δέ || 26 δέ || **85,** 2 γίνεται || τό: τοῦ || *[F. 71. R]* 11 φέρτατ': κῦδος || 19 νείκει cdd.: νεῖκος || 21 — 22: οὐδὲ—ἴμεναι om. 26 οὐδὲ κυρτὸς: οὐ κ. || **86,** 1 καὶ post τεκοῦσα add. || 5 et 6 τὸν cdd.: τό || 7 γενόμενον || περιγίνεται: περιγίγνεται || ἐμιπελῶς om. cdd. Herch., add. a Bern. || 10 δέ || *[F. 71. V]* 18 ἐπιλαμβάνουσι: ἐπιλαμβάνεσθαι || 19 Ἀλκμαίωνος cdd. | 25 τινός: τινάς || **87,** 1 ὥσπερ om. || 3 σοφῶν ἀνδρῶν || ἐνδοκοῦμεν || 5 δεῖ: χρῇ || 9 — 10 καὶ — ᾠδομένοις om. || 11 τὰ ante Πλάτωνος om. cdd. || *[F. 72. R]* 16 τέκνον ἐμὸν οὔ τοι cdd.: οὔ τ. τ. ἐ. || **88,** 2 τοῦ post τῷ om., cdd. || 4 τοῦτο || τό om. || Ἐπικούρῳ cdd.: Ἐπικούρου || 7 ὁ om. || 10 δυσευκρόρρητος: δυσκαρτέρητος || 14 μόνος || 17 φρασ. μ.. aliis litteris omissis || *[F. 72. V]* **89,** 6 οὕτως || 8 περιτίθησι || 11 οὐδέ bis || 17 τά om. cdd. || 19 οὐδὲ || 21 καθάπερ cdd.: οἷον || *[F. 73. R]* 22 μαλθακήν cdd.: μαλακήν || 25 ὅσα || **90,** 4 τυρανvίς || 7 τῶν om. || γίνεται: γίγνεται || 11 οὐδέ: οὐ || οὐ: οὐδέ. || —

Digitized by Google

5. Περὶ ἀοργησίας.

[F. 73. V] B. III. **178**, ΤΑΠΡΟΣΩΠΑ -- ΦΟΥΝΔΑΝΟΣ om. || 9 τοῦτο || 10 αὐτοῦ om. || *[F. 74. R]* **179**, 4 οὐδέ || 5 κατεργασμένη || 8 οὐδέ cdd. || 11 ταῦτα cdd. || 14 τό: τῷ || 17 διελθε cdd. || 20 εἶτα cdd. || 21 καί om. || 22 οὐδέ cdd. || **180**, 2 δέ cdd. || 3 γεγενήμεθα: μεμνήμεθα || 5 γάρ om. || *[F. 74. V]* 10 εὐγενείας: εὐνοίας || 13 οὐδενί cdd.: οὐδέν || 14 πίπτοντας: καταπίπτοντας cdd. || 22 ποιεῖν: ποιεῖ cdd. || 23 καί om. cdd. **181**, 2 τὰ χρήσιμα cdd.: τἀπιτήδεια || *[F. 75. R]* 5 εἰς: ὡς || 11 πρᾴως || 19 ἀκροχολίαν cdd. || *[F. 75. V]* **183**, 1 καί om. || 3 καπνιῶντα cdd.: καπνίζοντα || διακαιόμενον cdd. || 4 αὐτὸ τὸ σιωπῆσαι: αὐτῷ τῷ σ. || 4 μεταμελῆσαι: καταμελῆσαι || *[F. 76. R]* 8 ἤρκεσεν: ἤρεσκεν || 9 γενομένης cdd. || 10 καὶ post ἀλλά add. || 18 ἐκκαιόμενον cdd.: ἐκκαόμενον || 18 αὐτοῦ cdd.: αὐτῶν || 20 διαφθορά: διαφορά || 21 αὐτοῦ: αὐτοῦ || 23 κύματος cdd.: χείματος || ὥς τινα cdd.: ὥστ' ἀνά || **184**, 1 πραιότερον || *[F. 76. V]* 11 οὐδέ || 13 φιλίην: φλίην || 21 δέ || γε om. || 23 ἐπ' ante πᾶσι add. || 24 δέ || 26/27: καὶ θειοῖς — σκεύεσιν om. || **185**, 5 ἐνέβαλε || *[F. 77. R]* 7 ποίει: ποιεῖν || 8 σε || 11 δέ || 12 τῆς ἰατρείας R: τὴν ἰατρείαν || 16 ἐν om. || 17 ἦν: ᾖ || 18 αὐτῷ || 22 οὕτως || **186**, 1 οὔτε: οὐ τό || 5 σχολήν cdd.: σχεδὴν Canterus || *[F. 77. V]* 6 τοῦτο cdd. || 8 πρᾷον || ὢν: ᾧ || ἐνεκαλεῖτο: ἀνεκαλεῖτο || 14 δέ cdd. || 15 φέροντος: προσφέροντος || 17 ἑαυτόν: αὐτόν || 19 καί post γάρ om. || 23 καὶ θ' ὅπλα cdd.: καὶ θ'ὥπλα || **187**, 3 βίᾳ ante τοῦ add. cdd.: τοῦ Duebnerus || 5 ἀμφὶ δασείας || 7 λαῦρον: λάβρον cdd. || 8 δέ cdd. || *[F. 78. R]* 14 δέ cdd. || 16 καταρυπαίνει: καταῤῥυπαίνει || 22 ταῦτα cdd. || 25 δέ cdd. || **188**, 10, sq. post ἡσυχίας: ἅμφω παραινεῖν δυναμένης cdd.: ὡς ἡ Σαπφὼ παραινεῖ· σκιδναμένης || 12 στήθεσσιν || 13 ὄργας om. || *[F. 78. V]* 15 ἀεὶ τοῖς cdd.: αὐτοῖς || 17 οὐδέ bis cdd. || **189**, 9 σφόδρα cdd.: σφοδράν || *[F. 79. R]* 18 δε || 21 ἐξανιστάμενος: ἐξανισταμένης cdd. || **190**, 4 ἄνδρα || 4/5 τὸ δὲ: τόδε· καί || 9 μέν cdd.: γὰρ || *[F. 79, V]* 18 ἀναγινωσκειν || μόνα: μόνον || 20 οὐκ deest, cdd. || 22 ὅτι add. ante τούς || 23 γάρ om. cdd. || 25 ἐρεῖτε || **191**, 13 πάσχωσι cdd. || *[F. 80. R]* 17 et 18 γράμματα || 19 Πα αιτώνιον || 20 στρατιώτῃ cdd. || **192**, 3 χαίρειν: φέρειν cdd. || 9 πάντα cdd. || 12 σὲ οὐδέ cdd. || 14 ἂν οἰκίσαι cdd. || *[F. 80. V]* 26 εἶτα || **193**, 2 sq. κεῖνος σιγᾷ || 5 ἐκόμπασε ἀλοιδόρητα cdd. || 9 δὲ ἀνδρία cdd. || βέβλαπται: βέβαπται || *[F. 81. R]* 18 πράως || **21** αἴ κε cdd. || ταύτην: ταύταν || 25 μαρτυρόμενος || **194**, 1 μέγα: μεγάλα cdd. || 2 δέ || 3 ἐχοντας || 5 δέ || 10 μηδὲ || 11 παῖδα || 12 πατὴρ ἰδών cdd.: ἰ. π. || 16 ὁ θυμός cdd.: ὁ θυμούμενος || *[F. 81. V]* 21 ἐγγίνεται || 23

Digitized by Google

ὑποφέρουσαι cdd. **195**, 13 καί post νεύματος om. || *[F. 82. R]* 22 οὔτε || **196**, ὃ δέ || 8 δέ codd. pro τ' || 14 δυεῖν: δεῖν || 27 ὄντα cdd. || *[F. 82. V]* **197**, 6 ταὐτόν || 7 ὁρμῶσιν || 11 γάρ om. || 12 δέ || 13 μηδέ || 16 κατὰ τὸν ἐν Τυρηνίᾳ || *[F. 83. R]* 19 εἶτα om. || 20 καί om. || 22 κολάζεθσαι cdd. || ὑπολείποντα cdd. || **198**, 4 παραγίνεται || 7 ἄνοιαν cdd. || 9 ὥς: ὅς cdd. | 11 τήν om. || 18 δέ || 19 ἐν om. cdd. || *[F. 83. V]* 25 et 26 δέ || **199**, 1 φίλους καί δούλους: δ. κ. φ. || 6 εἶτα || 7 σὺ μὲν cdd.: σὺ δὲ μέν || 18 οὔτε || εὐθύς: ἑρθοῖς cdd. || 19 οὔτε || *[F. 84. R]* 20 ὥστε || 21 οὔτε || 22 οὐδέ || 25 τοῖς: τούς cdd. || **200**, 1 φλεγμαίνων: φλεγμαινῶν cdd. 7 γινόμενον || 8 καὶ δεινὸν — 10 παρατυγχάνουσιν om. || 10 φοβούμενος: χολούμενος cdd. || 14 ἄλλων: ἀλῶν || 17 παρετίθει: παρετέθη || *[F. 84. V]* 17, 24, 25 bis δέ || **201**, 1 τοῦτο || 6 et 7 τόδε: τῷδε cdd. || 11 εἶτα || 12 ἐκφέρουσι: φέρουσι || κολάζουσιν || 13 καὶ ante τῶν add. cdd. || *[F. 85. R]* 23 πράγματα || 27 δεισαίμων: δεισιδαίμων || 28 σῦν ὀργῇ om. || 29 μηδέ || **202**, 7 αὐτή cdd.: αὐτήν || 8 δέ || 15 μήτε || 16 ἀφαιρεῖται: ἀφαιρεῖ cdd. || *[F. 85. V]* 20 δέος: γόος cdd. || 22 περιγίνεται || **203**, 2 et 8 δέ || 9 οὕτως || *[fol. 87 R]* 21 τὸν om. || 23 τῆς om. cdd. || 24 δὲ bis || 27 δυνάμενον om. || **204**, 2 τις om. || 4 καί om. || χεῖρον: χείρων cdd. || 6 et 15 δέ || *[F. 87. V]* 20 οἰκτείρειν cdd.: οἰκτίρειν || 21 ἀλλά || 26 πονηρός: μοχθηρός || **205**, 1 δέ || 4 ὅπου cdd. || 18 δέ || *[F. 88. R]* 22 sq. καὶ τὸν ἄφιλον οὐκ || 24 γυναῖκα εἶχον cdd. || 26 ἧπου cdd. || **206**, 1 ἀναστρέφει καὶ παρεμβάλλει || 4 δέ || 9 οἱ om. || 18 ἐστιν || 21 ἀφείς cdd. || *[F. 88. V]* δέ || 24 δέ || 25 ἄρχουσι ἀρχόντων cdd. || **207**, 7 οὐδέ || τάς om. || 11 γε cdd. pro τε || 13 ψυχήν || 14 ἔγνων om. || 16 θύοντα cdd.: θύων || 16 μῆνα || ἕνα om. (add. a Herwerdeno) || 17 οὕτως || *[F. 89. R]* 24 ἴλεω. ||

6. Περὶ πολυπραγμοσύνης.

B. III., **334**, 3 ἀπὸ: ὑπό || 11 ὅρους: ὅρους || *[F. 89. V]* 18 ἄλλως γέ πως: ἀμωσγέπως || **335**, 12 οὕτως || 14 et 15 ταῦτα || 17 δέ || *[F. 90. R]* 19 ἐνταῦθα || 23 τραπόμην: παρέβην || 25 δέ || μίαν:Λαμίαν || **336**, 1 ᾄδειν cdd.: εὔδειν || 3 ἀποτίθεσθαι: ἐπιτίθεσθαι || 10 δέ || 13 ἕνεκα || 17 ἀπέθανε || 18 μελάθρου om. || 20 γενεαλογοῦμεν om. || 22 δέ || τίτθη: τήθη || δέ || *[F. 90. V]* 24 δείνου: δεῖνα || δέ || **337**, 3 τοῖς θεοῖς: τοὺς Ἀθηναίους || μικρά || 17 πολλάκις || τροφῆς cdd. || 20 ἐνθάδε καὶ: ἔνθα γέ που || κοπρίᾳ cdd. || 23 μηδέ || *[F. 91. R]* 25 τό om. || **338**, 2 εἰ μή — ἀπεκρύπτετο om. || 10 καὶ om. || 11 γενόμενος || δέ || 12 ταῦτα || 15 φησι || 19 καὶ ante βακχεῖα add. || 22 ὁ δέ νοῦς cdd. || 23 ἅμα || *[F. 91. V]*

Digitized by Google

339, 9 κωμῳδοποιός cdd. || 17 χάρις: χάριτος || *[F. 92. R]* 23 οὐδέ || **340,** 4 ἐν om. || 9 εὐγενεστάτη cdd.: εὐπρεπεστάτη || 11 ἀπόρρητα || 16 δέ || 17 ἄνθρωπος bis legitur || ἐγχέαντα: ἐκχέαντα cdd. || ἀθρόως om. || 20 ταῦτα || *[F. 92. V]* 24 περιβάλωμεν: παραβάλωμεν cdd. || 26 πεσήματα || καὶ ἀπολακτισμοὶ βίων || **341,** 2 ναυάγια οἴκων || 3 ἡγεμόνων cdd. || 12 συντεμεῖν: συντέμνειν || 15 οὔτε || 17 παρ' οὔατα: παρά τ' οὖ. || 21 εἰρημένον ἐστιν ἀληθῶς cdd.: ἐ. εἰ. ἀ. || 23 οὕτως || 24 δέ || *[F. 93. R]* 26 λύμματα || **342,** 1 δὲ || 2 οὐδὲ || εἴσεισι δι' αὐτῶν οὐδὲ ἐξεισιν: εἰσ. οὐ. ἐ. δ. αὐτῶν || οὕτως || 3 οὐδὲ || 6 δέ || ἀείδων || 8 τοῦτο || 9 φιλοπραγμοσύνη: πολυπραγμοσύνη || 11 δέ || ἀποκρύπτει: ἀποκρύψει || 16, 17, 19 δέ || 21 ἄν om. || 23 ὅτε || 24 προιστάμενον: παριστάμενον || *[F. 93. V]* **343,** 12 αὐτῶν: αὑτῶν || τὰ ἀλλότρια cdd. || *[F. 94. R]* 24 νῦν πολυπραγμονῶν: π. ν. || 25 ἑώλεον: ἕωλον || **344,** 6 καί om. (ad h. l. adnotat Bernardakius: „om. codd. mei") || 6 et 13 δέ || 16 ἵνα || τινα: τι || 18 ἐκόλουσε: ἐκώλυσε || 20 τῆς cdd.: τις || 22 φθονερά: φθορά || 26 πενταετῆ cdd.: πεντακέτιδα || *[F. 94. V]* **345,** 2 ἀλλήλων: ἄλλων || 6 οὔτε || 10 παρόντος ἀπορρήτου: ἀ. π. || 14 γίνεσθαι: γίγνεσθαι || 15 πάσης: ἀπάσης cdd. || 16 οὖν: γοῦν cdd. || 24 παρελθόντας: παρελθόντα cdd. || *[F. 95. R]* 27 ταὐτὸν δέ || **346,** 5 οὐδέ || δέ || 11 ἀεί om. || 12 τις om., add. ab Hutteno || 22 ἄρα || 24 δέ || 25 θησαυρισμός cdd.: θησαυρός || γέμων om., cdd. || τῶν ante ἀλλοτρίων add. codd. || *[F. 95. V]* **347,** 5 γραμματοφύλακον: γραμματοφυλακεῖον || 14 καὶ ἀποφώλιον || (cf. adn. Bernardakii: „κ. ἀ. codd. mei"): κἀποφώλιον || 15 αὐτοῦ: αὑτούς || **348,** 4 ἀναγινώσκειν || *[F. 96. R]* 9 ἀριθμός: ἄριστος || 11 ἀναγινωσκόμενα || 12 ἐμποιεῖν: παρεμποιεῖν || 15 ἀνακρίνουσι: ἀνακρούουσι cdd. || 17 ἵνα || 18 τερματα cdd. || 18 θηρίων cdd.: θηρείων || 25 καί ante ἀκμήν add. || 26 χειρίστοις cdd.: ἀχρήστοις || 27 μηδ' ἀπαμβλύνωμεν om. || **349,** 5 ἢ ante τοὺς πόδας add., cdd. || καὶ ante εἰς add. || 7 οὐδέ || *[F. 96. V]* 17ὁρᾶτε || 21 πανταχόθεν: πανταχοῦ || διαφερομένης cdd.: διαφορουμένης || 22 δέ || **350,** 4 φοροῦσιν cdd. || 5 λέγομεν cdd. || 6 μηδέ || 9 τὰς ὄψεις om. || 10 αὐτῶν cdd.: αὑτοῦ || *[F. 97. R]* 26 σεκυτὸν ἀναμίξας: ἀ. σ. cdd. || 27 δὲ || **351,** 9 ποιμάτων cdd. || *[F. 97. V]* 17 αὐτή cdd.: αὕτη || 20 οὐδέ || **352,** 1 δικαιοσύνης cdd. || *[F. 98. R]* 16 προσφέρειν: προσφέρων cdd. || 25 δὲ || ἀπηλαγμένος || **353,** 4 ἑαυτούς || 11 ποτε || 16 οὐδέ || 19 τοῦ ἀνδρός codd.: τἀνδρός || *[F. 98. V]* 22 ἀρκεῖν ante κρατεῖν add. || 23/4 παραβάλλουσιν cdd.: παρεμβάλλουσιν || 24 γίνονται || 27 τούς γε cdd.: γε τούς || **354,** 1 γινώσκειν || 5 συρακουσίους cdd. || 13 δέ || 15 τὸν ante πυρόν add. || 18 εἶτα || 21 φέροντες: φαίνοντες cdd. || *[F. 99. R]* 22 τοῦτο || in f. 99 R tantum quinque lineae sunt, in f. 99 V nihil exstat. ||

Digitized by Google

7. Πῶς ἄν τις ἀπ' ἐχθρῶν ὠφελοῖτο.

[F. 100. R] B. I. **208**, in titulo ΥΠ || 2 Ποῦλχρε Ἄτερ || 11 τε || **209**, 5 δέ || 6 μαθόντες ἤδη χρῆσθαι: ἤ. χ. μ. || 9 αὐτούς: ἑαυτούς || *[F. 100. V]* ὥστε || 11 ἄπορος καί om. (sim. modo apud Herchérum) || 14 ὑπό: ἀπό || 17 ἐστι || 19 ἑκατέρας || 20 δέ || 22 ἀλλά || 23 πορι̣ζομένοις || 26 ἔφη om. (add. ab Herchero) || 27 καὶ γάρ om., add. a Bernard. || 27 κἄει || **210**, 3 ἀμωσγέπως || 4 αὐτοῦ || 8 πόνοις πολλοί: πόνοι πολλοῖς || *[F. 101. R]* 13 γέ || 14 ῥωμαλέα cdd. || 14/15 τοῖς στομάχοις cdd. || 16 δέ om. || 25 τοῦτο || **211**, 6 λανθάνουσι || 6 μέλλοντας: ἀμελοῦντας || 8 δέ om. || *[F. 101, V]* 14 ἔχουσι || οὕτως || 16 ταῦτα || 17 τοῦτο || 20 ἀσκέπτως: ἀσπερισκέπτως || **212**, 1 μετά || 2 λανθάνουσι || 12 δέ || *[F. 102. R]* 17 αὐτῷ: αὑτῷ || 25 μήτε bis || **213**, 3 καί om. || 12 αὐτούς || 12/3 χρηστοτάτῃ τῇ || 13 φιλανθρωπίᾳ cdd. || 14 ταῦτα || *[F. 102. V]* 18 μηδέ bis || 24 τῆς pro τό || **214**, 1 εἴπῃ σε cdd. || 3 ἀνδρῶδες καὶ θαρραλέον: θ. κ. ἀ. || 14 πῃ ἄρ' cdd. || *[F. 103. R]* 21 δέ || 26 μηδέ || **215**, 2 πρός om. in non. codd. || 3 ἀλλά || προσφέρων cdd.: προφέρων || 4 δέ || 6 εἶτα || 8 λοιδορησάμενον || 12 σεαυτόν || 17 τό: τῷ || 18 δέ || ἕτερα || *[F. 103. V]* 23 δέ || 27 τήν om. || **216**, 1 πολεμίῳ, ita Hercherus: πολεμικῷ cdd. || 9 οὕτως || 14 αὐτῶν || 17 δέ || 20 τήν om. cdd. add. ab Herchero || 22 λανθάνομεν: λανθάνωμεν cdd. || *[F. 104. R]* || 24 τινος cdd.: τις Herch. || 25 τῷ: τό || **217**, 8 Μινίκιος: Μινούκιος || 11 καί — 14 δεῖ om. || 14 μή add. ante καταφρονεῖν || *[F. 104. V]* **218**, 2 λοιδορίαν: δυσωδίαν || 4 τοῦτο || δέ || 6 αἰσθητικά cdd. || 10 τήν om. cdd., (legitur apud Stobaeum) || 13 καὶ add. ante τά || 18 διολισθάνουσι: ὀλισθάνουσι || 19 ἐπιγίνεται || 24 λοιδορίᾳ cdd. || 25 δέ || **219**, 1 οὔτε cdd.: οὔτι *[F. 105. R]* τό cdd.: τοῦ || 3 ἀλλὰ μείζων ἡ ἄσκησις cdd. || 4 γάρ om. cdd., add. a R || 7 πικροτέρας cdd.: πικροτάτας || 9 οὖν: γάρ || 15 μηδὲ || 19 οὕτως || 21 παραλιπεῖν καιρῷ cdd. || ἐν om. || 25 ἀγαπᾷ cdd.: ἄγαται H || 26 οὐδέ || *[F. 105. V]* **220**, 6 οὐδέ || 11 καθίστησι: καθίστανται || 19 καί om. cdd. || 22 καὶ ἀπάτη μόνη: καὶ ἀπάτη || 23 μηδέ || 25 αὐτοί cdd.: αὐτούς Bern. || *[F. 106. R]* **221**, 4 ἐστι || 9 τὸ: τοῦ || 12 δέ || 13 ἀπέστειλε cdd.: ἀπήγαγε || 21 κάλλιστον cdd.: κάλλιον R || 24 πάσαισι cdd.: πάσαις Bergkius || 27 ἑταίρων ἀνδρῶν ita non. codd.: ἀνδρῶν ἑταῖρον || *[F. 106. V]* **222**, 7 ἀλλά || 13 οὐδέ || 14 οὐδέ bis || 24 οὕτως || 25 τό add. ante βάσκανον || σε om. || *[F. 107. R]* **223**, 4 ὁ: ὡς || 13 γινόμενος || 15 περιγινόγμενα || 17 αὐτοῦ || 21 δοκοῦσι om. || 23 αὐτῶν || 25 ὑπὸ γῆς καὶ ὑπὲρ γῆς: ὑπὲρ γ. κ ὑπὸ γ. || **224**, 5 σαπρακπείαις cdd.: σατράπαις R || *[F. 107. V]* 9 δέ post δεῖ add. || χαῖρον om. ||

Digitized by Google

8. Πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου.

B. I. **118**, 3 συμπολλαῖς: σὺν πολλαῖς || 4 ἐγγίνεσθαι || 5 οὐδέ || 13 ἅμα cdd. H: ἅμ' || 13 προσγινόμενον || 15 καὶ ante δι' add., cdd. || 16 et 17 δέ || *[F. 108. R]* **119**, 1 δή om. || 2 δέ || 6 ἑαυτῷ: ἑαυτοῦ || 7 αὐτόν: αὑτόν || 10 ἀγενῶν || 12 δέ || 16 Λακύθῳ cdd.: Ζακύνθῳ || 17 οὕτως || 18 οὐδέ bis || 20 γινομένην || 21 δι' ὅ ante οὐ add. || 22 προνοίας δεόμενον: δ. π. || 23 αὐτῆς cdd.: αὐτήν || 24 βλάπτοι cdd. || 25 διαβάλλοι cdd. || *[F. 108. V]* **120**, 11 ἀλλὰ πῶς: ἀλλ' ὅπως || 13 τό: τῷ || 16 οὔτε || τῶν φίλων: τὸν φίλον || 21 αὐστηρόν: αὐστηρῷ || 23 παρά cdd.: παρ' || **121**, τὰς λύσεις add. ante τὰς λύπας || 3 οὕτως || *[F. 109. R]* 19 ὑπομενούσης: ὑπομένουμεν || 23 μήτε bis || 26 δέ || **122**, 1 χεῖρας: χειρός || *[F. 109. V]* 4 γίνεται || 9 οὔτε cf. similem lectionem p. 778 e. οὔτε πῦρ οὐ || 11 κολακίδας om. | 12 προσαγορευθέντας: προσαγορευθείσας || 17 οὐδέ || *[F. 110. R]* **123**, 10 συνεκβάλλωμεν: συνεκβάλωμεν || 19 ἐστιν om. || 20 εὐφραίνοι: εὐφραίνει || 22 δέ || 24 τοῦτο || 28 ἐν γε codd.: τε || *[F. 110. V]* **124**, 10 δέ || 12 καταλέλοιπεν: ἀπολέλοιπεν || 21 ἐξαπατᾶται cdd.: ἐξαπατᾷ τε 23 χρώμασιν || 24 καὶ σχήμασιν om. || 28 δέ || **125**, 3 ταῦτα || *[F. 111. R]* 11 θηρίου post νομαῖς add., cdd. Herch. || 18 ὥστε || 20 γινόμενον || 23 ὁμοιότητα cdd.: ὁμαλότητα || **126**, 1 οὐδὲ αὐτῷ: οὐδ' ἑαυτῷ || 2 ζητῶν cdd.: ζῶν || 3 οὐδέ || 5 μεταιρόμενον cdd.: μετερώμενον || περιρρέον: περιρρέων || 6 μητασχηματιζόμενον: συσχηματιζόμενος || *[F. 111. V]* 12 συγκονιούμενος cdd.: συγκονιόμενος || 13 μόνον οὐχί: μονονοῦ || 21 καὶ ante τρίγωνα add., cdd. || 22 ἐκπέπαικεν: ἐμπέπαικεν || **127**, 5 Πλάτωνι: Πλάτων || 6 πάλιν om. || 13 δέ post ἐν add. || *[F. 112. R]* 14 ψυχρολουτρῶν cdd.: ψυχρολουτῶν || 15 Τισαφέρνης || 18 ἅπασι || 21 αὐτοῖς || 23 Ἀκαδημία cdd.: Ἀκαδημείᾳ || **128**, 1 δέ || 2 προιέμενος: προσιέμενος || 3 οὐδέ || 13 μεταβαλλόμενος: μεταβαλόμενος || 4 γε || *[F. 112. V]* 19 ξεῖνε φάνης ita apud Homerum Π 181: ξεῖν' ἐφάνης || 23 ἐστι || 26 οὔτε || 27 μόνον: μόνων || **129**, 1 συνεκθεῖν cdd.: συνέχθειν || 7 τοὺς συνήθεις φασι: φ. τ. σ. || *[F. 113. R]* 20 ἐκεῖνος om., cdd. || γίνεται || 21 ἀκραχολίας: ἀκροχολίας || 23 αὐτοῦ || 25 ζητοῦντες cdd.: ζηλοῦντες || 25 sq. καὶ δοκοῦντες om. || **130**, 3—4 τοῖς χαίρειν om. (non. codd.) || 6 γινόμενος || 7 ἁμοιρεῖν om. || 9 μήτε || 15 ταῖς ὁμοιοπαθείαις || *[F. 113. V]* 23 δέ || καὶ cdd.: τινα || 25 καί om. || 27 ὁ κόλαξ ὁ μὴ νομίζων: κόλακος ὁ νομίζων || 28 κόλακι ἢ τῷ καρκίνῳ: τῷ καρκίνῳ ἢ τῶ κ. || **131**, 18 et 19 αὐτόν: αὑτόν || 11 et 23 δέ || *[F. 114. R]* 26 γράφων cdd.: γράφω || **132**, 2 ἀνέφικτον om. || 9 et 11 δέ || 12 ἐκεῖνο δέ: ἐκεῖ δέ || 22 φλυάρῳ. in marg. φλυαρίᾳ || 25 μύθοισι || *[F. 114. V]* 28 διέκρινε || **133**, 3 δέ || 4 ἵνα || 5 δέ || 9 ἑλουσε: ἔθρεψε || 10 ταῦτα ||

Digitized by Google

12 ἐκπιεῖν post ἠνάγκασεν || 12 et 13 οὔτε || 16 μεγαλύνων ἀεί cdd. || 23 χρώμενος: καθαπτόμενος || **134,** 2 βάτῳ cdd: Βάτωνι || τήν bis || *[F. 115. R]* 11 δὲ || 13 οὔτε || 15 αἰεί || 20 ἔχουσαν om. || 28 ἐστι || *[F. 115. V]* **135,** 5 ἐὰν δέ: ἄν || τὰ αὐτά: ταὐτά || 7 ἐπαινῶσιν ἂν om. | 8 φαίνωνται om. || 9 γινώσκωμεν || 10 μηδέ || 14 ἄθικτος in marg. add. || 15 ἀνάλωτος ὑπὸ τοῦ κολακεύοντος || 27 νή om. || **136,** 4 περιθέντες: περιτιθέντες || *[fol. 132. R]* 14 τό: τόν || 20 δέ || 21 προσποίημα cdd.: ποίημα apud Platonem || 23 ἐχθρός: αἰσχρός || 26 ὡς ante μή add., cdd. || **137,** καὶ δικαιοσύνην post μισοπονηρίαν add., cdd. || *[F 132. V]* 10 αὐτῷ ἀφθόνως: ἀφ. αὐ. || 15 et 16 δέ || 20 οὐδέ || 21 ἐάν: ἄν || 22 φορβειάν Mosq. 1: φορίνην || 26 sq. τοῦ βασιλέως πλέον cdd. || **138,** 2 γέλωτι cdd.: γελῶ τό Cobetus) ἐνηθούμενος cdd. || 5 ἐπανάγει: ἐπάγει || 6 ἀπαγών: ἀπαγαγών || *[F. 133. R]* 11 μᾶλλ': μάλ' || 12 καὶ ἀγαθά: κἀγαθά || 16 τοῦτο bis || 17 δέ || ἔχων cdd.: ἑλών Courierus || 18 τόν om. || δέ || **139,** 1 καί cdd.: κἀν Bern. || 3 δέ cdd.: τε H || 5 καί post ῥαθύμοις add. || *[F. 133. V]* 10 εὐδοκιμοῦσι || οἱ om. cdd., add. ab H || 12 μηδέ || 15 οὕτως || τό: τῷ || 20 πάντα || 21 ἔχει νοῦν || 23 προβάληται || 24 αἶνε: αἶνεε || 27 περιττοτέρῳ || **140,** 2 ποῦ cdd.: ποῖ H || 3 καταφεύγομεν: καταφύγωμεν || 4 πιστεύσομεν || 8 παρακαλέσας: κελεύσας || 9 αὐτούς || *[F. 134. R]* 19 γίνεται || 20 καὶ post ἐρωτῶν add. || 23 οὕτως || **141,** 2 δοκῶσι || 3 εἴκων ἕδρας: ἕ. εἴ. || 5 πλησίον: πλουσίων || 8 τό: τῷ || 11 ὑπεξανιστάμενοι || πλησίους: πλουσίους || 12 κολακεύουσι: κολακεύωσι || *[F. 134. V]* 17 αὐτῶν ante ἐξελέγχειν add. || 22 τὰ τρίβοντα τὴν μηλίδα: τ. τὴν. μ. τ. || 26 διαπυνθανομένου || 27 Βίτωνα καὶ Κλεοβίν: Κ. κ. Β. || **142,** 2 πάσῃ om. || 3 οὐδέ || 4 καὶ post ὁμοῦ add. || 11 et *[F. 135. R]* 15 δέ || 20 εἶτ' om. || ἁμαρτάνων: ἁμαρτάνειν || 21 μή om. cdd. || 22 ἂν εἴη ἐπαινῶν: ἄν ἐπ. εἴη || ἄτοπος om. || 23 ἐπαινοῦσι: ἐπαινουμένοις || 24 γίνεται || **143,** 15/6 κομίζων οὐ στιβαρόν: οὐ σ. κ. || *[F. 135. V]* 16 τί om. || 18 μαλθάκην || 19 ταὐτόν cdd.: ταὐτά || 21 ὑπείκειν: ὑπείκει || **144,** 2 δέ || 6 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 10 ἐκών: ἑκών || 14 γινώσκειν || *[F. 136. R]* 20 γυναικός: γαμετῆς || **145,** 5 καί om. || 7 καὶ ἱστορίας μαχόμενοι: μ. κ. ἱ. || 9 ἀνέστη: ἐνέστη || 12 τέμνοι post ὄνυχας || *[F. 136. V]* 17 δόντος: διδόντος || 19 sq. δῆτι || 28 μηδέ || **146,** 2 δέ post γενομένης add. || 7 δέ || 8 Κάσιον: Κάσσιον || 11 δέ || 13 τὰ ἐναντία: τἀναντία || *[F. 137. R]* 14 Ἡμέριος: Ἰμέριος || 14 τόν om., add. ab H || 18 ὀνειδίζωσι || 24 καὶ ante φυλάττεσθαι om. || 28 τοῦτο || ἐπαινεῖς cdd.: ἐπαινεῖν || **147,** 1 καί om. cdd. || 9 ἐάν: ἂν || 11 ὑπογένηται: ἐγγένηται πάρεστι || 12 εὐθύς om. cdd. || *[F. 137. V]* 16 χάριστε: δυσχάριστε || 20 γάρ om. || 23 στήθεσιν || 24 ἐξελεγχόμενος: ἐλεγχόμενος || 26 ἐπαινοῦσι || **148,** 2 τό: τον || 4 προσβάλλοντες: προσεμβαλόντες || 6 οὕτως || 7 εὑρίσκουσι:

Digitized by Google

ἐπιστάμενοι || 9 οὐδέ || 11 δέ || 12 ἐμμελεστέρον corr. in marg. in ἀληθεστέρον || 13 οὐ τοῖς: καί ‖ 14 δέ || *[F. 138. R]* 19 γινώσκειν || 21 δέ || 25 καὶ ἀναπείθει om. || 26 ἀμφίστησι || 27 οὖν om. || 28 μήτε || μήτε: μηδέ || **149,** 2 μετακινεῖ: παρακινεῖ || 4 σωφρονοῦντι: φρονοῦντι || 13 ἐπιγινόμενον || *[F. 138. V]* 19 γινόμενον: γενόμενον || 24 ἀπομαλθακιζόμενον: ἀπομαλακιζόμενον || 27 δέ || 28 αἰδεῖται: αἰδῆται || **150,** 2 βαλάντιον || 6 οὐ λήσεται ἡμᾶς ὁ κόλαξ cdd., Herch.: ὁ κ. ἡ. οὐ. λ. || ὁ add. post γάρ, cdd. Herch. || 14 μέν om. || *[F. 139. R]* 18 αὐτῷ || 20 et 21 μήτε || 22 διαδούς: δούς || 26 παραλείπουσι || 27 τῶν φίλων οἱ τῶν μικρῶν || **151,** 1 οὐδέ || 6 δέ || 7 καί om. || 12 φιλούμενον: φίλου μὲν || 19 ὅλων: ὅλον || *[F. 139. V]* 22 γίνεται || 23 γένοιτο: γεγένηται || 25 εἰς: ἤ || **152,** 4 τῇ ἐπιθυμίᾳ cdd.: τὴν ἐπιθυμίαν Pflugkius || 10 Εὐριπίδης: τραγικὴ Μερόπη || 18 κλείθρων cdd.: κλῄθρων || 23 οὖν post μέν add. || 24 δέ || *[F. 116. R]* **153,** 2 μήτε — 4 συνδιατείνεσθαι om. || 5 οὕτως || 6 συνεπιφαινόμενον cdd.: συναποφαινόμενον || συναισθανόμενον cdd.: συνηδόμενον || 8 εὐφωρωτάτην non. codd.: εὐφώρατον || 27 ἀπεισαγγελίας cdd.: ἀπ' εἰ. || *[F. 116. V]* **154,** 4 δέ: γάρ || γιγνόμενον || 12 οὐδὲ bis || 19 εἶτα || 21 μεγάλα om. || ταῦτα || 25 κἂν cdd.: ἄν H || 26 sq. αὐτοῦ δέ cdd. || 26 ὅ cdd.: ἤ || *[F. 117. R]* **155,** 3 ταῦτα || 12 αὐτῷ: αὐτῷ || 15 οὐχί — 16 τῶν om. || 21 μαρτυρεῖν: συμμαρτυρεῖν || 23 τῷ:τό || **156,** 2 ἀξιοῖ: ἀξιῶν || *[F. 117. V]* 10 et 12 οὐδέ || 12 ὁ βοῦς: οἱ βόες || 14 καί ante γέλωτος add. || οὕτως || ἀποθρασύνασθαι: ἀποθρασύνεσθαι || **157,** 2 μετὰ τῶν φίλων: μετὰ πολλῶν || 7 ὧν om., cdd. || γινώσκων || *[F. 118. R]* 11 ὑπερβάλλεσθαι cdd.: ὑπερβαλέσθαι || 13.. χνεύων (sine οἱ) || 15 ἐπίκτητος cdd.: ἐπίτηκτος Jacobsius || 9 ἐπαίδευσε: ἐκέλευε || 25 κνίσαντος cdd., ita Duebnerus (c. v. ἕλκος) Herwerdenus: κνήσαντος || 26 ἐξαργήσηται: εὐθὺς ἐργάσηται || 27 δέ || **158,** 1 τόν om. || *[F. 118. V]* 10 καί — 11 ἀναπλαττόμενον om. || 12 ὑπ' αὐτῶν post βαρβαρικόν || 18 γίνεται || 26 κόλαξ om. || τινα ὄντας corr. in marg. in: ἑτοίμους ὄντας || 27 ἕκαστον cdd.: ἑκάστῳ || **159,** 7 ἀγενέστερος || 8 γενόμενος: γιγνόμενος || 9 πανταχοῦ corr. in πολλαχοῦ || 12 δεομένους om. in non. codd. || *[F. 119. R]* 14 εἰσιν ἐκ πολλῶν: ἐκ. π. εἰσιν || 17 εὕρης: εὕροις || 27 ἀπολισθαίνοντας: ἀπολισθάνοντας || *[F. 119. V]* **160,** 13 διαστρέφοντος: διαστρέφοντες || 14 αἰσχίστης cdd.: αἰσχίστη || 25 ὑποτιθέναι cdd.: ἐπιτιθέναι || **161,** 1 ἀγνοοῦντες: ἀλγοῦντες || 3 γίνεσθαι || 4 γινόμενον || *[F. 120. R]* 17 αὐτόν: αὐτόν || 20 αἰτιᾶσθαι cdd.: αἰτιάασθαι || 24 σ' ἔτικτε cdd.: σε τίκτε || 25 τοι om. || 27 καί post εἰ add. || **162,** 3 αὐτόν: αὐτόν || 15 ὑπεροψίαις cdd.: ὑποψίαις Graeco-Latina a. 1624 || *[F. 120. V]* 16 εἶτα || 17 αὐτοῦ cdd., H: αὑτοῦ || ἔχειν om., cdd., H || **163,** 3 οὗτος ἐστιν cdd.: ἐστιν οὗτος || 4 ὀντινανοῦν H: ὁντινοῦν || 6 συνήει cdd.: συνείη || 8

Digitized by Google

ταῦτα || 9 περιβάλλειν, cdd. H.: περιβαλεῖν || 10 τήν post καί om. cdd. || *[F. 121. R]* 20 ἄν om. || 23 οὐδέ || 26 ἵνα || σύ om. cdd. || 27 δέ || **164,** 6 Ἀθήνησι om. || Ἀθηναῖοι add. ante τάς cdd. || 16 οὖν || φωνήν: σπουδήν || 20 πεπόιηται cdd.: πεποίητο || συμμιγνυμένον || *[F. 121. V]* 27 ἐάν δὲ: ἂν δ' || **165,** 2 κινητός: κινητικός || 9 Λυδίῳ: Λυαίῳ W || 10 δυσφόρων σχοινίον μεριμνῶν cdd. || 19 οὔτε || 21 νουθεσίαν || *[F. 122. R]* 26 δέ || **166,** 1 καί om., cdd. || 3 δέ || 6 παραγίνεται || 9 δέ || 11 νουθετεῖν || 16 τό: τοῦ || 19 ἐποίει cdd.: ποιεῖν || 23 οὐδέ || 24 τό:᾽ τόν || *[F. 122. V]* 27 δέ || τε γυμνασίαν cdd.: καὶ ἀγυμνασίαν || **167,** 2 δέ || 5 καστόρειον: καστόριον || 6 σκαμμώνιον cdd.: σκαμώνιον || 11 προστρέχουσι || 20 θαρρῶν: θαρρεῖν || 21 αὑτῷ: ἑαυτῷ || 25 λυπουμένων: λυπουμένῳ || 27 ἀγενεῖς: ἀγενεῖς || *[F. 123. R]* **168,** 11 πρὸς ἐξουσίαν ἀντισχεῖν cdd.: ἀπροσεξίαν ἀνασχεῖν || 14 οὕτως ὁ Κράτης: οὕτω Σωκράτης || 16 ἀνεστρέφε cdd.: ἐστρεφε || *[F. 123. V]* **169,** 8 δεορείσθω: προωρίσθω || 10 φίλον cdd.: φίλων Reiskius || 13 ἐκ Κορίνθου add. post Μακεδονίαν cdd. H || 15 δέ || 19 μέν om., cdd. || 23 Ἕλλησι om. || 24 δέ || 27 τῆς om., cdd., add. ab H || *[F. 124. R]* **170,** 4 χρῷτο cdd., H || 6 δέ || 7 αὐτοῖς: αὑτῷ || 10 γίνεται || 11 οὕτως || δέ || ἀλαβούμενον: ἐνθυμούμενον || 26 sq. δὲ εἶπέ οὐκ ἄμεινον ἂν ἐποίησας: δ' οὐκ ἀ., εἶπεν, ἐποίησας ἄν || 27 τοῦτο || *[F. 124. V]* **171,** 3 τὸν Πυθαγόραν μηδέποτε: μ. τὸν Π. || 15 ἐάν: ἄν || 20 οὕτως || 24 τὸν: τό || *[F. 125. R]* **172,** 3 Κλεῖτον: Κλεῖτος || οὕτως || 4 παροξύναι cdd.: παρώξυνε || *[F. 125. V]* 6 νυστάζων: νυστάζοντα || 7 ἐπάτησεν cdd.: ἐπάταξεν H, ἔπαισεν Heerwerdenus, cf. Bernardakii Symbolas p. 45 || 11 ἐναντίων: ἐναντίον || 12 κοίλυκα: κύλικα || 14 τοῦτο || 16 σφόδρα add. post δεῖ cdd. || 17 τό cdd.: τούς || 21 αὐτῶν || **173,** 6 ἁπτουμένου cdd.: ἀπτόμενον || 9 τό cdd. H: τά || 11 περιλαμβάνων in non. codd.: συμπεριλ. || 20 ἐπιμέλεῖσθαι cdd.: ἐπιμέλεσθαι || 21 τὸ ἀληθὲς cdd. H: τἀληθές || 22 τὰ αὐτά: ταὐτά || 23 αὐτούς || 26 μηδέ || 28 αὐτόν: αὑτόν || *[F. 126. R]* **174,** 3 Ἀχαιοῖσι || 7 δοκοῦσι || δέ || 15 μαχεσαίμην: μαχεσσαίμην || μεθίει: μεθείη || 19 οὐ τι σοι: οὔ τίς τοι || 20 δέ || 22 κλείνα || 25 κελευστικόν: κολαστικόν || **175,** 2 δέ || *[F. 126. V]* 10 κυρίοις: Σκυρίοις || 12 ξένην: ξαίνεις || 25 οὐδέ || *[F. 127. R]* **176,** 8 διελών om., in non. cdd. || 9 αὐτός: αὐτός || 13 περὶ add. post ἐμπύου cdd. || τό om. cdd. || 15 ὁ λόγος om:, omnes codd. praeter D, cf. „animi an corporis etc." = I. B 208, 9; H Sauppius: Emendentiones Plutarcheae Index scholar. per sem. hiem. babend. Gottingae 1883 ὁ λόγος om. || 20 τὰ ἄλλα: τἄλλα || 24 γινώσκων || 25 οὐδέ || 27 δὲ || *[F. 127. V]* **177,** 9 ἆρα || 10 παραβαλεῖν: παραβάλλειν || 11 ταῦτα bis || 12 δέ || 14 εἰς cdd.: ἐς || 16 σκαμμωνίῳ (cf. supra 167, 6): σκαμωνίῳ || 22 μετανοίας: μετ'

Digitized by Google

εὐνοίας || 23 ἀρνούμενος: ἀρνουμένους || 26 ἀφισταμένους cdd.: ἀφισταμένοις Hauptius || *[F. 128. R]* **178**, 8 καὶ οὐκ ἐπέστησας τοῦ ἠγνόησας: οὐκ ἐ. καὶ ἠ. || 14 ἢ add. ante πρός cdd. || 15 ἱσταμένους cdd., Chr. Langsdorfius: Exercitationes Plutarcheae. Marburg. 1878: ἐνισταμένους || 17 μεταφέρειν: περιφέρειν || 18 γινόμενον || 21 εἰδώλια: ἐδώλια || 25 ἐγὼ δὲ οἶδα: ἐγῷδ || κλύειν corr. in κωλύειν || **179**, 5 ἐπί: ἐν || 9 διαμάχεσθαι: διαμάχαις || *[F. 128. V]* 24 θεραπεύοντι cdd.: θεραπευομένῳ || ὑπάρχει: πέφυκε || 26 πένθος || 27 οὔτε || 29 προσβάλλοντες: προσβαλόντες. ||

9. Περὶ τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν ἀνεπιφθόνως.

[F. 129. R] B. III. **394**, 3 δέ cdd.: δ' || 3 αὐτοῦ || 5 γοῦν om. || 7 αὐτόν: αὑτόν || 10 τε || 11 καὶ τῷ add. post μεγαλαυχίᾳ cdd. || συγκαταπλέκειν: συγκαταπλέκων || 13 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 16 μανίαις ὑποκρέκειν cdd.: μανίαισιν ὑποκρέκει || **395**, 1 ἀγῶσι 3 τόν add. post καί cdd. || 5 ὅτε κᾶρυξ: κᾶρυξ ὅτ' Bergkius || 6 ὁ Μιλήσιος cdd., Μιλήσιος idem || 7 κάρβωνος cdd.: Κάμωνος idem || 9 αὐτῷ: αὑτῷ || *[F. 129. V]* 11 δέ || αὐτοῦ: αὑτοῦ || 14 δέ || 15 αὐτοῖς: αὑτοῖς || 24 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 25 ὥσπερ ἄλλο τι: ὡς περὶ ἄλλου Emperius || αὐτοῦ: αὑτοῦ || **396**, 1 δέ || 2 τῷ: αὑτῷ || ἤ post εἰπεῖν add., cdd. || *[F. 130. R]* 12 δέ || 15 ἂν add. ante ἐπαινέσειε cdd. || σκεπτέον legitur post αὖται || 20 γίνεσθαι || 22 ἐξ om. || 25 αὐτῶν: αὑτῶν || 27 μηδέ αὐτούς: ἑαυτούς || **397**, 4 κινοῦντα: τιθέντα || 5 δέ || 8 μηδέ || *[F. 130. V]* 8/9 ὑπομένειν ἐπαινούντων αὐτόν cdd.: ἐ. αὐ. ὑ. || 10 δέ || 15 αὐτόν: αὑτόν || δέ || 21 τό: τῷ || 22 αὐτοῦ: αὑτοῦ || τί om. cdd. || 26 γάννυνται: γάνυνται || 28 γινόμενα || **398**, 2 αὐτοῖς: αὑτοῖς || *[F. 131. R]* 8/9 τὴν Λακωνικὴν διεπόρθησε καὶ Μεσσήνην (τὴν om.) ᾥκισε cdd.: τὴν Μ. ᾥ. κ. τ. Λ. διεπ. || 22 Σκηπίωνι δὲ non. cdd. || 23 Σκηπίωνος || 25 Καπιτώλιον cdd. || **399**, 1 δέ || *[F. 131. V]* **400**, 5 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 7 τῷ λέγειν: λέγων || 10 παρὰ δοξίαν: παρ' ἀξίαν || *[F. 140. R]* 12 δέ: γάρ || 14 οὐ om. || 22 ὅτι cdd.: ἔτι R || δένδρων: δένδρον || 23 γινομένης || δέ || 24 κατορθωμένων cdd.: κατωρθωμένων Bern. || **401**, 1 δέ καὶ ante παντάπασι add. cdd. || 2 ἄγνωστος: συγγνωστός || *[F. 140. V]* 16 τοῦ Μετέλλου post αὐτόν || 17, 18 δέ || 19 ἐνεῖναι: εἶναι || 23 τότε μου: τότ' ἐμοῦ || **402**, 3 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 4 ἀμφίλαυτον: ἀφίλαυτον || 9 συνυποδυόμενον τὸν τοῦ λέγοντος ἡδέως προσδεχόμενον (ita restituitur hic locus a Wyttenbachio): συναποδυόμενος ὃς τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ λεγομένοις ἥδεται || 11 λεγομένοις cdd.: ἔχει || *[F. 141. R]* 14 γέ || 18 δέ || 19 ἕτερον cdd.: ἑτέρους || 23 τὴν: τόν || 24 ἐπιγινώσκει || 25 δι': τήν || τῆς om. || 26 ἀξίων: ἀξίαν || 27 ἐφ' οἷς om. || 28 αὐτόν || **403**, 2 ὥστε || 4 αὐ-

Digitized by Google

τούς: ἑαυτούς || 10 δὲ || *[F. 141. V]* 11 ἑαυτούς: αὐτούς || 13 φορτικοῦ cdd.: φορτίου || 13 δέ || 22 ταῦτα || 24 σύλας: Σύλλας || 26 ἀνηγόρευσε: προσανηγόρευσε || 28 δέ cdd.: δ' || αὐτούς: αὐτούς || **404,** 3 αὐτῷ: αὐτῷ || *[F. 142. R]* 15 μηδέ || 20 καί om. || 24 δυσφοροῦντος cdd.: δυσφοροῦντες || **405,** 1 ἐμέμψατο || 5 δή om. || 9 δι' add. post ἤ || 10 αὐτοῦ: αὑτοῦ || *[F. 142. V]* 18 τὸ ἀληθές: τἀληθές || 19 κενὰ καὶ ψευδῆ, Duebnerus: ψευδῆ καὶ κενά || 27 αὐτῶν: αὑτῶν || **406,** 1 ῥητορικοί cdd.: ῥήτορες καί Bern. || 2 καὶ τὸ μεγάλως om. || 5 προσαπολλύουσιν || 8 μηδέ || *[F. 143. R]* 13 σύν τ' ὀστέ' ἀράξει om., cdd. || 14 φησιν post μάχης || 16 ἀνανδρείας: ἀνανδρίας || 18 φιλοτιμίαν: φιλονεικίαν || 25 πειθόμην || 26 τε || **407,** 1 μηδέ || 3 ἀπειρίας cdd.: ἀπορίας || 8 ἐστιν om. || 14 δέ || *[F. 143. V]* 22 ὀκνῶ cdd.: ὀκνῶν Cobetus || 24 οὕτως || **408,** 3 δέ || 3 sq. ἀλύπως — χρησίμως καί om. || 7 αὐτόν: αὑτόν || 8 ὡς: ὥσπερ || 15 δι' ὃ: διό || 21 εἰμέν: εἰμές || 24 ἐκτιθέντος cdd.: ἐπιτιθέντος || *[F. 144. R]* **409,** 2 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 6 ὁ add. ante Ἀριστοτέλης cdd. || 7 κρατοῦσι || 12 δέ post μεγάλου add. || 16 μέντοι: μέν γ' || 17 τοὺς post πρός add. || 23 δέ || 27 δέ γε || εἶπεν || **410,** 1 δέ || *[F. 144. V]* 4 αὐτοῦ: αὑτοῦ || ὃ μήν || δή om. || οἱ: ἐπί || ποτε: ἢ ὅτε || Κύκλωψ om. || 10 πομπυσμόν om. || 20 δέ || 27 εὐτυχὴς οὕτως cdd.: οὕτως εὐ. || *[F. 145. V]* **411,** 1 περ ante ἤ cdd. || 4 δέ 8 ἄμεινον om. ἄν δέ γε οἶμαι: δ' ἂν οἶμαι || 9 εἶπῃ: εἴποι || 12 γάρ om. || 13 οὕτως || 14 ἐκείνου cdd.: 'κείνου Bern. || 15 οὐμός: οὑμός || 18 ἀλλὰ τοῦτο: ἀλλ' ἤ || 22 καὶ μεθ' cdd.: || ἠδὲ μετ' || 23 τέρπν' ἔπαθον: τέρφθην || *[F. 145. V]* **412,** 5 δέ || 10 ἐμφαίνεται non. cdd.: ἐμφύεται || 11 ἔν: ἕν || 12 αὐτῷ: αὑτῷ || 13 γινόμενον || ἑαυτοῖς: αὑτοῖς || 14 λόγους cdd.: τόπους R || 19 ὀργή: ὁρμή || 23 τὴν ὄρεξιν om. || 24 ἐκκαίει cdd.: ἐκκάει || 26 πεπραγότων: πεπραγμένων || λαμβάνουσι pler. cdd.: λανθάνουσι || *[F. 146. R]* **413,** 1 οὐ κρατοῦσιν — 7 ἐπανήκουσι om. || 9 αὐτῶν: αὑτῶν || 11 ἑταίρων: ἑτέρων || ἐπαίνων: ἐπαίνων || αὐτῶν: αὑτῶν || 12 δὲ || 19 ὦσιν || 26 αὐτούς: αὐτούς || **414,** 2 μέγαν cdd.: μέγα || 4 δέ || *[F. 146. V]* 9 αὐτῷ: αὑτῷ || 12 γελῶντας: γέλωτας || 21 αὐτῶν || 27 αὐτούς || **415,** 1 δέ om. || 3 δή om. || τοῦτο || *[F. 147. R]* 9 ἐν add. ante ταῖς || 15 αὐτούς: αὑτούς || 17 καὶ om. || 20 ἀποτείνειν: ἀποτίνειν || 24 ἀλιτήριος: ἀλιτήριος Duebnerus || **416,** 3 φάσκειν: πάσχειν W || 8 αὐτῶν: αὑτῶν || τι cdd.: τινα. ||

10. Περὶ εὐθυμίας.

[F. 147. V] B III. **208,** 9 μήτε || 14 βοηθητικῆς cdd.: βιωτικῆς || 19 ὁ ante ὄχλος add.: ὄχλος Meinekius || σε om. || *[F. 148. R]* **209,**

Digitized by Google

1 οὐδέ cdd.: οὔτε (posterius) || 4 ἢ om. || 5 ἁπάντων: ἀπόντων || 10 ἀπὸ non. cdd.: ὑπό || 15 ἐπιμελεῖσθαι cdd.: ἐπιμέλεσθαι || 21 πραττομένων: ταραττομένων || 23 μήτε: μή || 24 εἰπεῖν: ἡμῖν || 25 γινομένην || *[F. 148. V]* **210**, 1 ταλαίπωρε || ἀτρέμας cdd.: ἀτρέμα || 3 ὁ om. || 8 δέ || 10 διάεισιν: διάησιν || 17 παρτίθει (sic Cobetus): παρετίθει || **211**, 3 οὐδέ cdd. || *[F. 149. R]* 7 ὀρέγωντκι: ὀρέγονται || 10 μηδέ cdd. || 17 τῶν om. || 20 μήτε: μή || 24 ὁρᾶ: ἑώρα || *[F. 149. V]* **212**, 8 αὐτοῖς: ἑαυτοῖς || 10 δέ || 11 μηδέ || 16 εὐθύς om. || 20 λυπηρός cdd.: λυπρός Grotius || 22 γενομένης: ἐγγενομένης || 24 σιτάνειον: σητάνειον || 25 προσφιλῶς om. || **213**, 2 μεταποιεῖ cdd.: ποιεῖ Stegmanus || *[F. 150. R]* 13 et 14 δέ || 21 αὑταῖς: αὐταῖς || **214**, 2 ὁ τυγχάνων cdd.: οὑντυγχάνων Valckenarius || 3 πράγματα || πράξει cdd.: πράσσει Valckenarius || 8 γινόμενα *[F. 150. V]* 15, 16 et 20 δέ || 21 μεταλαμβάνοντες || 22 μέλι φέρει: φ. μ. || 26 τοῦτο || **215**, 4 οὕτως || 6 ἀπόφορτον || 7 εὖγε || 9 συνελαύνουσα || 10 τινα τελῶν cdd.: παραγγέλλων R || *[F. 151. R]* 15 τόσον γε ita apud Pindarum: τοσόνδε || 20 ἀπήντηκεν cdd.: ἀπήντησεν || 22 ἀκαδημίαν cdd.: Ἀκαδήμειαν || **216**, 2 μᾶλλον εἶναι Benselerus: εἶναι μᾶλλον cdd. || 4 μοι: σου || τὸ ἐπίγραμμα cdd.: τοὐπίγραμμα || 7 οὐδέ || 10 τοῦτο || 12 οὖσα || *[F. 151. V]* 14 τοῦτο || 15 δέ || 17 ἐστιν || διαπτώματα || 18 et 19 ἀποτεύγματα || 19 καί om. cdd. || **217**, 13 μηδὲ || 16 εὐφρανεῖ Duebnerus: εὐφρανῇ || *[F. 152. R]* 17 καί om. || 18 ἐκείνους cdd.: ἐκείνους R || 19 περαίνων: περαίνειν || ἐπεὶ λήσῃ: ἐπιλήσῃ || 26 αὐτῶν: αὑτῶν R || **218**, 3 ἥδε cdd.: ἢ δεῖ || 4 αὐτούς: αὑτούς || 6 λανθάνωμεν: λανθάνομεν || 7 ὅτι: οὐ τό || 8 αὐτοῖς: ἀλλὰ τὸ || 9 οὐ om. || αἴτιοι add. post δεδοικότες || *[F. 152. V]* 16 γίνεται || 20 et 24 τὰ αὐτὰ: ταὐτὰ || 22 αὐτούς: αὑτούς || **219**, 3 χροιᾶς: χροᾶς || 15 ἰδίων, Mez.: ἡδέων cdd. || *[F. 153. R]* τοι: τι || 21 ἡδέων: ἰδίων || 22 δυσχερῆ καὶ μοχθηρά cdd.: μ. καὶ δ. || 25 αὐτόν: αὑτόν || **220**, 1 μέντοι: μέν || 8 προσρίψαντα πάντα: π. προσρίψαντα || *[F. 153. V]* 12 δέ || 13 ὁ μὲν δόξαν om. || 13 et 14 δέ || 15 τό: τῷ || 18 ἔν: ἔν || 18 χάριν: χαίρειν || 19 οὐ: οὔτε || 25 αὐτούς: αὑτούς || ὑγεία: ὑγίεια || 27 τηλικαύτην cdd.: τηλικαύτη R || **221**, 2 γίνεται || 3 ἐστι || 6 καί: μή || *[F. 154. R]* 14 δέ || αὐτῶν: ἑαυτῶν || 16 καί ante δόξας add. || 17 αὐτῶν: αὑτῶν || 19 καί om. || 20 αὐτόν bis: αὑτόν || 24 δέ || 28 μόνον οὐχί cdd.: μονονού || εἶτα || **222**, 2 ἑαυτοῖς: ἑαυτούς || 3 μέλλει: μέλει || 4 καί om. sim. modo Bergkius || 5 οὐδὲ ἔλε: οὐδ' εἶλε || 6 ἐρῶ: ἐρέω || 10 ἦν add. ante ἢ || *[F. 154. V]* 11 φέρει: φορεῖ || 12 οὖν: δέ || φορῶν cdd.: φορῇ || 13 στρατηγῶν cdd.: στρατηγῇ || ὑπαπτεύσει: ὑπαπτεύει || 14 δὲ || 18 ἀπείρους add. ante ἐφορῶντος cdd. || 23 ἐν ὁδῷ: ὁδῷ Cobetus || **223**, 1 βίῳ om. || 3 μή om. || *[F. 155. R]* 19 εὐτελὴς ἡ πόλις

Digitized by Google

om. **224**, 7 σωφροσύνης: σοφίας || 8 δέ || *[F. 155. V]* 11 τοῦτο μόνον: τοὐμόν || 13 ὅταν: ἐπάν || 15 δέ || **225**, 3 ἐξέρπασεν || 10 ἰστίοις || 11 ἀποτυγχάνοντος: ἀποτυγχάνοντας || 14 τό: ὁ || *[F. 156. R]* τῷ λαγῷ: τὸν λαγωόν || 15 οὐδέ: μηδέ || 16 ἀβελτερία: ἀβελτερία || 17 ἐπιχειροῦσιν: ἐπιχειροῦσα R || δέ || 18 φιλονείκους: φιλονίκους Duebnerus || **226**, 1 μηδὲν add. ante᾽ μηδέ cdd. || 3 δέ || δ᾽ posterius om., cdd. || 5 ἀμιλλώνενος: ἀμιλλώμενος || *[F. 156. V]* 21 αὐτούς: αὑτούς || τούτων ἀξιοῦσι πάντων: π. ἀ. τ. || 22 καί om. || **227**, 5 οὐδέ || 7 ἐμφορήσεις om. || 10 παραφροσύνη: περιφρόνησις || *[F. 157. R]* 18 κύνα — 19 ὅτι om. || 22 δέ || 23 τι ante βελτίων add. || **228**, 1 τῶν cdd.: ἰών R || κῶμ(ον deest) || 6 αὐτῶν: αὑτῶν || 10 ἐπεὶ — αἰεί om. || 11 ἄλλοτ᾽: ἄλλοτε cdd. || 14 θέλοντες om. in non. cdd. || 20 μέν post τήν add. || 21 δέ || *[F. 157. V]* 22 κατά: καὶ τά || 27 αὐτοῖς cdd.: αὑτοῖς || **229**, 1 ἀτελῶς: εὐτελῶς R || 8 δή: δέ || 13 ζηλοτυποῦντες cdd.: ζηλοῦντες || 18 αὐτούς: αὑτούς || 19 δέ || 20 τῆς om. || *[F. 158. R]* 24 ὑπέρ: ὑπό || **230**, 3 οὐδέ || 4 sq. ζωγραφούμενος ἐν Ἅιδου || 5 $\frac{1}{2}$ ὦ τινι V. l. 2. cf. Bern. I. p. XXII: ὄνῳ || 6 τόν: τό || 15 ἀγέννητον || 18 τά om. || 19 μηδέ || *[F. 158. V]* 23 αὐτῶν: αὑτούς || οὐδέ || 24 τοῦτο || 26 κατόποιος || **231**, 2 ἐμπλέκονται: ἐμπλέκωνται || 2 δέ || 7 ὑπορυέντες: ὑπορρυέντες || 8 δέ || 9 λαμπρὰ καὶ φαιδρά: φ. κ. λ. || 22 παλίντροπος: παλίντονος || *[F. 159. R]* 21 ὥστε || 24 χείρονα καὶ τὰ φαῦλα: φ. κ. τ. χ. || 26 αὐτοῖς: αὑτοῖς || **232**, 1 ἅπαντι || συμπαρίσταται: συμπαραστατεῖ || 5 ἡμῶν post γενομένων || 12 ἀνακεκραμένα || 13 οὖν post μέν add. || 15 δέ || *[F. 159. V]* 20 καί post σφόδρα add. || σφοδρότερον: σφοδρότατον || **233**, 9 δέ || 10 ζῷον φύσει εὐμετάβολον: φ. εὐ. ζ. || 14 πολλά: τὸ ἄλλα M || 14 ταῦτα *[F. 160. R]* 20 τῶν: τῆς || 22 τὸν ἑαυτοῦ repetitur || 24 Αἰμίλιοις || **234**, 1. 7 et 9 δέ || 7 ἐκεῖνο R.: ἐκεῖνον cdd. || 11 καὶ ante οὐκ add. cdd. || 12 μέν om. || 15 φασί: φησίν || *[F. 160. V]* 18 καὶ μή om. || 21 sq. κατὰ τὸ Εὐριπίδειον: ἐκεῖνο τὸ Εὐ. || **235**, 8 μηδένα || 15 μηδέ || 17 ᾧ: ὅ Leonicus || 19 ἐρυθέντα Bern.: ἐρυνθένθα cdd. || *[F. 161. R]* 21 διάφορον: ἀδιάφθορον || 22 καὶ ante πρὸς add. cdd. || 23 ἄνυτον καὶ μέλητον add. post κατηγόρους || **236**, 2 βλάψαι — 3 δύνανται om. || 7 καὶ γενναῖον - 8 ἐλευθέριον om. || 11 οὔτε || 19 παρασκευάς: κατασκευάς || *[F. 161. V]* **237**, 6 ἀμοσγέπως (cf. supra p. 99) || 7 ὑπονοῶν: ἐπινοῶν || 11 ἀρετῆς: ἀρεστῆς R || 12 δέ 14 μέν: μ᾽ || 17 σε 20 ἀπογινώσκειν || *[F. 162. R]* 20 et 24 μηδέ || 25 διαδιδράσκοντα || εἰς τό om. cdd. || 26 δέ || ἀνίαν: ἀτονίαν R || **238**, 6 τό om. || 14 αὐτῷ: αὑτῷ || 15 καὶ om. || 17 καὶ om. || 19 οὐκ ἔστιν εἰπεῖν om. || 20 τοῦτο || 24 δείνα || 25 τῆς ψυχῆς: τῇ ψυχῇ || *[F. 162. V]* **239**, 1 ἐργάζεται: ἐνεργάζεται Madvigius || τῆς ψυχῆς om. || 2 κολαζομένην: κο-

Digitized by Google

λαζομένης || 3 ταῦτα cdd.: ταὐτὰ Stobaeus || 6 λυπηρά: τυχηρά || 11 οὔτε || οἰκεῖα: οἰκία || οὔτε ἀξίωνα || 13 ἤ: οὐ || 17 ἱλαράν: ἱλαράν || *[F. 163. R]* **240,** 2 μοναδικόν: φυγαδικόν || 4 καί om. || 6 δέ || 9 τοῦτο: τοῦτον || ὁ om. || 11 οὐδέ || 12 μιμητὰ νοητῶν: ν. μιμήματα || 16 μίμησιν: μύησιν || 18 Διονύσια: Διάσια || 20 ἠσθῶσι: ἡσθῶσι || ἀναπνεύσωσιν ita suspiciebat Wyttenbachius || 21 εἶτα || 24 πεινῶν cdd.: πίνων || δέ || ἡμῖν ὁ θέος: ὁ. θ. ἡ. || *[F. 163. V]* **241,** 4 δέ || 5 καί om. || 8 αὐτοῖς: ἑαυτοῖς || 9 πορίζει: πορίζουσι || οὐδέ || 13 καὶ φαιδράν om. ||

11. Περὶ δυσωπίας.

B. III. **368,** 1 τῆς om. || 2 γῇ: φύσει || 4 δέ || *[F. 164. R]* 20 μηδέ || **369,** 3 ἧτταν cdd. || ὄψιν || 6 ἔπαινον non. cdd.: ἔλεγχον || *[F. 164. V]* 19 δέ || 22 κόλασις Matth.: κόλουσις || **370,** 6 κωλύοντα: κολούοντα || προσάγῃ: προσαγάγῃ || *[F. 165. R]* 18 προσπέπλεπται cdd.: προσπλέκεται || 19 νοῦν om. || 20 οὐδέ || 23 ἀπολείπωσιν: ἀπολίπωσιν || 25 δέ || **371,** 1 γίνεται || 9 μᾶλλον post εἰ om. || ἢ: εἰ || *[F. 165. V]* 16 τοι: γε || 17 μηδέ || 20 δέ || 24 μηδέ || **372,** 6 αὕτη γάρ add. post ἀκόλαστον || 7 πάντα: κατάντη || 9 τῶν φύσεων om. || δέ Emperius: δή || 11 δή cdd.: δέ || 12 ἀπιστοῦσι || οἷς om. || *[F. 166. R]* θέλουσιν: ἐθέλουσιν || 14 περί cdd.: παρά || μή om. || 18 ἀπέχεσθαι: ἀπέχθεσθαι || 19 μαλακισθέντα: μαλθακισθένθ' || **373,** 2 ἤδεσθαι: ᾐδέσθη || 6 εἶτα || 12 οὐκ om. || *[F. 166. V]* 14 οὐδέ || 17 ὑπαίκαλλε Bern. Symb. p. 87: ὑπέκβαλε cdd. || 18 μή add. ante δοκοῦντα || 19 δειπνήσεις: δειπνίσῃς || 21 αἴτιον om. || τοῦτο || 25 προσβιάσῃ — 26 αὖθις repetuntur **374,** 2 post μηδέ || *[F. 167. R]* 18 τόν om. || 21 δύνασθαι: δύνασαι || προτείναντος: προπίνοντος || 21 μηδέ || 23 αὐτόν: σαυτόν || 24 σέ || δέ || **375,** 4 ἀναγινώσκοντος || *[F 167. V]* 14 μήτε || 26 λαμβάνειν cdd.: λαμβάνων || **376,** 7 δότε || *[F. 168. R]* 11 δέ || 18 ὡς — ἀποτεύξεσιν om. || 21 γίνεται || δέ || 22 ἐλλείπωμεν: ἐλλίπωμεν || 22 εἰς cdd.: πρός || 24 δέ || 25 ἐστι || **377,** 4 τούς om. || *[F. 168. V]* 13 ἐθίζοντες — γναφεῖ om. || 14 μήτε cdd.: μηδέ || 16 ἠσπάσατο || 25 καί: δέ || **378,** 2 εὖ add. post αὐτῶν: αὑτῶν || 4 φιλονεικίαις || *[F. 169. R]* 15 γάμον: γάμου || καὶ περί add. post γάμου || λυσιτέλειαν add. post εἰς || 20 οὖσαν: οὐ (οὐ om. Herwerdenus) || 21 ἔσκωψεν || 24 διαφεύγειν: διαφυγεῖν || *[F. 169. V]* **379,** 5 καί om. || 7 γάρ add. p. αἰσχύνομαι || μέν om. || 8 Καλλικλέω: Καλλικλέα || αὐτοῦ add. p. δείξας || 9 τὸν δανειστήν om. || 11 δέ || 13 ξένε || 14 εἶτα || 20 δέ || *[F. 170. R]* **380,** 7, 8 et 9 δέ || 12/3 προϊέμεθα καὶ χρήματα cdd.: καὶ χ. π. || 19 μέλλω δρᾶν: δ. μ. || **381,** 2 ἀεὶ παροῦσιν: λυπαροῦσιν Mez. || *[F. 170. V]* 4 μηδέ ||

Digitized by Google

εὐτομοῦντες: εὐτονοῦντες || 5 ὁρᾷ: ὅρα Madvigius || 12 καί om. || 14 δέ || 16 εἴκοντας cdd.: ἑκόντας M. || 18 νεανίσκῳ τινι: τ. ν. || 22 οὐδέ || δέ || **382,** 4 γινόμενον || *[F. 171. R]* 6 μέγα || 9 αὐτόν: παρ' αὐτοῦ || 11 διεκρούσατο εἶπας: διεκρούσατ' εἰπών || 12 δέ bis || 16 μέν om. || 21 καί post μάλιστα add. || 21 δυσαπότρεπτοι cdd.: δυσαπότριπτοι || **383,** 1 ἐγίνετο || *[F. 171. V]* 3 ἔφη om. || *[F. 172. R]* **384,** 3 διεξελθεῖν || 4 δέ || 5 εἰπεῖν om. || 11 ᾧ: ᾗς || 16 κἄν: καί || 17 μή om. || μηδέ || 21 πείσει: post φιλότιμον add. cdd. || 22 τῆς παραγγελίας ἀδοπροεδρίας: τῆς προεδρίας || ἐκστῆναι post φίλαρχον add. || 24 παθήμασιν καὶ νοσήμασιν: ν. καὶ π. cdd. || *[F. 172. V]* **385,** 2 sq. βραβεύοντες: παραβραβεύοντες || 5 ἄλλοις post δόξαν || διδόντες om. add. a R. || 6 αὐτῶν: αὑτῶν || τό om. || 12 ἐκπίνειν cdd.: ἐκπιεῖν || 19 φ. ράσεις (sine o) || 20 δέ || *[F. 173. R]* **386,** 4 δικαίοις: δικαίως || 14 κληρωθῶσιν: κληθῶσιν || 15 οὐδέ || 19 ὑπὸ cdd.: ἀπό || *[F. 173. V]* 21 περί om. || 23 σε πρώην om. || 26 δέ || 28 ἀπό: ὑπό || **387,** 4 δέ || μηδέ || 8 σε || 9 τά om. || 10 δή: δεῖ || 13 δήμου: δημοῦ || 16 ἀναμνημονεύωσιν: μνημονεύωσιν || *[F. 174. R]* 20 προσβάλλοντες cdd.: προβάλλοντες. ||

12. Περὶ ἀδολεσχίας.

B. *III.* **302,** 4 τοῦτο 5 ἀσιγία: ἀσιγησία || 12 ἀδόλεσχον μᾶλλον δὲ περὶ τοῦ ἀδολέσχου cdd. || *[F. 174. V]* **303,** 4 δέ || 13 ἐγγίνεται || 17 δ' om. || 22 αὐτοῖς: αὑτοῖς || *[F. 175. R]* **304,** 4 συγκλίτων cdd.: συγκλιτῶν Huttenus || 11 ὑπό || 19 δέ || 20 αὐτήν: αὑτήν || **305,** 1 γε || 5 μηδέ ἀνέλληται G C N.: Bollaan: animadv. crit. in P. Moralia Lugd. Batav. 1879: ἀνειλῆται || 5 κατέχομεν: κατέχωμεν || *[F. 175. V]* 8 εἶναι ante φησίν add. || 9 βαλαντίων || 14 πᾶς ὁ λόγος: πᾶς λόγος || 18 πλεῖον: πλείων || 22 ὅτι: ἔτι || 23 οἶμαι post κόσμιος add. || 25 τῷ δ' ἑκουσίῳ: τῇ δ' αἰτίᾳ || **306,** 3 φησι post γάρ add. || τ' om. || 5 καὶ τί (cf. adn. Bernard. καὶ τί mei codd.): καίτοι || 7 τι om. || 8 τοῦτο || *[F. 176. R]* 13 λέγουσιν: φασιν || 16 ὧν om. || **307,** 7 ἐν μέθῃ om. cdd. || *[F. 176. V]* 13 τοῦτο || 17 ἀπόλλυσιν || **308,** 7 αὖθις cdd.: αὖτις Stegmannus || κόρῳ: κόρον || 11 δέ || *[F. 177. R]* 13 ὑπομιμνήσκομεν: ὑπομιμνήσκωμεν || 26 δέ || **309,** 1 et 19 δέ || *[F. 177. V]* 21 κατέσκαψεν || τὴν πόλιν om. (Bern.: „om. mei codd.") || 24 διὰ add. post ἤ cdd. || **310,** 10 αὐτοῦ: αὑτοῦ || *[F. 178. R]* 14 καὶ νοήσας post οἶμαι || 17 τοῦ ἀνθρώπου cdd.: τἀνθρώπου || 21 δέ || μηδέ || **311,** 10 δέ || *[F. 178. V]* **312,** 1 πάντα || 13 λέλοιπεν corr. in ἐκλέλοιπεν: ἀπολέλοιπεν R || *[F. 179. R]* 16 τό add. post καί || 20 αὐτῆς: αὑτῆς || 21 τε ||

Digitized by Google

ὅποι: ὅπου Stobaeus || **313,** 2 ἀπολιπεῖν: ἀπολείπειν || 4 δέ || τοιοῦτο || 6 τὸ ἀπόρρητον hic et infra: τἀπόρρητον || 7 τὸ om. δέ || 11 δέ || 15 ὥστε || *[F. 179. V]* 20 δὲ ἄλλος: δ' ὅλως || 22 ἐλέγχθη: ἐλέχθη || δέ || 25 ἐκεῖνος om. || **314,** 1 δὲ || καί om. || 2 εἶτα || 9 δέ || 13 συλλαβεῖν καὶ κρατῆσαι: κ. καὶ σ. || 16 ἐπί || 18 ἀμβλύνοντος: ἀμβλυνοντες || δὲ λόγου: λόγου δ' || *[F. 180. R]* 19 ὅρμος: ὅρμος || οὐδέ || 20 ἀγκυροβόλειον: ἀγκυροβόλιον || **315,** 16 αὐτῆς: αὑτῆς || 17 τοῦ ἀνδρός: τἀνδρός || *[F. 180. V]* 23 μάλιστα εἶδεν: μάλιστ' εἶδε || 26 προσδραμεῖν cdd.: προλαβεῖν || **316,** 2 καινὸν ἄλλο cdd.: καινόν; ἀλλὰ R || 5 εὖ: φεῦ Cobetus || 6 μέν: με || 8 οἴκαδε || 9 με || 17 οὔτ: οὐκ || *[F. 181. R]* 18 et 22 δέ || 18 et 26 Πούπλιος non. cdd.: Φάβιος || 24 οἰκτείρων: οἰκτίρων || 25 φυγῆς: ὑπερορίας || **317,** ἑαυτοῦ add. post τήν || 2 ταῦτα || 6 Φουλβίου -- Καῖσαρ om. || 7 ᾤχετο: ᾤχετ' || 14 τοῦ ἀνδρός: τἀνδρός || 15 κωμῳδοποιός: κωμῳδιποιός || 16 πρός ἑαυτόν add. ante καί || 18 δέ || *[F. 181. V]* 21 κεκρυμένους: κεκρυμμένους || 23 παλαιάν cdd.: πυλαιάν || φορτίων: φορυρῶν W || 24 εἶτα || 25 οὔτε || ἀφεῖναι cdd.: F. L. Abresch: Quaest. sel. ad Plut. Mor. cap. sel. Lug. Bat. 1878: ἀφιέναι || δέ || **318,** 7 αὐτοῦ δέ cdd.: αὐτός || 12 τῷ om. || *[F. 182. R]* 22 δέ || 24 ἄν om. || 25 ἀμωσγέπως || **319,** 1 οὐδέ || 2 αὐτούς: αὑτούς || 3 γινομένων λόγων: λ. γ. || 5 ταῦτα || δεῖ om. || 7 ταῦτα || 10 ὥστε || 16 εἶτα || *[F. 182. V]* 26 δ' οὖν om. || 27 συντέθεικε: συντέθειται || **320,** 1 δέ bis || 14 καίτοι: ὅθεν || 16 τοῖς: τοῖσι || 17 ὅπου om. || 18 ὅτι: ὁ || σε || ὦτα || 24 βούλεσθε || εἶπεν om. || *[F. 183. R]* **321,** 1ἵνα || 5 ταῦτα || 8 ἀλλαχόθεν: ἄλλοθεν || σε || 10 δέ || τῶν add. ante ἱεροσύλων Herwerdenus, Bern. || 11 καθεζόμενοι: καθήμενοι || 17 δέ || 18 αὐτῶν || 21 γίνεται || *[F. 183. V]* **322,** 7 ἄλλο: ἄλλον || ἤ add. post εἶποι || 10 πολὺ χρυσίον: χ. π. || 11 Ἐρέτρειαν: Ἐρέτριαν || 12 δέ || 20 ἐσσι: ἐσσ' Iannotius || 22 οὐδέ || ἄνους: εὖνους || 24 δέ || *[F. 184. R]* 26 περιγινόμεθα || δέ || **323,** 8 ἁλίσκουσιν: ἀναλίσκουσιν || 11 γινόμενον, G C N. Bollaan: γιγνομένων || 13 πρόχειρα: πρόχειρ' || *[F. 184. V]* 26 ἀποκαθάρωσιν: ἀποκαθήρωσιν || **324,** 3τό om. || 4 περιγίνεται || 5 προσβάλλειν cdd.: προβάλλειν || 8 ἐάν: ἄν || 13 ἕνα || 20 δέ || 24 διαφερόντως θαυμάζονται: θ. δ. || 26 τινα: τιν' || *[F. 185. R]* **325,** 4 ὅτε || 6 δέ || ἕλκων ἓν καθ' ἕνα: ἑ. κ. ἑ. ἕλκων || 11 εἶποι cdd.: σκοποῖ || 22 δέ bis || *[F. 185. V]* 23 ἔγωγε || 25 πῶς || 26 ἠρώτησας om. || 27 δέ || **326,** 1 οὕτως || πᾶν: πάνθ' || ἐστιν || 2 γε || 3 χαλινόν: χαλινῶν || 6 ἐρωτήσεσιν || ἑαυτόν: σαυτόν || τῷ add. ante σιωπᾶν || 7 ἀπείπωμεν: ἀπείπωνται || 9 ὁ post φησι add. || 16 αὐτούς: ἑαυτούς || 18 οὐδέ || 23 δέ || *[F. 186. R]* 26 οἶδεν || **327,** 5 προσδραμόντα, R: προδράμοντα cdd. || 14 ἀποκρίνασθαι: ἀποκρίνεσθαι || 15 δέ || 17 γίνεται || *[F. 186. V]* **328,** 4 δέ || 7 διδόντας cdd.: διδόντα R || 15

Digitized by Google

ἄλλασ': ἅμας || οἱ — σκάφας om. || 19 ἰξαρᾶσθαι corr. in ἐξαρᾶσθαι || *[F. 187. R]* **329,** 1 ὥσπερ ἄκων καὶ ἀπροθύμως cdd.: ἀ. καὶ ὥσπερ ἄκων || 23 ὡς om. || *[F. 187. V]* 28 δέ || **330,** 2 προδικλεγόμενον || 2 δέ || 5 ἀναπείθει ἐσθίειν cdd.: ἐ. ἀ. || 6 πομάτων cdd.: πωμάτων || 11 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 13 εὐστυχίσασιν: εὐστυχήσασιν || *[F. 188. R]* **331,** 8 εἰ: ἐν || 10 ἀλλά || ὁ om. || 13 ἀπομηκύνει: ἀπομηκύνειν || 14 ἐκείνους τοὺς λόγους: τοὺς λ. ἐ. || 19 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 25 δέ || **332,** 4 δέ || *[F. 188. V]* 7 βραχὺν δοῦναι: δ. β. || 24 δέ || 25 ἡ om. || **333,** 1, 4 et 8 δέ || *[F. 189. R]* 8 γλῶσσα: γλῶσσ' || 9 δέ || περιγίνεται || 12 αὐτούς: αὑτούς || 17 οὔτε: μήτε R || 21 Σιμωνίδιον: Σιμωνίδειον || 22 δέ || 24 βῆχα: βῆχ' || 26 δέ. ||

13. Περὶ φιλοπλουτίας.

B. III. **355,** 3 ὥσπερ: εἴπερ || *[F. 189. V]* 6 γε || 7 καί: καίτοι || 8 ὅτι om. || 10 ἡ ante ἀλυπία add. || 12 ἔστι: ἔνεστι || 13 τό: τῷ || 17 τοῦ om. || τῆς om. || 21 δέ || **356,** 10 γε || 11 πώποτε || 12 ἵνα || 14 δέ || *[F. 190. R]* 18 βάραθρα: βάραθρον || 19 εἶτα || 20 μή om. || 25 δὲ || **357,** 3 τί om. || 7 γίνεται || ἀλλά || 10 ὑφ': ἀφ' || 15 ὡς om. || *[F. 190. V]* 22 οὐδέ || 26 ἐνοῦσαν cdd.: ἐνοῦσα || **358,** 1 ἔλιγμα πλάγιον cdd.: ἕλιγμα πλατεῖαν || 3 εἰσελθὼν πρὸς ἄνθρωπον cdd.: π. ἄ. εἰς. || 10 δέ || 12 τοῦ ἀνθρώπου cdd.: τἀνθρώπου || 16 οὔτε || *[F. 191. R]* 23 αὐτῆς: αὑτῆς || δέ || 24 χρηστός: χρήσεως M || 25 οὐδέ || **359,** 1 οὐδέ || 2 μηδέ || 5 ἔνδον bis || ἔξεστι: ἐξεστιν || δέ W || 6 τοῦτο || 12 τίνα: τιν' || 13 ἑώρακας: ἑόρακκας || ἄρα: ἤ || 17 γάρ om. || 22 et *[F. 191. V]* 25 δέ || **360,** 1 et 3 δέ || 5 σε || 9 διά om. || τοῦτο || 12 δέ || 13 οὕτως || 19 εὑρόντα || 22 δεῖ om. || 24 τήν post καί add. || *[F. 192. R]* 26 τρέφουσιν || **361,** 3 ἑαυτόν: σεαυτόν || 4 πάντα || 6 τε om. || 7 μηδέ || 9 μηκώδη: μυρμηκώδη || 10 λέγεται || λέγω || δέ || 16 προσβαλλόμεθα: προβαλλόμεθα || 25 πρός ante τόν add. || 26 δέ || *[F. 192. V]* **362,** 1 οὐδέ || 4 πῶς om. || 10 φυλάττουσιν: φυλάττωσιν || 11 πάλιν om. || 13 ἄχρις: ἄχρι || 18 κατὰ τὸν Εὐριπίδην add. post μόνον || 19 ἀκόλαστα μὲν cdd.: ἀκόλασθ' ὁμιλεῖν Diog. Laert. || 20 ἀλλά om., Bern. om. codd. mei || ὥσπερ: ὡς || 21 ἄν add. ante ἀνδρός || 22 οἷς cdd.: οὕς || 24 αὐτῶν: αὑτῶν || τήν om. || ὡσπεροῦν τι: ὥσπερ *[F. 193. R]* **363,** 3 σεαυτόν: σαυτόν || δέ || 5 βαλάντιον: βαλλάντιον || 7 γίνεται || 8 λαμβάνειν: παραλαμβάνειν || 10 καὶ διδασκαλία: τῆς διδασκαλίας || 14 μηδέ || 15 δεῖ οὖν αὐτὸν ἐκείνων ποιοῦνται: τοῦ δίου βίου τὸν ἐ. π. || 16 αὐτῶν: αὑτῶν || 18 ἀμωσγέπως || παραβλέπτουσι: παρακλέπτουσι || 20 ὅτι cdd.: ἔτι Madvigius || δέ || 25 ἀκαδημία: Ἀκαδήμεια || 26 γραμμάτων: γραμματείων || **364,** 3 δέ || τε || *[F. 193. V]* 5

Digitized by Google

ἀκούσεις: ἀκούσῃ || 8 δέ || 9 οὐδέ: οὐκ || 11 δαλοῖο Hesiodus: δαλοῦ cdd. || 12 ἡ πολιάς om. || 16 φησι cdd.: φήσει R || 17 δέ || 18 οὐ || 22 τίνων τίς om. cdd. || 23 αὕτη || τις post πλοῦτος add., cdd. || **365**, 1 ἀλλ' ἄπλουτος ὁ πλοῦτος ἐστι: τυφλός καὶ ἄπλουτος || 3 ὁ om., add. a Stegmanno || 8 ἀπόπεμψαν: ἀποπέμψειας || ἄν om. || *[F. 194. R]* 10 καί: οὐκ || 16 καὶ — πλουσίων om. || 17 δέ || 18 ἐπαινέσαις: ἐπαινεῖς || 18 ὅς om. || 19 οὕτω: αὐτῷ Bryanus || **366**, 2 δέ || παρορᾶται: παρεώραται || 3 παραφερομένων: περιφερομένων || 3 τὰ ἀναγκαῖα: τἀναγκαῖα || 8 ὑπό: ὑπ' || δέ || 11 τῶν post καί om. || *[F. 194. V]* 16 καί om. || 20 ἀβέλτερε cdd.: ἀβέλτερ' || ὅς om || 25 δεομένην om. || 25 οἷς — 26 αὐτόν om. || 26 οὖσαν cdd.: ἐστιν || ἀλλ' οὐχ om. || **367**, 1 γινώσκειν || 3 δέ || τῇ om. || 5 τάγαθόν cdd.: τἀγαθοῦ || τε || ἴδῃ: εἰδῇ || 7 τε om. || 8 ἀστρονομικῶν: ἀστρολογικῶν || ὥτινι: οἷς πάντα || τά add. ante τοῦ || 9 περιδέρραια || 10 ἃ om. || 11 γίνεται || 12 τῆς om. || 17 συγκεκρότηται cdd.: συγκροτῆται || *[F. 195. R]* 20 περί om. || 21 πάντα om. || 22 λιθοκόλλητον: λιθοκόλλητα || 24 εὐωχίας cdd.: δικαιοσύνης. ||

14. Περὶ τύχης.

B. I. **236**, 2 οὐδέ || 6 ἐλών: ἑλών || 6 et 7 οὔτε || εἶδεν || 12 δέ || 16 ἐνέπλησεν || 17 γίνεται || *[F. 195. V]* **237**, 2 δέ om. || 3 οὐ καί om. || μή εἶναι add. post εὐβουλίαν cdd. || οὕτως δέ: ἥτε γὰρ || σωφροσύνης: σωφροσύνη || 4 δικαιοσύνης καὶ ἀνδρείας πῶς λόγον ἔχει μὴ εἶναι φρονήσιν τις ἐστιν ὡς λέγουσι: φρόνησίς τίς ἐστιν ὡς φασι || 5 sq. δὲ μᾶλλον: μᾶλλον δέ || τὴν add. post φρόνησιν cdd. || 17 ἤ: καί W || 25 Ἀθηναίων: θεῶν || 27 δέ || **238**, 2 πάντα || *[F. 196. R]* 2 ἔστιν — 7 τύχη add. in marg. || 8 οὐδέ || 9 ὁ Πλάτων cdd.: Πλάτων || 10 πληγή: πληγῆς || 11 προσφερομένου: προσφερομενης || δέ || ἦν add., cdd. post ἦν || 13 sq. τοῦ σώματος μέρη: μέρη τ. σ. || 14 δυνάμεως cdd.: καὶ τὰς δυνάμεις R || 16 δέ om. || τυφλὰ καὶ κωφά: κ. καὶ τ. || 21 δέ || οὐδέ || 24 τε || **239**, 2 ἐχῖνος: ἐχίνος Stephanus || 3 ὀξυβελεῖς δὲ καὶ νώτοις: ὀ. χαῖται ν. || 4 καὶ: τὰ δ' || φολίσιν || 6 δέ || *[F. 196. V]* ἄνοπλος καὶ ἀνυπόδετος: ἄοπλος καὶ ἀνυπόδητος || 9 ἀλλά || 11 ἤ om. || ἀνδρός: ἀνέρος || 13 δειναί: δεινά || πόνου: πόντου || φῦλα om. || 14 δέ: τε || 15 παιδεύματα cdd.: βουλεύματα || 16 δέ om. || ἀνθρώπους: ἀνθρώπῳ || 17 ἀλλ' om. || 18 ἡδύτατον om. || ὗς om. || ὡς νηρωτοῖς: ἀνθρώπῳ || 19 δέ om. || 21 γε: τε || 24 ποῦ cdd.: ποῖ H || **240**, 1 καὶ post τινων om. || πλείω: πῶς || 6 κατά: κατ' || 7 τε || 9 ὥστε || 10 καὶ τῆς προνοίας add. post εἶναι cdd. || *[F. 197. R]* 13 οὐδέ || 14 καὶ εἰμὲν βραχεῖα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει χαλκοτόπῳ καὶ οἰκοδόμῳ: ὅτι γὰρ τούτοις

Digitized by Google

βραχεῖα τις παρεμπίπτει τύχη || 20 προστρεπεσθαι: προστρέπεσθε || 21 καὶ τὴν Ἀθηνᾶν add. post Ἐργάνην cdd. || 22 ἔχουσιν || ἕνα: Νεάλκη Madvigius || 24 δέ || 25 τό om. post καὶ || συνεκπίπτοντα: συνεκπίπτον || 25 sq. ἀρ' ἐστιν ἐπ' αὐτῶν γράφοντα: ἄσθμα μὴ κατορθοῦντα γράφειν || **241**, 1 γοῦν: καί || 3 ἀνάπλεω: ἀνάπλεων || 4 τοῦτο || **9** καὶ ἀπόρροιαι: δ' ἀπορροαί H || φρονήσεως om. || 10 προτρίμματα: ἀποτρίμματα || ταῖς om. || *[F. 197. V]* 12 ἄλλον: ἄλλο || 19 ἐν post ἀλλ' add. || χορδῶν καὶ ἀνέσει cdd.: καὶ ἀνέσει χορδῶν || 20 ἔστι cdd.: ἔνεστιν || 22 καὶ: ἦν || 24 δέ || 25 γιγνομένων || **242**, 5 οὐδέ || 9 περιβαλλομένους: περιβαλόμενος || 9 προθέμενος: προσθέμενος || *[F. 198. R]* 16 οὐδέ || 17 οὐδὲ ὑγιεία || 18 καλῶς τούτοις: τ. κ. || 22 τοι: που || 27 μηδέ || ἀναγινώσκειν || **243**, 1 μηδὲ || οὕτως || παρακελεύομεν: παρακελευόμενος || 4 μόνον || τὸ om. || 6 γίνεται. ||

15. Πότερον τὰ τῆς ψυχῆς ἢ τὰ τοῦ σώματος πάθη χείρονα.

[F. 198. V] B III. **297**, 1 θνητῶν || 6 ἀποδοχὴν: ὑπεροχήν || 7 δέ || 9 αὐτῷ: αὑτῷ || 9 συγκρίνομεν: συγκρίνωμεν R || 10 ἴδιον: ἰδίων || 15 αὐτῇ: αὑτῆς R || 16 ἐάν: ἄν || 18 κοιλίας || **298**, 1 τῆς: τῇ || δέ || οὐκ || *[F. 199. R]* 3 τῆσδε || 5 οὖν post μέν add. || 7 τε || 16 δέ || 17 τοῦτο || 26 δέ || τοῦ νοσεῖν om. || *[F. 199. V]* **299**, 3 πυρετοί: ἀποπληξίαι || συντείνοντες: συντείναντες || 9 πᾶσι om. || 10 οὔτε bis || 12 οὐδέ || 13 εὐεξίην: εὐεξιαν || οὐδέ || 16 εἶθ' — 17 νοσοῦσιν om. || 19 ἐπί cdd.: ἐπεί X || 21 γάρ om. || 23 παρέχει om. || θεραπεῦσαι om. || 26 ἄγομεν om. || **300**, 4 ἑαυτὸν εἰς τὸ κλινίδιον: εἰς τὸ κ. ἑ. || *F. 200. R]* 5 ἐξάξῃ: ἐξάξῃ Duebnerus || 8 μένε || ταλαίπωρε || 9 δέ || 10, 14 et 15 τότε || 19 οὖν: γάρ || 22 οὐδέ || 23 ἀλλά || 24 ἐναντίοις Duebnerus: ὀλεθρίοις cdd. || 25 καὶ ante φοβερόν add. || **301**, 1 καὶ διὰ ταῦτα om.: cf. adn. Bern.: „dubito an non glossema sit sive hoc sive καὶ τούτοις" || 5 ὧν om. || *[F. 200. V]* 7 τόν om. || 9 οὐδέ || 12 ὀργιάζοντες cdd.: ὀργιάσοντες || 15 καί om. || 19 δέ || 22 αὐθάδης θυμός: θ. αὐ. || 23 δέ. ||

16. Περὶ τοῦ ἀκούειν.

B I. **91**, 1 sq. ὦ Νίκανδρε, περὶ τοῦ ἀκούειν: π. τ. ἀ., ὦ N. || 5 ἐλευθερίαν om. || *[F. 201. R]* 11 sq. συναποθέμενοι — φοβεῖσθαι om. || 13 αὐτοῖς: αὐτούς || 17 οὐκ om. || ἀποβολήν om. || **92**, 2 ζῶσιν || δέ || 7 γινόμενον || 10 οὕτως ἔδει: οὕτω σε δεῖ Duebnerus || *F. 201. V]* 14 τὸ ἀνδρειον καὶ τέλειον || 16 δ' οἶμαι cdd.: οἶμαι Bern. || προσακοῦσαι: προακοῦσαι Madvigius || 19 οὔτε || 23 γὰρ om. || 24 ἐνδῦσαν om. || 25 τῇ ψυχῇ: τῆς ψυχῆς || 25 δέ || **93**, 10 ὁμοῦ — φαυλότατον om. || ἀποπέμψαι Herch.: ἐκπέμψαι || *[F. 202. R]* 14 κἀκείνοις: κἀκεῖνα || 17 καί

Digitized by Google

om. || 18 μηδενός om. || 18 ὧν ante ὅλως add. || 19 διαμένει cdd.: διαμενεῖ Madvigius || 20 διαστρέφοιτο ἄν om. || **94,** 3 αὐτόν: αὐτόν || 4 καλῶς non. cdd.: κακῶς || 6 λόγου cdd. Herch.: λόγων || *[F. 202. V]* 15 δέ || 16 μηδέ || 17 ὄντος: ὄντως || 20 ἐπικλίνουσι || καὶ συνεπιστρέφουσιν om. || 21 αὐτούς: αὐτούς || 23 ἐκφύγοι: ἐκφύγῃ H || *[F. 203. R]* **95,** 11 σπίνθηρος: Σπίνθαρος || 12 γινώσκουσι || μήτε || 24 δέ || 24 et 25 οὔτε || 28 δέ || **96,** 1 οὐ: οὐδέ || *[F. 203. V]* 11 καὶ: τά || 12 λογουμένοις: λεγομένοις || 26 τέ om. || *[F. 204. R]* **97,** 2 εἰπόντας cdd.: λείποντας || 5 κάλιστα: κάλλιστα || 12νεωτέρους: ἑτέρους || τὸ αὐτό: ταὐτό || 18 ἐν om. || 20 γινώσκει || 22 οὐδέ || *[F. 204. V]* 24 κατορθοῦνται cdd.: κατορθοῦται H || 25 δέ || **98,** 2 οὕτως || 12 γινομένων || 15 αὐτόν: αὐτόν || 16 ἢ: μή H || 19 μήτε || 20 αὐτοῖς: αὐτοῖς || *[F. 205. R]* 25 αὐτούς: αὐτούς || 26 et **99,** 3 δέ || 8 αὐτήν cdd.: τοιαύτην || 16 ὅσοι: οἱ || γάρ om. || *[F. 205. V]* 20 παιδεύεσθαι: ἐπτοῆσθαι Xylander || **100,** 7 δέ || 10 πλάσματα: πλάσμα || 11 δέ || 14 ἡ om. || 17 τῶν om. || ὑπό || *[F. 206. R]* αὐλῶν: αὐλοῖς || 26 περιφέσειν cdd.: παρισώσεσιν || 27 περιφέρουσι cdd.: παραφέρουσι || 28 κενοτέραν || 29 ὥστε || συμβαίνειν: συμβαίνει || **101,** 7 πέμπουσιν: τέρπουσιν || εἶτα || *[F. 206. V]* 13 στεφηπλόκους cdd.: στεφανηπλόκους H || 22 οὕτω δή: οὖν || **102,** 2 οὐδέ || 5 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 6 αὐτόν: αὑτόν || 9 ἐν: ἐκ || *[F. 207. R]* 17 οὐ: μή || 20 οὐδέ || 28 ἐστι add. ante τῷ cdd. || *[F. 207. V]* **103,** 6 ὅμοιον: ὅμοιος || 8 μηδέ || 10 ἐκ: ἐν || 17 δέ || 18 εἴτε bis || 23 μᾶλλον: ἄλλο || 24 μηδέ || *[F. 208. R]* **104,** 6 ὥρας: ἄορας || 10 τερθεραπευόμενοι: τερθρευόμενοι || 12 μαθητικήν: μαθηματικήν || 17 χροίας: χρόας || 19 ὁ λόγος om., cf. supra pag. 111. || *[F. 208. V]* **105,** 3 δέ || 5 αὐτόν: αὑτόν || 7 μηδέ || 12 αὐτόν Aldina: αὑτόν || 13 δέ cdd. || 15 ἐάν: ἄν || 17 οὐδέ || 19 δέ || *[F. 209. R]* **106,** 2 ἐάν: ἄν || 13 παρὰ δὲ τῶν φιλοσόφων: πρὸς δὲ τοὺς φιλοσόφους || 14 οὐ καλῶς om. || *[F. 209. V]* 25 μήτε || **107,** 2 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 5 αὐτῷ: αὑτῷ || 8 καὶ τὸ σεμνόν cdd.: τὸ σεμνὸν καὶ Bern. || 9 ἀπορίας cdd.: ἀπειρίας Xylander || 10 ἐξαίρει: ἐξαιρεῖ W || 11 δέ || μέγα: μέτριον || 15 γινόμενον || 18 μηδέ || 19 ἐπιστάμενος: ἐφιστάμενος || *[F. 210. R]* 20 οὐδέ || 23 ἑλκομένους: ἑλκομένους || 24 δέ || **108,** 5 οὔτε || 10 οὕτω || 12 μήτε bis || 15 ἄνωνιν: ὄνωνιν || 17 τινός: τινές || *[F. 210. V]* 18 πιθανότητα: πιθανότητος || 19 ἄλλως γέ πως cdd.: ἁμωσγέπως R || 25 et 26 δέ || 27 ὑποκοριζόμενος μελίχρουν cdd.: μ. ὑ. || **109,** 1 ὁ om. || αὐτόν: αὑτόν || 3 καὶ φιλόλογος om. || 8 ἕκαστον om. || *[F. 211. R]* 23 πᾶσι: πάσης || 26 ἀνέμφατος cdd. Herch.: ἀνέμφαντος || **110,** 5 τῆς om. || 6 ἀηδίου: ἀηδία || *[F. 211. V]* 13 et 15 δέ || 16 ἐμβάλλοντες: ἐμβαλόντες || 18 χαριέντως: χαρίεντος || 22 δέ || 22 ἀνεύθυνος cdd.: ἀνευθύνως || προάγων: προσάγων || 28 αὐτῷ: αὑτῷ || **111,** 3 γίνεσθαι

Digitized by Google

6 ἀφορήτως: θεοφορήτως || 8 Σωκράτην || 9 Ὑπερίδην || *[F. 212. R]* 12 et 16 δέ || 17 ἢ: καί || 25 εἶπεν || 28 ἀνόητος om. || **112,** 1 ἄν om. || *[F. 212. V]* 9 οὔτε bis || 10 οἵ τε: οἱ H || **113,** 1 sq. κακῶς ἀκούσωσι cdd.: ἀ. κ. || *[F. 213. R]* 13 τῷ post καὶ add. || 22 μηδέ || 26 γίνεσθαι || 28 δέ || *[F. 213. V]* **114,** 5 πρὸς τὰς cdd.: πρῶται || 12 φοβηθέντας cdd.: φοβηθέντα || 21 τά om. || 23 διά || τούς: αὐτούς || 25 ἀναίρεσθαι: ἀνερέσθαι || 27 δέ || *[F. 214. R]* 28 πρὸς ἑτέρους om. || **115,** 3 αὐτούς: αὑτούς || 9 καί om. post ἀλαζονείαν cdd. || ἰόντες om. cdd. || 10 περιλαβεῖν cdd.: περὶ τὸ λαβεῖν || 12 γελῶντας: γέλωτας || 14 οὐδέ || *[F. 214. V]* 27 αὐτούς: αὑτούς || **116,** 4 οὐδὲν ὄντι: οὐδενότι || 6 οὐκ om. || 8 γίνεται || 11 τοῦ δέ: τοῦ || 18 αὐτῶν || *[F. 215. R]* **117,** 3 δέ || 4 ἐντεθέρμακεν: ἐντεθέγμακεν || 4 οὐδέ || 5 οὖν om. || 8 μηδέ. ||

17. Περὶ τοῦ πότερον ὕδωρ ἢ πῦρ χρησιμώτερον.

[F. 215. V] B. *VI.* **1,** 12 ἑκάτερος cdd.: ἑκατέροις || 14 τοῦτο: τοῦτ' || 18 ἆρα || **2,** 3 et 4 δέ || 9 ὅταν: τοῦ || 10 δέ, οὐδέποτε || 11 ἐπί: ἔτι || δέ om. cdd. || 13 μέν post δῆλον add. || οὕτως: ὄντως M || 14 μάχῃ cdd.: τύχῃ W || 16 ὅτε || ἀρετή: εὑρετής || *[F. 216. R]* 18 καί om. || **3,** 1 δέ || 2 πιών: καταπιών || 3 ἡμῶν: ὑμῶν || 4 δέ || 7 παρόντων: γὰρ ὄντων M || δέ || 8 γενεῶν: γενῶν || 9 ἀπείροις: ἀπύροις || 13 οὐκ: οὐδ' || 15 τῶν: τῷ || δὲ ὄντως: γ' ἐντός || τοῦτο || 16 ζωή (cf. adn. Bern.: scr. vid. ζωή (adiect.) cum quibusdam codd.): ζωῆς || φύσεως: φύσις || 18 ταῦτα || 19 οὐδέ || 20 et 21 δέ || *[F. 216. V]* 22 με post τι add., cdd. || 23 μεν cdd.: με || 24 πάνθ' om. || βλέπομεν: βλίττομεν W || 25 πύρ: πυρός || **4,** 2 γίνεται || 4 ῥᾷον cdd.: ῥέον || δέ || 5 μή: μήν || 7 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 10 δέ || τοῦτο || 13 πολυπλασιαζόμενον: πολλαπλασιαζόμενον || 15 δαπανῶν: δάπανον || 16 μετριότησιν: μετριότητι || 16 ἤ om. || 17 αὐτοῦ cdd.: αὑτοῦ || 17, 20 et 23 δέ || 22 ἀναίσθητα: εὐαίσθητα || *[F. 217. R]* 23 ψυχρόν Patzigius: ὑγρόν || 24 οὕτως || ἀνθρώπων: ἀνθρώπῳ || **5,** 1 τῶν om. || 2 ἐάν: ἄν || 4 τε || 6 τὸ λεῖπον: τέλειον || 8 et 10 δέ || 11 ἄν om. codd. (add. a Bern.) || καὶ ἀναιδέστατον: καὶ ἐνδεέστατον M || 13 τῆς sine ὁ W || 16 δέ || οἶνον: ἄοινον δέ || 22 δέ || μὲν γῆ: γῆ μέν || *[F. 217. V]* **6,** 6 δέ || 9 ἐνεργῶντα cdd.: ὀργῶντα || 11 πᾶσιν ἤ om. || 13 δέ || 14 τὸ ὕδωρ om. || 15 αὐτόφθειρα: αὐτῷ φθορά || 29 λιμνῷα: λιμναῖα || 20 διεξόδοις: ἐν ἀδιεξόδοις cdd. || μοχθηράν: μοχθηρά || **7,** 2 οὕτως || 3 ὡς: πῶς || *[F. 218. R]* 6 τοῦτο || 7 ὑστερόμενον: οὗ στερούμενον || 8 τοῦτο add. post ἐστιν || τοῦτο ante καὶ om. || 9 ὅτε || 11 ὑγρά cdd.: νεκρά || 12 δέ || 13 ἐκ σαρκουφθορᾶς: ἐν σαρκιφθορᾶς || 13 δέ || 15 ξηρῶν cdd.: ξυρῶν || 17 πυρός om. || ἀναισθητότερα: ἀναισθητότατα R || 20 πρὸς τὰ μείζω cdd.:

Digitized by Google

πρὸς ἐκ τῆς ἀπουσίας || **21** διαφορά: διαφθορά || **22** οὐχ om. || ἀλλά || **23** φυτά: ψυχχά || 24 οὐδέ || γὲ || ἡ τοιαύτη φύσις: εἰ τῇ αὐτοῦ φύσει || **8,** 4 ὡς πυρός om. || 7 ὠφέλιμον || *[F. 218. V]* 8 καὶ: ὅ || 9 τῷ ἑτέρῳ: τοῦ ἑτέρου || 11 θῆξιν: θίξιν || 16 οὐδέ || 17 δέ || 19 μᾶλλον om. || 23 αὐτοῖς: αὐτοῖς || **9,** 1 τοῦτο || παρέχειν: ὑπερέχειν || 3 πολλοῖς: πολλῆς || 5 οὕτως 7 δεομένην: δεόμενον || ὑπερέχον om. || πολλάκις add. post ῥητέον || 9 γε *[F. 219. R]* 10 μόνῳ: μόνοι || οἱ om. add. a R || 11 τε: τί || 12 ἀλυσιτελέστερον: λυσιτελέστερον || 14 τοῦτο || 22 δέ || 23 τό cdd.: ἀπό || 25 τήν ἡμέραν: ἡμέρας || καί om. || 26 οὐδέ: οὐδέν || **10,** 1 ἦ: εἴη || 3 οὐ: οὖ || κρα: κρᾶσις || 8 ἐνεργαζομένῳ: ἐνεργαζομένου || 9 δέ. ||

18. Περὶ δεισιδαιμονίας.

[F. 219. V] B. I. **403,** 3 καί cdd.: τοῖς || δέ || 4 καί cdd.: τοῖς 5 ἐμπεποίηκεν cdd.: πεποίηκεν || 7 μοχθηρότερον cdd.: μοχθηρότατον ἔοικεν || 8 ἀπάτη cdd.: πληγή || 9 ἀνθρώπων: ἄρθρων || 12 ἀλλά || οὐδέ 16 τῶν post κατά add., cdd. || *[F. 220. R]* **404,** 1 ἄρα || ἦσθα ἄλλος || 4 οἰκτείραι: οἰκτίρειν || 13 καί: δέ || 15 τε: μέν || 17 ἀκίνητος: ἀκίνητον πρός om. || 24 τῆς om. || 26 ὑπὲρ κουφότητα: ὑπὸ κουφότητος || 27 δέ 28 καὶ add. post δή || *[F. 220. V]* **405,** 2 δέ || 11 et 12 ὁ om. || 12 δέδιεν || 19 μουσῶν: νόσου || *[F. 221. R]* 26 φαρμάκων: φάσματα || 28 ἐκ τῶν ὕπνων ἐκδιώκει τοῖς ὀνείροις: ἐκδιώκει τοῖς ὁ. ἐκ τ. ὑ. || **406,** 7 ἀνθρώποις add. cdd. post γόητας || 11 κάλλει: κάλει || 13 βάρβαρα || 14 σαββατισμούς: βαπτισμούς Bentleius || 20 μὲν om. || 21 δέ || αὐτῶν: ἑαυτῶν *[F. 221. V]* 23 εἰς om. add. a H || **407,** 1 ἔδωκαν ἡμῖν οἱ θεοὶ προῖκα: ἡμῖν προῖκ' ἔδωκαν οἱ θεοί || 2 σεαυτῷ: σαυτῷ || 5 τοῦτον: τοῦτο || 6 ἀληθείας: ἀθλίας || 9 ἀποστρέφεσθαι cdd.: ἀναστρέφεσθαι || 10 οὐδ' ἴδιος om. cdd., add. a Matthaeo || 13 et 14 δέ bis || 19 et 20 ποῦ: ποῖ || *[F. 222. R]* **408,** 3 ἀμειλιχίους: τοὺς μειλιχίους || 5 ὁμόνοιον: ὁμόνοιαν || ὁμόνοιον εἰρήνην: εἰ. ὁ. || 6 εἶτα || 9 δυστυχεῖς: δυσχερεῖς Valckenarius || 11 αὐτούς om. non. cdd., cf. Bern. Symb. p. 61 || 12 ἀναποστάτους cdd.: ἀνυποστάτους Meziriacus || λαμβάνοντας om. cdd. || 14 οἱ om. || 18 ἀποσπᾶν cdd.: ἀπόσπα || *[F. 222. V]* 26 τινός cdd.: τινές || **409,** 2 κεράννυται om. || ἐμπίμπλανται: ἐμπίπλαται || πολυφόστατον: πολυφαντάστων || 3 μεν: τινῶν || μὲν post χαλεπάς om. || 6 καὶ θεῷ τῷ μὴ παθεῖν ἐκπέφευγεν, ἀφυλάκτῳ προσδοκεῖν αὐτῇ πεποίηκεν cdd.: τῇ περιττῇ πρὸς ἅπαν τὸ δοκοῦν δεινὸν εὐλαβείᾳ λανθάνει ἑαυτὴν ὑποβάλλουσα παντοίοις δεινοῖς || 13 ταύτῃ om. || τὸ δὲ ἐμπαθές: δὲ τὸ ἐ. || 18 ἀλλά || ὥστε om. cdd. || τὸ: τῶν cdd. 19 τὸ om. || *[F. 223. R]* 23 παρεῖναι cdd.: καθιστᾶν || 24 ὅσα cdd.: ὅσσα || 26 ἀεὶ ὄντα: ἀίοντα || **410,** 2 δὲ om. || 3 αὐτάς: αὐτάς || 4 κουφό-

Digitized by Google

τητα: κωφότητα || 7 δέ || Ἀγα(ύη om.) || 9 μήτε bis || 12 οὐ om. || 14 μὲν οὖν: μὲν Pflugkius || τοὺς om. || 15 κακούς om. || δέ: μέν || 17 τὸ πατρικὸν — κηδεμονικόν om. || 19 μὲν om. || 20 σώματα εἶναι cdd.: εἴδη ποιοῦσι || *[F. 223. V]* 24 μετὰ βίας: εὐμενείας || 26 καλῶν add. post ὠφελούντων cdd. || **411**, 6 γὰρ: γάρ τ' || 7 τε || 9 δέ || θεοὺς add. post Πίνδαρος cdd. || 10 ἄλλοτε || 12 ἐὰν: ἄν || 14 αὐτῷ: αὑτῷ || 16 τό om. || 18 ἀλλ' ἅπαντα: ἀλλὰ πάντα || 19 τῶν om. || σπαθᾶται cdd. Herch: ταράττεται || 20 οὕτως: οὗτος || ἀλλά || *[F. 224. R]* 20 εἰ καί om. || 21 τό: τι || 23 αὐτῷ: αὑτῷ || 26 αὐτόν: ἑαυτόν || **412**, 1 ὡς om. || 2 ἄνθρωπος om. || 4 αὐτόν || τὸν νοῦν cdd.: οἴεται || τε: θ' || 6 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 7 καί ante ἀήθεις add. || 8 ἀτόπους: τόπων || 10 αὐτοῦ: αὑτοῦ || αὐτόν: αὑτόν || 16 πολιτ(ικάς om.) || 19 οὐδέ || *[F. 224. V]* 25 πεπειραμένου cdd.: πεπεισμένου || **413**, 3 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 5 δέ || 6 περιθυόμενος: περιθειούμενος H || 7 καί om. || 10 τηρίβαζον: Τιρίβαζον H || *[F. 225. R]* 16 γινόμενον || 18 αὐτόν: αὑτόν || 20 κακοδαίμων: κακόδαιμον || 21 ἑαυτόν om. || 25 οὕτως || 26 ὥστε || **414**, 1 μεσσηνίους: Λακεδαιμονίους || 6 δέ || Νεικίας: Νεικίᾳ || 7 Μείδας: Μίδας || 10 εἶτα || *[F. 225. V]* 11 ἢ cdd.: τε καὶ || 14 ποδῶν: περιόδων Xylander || 13 γενομένης — 14 σελήνην repetuntur 14 post σελήνην || ἀπαντῆσαν δέ: ἀπάντησις || 15 ἐμπεσόντος cdd.: ἐκπεσόντος || 18 γλαυκεοράβδοις: Γλαῦκ' ὅρα βαθὺς Canterus || γυρέων Polus: γυρῶν || 21 τοῦτο || 25 ἐρευδέος: ἐρεβώδεος || **415**, 1 ἀρότρου cdd.: ἀρότου || τε post Διί add., cdd. || δ': θ' || 4 κελεύει: κελεύειν || 5 εἶτα || 10 δός μοι: δός με || *[F. 226. R]* 13 ἀλλά || Ἰουδαίοις: Ἰουδαῖοι || 13 συμπάντων: σαββάτων || ὄντων || 15 ἀλλά || 18 παραστατικοῖς: περιστατικοῖς || 20 βελτίω: βελτίων || 20 δέ || οὐδέν om. cdd. || 25 τούτοις cdd.: τοῖς || **416**, 1 et 3 δέ || 2 οὐδέ || 10 γινόμεθα || *[F. 226. V]* 17 γε || 19 Κιμμερίους — ἥλιον om. || 21 θεοὺς εἶναι: θεοὺς Schellensius || 24 τούς om. || 25 μηδέ cdd.: μητ' || **417**, 2 δε.έδεται || 6 θυάδα cdd.: θυιάδα Bergkius || 8 εἶπεν || *[F. 227. R]* 10 οἱ δεισιδαίμονες om. || 11 ἀείξασα: ἀΐξασα || 15 φρονήσουσι cdd.: φρονοῦσι || 18 οἷον cdd.: ὅσον H || 21 δέ || 22 εἴη: ἦν || 25 ἀλλά || 25 ἄν πρὸς add. ante τούτους || ἐδει κατατοξεῦσαι τούς om. || **418**, 2 γράφοντας καὶ λέγοντας: λ. καὶ γ. || 9 πιμπλάναι cdd.: πιμπράναι || *[F. 227. V]* 16 δ' || 21 αὐτῷ: αὑτῷ || 23 κἂν δέδεε καί cdd.: καίτοι || 23 γε om. || 24 καί om. || 26 τά: ἀλλά || **419**, 1 ἀλλά || 3 σε || μή: μοι || 5 δέ || ἀποθνεῖν γὰρ φοβεῖται: φ. γὰρ ἀπιστεῖν || 6 καὶ δὲ: καίτοι γ' || 7 ἐπαιωρούμενος: ἐπαιωρούμενον || οὕτω καὶ οὕτως om. || τῷ φόβῳ: τὸν φόβον || 8 ὡσ - αὐτοῦ om. || 9 μακαρίσειεν || *[F. 228. R]* 10 ἐλευθερίαν: ἐλευθέριον || 12 τοῦ cdd.: ὥστε || 14 συναίτιος om. || 19 οὐδέ bis || σελήνης om. cdd. || 27 δέ || **420**, 3 τοιαῦτα: τοιούτοις || 4 δέ || 5 ἀλλ' add. ante οὐκ || οὖν om. || 6 et 7 μήτε || *[F.*

Digitized by Google

228. V] 15 μορφήν om. || ἀλλάξαντι: ἀλλάξαντα || 17 γινώσκοντες || αὐτῶν: αὑτῶν || 18 δέ || 19 κατέσφαζον om. || 20 δέ || 22 ἔτι δέ: κρότου τε || 23 πάντα om. || 24 γενέσθαι cdd.: γίγνεσθαι || 25 βόησιν cdd.: βοήν || τῶν θρήνων om. || 28 δέ || **421**, 1 αὐτῆς: αὑτῆς || *[F. 229. R]* 4 et 7 δέ || 12 δέ: οὖν || 12 ἀσφαλῶς — συμφερόντος om. || 15 οὕτως. ||

19. Περὶ πολυφιλίας.

B. I. **225**, 1 οἰόμενος: οἰόμενον || 4 σοφίας: σοφίης Sextus Empiricus || 6 δέ || 9 γε || *[F. 229. V]* **226**, 3 αἴτιον cdd., Chr. Langsdorfius: Exercit. Plut. Marburg. 1878: ἐναντίον W || 4 εἰς cdd.: πρός || 5 ἔρως om., Herch., Chr. Langsdorfius: add. a Madvigio || 6 δυναμένοις cdd.: δυνάμενος || 7 δέ || 10 ἀρρώμενος: κἰρόμενος || 11 ἄγρευμα || 12 ἄχρηστον cdd.: ἄπληστον || 15 πράττοντα cdd.: πράττοντας || 16 καὶ add. ante φιλίας cdd. || 17 τόν: τὸ R || *[F. 230. R]* 26 αὐτόν: αὑτόν || **227**, 1 ἑταῖρον καὶ ἑταῖρον ὡς ἕτερον οὐδέν ἐστι ἄλλο πλήν cdd.: ἑταῖρον ἕτερον οὐδέν ἐστιν ἤ || 6 καί om. || 8 λαμβάνοντες om. || 9 οὕτως || ἡ ψυχή: τῇ ψυχῇ || σφόδρα πέφυκεν non. cdd.: σφοδρὸν πεφυκός || 10 δέ post πολλούς add. || 13 τὸν τοῖς om. || μή: μήτ' || 14 μήτε || γενημένον: γεγενημένον || 16 ἄλλον cdd.: ἄλλου || 17 θρυλλούμενον cdd.: θρυλούμενον || 18 ἄλλων: ἀλῶν || *[F. 230. V]* 26 αὐτῆς: αὐτῶν || 26 et 27 οὔτε || **228**, 1δή: δ' ἡ || 4 κρίνοντα cdd.: κρίναντα || 5 ἃ om. || 6 πρός: πῶς || 7 ποῖα δή non. cdd.: σκεπτέον || 8 δοκιμασία cdd.: δοκιμάσαι || 12 ἀποδυομένους: συναποδυσομένους || τε αὐτῶν: θ' αὑτόν || 15 γάρ om. cdd. || 20 et 23 δέ || *[F. 231. R]* **229**, 2 συμπεφυραμένον cdd.: συμπεφυρμένον || 3 sq. οὕτω — λυμαινομένους om. || 10 ἐρείκην cdd.: ἀπαρίνην || 16 αὐτῶν || 19 δεῖ om. || παραλαβών cdd.: παραλαβόντας || 24 συνημερεύειν: συνδιημερεύει || *[F. 231. V]* **230**, 3 διέκρινε || 14 δέ || 16 γίνεται || 18 τρόπος cdd.: τρόπον || γάρ om. || ἄλλον cdd.: ἄλλων || 23 δέ || **231**, 1 *[F. 232. R]* 7 et 10 δέ || 12 ἀμελεῖται || 15 ἠγνόησα om. cdd. praeter D || 16 πάρεστι: παρέστην || 17 σε || 22 ἔοικεν || ἐμποιεῖν cdd.: ἀνταποιτοῦσι || 23 δεῖ τόν om. || 27 δυοῖν cdd.: δυεῖν || **232**, 3 ἐκκάμνειν: συγκάμνειν || 5 χρή cdd.: χρῆν || μετρίαν cdd.: μετρίας || 6 φιλίαν cdd.: φιλίας || *[F. 232. V]* 8 δέλγητρα cdd.: στέργηθρα H || 9 ἃ τροπώσασθαι: ἀπό τ' ὤσασθαι || 10 ἐπιδιδόντα: ἐνδιδόντι || προσάγοντα: προσάγοντι || 11 ὡς: ὦ || 12 κελεύομεν μετρίως cdd.: κελεύωμεν μετρίας || 16 τόν: τό || 19 εἰσιοῦσα cdd.: εἰσιοῦσαν || 21 οὐ add. ante πάνυ || 22 σοφιστοῦ cdd.: σοφοῦ || 23 ὃς om. || 25 ἐπείπερ om. || **233**, 1 καί: μηδέ || τῶν φίλων: τόν φίλον || 2 τε om. || *[F. 233. R]* 11 τοῦ: τούς || 14 οὐδέ || 20 Πειρίνθῳ: Πειρίθῳ || 21 πέδαις ἀχαλκεύτοισιν ἔζευκται πόδας: κἰδοῦς ἀχαλκεύτοις συν-

Digitized by Google

ἐζευκται πέδαις || 26 οὕτως || **234,** 1 ἄλλοις om. || 2 αὐτήν: αὐτῆς || 5 τῇ om. || *[F. 233. V]* 11 οἴονται: οἷόν τε || 13 προαιρέσεως cdd.: προαιρέσεις || 15 ἀμωσγέπως: ἀμωσγέπως || 16 ἐγγινομένης || 17 οὐδέ bis || ἄδολον cdd.: ἄνισον || 18 δεῖ om. || 23 καὶ αὐτόν || 24 μήν: μή || 26 πολύφρονος cdd.: πολυχρόου || **235,** 3 τυφότητι: στυφότητι || ἀπορροίας: ἀποῤῥοάς H || 4 ἀναλαμβανούσης || *[F. 234. R]* 9 τῷ αὐτῷ || 10 συναγινώσκοντος: συναγιγνώσκοντος || 15 ὑπ': ἐπ' cdd.: || αὐτῶν cdd.: αὐτῆς || 16 δέ bis || 17 δέ. ||

20. Περὶ φιλαδελφίας.

B. III. **242,** 1 διοσκούρων cdd.: Διοσκόρων || 2 καλοῦσιν || *[F. 234. V]* 14 σοφιστάς cdd.: σοφούς || 16 δέ || 20 πάντες om. || **243,** 7 ὅμματα || 8 πάντα om. || ***fol. 234. V.*** desinit in συμπράζεως = B. **243,** 9 || *[f. 242 R]* = *B 245,* 7 incipit a ζῆν || 9 οὐκ om. 11 πάτερ cdd.: πάτερ; || Madvigius 12 σκιάν: σκιάν; idem || 16 πεποίηκε: ἐμπεποίηκε || 18 ὁ om. cdd. || 22 οὕτως || 23 ἐν om. || **246,** 1 ἄτερος: ἄτερος || 2 δέ || ἀλά (!): ἀλλά || 5 ταῦτα || 6 δὲ || *[f. 242. V]* 19 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 20 ἑαυτούς om. || **247,** 5 τοῖς cdd.: καί || 6ὅσους cdd.: οὓς || *[f. 242. R]* 9 ἀεί — καταλυομένοις om. || **248,** 1 ξέρξης cdd.: Ἀρτοξέρξης Palmerius || 7 αὐτοῦ: αὑτοῦ || *[fol. 243. V]* 10 καὶ ἀγαθοὺς ἐκείνους cdd.: ἐ. κἀγαθούς || 15 καὶ λέγοντες om. || 19 τὸν ἀδελφόν: τὸ ἀνάδελφον || 25 μούσας add. post ὠνόμαζον || **249,** 3 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 6 φιλαδελφίας: μισαδελφίαν || 9 ἕλκεσι || fol. 243. V desinit in verbo πρός = B **249,** 11 || *[F. 235. R =]* B **253,** 12 incipit a: κτώμενον || 20 αὐτούς: αὑτούς || 26 ἤ om. || ἄλληλα: ἄλλα || 27 δέ || 28ὥστε: ὡς || **254,** 4 πατέραις: πατέρες || 6 ὀνομάζοντες: ὀνομάζουσιν || *[F. 235. V]* 11 δέ || 14 οὔτε || 18 γίνεται || 23 δέ || **255,** 5 τῶν ἀδελφῶν cdd.: τοὺς ἀδελφούς || 6 κοινούμενον cdd.: κοινουμένους || 8 ἑτέρων ἑτέρως cdd.: ἑταίρων ἑτέροις || αὐτοῖς: αὑτούς || 9 τε || *[F. 236. R]* 10 διοσκούρων cdd.: Διοσκούρων || 11 τοῦ ἀδελφοῦ: τἀδελφοῦ || 21 εὐγνωμονοῦντας: εὐγνώμονος || 26 ὑποβαλλόμενοι: ὑπερβ. || **256,** 3 ἀποδεδωκότες: ἀπολωλεκότες || 8 διατέμνοντες: διατεμόντες || 10 δόμα: δῶμα || *[F. 236. V]* 15 περιγινομένους || 18 et 21 δέ || 25 ἀγνωμονευόμενος: ἀγνωμονούμενος W || **257,** 1 et infra τοῦ ἀδελφοῦ: τἀδελφοῦ || 6 δέ || *[F. 237. R]* 11 ἀεί: ἐστί || 13 χρήματα || 14 διπλάσια || 14 εἰ: ἢ Amyotus || 15 et 18 δέ || 17 πλέονι cdd.: πλείονι || 18 ἐγγίνεσθαι || 19 οὕτως || 19 et 22 δέ || 23 ἐμποιοῦσι cdd.: ἐμποιοῦσαι || **258,** 5 et 6 μήτε || *[F. 237. V]* μὲν οὖν cdd.: γοῦν || 10 Λεύκουλλος: Λεύκολλος || οὐκ om. || τοῦ ἀδελφοῦ πρότερος: πρότερος τἀδελφοῦ || 11 αὐτοῦ: αὑτοῦ || 14 τῷ ἀδελφῷ cdd.: τἀδελφῷ || 18 τὸν ἀδελφόν om. || αὐτῆς: αὐγῆς Emperius || 24 ἐγγίνονται || 28 ἔχοντα om. || δέ || **259,** 2 ὡς τόν om. || 4 φιλομαθῆ: πολυμαθῆ Polus ||

Digitized by Google

φιλάνθρωπον — 5 ἀσθενῆ om. *[F. 238. R]* 9 ὁδόν τινα: ὄνωνιν || 17 et 21 δέ || *[F. 238. V]* **260**, 8 εὐρυόδους: εὐρυεδοῦς Plato || 10 καί om. || 12 ὥσπερ: ὡς || ὁ om. || 17 δέ || ἀτυχῶς: ἀτυχεῖς || 20 αὐτῶν: αὑτῶν || 25 μηδέ || **261**, 2 περιιστῶντες edd.: περιιστάντες || 8 τῶν om. || *[F. 239. R]* 14 ἀμωσγέπως: ἀμοσγέπως || 16 ῥωμαλεώτερον edd.: ῥωμαλεώτατον R || ἔχοντος: ἔχοντες || 19 αὐτούς: αὑτούς || 20 λέγειν οὐ: φέρειν οὐ || 22 αὑτούς: αὐτούς || **262**, 7 εὐμενεῖς εἰσι καὶ δολιχοδρόμοι παλαισταῖς φίλιοι: φ. κ. δ. π. ἐυμενεῖς εἰσι || *[F. 239. V]* 10 et 18 δέ || 11 τῆς om. || 12 τοῦ ἀδελφοῦ || **263**, 1 sq. οἱ δὲ — πράττοντες om. || 6 λυπῶσιν || *[F. 240. R]* 9 ἐπιτεθειμένης: συνεπιτιθέμενης || 11 δέ || οὐδέ || 12 ἂν om. edd.: add. a Madvigio || 20 δὲ || ἐγγίνονται || διά: περί || **264**, 4 || μείζονας: μείζονα || *[F. 240. V]* 16 τοῦ om. || 18 et 20 δέ || χαλεπαίνουσι || 23 μετά || 25 Καπίωνα: Καιπίωνα || 28 μήτε || **265**, 2 Καπίωνος edd.: Καιπίωνος *[F. 241. R]* 3 καπίων edd.: Καιπίων || 4 αὐτοῦ: αύτοῦ || 6 καί δὲ πολλή: δ. π. καί || 7 ἤ om. || 8 τὰ ἄλλα: τἄλλα || 16 αὐτοῦ: αύτοῦ || 18 τοῦ ἀδελφοῦ: τἀδελφοῦ || 19 καί om. || 20 δέ || 23 τῶν om. || *[F. 241. V]* **266**, 2 ἐν om. || 3 φιλόνεικον edd.: φιλόνικον || 5 διαστάντες: διαναστάντες || 6 Ἐδήψῳ edd.: Αἰδηψῷ M || 14 παρά: περί || τούς om. || 15 φιλονεικίᾳ edd.: φιλονικίᾳ || 20 καί om. edd. || 22 οὐκ ἐστιν ἀντειπεῖν: καὶ μάλα || 24 φιλονεικίας edd.: φιλονικίας || 24 μηδέ || 25 προσθέντας: προστιθέντας || fol. 241. V desinit in τήν = B. III., 266, 26. ||

INDEX:

	Pag.
Prooemium	43
Caput I. Codices Moralium describ.	45
Caput II. De Moralium ordine	75
Caput III. De codicum generibus	88
Caput IV. De Plutarchi Moralium codice Vindobonensi Philosoph. gr. 129	92
1. De liberis educandis	93
2. Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus	95
3. De sera numinis vindicta	98
4. Quomodo adulescens poetas audire debeat	101
5. De cohibenda ira	104
6. De curiositate	105
7. De utilitate ex hostibus capienda	107
8. Quomodo adulator ab amico internoscatur	108
9. De se ipsum citra invidiam laudando	112
10. De tranquillitate animi	113
11. De vitioso pudore	116
12. De garrulitate	117
13. De cupiditate divitiarum	119
14. De fortuna	120
15. Animine an corporis affectiones sint peiores	121
16. De auditione	121
17. Aqua an ignis utilior	123
18. De superstitione	124
19. De amicorum multitudine	126
20. De amore fraterno	127
Tabula prima.	
Tabula secunda: Stemma codicum in Plutarchi Moralibus.	

Digitized by Google

De Apulei et Albini doctrinae Platonicae adumbratione.

Scripsit

Thaddaeus Sinko.

Quintum iam fere praeterlabitur lustrum, ex quo (a. 1879) Freudenthalus tertio fasciculo studiorum ad litteras Alexandrinas pertinentium [1]) eam, quae sub Alcinoi cuiusdam antea ferebatur nomine, placitorum Platonis expositionem (Λόγος διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων) Albino vindicavit [2]), philosopho Platonico, Cai sectatori [3]), quem a. 152 p. Chr. n. Smyrnae Galenus audiebat [4]). Sic postquam opusculi aetas definita est, nihil facilius esse videbatur, quam ut illud cum alius philosophi Platonici eiusdemque Albini coaetanei libello, qui de eadem est re, compararetur. Sed frustra apud Freudenthalum Apulei quaeres mentionem, cuius disputatio de Platone et eius dogmate Albini sospitatoris aciem fugit, vel saltem e memoria eius excessit. Hoc quidem excusari potest, quod Prantelius, cum falsi Alcinoi aetate nondum cognita, quae logicorum apud Occidentales essent fata, enarraret, et in introductionem illam in philosophiam Platonis sagaciter inquireret [5]), nullam eius

[1]) Hellenistische Studien, Heft 3, der Platoniker Albinos u. der falsche Alkinoos, Berlin, Calvary, 1879.

[2]) L. l. p. 297 sqq.

[3]) L. l. p. 245. Servatus est in indice Platonicorum in Alcinoi editione Oxoniensi (a. 1667 p. 98 sq.) publici iuris facto, hic titulus: Ἀλβίνου τῶν Γαΐου σχολῶν ὑποτυπώσεων Πλατωνικῶν δογμάτων βίβλοι ι.

[4]) Galen. de propr. libr. 19, 16. Kühn.

[5]) Carl Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, Leipzig, Hirzel, 1855, I p. 610 sqq..

Digitized by Google

libelli conspexit necessitudinem cum opusculo περὶ ἑρμηνείας intercedentem, quod ab Apuleio scriptum, vel potius e Graeco exemplari translatum esse, persuasum habuit et in quo explicando multum laboris posuit [1]). Magis mirum est illam necessitudinem minimi factam esse a Hugone Kleistio, qui philosophiae moralis ab Apuleio descriptae fontem ignotum constituere maluit, a philosopho quodam Academico e diversis diversarum sectarum placitis conflatum [2]), quam eam cum Albini comparare doctrina, praesertim cum ipse hanc protulerit sententiam: „Academicorum nescio an solus Alcinous, Apulei fortasse aequalis, nonnulla in omnibus philosophiae partibus exhibeat, quae propius ad quaedam Apulei placita accedant" [3]). Cuius sententiae immemor Goldbacherus, cum a. 1876 Apulei libros, qui sunt de philosophia, ederet, Platonem, Aristotelem, alios iam a Hildebrandio laudatos inter scriptoris protulit auctores Albini memoria plane neglecta, quam neque novem annis post respexit in libello περὶ ἑρμηνείας recensendo [4]). Et qui proximo lustro multum posuit studii ac laboris cum in Apulei vita accuratius, quam ante fiebat, enarranda, tum in scriptis eius explicandis [5]), Maximilianus Kawczyński, ad alium finem attendebat animum, quam ut fontes librorum, qui ad philosophiam pertinent, denuo investigaret.

Equidem cum nuper sententiae Platonicae de philosophis regnantibus fatis enarrandis occupatus Apulei et Albini doctrinam de optima republica eandem esse conspexissem, scire volui, quisnam virorum doctorum plura me de utriusque scriptoris necessitudine doceret. Nullum inveni. Itaque ipse maximo studio et gaudio operi me accinxi eo Apuleiani opusculi exemplari usus, quod ante octo fere annos (a. 1896) a Guilelmo Krollio nunc Gryphiswaldensi adnotationibus instructum est ad Thesauri linguae Latinae propositum spectantibus. Et mox animadverti Krollio Apulei et Albini necessitudinem quandam cognitam esse, qui sexies lectorem ad Albinum relegaverit. Qua re perspecta confestim virum doctissimum per litteras adii interrogando, ipsene eam rem pluribus expositurus

---

[1]) Ibid. p. 578—591.

[2]) De Apulei... libro, qui inscribitur de philosophia morali, diss. Goetting. 1874 p. 42.

[3]) l. l. p. 41. [4]) Wiener Studien VII, 1885, p. 251 sqq.

[5]) ad nostram quaestionem pertinet libellus: De oratoriis et philosophicis Apulei scriptis (O pismach oratorskich i filozoficznych Apulejusza), Cracoviae, 1900, seorsum impressum e XXXI t. dissert. Acad. litter. Cracov. classis philol.

Digitized by Google

esset. Qui pro eximia sua benevolentia atque humanitate certiorem me fecit se aliis studiis obrutum hanc quaestionem persequi nolle mihique eam perficiendam faustis ominibus permittere. Quo factum est, ut aliquot mensibus in Apuleio et Albino comparando consumptis ipse, quem mihi invenisse videor, proponerem laboris fructum.

Sed ne in comparationis decursu ea, quae ab illo ex hoc exscripta, perperam intellecta, detorta esse dicuntur, a legentibus ad Albini referantur opusculum, quod praesto est, pauca praemonenda nec non disquisitioni praeripienda esse videntur. Itaque hoc semper memoria tenendum est ab Apuleio eundem fontem Graecum expilatum esse, quo etiam Albinus usus sit ita, ut eum in brevem summam collegerit. Quae in utroque inter se congruant ad illum fontem referenda esse, quae Apuleius plura habeat quam Albinus eademque ad ipsius Platonis verba proxime accedentia, ea interim ex Platone esse explicanda, donec comparatione absoluta futurum sit, ut fons communis accuratius definiatur. Ad quem finem ea via longa nec non difficili incedendum est, ut non solum omnes sententiae, sed fere verba Apulei cum Albini et Platonis exemplaribus conferantur: nam eo demum modo omnes obscuritates, quas densas esse omnes profitentur, amovebuntur, omnes ambages dirigentur vel saltem explicabuntur et non solum cogitandi atque intellegendi facultas Apuleiana illustrabitur, non solum scribendi ars et ratio cognoscentur, sed etiam scriptoris verba plus quinquagies emendabuntur.

Platonis vita enarrata [1]) ad consulta eius adumbranda transit Apuleius, quae cum ad vivendi, intellegendi, loquendi rationem pertinere sibi persuaserit, nihilominus a philosophia naturali, id est a consultorum parte secunda, initium capit disserendi [2]). Haec enim philosophia ad intellegendum pertinere videtur, cum vivendo philosophia moralis inserviat, loquendo dialectica. — Eidem triplici philosophiae Platonicae partitioni Albinus philosophiae et sapientiae praemittit definitionem [3]) et descriptionem philosophi [4]) vitaeque eius contemplativae conditionem a vita activa satis alienam [5]). Et vitam quidem contemplativam in tribus potissimum versari dicit: in contemplatione et cognitione eorum, quae sunt; in virtutum actione;

[1]) p. 63—66, 11 Goldbacheri. Haec pars seorsum tractabitur in excursu.
[2]) p. 66, 11—16. [3]) c. 1 p. 9, 1—5. Notantur paginae editionis C. F. Hermanni (VI vol. editionis Platonis Teubnerianae), qui appendicem peculiari ornavit numeratione. Mihi quidem etiam versus numerandi erant. [4]) v. 5—24. [5]) c. 2.

Digitized by Google

in sermonis consideratione [1]). Ex quibus partibus ἡ .. τῶν ὄντων γνῶσις est intellegendi ratio Apuleiana, ἡ πρᾶξις τῶν καλῶν ratio vivendi, ἡ τοῦ λόγου, θεωρία ratio loquendi [2]). Sed neuter ordinem partium philosophiae ab ipso propositum servat, cum Apuleius, ut diximus, a parte secunda expositionem suam incipiat, quae tamen eadem est ac Albini pars prima, nimirum ἡ τῶν ὄντων γνῶσις; Albinus a parte tertia, postquam singula philosophiae genera novis eisdemque triplicibus distinxit divisionibus [3]). Et sane optimo iure dialecticae primum concessisse locum videtur Albinus, cum haec philosophiae pars, in qua de cognoscendi et sciendi principiis agitur, quasi instrumentum quoddam sit reliquarum ac fundamentum. Qua in re Aristotelem secutus est Albinus, qui in Topicis (p. 163^{b} 11) dialecticam ὄργανον πρὸς γνῶσιν appellavit (cf. La. Di. 5, 28. David. in categ. p. 26^{a} 11 οἱ δὲ λέγοντες ὅτι δεῖ ἀπὸ τῆς λογικῆς ἄρχεσθαι ἔφασκον, ὅτι ὄργανον ἡ λογική) quique analytica ante physica et metaphysica poni iussit [4]). Apuleius dialectica e narrationis fronte expulsa maximis implicitus est difficultatibus in naturalis philosophiae expositione, quam Albinus dialectica descripta secundo loco proposuit [5]). Quo factum est, ut nonnulla ad rerum naturam congnoscendam pertinentia alieno loco, scilicet mundi descriptioni, interserenda ei essent.

Tribus rerum initiis constitutis, scilicet deo, materia, ideis [6]), singula breviter eodem ordine describit Apuleius. Albinus hac parte de principiis (περὶ τῶν ἀρχῶν) et iis, quae theologicae sunt contemplationis, agi dicit et ab illis initio ducto [7]) de materia primum tractat [8]), tum idearum reddit rationem [9]), quibus materia formatur denique de deo disserit [10]), qui rationis inter materiam et ideas intercedentis auctor est. Quem ordinem cogitandi legibus efflagitari, nemo est quin videat, cum Apulei ratio necessitate logica, ut ita dicamus, neglecta extranea specie ducatur et a parte potiori incipiat, scilicet a deo. Sed iam in ipsis rerum initiis enumerandis ma-

---

[1]) c. 3 in ἡ δὲ τοῦ φιλοσόφου σπουδὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐν τρισιν ἔοικεν εἶναι· ἔν τε τῇ θέᾳ καὶ τῇ τῶν ὄντων γνώσει, καὶ ἐν τῇ πράξει τῶν καλῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ λόγου θεωρίᾳ· καλεῖται δὲ ἡ μὲν τῶν ὄντων γνῶσις θεωρητική, ἡ δὲ περὶ τὰ πρακτέα πρακτική, ἡ δὲ περὶ τὸν λόγον διαλεκτική. [2]) de ea re disputabimus, cum de libello περὶ ἑρμηνείας sermo erit. [3]) p. 9, 25—10, 5. [4]) met. p. 100^{b} 4. [5]) c. 8—27. [6]) p. 66, 17—20. [7]) c. 8 p. 18, 21 sqq. [8]) c. 8. [9]) c. 9. [10]) c. 10.

Digitized by Google

ximi erroris et summae ignorantiae convincendus esset Apuleius [1]), si re vera haec de ideis scripsisset: *eas esse* inabsolutas informes, nulla specie nec qualitatis significatione distinctas. Quae attributa repugnant, immo contraria sunt antecedenti idearum appellationi — quis enim novit „rerum formas" informes, nulla specie distinctas? — et eis, quae mox [2]) rectissime de ideis narrantur; optime autem conveniunt cum materia, quam Apuleius rudem appellat et figurationis qualitate viduatam et infinitam indistinctamque [3]). Eadem materiae Albinus attribuit, qui eam dicit ἄμορφόν τε (informem) ὑπάρχειν καὶ ἄποιον (nulla qualitatis significatione) καὶ ἀνείδεον (nulla specie). Quid? Estne putandum Apuleium in Graeco exemplari in Latinum transferendo paululum dormitavisse et ea, quae materiae debentur, ideis adscripsisse? At paulo post idem et materiae et idearum naturam recte descripsit. Adde, quod cum singula rerum initia seorsim tractanda sibi proposuerit, nulla re cogebatur, ut partitione vix proposita statim idearum proponeret praedicamenta eaque iis contraria, quae mox enumeranda essent. Quae cum ita sint, sententiam illam ab ideis seiungendam esse contendimus et materiae reddendam, ut in eius descriptione legatur [4]): materiam vero inprocreabilem incorruptamque commemorat, <inabsolutam, informem, nulla specie nec qualitatis significatione distinctam>. Verba uncis inclusa cum in archetypo omissa essent et post in margine adscripta, ab eo, qui cum ideis ea in textu coniunxit, etiam numero ad ideas accommodata esse videntur. Hoc quidem certum est ea demum lectione accepta clarum fieri, quid sibi velit illud: „infinitam vero idcirco sqq.": hac enim sententia materiae inabsolutae attributum explicari videtur. — Et ut ea, quae prolata sunt materiae praedicamenta, cum Albini descriptione congruunt, ita et reliqua apud eum eadem esse facile cognoscuntur. Nam quae de materia figurarum capaci factionique subiecta [5]) narrat Apuleius, respondent Albini his: ἰδιότητα δὲ ἔχειν τοιαύτην, ὥστε πᾶσαν γένεσιν ὑποδέχεσθαι... καὶ ἀναδέχεσθαι... πάντα τὰ εἴδη [6]); infinitae et infinibilis praedicamenta [7]) ad haec referri possunt: ἄμετρος

[1]) v. E. Zeller, Philosophie der Griechen III, 2[4] p. 226: die Ideen werden mit einem merkwürdigen Missverständniss ihres Begriffes.. bezeichnet, ubi cf. adn. 3.

[2]) p. 67, 19—24. [3]) p. 67, 5 sq. [4]) p. 67, 2. [5]) p. 67, 4. [6]) p. 18, 29. [7]) p. 67, 6. 9.

Digitized by Google

ὑπάρχει ἡ ὕλη κατὰ τὸν ἑαυτῆς λόγον [1]); et cum neque corpoream [2]) eam dicit esse sed vi et ratione videri corpoream [3]), reddit haec: τοιαύτη δ' οὖσα οὔτε σῶμα ἄν εἴη οὔτε ἀσώματον, δυνάμει δὲ σῶμα [4]).

Hac duplici atque ambigua materiae natura definita Apuleius viam et rationem eius cognoscendae describit, cum dicit eam nec tactu solo neque tamen sola opinione cogitationis intellegi, sed adulterata opinione [5]). Cuius adulteratae opinionis quae sit indoles in suspenso relinquit. Sed mox ideis descriptis redit ad res, quae sola cogitatione concipiuntur et quae sensibus subiectae sunt, et alteras quidem essentias „semper et eodem modo et sui pares ac similes inveniri, ut quae [6]) vere sint" dicit, alteras nasci et interire et non vere esse [7]). Illi essentiarum generi deum, mentem, formas rerum, animam adnumerat, huic omnia quae gignuntur et mutantur adsignat [8]); et quae de illo disputantur ratione stabili et plena constare contendit, quae de hoc proferuntur inconstanti disciplina [9]). — Desideratur in binarum essentiarum commemoratione materia, quae ad utrumque genus quodammodo pertinens cogitatione cognoscitur non sine sensuum auxilio. Et post illas eius esse locum commodissimum nemo non videt. Neque minus patet inter rerum initia binarum essentiarum mentionem, per quas cuncta gigni dicuntur, frigere. Nam essentiae illae non nova quaedam rerum sunt initia uno ordine cum materia, ideis, deo ponenda, sed rationes quaedam rerum cognoscendarum, quae ab Albino optimo iure in dialecticae expositione describuntur. Is enim postquam duplicem cognoscendi rationem humanam constituit, alteram ad intellectum (περὶ τὰ νοητά), alteram ad sensuum obiecta (περὶ τὰ αἰσθητά) spectare dicit, et primam scientiam (ἐπιστήμη), alteram opinionem (δόξα) appellat; et illam certam ac stabilem esse affirmat, quippe quae circa certa et stabilia versetur principia, hanc tantummodo probabilem (ὁ δὲ πιθανὸς καὶ δοξαστικός sc. λόγος), cum ea quidem ad res mutationi obnoxias pertineat [10]). Ex ea duplici scientiae et opinionis ratione concludit etiam obiecta, quae illi subiciantur, intellegibilia (τὰ νοητά) esse et, ut ideae [11]), intellectu iudicari non sine ratione

[1]) p. 19, 32. [2])) p. 67, 10. [3]) ib. v. 13. [4]) p. 19, 6 sq. [5]) p. 67, 14 sqq. cf. Alb. p. 18, 27 νόθῳ λογισμῷ ληπτόν.

[6]) Sic enim legendum est cum Rohdeo (Jenaer Litteraturzeitung 1876, Nr. 660) pro et quae.

[7]) p. 67, 24 sqq. [8]) p. 68, 5 sqq. [9]) ib. v. 12 sq. [10]) c. 4 p. 10, 22 sq. [11]) p. 11, 30 sqq.

Digitized by Google

ea, quae scientiam gignat (νόησις κρίνει οὐκ ἄνευ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου); ea vero, quae opinionis sint, concreta (τὸ ἄθροισμα) esse et ratione eadem illa non sine sensu cognosci. Et illa contemplatione ostendi, quid verum sit, quid falsum (τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ μὴ οὕτως ἔχον), hac consideratione diiudicari, quid proprium, quid alienum (τί τὸ οἰκεῖον καὶ τί τὸ ἀλλότριον)[1]). — Hanc quidem duplicem cognoscendi rationem Apuleius etiam altero loco[2]) nulla data, sed vi arrepta occasione repetit ita, ut quae supra de duabus dixerit essentiis, hic aliis verbis de binis rerum naturis, opinionabili et intellegibili disserat ordine sententiarum inverso, re ipsa non mutata. Nam ibi primum de essentia cogitabili, tum de sensibili verba fecit, hic rerum natura δοξαστή intellegibili antecedit. — Cuius repetitionis causa quae putanda sit, iam commonuimus. Apuleius enim, cum primam disputationis partem omisisset, qua de dialectica agitur et cognoscendi ratione, ne adulterinam opinionem, qua materia percipitur, in suspenso relinqueret, nonnulla de cognoscendi ratione protulit ita, ut iuxta rerum initia perperam duas posuerit essentias, per quas cuncta gigni dixerit. Quod falsum esse cum ipse conspexisset, eandem rem denuo tractandam proposuit, cum pro duabus rerum essentiis duplicem rerum cognoscendarum recte explicavit rationem.

Hoc modo eis, quae immerito inter rerum initia ab Apuleio illata sunt, percensitis, ad alterum accedimus initium, scilicet ad ideas. In eis describendis inquirit Albinus, quae ratio intercedat inter eas et deum, homines, materiam, mundum, denique inter semet ipsas, enumerat ea, quorum nullae sunt ideae, et argumentationem profert, qua probatur ideas vere existere[3]). Qua ex doctrina Apuleius pauca protulit[4]); ideas aeternas esse (εἶναι... τὰς ἰδέας... αἰωνίους), non corporales (ἀύλους)[5]), exempla rerum (παράδειγμα)[6]), singulas cuiusvis generis[7]), quarum impressione rerum omnium ad instar cerae formas et figurationes signari (ὃν τρόπον σφραγῖδος μιᾶς ἐκμαγεῖα γίνεται πολλά)[8]).

Tertium rerum initium, id est deus, ab Albino post materiam et ideas tractatur, utpote qui auctor sit materiae ideis formandae. Et cum ineffabilis sit (ἄρρητος), nonnisi argumentatione quadam dif-

---

[1]) p. 12, 4 sqq. [2]) p. 71, 3–14. [3]) c. 9. [4]) p. 67, 19 sqq. [5]) p. 19, 32. [6]) ib. v. 21 cf. p. 22, 36. [7]) p. 67, 22 cf. Alb. c. 12 p. 23 1 sqq. [8]) p. 23, 3.

Digitized by Google

ficili argui potest, quod sit et qualis sit [1]). Qua ex argumentatione Apuleius nonnisi nonnulla dei desumpsit praedicamenta [2]), cum dixit eum incorporeum esse (ὥστε ἀσώματος ἂν εἴη ὁ θεός) [3]), rerum genitorem rerumque omnium exornatorem [4]) (πατὴρ δέ ἐστι τῷ αἴτιος εἶναι πάντων καὶ κοσμεῖν τὸν οὐράνιον νοῦν) [5]), optimum (ἀγαθὸν) [6]), nihil indigentem (ἀπροσδεής) [7]). Haec Apulei de deo disputatio verbis Platonis concluditur, quae nonnullis mutatis e Timaeo exscripta sunt, praemissa Latina interpretatione. — Quae res duabus de causis maximi est in nostra disquisitione momenti: Primum enim docemur ea ab Apuleio praeter librum Graecum, quo Platonis continebantur placita ex scriptis collecta et ordine quodam digesta, etiam ipsius Platonis opera, imprimis Timaeum, et verba passim inspecta atque adhibita esse; tum cognoscimus Ciceronis versionem Timaei Platonici plane ab eo neglectam esse. Iam compara haec:

Apul. p. 66, 25	Cic. Tim. 6 p. 28 C
cuius *(dei)* naturam invenire difficile est, si inventa sit, in multos eam enuntiari non posse.	illum quidem.. invenire difficile est, et cum iam inveneris, indicare in vulgus nefas.

Sed maioris in hac re demonstranda auctoritatis sunt loci, quibus Apuleius clara voce clamat se primum cum difficultatibus Timaei in Latinum vertendi luctari: Itaque cum de quattuor animantium generibus loquitur, tertium terrenum atque terrestre appellat additque: sic enim πεζόν et χερσαῖον censui nuncupanda.

Apul. p. 73, 1 sqq.	Cic. Tim. 35 p. 39 C.
iam ipsa animantium genera in IV species dividuntur, quarum una est ex natura ignis... alterum ex aëria qualitate, tertium ex aqua terraque coalescere, et mortale genus ex eo dividi terrenum atque terrestre [8]).	erant autem animantium genera IV, quorum unum divinum atque caeleste, alterum pinnigerum et aërium, tertium <aquatile>, terrestre quartum.

Albinus quidem corporum caelestium et daemonum creatione descripta, tria animantium genera restare dicit, quae quidem mor-

[1]) c. 10. [2]) p. 66, 20, ubi pro „sed" et legendum est ea, quae antecedit sententia, ex hoc loco extrusa. [3]) p. 22, 6.

[4]) Hanc Lennepii coniecturam cum Hildebrandtio in textum recipiendam esse pro extortor, quod codd. exhibent, docet Graecum κοσμεῖν; Oudendorpii exstructor ab E. Rohde'o commendatus nihili est.

[5]) p. 20, 35 sq. [6]) p. 20, 30. [7]) ib. v. 28.

[8]) cf. Chalcidii huius loci versionem: „deus diversa animalium genera sta-

Digitized by Google

talia futura essent: volatile (τὸ.. πτηνόν), aquatile (τὸ ἔνυδρον), terrestre (τὸ πεζόν)[1]). Apuleius hac in re describenda ad ipsum recurrit Platonem neque tamen Timaei Ciceroniani bona opera usus est. Itaque cum φύσιν νοουμένην[2]) Latine exprimere vellet, eam suo periculo cogitabilem et intellegibilem nuncupavit hac propter nova verba fingenda usus excusatione: detur enim venia novitati verborum rerum obscuritatibus servienti[3]).

Disputationi de deo adiunxit Albinus argumentationem, qua qualitates esse incorporeas contendit[4]) eaque absoluta mundum descripsit ex igni et terra fabricatum, inter quae aër et aqua interiecta sunt[5]); tum materiam figuris in elementa formatam explicavit[6]). Apuleius de qualitatibus disserere supersedit statimque quattuor elementis enumeratis naturam eorum simplicem esse contendit neque ad instar syllabarum mutuo nexu copulari. Ut comparatio ipsa translata est e Platonis Timaeo 48 B: προσῆκον αὐτοῖς (sc. στοιχείοις) οὐδ' ὡς ἐν συλλαβῆς εἴδεσι μόνον εἰκότως... ἀπεικασθῆναι, ita et in reliquis nonnulla Platonica inter Albiniana intermixta esse videntur. Atque iam ordo ipse, in quo elementa enumerantur ita, ut igni aqua postponatur, aquae terra et aër, Platonis est[7]), cum Albinus igni terram adiungat[8]). Sed quae mox de elementis inordinatis permixtisque narrantur, a mundi aedificatore numeris et mensuris in ambitus deductis, referenda sunt ad Albini haec: ἦν (sc. ὕλην) ἀτάκτως καὶ πλημμελῶς κινουμένην... ἐκ τῆς ἀταξίας παραλαβὼν πρὸς τὴν ἀρίστην ἤγαγε τάξιν, ἀριθμοῖς πρέπουσι τὰ μέρη κοσμήσας καὶ σχήμασιν Nam Plato tantummodo tradit omnia sine ratione et sine modo (ἀλόγως καὶ ἀμέτρως) fuisse[9]), sed hoc loco de ordine restituto nihil loquitur. Etiam quae ab Apuleio adduntur: „haec e plurimis elementis ad unum redacta esse" pendent ex Albino, qui dixit: ὃς (sc. ὁ τῆς ἀναλογίας δεσμός)... τὰ συνδούμενα πέφυκεν ἓν ποιεῖν[10]). — Similis est ratio narrationis de figuris et elementis[11]), cuius pars ad Platonis verba ambagum plena revocari potest, pars ad Albini sim-

---

tuit esse debere constituitque quattuor: primum caeleste plenum divinitatis, aliud deinde praepes, aërivagum, tertium aquae liquoribus adcommodatum, quartum quod terrena soliditas sustineret" — ut iam ex his cognoscas, ne hunc quidem Ciceronis versionem in manu habuisse. Neglexit eam etiam Augustinus, alii scriptores ecclesiastici, de qua re alia data occasione disputabimus.

[1]) c. 16 p. 27, 33 sqq. [2]) Plat. Tim. 51 D νοούμενα. [3]) p. 71, 6. [4]) c. 11. [5]) c. 12. [6]) c. 13. [7]) Tim. 53 B. [8]) p. 23, 16 saep. [9]) Tim. p. 53 A. cf. Alb. p. 23, 17. [10]) p. 23, 27. [11]) p. 68, 24 sqq.

Digitized by Google

plicem claritatem. Et ignis quidem trigonum angulo recto non paribus partibus instructum Platonis est τριγώνιον μίαν ὀρθὴν ἔχον γωνίαν, πλευραῖς ἀνίσοις ἄνισα μέρη νενεμένης (sc. τῆς ὀξείας γωνίας)[1]); terrae trigona directo angulo et vestigiis paribus sunt ea, de quibus Plato dicit: ἑκατέρωθεν ἔχει μέρος γωνίας ὀρθῆς πλευραῖς ἴσαις διηρημένης[2]). Sed iam ea, quae sequuntur, cum Albino rursus congruunt:

Apul. p. 69, 2 sqq.	Alb. c. 13 p. 24, 12 sqq.
et prioris quidem formae tres species existere: pyramidem, octangulam et vigintiangulam sphaeram. et pyramidem figuram ignis in se habere, octangulam vero aëris, angulatam vicies sphaeram aquae dicatam esse.	διεσχηματίσθαι πυραμίδι (καὶ κύβῳ) καὶ ὀκταέδρῳ καὶ εἰκοσαέδρῳ· καὶ καθὸ μὲν πυραμίδος σχῆμα ἔλαβεν ἡ ὕλη, πῦρ ἐγένετο..., καθὸ δὲ ὀκταέδρου τὴν ἀέρος ποιότητα ἀνέλαβε, καθὸ δὲ εἰκοσαέδρου τύπον τὴν ὕδατος ποιότητα ἔσχε.

Cubi nullam antehac mentionem Apuleius fecit. At nunc cum Albino terrae proprium eum esse dicit: τὸ δὲ τοῦ κύβου σχῆμα ἀπεδίδου τῇ γῇ[3]). In elementorum tamen proprietatibus enarrandis Platonem[4]) sequitur, cuius sententia, ab Albino quidem neglecta, hanc descriptionem concludit: „et alia initia inveniri forsitan posse, quae deo nota sunt vel ei, qui sit diis amicus". τὰς δ' ἔτι τούτων ἀρχὰς ἄνωθεν θεὸς οἶδε καὶ ἀνδρῶν, ὃς ἂν ἐκείνῳ φίλος ᾖ[5]). Sed Plato de figurarum causis ignotis loquitur, Apuleius ipse non scit, quae alia initia praeter prima elementa inveniri possint, nisi eum de aethere cogitare putabis, de quo haec tradidit in libro de mundo[6]): „elementum non unum ex quattuor, quae nota sunt cunctis, sed longe aliud, numero quintum, primum ordine, genere divinum et inviolabile".

In ea, quae sequitur mundi descriptione nec Albinus a Platone longe recessit nec ab Albino Apuleius. Itaque cum mundum ex omni aqua, igne, aëre, terra factum dicit nullamquae illorum partem extra orbem relinqui, sed<ne>vim quidem eius esse[7]) extrinsecus inveniendam[8]), cum Platone[9]) componendus est propter illud extrinsecus (ἔξωθεν) ab Albino omissum. Sed quae adiungitur

[1]) Tim. p. 53 D. [2]) ibid. [3]) p. 24, 18. [4]) Tim. p. 56 A, 55 D. [5]) ib. 53 D extr.

[6]) 291 Oud. Quae ex eiusmodi concordantiis cum reliquis Apulei scriptis ad eorum tempus definiendum erui possunt, ea excursu tractabuntur.

[7]) legendum enim est: sed ne vim quidem eius e<sse> extrinsecus inveniri cf. v. 27 eoque nihil praeterea extrinsecus est relictum, οὐδὲ δύναμιν ἔξωθεν ὑπολιπών. Ad formulam „est inveniri" v. Wölfflin, Archiv. 9 (1896), 492.

[8]) p. 69, 15—20. [9]) Tim. 32 C, cf. Alb. p. 23, 19 sq.

Digitized by Google

sententia rursus eodem loco apud Albinum legitur ex eoque corrigenda est. Is enim de elementorum mutua cognatione atque coniunctione haec dicit: διὰ τοῦτο πυρὸς ἐν μέσῳ καὶ γῆς ἀήρ τε καὶ ὕδωρ ἐτάχθη... ὥστε ὡς ἔχει πῦρ πρὸς ἀέρα, οὕτως ἔχειν ἀέρα... πρὸς ὕδωρ [1]). Quae verba hoc modo ab Apuleio reddita sunt: „idcircoque in igne atque terra aqua<m> et aere<m> esse situm [2]), ut sicut ignis aeri cognatione coniungitur, ita humor adfinitati terrenae iungatur". Verbis: „unum esse mundum... nec relictum locum, in quo alius, nec elementa superesse ex quibus alterius mundi corpus possit esse [3]) redduntur haec Platonis: πρὸς δὲ τούτοις ἓν, ἅτε οὐχ ὑπολελειμμένων, ἐξ ὧν ἄλλο τοιοῦτο γένοιτ' ἄν [4]), ex quo etiam ea sumpta sunt, quae de perpetua mundi iuventute (ἀγήρων) et inviolata valetitudine (ἄνοσον) narrantur [5]). Quae modo dispersis typis expressa sunt, non inveniuntur apud Albinum, qui etiam ἄνοσον ante ἀγήρω posuit [6]). Attamen cum Apuleius nihil extrinsecus relictum esse dicit, „quod corrumpere posset ingenium eius [7])", proxime accedit ad Albinum, qui scripsit: ἅτε αὐτῷ μηδενὸς προσιόντος τοῦ κηραίνειν πεφυκότος [8]). Sed iam quae de mundo apud se ex omni parte composito atque ordinato narrantur, cui adversantia et contraria naturae disciplinaeque eius officere non possunt, ex Platone pendent, apud quem legimus: ὥστ' εἰς ταὐτὸν αὐτῷ ξυνελθὸν ἄλυτον ὑπὸ τοῦ ἄλλου... γενέσθαι [9]). Formae mundi descriptio [10]) fere Albiniana est [11]), nisi quod verba „sui similis sibique respondens" Albino desunt, leguntur apud Platonem: ὁμοιότατον... αὐτῷ ἑαυτῷ [12]).

Adiungit Plato [13]) et ex Platone Albinus [14]) argumentationem, qua demonstratur, mundum nec sensibus nec aliis vitae instrumentis, ut manus et pedes sunt, egere, motumque habere, quo in orbem se vertit. Uterque addit etiam cetera motuum genera ab eo remota esse. Quae qualia sint, vertit Apuleius e Tim. 36 B: ἐξ ἁπάσας κινήσεις ἔχον (sc. τὸ ζῷον)· εἰς τε γὰρ τὸ πρόσθεν καὶ ὄπισθεν καὶ πάλιν εἰς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κάτω τε καὶ ἄνω καὶ πάντη κατὰ τοὺς ἓξ τόπους πλανώμενα προῄειν, cum scripsit: „septem locorum motus habeantur,

---

[1]) p. 23, 29 sqq.

[2]) Hanc lectionem Graeco probari exemplari facile concedetur. Codd. habent: „aqua et aere est situs", quod edd. ad mundum referunt, sed neque sensum neque constructionem explicari possunt.

[3]) p. 69, 23 sqq. [4]) Tim. 33 A cf. Alb. 23, 33. [5]) ibid. [6]) p. 23, 35. [7]) p. 70, 1. [8]) p. 23, 35. [9]) Tim. 32 C. [10]) p. 70, 5 sqq. [11]) p. 23 fin. [12]) Tim. 33 B. [13]) ib. 33 C D. [14]) p. 24 in.

Digitized by Google

progressus et retrocessus, dexteriores ac sinistri, sursum etiam deorsumque nitentium". In septimo motus genere describendo respicit Albini haec: ἀφελόμενος... τὰς λοιπὰς κινήσεις μόνην αὐτῷ δέδωκε τὴν κυκλοφορικήν, νοῦ καὶ φρονήσεως οἰκείαν ὑπάρχουσαν [1]).

Mundum sine initio esse Plato nusquam docuit. Itaque Apulei verba: „mundum... sine initio esse dicit" veritati repugnant et ab Apuleio deducta esse videntur ex Albini his: ὅταν δὲ εἴπῃ γεννετὸν εἶναι τὸν κόσμον, οὐχ οὕτως ἀκουστέον αὐτοῦ, ὡς ὄντος ποτὲ χρόνου, ἐν ᾧ οὐκ ἦν κόσμος [2]): ergo semper fuit mundus. At Plato dicit: γέγονεν (sc. ὁ κόσμος)· ὁρατὸς γὰρ ἁπτὸς τέ ἐστιν [3]). Inde Apuleio mundus et tangitur et videtur sensibusque corporeis est obvius. Immortalitate vero mundum ab opifice praeditum esse, docet Plato (Politic. 270) cum dicit: λαμβάνοντα (sc. τὸν κόσμον) ἀθανασίαν ἐπισκευαστὴν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ. Quam sententiam ita Apuleius expressit, ut diceret: „sed quod ei nascendi causam deus praestitit, ideo immortali perseverantia est semper futurus".

Corporis mundi descriptionem excipit apud Platonem [4]) et Albinum [5]) animae mundi descriptio. At Apuleius suopte Marte de anima loquitur omnium animantium incorporea atque immortali [6]), cuius praedicamenta cum Platonica mundi anima congruunt. Itaque etiam constructione Graeca retenta „omnium gignentium" eam dicit esse seniorem (προτέραν καὶ πρεσβυτέραν) [7]); atque ideo et imperitare et regere (ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν) [8]) ea, quorum curam fuerit diligentiamque sortita (τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς πεποίηται) [9]). Sed quae de anima motus omnis causa narrat, rursus ad quemlibet animam a Platone [10]) et Albino [11]) referuntur, non ad animam mundi. Quod cum animadvertisset Apuleius, ei, de qua adhuc disputavit, animae cuilibet opposuit „illam... caelestem animam", quam virtute [12]) (δυνάμει) animarum omnium esse genetricem [13]) declaravit. Quam cum subservire fabricatori deo dicit et praesto esse ad omnia inventa eius, respicit haec Albini: ὅπως ἀποβλέπουσα πρὸς τὰ νοητὰ

[1]) p. 24, 3 sqq. [2]) p. 25, 27 sq. [3]) Tim. 28 B. [4]) Tim. 34 C sqq. [5]) c. 14. [6]) p. 70, 21. [7]) Tim. 34 C. [8]) ib.

[9]) Alb. p. 25, 15, ubi quid in lacuna ante διδασκαλίαν steterit, ex Apuleio conicere possumus.

[10]) Phaedr. 245 C. [11]) p. 34, 12 sq.

[12]) sic enim cum cod. Monacensi et Vaticano legendum est. Simili modo Graecum δυνάμει interpretatur Apuleius p. 67, 73 v. supra p. 134.

[13]) p. 70, 26.

Digitized by Google

αὐτοῦ... ἐφιεμένη τῶν ἐκείνου νοημάτων [1]). In numeris vero et modis congeminatis ac multiplicatis augmentis incrementisque commemorandis, quibus anima mundi exornata esse dicitur [2]), ea comprehendit, quae late Plato de ea re disputavit Tim. 35 B — 36 B. Qui cum in ea re describenda artis usus sit vocabulis a musica petitis et intervalla quaedam (διαστήματα) [3]) commemoraverit, Apuleius ultro progressus mundum musice et canore moveri asseruit, quod ei aliunde notum erat. Adiunxit Plato (37 A sqq.) disputationem de mundi ambigua cognitione, quem secutus Apuleius, quamquam Albino duce iam supra [4]) de ea re disputavit, denuo eam aliis verbis ac sententiis tractat ita, ut manifestum praebeat documentum se praeter placitorum Graecum compendium etiam Platonis opera, imprimis Timaeum, inter manus habuisse et in usum suum convertisse.

Itaque etiam in temporis descriptione [5]) potius Platonem ipsum quam Albinum Apuleius secutus esse videtur, qui cum hoc nonnisi ipsam temporis definitionem habeat communem: tempus aevi esse imaginem (ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ τοῦ αἰῶνος) [6]), cum Plato αἰώνιον εἰκόνα [7]) illud appellaverit. Cetera Platonis sunt: tempus moveri (κινητόν) [8]), perennitatem fixam et immobilem esse (μένοντος αἰῶνος ἐν ἑνί) [9]), in eamque tempus ire (κατ' ἀριθμὸν ἰοῦσαν) [10]); ac dissolvi posse, si quando hoc decreverit fabricator mundi deus. Sed non aeternitatem et tempus dissolvi posse dicit Plato, immo caelum et tempus: χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις τις αὐτῶν γίγνηται [11]). Eiusdem sententiam de mundanis conversionibus, quibus temporis mensura efficitur: χρόνον ὄντα τὰς τούτων (sc. dierum, mensium, annorum) πλάνας [12]) ita detorsit Apuleius, ut dixerit: „eiusdem temporis spatiis mensuras mundanae conversionis intellegi". Sed quae de stellis temporis custodibus disserit, eis plane redduntur Platonis haec: ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα ἐπίκλην ἔχοντα πλανητὰ εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν ἀριθμῶν χρόνου γέγονε [13]). Stellarum erronearum appellatio ansam ei dat ad

---

[1]) p. 25, 38 sq. [2]) p. 70, 30 sqq. [3]) Tim. 36 A. [4]) p. 67, 24 sqq. v. supra p. 6. [5]) p. 71, 15 — 72, 17. [6]) p. 26, 21. [7]) Tim. 37 D. [8]) ibid. [9]) ib. [10]) ib.

[11]) Tim. 38 B. cf. Alb. p. 27, 19 ὃ δὴ πᾶν λύσιν οὐκ ἔχει κατὰ τὴν ἐκείνου βούλησιν.

[12]) ib. 39 D. [13]) ib. 38 C.

Digitized by Google

rem Platonis doctrina [1]) refutandam, qua illae minime errare dicuntur, et ad motus stellarum iterum [2]) commemorandos. In diebus, noctibus et annis explicandis nonnisi argumentum e Platone [3]) sumpsit propriis verbis ac sententiis usus. Nam solus „chorus antiquus" stellarum Platonis [4]): χορείας δὲ τούτων in memoriam revocat. — Propius ad Platonem [5]) in temporum mensuris enarrandis (p. 72, 3—17) accessit, qua in parte nonnisi noctis finem suopte ingenio definivit, cum dixit eam inventam esse „ut quies desiderata proveniret animantibus". Et quae nunc vix fere intellegi potest conclusio, qua temporum enumeratio intellectum cogitationis invenisse dicitur, etiam ad Platonis verba referri poterit, si eam gravi mendo liberaverimus duobus substantivis transpositis. Legas iam sodes Platonis verba haec [6]): solem accensum esse a deo, ἵνα... μετάσχοι... ἀριθμοῦ τὰ ζῷα, ὅσοις ἦν προσῆκον, μαθόντα παρὰ τῆς ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου περιφορᾶς, ut non dubites, quin Apuleius scripserit: „horum cogitatio... intellectum [e]numerationis invenit". Agitur enim de origine numerorum, immo numerationis, quae temporum observatione et cogitatone effecta est.

Excipit apud Albinum hanc temporis descriptionem disputatio de septem corporibus caelestibus [7]), quorum nomina secundum Epinomidis (986 B — 987 B) auctorem proferuntur. Apuleius contrarium Albino ordinem in eis enumerandis observat. Ille enim a luna initium capit, quae est terrae proxima, tum Solem, Luciferum, sidus Mercurii enumerat; extremum Saturni sidus appellat, propius quam hunc Iovis et Martis stellam collocat, et omnia ab extrema, octava potestate contineri dicit. Quam potestatem a sphaera errante non differre facile conicies, si legeris haec [8]): ἑπτὰ τοίνυν σφαιρῶν οὐσῶν ἐν τῇ πλανωμένῃ σφαῖρα κ. τ. λ. Ab hac plane differt ἡ ἀπλανὴς σφαῖρα, ex qua Apuleius ἀπλανῆς quasdam effecit stellas primum sub sphaera errante locum tenentes. Infra eas positus est Juppiter, Mars Venus, Sol, Luna. Et Veneris quidem appellatio, Albino ignota, legitur in Epinomide (987 B): ὁ μὲν γὰρ ἑωσφόρος Ἕσπερός τε ὢν αὐτὸς Ἀφροδίτης. — Interpolavit hoc loco Apuleius sententiam de elementis, quorum ignem superiorem esse dicit, sub eo aërem iacere,

---

[1]) legg. VII p. 822 A οὐ γάρ ἐστι τοῦτο... τὸ δόγμα ὀρθὸν περὶ σελήνης τε καὶ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, ὡς ἄρα πλανῶταί ποτε, πᾶν δὲ τοὐνάντιον ἔχει τούτου.

[2]) v. supra p. 70, 10. [3]) Tim. 39 B sqq. [4]) ib. 40 C. [5]) ib. 39 B — E. [6]) ib. 39 B. [7]) p. 26 fin — 27, 12. [8]) Plat. Tim. 39 B.

Digitized by Google

deinde aquam, postremo terram. Sed quae supra [1]) in mundi creatione describenda apte hoc ordine enumerata sunt, hic posita demonstrant Apuleio minime claram fuisse hanc, quam depinxit, mundi imaginem. Debebat enim cum Albino [2]) inter errantium et inerrantium sphaeram aethera ponere, infra aerem collocare, in medio autem cum humore suo terram. Quam cum aequalem loco ac figura immobilem stare dicit, reddit Albini haec [3]): μένουσα... διὰ τὸ ἰσόῤῥοπόν τι εἶναι χρῆμα ἐν μέσῳ κείμενον. — Etiam quae de astrorum narrantur natura [4]), ex Albino pendent: hos astrorum ignes sphaeris adfixos... animales deos dicit esse: ἑπτὰ σώματα... ἐκ πυρώδους τῆς πλείστης οὐσίας ἐφήρμοσε ταῖς σφαίραις... πάντες δὲ οὗτοι νοερὰ ζῷα καὶ θεοί [5]). — Sequitur apud Albinum [6]) disputatio de reliquis deis praeter stellas et fabricatorem mundi, quam narratio de tribus animantium generibus excipit [7]). Et hanc quidem ab Apuleio secundum Platonem expositam esse supra [8]) demonstravimus. Subiungit Apuleius deorum enumerationem [9]), quam quidem ex his, quae adhuc disputata sunt, ipse composuisse videtur. Et hic iam daemonum inseruit mentionem, quos Latinae medioximos appellavit. Quos cum „sui esse ratione" asserit, exprimi vult eos sui iuris esse ratione; et cum eos natura hominum maiores esse dicit, Albini respicit haec: ζῴου κρείττονος θνητῆς φύσεως [10]). Sed horum daemonum natura pluribus hic ab Apuleio non explicatur, et providentia demum exposita r u r s u s de eis, tamquam de re nova narratur eos ministros esse deorum custodesque hominum et interpretes, si quid a deis velint [11]): κατὰ τὴν ἐκείνου ἐντολὴν καὶ μίμησιν πράττοντες ὅσα πράττουσιν [12]). Igitur si daemones secundum dei voluntatem omnia perficiunt, mundus dei providentia regitur. Hanc tamen conclusionem facillimam Apuleius facere supersedit; idemque interrogationem silentio praeteriit, quomodo providentia cum fato conciliari possit et unde malum sit, si dei providentia mundus regatur. Nihilominus hic [13]) eas quaestiones explicare conatur ita, ut dicat nullius mali causam deo adscribi posse (θεὸς ἀναίτιος) [14]). Iam expectamus, ut cum Platone di-

---

[1]) p. 69, 21 sq. [2]) p. 27, 30 sqq. [3]) ib. v. 28 sq. [4]) p. 72, 27 sqq.
[5]) p. 27 in cf. Plat. Tim. 40 B δσ' ἀπλανῆ τῶν ἄστρων ζῷα θεῖα ὄντα.
[6]) c. 15 p. 27. [7]) c. 16. [8]) p. 136. [9]) p. 73, 9 — 16. [10]) p. 27, 16. [11]) p. 74. 8 sq. [12]) p. 27, 21 cf. Plat. Conviv. 202 E. [13]) p. 73, 16 — 74, 19.
[14]) Plato, rep. X 617 E. cf. Tim. 42 D ἵνα τῆς ἔπειτα εἴη κακίας ἀναίτιος. Rp. II. 379 C τῶν... κακῶν ἄλλ' ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν θεόν.

Digitized by Google

catur hominem ipsum sortis suae esse auctorem (αἰτία ἑλομένου)[1]: nam e Lachesis genibus (i. e. ex praeterito tempore, ex quo vita futura pendet) genium unicuique et vitae genus esse eligendum, quo necessario deinde utendum esse; virtutem cuique liberam relinqui, quam ut quisque magni parvique fecerit, ita plus minusve esse luctaturum[2]. Cum hac liberae electionis condicione congruunt ea, quae alio loco Plato dixit: homines et summi dei et praesidis ipsorum daemonis cura destitutos ipsos vitae suae curam habere, mundi totius instar, quem semper imitentur[3]. Et cum mundus necessitate regatur[4], etiam hominum vitam a necessitate regi clarum est. Quid? Nonne idem Plato in Convivio docuit inter mortales deosque daemones medios esse, qui interpretentur et traiciant humana ad deos, divina ad homines, horum quidem preces et sacrificia, illorum praecepta sacrorumque remunerationes; per quos vaticinia, divinatio omnis et magica procedat[5]? Ex quibus colligi potest homines diis curae esse. — Hanc difficultatem Albinus quidem silentio praetermisit ita, ut primum daemonum officia ex Platonis enarraret sententia[6], tum ea, quae in Republica de necessitate et libera electione prolata sunt, appendicis loco post philosophiam moralem poneret[7]. Apuleius vero statim daemonum commemoratione facta eorum curam hominum, quae recte providentia appellari potest, cum necessitate conciliare studuit dicendo ea, quae providentia fiant eadem ipsa re et fato fieri[8]. Unde is tamen suas providentiae et fati sumpserit definitiones, ignoramus. Certe Platonis eae non sunt. Sed quaestionem difficillimam ipsi claram non fuisse, docemur vel eo, quod et daemones bis[9] tractantur et de fato sententia bis[10] repetitur, altero quidem loco ad Albinum accedente. Nam Apulei verba: nec sane omnia referenda esse ad vim fati putat, respondent Albini his: οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι[11]. At cum in fortuna esse nonnihil dicit, respicit illud Platonicum[12]: ὡς θεὸς μὲν πάντα καὶ μετὰ θεοῦ τύχη καὶ καιρὸς τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα. Et eiusdem verba[13] in memoria habet, cum de casibus consilia nostra evertentibus narrat. Sed felicitatis et infelicitatis definitiones non apud Platonem invenit. —

---

[1]) rp. X 617 E. [2]) ibid. [3]) Politic. 274 D. [4]) ib. 273 AB. [5]) Conv. 202 E. [6]) p. 27, 13 — 24. [7]) c. 26 p. 35. [8]) p. 73, 16 sq. [9]) p. 73, 14~p. 74, 8. [10]) p. 73, 19~p. 74, 10. [11]) p. 35, 2. [12]) legg. IV p. 709 B. [13]) ib. 709 A.

Digitized by Google

Quam autem huic disputationi adiunxit sententiam: „omnium terrenorum nihil homine praestabilius a providentia datum esse", ea pertinet ad illa, quae ante daemonum descriptionem de terrenis dicta sunt animalibus: „*genus* terrenum... esse arborum ceterarumque frugum...[1]), omnium vere terrenorum nihil homine praestabilius".

Providentiae quidem commemoratione hanc alienissimam a narrationis cursu sententiam cum praecedentibus coniunctam esse vel saltem videri voluit, quae sane ad ea, quae sequuntur, trahenda est et initio capitis XIII ponenda. Sed ne ita quidem ratio ulla efficietur, qua illud „quare" explicari possit. Et ordo ipse materiae disponendae diversus est ab Albiniano. Hic enim primum de corpore narrat fabricando[2]), tum de sensibus[3]), postremo animae indolem describit[4]). Apuleius Platonem[5]) secutus ab anima initium capit, sed sensibus et corpore descripto r u r s u s[6]) eandem rem tractat eo loco, quo apud Albinum ea legitur[7]). Sic saepius in his locis iteratis offeruntur nobis documenta ab Apuleio praeter compendium Graecum etiam Platonem ipsum adhibitum esse. Anima corporis domina appelatur cum Albino: ψυχὴν δεσπόσουσαν αὐτοῦ (sc. τοῦ σώματος)[8]). In trium vero animae partium descriptione Platonem potius sequitur ducem quam Albinum, sed ita, ut nullius verba verbis Latinis reddat. Nihilominus verborum comparatio accurata et hic non est sine emolumento. Iam si de irascentia apud Platonem legimus: τὸ... φιλόνεικον... κατῴκισαν ἐγγυτέρω τῆς κεφαλῆς..., ἵνα τοῦ λόγου κατήκοον ὂν κ. τ. λ.[9]), videmus in Apulei narratione ante „procul" h a u d excidisse et legendum esse: „irascentiam vero <h a u d> procul a ratione ad domicilium cordis deductam esse, o b s e q u i<o>q u e[10]) e a m in loco respondere sapientiae". „In loco" pro „illico" positum esse, „respondere" notione oboediendi usurpatum, patet. Ex ipsius autem ingenio Apuleius ventrem popinam et latrinae latebram appellavit diversoriumque nequitiae atque luxuriae[11]). Ea, quae sequuntur, rursus levi mendo laborant: nam pro „vicinitas et"[12]) v i c i n i t a t e legendum esse ex comparatione Platonis elucet, qui haec scripsit: ὅτι πορρώτατά τοῦ βουλευομένου κατοικοῦν... τὸ κράτιστον καθ' ἡσυχίαν περὶ τοῦ

[1]) p. 73, 7. [2]) c. 17. [3]) c. 18, 19. [4]) c. 23 — 26. [5]) Tim. 69 D — 91 B. [6]) p. 79, 6. [7]) c. 24 p. 32. [8]) p. 29, 5. [9]) Tim. p. 70 A.

[10]) iam patet, quam inepte Goldbacherus hoc loco e t induxerit, quod in mss. deest.

[11]) p. 75, 4. [12]) ib. v. 7.

Digitized by Google

πᾶσι κοινῇ ξυμφέροντος ἐῷ βουλεύεσθαι [1]): „relegatam... longius a sapientia hanc partem videri, ne importuna vicinitate rationem consulturam desuper cunctorum saluti in ipsa cogitationum utilitate turbaret". Eadem comparatio docet, quam vera sit Salmasii coniectura „consulturam" scribentis pro codicum lectione „consumptam".

Tribus animae partibus earumque sedibus commemoratis primae partis sedem pluribus describit Apuleius totumque hominem in capite vultuque esse dicit, cui cetera membra subserviant [2]): τοῦτο δὴ νῦν κεφαλὴν ἐπονομάζομεν, ὃ θειότατόν τέ ἐστι καὶ τῶν ἐν ἡμῖν πάντων δεσποτοῦν· ᾧ καὶ πᾶν τὸ σῶμα παρέδοσαν ὑπηρεσίαν [3]). Platonicae narrationis tenorem interrupit Apuleius sententia: „nam prudentiam sensusque omnis non alias, quam illa parte corporis contineri", quae his Albini respondet: ἐν κεφαλῇ... καὶ τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ κρῖνον τε καὶ θεωροῦν [4]). Etiam quae de membris narrantur cibos administrantibus Albiniana sunt: διοικεῖται καὶ τὰ σιτία [5]). Cetera ex Platone pendent: *membra* vectare.. sublime positum *caput:* ὄχημα αὐτῷ... καὶ εὐπορίαν ἔδωσαν... φέρον οἴκησιν ἐπάνωθεν ἡμῶν [6]). Subiungit Plato sententiam capiti faciem datam esse et in facie universae animi prudentiae instrumenta (ὄργανα.. πάσῃ τῇ τῆς ψυχῆς προνοίᾳ [7]). Apuleius, qui modo [8]) ex Albino eandem expressit sententiam, hoc loco rursus eam e Platone repetit, cum dicit: „sed et machinamenta, quibus ad sentiendas et diiudicandas qualitates sensus instructi sunt, ibidem... constituta esse" [9]). Nota hunc Apulei errorem, qui illa machinamenta, quae a sensibus plane non sunt diversa, non animae, sed sensibus adscripsit. Fortasse Albini eum confuderunt verba, qui dixit: περὶ δὲ τὸ πρόσωπον ἔθεσαν τὰ τῶν αἰσθητηρίων ὄργανα [10]).

De sensuum cognatione quadam cum eis, quae sensibus percipiuntur, narrat Plato, cum oculos describens dicit: τό τε ἐκπῖπτον ὅμοιον πρὸς ὅμοιον... ἓν σῶμα οἰκειωθὲν συνέστη... ὁμοιοπαθὲς δὴ δι' ὁμοιότητα πᾶν γενόμενον [11]). Quam sententiam Albinus ita expressit, ut scriberet: ὃ γινόμενον συμπαθὲς τῷ ἔξωθεν, ὅμοιον ὁμοίῳ, ὁρατικὴν αἴσθησιν παρέχεται [12]). Inde Apuleius sua conflavit et ad reliquos etiam sensus transtulit [13]), in singulorum sensuum proprietate definienda Albinum [14]) secutus. Sola olfactus descriptio ad Platonem [15]) propius accedit. Hic enim dixit odorem existere non solere, nisi cum aliquid madefit

[1]) Tim. 70 E. [2]) p. 75, 9. [3]) Tim. 44 D. [4]) p. 29, 9. [5]) p. 28 extr. [6]) Tim. 44 E. [7]) Tim. 45 A. [8]) p. 75, 9 sq. [9]) ib. v. 14. [10]) c. 17, p. 28, 22. [11]) Tim. 45 C. [12]) p. 29, 19 sq. [13]) p. 75, 19 — 25. [14]) c. 18 in. 19 in. cf. p. 30, 17 γεῦσις; ib. v. 32 ἁπτική. [15]) Tim. 66 D.

Digitized by Google

vel putrefit vel liquefit vel suffitur, transeunte aqua in aërem et aëre in aquam. Hinc Apuleius odorem eorum esse dicit „quae corrupta mutantur" idemque exprimit verbis: „conversiones... mutationesque odoratus causas dare easque de corruptis (σηπομένων) vel adustis (θυμιωμένων) vel mitescentibus (τηκομένων)[1]) vel madefactis (βρεχομένων) sentiri". Cetera pessime a Goldbachero tractata sunt, qui pro codicum lectione genuina vel sua vel aliorum posuit inventa: In codicibus haec leguntur: „cum quidem ea quaeruntur vapore vel fumo exhalantur odore viis iudicium sensusque succedunt". Arctissime haec cum praecedentibus cohaerent et ad corpora pertinent corrupta, quae cum vapore vel fumo exhalantur, odoris viis incidunt sensusque succedunt. Nam pro „quaeruntur" — quae cum scribendum esse contendo, pro „iudicium" incidunt pono, quo verbo etiam in Apologia (15) Apuleius usus est eodem modo „*radii*... cum alicui corpori inciderunt..., paribus angulis, quibus inciderant, resultant". Nemo enim affirmabit odores primum ad animi iudicium venire, tum sensus succedere. Agitur de ipsa via, qua illi in nares veniunt. Itaque odoris viae nominantur sine ulla quidem explicatione, cum supra de narium bifori via satis disputatum sit. Et nostrae quidem coniecturae ut sensui satisfaciunt, ita a codicum lectione haud longe recedunt. Iam conferas eas cum Lipsii emendatione haec scribentis: „ea, quae uruntur vapore vel fumo exalato odoris in viis iudicium sensusque succedunt", vel cum Koziolii tentaminibus: „ea, quae vaporem vel fumum exhalant, tum odoribus his iudicium. cet", ut cognoscas, quam male viri docti sententiae sensum perceperint. In insequentibus felicior fuit Goldbacherus, qui „resistent" in res<si>stent mutavit et Parisinum secutus integrae scripsit. Sed et hoc loco interpunctionem falsam posuit et ex codicum lectione „auras" aurae perperam restituit. Hic est enim sensus: res corruptae odore sensus inficiunt: *at* res si stent integrae et aër purus, nunquam eiusmodi aurā inficiunt eos. „Aura" Krollii est optima emendatio iam in Thesaurum l. L. accepta.

Sensuum humanorum laudes[2]) e Platonis Timaeo (46 D — 47 E) maxima ex parte desumptae sunt. Sed visum philosophiae fontem Plato nusquam appellavit, qui e contrario dixit mentis et

[1]) apparet, quam supervacanea sit Rohdii coniectura „illiquescentibus" scribentis. [2]) p. 76, 9 — 24.

Digitized by Google

scientiae amatorem intellegentis naturae causas primas indagare oportere, qua in re anima agat, oculi nonnisi eam adiuvent [1]). Etiam quae de auditu narrantur Platonis [2]) sunt: linguae, dentium, oculorum laudes, a sensibus alienae, Apuleium ipsum redolent. Qui cum semel sibi fisus sit, ea, quae supra [3]) de membris capiti servientibus narravit, repetit et omni ordine neglecto exempli gratia pedes et humeros et supercilia nominat [4]). Res per se inepta ineptior fit lectione falsa. Quid est enim: „pedes denique humerorum tenus capiti oboediunt"? Potest quidem dici „pedes genuum tenus", sed nullo modo humeri ad pedes referendi sunt. Voluit dicere omnia a pedibus usque ad humeros capiti oboedire. Quae cum ita sint, pro „denique" omniaque legendum esse puto.

Sequitur disputatio de visceribus [5]), scilicet de pulmonibus, iecinoreque et liene, quam Plato [6]) et post hunc Albinus [7]) ibi posuerunt, ubi de animae partium collocatione verba fecerunt. Apuleius vero tam temere hic ea prosecutus est, ut et corde omisso et iecinoris indole prorsus neglecta, nihilominus scripserit lienem iecinoris esse finitimum, ut sordes eius abstergeat; quae tum demum intelleguntur, cum scimus iecur leve et splendidum esse oportere, ut in eo mentis cogitationes velut in speculo reddantur. Pulmonum officium secundum Platonem describitur [8]), et hic demum cordis tumor ira effectus commemoratur. Et cum Plato de pulmone potum accipiente (τὸ πόμα δεχομένη) narraverit [9]), Apuleius sitim eius commemoravit. Simili modo cum apud illum lien exsanguis sordes iecinoris excipere et repletus intumescere [10]) dictus sit, hic lienem participatis haustibus iecinoris redundantiam relevare asseruit. Sed ne putes Apuleio haec omnia clara atque perspecta fuisse, ipse vetuit, cum iecur purum fibris maxime commodum esse addidit. Alium enim eius rei finem esse supra diximus. Ventris condicio [11]), ossium ligaturae [12]), capitis tegmen [13]) secundum Platonem descripta sunt; nec minus in sanguinis itinere definiendo et anhelandi facultate enarranda [14]) eiusdem verba redduntur [15]). Ipse Apuleius venarum mentioni genitalium adiunxit rationem [16]), qua in ex-

---

[1]) Tim. 46 DE. [2]) ib. 47 C. [3]) p. 75, 11. [4]) p. 77, 4. [5]) p. 77, 6 — 19. [6]) Tim. 70 B — 72 D. [7]) c. 23 p. 32. [8]) Tim. 70 CD. [9]) ibid. [10]) ib. 72 C. [11]) p. 77, 13 cf. Tim. 73 A. [12]) Tim. 73 B. [13]) Tim. 75 E. 76 D. [14]) p. 78, 6 — 14. [15]) Tim. 77 C — 78 E. [16]) p. 78, 15—17.

Digitized by Google

plicanda multa laborat obscuritate. Plato enim urinae via descripta eodem foramen quoddam decurri dicit, quod ex capite secundum cervicem et per spinam compactam semen ducat, quod generandi cupiditate effluens amorem absolvat[1]). Apuleius, cum semen per medullas renum commeare dicit, confundit hanc viam cum via urinae. Causa seminis eiaculandi in his continetur: „et rursum venale" vel „venarum", quod Krollius non sine probabilitate in „cursu venarum" mutavit, cum venae apud Platonem ἐκροῆς ζωτικὴν ἐπιθυμίαν[2]) habeant.

Maior est Apulei confusio in morborum causis explanandis. In hac enim re tractanda Plato primum quattuor respexit genera, ex quibus corpus constat et in eorum turbationibus primam posuit morborum causam[3]); in secundis compositionibus, quae sunt medullae, ossium, carnis, nervorum, sanguinis, aliorum alteram causam collocavit[4]); tertiam vero in spiritu, pituita et bili conspexit[5]). His naturalem praemisit causam mortis, senectutem, cuius indolem cum nutriendi ratione composuit[6]). Et eam Platonis de morbis doctrinam breviter, sed fideliter Albinus comprehendit[7]). At Apuleius quattuor illa genera (γένη), ex quibus Plato corpus constare dixit ita interpretatus est, ut tria morborum, ut ita dicam, stramenta Platonica tres corporis nuncupaverit substantias primaeque elementa adnumeraverit, alteri viscera, ossa, cruorem, tertiae corporis membra. Et a secunda sua substantia initium capiens primum huc Platonis doctrinam de sanguine intulit, corporis altore[8]), tum elementorum commemoratione oppressa permixtionem eorum exitii causam ostendit, denique narrationis tenore morbis animi interrupto, rursus ad nutritum accessit[9]) et denuo animalis exitium descripsit. Et cum altero loco verba nonnulla exciderint, facile ea quidem ex superioribus[10]) suppleri possunt ita, ut legatur: verum enimvero tunc exitium co<m>po<sitione *eorum dissoluta venit*>. Locutus est enim antea de artubus ac membris fame extenuatis; illorum concordantia seu compositione valetudinem effici, dissolutione mortem. Sed non corporis exitium venit, ut supplent editores, verum animalis.

Post corporis morbos Plato animae morbos explicat[11]), quo-

---

[1]) Tim. 91 AB. [2]) ib. 91 B. [3]) Tim. 82 A. [4]) ib. 82 C. [5]) ib. 84 D. [6]) ib. 81 E. [7]) c. 22. [8]) Tim 81 A sqq. [9]) p. 80, 5 — 13. [10]) p. 79, 4. [11]) Tim. p. 86 B.

Digitized by Google

rum descriptionem Albinus ab animae incipit tripertita condicione et singularum partium concordia vel perturbatione describenda [1]). Eius verba Apuleius imitando exprimit, sed mox Platonicam ad iungit morbi animae definitionem [2]) et duobus eius generibus commemoratis, scilicet imperitia atque insania, imperitiae definitionem ipse fingit, insaniae proprietates ex eis conflat, quae Plato de cupidine venerea narravit [3]). Platoni etiam doctrinam debet, qua insania corporis qualitate vitiosa effici dicitur [4]), sanitas vero in concordantia quadam corporis et animi constare [5]).

Iam ex his vides Apuleio idem Platonicae doctrinae compendium in manibus fuisse, quod ab Albino in brevem summam contractum est. Nonnulla, quae apud Albinum desint, in Apuleio legantur cum Platone communia, illi compendio, quod multo uberius fuerit, quam Albini libellus, deberi. Sed etiam Platonis Timaeum, fortasse etiam Rempublicam, Leges, Convivium, Politicum ab eo inspecta esse videri. Certe Timaeum saepius ita adhibitum esse, ut verba eius Latine redderentur, quamquam sententia iam antea secundum Albini exemplar expressa esset. Quae iterationes, nec minus multa perperam intellecta e. gr. binae cognitionis rationes, morborum causae, ne alia dicamus, plane demonstrant Platonis philosophiam ab Apuleio minime intellectam esse. Nam qui a Professore Kawczyński laudatur (l. l. p. 2) optimus placitorum delectus non Apulei est, immo exemplaris Graeci.

Albini libellus si ad nostra non pervenisset tempora, nihilominus totam fere philosophiam naturalem Apulei e Timaeo Platonis explicare possemus. Aliter in philosophia morali illustranda res se habet. In hac enim parte cum plura Platonis opera quodammodo excerpta et consarcinata sint non paucis ex alienis hortulis decerptis et huc illatis, diversi fontes nulla ratione inter se cohaerentes cum H. Kleistio adeundi nobis essent et ignotus quidam auctor fingendus, quem nos quidem ex Albino novimus. Qui doctrina de anima [6]) et libero arbitrio [7]) absoluta, quae Platoni de moribus placuerint breviter perstringit ita, ut a bonorum enumeratione initium capiat, et secundum varios dialogos varias proponat bonorum divisiones [8]). Quam rem Apuleius nimis confuse tractat nulla via nec ratione observata [9]). Et primum quidem moralis philo-

---

[1]) c. 24. [2]) Tim. 86 B. [3]) ib. CD. [4]) ib. E. [5]) ib. 87 DE.
[6]) c. 23 — 25. [7]) c. 26. [8]) c. 27. [9]) p. 80, 14 — 82, 5.

Digitized by Google

sophiae caput in scientia ponit, quibus rationibus ad vitam beatam perveniatur. Ab ea vero sententia ad bonorum enumerationem ita transit, ut dicat: „verum ut beatitudinem bonorum fine ante alia <*cognito*> contingere t<e scias>, ostendam, quae de hoc Plato senserit". Itaque prima bona, quae per se sint, deum summum mentemque esse contendit, qua in re haud longe ab Albino discessit, qui nostrum bonum primum in contemplatione primi boni posuit, ὅπερ θεόν τε καὶ νοῦν τὸν πρῶτον προσαγορεύοι ἄν τις [1]).

Horum participatione quadam (κατὰ μετουσίαν) [2]) humana, quae dicuntur, bona constare, sanitatem, formam, robur, divitias similia, quae tamen nonnisi cum virtute bona sint [3]); virtutemquae ipsam ad beatitudinem sufficere [4]). Eodem modo Apuleius secunda bona per perceptionem fieri dicit et ex priorum fonte profluere. sed nonnisi virtutes inter ea ponit, quarum prudentiam, iustitiam, pudicitiam, fortitudinem enumerat et ordinem earum atque aestimationem secundum Platonem [5]) constituit. Altera bonorum divisio in divina et humana respondet alteri Albinianae: διττὰ δὲ ἀγαθά ἐστι, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα [6]). Et divina quidem bona eadem sunt, quae in prima divisione e summo bono profluere dicta sunt, scilicet virtutes; humana ea, quae post summum bonum Albinus protulit, corporis bona. Etiam quae de sapientibus et stolidis vario modo bonis externis utentibus narrat Apuleius, eodem loco fusius ab Albino disputata sunt [7]). Et rursus ad Albini primum bonum [8]) redit Apuleius, quod non omnes adipisci queant, cum solae rationabiles mentes natura duce eius pulchritudinem appetant. Rationabiles mentes sunt φιλόσοφοι ψυχαί Albini [9]), natura dux coorta est per malam interpretationem: philosophorum animos interno quodam oculo ad omnem naturam, quae ratione praedita est (τῆς τοῦ λογικοῦ παντὸς φύσεως) [10]), pervenire posse. Sed ne secunda quidem bona communia multis, neque [11]) omnibus similia esse dicit, repetens ea, quae modo de sapientibus et stolidis protulerat. Quae iteratio ducta est eo, quod etiam Albinus in fine capitis ea, quae habentur bona, enumerat utpote quae felicem non reddant possesorem [12]).

Bonorum generibus distinctis de fine bonorum disputat Albi-

---

[1]) p. 35, 36 sq. [2]) p. 36, 4 cf. ib. v. 37 κατὰ μετοχήν. [3]) p. 36, 1—11. [4]) ib. v. 35. [5]) Legg. 611 CD. [6]) p. 37. 1. [7]) p. 36, 13 — 33. [8]) p. 35, 33 sqq. πάνυ γοῦν ὀλίγοις τῶν γνωρίμων... τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀκρωάσεως μετέδωκε. [9]) p. 36, 16. [10]) ib. v. 23. [11]) sic legendum est pro „nec quod" codicum. [12]) p. 37, 14.

Digitized by Google

nus [1]), quem in dei similitudine conspicit deumque sequi (θεῷ... ἕπεσθαι) [2]) iubet homines. At Apuleius illa re neglecta viri boni partes in hominum societate definit ita, ut dicat, eum non modo sibimet u n i n a t u m [3]), sed omnibus etiam hominibus, nec pari aut simili modo, verum etiam <a p u d> b o n u m q u e m q u e [4]) acceptum esse, dehinc proximis et mox ceteris, qui familiari usu vel notitia iungantur. Neminem fugere potest hunc locum communem de Stoicorum sapiente ad bonorum enumerationem minime pertinere et confictum esse ad exemplar eorum falsi Platonis ad Archytam [5]), quae iam Cicero Latine verterat [6]). „Acceptum esse" idem significat ac gratum et probatum esse. Volebant autem Stoici bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris [7]).

Ad deum eum accedere posse docuit Albinus, qui convenientem et aptam nactus sit naturam, ad quam mores et educatio et sensus cum lege congruentes accedant, nec non ratio disciplinaque ac contemplandi a sapientibus tradita consuetudo. Ad quae corpus gymnastica, animum musica, arithmetica, astronomia, geometria praeparari [8]). Nam institutione et moribus homines bonos fieri aut malos, non per se esse [9]). Apuleius, quamquam hoc loco [10]) de educatione agit, non tam Albini respicit doctrinam, quam Platonis, qui in Timaeo [11]) malo corporis habitu et educantium imperitia homines malos fieri contendit et curam corporis et animi vehementer commendavit. Tria ingeniorum genera Albino debet, qui in dialectica scripsit: ὡς ὅταν φῶμεν τῶν ἀνθρώπων τοὺς μὲν ἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ κακούς, τοὺς δὲ μέσους [12]). Generis medii commemoratio occasionem dat Apuleio ad medietates enumerandas, quae inter virtutes et vitia mediae positae sunt, ut inter scientiam <*et inscientiam opinionem alteram*> [13]) validam, alteram falsam, inter pudentiam libidinosamque vitam abstinentiam et intemperantiam. Omnis haec doctrina Albini est, qui virtutes mediocritates (μεσότητας) [14]) appellavit et circa singulas duo

---

[1]) c. 28. [2]) p. 37, 30. [3]) sic enim optime Rohde „intimatum" codd. orrexit.

[4]) sic parva mutatione codd. „unum quemque" restituo.

[5]) Ps-Plat. epist. IX p. 385 A ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν κ. τ. λ.

[6]) fin. 2, 45. [7]) cf. Cic. fin. 3, 57. Sen. dial. 8, 6, 4. [8]) p. 38, 2 sqq. [9]) p. 39, 7. [10]) p. 82, 6 — 17. [11]) p. 86 E sq. [12]) p. 12, 36 sq.

[13]) „inscientiam" Vahlenus optime supplevit, „opinionem" ego posui, cuius duo sunt genera: opinio valida (δόξα) et opinio falsa (ἁμάρτημα).

[14]) p. 40, 13 sqq. cf. ibid. v. 29.

Digitized by Google

utrimque vitia (κακίαι) conspici dixit, quorum alterum excessu (καθ' ὑπερβολήν), alterum defectu (καθ' ἔνδειαν) peccet. Inter exempla ab eo prolata etiam ἀσωτία et φόβος nominantur. Itaque cum Apuleius malitiam abundantia inopiaque constare dicit, Albinum sequitur; sed in malitiae inconcinnitate describenda et in animae partium perturbatione commemoranda ad Platonem [1]) redit. Albiniana rursus sunt ea, quae de trium animae partium virtutibus et vitiis narrantur [2]). Et ille [3]) enim prudentiam indocilitati (φρόνησιν ἀμαθίᾳ) opponit, cuius duo novit genera: imperitiam (ἀμαθία) et fatuitatem (ἀφροσύνη) [4]). Et ut Albinus eis animae partibus, quae ratione carent, affectus attribuit perturbationesque [5]), ita Apuleius hoc loco de cupiditatibus etiam narravit.

Ita multum iam in virtutum descriptione versatus virtutem ipsam nondum definivit. Cuius definitio apud Albinum haec est: αὐτὴ μέν ἐστι διάθεσις ψυχῆς τελεία καὶ βελτίστη, εὐσχήμονα καὶ σύμφωνον καὶ βέβαιον παρέχουσα τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ λέγειν καὶ πράττειν καθ' ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἄλλους [6]). Quam definitionem, Platoni prorsus ignotam, Apuleius ad verbum fere e Graeco exemplari vertit, cum dixit [7]): „virtutem... habitum esse mentis optime et nobiliter figuratum (εὐσχήμονα), quae concordem sibi et quietum, constantem etiam eum facit, cui fuerit fideliter intima, non verbis modo, sed factis etiam secum et cum ceteris congruentem". Virtutis commemoratione ducitur is quidem r u r s u s ad imaginem rationis supra cupiditatates dominantis [8]), quam iam in malitia describenda inversa ex parte depinxit [9]). Nam et Albinus ad i u s t i t i a e vim definiendam eam denuo induxit, quae efficit, ut tres animae inter se conveniant partes ratioque imperet, reliquae vero partes pro sua proprietate singulae cohibeantur a ratione moremque illi gerant [10]). In iustitiae loco Apuleius virtutem posuit, in reliquis fideliter Albinum secutus. Eius ἀντακολουθεῖν reddidit per hoc: „tranquillo ministerio fungantur". Quod autem de virtute scripsit unimoda, nihil indigente et secum congruente [11]), id a Platonis vere bono [12]) huc transtulit. Hac virtutis concinnitate commemorata, r e p e t i t ea, quae supra [13]) de medietatibus dixit ita, ut etiam aliam virtutum ponat definitionem,

---

[1]) Tim. 88 B sqq. [2]) p. 83, 12—20. [3]) c. 29. [4]) p. 39, 11 sq. [5]) p. 38, 17 sq. [6]) c. 29 in. [7]) p. 84, 4 sqq. [8]) ib. v. 8 sqq. [9]) p. 83, 4 sqq. [10]) p. 38 extr. [11]) p. 84, 11 sqq. [12]) cf. e. g. Phileb. 20 D. Tim. 87 C. [13]) p. 82, 23 sqq.

Digitized by Google

qua eae summitates (ἀκρότητες)[1]) dicuntur. Et quod ibi de abundantia atque inopia dissseruerat, idem hic de redundantia et egestate protulit.

Nova quaedam virtutum divisio in perfectas imperfectasque[2]) respondet Albini ἀρεταῖς τελείαις καὶ οὐ τελείαις[3]). Et de illis quidem Albinus dixit eas neque crescere nec decrescere, has utrumque pati[4]). Sed aliam quoque divisionem virtutum novit Albinus, scilicet virtutes principales (προηγουμέναι) et concomitantes (ἑπόμεναι)[5]). Et quae his attribuit[6]), ab Apuleio ad virtutes imperfectas relata sunt[7]), quae honesta facere secundum rationem dicuntur, quam a prudentia accipiunt consuetudine atque exercitatione confirmata. In his quidem sola subiectorum permutatio conspicitur, mox confusio crescit. Nam cum Albinus malitias virtutibus opponens illas sese concomitari negaverit (οὐδὲ συνέπονται αἱ κακίαι ἀλλήλαις)[8]), Apuleius imperfectas virtutes semet concomitari non posse dixit. Sententiam autem, qua virtutes perfectae invicem separari non posse dicuntur (ἀχώριστοι οὖν εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλων αἱ τέλειαι)[9]) ita reddidit, ut eas individuas sibi et inter se connexas appellaret et pro argumentatione imperfectarum virtutum indolem perperam his adscriberet[10]). Quattuor virtutes iam supra in bonis enumerandis ab eo laudatae et ordine quodam compositae sunt[11]). Res in trium animae partium vitiis describendis, quibus propriae virtutes impugnantur, repetita est[12]). Nunc tertium eadem res secundum Albinum[13]) tractatur. Et partis quidem rationalis propriam esse dicit prudentiam (φρόνησις), quae bonorum malorumque et quae media inter utraque sunt sapientia est (ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων). Cuius sapientiae (σοφία) definitionem Albino debet scribenti: σοφία δέ ἐστιν ἐπιστήμη θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ubi sane philosophiam ante oculos habet p. 8, 4. In irascendi potentia fortitudinem cum Albino[14]) posuit eique nervos animae addidit ad ea implenda, quae nobis severius agenda legum imponuntur imperio[15]). Nervi illi Reipublicae[16]) debentur, legum imperium ortum est ex mala interpretatione verborum Albini: ἡ ἀνδρία ἐστὶ δόγματος ἐννόμου σωτηρία... τουτέστι διασωστικὴ δύναμις δόγματος ἐννόμου[17]). Albino duce[18]) tertiae

[1]) Alb. p. 40, 12 sq.: καίτοι γε ἀκρότητες αἱ ἀρεταὶ ὑπάρχουσι.

[2]) p. 84, 21 sqq. [3]) p. 39, 20 sqq. [4]) p. 39, 20 sq. [5]) ib. v. 33. sq. [6]) ib. 36 sqq. [7]) p. 84, 22 sq. [8]) p. 39, 22 sq. [9]) ib. v. 14. [10]) p. 85, 1—3. cf. p. 84, 22 sqq. [11]) p. 81, 4 sq. [12]) p. 83, 13 sqq. [13]) p. 38, 16 sqq. [14]) p. 38, 18 sq. [15]) p. 85, 10 sq. [16]) III. 411 B. [17]) p. 39, 3 sqq. [18]) p. 38, 23 sq.

Digitized by Google

parti abstinentiam (σωφροσύνη) comitem addit, cuius officia ex Albini iustitia desumpta sunt. Nam ut per hanc singulae animae partes inter se convenire dicuntur (καθ' ἣν [sc. δικαιοσύνην] ὁμολογεῖ καὶ συμφωνεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς [1]), ita abstinentia servatrix convenientiae eorum ab Apuleio appellatur, quae natura recta pravaque sunt in homine. Σωφροσύνης Albinianae praedicamenta: τάξις περὶ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ὀρέξεις καὶ τὴν εὐπείθειαν αὐτῶν πρὸς τὸ ἡγεμονικόν [2]) placentiae cuidam atque mediocritati attribuntur, ad quam „libido flectitur actusque voluptarios ratione huius di<s>cit [3]), ac modestia coërcere. Justitiae definitio gravi mendo laborat, quod tamen Albini ope tolli quit: „per has tres animae partes quartam virtutem, iustitiam, aequaliter dividentem se scientiamque — causam esse dicit, ut unaquaque propria ratione ac modo ad fungendum munus oboediat". Pro codicum lectione „potiore" si propria legimus, Albinum sequimur dicentem: τῶν... λοιπῶν μερῶν τῆς ψυχῆς κατ' οἰκείαν ἰδιότητα κατεσταλμένων ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ καὶ πειθηνίων αὐτῷ [4]). Justitia vero non modo se ipsam dividit, id est distribuit per tres animae partes, sed etiam scientiam, cum iustitia eadem ac sapientia sit. Ceterae iustitiae appellationes [4]) explicandae sunt ex Platone, qui (Legg. I 630 C) dixit: ἔστι δέ, ὥς φησι Θέογνις, αὕτη (sc. μεγίστη ἀρετή) πιστότης ἐν τοῖς δεινοῖς, ἣν τις δικαιοσύνην ἂν τελείαν ὀνομάσειεν. Quod autem iustitiae religiositas (ὁσιότης) adiuncta est, id secundum Platonem fieri potuit, qui eodem modo in Protagora (330 B) illi eam adiunxit. Iustitiae tria distinguuntur genera [6]): iustitia in semet ipsum, quae cum ei, a quo [7]) possidetur, utilis sit. benivolentia appellatur; iustitia in deum, i. e. religiositas; iustitia in alios sive iustitia civilis. Sic officiorum vulgaris divisio in ea, quae ad nosmet ipsos pertinent quaeque ad alios et ad deum, in iustitiam ab Apuleio translata est. Sed et civilis iustitiae duae discernuntur species [8]): iustitia et fides, ut ita dicam, mercatoria et iustitia publica, qua optimi agri et summi honores bonis deferuntur. Lectionem codicum „bonis optimis optior" iam Hildebrandius facillima mutatione in „bonis optima portio" correxit, quem

---

[1]) ib. v. 34 sq. [2]) ib. v. 25.

[3]) sic enim scribo pro codd. „dicit", libidinem pro subiecto sumens: sequitur, ut etiam inf. act. restituatur.

[4]) p. 39, 1 sq. [5]) p. 85, 20 sqq. [6]) p. 85, 22 sq. [7]) sic enim legendum est cum cod. Florentino pro „quod" aliorum mss. [8]) p. 86, 3 — 11.

Digitized by Google

sequi debuit Goldbacherus neque crassa Minerva aliam medelam quaerere. Optimis regnum deberi Platonis est sententia [1]) mox ab Apuleio repetenda.

In honoribus distribuendis vir politicus maximi est momenti, ad quem capitis VII ultima sententia pertinet, cum editorum capite VIII arctissime cohaerens. Sufficiat unum exemplum pro multis, quibus demonstrari potest, quam vana sit ea, quae in editionibus legitur, capitum distributio. Hic est enim in hac parte sententiarum nexus: Iustitia efflagitat, ut optimi regna teneant. Qui ita honores distribuit, omnibus prodest. Et facile id obtinet, si ad divinum et caeleste exemplar respicit [2]). At qui exemplar indignum atque intestabile ante oculos habet, pessimus est politicus. — Patet Apulei verba sana esse nulloque mendo laborare. Nam etiam constructio: „aversus a recta vivendi ratione facultates suas" tolerari potest. Res sane clarior esset, si pro indefinito quodam exemplo Apuleius civitatem posuisset. Sed et ita civitatis exemplum subaudiendum est. Iam expectamus, ut de bono et malo viro civili plura narrentur. Et re vera haec statim ab Apuleio ex Gorgia exscribuntur ita, ut pro politico, quem desideramus, rhetor ponatur. Rhetoricae quidem iustae definitio ex totius Gorgiae argumentatione prodiit, iniustae vero descriptio pendet ex his: καλῶ δ' αὐτοῦ ἐγὼ τὸ κεφάλαιον κολακείαν [3]). οὐκ ἔστι τέχνη, ἀλλ' ἐμπειρία καὶ τριβή· ἡ ῥητορικὴ... πειθοῦς δημιουργός ἐστι πιστευτικῆς [4]) Sed ἄλογος τριβὴ nusquam a Platone rhetorica nuncupata est. In Phaedro [5]) enim haec de ea leguntur: οὐκ ἔστι τέχνη, ἀλλ' ἄτεγνος τριβή; in Gorgia autem: ἀλόγως τε παντάπασιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδὲν διαριθμησαμένη, τριβὴ καὶ ἐμπειρία. Horum locorum contaminatione effecta est in Apulei Graeco exemplari: ἄλογος τριβή· Etiam quae mox ex Platone laudatur alia rhetoricae definitio: eam esse δύναμιν τοῦ πείθειν ἄνευ τοῦ διδάσκειν non Platonis est, sed magistri Platonici haec Platonis respicientis [7]): ῥήτορα οὐκοῦν περὶ πάντων. ὥστ' ἐν ὄχλῳ πιθανὸν εἶναι, οὐ διδάσκοντα ἀλλὰ πείθοντα. Et nullo tenore restituto adiungit aliam definitionem „civili<ta>tis articuli esse umbram". Quod pro codicum „civilis" optime „civilitatis" ex Ammiano [8]) restituit Krollius, docent, quae mox adiungit Apuleius: „civilitatem (πολιτικήν) ita vult a nobis intellegi cet". Po-

[1]) rp. III 413 E sqq. [2]) rp. VI 500 E τῷ θείῳ παραδείγματι χρώμενοι [3]) Gorg. 463 B. [4]) ib. 454 E. [5]) 260 E. [6]) 501 A. [7]) Gorg. 458 E. [8]) 30, 4, 3.

Digitized by Google

litici providentia [1]) debetur Platonis Politico [2]), qui etiam artis civilis finem in beato civitatis statu posuit [3]). Quae vero de civilitate disputantur legali (νομοθετική), quae corporis exercitationi (γυμναστικῇ) similis est et iuridiciali (δικαστική) medicinae (ἰατρικῇ) par; item quae de adulandi scientia proferuntur (κολακευτική), quae dividitur in sophisticam et professionem iuris, ea Platonis sunt ex Gorgia 464 B—465 D. Inter quae ea quidem, quae de sophistica et iuris professione in codicibus leguntur, male a Goldbachero intellecta et perperam edita sunt. Sic est enim cum libris manu scriptis legendum [4]): „sed <et> artem sophisticam professionemque iuris blandas *(sc.* esse) et adsentationum illecebris-turpes profitentibus, inutiles cunctis".

Is excursus de arte civili, iustitiae commemoratione ductus, narrationi de quattuor virtutibus ab Apuleio adfixus est. Quo absoluto ad virtutes redit Apuleius et ad Albinum ducem. Et quod supra [5]) confuse de perfectis et imperfectis docuit virtutibus, quarum illae ingenio et disciplina parantur, idem nunc repetit [6]). Itaque falso parti rationali praeter prudentiam (φρόνησις) etiam sapientiam (ἐπιστήμη) adiungit. cum Albino [7]) autem recte parti irrationali fortitudinem et continentiam (ἀνδρεία καὶ σωφροσύνη) attribuit. Obscura est tota distinctio in disciplinas et virtutes. De qua re haec Albinus docuit [8]): ἐπεὶ οὔτε ἐπιστήμη οὔτε τέχνη ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς ψυχῆς συνίσταται ἢ ἐν μόνῳ τῷ λογιστικῷ, αἱ μὲν περὶ τὸ παθητικὸν ἀρεταὶ οὐχ ὑπάρχουσι διδακταί, ὅτι μήτε τέχναι μήτε ἐπιστῆμαί εἰσιν· οὐδὲ γὰρ ἴδιον θεώρημα ἔχουσιν· ἡ μέντοι φρόνησις, ἐπιστήμη ὑπάρχουσα, τὰ οἰκεῖα ἑκάστῃ ἐνδίδωσιν. Ergo fortitudo et continentia non sunt disciplinae. Sic autem totus locus legendus et interpungendus est: „virtutes eas doceri et studeri posse arbitrabatur, quae ad rationabilem animum pertinent, id est sapientiam et prudentiam. Et illas, quae vitiosis partibus pro remedio resistunt, id est fortitudinem et continentiam, rationabiles quidem esse, <s>ed superiores virtutes pro disciplinis haberi, ceteras, si perfectae sunt, virtutes appellat,

[1]) sic locus restituendus est: non solum agentem <providentiam prodesse civilibus rebus> atque in ipsis administrationibus rerum spectari ab ea universa et discerni, [huc irrepserunt ea quae in uncis < > scripsimus], sed omnem sensum eius cet. [2]) 275 E τὸ... θεραπεύειν που πᾶσι κοινόν... ἀλλ' ἤ τιν'... θεραπευτικὴν ἢ καί τιν' ἐπιμελητικὴν αὐτὴν ὀνομάσασιν. [3]) rp. IV 419 A. [4]) p. 87, 16 sq. „sed et" habet unus Parisinus, „blandas" est Krollii optima emendatio, codicum „illecebris" equidem restitui. [5]) p. 84, 21 sqq. [6]) p. 88, 2—11. [7]) p. 38, 18 sq. [8]) p. 40, 1—6.

Digitized by Google

si semiperfectae sunt, non illas quidem disciplinas vocandas esse censet, sed nec in totum existimat disciplinis alienas". Iustitiam vero quamquam supra [1]) late tractavit, nunc [2]) denuo eadem profert et partim virtutis partim disciplinae proprietates in ea detegit.

Re de virtutibus ediscendis absoluta ad doctrinam bonorum redit [3]) et ex Republica II 357 B — D docet bonorum quaedam sui gratia appetenda esse, ut beatitudinem, bonum gaudium (οἷον τὸ χαίρειν καὶ αἱ ἡδοναί, ὅσαι ἀβλαβεῖς); alia non sui gratia, ut medicinam (τὸ κάμνοντα ἰατρεύεσθαι καὶ ἰάτρευσις), alia et sui et alterius, id est beatitudinis, ut virtutes. Bonorum ordo Platonicus in paucis ab hoc recedit: Is enim secundo loco ea, quae et ipsa per se et propter ea, quae ab eis fluunt, expetuntur, posuit, ut sapere, videre, valere. Et illa quidem absolute (ἁπλῶς) [4]) bona nominavit, haec nos relativa nominare possumus, quo in genere etiam iustitia enumeratur. Exempla ab Apuleio prolata magis ad Albinum [5]) accedunt, qui eodem modo vires, valetudinem, divitias protulit. Eodem pacto mala quoque dividuntur, scilicet in absoluta et relativa. Cum virtutem absolute bonum dixerit, peccata absolute malum [6]), in utrumque Albino duce [7]) inquirit [8]). Qui cum virtutem ἀδέσποτον cum Platone [9]) nominaverit et ἑκούσιον et εἴτι ἄλλο ἐφ' ἡμῖν ἐστι... καὶ ἡ ἀρετὴ τοιοῦτον ὑπάρχει, Apuleius eam „liberam et in nobis sitam et nobis voluntate appetendam" dixit. Simili modo peccata non voluntate suscipi (τὸ τὴν κακίαν ἀκούσιον ὑπάρχειν) [10]) pronuntiavit. Etiam reliqua huc pertinentia cum Albino ei communia sunt, cuius verba πάντως ὁ τοιοῦτος ἐξηπάτηται [11]) iniuste a C. F. Hermanno uncis quadratis inclusa esse docet Apuleius scribens: „deceptus errore" [12]). De hoc errore in malis eligendis, cum potiora praesto sint, pluribus disputat Apuleius [13]) non oblitus eorum, quae in Protagora [14]) de morborum et paupertatis aestimatione dicta sunt. Etiam hac in parte Apulei verba male a Goldbachero tractata correctione egent. Is quidem sine necessitate codicum lectionem: „quid pauperiem ac divitias intersit" temptavit, falsam lectionem „corporum" intactam reliquit, cum ex Albini σώματος ὑγεία corporis sanitas restituenda sit, qua accepta illud „ceteraque eius bona extraria" habet quo referatur, ut et alterum „eius usum", nisi hoc loco „eiusmodi" potius le-

[1]) p. 85, 17 sqq. [2]) p. 88, 9 sqq. [3]) p. 88, 12 — 25 cf. p. 81. [4]) Alb. p. 43, 2. [5]) p. 37, 14 οἷον πλοῦτον... καὶ σώματος ὑγείαν καὶ εὐρωστίαν... [6]) p. 88, 22. 27. [7]) c. 31. [8]) p. 88, 29 sqq. [9]) rp. X, 617 E. [10]) Alb. p. 40, 36. [11]) p. 41, 3. [12]) p. 89, 6. [13]) ib. v. 7 sqq. [14]) 354 sqq.

Digitized by Google

gendum est. In reliquis ea, quae in libris manuscriptis traduntur, artius premenda sunt, quam adhuc fiebat: Fortunae commoda ad malas artes conversa noxia videbuntur, „vitiisque erit, qui ea possidet, haberi haec etiam obit", quae ita restituo: <di>vitiasque e[r]i[t], qui ea<s> possidet, habere [haec] etiam ob<er>it. In lacuna post „quae sunt" facile „vulgo mala" suppletur (ex p. 88, 28), in altera lacuna „mala non". Albini τὰ λεγόμενα κακὰ... οἷον ἀτιμίαι καὶ φυγαὶ καὶ θάνατοι, quae eis, quae νομιζόμενα ἀγαθά sunt opponuntur, ut divitiae, imperium [1]), docent in uberiori illo exemplari etiam pauperiei laudes locum habere potuisse, quae quidem ab Apuleio proferuntur [2]). Earum similitudinem cum eis, quae fusius in Apologia Apulei explanantur [3]) hic tantummodo commemoratam esse volumus. De homine, qui recte pauperie sua utitur, haec leguntur in mss.: „ad tollenda cetera meliora cum (tum *al.*) praestantior fiet", quibus in verbis iam priores editores „melior atque praestantior" restituerunt. Ad sententiam illustrandam faciunt haec Apologiae [4]): „prorsus ad vivendum velut ad natandum is melior, qui onere liberior". Bonae voluptatis descriptio pendet ex Albini his: οἷον τήν τε εὐφροσύνην τὴν ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τὰς ἐν ταῖς ἀρεταῖς ἡδονάς [5]), ut et voluptates turpi delectatione quaesitae respondent αἰσχραῖς, ὅσαι ἀκολαστοί τε καὶ μετὰ ἀδικίας [6]). Ipsam voluptatum divisionem: πολλά ἐστι εἴδη ἡδονῶν, τὰ μὲν διὰ τοῦ σώματος, τὰ δὲ διὰ τῆς ψυχῆς..., τὰς δὲ μετρίας [7]) Apuleius in clausula huius partis comprehendit, quae sic a Krollio restituta est: „non solum tristia (vitia codd.) [s]et voluptates (voluntate codd.) accidere animis et venire corporibus, sed esse medium quendam statum, qualis est, cum abest tristitia nec tamen laetitiam adesse sentimus". Hoc modo μετρίαι ἡδοναὶ ab Apuleio false explicatae sunt ad similitudinem Stoicorum indolentiae (ἀπάθεια). Clauditur vero haec de bonis et malis disputatio Platonica [8]) definitione boni et honesti nec non mali et turpis [9]).

Sequitur apud Albinum et Apuleium amicitiae et amoris explanatio, quae apud utrumque plane est eadem. Ad sententiarum nexum restituendum, ne „sociam" plane haereat, ponendum est ante „amicitiam" boni, ut legatur:

---

[1]) p. 37, 11 sqp. [2]) p. 90, 1 — 6. [3]) c. 18—21. [4]) c. 21, p. 29, 23 sq. Krüger. [5]) p. 42 extr. [6]) ib. v. 35 sq. [7]) ib. v. 31 sq. [8]) Prot. 358 B. [9]) p. 90, 18—22. Iam vides, quam inepta sit capitum distributio.

Digitized by Google

Apul. p. 90. 22 sq.	Alb. p. 43, 7 sqq.
<boni> amicitiam ait sociam eamque consensu consistere reciprocamque esse ac dilectionis [1]) vicem reddere, quando <amans> [2]) aequaliter redamat. hoc amicitiae commodo provenit, cum amicus eum, quem diligit pariter ac se cupit prosperis rebus potiri. aequalitas ista non aliter provenit, nisi similitudo utro<bi>que [3]) parili caritate conveniat.	φιλία... οὐκ ἄλλη τίς ἐστι τῆς συνισταμένης κατ' εὔνοιαν ἀντίστροφον. αὕτη δὲ ὑφίσταται, ὅταν ἐπίσης ἑκάτερος βούληται τὸν πλήσιον καὶ ἑαυτὸν εὖ πράττειν. ἡ δὲ ἰσότης αὕτη οὐκ ἄλλως σώζεται, ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἤθους ὁμοιότητα.
nam ut pares paribus inresolubili nexu iunguntur, ita discrepantes et inter se disiuncti sunt nec aliorum amici.	τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ μετρίῳ ὄντι φίλον ὑπάρχει, τὰ δὲ ἄμετρα οὔτε ἀλλήλοις οὔτε τοῖς συμμέτροις δύναται ἐφαρμόσαι.

Inimicitiarum diversam esse rationem ipse concludit Apuleius, cuius in verbis pro „sectas“ „facta“ reponenda sunt. Pergit Albinus: εἰσὶ δέ τινες καὶ ἄλλαι νομιζόμεναι φιλίαι [4]) enumeratque naturalem parentum in liberos cognatorumque inter se benevolentiam, tum civilem ac sodaliciam amicitiam, denique amorem, in quo tres distinguuntur species: honesta, turpis, media, quae tribus animae partibus respondent. Quae omnia pluribus exponuntur, praecipue viri boni amor. Eadem fere Apuleius protulit [5]), sed nonnulla more suo perperam intellexit, alia ampliavit. Amicitia quidem necessitatis causa coniuncta est ea, quam effugere non possumus, cum ea sanguine et cognatione constet. „Necessitudinum amor“ quid sibi velit, docemur verbis Albini: ἡ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους sc. φιλία [6]), „Amor abhorrens ab humanitatis clementia“, in quo amicitiae „nec mutuae sunt nec reciprocari queunt“, respondet eis Albini amicitiis, de quibus legimus: αὗται δὲ οὐκ ἀεὶ ἔχουσι τὸ ἀντίστροφον τῆς εὐνοίας [7]). Eiusmodi amor non „sanitate ac paenitentia“ terminatur, quae codicum lectio est, sed „satietate“, quod iam editio Romana princeps optime restituit, a Goldbachero neglecta. Etiam tria amoris genera ab Albinianis [8]) non differunt: quorum [9]) unus divinus est cum incorrupta mente conveniens (ἔστι δὲ ἐρωτικὴ ἡ μὲν ἀστεία, ἡ τῆς σπουδαίας ψυχῆς) alter degeneris animi et corruptissimae voluptatis (ἡ δὲ φαύλη ἡ τῆς κακῆς). Tertius ex utroque permixtus, mediocris

[1]) sic. legendum cum Laurentiano, qui „delectionis“ praebet; alii codd. „delectationis“ exhibent.

[2]) supplevit Rohde. [3]) equidem scripsi cum „utraque ex parte“ desideretur. [4]) p. 43, 13 sqq. [5]) p. 91. [6]) p. 43, 15. [7]) ib. v. 16. [8]) ib. v. 18—22. [9]) sic enim legendum est pro „quod“.

Digitized by Google

ingenii et cupidinis modicae (μέση δὲ ἡ τῆς μέσως διακειμένης). In triplici amore describendo ea, quae ab Albino amicitiis attributa sunt, Apuleius animis tribuit, ut pro: ἡ μὲν γὰρ φαύλη (sc. φιλία) μόνου τοῦ σώματός ἐστι, τοῦ ἡδέος ἡττωμένη καὶ ταύτῃ βωσκηματώδης ὑπάρχουσα [1]). legamus: „animas... fusciores inpelli cupidine corporum cet"; pro ἡ δὲ ἀστεία ψιλῆς τῆς ψυχῆς ἕνεκεν, ᾗ ἐνορᾶται ἐπιτηδειότης πρὸς ἀρετήν „illas vero, <quae> facetae et urbanae sint, animas bonorum deamare cet". Sed in ea attributorum translatione ne sibi quidem Apuleius constans apparuit, cum tertio animarum genere neglecto cum Albino medias describeret amicitias: „medias ex utroque constare nec delectationibus corporum prorsus carere et lepidis animarum ingeniis capi posse". Non animae, sed amicitiae „ex utroque" constant, neque alia est Albini sententia haec dicentis: ἡ δὲ μέση τοῦ συνκρατοτέρου, ὀρεγομένη μὲν τοῦ σώματος, ὀρεγομένη δὲ καὶ τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς [2]). Quae mox de amore divino narrantur, qui „deorum munere beneficioque concessus adspirante caelesti cupidine in animos hominum creditur venire", orta sunt ex Albini narratione de Amore: Ἔρωτα δαίμονά τινα... φατέον... διαπορθμεύοντα τὰ παρὰ θεῶν ἀνθρώποις καὶ ἀνάπαλιν [3]). Cui sententiae praemissa sunt haec: ὁ δὲ ἀζιέραστος καὶ αὐτὸς μέσος τις ὑπάρχει οὔτε φαῦλος ὢν οὔτε ἀστεῖος [4]) et eidem mox addita: primum amorem in rationali animae parte collocatum esse [5]). De reliquorum amorum sede Albinus dicere supersedit; at Apuleius addit alium amorem cupidini iunctum esse et voluptati. Sic enim cum codicibus hoc loco legendum est.

Eam amicitiae et amoris descriptionem excipit apud Albinum brevissima disputatio de civitate [6]). Cui Apuleius uberrimam praemisit narrationem de civium moribus [7]) e Platonis Republica [8]) haustam. Is enim cum de deterioribus (ἡμαρτημέναι) [9]) rei publicae formis verba faceret, cum Lacedaemoniorum civitate hominem composuit contentiosum ambitiosumque (τὸν φιλόνεικόν τε καὶ φιλότιμον) [10]), cum paucorum dominatione (ὀλιγαρχία) parcum et quaestuosum (φειδολόν τε καὶ χρηματιστήν) [11]), multorum vero dominationi virum popularem (δημοτικόν) [12]) similem ostendit, tyrannidi virum tyrannicum. Apuleius e civitatibus deterioribus (ἡμαρτημέναι) cives culpabiles fecit, φιλοτίμους fortasse cum comico quodam poeta honoripetas

---

[1]) ib. 23 sqq. [2]) p. 43, 26. [3]) ib. v. 30 sq. [4]) ib. v. 28 sq. [5]) ib. v. 35. [6]) c. 34, p. 44. [7]) p. 91, 31 — 99, 15. [8]) l. VIII in. [9]) 544 A. [10]) 545 A. [11]) 555 A. [12]) 545 A. cf. IX 546 C.

Digitized by Google

appellavit, φειδωλούς per abstemios reddidit, adiectivo iam Lucilio et Varroni cognito [1]). Nec multum in singulorum generum descriptione a Platone recessit sed ita, ut narratio eius potius ad culpabiles civitates quam ad culpabiles viros pertineret. In paucorum quidem dominatione describenda textus sic restituendus est, ut e codice Benedictino, „et quae" recipiatur et legatur: et quae ὀλιγαρχία dicitur, ea sic nascitur cet [2]). Post „quae non necessariae cupidines sunt" verbum „explentur" propter assonantiam cum „possidentur" excidisse videtur cf. Plat. Rp. VIII 554 A: φειδωλός... τὰς ἀναγκαίας ἐπιθυμίας μόνον παρ' αὑτῷ ἀποπιμπλάς. Hunc φειδωλόν Plato etiam φιλοκερδῆ appellavit (Rp. IX 580 E. 581 C), quod adiectivum ab Apuleio per lucricupidonem redditum esse videtur. Sic enim facillime illud „lucricupidem", quod codices exhibent, emendari potest ita, ut Skutschii [3]) emendatio „Plato" in „Plautus" et „lucricupidinem" in „lucricupidum" minime necessaria sit [4]). Hoc tantummodo concedendum est „accipitrem pecuniae" revera Plauto (Persa) deberi, sed non cum auctoris nomine prolatum esse, immo ad Platonicum lucricupidonem illustrandum. Etiam popularis et tyrannica civitatis, immo virorum condicio Platonis depicta est coloribus.

Et tyranni quidem commemoratio virum pessimum Apuleio in mentem intulit, cuius ingenium et mores [5]) primum secundum Lysidis verba describuntur, quibus vir ab amicitia alienus definitur. Ut in inimicitia supra [6]) enarranda horum aptissima erat occasio proferendorum, ita quae mox de mali condicione et peccatorum electione involuntaria dicuntur, ad superiora [7]) pertinent, non ad civitatis doctrinam. Iam cum malitia seditionem [8]) mentibus pariens incepta atque meditata consilia inpedire dicitur, respicitur hoc Platonis: τὸ..κακὸν βλάπτειν (sc. ἀεὶ πέφυκε) [9]). Adiungitur pessimi amoris descriptio [10]). Phaedri Platonici [11]) coloribus picta, cuius comparatio docet, non solum „<s>ed opacos umbra" cum Bosscha scribendum esse, sed etiam „[s]et cura nimia emedullatos" cf. οὐ στερεὸν διώκων, οὐδ' ἐν ἡλίῳ καθαρῷ τεθραμμένον, ἀλλ' ὑπὸ συμμιγεῖ σκιᾷ... ἔμπειρον δι' ἀπαλῆς τε καὶ ἀνάνδρου διαίτης.

---

[1]) v. Thes. l. L. s. v. [2]) cf. Plato. Rp. VIII 550 B. [3]) Archiv. für lat. Lexicogr. XII 200. [4]) v. Archiv. XIV, 1, p. 125. [5]) Apul. p. 92, 15—122 cf. Plat. Lys. 214 D. [6]) p. 90, 29 sqq. [7]) p. 73, 16 — 74, 19. [8]) hae ectione codicis Florentini recepta videmus nulla in textu excidisse. [9]) Legg. X 409 B. [10]) p. 93, 8 — 15. [11]) 239 C.

Digitized by Google

Res de malitia involuntaria[1]) ex superioribus[2]) repetita est ita, ut quae illic de inscitia narrata sunt, hic iniuriae adscribantur. Et Gorgiae quidem argumentatio de praestantia eorum, qui iniuriam patiuntur, prae eis, qui inferunt[3]), ab Albino in unius sententiae formam comprehensa: ὥστε φευκτότερον εἶναι τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι[4]), exprimitur ab Apulei dicto: „idcircoque peius est <nocere>[5]) quam noceri" idque mox repetitur. Qua in parte codicum lectionibus iam Rohdeus medeliferam admovit manum, cum scripsit: sed nocere longe peius esse, ex eo (quo codd.) intellegi potest, quod animi[s] bonis eo vitio pernicies infertur". Nocere „malorum omnium maximum" esse, non „malorum omnium noxium", docet Gorgiae comparatio μέγιστον τὸ κακόν[6]), qua confirmatur codicis Fulvii lectio a Wowerio allata. Gorgiae Platonico[7]) debetur etiam omnis doctrina de impunitate et poena. Insanabilium (ἀνίατοι)[8]) autem exsilia et mortes partim Politici[9]) sententiis commendatur, partim Reipublicae[10]) praeceptis confirmantur. Ipsa pessimi viri imago, cupiditatibus iactati, non multum distat a tyranno Platonis[11]). Apulei verba illum describentis correcta sunt a Krollio, qui scripsit: <s>editione vitiorum, et a Koziolio, „qui" ante „quanto" delente et „[s]educi" reponente. Viro pessimo opponitur imago viri perfecte sapientis[12]), quae quidem ab Albino in disputationis fronte posita[13]), etiam in calce nonnullis lineis suppletur[14]). Felix sapientis natura, disciplinae ratio, voluptatum contemptio apud Albinum et Apuleium inveniuntur. Sed et philosophorum educatio Platonica nonnullos huic suppeditavit colores[15]). Locus cum a Goldbachero male distinctus et lacunarum signis deformatus sit, totum genuina forma proponere liceat: „atque etiam[16]) tum a pueris imbutus, factis congruentibus et dictis adsuetus, purgata et effecata animi voluptate, eiectis ex animo hinc <*cupidinibus, firmatis illinc*> abstinentia atque patientia <iudici>oque doctrinis ex rerum scientia eloquentiaque venientibus". „Cupidines" quidem supplevimus ex imagine tyranni eis iactati[17]), iudicium i. e. partem animi rationalem ceteris dominantem optimo iure ex superiori-

[1]) p. 93, 16 — 20. [2]) p. 88, 30 sqq. [3]) 466 D — 468 D; 469 A — 475 E, cf. Prot. 358 C. [4]) p. 41, 15. [5]) nemo non videt, quam necessarium sit id supplementum. [6]) 469 C [7]) l. l. [8]) Legg. V 375 E. [9]) 309 A. [10]) IX 590 CD malorum servitium unicam aptam esse conditionem. [11]) Legg. IX 571 B sqq. [12]) p. 95, 13 — 99, 15. [13]) c. 1. [14]) c. 35. [15]) Rp. VII 535 Asqq. [16]) sic scribo pro „enim" codd. [17]) p. 94, 23.

Digitized by Google

bus [1]) hic induximus. Firmatur autem iudicium doctrina: itaque pro accusativo instrumentalem restituimus. Ei doctrinae repugnat Stoicorum sententia ab Apuleio laudata sapientem repentino fieri [2]). At quae de sapiente narrantur, qui a nulla persona, nulla re pendet, rursus Platonis sunt seu Menexeni auctoris [3]). Verba „insertisque et inmissis" optime a Krollio correcta sunt in „incertisque dimissis", qui etiam codicum lectionem „omnia, quae ad beatam vitam ferunt" commendavit. Mox sapiens ille Socratis induit personam, de iniuria neque facienda neque referenda dicentis [4]) et de malis, quae sibi nullo modo nocere possint [5]). In textu: „eam putat (*sc.* iniuriam), quam non patientia firmiter toleret", restituit Krollius, qui etiam qua<ndo> quidem supplevit. Cetera Stoica sunt [6]), nisi quae de morte disputantur [7]) rursus ad Platonem [8]) referri possunt. Si autem Protagorae [9]) respexeris argumentationem, qua singulae virtutes eiusdem scientiae partes esse demonstrantur, etiam sententiam de sapiente omnibus virtutibus ornato illuc pertinere dices. Nervos animi ad fortitudinem designandam Rei publicae (III 411 B) deberi supra monuimus [10]). Sed sapientis divitiae rursus Stoicorum redolent doctrinam, cum mortis studium, quae philosophia sit, Platonicum sit [11]). Collocatur hic etiam Lysidis [12]) sententia iam supra partim allata, de bonis omnibus amicos, et repetitur Albini disputatio [13]) de amore honesto. Qua in parte legendum est: „<et> hoc est sapient<iu>um, iste vero cet". Additur Menexeni (248 R) locus de sapientis aequo animo.

Sapientiae finis in dei imitatione cum Albino [14]) ponitur, beatitudo Stoicorum depingitur coloribus. Sed εὐδαιμονία eadem esse videtur ac Albini δαίμονος εὐεξία [15]), quam in hac corruptela latere putamus [16]): „et ad ornamentum quidem genialis <fe>lici<tatis id> est virtutis cet". De bonis, quae virtute meliora fiunt, eadem praedicavit Albinus [17]), qui etiam illud: ἕπου θεῷ [18]) Platoni attribuit. In disputatione de morte voluntaria, quae ex Phaedone [19]) sumpta est, post „tamen" [20]) „eam" legendum est et supplendum

---

[1]) cf. e. g. p. 83, 5 sq. al. [2]) p. 95, 21. [3]) Menex. 248 A. Dialogum genuinum esse Platonis opus nuper post alios etiam C. de Morawski contendit dissertatione: de Athenarum gloria (Cracoviae 1905.), p. 16 sq. [4]) Crito 49 D. [5]) Apol. p. 30 D. [6]) p. 96, 7 sqq. [7]) ib. 11—16. [8]) Phaedo 107 C sqq. [9]) 349 B. [10]) ad p. 85, 10. [11]) Phaedo 64 E. 67 D. [12]) 214 C. [13]) p. 43, 35 sqq. [14]) c. 28. [15]) p. 38, 2. [16]) p. 98, 23. [17]) p. 36, 11. [18]) p. 37, 30. [19]) 61 D — 62 C. [20]) p. 99, 10.

Digitized by Google

„<non debere>“, et maiore interpunctione posita sic sententia continuanda: „mortem eius, etsi anteactae vitae cet“.

Iam vidimus longam disputationem de viro perfecte sapiente ductam esse commemoratione quattuor civium generum ita, ut is quidem viro pessimo opponeretur. Eo excursu absoluto Apuleius ad doctrinam de civitate [1]) aggreditur. Ipsa civitatis definitio ad eam proxime accedit, quae inter definitiones (ὅροι) Platonicas (p. 315 C) legitur: eam habitationem (οἴκησις) multitudinis hominum esse communibus decretis (κοινοῖς δόγμασι) utentium vel multitudinem hominum sub eadem lege viventium. Nam in Platonis Republica II 369 C, quo ex loco Goldbacherus feliciter „coniunctum“ in „convictum“ (ξυνοικία) emendavit, de legibus communibus nihil legitur. Quae autem de civium concordia et mutuo adduntur auxilio, quaeque eis praemittuntur: alios regentes esse, ceteros deteriores [2]), non iam ad quamlibet pertinent civitatem, sed ad eam, quae optima est et cum iustitia regitur. Addit aliam civitatis concordis definitionem et nonnulla de magnitudine eius et mensura [3]) unaque sententia de civitate morbida (φλεγμαίνουσα) interposita pergit in optima civitate describenda secundum Albinum [4]), quocum in eodem tenore etiam sententiam illam de philosophis regnantibus profert [5]). Albinianis Platonica adiunguntur de auri argentique apud custodes contemptu [6]); qui etiam quaestuosa officia subire vetantur „ut ceteris non recusantibus [7]) cibos victumque ita sibi curent, ut acceptam mercedem... communibus epulis insumant“ [8]). Etiam quae de matrimoniis ex Republica (V 458 C) proferuntur, hoc modo restituenda sunt, ut legatur cum codice Florentino: „despondentibus ipsis eiusmodi nuptias publice civitatis sapientibus, cet“. Non magistratus tamen ad hoc sorte eligi docet Plato, sed sortibus uxores obtineri. Demonstrantur porro communium liberorum commoda, numerusque perfectus generationis commemoratur [9]) et feminarum communis educatio [10]).

---

[1]) p. 99, 16 — 104, 14. [2]) nam quod codd. exhibent „ceteriores“ ortum esse videtur ex „ceteri <deteri>ores“. [3]) lego enim vs. 6 „metiri“ pro „uti“. [4]) c. 34 p. 44, 13 sqq. [5]) v. T. Sinko, Sententiae Platonicae de philosophis regnantibus quae fuerint fata (Podgórze ad Cracoviam 1904), p. 24. [6]) Rep. III 416. Legg. 741 C. [7]) sic enim legendum est pro „hospitia“ cf. Rp. IV 419 AB. [8]) hoc latere videtur in corruptela „non reclusis ianua“, [9]) cf. Rep. IV 419 AB, 420 A. μηδ' ἐξεῖναι χρηματίζεσθαι τῶν ἀνελευθέρων χρηματισμῶν μηδενὶ μεδέν. [10]) cf. Plat. Rp. VIII 546 B. sq. [11]) ib. v. 451 D cf. 452 A. Apul. p. 101, 22 bene Krollius „artibus“ pro „partibus“ coniecit.

Digitized by Google

Ea est optima civitas Apulei maxima ex parte secundum Platonis Rem publicam descripta. Hic tamen etiam aliam civitatem in Legibus proposuit ἐξ ὑποθέσεως (Alb. p. 44, 30), quod „dicis causa“ [1]) interpretatus est Apuleius. In ea civitate feminas non esse communes iam Albinus animadvertit [2]), quod idem Apuleius demonstravit matrimoniaque mixta quaedam commendavit. Quod de educatione narratur [3]), referendum est ad Legg. VII 788 AB, ubi de liberis maribus et feminis non privatim et domi (ἰδίᾳ καὶ κατ' οἰκίας), sed ex legislatoris consilio instituendis narratur. Itaque is sensus in Apulei verbis corruptissimis premendus est: „instituendos vero eos esse... <u t m a g i> s t r a t u s [4]) censuerint civitatis“. In proximis magistratuum curae parentum voluntas et sexus diversitas opponitur: Et in his Koziolius recte autumnavit scribendo: „non utcumque <*velint*> parentes nec ita <*ut seorsum uterque*> sexus <*sit*>“, sed <ut magi>stratus censuerint civitatis“. Sequuntur sententiae de possessione privata [5]) et legum fine, qui in virtute constat [6]), e Platone decerptae. At quae de civitatis forma narrantur ex tribus mixta, scilicet e monarchia, aristocratia et democratia, ea magis Ciceroniana (vel Posidoniana) sunt quam Platonica. Plato enim monarchiam omnibus praeferebat [7]), quam etiam Apuleius respicere videtur, cum rectorem mores civium persuasione vel etiam vi emendare iubet [8]).

Quae mox de tertia quadam civitatis specie narrantur, scilicet de civitate actuosa [9]), ducta esse videntur Critiae Platonis proposito, ut civitas optima in actu i. e. in bello ostenderetur. Sed cum haec deessent, Apuleius nonnulla de magistratibus cives ad bonos mores educantibus protulit [10]). quae nihil ab eis differunt, quae in superioribus civitatibus describendis narrata sunt. Et quod supra [11]) de quattuor culpabilium virorum formis enarravit, denuo repetit [12]) ita, ut pro viris civitates ponat. „C i v i <t a t> u m enim pro „civium“ recte a Krollio restitutum esse docet Albinus. qui scripsit [13]): πέντε δέ φησιν εἶναι πολιτείας, τήν τε ἀριστοκρατικήν, ὁπόταν οἱ ἄριστοι ἄρχωσι, καὶ δευτέραν τὴν τιμοκρατικήν, καὶ μετὰ ταύτην τὴν δημοκρατικήν, τελευταίαν δὲ τὴν τυραννίδα, χειρίστην ὑπάρχουσαν. Apuleius cum non omnes civitatis enumeret formas, sed „culpabiles“ solas, optimorum

---

[1]) p. 102, 5. [2]) p. 45, 3. [3]) p. 102, 29 sq. [4]) <magi>stratus iam a Goldbachero suppletum est. [5]) cf. Plat. Legg. V 740 A. [6]) cf. ib. XII 963 A. [7]) v. e. g. Legg. IV 712 DE cf. IV 709 E. [8]) cf. Legg. 711 CD. [9]) p. 103, 17 sq. [10]) p. 103, 19—25 cf. p. 86, 7—15. [11]) p. 91, 31 sqq. [12]) p. 103, 25 sqq. [13]) p. 44, 25.

Digitized by Google

dominationem omittit, reliquas ita profert, ut secundum Platonem [2]) omnium civitatum originem, ut ita dicamus, historicam explicet. Rationem enim psychologicam, quae dicitur, iam supra illustravit in virorum culpabilium moribus describendis. Narrationis verba in editione Romana principi correctiora edita sunt, quam apud Goldbacherum leguntur: Illa enim exhibet: „lexque iussu populi fuerit promulgata", quae lectio in codicibus detorta invenitur in „lexque <e>ius su<b> populi": ad sensum explendum addidit Florentinus „iudicio", quod tamen reliquis codicibus deest. Tyrannus autem non „legum coniuratione" imperium invadit, sed legum „conversione".

Hoc modo duas philosophiae partes Apuleius adumbravit, scilicet naturalem et moralem; ex tertia, qua de dialectica agitur, nonnisi ea excerpsit, quae ad rerum cognitionem humanam pertinent, eaque parti primae interseruit [2]). Omisit autem ea, quae Albinus [3]) de dialecticae partibus disseruit, quae sunt divisio (διαίρεσις), definitio (ὅρος), resolutio (ἀνάλυσις), inductio (ἐπαγωγή); nec minus ea, quibus agitur de propositione (πρότασις) et de syllogismis et sophismatibus nec non de decem praedicamentis (κατηγορίαι) et recto nominum usu. Quae omnia duobus capitulis (5. et 6.) brevissime ab Albino perstringuntur eo narrationis fine observato, ut exemplis e Platonis dialogis prolatis ostendatur omnem eam doctrinam Platoni in usu fuisse et quasi in nuce apud eum contineri; et quamquamquam propriis libellis non sit exposita, tamen Platonem etiam huius philosophiae partis inventorem esse.

Exstat libellus, in quo eadem ac in Albini capite sexto fusius explanantur, qui in codicibus s. X. Apuleio adscribitur [4]). Quod codicum testimonium ab Isidoro (Orig. 2, 28) s. VII. confirmatur nec non a Cassiodoro (de dial. 70, 1173, 1203 Mig.) s. VI. Nam qui s. V eum exscripsit Martianus Capella auctoris nomen non laudavit. Haec testimonia viris doctis sufficere videbantur, ut in libello περὶ ἑρμηνείας tertia philosophiae Platonicae pars agnosceretur ab Apuleio adumbrata. Primus G. F. Hildebrandus [5]) a. 1842 opusculum ab Apuleio abiudicavit et grammatico cuidam tertii vel quarti saeculi p. Chr. n. attribuit tribus usus argumentis, quorum primum

---

[1]) Rp. VIII 544 ad fin. [2]) p. 67, 24 sq. p. 71, 8 sqq. de quibus v. supra. [3]) c. 5. 6. [4]) v. Goldbacheri editionem libelli Wiener, Studien VII, 1885, et Meiss'ii (Apuleius περὶ ἑρμηνειῶν, Lörrach, 1886). [5]) ed. mai. I p. XLIV.

Digitized by Google

ex codicum facultate petitum est, alterum ex libelli indole, tertium ex Apulei testimonio: nimirum libellum non contineri in optimis codicibus, quibus libri de dogmate Platonis servati sunt; dictionem ieiunam regulasque aridas ab Apulei florida dicendi ratione plane abhorrere, immo scholarum pulverem redolere; Aristotelis et Peripateticorum doctrinam in libello nominatim prolatam ipsius Apulei verbis contradicere, qui ea sibi Latine tractare proposuerit, quae Graece Plato tractasset. (Plat. p. 66, 11 sqq.). Quae argumentatio Hildebrandi Bernhardyo (Röm. Litt.[5] p. 883. 886), Teuffelio [1]) (Röm. Litt.[8] p. 859, 15), Goldbachero (in praefatione edit.). Beckero (Stud. Apul. Berlin 1879 p. 8), Zellero (III, 2[3] p. 209 An. 3) satisfecit, ut libellum Apulei non esse putarent. Quorum Goldbacherus novum quoddam νοθείας argumentum invenisse sibi visus est, cum dixit: (edit. p. III): si illud exemplum reputavisses „Apuleius disserit, non disserit", „Apuleius philosophus Platonicus Madaurensis utitur oratione", profecto tam ineptum insulsumque hominem fuisse Apuleium vix te existimaturum esse, ut se ipsum pro exemplo poneret; immo haec exempla causam dedisse, ut qui Plat. 1, 4 legisset illum de tribus philosophiae partibus separatim dicturum esse, tertiam autem partem nusquam confectam vidisset: ipse libellum conscriberet neque eum pro Apuleiano vendere vellet; exemplis ab illo allatis perfectum esse, ut libellus a librariis Apuleio tribueretur.

Hildebrandi argumenta iam a Meiss'io refutata sunt, qui recte animadvertit libellum a nonnullis codicum scriptoribus propterea neglectum esse, quod aperte non Platonis, sed Peripateticorum doctrinam prae se ferret; Cassiodori tamen atque Isidori testimoniis plane eam lacunam expleri. Adde, quod qui in libello de Platone post dialecticam „rationalis" [2]) interpolavit in archetypo, initium libelli περὶ ἑρμηνείας ante oculos habuisse videtur. Hildebrandi argumentum ex orationis indole petitum nihili esse unusquisque concedet, qai materiam ipsam maxime aridam atque ieiunam respexerit. Qui vero in philosophia morali multa ab Apuleio (et Albino) pro Platonicis vendita vidit, quae a Platone alienissima sunt, non mirabitur, si et hic Peripateticorum et Stoicorum placita sub Platonis feruntur nomine. Magis mirandum est, quod Zellerus, qui et ipse Albini placitorum contaminationem ad rem illustrandam com-

[1]) quem Thesauri l. L. editores secuti sunt. [2]) p. 65, 22, quod iam Goldbacherus animadvertit.

Digitized by Google

memoravit, non animadvertit in Albini libelli uno capite eandem materiam brevissime comprehensam esse. Quae cum ita sint, nihil obstat, quominus Cassiodoro, Isidoro, codicibus fidem tribuamus et libellum pro Apuleiano habeamus. Apulei nomen exempli gratia prolatum illustratur grammaticorum consuetudine, quos idem saepius fecisse constat[1]). Sed gravissimum αὐθεντίας documentum hoc esse nobis videtur, quod Apuleius eundem fontem ante oculos habuit, quem cum Albino in reliquis philosophiae partibus secutus est. Iam conferas haec:

Apul. herm. in	Alb. c. 3 in.
studium sapientiae, quod philosophiam vocamus, plerisque videtur tres species seu partes habere: naturalem, moralem et rationalem.	ἡ φιλοσοφία ἐστὶν ὄρεξις σοφίας· ἡ δὲ τοῦ φιλοσόφου σπουδὴ ἐν τρισὶν ἔοικεν εἶναι· καλεῖται δὲ ἡ μὲν τῶν ὄντων γνῶσις θεωρητική, ἡ δὲ περὶ τὰ πρακτέα πρακτική, ἡ δὲ περὶ τὸν λόγον διαλεκτική.
	c. 6 in.
propositionum... duae species sunt, altera praedicativa, quae etiam simplex est... altera substitutiva vel condicionalis, quae etiam composita est.	τοῦ δὲ λόγου, ὃν καλοῦμεν πρότασιν, δύο ἐστὶν εἴδη... τῶν δὲ προτάσεων αἱ μὲν κατηγορικαί εἰσιν, αἱ δὲ ὑποθετικαί. κατηγορικαὶ μὲν ἁπλαῖ... ὑποθετικαὶ δέ εἰσιν αἱ ἀκολουθίαν δηλοῦσαι ἢ μάχην.

Haec sola si Apuleio cum Albino essent communia, argumentum debilius esset. Sed cum iam demonstratum sit in philosophia naturali et morali adumbranda Apuleium hoc modo cum Albino cohaerere, ut fontem communem partim eadem atque ille ratione exscribat, partim plura ex eo decerpat, partim ex Platone nonnulla suppleat, non dubitabimus affirmare et hoc loco fontem communem uberiorem fuisse, ex quo Albinus paucissima, Apuleius plurima transtulerit. Itaque non solum in propositione enucleanda, sed etiam in doctrina syllogismorum exponenda communis fons detegi potest. Nam syllogismi definitio, quam Albinus (p. 14, 17 sqq.) ex Aristotele decerpsit (Anal. pr. 1, 1, 5), cum auctoris nomine ab Apuleio profertur. Etiam exempla nonnulla utrique communia sunt: ὁ ἄνθρωπος ζῷον Albini (p. 14, 32) respondet Apuleianae sententiae: omnem hominem animal esse; τὶς ἡδονὴ οὐκ ἀγαθόν (p. 14, 19) omnis voluptas bonum est; τὶς ἡδονὴ οὐκ ἀγαθόν (ib.) omnis voluptas bo-

[1]) v. Plot. Sacerd. gramm. VI p. 447, 18 Sacerdote docente; p. 517, 24 simul dedit ore Sacerdos; p. 536, 13 di boni servate Sacerdotem; p. 539, 15 istaec composui metra Sacerdos optima nunc cf. Dosith. gramm. VII p. 407, 19, 413, 25.

Digitized by Google

num non est; τὰ δίκαια καλά, τὰ καλὰ ἀγαθά, τὰ δίκαια ἄρα ἀγαθά (ib. v. 35) omne honestum bonum, omne bonum utile, omne igitur honestum utile. Quae esset reliquae partis exemplaris Graeci indoles, non difficile erat invenire, si titulus respiceretur. Servatus est enim Aristotelis libellus περὶ ἑρμηνείας, cuius capite quarto oratio enuntians (ἀποφαντικός sc. λόγος) huius doctrinae esse contenditur, alia ad libros de rhetorica relegantur. Sed praeter enuntiationem affirmativam, etiam negativa et contradictoria illustrantur, nec non contraria modalisque, tum res universales et singulares, denique enuntiatorum coniunctiones et consecutiones. In Analyticis prioribus tractantur syllogismi, in quorum figuris litterae A B Γ subiecti, praedicati, notionis mediae vicibus funguntur. Inde explicatur, cur in Apulei codicibus A B F easdem agant partes, scilicet quod F e Γ coortum sit [1]). Sed singula Apuleianae doctrinae de enuntiatis et syllogismis praecepta iam Prantelius (l. l.) cum Graecis fontibus contulit. Itaque ne acta agere videamus, ad eius opus lectorem relegamus, praesertim cum nos quidem ea praecipue indaganda nobis proposuerimus, quae Apuleio cum Albino communia sunt. Itaque libellus περὶ ἑρμηνείας ea tantummodo ratione in nostrum discrimen venit, quod aliqua ex parte ad eundem fontem referri potest, ex quo philosophia naturalis et moralis hausta est.

Qui fons qui fuerit haud difficile probari potest. In primis hoc tenendum est, quod Albini libellus in Apulei manibus non erat. Nam si hoc acciperemus, ab Apuleio saepius alios auctores inspectos esse eorumque placita Albinianis intermixta concedendum nobis esset. Adde, quod Albinus ca annum 152 Smyrnae floruit, Apuleius autem, quamquam Phrygiam adiit [2]), tamen in Asia diutius non est commoratus, ut Smyrnae philosophiam Platonicam ab Albino disceret. Immo Athenis eum Academicorum auditorem fuisse ipsius docemur testimonio [3]). Itaque philosophus quidam Academicus nobis quaerendus est, cuius doctrinam Albinus Smyrnae vendebat, Apuleius Athenis in usum suum convertebat. Nominavit eum Freudenthalus, qui e codice Parisino Graeco 1962 s. XI fol. 146^{v} hunc titulum edidit: Ἀλβίνου τῶν Γαίου σχολῶν ὑποτυπώσεων Πλατωνικῶν δογμάτων α, β, γ, δ. ε, ς, ζ, η, ϑ (ι?): Ergo Albinus auctor fuit, ut Cai scholae de Platonis doctrina ederentur. Qui mos scholarum magistri edendarum

[1]) vidit hoc iam Meiss, sed ad Aristotelem non relegavit. [2]) de mundo p. 119, 4 Oud. [3]) Flor. 20.

Digitized by Google

ita pervulgatus erat, ut Freudenthalus plura eius rei exempla colligere posset. Ex novem vel decem illis libris ea Albinus in libelli, quem inscripsit: λόγος διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων, formam redegit, quae ad introductionem quandam in philosophiam Platonicam sufficere videbantur [1]). Eiusdem Cai scholae conscriptae Apuleio in manibus erant, fortasse nondum iuris publici factae ita, ut is quidem et ipse Cai auditor fuisse videatur, cuius verba docentis cupide conscriberet conscriptaque domum reportaret, domi ad Romanorum usum Latine redderet. Scholarum ratione atque indole explicantur illae, quas ostendimus, confusiones et repetitiones. Placita argumentaque male intellecta et perperam exposita ostendunt Platonis philosophiam nondum penitus ab Apuleio comprehensam esse. Et si contulerimus, quomodo eaedem res, ut morborum causae vel daemonum officia in aliis Apulei scriptis tractentur, videbimus libros de Platonis philosophia reliquis praeisse.

Et primum quidem revocanda est in memoriam confusio illa, quam Apuleius in morborum causis secundum Platonem explicandis ostendit [2]), cum quattuor genera, ex quibus Plato corpus constare dixit, immo quattuor morborum stramenta, corporis nuncupavit substantias et primae elementa adnumeravit, alteri viscera, ossa, cruorem, tertiae corporis membra. Haec eadem in Apologia (c. XLIX) secundum Timaeum redduntur ita, ut Platonis verba per se clara Latina interpretatione clariora fiant. Qui in Apologia morborum incitamenta Platonica sic perspexit atque illustravit, is nullo modo postea eandem rem ita confuse, immo stupide tractare potuit, ut in libello de Platone tractatur. Ut in morborum causis explicandis, ita in aliis Platonis placitis enarrandis non compendium quoddam doctrinae Platonicae, sed Platonis ipsius opera adhibentur: Iam conferas, quae ex Convivio de daemonibus proferuntur [3]), vel e Phaedro de summo deo [4]) vel e Legibus de simulacris deorum [5]), ut cognoscas Apuleio contra Punicos obtrectatores ca a. 160 [6]) se defendenti, multos Platonis libros cognitos et lectos nec non in-

---

[1]) cf. c. 36. Eam docendi rationem et viam, ut tirones primum in logicam dialecticamque, tum in physicam (una cum mathematica atque astronomia), denique in ethicam introducerentur, etiam in Schola Christianorum, quae vocatur Alexandrina, observatam esse, docemur Gregorii Thaumaturgi laudatione Origenis (c. 7 sqq. v. A. Brinkmann, Rh. Mus. N. F. 56, 1891, p. 56). [2]) p. 78, 18 v. supra p. 149. [3]) Apol. c. 43. [4]) ib. c. 64. [5]) ib. c. 65. [6]) v. Kawczyński, De Apulei vita (Życie Apulejusza) p. 53.

Digitized by Google

tellectos fuisse. Et si id respexerimus, quod Albini libellus propterea scriptus est, ut adulescentes nuper in Academiam recepti in totius philosophiae Platonicae rationem et disciplinam introducerentur, antequam dialogis legendis atque explicandis operam darent, facile credemus Apuleio elementa, ut ita dicamus, Academica discenti introductionem quandam in Platonis philosophiam, e Cai scholis confictam, in manibus fuisse. Apulei contubernium cum Pontiano Athenis florens [1]) consideranti, facile in mentem venit, iuvenibus quibusdam divitibus custodes rectoresque additos esse, qui studiis eorum praeessent. Quid, si iuvenis linguae Graecae non magnopere peritus in Apulei curam deditus est? Nonne in usum eius Graecam suam introductionem Latine vertisse videtur, quamquam ipse nondum totus se in Platonis philosophiam ingurgitavit? Quae cum ita sint, Faustinum illum filium, ad quem libri de Platone missi sunt, Apulei disciplinae alumnum fuisse, facile concedes.

Eiusdem Faustini nomini liber de mundo inscriptus est. Quod opusculum quo tempore conscriptum sit cum quaeritur, haec ante oculos habenda sunt: Phrygiae regiones ab Apuleio oculis iam tum visas fuisse [2]); Romae locos et ei cognitos esse et Faustino, apud quem sine ulla explicatione, immo exempli gratia, hominem ad Minuciam (sc. porticum) frumentatum venientem commemorat [3]). Sed quominus Romae libellum scriptum esse putemus, hac prohibemur sententia [4]): „Phidian illum... vide ipse in clipeo Minervae, quae arcibus Atheniensibus praesidet, oris similitudinem conligasse cet". Sic nonnisi eum adloqui potuit, cui cotidie arcem Athenarum adeundi et Phidiae Minervam spectandi facultas erat. Ergo libellum de mundo ad adulescentem Romanum, qui Athenis degebat, Athenis scriptum esse haud inepte coniciemus. Ut vero credamus eum post libros de Platone compositum esse, his adducimur: Apuleius exemplaris Graeci auctoritatem ita sequitur, ut suo iudicio nonnulla ex Platone (e. g. epilogum), alia ex Gellio vel Gelli fonte (de ventis c. 13. 14) addat, cum in Albini fonte Latine transferendo satis fideliter, immo serviliter, exemplaris Graeci vestigia presserit. Oratione autem usus est multo correctiore et splendidiore, quam in libellis de Platone. Neque iam cum sermonis egestate luctatur neque nova quaedam verba excusatur, sed artis vocabula Graeca sine

[1]) p. 119. 14 Goldb. [2]) p. 132, 22 alius ad Minuciam frumentatum venit cf. Ps. Arist. περὶ κόσμου p. 400[b] 15 ὁ μέν τις εἰς τὸ πρυτανεῖον βαδίζει σιτησόμενος, ubi de bene meritis publice nutritis sermo est. [3]) p. 130, 15. [4]) Apol. c. 72.

Digitized by Google

ulla cunctatione Latinis reddit. Conferas quae de animalibus terrenis et terrestribus supra dicta sunt (p. 73, 6) et videas, ut hic reddatur: οὗτος ἐνκλίων ζῴων καὶ πεζῶν καὶ ἀερίων φύσεις ἐχώρισε per „hic animalium nantium atque terrestrium pinnigerarumque cunctarum distinxit genera (p. 123, 6); et εἴ τις ὁμοῦ ζῷον ἐνυδρόν τε καὶ χερσαῖον καὶ πτηνόν" per „volucrum, natatilium atque terrestrium greges" (p. 127, 14); nec non animadvertas τὸ κάτω... μέρων ζῴων per „animantium terrena genera" (p. 110, 5) verti: ut concedas eum, qui hic facile πεζόν et χερσαῖον per terrenum et terrestre reddiderit, semel etiam τὰ ἐπὶ γῆς ζῷα per pedestria (p. 133, 14) circumscripserit, nullo modo dubitare potuisse, quo modo Platonicum γένος πεζὸν καὶ χερσαῖον Latine exprimendum sit. Si illi libelli post opusculum de mundo compositi fuissent, scripsisset Apuleius „genus pedestre et terrestre" nullaque eguisset explicatione. Terreni autem et terrestris exemplum eo magis aestimandum est, quod Apuleius ipse in Apologia (c. 38 fin.) inter Graeca animalium genera, quae a se primo Latine pronuntiata sunt, etiam πεζά protulerit. Sed et alia vestigia librorum de Platone prius scriptorum in hoc opusculo cernuntur: Ἀστέρων χορείας Platonicas per „chorum antiquum" redditas esse supra vidimus (p. 72, 3). Hic de caelo una cum stellis in orbem se vertenti haec in Graeco exemplari leguntur: πλήρης δὲ ὢν (sc. ὁ οὐρανός) σωμάτων θείων, ἃ δὲ καλεῖν ἄστρα εἰώθαμεν, κινούμενος κίνησιν ἀΐδιον, μιᾷ περιαγωγῇ καὶ κύκλῳ συναναχορεύει πᾶσι τούτοις ἀπαύστως δι' αἰῶνος. Apuleius narrat (p. 107, 11) caelum cum stellis ferri per orbem „dierum noctiumque curriculis agens stellarum choros". Ansam quidem ex illo συναναχορεύει sumpsit, sed stellarum choros aliunde huc intulit, eumque chorum repetivit ad vertenda Graeca: μία δὲ ἐκ πάντων ἁρμονία συναδόντων καὶ χορευόντων κατὰ τὸν οὐρανόν per „unus conventus atque unus stellarum chorus ex diversis occasibus artibusque" (p. 127, 31). Nec desunt eiusmodi alia. Nam cum stellarum errantium secundum exemplar Graecum cursus descripti essent, addidit ex suo Apuleius „quae propter naturam eiusmodi nullis creduntur erroribus vagae" (p. 108, 5), illorum recordatus, quae supra (p. 71, 20 cf. p. 122, 30) ex Platone protulit: „quas (stellas) nos non recte erroneas et vagas dicimus; nostrae enim super earum cursibus opiniones disputationesque possunt in errorem intellectum inducere". Haec iam sufficere videntur ad demonstrandum libellum de mundo ab Apuleio post libros de Platone compositum esse, cum universi imago clarior iam ante

Digitized by Google

animi eius oculos steterit, quam quae supra e Cai lectionibus ficta est. Iam conferas illam sententiam confusionis plenam (p. 72, 24): „exinde elementis omnia ac principiis occupari: ignem ante alia superiorem esse, mox aëris locum, hinc aquae proximum et tunc globum terrae in medio situm", cum hac (p. 122, 11): „libera elementorum substantia, ignis, aquae, aëris, terrae, ex quibus huius sphaerae convexa et disparibus qualitatibus naturae conflata, adacta est fateri concordiam", ut omnibus, quae adhuc allata sunt respectis, Kawczyńskii amplectaris sententiam [1]) libellum de mundo supplementum quoddam esse ad primam partem philosophiae Platonicae. Caeli chori ne tum quidem oblitus est Apuleius, cum orator philosophans in Africa de deo Socratis ante auditores multos declamavit [2]). Cuius declamationis indoles ea esse videtur, ut doctrinae Platonicae scientia eandem claram prae se ferat faciem, quam in Apologia vidimus. Non Platonis placita ex compendio quodam decerpta, sed Platonis dialogi laudantur. Unum solum momentum in discrimen vocare liceat. Quae ratio intercedat inter fatum seu necessitatem, qua homines regantur, omni communione cum summo deo denegata, et providentiam divinam, ita supra (p. 73, 16 sqq.) ostendi vidimus, ut Apuleius fato et providentia definitis, immo distinctis, nullo usus transgressu, de daemonibus disputaret eorumque ministerio. Iam quae ibi desideravimus, quibus argumentatio suppleatur, hic (c. 5. 6) multis verbis ita clare describuntur, ut Apuleius interea re vera hanc materiem difficillimam comprehendisse videatur. Et cum dicit: „ut possit videri nullum animal in terris homine postremius" (p. 8, 14) respicere videtur illud, quod olim scripsit: „omnium vero terrenorum nihil homine praestabilius providentia dedit". (p. 74, 18). Et quod olim e Timaeo (28 C.) vertit: „cuius (sc. summi dei) naturam invenire difficile est, si inventa sit, in multos eam enuntiari non posse" (p. 66, 25), nunc ita explanat (p. 7, 24): „*Plato praedicat* hunc solum maiestatis incredibili quadam nimietate et ineffabili non posse penuria sermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi". Qua in re Albini illud in memoria tenet: ineffabilem (ἄῤῥητον) esse deum (p. 20, 7. 28). Et cum addidit (ibid.): „vix sapientibus viris, cum se vigore animi, quantum licuit, a corpore removerunt, intellectum huius dei, id quoque interdum velut in artissimis tenebris rapidissimo coruscamine lu-

[1]) De scriptis oratoriis cet. (O pismach oratorskich) p. 44. [2]) p. 6, 17.

Digitized by Google

men candidum intermicare [1])" respicit haec Albiniana (c. 27 in.): πάνυ οὖν ὀλίγοις τῶν γνωρίμων καὶ τοῖς γε προκριθεῖσι τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀκροάσεως μετέδωκε cf. p. 36, 19 sqq. — Sic in omnibus Apulei libris, qui ad philosophiam spectant, fila quaedam detegi possunt, quibus illi et inter se et cum Cai scholis et Platonis dialogis iunguntur. Nobis quidem ea sufficiunt, quibus probare possumus tres libros de Platonis placitis, quae ad philosophiam naturalem moralemque et rationalem spectant, ab iuvene Athenis philosophiae Platonicae elementa apud Caium discente in usum Romani cuiusdam adulescentis, cuius contubernalis erat, a Graecis scholis Latine translatos esse, quibus aliquo temporis intervallo interiecto libellus de mundo adiectus sit. Meliorem quam in illis philosophiae et operum Platonis scientiam in oratione de deo Socratis habita et in Apologia conspici, quae quidem ultimum opus sit ex Apulei scriptis nobis servatum. Nam Metamorphoseon libros ab Apuleio nondum philosophia imbuto scriptos esse manifestum est.

Sed eius operis tempus definire non nostrum est. Nobis quidem restat, ut libri de Platone exordium examinemus, quo philosophi vita enarratur. Quam vitam adhuc negleximus propterea, quod ea pars ab Albino silentio praetermissa est. Unde quaestio oritur, utrum haec ab Apuleio ex alio fonte huc illata sint, an cum eisdem Cai scholis cohaereant. Qui adhuc Platonis vitam descripserunt, in rationem, quae inter hanc vitam et reliquos vitae Platonis fontes intercederet, inquirere supersederunt, cum Speusippi commemoratione (p. 64, 11) contenti omnes vel saltem plures fabulas, quibus exornata est, usque ad illum Platonis sororis filium referrent. At duo priora capitula libelli, qui inscribitur: Προλεγόμενα τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας [2]) cum Apulei opusculo comparata docent Prolegomena illa ex eodem fonte conflata esse atque Apulei libellus. Iam spectemus, quo modo Apulei vita Platonis composita et disposita sit. Platonis nomine explicato, qui Aristocles prius nominatus, a corporis habitudine appellationem accepit, parentes eius laudantur gentisque antiquitas ac nobilitas. Huic narrationi de humana origine opponitur alia de Apolline Platonis patre aliaque proferuntur argumenta, quibus demonstratur philosophum virum fuisse Apollineum: natalicium mensis et dies Apollinis sacer et somnium Socratis de olore Aca-

[1]) En habes Platonicorum ἐλλαμψιν! [2]) ed. C. F. Hermann, VI. vol. Platonis, appendicis p. 52—78.

Digitized by Google

demico. Extollitur deinde pueri ingenium eximium et litterarum capax, tum duo fratres commemorantur, denique praeceptores litterarum gymnasticaeque nominantur, nec non picturae et poeseos studia. His Socrates finem posuit, ante cuius familiaritatem Platoni Heracliti philosophia cognita est. Narrantur Platonis erga Socratis philosophiam merita, describuntur peregrinationes Socrate mortuo ad Pythagoreos, Theodorum Cyrenaicum, Aegypti prophetas factae, nec non Archytae Tarentini salutatio. Indos et Magos quominus adiret, bello prohibitus est. — His absolutis ratio demonstratur, quae inter Platonis philosophiam et antecessores atque auctores eius intercedat, scilicet ea, quod ab eo singulae philosophiae partes, iam illis cognitae in unum atque totum corpus quoddam tripertitum redactae sunt et bono sermone descriptae. Additur auditorum mentio, res familiaris a mortuo relicta describitur, denique obtrectatores refutantur eius adventus in Siciliam carpentes, et trium peregrinationum verae causae proferuntur. — Iam ex hoc conspectu elucet Apulei narrationem confusione quadam non esse liberam: Huc pertinet fratrum commemoratio (p. 64, 16), cuius locus post parentes nominatos fuit, nec non meritorum mentio, quae in Socratis philosophia excolenda habuit (p. 65, 1 — 5). Haec enim post peregrinationes enarratas suo loco repetuntur. Quod autem gravissimum est Siculae illae peregrinationes et causae earum non inter alia itinera proponuntur, sed appendicis loco vitae adiunguntur. Praeterea Academiae post reditum conditae mentio desideratur.

Idem narrationis cursus in Prolegomenis philosophiae Platonis conspicitur: Parentum et nominis commemorationem sequuntur argumenta, quibus demonstratur, eum virum fuisse Apollineum: primum ipsius verba, tum Socratis, denique ipsius insomnium, nec non mensis et dies Apollinis sacer (c. 1). Tempore vero accuratius definito etiam patris insomnium narratur, quo ne uxori gravidae coiret vetitus est. Sequitur praeceptorum enumeratio (c. 2), Socratis commercium (c. 3), peregrinationes, reditus, Academia condita, auditores (c. 4), philosophiae inventa (c. 5), mors. Capitulo (c. 7 — 13) vero secundo philosophia eius cum antecessoribus atque eis, qui eum secuti sunt, comparatur, praestantia eius prae ceteris demonstratur. Etiam dialecticae scientia extollitur (c. 11).

Narrationis cursus cum Apuleio cum Prolegomenis illis communis sit, nonnulla tamen ille habet, quae hic desiderantur, multa hic inveniuntur, quae ab illo omissa sunt. Fratrum Platonis com-

Digitized by Google

memoratio, rei familiaris a mortuo relictae mentio in Prolegomenis desunt. Patris vero somnii vices apud Apuleium Apollinis figuratio tenet. Hoc cum Olympiodoro [1]) solo ei commune est, qui scripsit: (c. 1) φασὶν οὖν, ὅτι φάσμα Ἀπολλωνιακὸν συνεγένετο τῇ μητρὶ αὐτοῦ τῇ Περικτιόνῃ. Mox tamen idem patris somnium addidit, quod in Prolegomenis narratum est. Ceterarum rerum ordo diversus est: Itaque Aristoclis metonomasia gymnasticae demum praeceptore commemorato enarratur (c. 2), Socratis somnium tum profertur, cum de Platonis commercio cum eo narratur (c. 4). Mensis et diei natalicio-rum mentio deest. At Cratyli Heraclitei commemoratio ei [2]) cum Apuleio communis est. Socratis vero dies natalis nonnisi in Prolegomenis et apud Apuleium extollitur. Speusippi mentio et rei familiaris enumeratio solius Apulei propria est: Quae cum ita sint, non dubitamus asserere Apulei vitam Platonis cum Prolegomenis arto vinculo cohaerere, ab Olympiodori vita longius recedere. Sed omnes eae vitae ad eundem fontem spectare videntur, ad Cai philosophi prolegomena de Platonis philosophia. Si enim ea in memoriam revocaverimus, quae Albinus de Platonicorum dialogorum ratione atque indole disputavit in libello a Freudentalo publici iuris facto [3]) et ea comparaverimus cum Prolegomenorum capite quarto usque ad sextum, non dubitabimus haec ad eundem fontem relegare, quo Albinus usus est. Qui cum in λόγῳ διδασκαλικῷ Cai scholas in brevem summam redegerit, etiam in altero libro eundem fontem expilasse videtur. Prolegomena vero, quae multa cum eo communia habent, vitamque, arctissime cum opusculi proposito cohaerentem, ab Albino non descriptam, suppeditant, ex eodem fonte pleniore hausta esse videntur, e Cai scholis ab Albino editis. Quae Albinus toto libello de Platonis narravit placitis, ea in Prolegomenis brevissime tanguntur, cum Platonis doctrina cum reliquorum philosophorum placitis comparatur. Eius autem comparationis vestigia etiam apud Apuleium detegimus (p. 65, 20 sqq.). — Sed hic philosophiae Platonicae renovatae cursus fortasse alia occasione enarrabitur. Nunc quidem virum ostendimus, qui Platonis placita, quae ad dialecticam, philosophiam naturalem et moralem spectant, in unius corporis formam redegit eaque, quae deerant, ex Aristotelis maxime scriniis supplevit [4]):

[1]) C. F. Hermann, vol. VI Platonis, appendicis p. 46—51. [2]) ἐ διδασκάλῳ πάλιν ἐχρήσατο Κρατύλῳ τῷ Ἡρακλειτείῳ. [3]) Hellenistische Studien 3, forma deteriore legitur is apud C. F. Hermannum l. l. p. 3 — 7. [4]) Qua in re Posidonium illum Rhodium secutus esse videtur.

Digitized by Google

Caium Platonicum. Hic novorum Platonicorum agmini in philosophiae Graecae historia praeficiendus est, quo loco eum in Cyrilli Lexico (Crameri Anecd. Par. IV) invenimus: τὸν μὲν Πλάτωνα ὑπομνηματίζουσι πλεῖστοι· χρησιμότεροι δὲ Γάϊος, Αλβῖνος, Ταῦρος, Πρισκιανός, Πρόκλος, Δαμάσκιος. Huius ratio novos auditores in Platonis philosophiam introducendi exemplum dedit, ad quod in Academia usque ad saeculum quintum, fortasse etiam sextum philosophiae studium coleretur: Novis auditoribus vita Platonis enarrabatur, compendium totius doctrinae in philosophiam rationalem, naturalem, moralem divisae ediscendum proponebatur, dialogorum ratio explicabatur, ordo quidam legendorum commendabatur, intellegendorum ratio constituebatur. His initiis imbuti dialogos ordine, quem ex Albino novimus, legebant magistro duce, cuius interpretandi modum vel ex Procli et Hermiae Platonicorum commentariis cognoscere possumus.

Digitized by Google

Contumeliae, quae in Ciceronis invectivis et epistulis occurrunt, quatenus Plautinum redoleant sermonem.

Scripsit
Severinus Hammer.

Ciceronis invectivas qui accuratius perlegerit, facile concedet oratorem haud raro extra moderationis et continentiae cancellos egredi et potius omnia temptare, ut quacumque ratione adversarium suum voce obturbet et defigat, quam ut vero et sincero rerum statu cognito et perspecto nonnihil de nimia violentia detrahat et, sicubi alba invenerit, ea ab atris non infuscata esse patiatur.

Iam vero hodie Ciceronem nemo a partium studio liberum fuisse autumabit: nam ut cetera facta praetermittam, quae animum admodum ventosum sibique inconstantem arguunt, ipsum illud pervulgatum odium Vatinianum non sane intimis accusatoris medullis conceptum esse vel ex eo coniecturam facias. quod post severas illas invectivas vix duorum annorum spatio interiecto ipse defensoris partes susceperit.

Si igitur eius momenti rationem habebimus Ciceronem quoque nonnunquam tragoedias agere in nugis, vel certe vitia, quae adversariis exprobrat, supra modum exaggerare et indignationi suae laxiores permittere habenas, tum quoque omnes calumnias omniaque convicia et maledicta, quibus obruit inimicos suos, maximam partem tantummodo βλασφημίας esse intellegemus, quae videlicet rhetorico eius apparatui non ingrata additamenta erant.

Nunc id agitur, unde Cicero suas contumelias hauserit. Hanc quidem quaestionem solvere non est difficile, si compertum habes omnes maledictiones a sermone vulgari suam originem trahere.

Digitized by Google

Itaque verisimillimum est Ciceronem quoque ad hunc uberrimum fontem confugisse eiusque viva et iugi aqua suos rhetoricos tumores irrigasse et quodammodo refrigerasse. Neque omnino mirandum est oratorem familiaritatis quodam vinculo cum poëtis et scriptoribus coniunctum esse, quorum opera sermonis vulgaris et cottidiani effigiem prae se ferunt. Ipse enim in epistulis propius ad eum accessit eiusque simplicitatem feliciter imitatus est.

Comoediam vero sermonis vulgaris divitias luculentissime prodere satis est notum superque. Unde in hac disputatiuncula opprobria Ciceroniana cum Plautinis comparare mihi proposui — attamen statim hoc loco admoneo me etiam alia poësis genera „per humum repentia" — quae haud raro maledictis abundant — non prorsus neglexisse, sed praecipue Lucilium et Catullum, tum passim Horatium, Martialem, alios adscivisse, quo imago plenior et clarior fieret. Praeterea Aeschinem et Demosthenem inspiciendos esse censui, qui conviciis haudquaquam abstinuerunt iisque contra sese invicem vel contra adversarios suos usi sunt [1]). Oratoribus Graecis praecipue antiquam Atticorum comoediam contumeliarum copiam suppeditasse haud inepte contendas. Itaque quibusdam locis etiam ex Aristophane aliisque comicis exempla deprompta attuli.

Ut quidem rationem, quae inter Ciceronem et Romanorum comicos scriptores intercesserit, recte aestimemus, adnotandum est oratorem prae omnibus poësis generibus summam oblectationem e comoedia cepisse. Nam ex epicis poëtis tantummodo Homerum et Ennium satis cognitos habuit; lyricis autem carminibus minime eum studuisse iam per se patet, si rationem habemus eius animi sicci, rhetorices vinculis constricti et propterea obdurati. Satis erit admonere Ciceronem Catulli, ingeniosissimi Romanorum vatis suique aequalis, qui in disertissimum Romuli nepotum lepidum nec, credo, insulsum carmen confecit, ne uno quidem loco mentionem fecisse. — Ex tragicis Graecis Euripidem [2]), illum philosophum magis et rhetorem

---

[1]) Ivo Bruns: Das literarische Porträt der Griechen im V u. VI Jahrhundert vor Christi Geburt, p. 534 sqq. et p. 552 sqq. demonstravit a Demosthene novum morem in invectivis introductum et maxime excultum esse, nempe res adversarii privatas notandi eumque maledictis congerendis omni defensionis ratione privandi (cf. orationes in Stephanum, Cononem, Aeschinem habitas). Idem illud Ciceronem factitasse initio huius disputationis commemoravi.

[2]) Cf. ex. c. epist. ad fam. XIII, 15, 2: Itaque ab Homeri magniloquentia confero me ad vera praecepta Εὐριπίδου.

Digitized by Google

quam entheum poëtam, scilicet propter ingenii similitudinem diligentius quam Sophoclem et Aeschylum lectitasse videtur [1]).

Restat, ut de Tullii studiis, quae in comoediam contulit, pauca dicam. Et profecto non valde quis a veritatis via declinet, si Ciceronis de vetere, quam dicunt, Graecorum comoedia iudiciis accuratius perpensis oratorem praeter Aristophanem et Epicharmum fere cum nullo alio poëta arctiorem familiaritatem contraxisse putet. Quin etiam in Aristophanis comoediis non tam magnum studium collocabat et licet eum leg. 2, 37 facetissimum veteris comoediae poëtam appellaverit, attamen simplici eiusdem et aspero dicendi genere manifesto nonnunquam offendebatur et solum ex eorum, quos secutus est, auctoritate Aristophani antiquae comoediae palmam dedisse videtur. Longe aliud et quidem maiori studio innixum de recenti, quam vocant, comoedia Cicero iudicium tulit. Quam haud dubie magis de fabulis Latinis ex Graecis conversis, quam ex ipso fonte novit, etsi pro certo paene affirmare possumus saltem Menandri, de quo loqui semper multum gaudet [2]), notitiam assidua lectione eum assecutum esse. Propterea nemo mirabitur, quod Cicero Terentium, illum „dimidiatum Menandrum“ fortasse propter sermonis suavitatem et subtilem morum notationem [3]) ita adamavit, ut eum etiam aliquot versibus a se ipso elucubratis honestaverit; haec enim in notissimo illo Ciceronis in Terentium carmine legimus:

> Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
> Conversum expressumque Latina voce Menandrum
> In medium nobis sedatis vocibus ecfers
> Quidquid come loquens atque omnia dulcia dicens.

Multo pauciores loci Caecilii admirationem testantur ideo, quod eum malum Latinitatis auctorem [4]) putabat, quamquam altera ex parte non dubitat eum summum comicum appelare, cf. opt. gen.

---

[1]) Cf. de ea re I. van Heusde: Cicero φιλοπλάτων pag. 30 et E. Lange; Quid cum de ingenio et litteris tum de poëtis Graecorum Cicero senserit (Halis Sax. 1880), p. 55 sqq.

[2]) Cf. opt. gen. 6; 18, fin. 1, 4; ibid. 1, 7.

[3]) Cf. Varro Sat. Menipp. nr. 399 Buech: Terentius in ethesi poscit palmam. Ad hanc opinionem firmandam relego ad Cic. de orat. 2, 326, ubi Terentii Andria et ad Caton. 65, ubi eiusdem poëtae Adelphi summopere laudantur. Cf. praeterea Att. VII, 3, 10.

[4]) Att. VII, 3, 10.

Digitized by Google

§ 2: Licet dicere et Ennium summum epicum poëtam, si cui ita videtur et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum.

Quaeritur denique, quid de Plauto Cicero senserit. Quod de hoc Romanorum scenae sine dubio perfectissimo auctore vix tribus quattuorve locis aliquantulum dicat, est profecto quod miremur. Plautus scilicet saepe tam libere fabulas Graecas vertisse videtur, ut colore et habitu fabulae Graecae attenuato sui ingenii vestigia magis imprimeret. Praeterea Plautus iis ipsis virtutibus, quas in Terentio Cicero admirabatur, caruit. In illo igitur potissimum antiquitatem et priscam vim sermonis gravitatemque magni aestimavit [1]), tum indolem quandam nativam, quae in conviciorum usu et iocandi genere — non illo quidem semper urbano et faceto [2]), sed naturali quodam lepore insigni — apud hunc lascivum Thaliae alumnum elucet. Ex iis locis, quibus de Plauto agitur, unus quasi ad rem propositam pertinet. Dicit enim Cicero off. 1, 104: Duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt.

Equidem idcirco hunc locum nullo modo silentio praetereundum esse putavi, puod mihi Cicero non sine aliqua causa hanc sententiam pronuntiasse videtur. Nemo est enim, quin intellegat, Ciceronem hic haud recte iudicasse; nam vix dici potest Plautum veteresque Atticorum comicos priore illo, quod statuit, genere iocandi abstinuisse. Sed orator — nisi me omnia fallunt — cum apud Terentium inopiam verborum, quibus inimicos suos inveheretur, videret [3]) ideoque Plautum sibi adeundum esse putaret, ex consulto a veritate deflexit, ut ementita comoediae auctoritate convicia sua non solum excusare sed etiam in iis adhibendis urbanitatem [4]) sibi tribuere posset. Longe vero absum, ut hanc sententiam etiam atque etiam premam, sed fortasse alius quoque locus illum supra citatum aliqua ex parte explicabit. Nam in oratione pro M. Caelio hoc loco (3, 6),

---

[1]) de orat. 3, 44: Plauti oratio antiquitatem redolens.

[2]) off. 1, 104: Plautus urbanus et facetus.

[3]) Notum est Terentium, exceptis aliquot vulgaribus maledictis, quae plerumque substantiva in — o exeuntia efficiunt ex. gr. nebulo, verbero, omnino praeparcum esse in contumeliis adhibendis.

[4]) Cf. epist. ad fam. VII, 32, 2: Urbanitatis possessionem, amabo, quibusvis interdictis defendamus; in qua te unum metuo, contemno ceteros.

Digitized by Google

ubi istum oratorem, a L. Sempronio Atratino de vi accusatum, impudicitiae crimine expedire conatur et remisso supercilio in eiusdem iuvenili intemperantia conivere videtur, ita pergit: sunt enim ista maledicta pervolgata in omnis, quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis; sed aliud est male dicere, aliud accusare [1]): accusatio crimen desiderat, rem ut definiat [hominem ut notet] argumento probet, teste confirmet; maledictio autem nihil habet propositi praeter contumeliam: quae si petulantius iactatur convitium, si facetius urbanitas nominatur. — Itaque hic etiam illa distinctione utitur et alterum cavillationum genus quamvis non aperte, attamen satis evidenter probat. Non sane admodum hoc altero genere Ciceronem notabilem esse, ex iis, quae sequentur, intellegemus.

Atque haec quidem hactenus. Nunc ad rem ipsam accedo. Sed antehac in universum dicendum est Ciceronem in hac quoque re praecipue in orationibus rhetorem tantummodo perraro dissimulare potuisse. Plerumque enim non satis habet unum vel aliquot maledicta iuxtim componere, sed ea cum adiectivis maximam partem in superlativo gradu positis coniungit et omnino fere semper acri veneno adversarium laedit et perfundit. Tum etiam figuris rhetoricis: exclamationibus, interrogationibus, similibus, praecipue tamen abstractis (scilicet his omnibus in malam partem adhibitis) eius invectivae scatent. In epistulis re vera magis est elegans et facetus, saepius verborum lusui studet et, quemadmodum comici facere solent, nova iocosaque vocabula fingit.

Quoniam abstracta primarium quasi locum in contumeliis a Cicerone usurpatis obtinent, optimo iure ab iis initium capiam, Satis constat linguam Latinam verbis abstractis imprimis esse

---

[1]) temperare mihi non possum, quin similem Demosthenis (de cor. 123) sententiam afferam: ἐγὼ λοιδορίαν κατηγορίας τούτῳ διαφέρειν ἡγοῦμαι, τῷ τὴν κατηγορίαν ἀδικήματ' ἔχειν, ὧν ἐν τοῖς νόμοις εἰσὶν αἱ τιμωρίαι, τὴν δὲ λοιδορίαν βλασφημίας, ἃς κατὰ τὴν αὑτῶν φύσιν τοῖς ἐχθροῖς περὶ ἀλλήλων συμβαίνει λέγειν. Postea dicit orator iudicia non eo consilio esse a maioribus instituta, ut adversarii sese invicem maledictis obruerent — ἀλλ' ἵνα ἐξελέγχωμεν, ἐάν τις ἠδικηκώς τι τυγχάνει τὴν πόλιν. Haec verba ad Aeschinem pertinent, qui λοιδορίαν καὶ προπηλακισμὸν secundum Dem. de cor. 12 criminibus praemittebat, aliter atque ipse (Cf. de cor. 11), qui se non esse φιλοίδορον affirmat (de cor. 126). Haec asseveratio non impedivit tamen Aeschinem, quominus talia suo adversario obiceret de fals. leg. 8 extr.: διατετέλεκε γὰρ εἰς ἡμᾶς ὑβρίζων καὶ λοιδορίας ψευδεῖς οὐκ ἐμοὶ μόνον λοιδορούμενος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις. Nos sine ira et studio Aeschini in hac quidem re adstipulari possumus; conferatur Midiana et Ivo Bruns l. l. pag. 571 sq.

Digitized by Google

locupletem. Itaque nihil mirum, si in sermone vulgari — praecipue autem apud Plautum — abstracta pro concretis adhibita [1]) et blanditiarum et maledictorum vicem vel maxime explent.

Illud prius προσφωνήσεων genus, cuius tantae sunt partes apud comicos [2]) et lyricos [3]) Romanorum scriptores, etiam apud Ciceronem saepius occurit. Severo quidem oratori, qui nunquam ullius puellae amore deperibat, sermone amatorio opus non erat [4]). Nempe cum aliquando importune accidisset, ut ille ipse, qui iure meritoque de se asseverare posset: „me vero nihil istorum ne iuvenem quidem movit unquam", cum eadem Cytheri in convivio accumberet, quae sub Lycoridis mutato nomine ut primi Romanorum elegiaci amasia in memoria omnium saeculorum haeret — in epistula ad Paetum data (9, 26) confusus iocis et dicteriis sese excusare studet et e vestigio Aristippi Socratici exemplum praetendit, qui, cum esset obiectum habere eum Laida, „habeo", inquit, „non habeor". Et tamen etiam Cicero ruminatur talia dicta iisque compellat suam Terentiam, suam Tulliolam, suum filiolum aut suos amicos [5]). Cf. mea lux epist. ad fam. 14, 2, 2. — Tullia lux nostra ibid. 14, 5, 1; cf. Plaut. Capt. 864. Catull. 68, 132, 160. Prop. II, 14, 29; 28, 59; 29, 1. Ov. am. I, 4, 25; II 17, 23 trist. III 3, 52.

meum disiderium epist. ad fam. 14, 2, 2 — mea disideria ibid. 14, 2, 4. — Cf. Catull. 2, 5. Hor. c. I 14, 18.

mea vita epist. ad fam. 14, 2, 3; 14, 4, 1 — ibid. 10, 12, 5; 11, 5, 3: rei publicae causa, quae mihi vita mea est carior. — ibid. 14, 7, 1: Tulliolam, quae nobis nostra vita dulcior est. — cf. Plaut.

---

[1]) De abstractis, ut: apparitio, censio, cognitio, quae contemptim personis his muneribus fungentibus adduntur, cf. R. Fisch, Archiv. V (1888) p. 61, 65, 66 — tum Woelfflin, Archiv. V, p. 492.

[2]) Cf. V. Hoelzer: De poesi amatoria a comicis Atticis exculta ab elegiacis imitatione expressa. Marpurgi Catt. 1899.

[3]) Cf. René Pichon: De sermone amatorio apud Latinos elegiarum scriptores. Paris. 1902.

[4]) Haud ignarus tamen erat Cicero harum virtutum, quibus lepidae puellae excellunt. Cf. Att. 9, 10, 2: sicut ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς alienant immundae, insulsae, indecorae; cf. Catull. 10, 6: scortillum non sane inlepidum, neque invenustum; v 33: sed tu insulsa...

[5]) quamquam haec, quae sequuntur, a quaestione proposita abhorrere videntur — tamen, ne de ea re in appendice tractarem, prima occasione oblata hoc loco omnia proferre constitui.

Digitized by Google

Cas. 135, Stich. 583. Catull. 45, 13; 65, 10; 68c, 155; 104, 1; 109, 1. Prop. II 3, 23; II 20, 11; II 26, 1. Ov. am. II 15 21.

animae meae epist. ad fam. 14, 8, 1 — vos meae carissimae animae ibid. 14, 14, 2 — Terentiae et Tulliae, duabas animis suis (tit.) ibid. 14, 4; cf. anime mi Plaut. Asin. 664, Most. 336.

Tulliola deliciae nostrae Att. 1, 5, 8 — Tulliola deliciolae nostrae Att. 1, 8, 3.

Piliae salutem dicas et Atticae deliciis atque amoribus meis Att. 16, 6, 4 — Pompeius nostri amores Att. 2, 19, 2.

Rufum mel ac delicias tuas epist. ad fam. 8, 8, 1.

Cf. Plaut. Most. 15, Pers. 203, Trucul. 921. Catull. 2, 1; 3, 4; 6, 1; 32, 2 (deliciae).

Plaut. Bacch. 115, Curc. 357, Poen. 207. Catull. 6, 16; 10, 1; 15, 1; 21, 4; 38, 6; 40, 7; 45. 1 (amores).

Plaut. Bacch. 18. Most. 325 (mel), Cas. 135 (mea mellilla) — spes reliqua nostra Cic. epist. ad fam. 14, 4, 6; cf. Plaut. Bacch 17. Ov. Her. 19, 144.

Ceterum concedendum est Ciceronem semper, cum de proximis loquatur, apertius et nudius animi sui sensum exprimere. Ita scribit ad Att. 1, 18, 1: „ita sum ab omnibus destitutus, ut tantum requietis habeam, qnantum cum uxore et filiola et mellito Cicerone consumitur". At iam ex his perspicimus, oratorem in elocutione iustum modum tenere parum didicisse. Adi. „mellitus" aptissime de oculis Iuventi Catullus[1]) ponere potuit — non aeque Cicero. Minus me offendit Att. 16, 6, 2: cur ocellos Italiae, villulas nostras, non video? cf. Catull. 31, 1: Paene insularum, Sirmio, insularumque ocelle. — Plane nobis Catullum vel elegiacos in memoriam revocant talia enuntiata: epist. ad fam. 16, 27, 2:... tuosque oculos etiamsi te veniens in medio foro videro, dissuaviabor. Cf. Catull. 48, 1—2 mellitos oculos tuos, Juventi, | siquis me sinat usque basiare; id. 9, 9 iucundum os oculosque saviabor — vel epist. ad fam. 14, 4. 1:... si haec mala fixa sunt, ego vero te quam primum, mea vita, cupio videre et in tuo complexu emori. Cf. Prop. 1, 10, 5: cum te complexa morientem, Galle, puella.... Ov. rem. 654: perque gradus molles emoriatur amor.

Sed iam vera lenocinia verborum sunt ista superlativa, quibus Cicero prodige utitur; cf. epist. ad fam. 14, 4, 6: mea Terentia,

[1]) 48, 1; 99, 1, cf. 3, 6; 21, 11.

Digitized by Google

fidissima atque optima uxor et mea carissima filiola — ibid. 14, 5, 2: mea suavissima et optatissima Terentia — ibid. 16, 7, 8: suavissimae Atticae. Att. 4, 9, 2: Ciceronem suavissimum, cf. epist. ad fam. 14, 5, 1. Att. 5, 9, 3 Cicero... modestissimus, et suavissimus puer. epist. ad fam. 14, 7, 3: Cicero bellissimus. ad Q. fr. 2, 5, 4: mi carissime et suavissime frater, cf. ad Q. fr. 3, 4, 6. ad Q. fr. 2, 14, 2: mi optime et suavissime frater, cf. ibid. 3, 7, 2; 3, 9, 9. ad Q. fr. 3, 6, 4: mi suavissime frater., cf. Att. 1, 15, 1 — ad Q. fr. 3, 8, 6 mi carissime frater. epist. ad fam. 16, 21, 2 mi dulcissime Tiro.

Haec superlativa et alia ὑπερβολικῶς dicta optimam irridendi materiam obtulerunt Catullo, cui orator a teneris, ut ipse dicit (epist. ad fam. 1, 6, 2), unguiculis erat cognitus. In notissimo illo carmine (49) pervenuste Ciceronis dictionem imitatur et illudit. Ut iam silentio praeteream quinque illa superlativa[1]) et v. 7 „quanto tu optimus omnium patronus", quibus verbis sine dubio piam Caecinae (in epist. ad fam. 6, 7, 4) admirationem in risum vertit — animum attendas, quaeso, ad v. 2 et 3: quot sunt quotque fuere, Marce Tulli, quotque post aliis erunt in annis. Haec locutio occurrit etiam in c. 21, 2—3 et 24, 2—3. Nonne Catullus his verbis Ciceronem lacessit? cf. p. red. ad Quir. 16, Lael. 83 et epist. ad fam. 11, 21 1: Di isti Segullio male[2]) faciant, homini nequissimo omnium, qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt.

Hac exsecratione, enumeratis blandis vocibus, maledictorum[3]) agmen aperimus. Incipio ab abstractis. Inter haec saepius repetuntur: portentum, prodigium, propudium, immanitas:

Ver. I 15, 40 o portentum in ultimas terras exportandum. epist. ad fam. 10, 32, 3 cum huiuscemodi portento res mihi fuit. Pis. 4, 9 a fatali portento prodigioque reipublicae; cf. C. Caesar Caligula O R fr.[4]) p. 577 M. illud palaestricum prodigium.

Plerumque vis contumeliae vocabulis portentum, prodigium

---

[1]) Cf. Casimirus Morawski: Catulliana et Ciceroniana (Cracov. 1903) p. 5 sqq.

[2]) Cf. Att. 15, 15, 1 L. Antonio male sit — Catull. 3, 13: at vobis male sit, malae tenebrae. Dem. de cor. 267 κακὸν κακῶς ὄλοι ἀπολέσειαν (cf. de cor. 180, Aristoph. Equitt. 2, Nubb. 554). — In exclamatione: o factum male de Alexione Att. 15, 1. 1; cf. Catull. 3, 16: o factum male! o miselle passer.

[3]) Cf. Gustav Hoffmann: Schimpfwörter der Griechen und Römer, Berol. 1892

[4]) Oratorum Romanorum fragmenta laudavi secundum H. Meyeri editionem (Turici 1842).

Digitized by Google

vel monstrum iuxta positis augetur: Verr. II, 32, 79 quod unquam huiuscemodi monstrum aut prodigium audivimus aut vidimus. Verr. IV, 21, 47 quod hoc monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? Catil. 2, 1, 1 a monstro illo atque prodigio. Phil. 13, 21, 49 monstra quaedam ista et portenta sunt reipublicae

Voc. monstrum legimus praeterea: Cael. 5, 12 neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto tam ex contrariis diversisque et inter se pugnantibus naturae studiis cupiditatibusque conflatum (de Catilina) — ad Brut. 2, 2, 3 magnum illud monstrum in republica est.

Immanis [1]), immanitas. Pis. 14, 31 immanissimum ac foedissimum monstrum. Att. 5, 16, 2 monstra quaedam non hominis sed ferae nescio cuius immanis. Verr. V, 56, 145 quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate. Verr. III, 26, 64:... quae immanitas.

Propudium. Phil. 14, 38 crudelissimis exemplis interemit propudium illud et portentum.

Cf. Plaut. Bacch. 579, Curc. 190, Poen. 272 (propudium).

Ter. Eun. 656, 860. Verg. Aen. 5, 849. Hor. c. I, 37, 21, Lact. de mort. persecut. c. 38 (monstrum). Plaut. Poen. 273 monstrum mulieris. Ter. Eun. 696 monstrum hominis. Cic. Att. 8, 9, 4, Aristoph. Vesp. 1036, Pac. 759: τέρας; cf. Aesch. Ctesiph. 111 μήτε γυναῖκας τέκνα τίκτειν γονεῦσιν ἐοικότα, ἀλλὰ τέρατα.

His conviciis subiungo ut sensu proximum: omen Phil. 4, 4, 10 et iam ad alia transeo, veluti: pestis [2]), pernicies, furia, labes tempestas, calamitas.

Phil. 4, 3, 7 omnia arma... contra illam pestem esse capienda cf. Phil. 5, 6, 18; 10, 4, 9; 10, 11, 23. Verr. I, 38, 96; III, 26, 64 Catil. 1, 12, 30; 2, 1, 2. Vatin. 14, 33. Pis. 1, 3; 24, 56. epist. ad fam. 10, 28, 1 — praeterea Verr. III, 54, 125 huius importunissimae pestis. Catil. 1, 5, 11 quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam reipublicae pestem totiens iam effugimus In plurali numero: Phil. 8, 3, 9 omnes Cafones, omnes Saxae ceteraeque pestes, quae sequuntur Antonium. Cf. Vatin. 3, 6; 7, 18; 10, 25;

---

[1]) Cf. ad Q. fr. 1, 1, 27: immanibus ac barbaris nationibus.

[2]) „pestiferi cives", saepe a Cicerone usitata formula. Cf. Lact. de mort. persecut, c. 8 libido in homine pestifero, c. 27 pestiferum illud agmen.

Digitized by Google

14, 33. Phil. 10, 11, 23 — Att. 9, 10, 4; epist. ad fam. 5, 8, 2 (quaedam pestes hominum).

In detestationibus: Phil. 6, 5, 12 malam quidem illi pestem. Phil. 13, 21, 48 quin tu abis in malam pestem malumque cruciatum[1])? cf. Plaut. Asin. 288, 415: ad malam rem. Epid. 78: abi in malam rem maximam. Asin. 940: i in crucem, 459: abi in malum cruciatum. Bacch. 638, 902, 977: in malam crucem abi. Cas. 611: in maximam malam crucem. Curc. 611: quin tu is in malam crucem. Most. 850 abin hinc in malam crucem? Poen. 347 i dierecte in maximam malam crucem.

Voc. pestis opprobrii loco apud Plautum nusquam inveni, semel apud Terentium (Adelph. 189), saepius apud Catullum: 77,5 eheu nostrae crudele venenum[2]) vitae, eheu nostrae pestis amicitiae. Cf. etiam Catull. 44, 11 sq. orationem in Antium petitorem, plenam veneni et pestilentiae legi — 76, 20: eripite hanc pestem perniciemque mihi — 69,9: crudelem nasorum interfice pestem.

Pernicies. Verr. I, 1, 3 labem atque perniciem provinciae Siciliae, id. Mil. 84 — cf. M. Valerius Messala Corvinus in O R fr 510 M. propter hanc tabem atque perniciem domus totius. Plauti Asin. 133: perlecebrae (idem Asin. 151; Bacch. 1167; Cist. 321; Men. 377; Truc. 184, 759), permities adulescentum, exitium. Most. 3 erilis pernicies. Ter. Ad. 188: Leno sum, pernicies communis adulescentium (idem Plaut. Pseud. 364). Catull. 27, 6 lymphae, vini pernicies. Hor. epist. 1, 15, 31: pernicies et tempestas barathrumque macelli; tum cf. φθόρος Aristoph. Equitt. 1152, Thesm. 535; Dem. 13, 24 — ὄλεθρος Soph. O. R. 1343; Aristoph. Thesm. 860, Eccl. 934, Lysistr. 325; Dem. 9, 31. 18, 127. 23, 202 — λοιμός Dem. 25, 80.

Labes, tempestas, calamitas, furia, scelus.

Verr. I, 13: labem... cf. Vatin. 10, 25; Pis. 1, 3; 24, 56 — praeterea: Verr. I, 13, 40: iam vero quomodo ego illam labem, ignominiam[3]), calamitatem[4]) totius ordinis conquerar. Verr. I, 38, 96

[1]) Cf. Sempr. Gracch. O R fr. p. 246 M. eo exemplo instituto dignus fuit, qui malo (sic!) cruce periret.

[2]) Cf. Catull. 14, 18, 9 Caesios, Aquinos, Suffenum, omnia colligam venena

[3]) Cf. Pis. 23, 53: o familiae.... paterni generis dedecus — Phil. 11, 14, 36: Antonios.... Romani nominis probra atque dedecora. Cf. Att. 16, 7, 4 — Plaut. Mil. 423: viti probrique plena — Catull. 28, 15: opprobria Romuli Remique Aristoph. Acharn. 855: ὄνειδος — Hom. Il. 3, 42: λώβη.

[4]) Cf. Catull. 14, 23: saecli incommoda, pessimi poetae — βλάβη Soph. El. 301, Philoct. 622. Idem significat: plaga Cic. Att. 2, 1, 10.

Digitized by Google

per omnes partes provinciae te tamquam aliquam calamitosam tempestatem pestemque pervasisse demonstro. Vatin. 14, 33 sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam[1]) patriae, tempestatem rei publicae. Vatin. 17, 40: taeterrima furia. Pis. 37, 91: Poena et Furia sociorum, cf. Pis. 4, 8. epist. ad fam. 1, 9, 15: illa furia muliebrium religionum; cf. ad Q. fr. 3, 1, 11, Hor. sat. 2, 3, 141 et Plaut. Cas 592, Mercat. 981, 983: larva.

Scelus, cf. Verr. I, 15, 40; Pis, 24, 56; Phil. 11, 5, 10. Cum his cf. Plaut. Pers. 408: labes popli — Trin. 553 hospitium est calamitatis — Amph. 556, Bacch. 1176, Mil. 827, Most. 217, Pers. 290, 666, 743, 793, Pseud. 1302, Rud. 506, 993, 1001, 1007: scelus. Curc. 614, Mil. 1434, Trucul. 621: scelus[2]) viri. Pers. 192: scelus tu pueri es. Bacch. 829, Curc. 234, Mil. 494, Pseud. 446, 1054: scelerum caput — adde: flagitium hominis Asin. 473, Cas. 551, Men. 489, 709 — stabulum flagitii Trucul. 587 — flagitii flagrantia Rud. 733.

Odium. Hac contumelia vellicat Cicero Vatinium Vatin. 16, 39: si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum[3]); etiam Antonium epist. ad fam. 12, 1, 1:... ut tantummodo odium illud hominis impuri et servitutis dolor depulsus esse videatur — cf. Plaut. Curc 191: odium me vocas. Poen. 392, Truc. 210, 320: odium meum. Poen. 352: ecce odium meum. Bacch. 820, 822: terrai odium. Rud. 319: deorum odium — μῖσος Soph. Antig. 760, Philoct. 991 — μίσημα Soph. El. 289.

Sequuntur convicia, quibus homines infimi et sordidissimi notantur: caenum, lutum[4]), faex, sentina, tenebrae, sordes.

Vatin. 7, 17: tu emersus e caeno, Vatin. 9, 23: intolerandus ex caeno nescioqui atque ex tenebris tyrannus, Pis. 6, 13: caenum, Phil. 5, 6, 16 illam impuritatem caeni fuisse, Pis. 25, 59 ex argilla et luto fictus Epicurus, Pis. 26, 62: o tenebrae, lutum, sordes[5]) — adiectiva: Ver. III, 35 homo luteus, IV, 32: luteum negotium, Pis.

---

[1]) adi. furiosus epist. ad fam. 11, 18, 2; 12, 3, 1. ad Q. fr. 1, 1, 9. ad Brut. 2, 2, 3.

[2]) Cf. Pseud. 817 teruntur synapis scelera.

[3]) Cf. Catull. 14, 3: odissem te odio Vatiniano.

[4]) Cf. A. Otto, Archiv. IV (1887), p. 29.

[5]) Cf. Att. 4, 18, 1 iudicum sordes et adi. Att. 8, 4, 2: reo cuiquam tam humili, tam sordido. Cf. Att. 9, 9, 3; 12, 27, 1; 15, 3, 1. epist. ad fam. 13, 36, 1. ad Q. fr. 1, 1, 11; 1, 2, 6.

Digitized by Google

1, 1 ista tua lutulenta vitia, Pis. 12, 27 lutulente Caesonine; cf. Plaut. Pseud. 366: caenum, Bacch. 384: ut eum ex lutulento caeno propere hinc eliciat foras, Most. 4059: germana inluvies [1])... hara [2]) suis | caeno κοπρὼν commixte, Pers. 406sq.: lutum lenonium | commixtum caeno sterculinum [3]) publicum, Poen. 826: neque tam luteus, neque tam caeno collitus, Most. 1167, Pers. 406: lutum, Capt. 326: scio multos iam lucrum lutulentos homines reddiderit, Mil. 325: quia ludo luto, Poen 157 sq.: sed lenone istoc... | non lutumst lutulentius, Trucul. 854: blitea et luteast meretrix, Catull. 42, 13: o lutum, lupanar [4]). His adde: Novatiani de cibis Iudaicis ed. G. Landgraf et C. Weyman in: Archiv. XI (1898) p. 233_{1-3}: reprehendit utique caenosam et luteam et gaudentem vitiorum sordibus vitam — tum Aristoph. Equitt. 899: ἀνὴρ κόπρειος [5]), Eccl. 317: κοπρεακῖος, Vesp. 1184: ἀνὴρ κοπρολόγος, Equitt. 307: ὦ βορβοροτάραξι. Eodem sensu usurpatur adi. βδελυρός Aristoph. Ach. 289, Equitt. 193, 303, Nubb. 446, Ran. 465, Aeschin. Tim. 47, Dem. 8, 27 cet., βδελυρώτατος Dem. 19, 225; 230. Cf. Cic. Verr. 1, 94: homo avarissime et spurcissime, Lucil. [6]) 137: spurcus homo, Hor. sat. II, 5, 18: spurcus.

Faex, sentina, quisquiliae. Verr. I, 39, 99: ex ea faece legationis, epist. ad fam. 7, 32, 2 quoniam tanta faex est in urbe, Att. 1, 16, 11 apud sordem urbis et faecem, Att. 2, 1, 8: in Romuli faece, ad Q. fr. 2, 4, 5 nam apud perditissimam illam atque infimam faecem populi; cf. Plaut. Trin. 297: faecei mores, Aristoph. Nubb. 296: τρυγοδαίμονες et Vesp. 1309: (ἔοικας) νεοπλούτῳ τρυγί.

Cic. Catil. 1, 5, 12: exhaurietur ex urbe magna et perniciosa sentina rei publicae, Catil. 2, 4, 7: o fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit, Att. 1, 19, 4:... et sentinam urbis exhauriri, Att. 1, 16, 6: Talnam et Plautum et Spongiam et ceteras huiusmodi quisquilias — idem. Sest. 94, — cf. κάθαρμα Aristoph.

---

[1]) Cf. Cic. dom. 53 eluvies — Att. 9, 10, 7 colluvies.

[2]) Cf. Pis. 16, 37 Epicure noster ex hara producte non ex schola.

[3]) Cf. Cas. 114 ex sterculino effosse — Mil. 89 stercoreus — Cic. de orat. 3, 164: stercus.

[4]) Cf. Ter. Phorm. 373 ain tandem carcer? Similiter Lucilius ex inc. lib. 1155 (L., 141 M.): carcer, vix carcere dignus. Naevius ap. Paul. 29 e voc. lustrum creavit subst. lustro. Ad voc. lupanar cf. M. Niedermann, Archiv. XI (1898) p. 271.

[5]) Similiter Cyprianus contumeliose Coprianus appellabatur.

[6]) Spurcos ore Lucil. 11, 363.

Digitized by Google

Plut. 454, Eupol. 117, Aeschin. Ctes. 211, Dem. 18, 128. 21, 185. 198 et purgamentum Petron. sat. 74.

Opprobria, quibus immensa quaedam et inexhausta cupiditas et avaritia vel libido — nec non voracitas — perstringitur, sunt: gurges, vorago.

Verr. III, 9, 23: qui, ut ipsa non solum vita, sed etiam corpore atque ore significat, immensa aliqua vorago est aut gurges vitiorum turpitudinumque omnium. Phil. 11, 5, 10: primum Lucium fratrem: quam facem, di immortales: quod facinus! quod scelus! quem gurgitem! quam voraginem! Pis. 17, 41: nam ille gurges atque helluo, natus abdomini [1]) suo. Pis. 18, 41: vos geminae voragines scopulique [2]) rei publicae. Similiter Pis. 4, 9 nominat eum Cicero bustum rei publicae [3]) — neque aliter dictum est templum Castoris, quod Piso reddidit: castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum (Pis. 5, 11). Scilicet prorsus alio sensu usurpat Plautus vetus bustum de sense decrepito, cui voc. respondet: ὦ τύμβε Aristoph. Lys. 372, ἐμψυχε τύμβε Michaelis Pselli (in: Ein Schmähgedicht des Mich. Psellos ed. Leo Sternbach Stud. Vindob. XXV, 1903 p. 17 v. 122); cf. Lucian. Mort. Diall. 6, 2: ἔμψυχόν τινα τάφον. Ar. apud Kock. III, p. 600 fr. 1672: τυμβογέρων. Aristoph. Vesp. 1370: ὥσπερ ἀπὸ θύμβου πεσών. Aristoph. Vesp. 1365: σορός. Aristoph. fr. 198 K. σορέλλη — σορόπληκτος, σοροπλὴξ in Milleri: Mélanges... p. 423 — capuli decus Plaut. Asin. 892 — silicernium Ter. Ad. 587.

Sed frustra quaesivi apud Plautum locutiones, quae supra ex Cicerone allatis locis responderent [4]). Itaque tantum ad similia relego. Ex. c. Plautus in Curc. v. 123 gulam vinolentae vetulae nominat barathrum [5]), sq. v. cloacam [6]). Praecipue tamen Lucilius homines

---

[1]) Cf. Ter. Eun. 460 abdomini hunc natum dicas. Cic. Sest. 110 insaturabile abdomen — Pis. 17, 66 solet oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre.

[2]) Cf. Ambros. expos. in Luc. VIII 16 p. 443, 17 Sch. scopulis duriores peremptores.

[3]) Cf. Prop. 1, 1, 27: quoties civilia busta Philippos canerem.

[4]) Cf. Lucil. 30, 1002: o Publi, o gurges.

[5]) Cf. Hor. ep. I, 15, 31: barathrumque macelli. In Plauti Men. 988 domus meretricis vocatur saltus damni. Bacch. 368 ianua Orci. Amph. 1029 compellatur servus: ulmorum Acheruns. Epid. 988 commemorantur montes mali.

[6]) Cf. Sen. Excerpt. Controv. l. 3 p. 427: memini me intrare scholas, cum recitaturus esset in Milonem Cestius, ex consuetudine sua miratus dicebat: Si Thrax

Digitized by Google

γαστριμάργους insectatur. Cf. L. p. 9, II, 73 vivite lurcones [1]), comedones [2]) vivite, ventres. Lucil. L. p. 92, 26—29, 846: omnes mandonum [3]) gulae. Cf. Cic. Att. 13, 31, 4: o gulam insulsam! Hor. sat. II, 2, 40 gula; ibid. II, 7, 111 gulae parens. Sen. ep. 108. 14 gulam ac ventrem; 114, 25 gulam ventremque. Martial. 1, 20, 3 venter gulaque. Novatian. l. l. p. 237,10 miseros divites, quibus ad imperium ventris et gylae servientibus....

Lucil. L. p. 95, 30, 872: illae gumiae vetulae improbae ineptae; idem p. 109, 30, 1001. Cf. Cic. fin. 2, 8, 24 et Stowasser, Archiv. VIII (1892) p. 444. Ceterum cf. ambestrices Plaut. Cas. 778 — ganeo Cic. Catil. 2, 4, 7; Naev. apud Paul. 29; Ter. Heaut. 1034; Tac. ann. 16, 18 — helluo Cic. Pis. 10, 22; 17, 41. Phil. 2, 26, 65; 13, 5, 11. Ter. Heaut. 1033 — sacco Cic. Att. 7, 13, 5 — saturio Plaut. Pers. 103 — catillo Paul. 44, 12. Permulta exempla Atticorum comoedia exhibet: cf. γάστρις Ar. Avv. 1604, Thesm.816 — γάστρων Rann. 200 — ἐγγλωττογάστωρ Avv. 1696, χειρογάστορες (tit. fab. Nicoph. p. 778 K.) — γαστρίμαργος Ar. fr. 12 K. — γλίσχρων Pac. 194 — τένθης Pac. 1008, 1120 — προτένθης Nubb. 1198 — κάβαισος = ἄπληστος Cratin. fr. 103 K.

De Cleone dicit Aristoph. Equit. 248: φάραγξ [4]), χάρυβδις ἁρπαγῆς (cf. γαστροχάρυβδις apud Cratin. fr. 397 K.). Hic rursus ad Ciceronem revertor. Phil. 2, 27, 67 haec legimus: quae Charybdis [5]) tam vorax? Charybdim dico? quae si fuit, animal unum fuit: Oceanus, me dius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse.

Adi. vorax eodem sensu (de homine avaro, cupido) atque Cicero utitur Ovidius Met. 8, 830. Apud Catullum hoc epitheton plerumque hominem pathicum significat. Cf. 29, 2 et 10, ubi de Caesare loquitur:

---

essem, Fusius essem; si pantomimus essem, Bathyllus essem; si equus, Melissio. Non continui bilem, exclamavi: et si cloaca esses, maxima esses.

[1]) Cf. Plaut. Pers. 419 — lurchinabundus Caton. inc. libr. fr. 49 — lurcho Serv. Aen. 6, 4.

[2]) Cf. Varro apud Non. 93, 20; Paul. 58, 6, 7 — congerrones Plaut. Most. 931, 1049, Pers. 89, Trucul. 101. Cic. Att. 2, 7, 3: epuloni Vatinio. Plaut. Pers. 100: coepulonus.

[3]) mando = edax, quod voc. occurrit apud Cic. epist. ad fam. 9, 20, 2; 23, 1.

[4]) Cf. μιαρὰ φάρυγξ Rann. 571 (de Hyperbolo).

[5]) Cf., si quid prodest, Catull. 64, 156: quae (sc. te genuit) Syrtis, quae Scylla rapax, quae vasta Charybdis? et Cic. Verr. V, 146: non enim Charybdim tam infestam neque Scyllam nautis...

Digitized by Google

nisi impudicus et vorax et aleo [1]) — 57, 8 magis vorax adulter — 33, 4 culo voraciore [2]); cf. Aristoph. Ach. 119: ὦ θερμόβουλον πρωκτὸν ἐξυρημένε.

Cum voracitate saepissime vinolentia coniungitur. Cicero ut delicata convivia [3]) (cf. Att. 2, 14, 1), ita etiam potandi aviditatem [4]) contemnit. Cf. „ebriosus" et „ebrius" Catil. 2, 10; Sest. 20; Phil. 2, 67. 3, 35 — vinulentus furor epist. ad fam. 12, 25, 4 — combibones epist. ad fam. 9, 25, 2 — cf. Lucil. apud Non. p. 38, 12 et Aristoph. Lysistr. 1227: συμπότης — παροίνιος Ach. 981, Vesp. 1300 — φιλοπότης Vesp. 79; Eupol. fr. 208 K. — ὦ γυναῖκες ὦ ποτίσταται Aristoph. Thesm. 735 — merobiba atque multibiba Plaut. Curc. 77. Comici viris [5]) plerumque vinolentiam ignoscunt: cf. Aristoph. Vesp. 79 sq. αὕτη γε χρηστῶν ἐστι ἀνδρῶν ἡ νόσος (sc. εἶναι φιλοπότην). Immo voc. ὑδατοπότης (Phrynich. fr. 69 K.) et κρουνοχυτρολήραιος (Ar. Equitt. 89) significantur viri, qui propter id ipsum, quod aqua se ingurgitant, mentis incitatione et motu carent [6]) — cf. notos illos Cratini versus (fr. 199 K.):

οἰνός τοι χαρίεντι πέλει ταχὺς ἵππος ἀοιδῷ
ὕδωρ δὲ πίνων οὐδὲν ἂν τέκοι σοφόν.

Etiam Aeschines talia proferre ausus est sec. Dem. fals. leg. 46: οὐδὲν θαυμαστόν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὴ ταὐτὰ ἐμοὶ καὶ Δημοσθένει δοκεῖν· οὗτος μὲν γὰρ ὕδωρ, ἐγὼ δὲ οἶνον πίνω.

Sed nolo ab eo, quod proposui, longius digredi. Restat unum substantivum abstractum, quod hoc loco afferendum est: malum. „Malum interiectio est irascentis" adnotat Calpurn. ad Ter. Heaut.

---

[1]) Hoc sane nimis fervide est dictum et in memoriam revocat Cic. Phil. 3, 35: impuris, impudicis, aleatoribus servire. Aleo est forma vulgaris; cf. Naev. apud Paul. 29, Pompon. apud Non. 147, 3. Cicero tantum forma urbana: „aleator" utitur et omnino haec subst. in-o exeuntia evitare conatur.

[2]) eodem sensu: vorare Catull. 80, 6; 88, 18.

[3]) Cf. Cato O. R. fr. p. 72 M.: qui ventrem suum non pro hoste habet, qui pro republica non pro sua (sc. re) obsonat cet. Plut. vit. Cat. 9 talia verba oratori tribuit: τὸν δὲ ὑπέρπαχυν καχίζων »ποῦ δ' ἀνέ, ἔφη, »σῶμα τοιοῦτον τῇ πόλει γένοιτο χρήσιμον, οὗ τὸ μεταξὺ λαιμοῦ καὶ βουβώνων πᾶν ὑπὸ τῆς γαστρὸς κατέχεται«.

[4]) Cf. cognomina apud Romanos: Briso, Culleo, Mero.

[5]) Sed nunquam mulieribus. Permulta exempla apud Aristoph. Cf. etiam Cato O. R. fr. p. 77 M.: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

[6]) Cf. Otto, Archiv. IV (1887) p. 355.

Digitized by Google

IV, 3, 38. Haec interiectio semper enuntiatis interrogativis interponitur. Cf. Cic. Verr. I, 20, 54; II, 17, 43. Phil. 1. 6, 15; 10, 9, 18. Att. 5, 20, 1; 9, 18, 3. Saepissime haec interiectio apud Plautum occurrit: cf. Amph. 403, 592, 604, 625; Aulul. 429; Bacch. 672, 696; Capt. 531; Cas. 91, 262, 472; Epid. 710; Men. 390, 793; Merc. 185; Mil. 446; Most. 6, 34, 368; Poen. 261; Pseud. 242, 1295; Stich. 597; Rud. 492, 945; Trucul. 62, 801, 930. Duobus tantum locis apud Plautum respondet „malum" graeco vocabulo τὸ κακὸν (Aristoph. Ach. 156, 829; Vesp. 1483; Pac. 181; Avv. 931, 992): Most. 191: Pro Iuppiter, nam quod malum versatur meae domi illud? Rud. 319: deorum odium atque hominum, malum, mali viti probrique plenum. Cf. Lact. de mort. persecut. c. 40 Licinium quasi malum metuentes.

Itaque enumeravimus abstracta, in sermone vulgari primas, ut ita dicam, partes agentia, quorum usus etiam apud Ciceronem late palet. Sed iam supra admonui neminem, qui ad Ciceronis contumelias indagandas studium suum conferat, oblivisci debere ipsi cum rhetore rem esse, qui accurate rhetoricis regulis orationem suam conformet, neque unquam adeo suae magistrae dignitatem despiciat, ut vulgaribus vocibus nimis saepe admiscendis eius severitas et gravitas oblitteretur. Itaque ubi iustum putavit adversarii vitam et delicta tristissimis verbis depingere, non a rhetorico apparatu alienum esse censuit tantummodo in universum vitia enumerare (quae mirum in modum et Catilinae et Vatinio et Verri et Antonio communia repperit), ne nimiis conviciis ingerendis oratio libelli criminosi speciem prae se ferret. Ita explicari possunt innumerabilia fere abstracta, quibus vitia reorum continentur et notantur. Nemo quidem non facile intelleget, quare simplici et minime exquisito dicendi genere excellens Plautus in hac re tantum paucissima exempla in medium proferat. Apud eum occurrunt plerumque vocabula, quibus servorum doli atque astutiae significantur, ex. c. turbas dare Pseud. 357, turbellas facere Pseud. 1057, 1091, sycophantia Pseud. 740, 806, fabrica Pseud. 366, sutelae Capt. 692. Contra Demosthenes et Aeschines non secus atque Cicero hoc genere abstractorum abundant. Cf. ex. gr. Aesch. Tim. 105: ἀλλὰ τούτῳ ἀντὶ τῶν πατρῴων περίεστι βδελυρία, συκοφαντία, θράσος, τρυφή, δειλία, ἀναίδεια, τὸ μὴ ἐπίστασθαι ἐρυθριᾶν ἐπὶ τοῖς αἰσχροῖς. Cf. Tim. 60, 65, 71, 88, 92, 107, 172, 179, 182. fals. leg. 1, 4, 11. Dem. Timocr. 172, 177, 182, 186, 195; Arist. 201 cet. Nunc ex Tullianis invectivis et epistulis nonnulla

Digitized by Google

exempla proferam, quantum per huius dissertatiunculae angustias fieri potest.

div. in Caec. 2, 6 ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere praeditus... Verr. I, 2, 6 de impudentia singulari — infra: pro cetera eius audacia atque amentia. Verr. I, 12, 33: ut aliquam partem de eius impudentia reticere possim. Verr. III, 53, 122: idem absens de istius scelere, improbitate, audacia testimonium dicat? Verr. V, 25, 62 huncine hominem! hancine impudentiam, iudices! hanc audaciam! Catil. 1, 1 quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Catil. 1, 4, 8 convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Cf. Dem. Timocr. 177 extr. αἱρεθεὶς δ' ἐπὶ ταῦτα προσείλετο τοῦτον τὸν πάντων τῶν κακῶν κοινωνόν. Catil. 2, 1, 1 Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem. Catil. 2, 5, 11 cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Vatin. 5, 13 quaero abs te primum universe, quod genus improbitatis et sceleris in eo magistratu praetermiseris? Vatin. 9, 18 leges, quae in Gracchorum ferocitate et in audacia... Pis. 31, 76 vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum. Phil. 2, 2, 4 o incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! Phil. 2, 27, 68 o audaciam immanem! Phil. 3, 5, 13 tum statuistis etiam intra muros Antonii scelus audaciamque versari. Phil. 3, 7, 18 o admirabilem impudentiam, audaciam, temeritatem. Phil 8, 7, 21 quam M. Antonii non solum audaciam et scelus, sed etiam insolentiam superbiamque perspeximus. epist. ad fam. 12, 8, 1 scelus affinis tui Lepidi summamque levitatem et inconstantiam aetatis... — de pet. cons. 54 in qua multae insidiae, multa fallacia, multa in omni genere vitia versantur, multorum arrogantia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia ferenda est — cf. Att. 3, 8, 4; 3, 15, 4; 6, 2, 9; 7, 14, 1; 9, 10, 3; 10, 4, 2; 11, 10, 1; 11, 21, 1; 13, 10, 3. de pet. cons. 10. epist. ad fam. 12, 10, 1; 12, 10, 4; 12, 15, 1; 15, 4, 10. ad Q. fr. 1, 2, 14; 2, 14, 2; 3, 2, 2; 3, 9, 1.

Ista fortasse sufficient. Nunc ad alteram dissertationis partem transeo, ubi accuratius inquirere libet in cetera maledicta, quibus Cicero in suis invectivis et epistulis utitur. Sed certus quidam ordo — quod satis perspicuum est — nullo modo hic servari poterat. Primum maledicta Plautinis simillima affero.

Notum est Plautum, ut qui ipse humili genere natus et fortunae iniquitatem per magnam suae aetatis partem expertus esset, praecipue

Digitized by Google

servorum vitam moresque optime cognitos habuisse. Prorsus alienum a re proposita erat exemplis hanc sententiam firmare et Plautini sermonis summam ubertatem, quam in hac provincia administranda praestitit, laudibus efferre, postquam iam Lorenzius in prooemiis, quae Plauti fabularum editionibus [1]) praemisit, diligentissime rem tractavit. Hoc solum commemorandum est Plautum plurima maledicta a poenis, quibus servi afficiuntur, tum etiam ab instrumentis, quae ad hoc adhibentur, repetere. Sicubi igitur apud Ciceronem similia deprehendimus, ibi Plauti imitationem agnoscamus necesse est.

Frequentissimum convicium, quod huc pertinet, est: furcifer [2]); cf. Plaut. Amph. 285, 539; Asin. 484, 485, 677; Capt. 563, 577; Cas. 139; Mil. 545; Most. 69, 1172; Poen. 784; Pseud. 189, 349; Rud. 717, 996. Cic. Vatin. 6, 15; Pis. 7, 14; Deiot. 26.

Alterum opprobrium, ab eius denominatione repetitum, qui poenas exsequitur, est: carnifex.

Cf. Plaut. Amph. 376, 422, 518, 588; Asin. 483, 697, 892; Most. 1114; Pers. 547, 747; Bacch. 687, 785, 876; Merc. 618; Pseud. 686; Rud. 882. Cic. Pis. 5, 11 — cf. Verr. I, 3, 9: crudelissimum carnificem civium sociorumque. Verr. V, 45, 118: aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium. Verr. V, 49, 129: te suum carnificem nominans. Cf. Helv. Cinna O. R. fr. p. 328 M.: sub te adulescentulo carnifice. Ter. Andr. 182, 651, 852; Eun. 670. Novatian. l. l. p. 237_{15}: carnifices salutis ventrem et gylam. Lact. de mort. persecut. c. 31 officiorum omnium milites, vel potius carnifices [3]).

Alia e servorum lingua deprompta maledicta sunt: verbero Plaut. Amph. 180, 284, 519, 565, 1029; Asin. 416, 485, 625, 669; Capt. 551; Cas. 380; Curc. 196; Merc. 189; Mil. 322, 500, 1056; Most. 1113; Pseud. 360, 1046, 1025. Ter. Phorm. 684, 850. Cic. Att. 14, 6, 1. Cf. κέντρων Ar. Nubb. 450 — μαστιγίας Equitt. 1228; Lysistr. 331, 1240; Rann. 501 — mastigia Plaut. Amph. fr. 1; Capt. 600, 659; Cas. 361, 446; Curc. 567. Ter. Ad. 781 — litte-

---

[1]) Cf. Pseud. p. 29 sqq., Most. p. 29.

[2]) Apud Plautum occurrit etiam: trifurcifer Aul. 326, Rud. 734, quocum cf. τρίπρατος apud. Ar. fr. 411 K. Etiam triverbero et trimastigia eruerunt e glossis Guil. Heraeus, Archiv. X (1896) p. 513 et G. Landgraf, Archiv. IX (1894) p. 393 sq.

[3]) Multus est in conviciis adhibendis Lucifer Calaritanus, de quo cf. Archiv. III 1 sqq. 285.

Digitized by Google

ratus [1]) Plaut. Cas. 401. Cic. off. 2, 25, cf. στιγματίας Ar. Lys. 331. Eupol. fr. 159 v. 14 K.; fr. 276 v. 2 K. In Milleri Mélanges p. 425: στίγων, πέδων, πεδίτης, παλίμβολος (cf. Aeschin. fals. leg. 40: τὸ παλίμβολον). Aeschin. fals. leg. 79 nominat Demosthenem: ἀνδραποδώδης καὶ μόνον ἐστιγμένος αὐτόμολος — plagiarus Cic. ad Q. fr. 1, 2, 6. Sen. tranqu. 8, 4; cf. ἀνδραποδιστὴς Ar. Thesm. 818, mango Lucil. apud Non. 274, 15; Sen. ep. 80, 8 — fugitivus Cic. Verr. III, 67, 156; Catil. 2, 9, 19. Plaud. Pseud. 353; Cas. 397; Curc. 290 (drapetae). Cf. δοῦλος Ar. Vesp. 1187, fr. 4 K., Dem. 20, 131 — δούλευμα Soph. Ant. 750 — servus [2]): Plaut. Pers. 420 (perenniserve); servuli sordiduli Poen. 270 — verna Plaut. Amph. 1033, Lucil. p. 117, 30, 1063 L.

Haec convicia satis dilucide Plautinum exhibent colorem. Nunc pergimus ad alia, quae plerumque Plautum nobis in memoriam revocant. Scimus enim Ciceronem multa narrare de veneficis, parricidis, siccariis, nebulonibus, gladiatoribus, latronibus ceterisque pestibus et rei publicae incommodis — haec sane cupidius et aestuosius, quam ut omnia vera esse credamus. Ex. gr. Phil. 13, 11, 25 dicit orator de Antonio:... et ut venefica haec liberetur obsidione? cf. hic Plautum: veneficus Amph. 1043, Pers. 278, Rud. 987, 1112 — venefica Epid. 221, Trucul. 762 — tervenefica [3]) Bacch. 813 — trivenefica [3]) Aulul. 86. Catil. 2, 4, 7 haec legimus: Quis tota Italia veneficus, quis gladiator [4]), quis latro, quis siccarius [5]), quis parricida, quis ganeo, quis nepos... inveniri potest... Voc gladiator, latro, praedo conviciorum loco saepissime a Cicerone usurpantur. Cf. Catil. 2, 11, 24 gladiatori illi confecto et saucio. Vatin. 15, 37 illius tui certissimi gladiatoris (sc. Clodii). Pis. 9, 19: cum illo bustuario gladiatore. Phil. 13, 11, 25 contra crudelissimi gladiatoris amentiam. Cf. Phil. 2, 3, 7; 3, 7, 18; 5, 4, 10; 5, 12, 32; 6, 2, 3. epist. ad fam. 12, 2, 1; 12, 22, 1. ad Oct. 9.

---

[1]) Cf. Ar. fr. 64 K. Σαμίων ὁ δῆμός ἐστιν ἰὼς πολυγράμματος.

[2]) De Antonio dicit Cic. epist. ad fam. 12, 3, 2: dominum (sc. Caesarem) ferre non potuimus, conservo servimus. Epist. ad fam. 8, 15, 2 dictus est Ant.: Psecade (= servo) natus.

[3]) Cf. p. 196 not. Ad voc. veneficus cf. φαρμακός, Ar. Equitt. 1405, Ran. 733, fr. 634 K.Dem. 25, 80 — φαρμακίς, Dem. 25, 79.

[4]) Simili modo nominat Antonius Ciceronem: lanistam Phil. 13, 19, 40.

[5]) Cf. epist. ad fam. 12, 3, 1. ad. Brut. 1, 17, 1. de petit. cons. 8.

Digitized by Google

Latro. Catil. 1, 13, 33 latrones Italiae. Vatin. 6, 15 Vatinii latronis ac sacrilegi [1]). Pis. 5, 11 Clodius nominatur: latro. Phil. 13, 12, 26 fortis, ut aiunt, latro. Phil. 14, 10, 27 princeps latronum duxque [2]). Cf. Phil. 3, 11, 29; 5, 6, 18; 5, 11, 30; 8, 3, 9; 11, 2, 4. Att. 7, 18, 2; 14, 10, 1. epist. ad fam. 10, 5, 3; 10, 6, 1; 10, 15, 1; 10, 15, 4; 10, 23, 3; 12, 2, 2; 12, 12, 2; 12, 14, 1; 12, 15, 2; 12, 15, 7; 16, 27, 2. ad Brut. 1, 2, 1; 1, 11, 1 — cf. C Caesar Calig. O. R. fr. p. 577 M. ut dirum nomen latronis taceam. Liv. 40, 9: latro atque insidiator.

latrocinium. Phil. 4, 6, 15 Antonii nefarium latrocinium. Att. 4, 3, 3 homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos. epist. ad fam. 12, 25, 6 Antoniano latrocinio. ad Q. fr. 2, 1, 3: de toto furore latrocinioque P. Clodii. Cf. Att. 14, 10, 2; 15, 13, 4 et. λῃστης Dem. 2, 19. 10, 34.

Primum vocabulum et quidem hoc sensu, quem ex Cicerone novimus, Plautus nusquam adhibuit [3]); alterum in comoediis Plautinis proprium significatum habet et militem mercennarium designat, cf. Curc. 548, Mil. 74, 949, Poen. 663, Stich. 135, Bacch. fr. 20, unde latrocinare = λατρεύειν Mil. 499. Scilicet Plautus, cum hoc substantivo utebatur, nunquam de eiusdem etymo cogitabat ut ex. c. Varro, qui (de L. L. VII, 52 M.) iuxta tres etymologias componit: a latēre, latēre et λάτρον = merces. Plautus non etymologiae sed usitatissimi huius vocabuli sensus rationem habuit et latronum nomine praedones illos mercennarios appellabat, illos milites gloriosos rapaces et fraudulentos, quibus saepe tumida et ridicula nomina imponit. Itaque Poen. 704 latrocinari = praedari. Apud Ciceronem de utraque huius verbi significatione cogitari potest [4]).

Praedo. Verr. I, 18, 46 hic navis illa praedonis istius — cf.

---

[1]) Cf. Plaut. Pseud. 351, Rud. 706.

[2]) Cf. epist. ad. fam. 10, 14, 1 nobilissimi latronum duces — ad Brut. 1, 5, 2 latronum duces.

[3]) Hoc facile est intellectu. Cicero enim memoria tenuit praeclaram illam gladiatorum et servorum seditionem, quam Spartacus a. 73 ante Chr. natum movit. Unde etiam Spartaci nomen munere convicii fungitur: cf. Phil. 4, 6, 15 est... omne certamen cum percussore, cum latrone, cum Spartaco. Phil. 13, 10, 22: o Spartace! quem enim te potius appellem? Simili modo voc. „pirata" Ciceroni recordatio obtulit celeberrimae illius victoriae, quam Pompeius de praedonibus maritimis reportaverat.

[4]) Cf. Fr. Vogel, Archiv. XII (1901) p. 424., Aug. Zimmermann, Archiv. XIII (1903) p. 416.

Digitized by Google

Verr. I, 58, 152; I, 59, 154; II, 57, 141; II, 75, 184; III, 32, 76; V, 21, 55. Phil. 13, 14, 29: fregi adiuvantibus vobis exsultantis praedonis audaciam. Cf. Tac. Ann. 3, 73 desertor et praedo. Eodem sensu usitatum est apud Ciceronem voc. pirata. Verr. IV, 10, 23: isti praedoni ac piratae. Verr. V, 26, 67 pirata iste. Cf. Ver. V. 25, 64; V, 26, 65; V, 27, 70. Phil. 13, 8, 18: archipirata. Cf. Plaut. Men. 1015: vos scelesti, vos rapaces [1]), vos praedones. Voc. „pirata" hac significatione praeditum apud Plautum non exstat.

Fur Cic. Verr. I, 9; III, 137; V, 4. Pis. 38; cf. Plaut. Asin. 421, 681; Aul. 322, 326, 633, 768; Capt. 1018; Cas. 720; Pseud. 365; Rud. 881; Stich. 766. Cato O. R. fr. p. 79 M. fures privatorum furtorum in nervo atque in compedibus aetatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Ter. Eun. 776, Lucil. 320, 356 (ibid. sectorem), 698, 701: confectores cardinum. Catull. 33, 1. Hor. sat. II, 7, 72 — homo furacissimus Cic. Pis. fr. 4 — furunculus Pis. 56 — adi. tagax Att. 6, 3, 1. Catullus de Pisonis ministris dicit: Porci et Socration, duae sinistrae Pisonis, cf. Cic. Verr. II, 27 cohors tua illa tua manus fuit. Plaut. Aul. 554 cum senis manibus (coquus). Cic. Att. 14, 20, 5: Quintus filius, ut scribis, Antonii est dextella et Quintil. 6, 3, 69: Cicero per allegoriam M. Coelium melius obicientem crimina quam defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. Cf. φώρ Ar. fr. 57 K. — κλέπτης Equitt. 1252; Vesp. 953, 1227; Pac. 402; Thesm. 1112; Eccl. 438, fr. 291 K. — βαλαντιοτόμος Ar. Rann. 772, Ecphant. fr. 4 K., Teleclid. fr. 15 K., Aeschin. Ctes. 207. Plaut. Trin. 862: sector zonarius — λωποδύτης Ar. Avv. 497, Thesm. 817, Rann. 772. Catull. 33, 1: fur balnearius — cf. grassator saepe apud Cic. — erro Verg. Dir. 70; Tib. 2, 6, 6; Hor. sat. II, 7, 113.

Hoc loco veluti in transcursu aliquot maledicta attingam, quae haud magni sunt apud oratorem momenti. Admodum vulgaria et trita sunt: scurra, nebulo, nepos, histrio, alia.

Verr. III, 62, 146: qui te scurram improbissimum existimari vult, qui a scurris semper potius gladiator, quam scurra appellatus sit. Cf. epist. ad fam. 9, 20, 1; 9, 21, 3. „Scurra" apud Ciceronem et Horatium (ex. c. sat. I, 5, 51 sqq.) parasitum [2]) significat; contra

---

[1]) Cf. Cic. epist. ad fam. 7, 3, 2: reliquos primum in ipso bello rapaces — rapinator Lucil. II, 60.

[2]) Cf. anteambulo Mart. 2, 18, 5; 3, 7, 2; 10, 74, 3.

Digitized by Google

apud Plautum (cf. Epid. 15, Most. 15, Poen. 612, Pseud. 407, Trin. 200 sqq., Stich. 196 sqq.) — hominem urbanum et „famigeratorem", cf. Catull. 22, 12. Ar. Vesp. 788: σκωπτόλης; — Cato de re rust. 5, 2: ambulator, idem O. R. fr. p. 132 M. spatiatorem atque fescenninum.

Nebulo [1]), cf. Phil. 2, 29, 74, Att. 1, 12, 2; 2, 9, 1; 6, 1, 25; 6, 3, 7; 15, 21, 3. Scipio Afric. Maior O. R. fr. p. 7 M. Ter. Eun. 269, 717, 785. Lucil. 14, 392; 20, 509. Hor. sat. I, 1, 104 [2]); I, 2, 12, ep. I, 2, 28.

Nepos Cic. Catil. 2, 4, 7, Att. 6, 2, 9. Hor. ep. I, 15, 36; II, 2, 193.

Nugator [3]) Cic. Att. 6, 1, 15, Scipio Afric. Maior O. R. fr. p. 7 M., Lucil. 20, 509; 30, 867 — nugax [4]) Cic. epist. ad fam. 8, 15, 1. C. Titius O. R. fr. p. 205 M. Cic. Att. 6, 3, 5: amicos habet meras nugas, cf. Plaut. Poen. 348: nugae merae (de puella). Cic. ad Q. fr. 1, 2, 2, 4: ego nugas maximas omni mea comitate complexus sum Nymphontem... cf. Cic. Sest. § 24, Mil. § 55.

Histrio [5]). Cic. Att. 1, 16, 12 consul histrionis similis — de pet. cons. 10: cum histrionibus et cum gladiatoribus ita vixit. Cf. mirmillo Cic. Phil. 3, 31. 5, 20. 6, 10. 13. 7, 17. 12, 20. Schol. Iuv. 8, 200 — ardalio Mart. 2, 7; 4, 78 (cf. A. Sonny, Archiv. X (1896) p. 381).

salaco Cic. epist. ad fam. 7, 24, 2 —

sannio Cic. epist. ad fam. 9, 16, 10; cf. σάννας Cratin fr. 337 K., Sannio nomen lenonis in Ad. Ter. — tum dorici mimi personas: Σαννυρίων, Σαννᾶς, Sannio.

baro [6]), militaris vox sollemnis, cf. Fisch. l. l. p. 62. Cic. Att. 5, 11, 6. epist. ad fam. 9, 26, 3. fin. 2, 76. div. 2, 144 —

---

[1]) Cf. lucifigus Lucil. 14, 392 — lusciosus apud Plautum, quod respondet gr. νυκτάλωψ.

[2]) vappam ac nebulonem. Cf. Cassius Severus O. R. fr. 549 M. vappa.

[3]) Apul. met. 5, 29: nugo et corruptor. Cf. gerro Plaut. Trucul. 551, Ter. Heaut. 1033 — κόβαλος Ar. Equitt. 450, Rann. 1015, Plut. 279 — λῆρος Xenarch. fr. 7 K. — parasitus Plaut. Most. 871 — κόλαξ Aesch. Ctes. 77, Dem. 18, 296 cet.

[4]) Cf. G. Landgraf, Archiv. X (1896) p. 225 sqq.

[5]) Cf. R. Fisch: Subst. personalia auf-o-onis, Archiv. V (1888) p. 56 sqq.: ubi plurima subst. et cognomina in-o exeuntia congesta sunt; ibidem p. 223 sqq W. Meyer: Das lat. Suffix -o-onis. Praeterea cf. Aug. Zimmermann: Die lat. Personennamen auf -o-onis, Archiv. XIII (1903) p. 225 sqq.

[6]) Contraria notio est: veterator Cic. ad Q. fr. 2, 11, 4; cf. Lucil. 29, 761: veteratorem illum ac vetulum lupum Annibalem.

Digitized by Google

cf. bardus Plaut. Pers. 170, Bacch. 1088, Epid. 421 — brutus Cic. Att. 6, 1, 25; 14, 14, 2.

Nunc rursus aliquantulum digrediar necesse est, ut de aliquot maledictis nonnulla proferam, quae apud Ciceronem inveniri nemo mirabitur, si oratoris animum rei publicae amore ardentem reputabit. In hac re Plautus tantummodo perraro in comparationem vocari poterat.

Praecipue igitur cives seditiosos et regni affectatores Cicero exagitat eosque nominat: parricidas, hostes rei publicae, proditores patriae, tyrannos.

Vox parricida[1]) apud oratorem varias habet significationes. Ex. c. Mil. 7, 17 eum significat, qui parentibus mortem obtulit[2]) (cf. S. Rosc. 25, 70; orat. 30, 107) et respondet Plaut. Pseud. 362: parricida. Haud ab re erit unum locum e Cicerone ipso afferre, qui similia continet: Vatin. 5, 11 legimus: Licet impune per me parietes [in adulescentia] perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris[3]). Hic statim cf. Plaut. Pseud. 963: perforator parietum[4]), Asin. 563: ubi parietes perfoderis, in furto ubi sis prehensus et Pseud. 355: verberavisti patrem atque matrem.

Plerumque tamen hoc maledicto civium liberorum interfectores[5]) et patriae proditores notantur. Cf. Vatin. 15, 35: estne igitur patriae certissimus parricida? Phil. 4, 2, 5: hostem illum et latronem et parricidam patriae. Phil. 11, 9, 21 cum a populo Romano pestiferi cives parricidaeque desciverint. Phil. 12, 6, 13 huic igitur importuno atque impuro parricidae; cf. Catil. 1, 12, 29; Phil. 8, 3, 8, 13, 19, 42. 13, 9, 21. Att. 10, 10, 5. epist. ad fam. 10, 23, 3; 23, 5. 12, 3, 1; 15, 4. ad Brut. 1, 15, 5. ad Oct. 6.

Hostis. Catil. 1, 13, 33 hostes patriae. Catil. 2, 6, 12 ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem. Vatin. 11. 26 impurissime [et perditissime] hostis. Phil. 5, 8, 21: taeterrimum

---

[1]) Cf. Woelfflin, Archiv. XII (1901) p. 171 sq.

[2]) Saepe in Atheniensium legibus haec formula occurrit: ἐάν τις ἁλοὺς τῆς κακώσεως τῶν γονέων, cf. Dem. Timocr. 103 — πατραλοίας Timocr. 102.

[3]) ad Q. fr. 1, 2, 4 matricida. Idem Lact. de mort. persecut. c. 2.

[4]) τοιχωρύχος Ar. Nubb. 1327, Rann. 773, 807, Plut. 869, 909, 939, 1142 — cf. Dem. 54, 37 τοίχους τοίνυν διορύττοντες καὶ παίοντες τοὺς ἀπαντῶντας et Catonis locutionem O. R. fr. p. 148 M. vecticulariam vitam vivere.

[5]) Cf. Lact. de mort. persecut. c. 16: non pusillum homicidam; ibid. c. 30 manifestus homicida.

Digitized by Google

et crudelissimum hostem. Cf. Catil. 2, 8, 17. Phil. 7, 3, 10; 4, 11; 4, 13. 13, 9, 21. epist. ad fam. 12, 13, 1. ad Oct. 5, 7 (quater de Antonio).

Proditor. Vatin. 3, 7 si ego te perditorem et vexatorem rei publicae fero. Vatin. 10, 25 qui duo nefarios patriae proditores, domesticos hostes, legibus exterminarat.

Nonne haec in memoriam revocant Aristoph Vesp. 474 sq.: ὦ μισόδημε καὶ τῆς μοναρχίας ἐρῶν καὶ ξυνὼν Βρασίδᾳ — cf. Dem. de cor. 135: προδότην εἶναι καὶ κακόνουν — ibid. 137: αὐτὸς ὑπῆρχε τῇ φύσει κατάσκοπος καὶ πολέμιος τῇ πατρίδι — ibid. 61: προδοτῶν καὶ δωροδόκων καὶ θεοῖς ἐχθρῶν — cf. de cor. 47; 134. Ar. Vesp. 411: ἄνδρα μισόπολιν, Acharn. 290: ὦ προδότα τῆς πατρίδος. Plaut. Rud. 50: urbis proditor. Hoc sane interest inter oratorum et comicorum dicta, quod illi ex animo loquuntur, hi autem ridendi causa amoto ludo seria quaerunt.

Tyranni denominatione plerumque Verres vexatur. Verr. I, 32, 82: cum te in oppidis et civitatibus amicorum non legatum populi Romani, sed tyrannum libidinosum crudelemque praebueris. Ver. III, 10, 25: utrum praetoris iustitiam in socios an in hostes victos insani edictum atque imperium tyranni. Verr. V, 44, 117: non de praetore Siciliae, sed de nefario tyranno fieri iudicium arbitratur.

Etiam Caesar et Antonius; cf. Att. 7, 20, 2. 8, 2, 4. 10, 1, 3. 10, 4, 3. 10, 12 b, 1. 15, 3, 2; 20, 2. 14, 5, 2. 14, 6, 2. 14, 9, 2. 14, 14, 2. 14, 14, 4. 14, 17, 6. 16, 14, 1. epist. ad fam. 12, 1, 2. 12, 12, 2. ad Q. fr. 1, 1, 9. ad Brut. 1, 4, 5.

Similiter Graecorum comici Periclem nominabant τύραννον; cf. Cratin. fr. 240 K.: Στάσις δὲ καὶ πρεσβυγενὴς Κρόνος ἀλλήλοισι μιγέντε μέγιστον τίκτετον τύραννον [1]).

Nunc in alium descendimus campum, in quo Cicero nulla ex parte comicis cedit. Hi enim saepiuscule ab animalibus [2]) opprobria petunt. Apud Ciceronem maxime usitata epitheta, quae ad hoc genus pertinent, sunc haec: animal, belua, pecus.

Verr. I, 16, 42: aut ad quam spem tam perfidiosum, tam importunum animal reservetis? Pis. 9, 21 complexus es funestum

---

[1]) Cf. Plaut. Pseud. 682 tyranne (hoc loco Pseud. paratragoedat). Apud scriptores ecclesiasticos hoc maledicto minime offendimur: cf. Lact. de mort. persecut. c. 1 tyrannorum nefaria et cruenta imperia, c. 2. exsecrabilis ac nocens tyrannus (sc. Nero), c. 31 o dementissime tyranne, cf. c. 6 et 49.

[2]) Cf. cognomina, quibus sermo Latinus large copioseque est instructus: Stellio, Buteo, Muto, alia.

Digitized by Google

illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omni scelerum importunitate conceptum. Pis. fr. 5 quae te beluam ex utero non hominem fudit. Pis. 1, 1 Iamne vides, belua. Pis. 4, 8 cum hac importuna belua. Phil. 4, 5, 12 sed cum immani taetraque belua. Phil. 6, 3, 7 sed ut de importunissima belua cogitare. Phil. 7, 9, 27 taetram et pestiferam beluam. Cf. Verr. V, 42, 109 (bis). Phil. 3, 11, 28. 8, 4, 13. 10, 10, 22. 12, 11, 26. 13, 3, 5. 13, 10, 22. Pis. 9, 19 ego istius pecudis [1]) ac putidae carnis consilio... Pis. 29, 72:... istius impurissimae atque intemperantissimae pecudis caeno et sordibus inquinavit. Phil. 2, 12, 30: sed stuporem hominis vel dicam pecudis adtendite. Phil. 8, 3, 9 atque etiam homines agrestes, si homines illi ac non pecudes potius. Cum his cf. Plaut. Bacch. 55: mala tu es bestia [2]). Most. 569, Trin. 952: belua. Most. 607 sqq.: neque ego taetriorem beluam vidisse me umquam quemquam quam te censeo. Most. 619, Rud. 543: impurata belua. Hor. ep. I, 1, 76: belua multorum es capitum. Lact. de mort. persecut. c. 4 exsecrabile animal Decius — ibid. c. 39 animal nefarium — ibid, c. 2 ut ne sepulturae quidem locus in terra tam malae bestiae (sc. Neroni) fuit. Eadem locutione utitur Lact. de tyrannis scribens ibid. c. 4 et c. 9 de Maximiano Galerio: inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas; cf. c. 16, 25, 32, 39, 42 — divinarum autem Instit. lib. V, c. 11: illa est vera bestia — c. 23: postea vindicaturum se in eos Deus pollicetur et exterminaturum bestias malas de terra. Cf. c. 2 et lib. VI c. 9. Beluas etiam eos nominat lib. V, c. 11, lib. VI, c. 17. Adde: θηρίον Ar. Equitt. 273, Nubb. 184, 1286, Vesp. 23, 448, Lysistr. 468, 1014, Eccl. 1104. Dem. 24, 143. 25, 8. 31. 58. 95. 35, 8. Aeschin. fals. leg. 20, Ctes. 182 — κνώδαλον Ar. Vesp. 4, Lysistr. 476 — κνώδαλ' ἀναιδῆ Cratin. fr. 233 K. — κῆτος Ar. Thesm. 1033.

Praeterea certorum animalium sive conspicua sive credita vitia saepe ad sales transferuntur [3]). Hoc conviciorum genere et Graecorum et Romanorum comoediam, ut ita dicam, madere, inter omnes constat.

---

[1]) Cf. πρόβατα Ar. Nubb. 1203, Cratin. fr. 43 K., Dem. 25, 40. Plaut. Trucul. 269: pudendumst vero... pecus (sc. mulieres); cf. Bacch. 1123, 1139. Propert. III, 16, 8. Hor. sat. I, 3, 100, ep. I, 19, 19.

[2]) Cf. Adam Steph. Miodoński: De usu vocabuli 'bestia' apud scriptores Latinos inde a temporibus Plauti usque ad exitum saeculi II post Chr. Cracov. 1886.

[3]) Magnam copiam invenimus apud Novatian. l. l. p. 233.

Digitized by Google

Quatenus iis Cicero contra inimicos suos usus sit, ex exemplis cognoscemus.

Canis [1]) apud antiquos impudentiae et animi abiecti exemplum habebatur. Ut iam omittam voc. κύων, quod apud Homerum passim hoc sensu occurrit (cf. Il. 6, 344, 356; 8, 423; 21, 481 — κυνῶπις Il. 3, 180; 18, 396. Od. 4, 145; 11, 423), „canis" Plaut. Amph. 680; Ter. Eun. 803; Catul. 42, 17; Hor. epod, 6, 1. sat. I, 7, 25; II, 2, 56 — omnino ad comicos relegandum esse censeo, qui hoc epitheto praecipue hominum mordacitatem et malitiam notant; cf. Ar. Equitt. 415, 1025, 1030, Pac. 482 cet., Archipp. fr. 6 K., Plaut. Bacch. 1146: mordax canis. Cas. 320 canis (sc. eri uxor). Curc. 598: apage istanc caniculam (sc. Planesium). Men. 838: rabiosa femina canis (sc. uxor Men.); cf. v. 936.

Apud Ciceronem haec vox nonnihil a sermonis comici usu et consuetudine recedit. Ex iis locis, quos infra laudo, perspicuum est oratorem hoc maledicto homines quidem abiectos, sed eosdem sollertes et cuiusdam potentis nec non periculosi turbatoris asseclas, lacessere. Verr. I, 48, 126: multa sibi opus esse, multa canibus suis, quos circa se haberet. Verr. III, 11, 28: Quid? ista cohors quorum hominum fuit? Volusii haruspicis et Cornelii medici et horum canum, quos tribunal meum vides lambere [2]). Verr. IV, 19, 40: apponit de suis canibus quendam. Verr. IV, 21, 47: qui simul in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Cf. Verr. IV, 13, 30, ubi Cicero sollertiam horum hominum cum canibus venaticis comparat et Soph. Aiant. 7, sq.: εὖ δέ σ' ἐκφέρει | κυνὸς Λακαίνης ὥς τις εὔρινος βάσις. Pis. 10, 23: Clodiane canis; cf. Att. 6, 3, 6: Gravius est quidam, cui quum praefecturam detulissem Bruti rogatu, multa et dixit et fecit cum quadam mea contumelia P. Clodii canis.

Aliud convicium Cicero Pisoni Caesonino affigit, quem propter stupra nefanda [3]) (cf. Pis. 18, 42) admissarium nominat Pis. 28, 69 Cf. Plaut. Mil. 1112, Sen. N. Q. I, 16, 2 — equus Hor. sat. II, 7, 50 — κρόνιππος Ar. Nubb. 1070 — ὦ σαμφόρα Nubb. 1298 — σειραφόραν Nubb. 1300.

Eundem Pisonem 30, 73, ubi alto supercilio eos despicit, qui

---

[1]) Cf. C. Weyman, Archiv. XIII (1903) p. 267.

[2]) Cf. sublingio Plaut. Pseud. 870.

[3]) Cf. Catull. 47, 4 verpus praeposuit Priapus iste.

Digitized by Google

suum poëticum ingenium in dubium vocare ausi sunt et in celebrato illo versu: „cedant arma togae, concedat laurea laudi“ facetias et iocos exercebant, ille, credo, in poësi Aristarchus nequaquam autem Phalaris [1]) acerbe alloquitur:asine. Cf. Att. 4, 5, 3: scio te voluisse et me asinum germanum fuisse — Plaut. Pseud. 135: neque homines magis asinos umquam vidi; cf. Aul. 230, Ter. Heaut. 877, Ad. 935, Hor. ep. I, 13, 7—9. Plaut. Cist. fr. 39 vetus canterius, Mil. 216 canterie. Catull. 83, 3 mule [2]), nihil sentis. Ar. Avv. 1328: πάνυ γὰρ βραδύς ἐστί τις ὥσπερ ὄνος. Hermipp. fr. 9 K.: ὄνος κανθήλιος (sc. Pisander).

Homines deformes vel malitiosi simii nominantur; cf. Cic. epist. ad fam. 5, 10a, 1: simius, non semissis homo (sc. Vatinius) — epist. ad fam. 8, 12, 2... quam illius simiae vultum subire (sc. Appii) — epist. ad fam. 7, 2, 3 hic simiolus (de Bursa quodam). Cf. Plaut. Pseud. 744, Mil. 505, Most. 886 cet., Ter. Eun. 496, Hor. sat. I, 10, 18 — πίθηκος Ar. Ach. 120, Pac. 1065, fr. 394 K., Phrynich. fr. 20 v. 1 et 3 K. — κέρκωψ Aesch. 2, 40 — vernam ac cercopithecon Lucil. 30, 1063.

De infima plebis faece haec dicit Cicero Att. I, 16, 11: quod illa concionalis hirudo aerarii, misera et ieiuna plebecula [3]); cf. βδελλολάρυγξ Cratin. fr. 44 K.

Opprobrium, quod ad homines avaros et cupidos pertinet, est: volturius, qui quasi signum aviditatis ab antiquis perhibebatur. Haec contumelia a Cicerone Pisoni inuritur Pis. 16, 38: appellatus est hic volturius illius provinciae, si dis placet, imperator. Cf. M. Aemil. Scaur. O. R. fr. p. 259 M.: nefarius vulturius patriae parricida, infra: vulturius rei publicae. Plaut. Trin. 101, Capt. 844, Mil. 1044, Trucul. 2, 3, 16. Catull. 68, 124; 108, 4. Mart. 6, 62, 4. Sen. ep. 95, 43. Novatian. l. l. p. 233$_8$: quis accipitrem aut milvum aut aquilam (sc. cibum faciat)? sed odit raptores violento scelere viventes. Quis vulturem? sed exsecratur praedam de aliena morte querentes. Origen. (Rufin) hom. in Lev. 7, 8 (IX p. 311 L.): ego

---

[1]) 30, 73 quoniam te non Aristarchum sed Phalarin grammaticum habemus.

[2]) Cf. Plaut. Most. 790 sq. et Cic. epist. ad fam. 10, 18, 3: Ventidiique mulionis castra despicio (cf. Lucil. 30, 1105: malus ut quartariu' (= mulio mercennarius). Cf. agaso Serv. Aen. 3, 470 — equiso Varro. L. L. 8, 14. 10, 28. Haec subst. praecipue ad negotium inhonestum pertinent. Contra stuporem significat: asellio apud Anonym. praed. haer. 1, 69 (Migne 53, 610), cui opponitur: vulpio Apul. de mag. 86.

[3]) Cf. Hor. ep. II, 1, 186: nam his plebecula gaudet.

Digitized by Google

puto et illos in his (aquila, vultur) nominari, qui alienis incubant mortibus et arte quadam vel fraude testamenta subiciunt. huius modi enim homines vultures et aquilae merito appellantur velut mortuorum cadaveribus inhiantes.

Videlicet iam aterrima bili istum Pisonem [1]) exercere orator sibi proposuit, si eum etiam hoc cognomine appellavit, quod aptius ad Verrem referri potuerit. Nam Pis. 9, 19 ita dicit: consulem ego tum quaerebam, consulem inquam, non illum quidem, quem in hoc maiali invenire non possem.

Hoc modo quasi viam mihi praemunivi ad ea convicia tractanda, in quibus adhibendis Cicero urbanitatem quandam quaesivit eamque se assecutum esse sine dubio persuasum sibi habuit. Satis idoneam occasionem oratori Verris nomen obtulit. Neque enim difficile est similitudinem, quae inter nomen proprium „Verres" et ὁμώνυμον verres (= porcus) intercedit, perspicere. Hunc verborum lusum Cicero plurimis locis iactat.

Div. in Caec. 17, 57: sed repente e vestigio ex homine, tamquam aliquo Circaeo poculo, factus est Verres. Ver. I, 46, 121: alii etiam frigidiores erant, sed, quia stomachabantur, ridiculi videbantur esse, cum Sacerdotem exsecrabantur, qui verrem tam nequam reliquisset. Verr. II, 73, 191: videtis Verrutium? videtis extremam partem nominis, caudam [2]) illam Verris, tamquam in luto demersam esse in litura? Ver. IV, 24, 53 nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? Verr. IV, 43, 95: velut in hac re aiebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere. — Ceterum etiam apud Plautum Mil. 1059 sq. Palaestrio suo ero praesente paulo acerbius de eo loquitur: nisi huic verri adfertur merces, non hic suo seminio quemquam porcellam impertiturust. Cf. Hor. ep. I, 4, 16: Epicuri de grege porcus.

Restat, ut notum illud ius Verrinum commemorem [3]). „Ius" scilicet etiam intinctum (ἔμβαμμα) significat. Verr. I, 46, 120: quorum

---

[1]) Etiam Catullus, proinde atque Cicero, haec duo capitalia vitia Pisoni exprobrat: immensam libidinem et sordidam avaritiam: cf. carm. 28 et 47.

[2]) cauda verrina est additamentum ad nomen „Verres", quod in „Verrutius" mutatum est.

[3]) Priusquam hanc de animalibus particulam absolvero, comparationem unam, quam Cicero satis apte explicuit, afferam. Vatin. 2, 4 haec legimus: repente enim te, tamquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, inflato colle, tu-

Digitized by Google

alii, id quod saepe audistis, negabant mirandum esse ius tam nequam esse verrinum (ex ambiguo dictum). Similiter Plautus iocatur, cf. Pseud. 196 sq.: Aeschrodora, tu quae amicos tibi habes lenonum aemulos | Lamios, qui item ut nos iurando, iure malo quaerunt rem | audi cet. Poen. 586: hodie iuris coctores non sunt qui lites creant. Epid. 523: legum atque iurum fictor, conditor cluet; cf. Varro de re rust. III, 17, 4: hos pisces nemo cocus in ius vocare audet.

Sed ne quis forte Ciceronem in solo Verris nomine dicacitatem suam profudisse putet, ilico adnotandum est oratorem persaepe verborum lusum exercere, interdum etiam e comicorum consuetudine nominum propriorum etymologiis studere, tum quoque mythologicarum personarum nomina et epitheta ad vitia suorum inimicorum designanda adsciscere. Cf. Att. 1, 16, 3 nudi equites tribuni non tam aerati quam, ut appellantur, aerarii. Att. 1, 16, 10 regem appellas quum Rex tui mentionem nullam fecerit. Att. 13, 46, 1 Pollex quidem, ut dixerat ad idus Sextiles, ita mihi Lanuvii pridie Idus praesto fuit, sed plane pollex, non index. Att. 14, 14, 2: ista culpa Brutorum? minime illorum quidem, sed aliorum brutorum. Att. 16, 5, 4 o dies in auspiciis Lepidi lepide descriptos. epist. ad fam. 7, 25, 2 vereor ne in catonium Catoninos. epist. ad fam. 8, 9, 1 Curionem prorsus curionem, cf. Plaut. Aul. 565 — epist. ad fam. 12, 25, 1 Minotauri id est Calvisii et Tauri.

Comice ficta vocabula.

Att. 1, 16, 14 φιλοσφητέον et istos consulatus flocci facteon. Att. 9, 10, 6 ita sullaturit animus eius et proscripturit[1]). epist. ad fam. 3, 1, 2 (ad Appium): puto non invita Minerva esse facturum, quam quidem ego, si forte de tuis sumpsero, non solum Παλλάδα, sed etiam Ἀππιάδα nominabo. epist. ad fam. 3, 7, 5: ullam Appietatem aut Lentulitatem valere apud me plus cet. ad Q. fr. 3, 1, 9: immortaliter gaudeo.

Allitteratio et annominatio.

Att. 1, 1, 1 sine fuco ac fallaciis. Att. 1, 16, 5 quos fames magis quam fama commoverat. Att. 4, 18, 2: amisimus omnem sucum et sanguinem civitatis. Att. 7, 9, 4 non legis sed libidinis

midis cervicibus intulisti. Cf. Plaut. Pers. 299: tamquam proserpens bestiast bilinguis et scelestus. Poen. 1033: bisulsi lingua quasi proserpens bestia. Aulul. 41: circumspectantrix cum oculis emissiciis.

[1]) Cf. Woelfflin, Archiv. I (1884) p. 412.

Digitized by Google

tuae. ad Q. fr. 1, 3, 3: quem ego ferus ac ferreus cet. ibid. 2, 6, 2: mi optime et optatissime frater. de orat. 2, 61, 249 quid hoc Naevio ignavius.

Etymologiae.

Phil. 2, 25, 62: tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere et equos vectigales Sergio mimo tradere; cf. Ar. Nubb. arg. 8—10: Φειδιππίδης et Φιλιππίδης. Phil. 3, 6, 16: tuae coniugis bonae feminae, locupletis quidem certe, Bambalio[1]) quidam pater, homo nullo numero: nihil illo contemptius, qui propter haesitantiam linguae stuporemque cordis cognomen ex contumelia traxit. — Loquitur hoc loco orator de M. Fulvio, Fulviae patre eiusque cognomen videlicet a gr. voc. βομβαλὸς deducit, cf. Martyrius Gr. lat K. 7, 167, 12 bambalo: ψελλιστής. Phil. 11, 12, 3: lumen et decus illius exercitus paene praeterii, T. Annium Cimbrum, Lysidici filium, Lysidicum ipsum [graeco verbo] quoniam omnia iura dissolvit; cf. ea, quae Lysistrata Ar. Lys. v. 1105 de se ipsa profert. Postremam, quam memoravi, Ciceronis consuetudinem haec exempla illustrabunt:

Clodiam, erga quam orator semper infesto animo fuit, nominat Medeam[2]) Cael. 18, Clytaemestram Cael. apud Quint. 8, 6, 53; praeterea βοώπιδος epitheto eam vellicat Att. 2, 9, 1; 12, 2; 14, 1; 22, 5; 23, 3. Cf. Plaut. Cas. 230: mea Iuno. Prorsus alio sensu nominat Cicero Octavianum Iunonium puerum et matris partum aureum ad Oct. 6.

Ioci causa appellatus est Caesar epist. ad fam. 8, 15, 2: Venere prognatus; libidinis — Verres: homo venerius (saepius). Cf. Plaut, Mil. 1421: Venerium nepotulum. Ironice dicit de Clodio Att. 2, 4. 2: iste sacerdos Bonae deae. De Verre dicit Verr. V, 56, 146: Cyclops alter, multo importunior. Eundem cum Scylla et Charybdi comparat, cf. p. 192.

Antonium denique propter intemperantiam Catamitum nominat[3]) Phil. 2, 31, 77. Cf. praeterea Att. 7, 1, 9: germanus Lartidius = homo sagax — epist. ad fam. 7, 21: mi Testa (ad Trebatium, qui erat iuris consultus).

---

[1]) Cf. Ψακάς, Ar. Ach. 1150, Bombomachides Plaut. Mil. 1, 1, 14, Βάταλος Aeschin. 1, 126—164; 2, 99. Sonny, Archiv. X (1896) p. 366.

[2]) Et Palatinam Medeam sec. Curium Fortunatianum in Arte rhetorica p. 92 ed. Capperon.

[3]) Etiam Cytherium a Cytheri, quae fuit Antonii amasia.

Digitized by Google

Nunc ad ea maledicta venio, quibus Cicero suorum adversariorum cultum et habitum, corporis vitia, tum vitam moresque exagitat. In corporis vitia et defectus comici poëtae variis modis iocantur [1]). Refertae sunt huius generis conviciis Lucilii saturarum reliquiae. Etiam Catullus, in cuius carminibus cottidiani sermonis et simplicitas et lepos mirum in modum coaluerant, nequaquam hanc provinciam respuebat. Nihil mirum, si Cicero quoque in his contumeliis usurpandis animo suo indulsit, quia hoc modo inimici debilitatem et hebetationem — quae vitia plerumque vitam immoderatam sequuntur — plane et aperte ante omnium oculos ponere poterat.

Itaque Pisonem Pis. 14, 32 nominat abiectum hominem ac semivivum, similiter 9, 19 eiectum cadaver, 33, 82 abiectum hoc cadaver. Cf. Plaut. Pers. 283: morticine. Lucil. 2, 51 vix vivo homini ac monogrammo [2]), 6, 210: si nosti, non magnus homo est, nasutu', macellus. 19, 491: rugosi passique senes. Phrynich. fr. 69 K.: Μουσῶν σκελετός. Sannyrion. fr. 2 K. τὸν ἀπὸ Ληναίου νεκρὸν (de Meleto). Ar. fr. 149, 150 K. ἀδοφοῖται (vv. 10 et 16).

Alia eius vitia ita describit Pis. 1, 1: non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt. Cf. Catull. 16, 10 sed his pilosis, qui duros nequeunt movere lumbos. Mart. 2, 36, 5: crura pilis horrida. Lucil. 9, 283 sq. quod deformis senex arthricus ac podagrosus | est, quod mancu' miserque, exilis, ramice magno — 22, 520: insignis varis cruribus et petilis (=tenuis). Ov. ars III, 272: arida nec vinclis crura resolve suis. Catull. 97, 5 nam sine dentibus est: os dentis sesquipedalis... Plaut Cas. 549 illius hirqui improbi edentuli, Men. 864: vetulum, olentem, edentulum. Lucil. 3, 82: bronchus Bovillanus dente adverso eminulo hic est | rhinoceros velut Aethiopus — 17, 472: verrucam, naevum [dictum] dentem eminulum unum | compernem aut varam fuisse Amphitryonis acoetin — cf. νωδός, Ar. Acharn. 715.

---

[1]) Cf. ex. c. capito Plaut. Pers. 60, Cic. nat. deor. 1, 29, 80. Pericles propter capitis sui magnitudinem saepe a comicis Graecis illuditur, cf. ὁ σχινοκέφαλος Ζεύς, Cratin. fr. 71 K. — καράνος (ex Kockii coniectura) Cratin. fr. 111 K. — κεφαληγερέτας Cratin. fr. 240 K. — κεφάλατος Eupol. fr. 93 K. Eius caput: κεφαλὴ ἑνδεκάκλινος Teleclid. fr. 44 K. Hippocratis filii appelantur προκέφαλοι ab Ar. fr. 112 K. Latinus sermo vulgaris iam ipsa nationis natura propensus erat ad huiusmodi convicia adhibenda, cf. cognomina: Naso, Chilo, Cilo, Dentio, Dorso, Fronto, Glabrio, Grandio, Strabo.

[2]) monogrammus = macie pertenuis, cf. Lucil. 27, 628.

Digitized by Google

Oris et alarum foetidus odor saepius ab antiquis notatur. Cf. Pis. 6, 13:... et cum ore isto foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses. Pis. 9, 20 aut conlegae tui contaminatum spiritum. Similiter Verr. III, 9, 23 postremo ut odor Apronii taeterrimus oris et corporis, quem (ut aiunt) ne bestiae quidem ferre possent. Cf. Plaut. Merc. 574 sq. ieiunitatis [1]) plenus, anima foetida. Lucil. 11, 363 spurcos ore -- et Cic. Att. 2, 1, 1 ubi orator Plautinum versum (Most. 273): „Quia ecastor mulier recte olet, ubi nil olet" repetit: Tua illa... tamen erant ornata hoc ipso, quod ornamenta neglexerant et, ut mulieres, ideo bene olere quia nihil olebant, videbantur. Ceterum cf. ex. gr. Plaut. Pseud. 716: hircum ab alis (sc. sapit). Catull. 69, 6 valle sub alarum trux habitare caper — 71, 1 Sicui iure bono sacer alarum obstitit hircus, v. 6 illam affligit odore — 37, 5 putare ceteros hircos — cf. Hor. epod. 12, 5; sat. I, 2, 27, ep. I, 5, 29 — ὄζων κακὸν τῶν μασχαλῶν | πατρὸς τραγασαίου Ar. Ach. 852 sq. — φώκης ὀσμὴν εἶχεν (de Cleone) Pac. 758.

Pervulgata erat struma Vatinii; cf. Vatin. 16, 39 strumae denique ab ore improbo demigraverunt et aliis iam se locis conlocarunt. Cf. Sest. 65, 135, Att. 2, 9, 2 et Catull. 52, 2: sella in curuli struma Nonius sedet.

Quanti apud veteres momenti cultus habitusque corporis fuerit, satis patet e Phil. 13, 2, 4: ora vobis eorum ponite ante oculos et maxime Antoniorum: incessum, aspectum, voltum, spiritum, latera tegentis alios, alios praegredientis amicos. Quem vini anhelitum, quas contumelias fore censetis minasque verborum. Cf. praeterea Pis. 4, 8 (Clodium) hominem impurum ac non modo facie [2]), sed etiam oculo tuo dignissimum. Phil. 11, 3, 7 furentis introitum Dolabellae, vocem impuram atque os illud infame. Phil. 2. 27, 68 dis penatibus os impurissimum [3]) ostendere. — Unde os idem atque impudentia significat, cf. Verr. IV, 29, 66: os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Pis. 26, 63: os tuum ferreum. Phil. 5, 6, 16 sed illud os, illam impuritatem caeni fuisse, ut hos iudices legere auderet. epist. ad fam. 5, 10a, 2: si mehercules Appii os haberem. epist. ad fam. 9, 8, 1 nosti enim profecto os huius adoles-

[1]) Cf. Cic. epist. ad fam. 10, 2, 2: ieiuni hominis.

[2]) Cf. Att. 1, 13, 2: cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facetiis ridiculus. Contra Cael. 27: Cesennius non tam auctoritate gravi quam corpore.

[3]) fauces impurissimae ad Q. fr. 1, 1, 19.

Digitized by Google

centioris Academiae. Cf. Catull. 42, 17: ferreo... ore. Plaut. Mil. 189a: os habet, linguam.

De sexto Catilinae „subsentatorum" genere haec Cicero narrat Catil. 2, 10, 22: Postremum autem genus est non solum numero. verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis [1]) expromitur. — Huc trahi possunt: Plaut. Trucul. 609 moechum malacum cincinnatum. Asin. 627 cinaede calamistrate. Asin. 858 sq.: minimi mortalem preti | madidum, nihili, incontinentem.

Alio sensu Catull. 10, 11 „unctius caput" adhibet, nempe de florentibus cuiusvis rebus [2]); cf. Cic. Verr. II, 22, 54: ut ab illis ipse unctior abiret.

Barbulas suorum aequalium Cicero etiam aliis locis vellicat Cf. Att. I, 16, 11: barbatuli iuvenes commissatores coniurationum, Att. 1, 14, 5: concursabant barbatuli iuvenes, totus ille grex Catilinae et Cael. 14, 33, ubi insuper maiorum consuetudinem longas barbas promittendi laudibus effert: si illo austero more ac modo, aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis, non hac barbula, qua ista delectatur, sed illa horrida, quam in statuis antiquis atque imaginibus videmus [3]). — Nam omnino imberbes et vulsi pueri delicati erant; cf. Catull. 61, 141 sqq.: diceris male te a tuis | un-

---

[1]) De crescente in diem luxuria, quae praecipue in cenis splendidis constabat, cf. Liv. 39, 6. Contra eam saepe Cato vociferabatur, cf. O. R. fr. p. 91 sqq. M. Cf. Catull. 47, 5 sq. vos convivia lauta sumptuose | de die facitis. Ter. Ad 965 adparere de die convivium. Hor. sat. II, 8, 3 de medio potare die; cf. gr. ἀφ' ἡμέρας πίνειν et Lact. de mort. persecut, c. 18: illumne saltatorem temulentum, ebriosum, cui nox pro die, et dies pro nocte. Cicero saepe lacessit eos, qui nimis genio suo indulgent, cf. Pis. 6, 13: in illo ganearum tuarum nidore atque fumo. Non aliter in Plaut. Most. v. 5 Grumio Tranionem alloquitur: exi, inquam, nidor, e culina. Cf. Cato O. R. fr. p. 70 M.: effeminatis, qui magiras facerent. Hor. sat. II, 7, 69: popino — Novatian, l. l. pag. 238_5: videas ergo tales novo genere adhuc ieiunos et iam ebrios non ad popinam currentes sed popinam secum circumferentes. Itaque C. Sempr. Gracch. O. R . fr. p. 231 M. honori sibi tribuit haec: versatus sum in provincia; nulla apud me fuit popina, neque pueri eximia facie stabant.

[2]) Cf. Catull. 29, 22: uncta patrimonia.

[3]) Huic loco non refragatur alius Verr. II, 25, 62, ubi de miseris Siciliensibus Cic. loquitur, qui „sordidati, maxima barba et capillo" Romam advenerunt.

Digitized by Google

guentate glabris marite | abstinere et Plaut. Aul. 402 quam volsus ludiust; etiam Lucil. 30, 977: imberbi androgyni, barbati moechocinaedi (ἀπροσδόκητον!). Si tamen ipse Plautus „hirquinam barbam" (Pseud. 950) irridet, sine dubio hoc e Graecorum comicorum more facit; itaque recte Lorenzius adnotat in Graeco exemplari fortasse voc. σφηνοπώγων (cf. Poll. IV, 143 sqq.) exstitisse; cf. Ar. Rann. 966: σκλπιγγολογχυπηνάδαι, Platon. fr. 142 K.: τὸν ὑπηνόβιον.

Ex illo Ciceronis loco, quem supra citavi, perspicimus oratorem, quippe qui etiam in rebus vestiariis laudator temporis acti exstiterit [1]), manuleatas tunicas dedecori esse existimare. Prisci enim Romani toga sola amicti fuerunt. Simili modo Plautus (cf. Poen. 1298 et 1303, Pseud. 717 sqq.) tunicas longas et demissicias tantummodo mulieris aut viri effeminati proprium amictum esse censuit. Etiam Martialis multa verba facit de „molestis" tunicis, cf. X 6, 7; 25, 5; 81, 4. XI, 70, 5. XIV, 143 — tunicata quies X, 51, 6. Cf. Lucil. 1, 34 praetextae ac tunicae, Lydorum opu' sordidulum omne. — In extremo hoc capite iuvabit haec verba P. Cornelii Scipionis Aemil. adnotare (O. R. fr. p. 181 M.): Nam qui cotidie unguentatus adversum speculum ornetur, cuius supercilia radantur, qui barba vulsa feminibusque subvulsis ambulet, qui in conviviis adolescentulus cum amatore, cum chirodota tunica interior accubuerit, qui non modo vinosus, sed virosus quoque sit: eumne quisquam dubitet, quin idem fecerit, quod cinaedi facere solent?

Nonnulla negotia Ciceroni despectui fuerunt; cf. Att. 6, 1, 15 Turpionem sutorium et Vettium mancipem. Servos omnes antiqui scriptores contemnunt. De convicio „servus", similibus iam supra locuti sumus. Quoniam „barbari" aeque contemnebantur, adiectivum „barbarus" saepe a Cicerone cum synonymo „inhumanus" coniungi haud mireris: ex. c. Att. 11, 2 — cf. Plaut. Bacch. 121. Ad Q. fr. 1, 1, 19 legimus: nisi forte me Paconii nescio cuius, hominis ne Graeci quidem ac Mysi aut Phrygii potius quaerelis... Cf. Mysorum ultimus Flacc. 65, Μυσῶν ἔσχατος Magnet. fr. 5 K. — phrygio Plaut. Men. 426, 469, 563, 623, 681; Aul. 508 — babylo Ter. Ad. 915 et ea, quae ad voc. ambro, pytho adnotaverunt R. Fisch l. l.

---

[1]) Cf. praeclara illa Catonis verba O. R. fr. p. 146 M.: Neque mihi aedificatio, neque vasum, neque vestimentum ullum est manupretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla. Si quid est, quod utar, utor; si non est, egeo. Suum cuique per me ut atque frui licet. Vitio vertunt, quia multa egeo, at ego illis, quia nequeunt egere

Digitized by Google

p. 61, 83 et Sonny, Archiv. X (1896) p. 366 (qui ambro a ἀβρός deducit).

Sardi venales epist. ad fam. 7, 24, 2. Opifices omnes secundum Ciceronem in sordida arte versantur (off. 1, 150), cf. Att. 7, 2, 8: nam de altero illo minus sum admiratus, operario homine.

Alia negotia:

Att. 2, 1, 12 neque te in tocullionibus habebam — cf. Lucil 15, 435: sacer ille tocoglyfos. Ar. Equitt. 248: τελώνης. De voc „gladiator", „aleator" cf. pagg. 197 et 193, not. Hic addo Catil. 2, 23: in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur.

Mores hominum pravos Cicero permultis adiectivis consectatur, quorum apud eum immensa est copia. Quoniam igitur dissertatiuncula haec nimis crevisset, si accuratius rem tractare in animum induxissem, tantum quod necessarium mihi visum est, attuli.

Agmen ducunt homines perditi, profigati, scelerati, impii, alii. Non a re erat admonere superlativa [1]) hic pleno, ut ita dicam, flumine ferri.

perditus [2]), cf. Catil. I, 13; 23; 25; 27. II, 8; 11; 29. III, 15. IV, 5; 8; 22. Vatin. 21; 40. Phil. I, 5. II, 7; 91. III, 1; 25. V, 13; 29; 32. XI, 9. Verr. I, 15; 20; 21; 28. III, 5; 65; 127; 134. Att. I, 16, 9. VII, 3, 5; VII, 7, 6; VII, 13a, 1. VIII, 2, 3. IX, 19, 1 X, 8, 6; X, 12b, 1. XIV, 11, 1; XIV, 13, 2; XIV, 17, 3. epist. ad fam. I, 9, 11; I, 9, 21. X, 18, 3; X, 21, 1; X, 21, 5; X, 23, 6; X, 27, 1. XII, 2, 1; XII, 14, 3. ad Brut. II, 2, 3; II, 5, 2; II, 5, 5 — cf. ex. c. Plaut. Pseud. 147: neclegentes, perditi, ingenio improbo.

profligatus, cf. Verr. I, 76. III, 65; 127. Phil. III, 1. ad Brut. I, 17, 4

naufragus, cf. Catil. II, 24. Phil. XIII, 3 (naufragia)

desperatus Catil. II, 10. II, 5: conlectam ex senibus despe-

---

[1]) Cf. Demosthenis Midianam.

[2]) Nonnunquam coniungitur cum voc. „egens", cf. Att. 10, 8, 6; ad Brut. 2, 5, 5. Talem hominem describit Lucil. 6, 203: cui neque iumentum est nec servus nec comes ullus cet. Cf. Catull. 23, 1 sqq.: Furi, cui neque servus est neque arca | nec cimex neque araneus neque ignis. Homines perditi, improbi opponuntur semper „bonis", καλοῖς κἀγαθοῖς, de qua re cf. Thadd. Sinko: De Romanorum viro bono, Cracov. 1903.

Digitized by Google

ratis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus [1]). Cf. Catull. 41, 4: decoctoris amica Formiani. Fusius de talibus hominibus Att. I, 14, 6: ille alter uno vitio minus vitiosus, quod iners, quod somni plenus, quod imperitus, quod ἀπρακτότατος, sed voluntate ita κακέκτης. De pet. cons 28: ut homo nequam, iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia...

audax, cf. Verr. I, 17. IV, 111. Catil. II, 10; 13. Phil. I, 5. II, 43. III, 141. V, 13. VI, 2. VIII, 16; 21. Att. III, 8, 1. VII, 3, 5. ad Q. fr. II, 4, 1 — cf. C. Licin. Macer O. R. fr. p. 477 M: hominem nostrae civitatis audacissimum, de factione divitem, sordidum, maledicum accusabo (sc. Vatinium)

petulans Att. II, 4; II, 15 — cf. Plaut. Amph. 366, 985. Asin. 312, 521. Aul. 745. Pseud. 275. Epid. 149.

sceleratus Verr. II, 117. Catil. I, 23. III, 16. Pis. 74; 90. Phil. I, 5. II, 9; 85. III, 9. IV, 12. V, 6. IX, 15. X, 7. XI, 16. XIII, 1; 23. Att. IX, 15, 5. X, 4, 1. XI, 16, 5. epist. ad fam. I, 4, 2. X, 21, 6. XI, 13a, 5. XII, 14, 6; XII, 15, 7. ad Brut, I, 2, 2; I, 10, 2; I, 15, 10 — cf. Plaut. Epid. 369, Pers. 275 — scelerosus Lucil. 1, 25.

scelestus Phil. VI, 11 — cf. Plaut. Amph. 348, 561. Poen. 382. Pers. 751. Mil. 366. Asin. 424. Aul. 419. Catull. 8, 15; 15, 15. Scelestus apud Plautum saepe infelicem hominem designat (cf. Lorenz. com. ad Most. 352). Haec significatio inde exstitit, quod talis homo dis hominibusque invisus esse habebatur, cf. Cic. Phil. II, 65. VIII, 10. Plaut. Mil. 313 — θεοῖς ἐχθρός, Ar. Ach. 934, Nubb. 581, Lys. 397 cet — saepissime apud oratores Graecos.

impius Verr. I, 47. Phil. II, 2; 65. III, 9. VI, 17. VIII, 16, XI, 6; 16. XII, 15. XIII, 1. XIV, 15; 32. epist. ad fam. X, 6, 3. ad Brut. I, 10, 4; I, 15, 5 — cf. Plaut. Pseud. 957. Lact. de mort. persecut. c. 3, 5, 23, 28, 29.

improbus Verr. I, 23; 48; 77. II, 91. Catil. I, 32. III, 6. Vatin. 19; 34; 36. Phil. VII, 5. Att. I, 13, 3; 14, 1; 16, 7; 19, 7; 19, 8; 20, 2. II, 6, 1; 19, 4; 21, 3. VI, 4, 1. VII, 2, 8; 17, 4; 23, 1. VIII, 11 D, 7. IX, 1, 3; 15, 5. X, 1, 4; 8 A, 1. XIV, 14, 1. XVI, 15, 1. epist. ad fam. I, 9, 11; 9, 14. V, 2, 7. X, 21, 4.

---

[1]) Cf. Scip. Afr. Aem. O. R. fr. p. 184 M.: sed tu plus tertia parte pecuniae paternae perdidisti atque absumpsisti in flagitiis; cf. Sen. dial. 12, 14, 2: quae patrimonia... exhauriunt. Novatian. l. l. p. 234, exedens patrimonium cum pudore.

Digitized by Google

XI, 28, 5. XII, 5, 3; 15, 3. XIV, 1, 2. XVI, 11, 3; 12, 2. ad Q. fr. I, 1, 7; 1, 12; 1, 41; 4, 1. II, 3, 4. de pet. cons. 12. ad Brut. I, 10, 2; 11, 1; 16, 11. II, 2, 3 — cf. Plaut. Amph. 571, Aul. 53, Bacch. 552, Cas. 119, Pseud. 178, 597, 1208, Mil. 802, Rud. 662, Epid. 566. Catull. 57, 1 sq. Lucil. X, 334. XI, 340; 350. XXIX, 753.

nequam Verr. I, 83; 144. III, 30; 84. Cael. 10. Phil. II, 61; 67; 70; 77; 78. Att. I, 12, 2; 16, 3; 16, 6; 19, 5. IV, 13, 2. VI, 1, 25; 2, 2. X, 18, 1. XII, 38, 1. XV, 13, 3. XVI, 14, 2 — cf. Lucil. X, 334. XXX, 1083; 1105.

praeterea: parvi enim preti est, qui nihili[1]) est ad Q. fr. I, 2, 14 — Plaut. Cas. 98, Curc. 167: haud magni preti — non semissis homo Cic. epist. ad fam. V, 10a, 1. Lucil. IX, 294: nummi opus atque assis. Cic. Phil. III, 16 homo nullo numero.

malus[2]), cf. Att. I, 16, 7. VI, 2, 8. X, 1, 4. ad Oct. 8. Lucil. X, 334 — saepe Plautus. — malevolus Cic. epist. ad fam. V, 9, 1, cf. bovinator (= malitiosus) Lucil XI, 350.

Homines mobiles et ventosi nominantnr: leves (levissimi), cf. Att. I, 14, 1; 16, 6. VI, 3, 1. epist. ad fam. I, 56, 2. III, 10, 7. ad Q. fr. I, 2, 4. ad Brut. I, 15, 9. Ventosissimus epist.ad fam. XI, 9, 1.

Nunc aliquot maledicta afferam, quae ingenii stuporem et stultitiam designant.

Saepius Cicero adversarium suum compellat epitheto: amentissime, cf. Verr. I, 7; 48; 158. III, 40; 126. IV, 18. V, 11; 47. Phil. II, 42. V,37. XI, 9. Att. VII, 10, 1; 17, 2 — amens Att. VII, 11, 1. epist. ad fam. XII, 2, 1. XIV, 14, 1 — insolentissimus epist. ad fam. VIII, 12. 3 — fatuus[3]) Att. VI, 6, 3 — insanus Att. IV, 6, 2; cf. Lucil. XV, 428: insanus homo et cerebrosus, Plaut. Men. 517, 819 homo insanissume; cf. Cic. Verr. I, 102 homo stultissime et amentissime, Phil. II, 29 omnium stultissime et Plaut. Merc. 211: stultissime, Amph. 907 nisi stultior stultissimo.

Similia sunt: Verr. V, 121 quis tam fuit illo tempore ferreus, quis tam inhumanus. Catil. IV, 3 nec tam ego sum ille ferreus, cf.

---

[1]) Cf. Att. I, 19, 4.

[2]) Cf. Naev. apud Paul. 29 pessimorum pessime — κακῶν κάκιστε persaepe apud Aristophanem.

[3]) ineptus ad Q. fr. III, 8, 4. Att. II, 20, 6. IV, 15, 6 — scopae solutae (de L. Caesare) Att. VII, 13b, 2.

Digitized by Google

Catil. IV, 12. Att. XIII, 30, 1. epist. ad fam. XV, 21, 3 et gr. voc. σιδήρεος ex. c. Hom. Il. 24, 521: σιδήρειόν νύ τοι ἦτορ.

importunus Verr. I, 113. Catil. IV, 12. epist. ad fam. V, 3, 1. IX, 21, 3. XII, 12, 2 — cf. Plaut. Merc. 44 leno importunus, Asin. 62 fateor eam esse importunam et incommodam.

Rusticum Cicero neminem appellat[1]), quia ipse semper agriculturam summis laudibus effert (cf. Cato c. 15, 51 sqq.; off. I, §. 151). Aliter Plautus: cf. Pers. 169: pro barda et pro rustica Trucul. 246, 253: agrestis, unde ortus est titulus fabulae „Agroecus"; Catull. 36, 19: pleni ruris et inficetiarum — rusticus Lucil. 1086; Hor. ep. I, 2, 42. II, 2, 39 — ἀγροικος Ephipp. fr. 23 K., Lucian, Dial. mar. 20, 3. 7, 14 cet.

Iam in eo sum, ut hanc disputatiunculam ad umbilicum adducam. Restat, ut in eiusdem calce aliquid de iis opprobriis dicam, quae Ciceroni morum depravatio obtulit. Orator enim, quod quidem ad mores pertinet, re vera per totam suam vitam anima candida fuit omnesque sordes et impuritias aversabatur. Propter id ipsum eo impensius in eos invehebatur, qui his vitiis cooperti erant. Itaque detegit praecipue illas sordes adulescentiae[2]) et libidinosae ac delicatae iuventutis (Att. I, 19, 8), quibus Piso, Vatinius, Antonius insignes erant, cf. Vatin. 10; 11; 13. Ex. c. Vatin. 11 legimus: atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patiar latere? § 13: sed ex tuis tenebris extraham... cf. Plaut. Trin. 239 latebricolarum hominum corrumptor.

Antonium nominat hominem impotentissimum atque intemperantissimum epist. ad fam. X, 1. De Clodio dicit de pet. cons. 9: educatus in sororis stupris. De Clodia Cael. 49: ut non solum meretrix, sed etiam proterva meretrix procaxque videatur. Etiam Clytaemestram quadrantariam vocat et in triclinio coam in cubiculo nolam Cael. apud Quint. 8, 6, 53; cf. Cael. 26, 62.

Similia de Verre accipimus Verr. IV, 71: in istius lenonis turpissimi domo. Hanc contumeliam Cicero sine dubio ex Plauto petivit, cf. Rud. 653, quo loco Trachalio, postquam in praecedentibus versibus lenonis impuram vitam moresque descripsit, ita concludit: uno verbo absolvam, lenost: quid illum porro praedicem. Cf. Pseud. 354.

---

[1]) Cf. tamen rusticus et agrestis Phil. 10, 22.

[2]) Cf. Sempr. Gracch. O. R. fr. p. 247 M. pueritia tua adolescentiae tuae inhonestamentum fuit, adolescentia senectuti dedecoramentum, senectus reipublicae flagitium.

Digitized by Google

Iam videmus Ciceronem valde admiratum esse Plauti sagacitatem eiusque ingenii acumen, quod comicus poëta optime ostenderit in personis lenonum fingendis: Cappadocis (in Curcul.), Lyci (in Poen.), Dordali (in Persa) — praecipue Ballionis (in Pseud.). Cf. Cic. Phil. II, 6, 15. Qua de re scripsit Lorenzius in prooem. Pseud. p. 18. not. 16.

Ad libidinem notandam Cicero nonnunquam etiam deminutiva usurpat: cf. ex. gr. muliercula[1]) Verr. III, 31; 78. V, 63; 86; 100. Similiter Plautus Truc. 309: meretriculis, Poen. 1286: lenunculum.

Illum Clodium imberbem et effeminatum nominat Cic. Att. I, 16, 10 pulchellum puerum. Att. II, 1, 4; 18, 3; 22, 1 Pulchellum — cf. Catull. 79, 1: Lesbius est pulcher. Non aliter L. Sempr. Atratinus Coelium pulchellum Iasonem appellavit (O. R. fr. p. 485 M.). Voc. moechus occurrit epist. ad fam. VIII, 7, 2 — perductor Verr. I, 12, 33; cf. Plaut. Most. 845.

Nunc ad adiectiva nosmet convertamus necesse est, quibus orator, ut diximus, maxime abundat. Etiam atque etiam usque ad nauseam repetuntur: taeter (taeterrimus), impurus, turpis, foedus, impudicus cet.

taeter, cf. Phil. XI, 1; 12. XIII, 2. Att. IX, 9, 2. X, 12a, 1. XVI, 11, 6. epist. ad fam. X, 14, 2; 19, 2. ad Q. fr. II, 11, 2. ad Brutt. II, 4, 3. Cf. Plaut. Most. 593.

turpis, cf. Att. III, 15, 4. VII, 21, 3. VIII, 3, 3. IX, 9, 3; 12, 2. X, 8, 2; 8, 4; 12a, 1; 16, 3. XV, 3, 1; 27, 3. epist. ad fam. XII, 4, 1. de pet. cons. 8. Att. XV, 10, 1 legimus: quid turpius? quid foedius? quod munus in republica sordidius? cf. Att. VIII, 3, 3: quid foedius? Att. XVI, 1, 1 quidquamne turpius? Att. IX, 10, 3 quid eorum victoria crudelius, quid funestius? Att. IX, 14, 2: ecquid acerbius, ecquid crudelius? Att. VIII, 2, 3: hoc miserius, hoc turpius quidquam? — tum: Att. XVI, 7, 5: hoc vero nihil turpius; cf. Att. II, 19, 4. VIII, 2, 2. ad Q. fr. III, 1, 24. Att. VII, 2, 8 quo nihil mihi visum est sceleratius. Att. VII, 11, 3 tum nihil absurdius. Att. VII, 13a, 2 nihil esse timidius

[1]) Alia deminutiva, quae contemptum exprimunt, sunt: homullus Pis. 59 — homunculi epist. ad fam. IV, 5, 4, cf. Q. Caecil. Metellus O. R. fr. p. 274 M.; Plaut. Capt. 51, Rud. 1545 — ἀνδράριον Ar. Ach. 517.

Vetulam sane et multarum nuptiarum Cic. epist. ad fam. XIII, 29, 1 (cf. mi vetule epist. ad fam. VII, 16, 1 sed in bonam partem) — cf. Lucil. VII. 234 sq. vetulam atque virosam | uxorem. et Plaut. Most. 269.

Digitized by Google

constat, nihil perturbatius, cf. Att. I, 14, 5; 18, 4. V, 1, 4; 21, 12. VI, 3, 2; 7, 2. VII, 2, 8. VIII, 11, 4. X, 13, 1. XII, 11, 1. epist. ad fam. XII, 4, 1. ad Q. fr. III, 4, 1; 9, 1 —

foedus Att. VII, 26, 3. VIII, 9, 3. X, 4, 8 —

impurus Verr. I, 69. III, 75; 140; 161. Phil. I, 5. II, 58. III, 12; 15. Att. IX, 15, 5. XII, 38, 2. XIII, 38, 1. epist. ad fam. XII, 1, 1. ad Brut. I, 15, 4 — cf. Plaut. Asin. 472, Men. 853, Bacch. 884, Pseud. 354, Pers. 687, Curc. 128, Rud. 751. Lucil. XXVI, 597 — impuratus Lucil. II, 59; 63, saepe apud Plautum — ἀκάθαρτος οὗτος Dem. f. leg. 199. De Verre legimus Verr. II, 78, 192: At homo inertior, ignavior, magis vir inter mulieres, impura inter viros muliercula. Simili modo C. Scribonius Curio (sec. Suet. Caes. c. 49 — cf. O. R. fr. p. 353 M.) Caesarem „quadam oratione omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat". Cf. Pherecrat. fr. 155 K.: οὐκ ὢν ἀνὴρ γὰρ Ἀλκιβιάδης, ὡς δοκεῖ, | ἀνὴρ ἁπασῶν γυναικῶν ἐστι νῦν. Aesch. Tim. 111: πρότερον δ' ἦν κα αὐτὸς Λεωδάμαντος γυνή· ἡ δὲ γυνὴ Τίμαρχος οὑτοσί. His addo Suetonii verba (Caes. c. 49 — cf. O. R. fr. p. 380 M.): praetereo actiones Dolabellae, in quibus eum (sc. Caes.) Dolabella pellicem reginae, spondam interiorem regiae lecticae et Curio stabulum[1]) Nicomedis et Bithynicum fornicem dicunt.

impudens, cf. Phil. II, 40; 99. VII, 3. Att. II, 1, 8. V, 21, 12. VII, 2, 6; 6, 2; 9, 4; 17, 2. XVI, 2, 1. epist. ad fam. XI, 21. 3. XII, 30, 1. XVI, 11, 2. ad Brut. I, 18, 5 — cf. Plaut. Amph. 818, Mil. 1402, Cas. 97, Men. 710, Pers. 40, 827 — impudicus, cf. Phil. III, 12. ad Oct. 10. Plaut. Asin. 475, Pseud. 348, Rud. 115.

In his acquiescam. Ex omnibus exemplis, quae mihi praesto fuerunt, commode concluditur Ciceronem multa e sermone vulgari hausisse convicia et maledicta. E rhetorum ampullis addidit solum tumorem, cuius rationem et naturam in prooemio huius disputatiunculae explicabamus.

---

[1]) Cf. stabulum flagitii Plaut. Trucul. 587.

Digitized by Google

Czy Getowie wierzyli w jednego Boga?

Studyum z zakresu religii i mitologii porównawczej.

Napisał

Stanisław Schneider.

U nas o Trakach w ogóle, a w szczególności o trackim szczepie Getów, pisano stosunkowo dość wiele, dzięki tej okoliczności, że za przewodem niemieckiego badacza Jana Krzysztofa Gatterera [1]) historycy polscy: Lelewel [2]), Bielowski [3]) i inni, wywodzili początek Słowian od Geto-Daków lub Trako-Illirów. Atoli nowsze dziejopisarstwo zajęło wobec tego utożsamiania Traków i Getów ze Słowianami sceptyczne i ostrożniejsze cokolwiek stanowisko. I tak n. p. Szujski już w dawnych swych „Dziejach Polski“ mówi [4]), że „przypuszczenia te, aczkolwiek poparte pokrewieństwem języka getyckiego z słowiańskim, podobieństwem obyczajów i wyobrażeń religijnych geckich do słowiańskich, nadewszystko zaś historyczno-pewnym faktem wędrówki Daków na północ, nie dają przecież rękojmi zupełnej Geto-Daków z Słowianami tożsamości...“ We wszystkich je-

---

[1]) An popul. Slaviae originem a Dacis Getisque liceat repetere? inter commentat. Societ. reg. Scient. Götting. 1791, vol. IV—VI, to samo po niemiecku: Abhandlungen über die Frage, ob die Russen, Polen und übrigen slavischen Völker von den Geten oder Daciern abstammen, übersetzt v. Herrn Schlechtenhorst. Bremen, 1805.

[2]) Wyjątek z rozpr. hist. przez J. B. L(elewela). Sławianie. Bibl. Warsz. 1842, IV, str. 280 i nast., 445 i nast. — W. A. Maciejowski: Geto-Daki, nadwiślańskich i naddnieprskich Polan przodkowie etc. Bibl. Warsz. 1855, I, str. 36 i nast.

[3]) A. Bielowski: Wstęp krytyczny do dziejów Polski (1850). — J. Wagilewicz: Wywód początków Słowian od Trako-Illirów, z powodu Wstępu krytyczn. do dziejów Polski przez Aug. Biel. Bibl. Warsz. 1852, IV, str. 528 i nast.

[4]) T. I. z r. 1862, str. 15.

Digitized by Google

dnak dotychczasowych badaniach nad Getami, jakoteż w pracy niemieckiej Roeslera p. t.: „Die Geten und ihre Nachbarn“ [1]), treści przeważnie geograficzno-historycznej, zamało albo wcale nie uwzględniono owych getyckich obyczajów i wyobrażeń religijnych, o których podobieństwie ze słowiańskimi Szujski napomknął. Zdaje się, że już pora wyrwać Getów, wierzących w nieśmiertelność (Γέτας τοὺς ἀθανατίζοντας), najodważniejszych i najsprawiedliwszych z Traków (Θρηίκων ἐόντες ἀνδρηϊώτατοι καὶ δικαιότατοι), z tego wyodrębnienia samotnej doskonałości, w jakiem ich ojciec historyi na długie czasy postawił [2]).

I.

Wziąwszy sobie za cel pokrewieństwo Getów co do ich wiary w Boga i nieśmiertelność z wiarą u innych ludów wykazać, musimy wyjść od najdawniejszego i klasycznego świadectwa Herodota. Czytamy tedy u niego, że Getowie wierzyli w tego rodzaju nieśmiertelność, iż bez umierania odchodzą do Boga Zalmoxysa, którego inni też nazywają Gebeleidzysem (roz. 94: Ἀθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον· οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι, ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Ζάλμοξιν δαίμονα. οἱ δὲ αὐτῶν τὸν αὐτὸν τοῦτον οὐνομάζουσι Γεβελέϊζιν). W następnych zaś rozdziałach Herodot powtarza między innemi, o czem dowiedział się od Hellenów, mieszkających nad Hellespontem i Morzem Czarnem, że ów Zalmoxys był człowiekiem, że najprzedniejszych w kraju gościł podwójną biesiadą ciała i ducha, nauczał bowiem, że ani sam, ani jego współbiesiadnicy, ani ich potomkowie nie umrą, lecz się udadzą do krainy, gdzie wiecznie opływać będą we wszelkie dobra (roz. 95: ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οὔτε οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι ἀποθανέονται, ἀλλ' ἔξουσι πάντα τὰ ἀγαθά).

Chciano tu podobieństwo upatrzeć między podróżą do Zalmoxysa a do północno-niemieckiego i skandynawskiego Odyna. Jakób Grim porównywa nawet zwrot Herodota: ἰέναι... παρὰ Ζάλμοξιν δαίμονα z wyrażeniem: zu Odin fahren (Mythol. I, 132). Owo zaś nie-

[1]) Sitzungsber. Wien. Akad. Philos.-hist. CL. 1863, t. 44, str. 140 i nast. Zob. nadto K. Müllenhoffa: Deutsche Altertumskunde III. B. Berlin 1892. Geten, str. 125—163.

[2]) Herod. 4, 93.

Digitized by Google

określone miejsce, dokąd Getowie się dostawali po pobycie na ziemi, do swego Boga, miałoby odpowiadać staronordskiej Walhalli. Trudno zaprzeczyć, że najmądrzejszy z Azów i przewodniczący ucztom w Walhalli, Odyn, ma nieco rysów podobnych z Zalmoxysem; lecz analogia byłaby tylko wtedy istotną, gdybyśmy mogli oba przybytki nieśmiertelnych szczęśliwców wyobrażać sobie nad ziemią. Tymczasem co do getyckiej krainy błogosławionej domyślać się trzeba, że ją koniecznie umieszczano w podziemiu. Wszakże Zalmoxys zbudował sobie podziemne domostwo (κατάγαιον οἴκημα ἐποιέετο) i zstąpiwszy do niego na dół (καταβὰς δὲ κάτω ἐς τὸ κατάγαιον οἴκημα), przebywał tam przez trzy lata, a gdy pojawił się po tym czasie stęsknionym za nim Trakom, już dali wiarę jego nauce (roz. 95).

Byłoby rzeczą nader ponętną nazwę Ζάλμοξις = Ζάμολξις wyprowadzać od boga ziemi (Zameluks albo Ziameluks, Erdgott), ziemlak — stosownie do przypuszczenia Lelewela (Sławianie na przyt. miej. str. 483). Jedynie trafnym wszelako jest wywód Grodka [1]), który, wiek temu blisko, wykazał, że imię Zamolxysa podobnie jest urobione od fenickiego Molocha (hebr. Melech lub Molech, arab. Melek, król), jak drugie tegoż samego Zamolxysa nazwanie Gebeleidzys od najwyższego bóstwa Babilończyków Bela (biblijny Baal). Grecy utożsamiali Zamolxysa z Kronosem, gdyż ten, jak tamten przewodził swoim wybrańcom w zaświecie, powiedzmy ściślej: w podziemiu. Domysł Grodka o wpływie Wschodu na bożka Getów możemy stwierdzić i dowodami poprzeć także na innej drodze.

Kosmogonia Homera, jak stara filozofia przyrody, uznaje za początek wszechrzeczy wodę (Il. 14, 246; por. Werg. Georg. 4, 382). Z wody powstał ił, a z obojga smok o trzech głowach: lwiej i byczej po bokach, z bożem pośrodku obliczem, zwany Herakles i Chronos. (Atenag. Legat. 18 u Dielsa: Die Fragmente der Vorsokratiker, str. 494: ἦν γὰρ ὕδωρ ἀρχὴ κατ' αὐτὸν τοῖς ὅλοις, ἀπὸ δὲ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, ἐκ δὲ ἑκατέρων ἐγεννήθη ζῷον δράκων προσπεφυκυῖαν ἔχων κεφαλὴν λέοντος <καὶ ἄλλην ταύρου>, διὰ μέσου δὲ αὐτῶν θεοῦ πρόσωπον, ὄνομα Ἡρακλῆς καὶ Χρόνος). Wyobrażenie powyższe o smoku, zrodzonym z wody i mułu, odpowiada przynajmniej w części pojęciu mitrackiego Kronosa, którego przedstawiano w postaci ludz-

[1]) Graecorum de Zamolxide fabulae (Praelect. in Univers. Vilnensi a. 1820/21), por. moją rozpr. p. t.: Godfryd Ernest Groddeck etc. (odbitka z „Muzeum"). We Lwowie 1904, str. 15 i nast.

Digitized by Google

kiej, z głową lwa i tułowiem, oplecionym kręgami węża [1]). Co więcej, „gęba lwowa“ u bestyi w Apokalipsie św. Jana (13, 2) przypomina na jednym z dochowanych szczęśliwie wizerunków znanego smoka babilońskiego, Tiâmat, z przodem, gębą oraz przedniemi łapami lwiemi [2]). Etymologia nazwy Zamolxys wskaże, iż ona oznacza smoka, jak grecki tudzież mitracki Kronos, jak babiloński „król ciemności“ i potwór apokaliptyczny, któremu „on smok wielki, wąż starodawny... dał moc swoją i władzę wielką“ (por. Apok. 12, 9; 13, 2).

Dawno zauważano związek Molocha (czyli Milika-Melkarta) z mlekiem, które w chtonicznych kultach odgrywa znaczną rolę [3]). Podnoszę zgodność pierwiastka we wielu , zwłaszcza północno-europejskich, językach na oznaczenie mleka, podoju i t. p. (grec. ἀμέλγω, ἄμελξις, ἀμολγός; łac. mulgeo; niem. Milch, melken, Molken; angiel. milk; duńsk. melk; szwedz. melka, mjoelk; polsk. mleko, mliko, melkarnia). Przyłączywszy do tego świadectwo nader ważne, że w porcie ateńskim Pireusie znaleziono wotywne reliewy, przedstawiające wielkiego węża z napisem: Διὶ Μειλιχίῳ, usuniemy wątpliwość wszelką, że Grecy jak Trakowie szczególną cześć oddawali smokowi czyli wężowi, którego pierwsi zwali Zeusem Meilichiosem, drudzy zaś Zeusem albo Dyonizosem Sabaziosem [4]). Imię Zamolxys nic nie wyraża tedy innego, jak tylko smoka otaczanego czcią przez Getów i karmionego mlekiem, na co znachodzą się najpewniejsze analogie gdzieindziej.

Wiemy o kulcie wężów na starożytnej Litwie; każdy gospodarz miewał w kącie domu swego węża, leżącego na sianie, któremu dawał pokarm (mleko) i składał ofiary. Słyszymy nawet o czarnych, grubych i „czworonożnych“ wężach, giwojtach, obserwowanych z bojaźliwą czcią, jak z kątów domostwa do potraw

[1]) Zob. rycinę w dziele Cumonta: Les mystères de Mithra. Paris, 1902 (2. wyd.), str. 91.

[2]) Gunkel: Schöpfung und Chaos. Göttingen 1895, str. 28 i 361. W ogóle tego smoka wyobrażano sobie różnie; zob. jego rycinę, zdjętą z bramy Istary w Babilonie, w Delitzscha: Zweiter Vortrag über Babel und Bibel, str. 13.

[3]) Zob. Mick. Lit. Słow. r. III, leke. 6: „Skrapiano mlekiem jego (Molocha) ołtarze, a resztę objaśnia zgodnie z Biblią wyraz słowiański: mlecz, mołok, moloch“.

[4]) Por. M. W. de Visser: Die nicht menschengestaltigen Götter der Griechen. Leiden 1903, str. 166 i nast.; Teofr. Char. 16: ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, Σαβάζιον καλῶν. Schol. Ar. Vesp. 9: Σαβάζιον τὸν Διόνυσον οἱ Θρᾷκες καλοῦσιν. Firmic. Mat. 2: Sebasium colentes Jovem, anguem...

Digitized by Google

wychodzą i wracają nasycone; sprowadzają nieszczęście, jeśli się im w czem ubliży [1]). Pozwolę sobie w tem miejscu zapytać, czy owe węże ogniste, które kąsały śmiertelnie lud izraelski na puszczy, nie mają nic wspólnego z litewskimi wężami, groźnymi, jeśli się im ubliży, lub „z całej Litwy z królem na czele" spieszącymi na pomoc; wąż zaś miedziany, sporządzony i ustawiony przez Mojżesza na drzewcu dla uśmierzenia ukąszeń tamtych węży, któremu długo Izraelici kadzili (zob. 2 Król. 18, 4), czyż nie przywodzi na myśl miedzianych, wydrążonych posągów Molocha lub też kartagińskiego Kronosa? [2]).

Kult węży sięga zamierzchłej przeszłości. W Egipcie oddawano cześć boską jadowitym, rogatym żmijom, które często znachodzi się przedstawione na pomnikach egipskich [3]). Grecy mienili węża, jak wszystkie bóstwa chtoniczne, istotą dobrą (ἀγαθὸς δαίμων). Niejednokrotnie ogląda się na pomnikach starożytnych Hygieę, boginię zdrowia, zajętą karmieniem węży. Przypisywano im moc leczniczą i przydawano jako symbol odmładzającej się siły żywotnej Asklepiosowi (rzym. Eskulapowi). Również utrzymywano je po wyroczniach, zwłaszcza wróżących ze sennych widzeń, jako posiadające szczególną zdolność jasnowidzenia. Rzymskie bóstwa domowe, Lary, często wyobrażano przez parę węży, pochylających się nad ołtarzem. Gnostycka sekta Ofitów przybrała nazwę od węża, którym posługiwała się nawet do wyrażenia chrześcijańskiej nauki jako Demiurgiem; jego zaś wizerunki na kabalistycznych kamieniach przypominają opis greckiego Fanesa w postaci żmii skrzydlatej z kombinacyą głów smoka, byka i lwa.

Wężowa postać właściwa jest ziemnym duchom, ponieważ zaś duchy ziemne zazwyczaj posiadają dar wieszczy, przeto i duchom wróżbiarskim [4]). Dowiadujemy się, że lekarzy trackich zwano οἱ Ζαμόλξιδος ἰατροί (Plat. Charm. 156 d), a grecki bożek lekarski Asklepios pojawiał się jako wąż; zastępujący osobę Zamolxysa przy górze świętej i rzece, nazwanej tak jak góra Kogaionon, wydawali wyroki boskie (Strab. 7, 298), a Ζεὺς Τροφώνιος jako wąż wróżył w beockiej Lebadei i — jak Zamolxys — przebywał w sztucznie

[1]) Brückner: Starożytna Litwa. Warszawa 1904, str. 72 i 114.

[2]) Tamże, str. 113 i nast., por. 4 Mojż, 21, 6 i nast.

[3]) Był to gatunek węży z rogami (Coluber cerastes [κεράστης], C. cornutus), o którym Pliniusz N. H. 8, 23 wspomina.

[4]) Rohde: Psyche[1] str. 125 uw.

Digitized by Google

wybudowanej podziemnej grocie [1]). Również delficki δράκων jest bez wątpienia właściwie ucieleśnionym demonem przedapollinowej wyroczni, stąd też Hezychios mówi poprostu: Πύθων δαιμόνιον μαντικόν [2]). Na jedną jeszcze i to najważniejszą stronę w czci wężów należy zwrócić uwagę.

W wężach widziano zwłaszcza przodków, herosów, opiekujących się swoimi na ziemi i w razie niebezpieczeństwa ciągnących dla ich ocalenia. N. p. w czasie starcia na morzu Ateńczyków z Persami pojawił się wąż na okrętach, którego Ateńczycy na słowo boga uznali za herosa Kychreusa [3]). Nierzadko zmarły jest przedstawiony na wazach greckich u stóp swej mogiły w postaci węża [4]). Daleki odgłos tych wierzeń pierwotnych o wężach i ich królu słyszymy u Podhalan tatrzańskich, które Goszczyński spożytkował w Sobótce: „Większy nad inne i cudnej piękności wąż, co ma grzebień złocistej jasności — królem on wężów zwany u górali". A gdyby go kto napadł, natenczas wnet „zewsząd wężów i gadzin gromada z liści, z pod liści wysuwa się błyskiem" [5]). Mniemam, że przedewszystkiem u Traków przyjąć trzeba napewne kult przodków w postaci wężów lub smoków; a kto wie, czy Trak wojowniczy nie wziął istotnie od smoka (δράκων, draco) swego nazwania? [6]).

Zamolxys tedy musiał się liczyć z wiarą nieokrzesanych i prostodusznych Traków (Herod. 4, 95: ἅτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν Θρηίκων καὶ ὑπαφρονεστέρων) w oddziaływanie świata przodków, wcielonych w smoki, na bieg ich własnego życia; dlatego chcąc grecką cywilizacyę i głębszą od rodzimej kulturę zaszczepić na trackiej dzikiej płonce (ἐπιστάμενον δίαιτάν τε ἰδίην καὶ ἤθεα βαθύτερα ἢ κατὰ

---

[1]) Schol. Ar. Nub. 508: ἐν Λεβαδείᾳ ἱερόν ἐστι Τροφωνίου, ὅτου ὄφις ἦν ὁ μαντευόμενος... Szczegółowo Paus. 9, 39, 5 i nast.

[2]) Rohde tamże, por. Herod. 1, 78: ὄφιν εἶναι γῆς παῖδα — Hygin. fab. 140: Python, Terrae filius, draco ingens; hic ante Apollinem ex oraculo in monte Parnasso responsa dare solitus est.

[3]) Paus. 1, 36, 1: ναυμαχούντων δὲ Ἀθηναίων πρὸς Μήδους δράκοντα ἐν ταῖς ναυσὶ λέγεται φανῆναι· τοῦτον ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἀθηναίοις Κηχρέα εἶναι τὸν ἥρωα. Por. Plut. Kleom. 39: οἱ παλαιοὶ μάλιστα τῶν ζώων τὸν δράκοντα τοῖς ἥρωσι συνῳκείωσαν. Schol. Ar. Plut. 728: κοινῶς μὲν πᾶσι τοῖς ἥρωσι δράκοντες παρετίθεντο. Phot. Lex. s. ἥρως ποικίλος· διὰ τὸ τοὺς ὄφεις ποικίλους ὄντας ἥρωας καλεῖσθαι.

[4]) Rohde: Psyche[1] str. 223, uw. 5.

[5]) Zdziarski: Pierwiastek ludowy etc., str. 180.

[6]) Mick. Lit. Słow. III, lekc. 7: Słowianie często drakom, to jest wojownikom, dawali przezwisko smoków. Karł. Słow. gwar pols. draka = bitwa, bójka.

Digitized by Google

Θρῆικας), musiał się chwycić podstępu. Wmówił zapewne w swych towarzyszy biesiad, które wyprawiał podług zwyczaju lidyjsko-egipskiego, że uda się na trzy lata na tamten świat do przodków, a potem wróci do nich. Trakowie, gdy rzeczywiście czy też pozornie zniknął w jaskini [1]), z tęsknotą oczekiwali jego zjawienia się ponownego; skoro zaś zjawił się w czwartym roku, przyjęli już bez namysłu jego naukę, widocznie usankcyonowaną przez przodków. Odtąd ci tylko dostaną się do kraju zbawienia w podziemiu [2]), którzy trzymać się będą jego prawideł, dla innych są tam — rozumie się — przygotowane miejsca kary. Zróżnicowanie takie na błogosławionych wybrańców i potępieńców wiecznych w podziemnym zaświecie oczywiście nie było oryginalnym pomysłem Zamolxysa, gdyż można je wykazać zarówno u Babilończyków, jak u Egipcyan i Greków, u tych ostatnich szczególnie pod wpływem kultu Dyonizosa [3]).

II.

Herodot nie chce rozsądzać, czy Zamolxys urodził się człowiekiem, czy był właściwym bogiem Getów (roz. 96); zapomniał jednak o trzeciej możliwości, istotnie z prawdą zgodnej, że jako nadzwyczajnego człowieka i dobroczyńcę Getowie go ubóstwili. Co się zaś tyczy jego niewolniczego stosunku do Pitagorasa i zawisłości duchowej od niego, to Herodot uchylił je z chronologicznych powodów, gdyż Zamolxys o wiele lat był starszym od tego mędrca. Z rzeczowych względów oddawna wyświetlił Grodek, że bajka ta powstała na tle przyznawanej mylnie Zamolxysowi i Getom już w starożytności wiary w metempsychozę. Gdybyśmy nawet, pomimo znamiennego w tym razie milczenia Herodota, później-

[1]) Trafnie powiada Rohde (Psyche [1]str. 321 uw.): Das Entweichen des Zamolxis in ein unterirdisches Gemach ist eine Entstellung des Glaubens an seinen dauernden Aufenthalt in einem hohlen Berge, einem ἀντρῶδές τι χωρίον im Berge Kogaionon, wovon Strabo 7, 298 deutlich genug redet.

[2]) Tamże: Man darf wohl sicher den Bericht des Herodot (4. 94), wonach die ἀπολλύμενοι der Geten παρὰ Ζάλμοξιν δαίμονα gehen zu ewigem Leben, dahin ergänzen, dass sie eben in jenen hohlen Berg, ein unterirdisches Reich der Wonne, zu dem Gotte gelangen.

[3]) Por. moją rozpr. p. t.: Rzut oka na dzieje orfiki etc. t. XXXIX Rozpr. Wydz. filol. Ak. Um., str. 313 i nast. (w odbitce str. 17 i nast.).

Digitized by Google

sze dane o wierze Getów w palingenezę przyjęli za prawdę [1]), to i w tym ich dogmacie o odrodzeniu i powrocie do życia nie byłoby nic podobnego do pitagorejskiej wędrówki dusz za pokutę, byłby to raczej znany wierze egipskiej przywilej dusz wybranych i uświęconych [2]).

Imię Zamolxys oznacza tedy Molocha, smoka lub „króla węży", które się gnieżdżą w jaskini i przedstawiają zmarłych przodków. Kogo natomiast i co wyraża nazwanie Gebeleidzys, czy tego samego boga, jak utrzymuje Herodot, czy może odrębnego przynajmniej z początku, tego — o ile wiem — prócz Grodka nikt nie próbował dociec. Ta okoliczność, że rękopisy niektóre Herodota skracają na Βελέϊζιν zamiast Γεβελέϊζιν nazwę boga, naprowadziła Grodka na domysł pochodzenia jej od babilońskiego Bela. Przyjąwszy to za pewnik, możemy i z pełniejszego imienia Gebeleidzys wysnuć ciekawe i wcale ważne wnioski.

Pierwsza połowa tego imienia przypomina prastare miasto w Fenicyi, hebr. Gebal (dziś Dschebail lub Dschebeil), przez Greków nazwane Byblos. Ale pewniejszem i prostszem jest pochodzenie od Gebel = Djebel, Dschebel. Wiele słów oryentalnych i afrykańskich zaczyna się od Dj, a po turecku Dschebel oznacza wzgórze, szczyt góry, w mnogich nazwach, n. p. Dschebel Kurun = Tauros. Turecki wyraz: Kurun zawiera w sobie to samo, co wyraz hebrajski: karnu (róg), lub rumuńsko-wołoski wyraz Podhalan: kurnuty (rogaty). Dschebel Kurun lub Tauros oznacza więc: wierzchołek rogaty góry, podobnej do byka. Od rogatych wierzchołków wywodzić trzeba Alpy karnickie, górali Karnów, zamieszkujących ziemię Carnia (część dzis. Krainy i Karyntyi), których Lelewel do Słowian zaliczył [3]), sąsiadujących z nimi Taurysków i t. p.

Liczne są dalej nazwy ludów i miejscowości, urobione od taurus (Caes. 6. g. 6, 28: bos urus; starosł. tur). Przytaczamy niektóre: Tauri (Ταῦροι), mieszkańcy Chersonezu tauryjskiego (dzis.

[1]) Phot. Suid. Etym. M. s. Ζάμολξις: τοὺς ἀποθανόντας ὡς Ζάλμοξίν φασιν οἴχεσθαι, ἥξειν δὲ αὖθις. καὶ ταῦτα δὲ νομίζουσιν ἀληθεύειν. θύουσι δὲ καὶ εὐωχοῦνται ὡς αὖθις ἥξοντος τοῦ ἀποθανόντος. Pomp. Mela 2, 18: alii (wśród Traków) redituras putant animas obeuntium.

[2]) Zob. moją zacyt. rozpr. str. 325, uw. 1. To samo utrzymywano o Celtach (Dyod. 5, 28; por. Caes. b. g. 6, 14).

[3]) W przytocz. rozpr. str. 471: Byli tedy Sławianie karnuntscy czyli Karantanie; byli Slavi Karni i mali Karnowie czyli Karnioli. Byli to osadnicy Chrobatów karpackich.

Digitized by Google

Krym); Taurini (Ταυρινοί), lud liguryjski nad górnym biegiem Padu z stolicą Augusta Taurinorum (dzis. Turyn), przytem z Taurini Saltus; Tauroggi (rosyjs. Tawrogi), miasto w gubernii kowieńskiej; Tauromenion (Ταυρομένιον), u Rzymian Taurominium (dzis. Taormina), znaczniejsze miasto na wschodniem wybrzeżu Sycylii na stokach góry Tauros; nowopołab. Tjöra (göra) i Tjörska, staropołab. Turowa albo Turowo, serb. i starosł. turica, połab. tauraica, pols. Turów, Turowo, Turzec, Turzyce [1]); Turyńsk (Turinskaja), miasto obwodowe w gubernii azyatycko-rosyjskiej Tobolskiej, nad rzeką Turą. Prócz tego można wymienić Caes. b. g. 2, 35: Turones; 7, 4 i 75, 8, 46: Turoni, ludność celtycką nad Loarą (Touraine) z stolicą Caesarodunum (Tours).

Nadto uwzględnić trzeba zwyczaj łączenia w języku greckim pagórków z kształtami byka, ujawniający się w następujących wyrazach: βουνός, βουνώδης = βουνοειδής, βοῦνις, βουνίτης, βουνοβατέω. Góra w Beocyi Helikon zwie się dzisiaj Palaio-Buni albo Zagora. Całkiem podobnie zaś do drugiego imienia: Ζάγρος, τὸ Ζάγριον ὄρος, τὸ Ζάγριον, nazywało się odgałęzienie pasma gór Tauros na pograniczu Armenii, Medyi i Assyryi (dzis. Djebel-Tak albo Zagrosz). Obejmowało ono t. zw. zagryjskie albo medyjskie wąwozy (αἱ τοῦ Ζάγρου Πύλαι, dziś Sarpul) w pobliżu Babilonu, gdzie bóg naczelny państwa Marduk (Merodach u Jerem. 50, 2) doznawał czci pod postacią tura [2]). Ten szczegół zmusza stanowczo do wywodzenia nazwy i kultu Dyonizosa Zagreusa z Babilonu, tembardziej, że go podobnież w Grecyi czczono pod kształtem byka.

Może następujące górzyste okolice zaświadczą o rozpowszechnionym niegdyś szeroko w przedchrześcijańskich czasach pobycie tura czy żubra, zwłaszcza w środkowej Europie (w Niemczech, Polsce, na Litwie i t. d.): W Etyopii mieszkał lud, mianujący się Ζαγῆραι (Zagerae); w Paflagonii zwało się miasto Ζάγωρα, Ζάγωρον χωρίον, Ζάγειρα; w Turcyi europejskiej istnieje mała republika Zagori (Zagoria) z głównem miastem tej samej nazwy u stóp Pindu; w Kroacyi miasto Agram nazywa się po kroacku Zagor (węgier.

[1]) Muka: Szczątki języka połabskiego Wendów Lüneburskich (w „Materyałach i pracach Kom. jęz. Ak. Um. w Krakowie) t. I, zesz. 3, str. 402, 506 i nast. Por. Mick. Lit. Sł. III, lekc. 6.

[2]) Na tejże samej bramie Istary w Babilonie, przez którą przechodziła ulica procesyjna Marduka, znachodziły się, obok smoków, liczne reliefy turów. Zob. rycinę w Delitscha: Zweiter Vortrag üb. Bab. u. Bib., str. 11.

Digitized by Google

Zagrab, pols. Zagrzeb); w Hiszpanii łańcuch gór nosi miano Sierra de Segura; u Słowian znane i częste jest wyrażenie: zagora (demin. zagorka, pols. zagórze, czes. zahori); u Niemców: Sagera, Sagra, Saghören, Sagersfeld, Seggor, Sagurken (Muka na przytocz. miej. str. 512).

Ślady czci, oddawanej bykowi, znachodzą się w Germanii i Słowiańszczyźnie w szczątkowej formie rogów, które na wrotach umieszczano, lub w kształcie których dziś jeszcze przyozdabia się szczyty domów [1]). Niema najmniejszej wątpliwości, że rogi zawsze i wszędzie, jak n. p. u bogów babilońskich, u macedońskich bachantek i u Dyonizosa samego, są przeżytkiem pierwotnej czci boga w postaci byka [2]). Kult tego Dyonizosa Zagreusa znano między innemi w milezyjskiej kolonii Kyzikos, w Elidzie, Argos, Tespiach, Soloi, Macedonii, w t. zw. Bukoleion ateńskiem i t. d. [3]). Najlepiej jednak zaznajamiają z jego kultem najnowsze wykopaliska w Knosos na Krecie, gdzie znaleziono w niezwykłej ilości rogi byka, jako oddzielny przedmiot kultu lub umieszczony na ołtarzu, niejednokrotnie z podwójnym toporem między rogami, zwłaszcza na gemmach z diktejskiej groty, wyjaśniających obecnie złote płytki z myceńskich grobów, na których także są przedstawione głowy byków z podwójnym toporem [4]). Do tych podwójnych toporów jeszcze w dalszym toku wrócimy.

W Attyce ku południowi Cyteron przechodzi w niższy ciąg wzgórzy i kończy się w pobliżu wybrzeża na północ od Salaminy dwoma wybitnie sterczącymi szczytami u granicy Megary, zwa-

---

[1]) Kawczyński: O pismach orator. i filoz. Apulej. Platończ. z Madaury, t. XXXI. Rozpr. Wydz. filol. Ak. Um., str. 93: Co do rogów, w Germanii umieszczano je na wrotach, a ozdabianie szczytów domów w kształcie rogów, dziś jeszcze wykonywane, jest jakby zabytkiem dawnego obyczaju.

[2]) M. W. de Visser w zacyt. dziele, str. 190: Die Hörner sind immer die letzten Ueberbleibsel der Stiergestalt eines Gottes. Por. Delitsch: Zweiter Vortr. ü. B. u. B., str. 30 (rycina i cytat z Habakuka 3, 4 o „rogach na bokach jego", t. j. Boga). Schol. Lykophr. o macedońskich Μιμαλλόνες: κερατοφοροῦσι κατὰ μίμησιν Διονύσου. Sofokl. fr. 874: ὁ βουκέρως Ἴακχος, Euryp. Bakch. 100: ταυροκέρως θεός, ale 1015: φάνηθι ταῦρος.

[3]) Arystot. Πολ. Ἀθ. roz. 3, de Visser tamże str. 179 i nast.

[4]) Por. fr. Eur. 472 Nauck²: Διὸς Ἰδαίου μύστας γενόμην καὶ νυκτιπόλου Ζαγρέως βούτας, Schol. in Soph. Aiac. 699: Νύσια Κνώσια. καὶ ἡ Κνωσὸς γὰρ Διονύσου. Karo: Altkretische Kultstätten (w Archiv. f. Religionswiss. t. VII, str. 117 i nast. i Neue Funde von Knosos (tamże t. VIII, str. 144 i nast.).

Digitized by Google

nymi Κέρατα i Ἰκάριον ὄρος. Wątpię, ażeby pierwsza ta nazwa pochodziła li tylko od podobieństwa obu wierzchołków do rogów. Ikarios był zasłużonym około zaprowadzenia kultu Dyonizosa i winorośli Ateńczykiem, w nagrodę nawet dostał się między gwiazdy z swym kubkiem jako Bootes albo Arkturos. Wolno więc wyobrażać sobie, że na tych obydwu wierzchołkach były zatknięte rogi i że od nich, jakoteż od szerzyciela służby Dyonizosa, góra zyskała dwoiste miano. Może ów kubek Ikariosa był także rogiem, gdyż początkowo pito u Greków — jak u Germanów (Caes b. g. 6, 28) i Traków — z rogów wolich [1]). Co najciekawsze jednak, „kirami“ zowie się wejście do Kościeliskiej doliny, mówi się „na miętusią kirę“ (kira = zakręt na wzgórzu), o „kirej wodzie“ (woda płynąca krętem korytem), kiercać = silnie mieszać [2]) — co wszystko odpowiada tak rogom u gór i rzek, jak pierwotnemu mieszaniu w rogach zapewne wina z wodą (kir=kier, κέρας, κεράω = κεράννυμι form. pobocz. κιρνάω, κίρνημι).

Przypisywanie rzekom rogów, co więcej, nawet postaci byka (n. p. Hor. od. 4, 14, 25: tauriformis Aufidus = ταυρόμορφος, zob. Werg. Georg. 4, 371 o rzece Eridanus) i przedstawianie bóstw rzecznych z rogami, nie powinno zadziwiać, gdyż Posejdona samego jako byka czcią otaczano, między innemi w Efezie [3]). Nastąpiło widocznie zbliżenie dwojga bóstw różnych: byka, czczonego po wysokościach górskich, ze smokiem, który przebywał w grotach podziemnych i powstał z mułu rzecznego, prawdopodobnie Eufratu lub Nilu (Werg. Georg. 4, 293: Aegyptum nigra fecundat arena; Prop. 4, 7, 28: nigras arenas o Eufracie). Od indyjskiego Nilasa, Czarnego, Nil otrzymał o wiele prędzej poprzednie swe miano Melas, niżeli od Posejdona Melasa, jak utrzymuje Plutarch w jednym z fragmentów: ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πρότερον Μέλας ἀπὸ Μέλανος τοῦ Ποσειδῶνος. Raczej odwrotnie, Posejdon przedtem nazywał się od Nilu Czarnego, Melasem, co przypomina imię Molocha (hebr. Melech).

---

[1]) Aten. 9, 51: τοὺς πρώτους λέγεται τοῖς κέρασι τῶν βοῶν πίνειν. Xen. Anab. 6, 7, 2, 23: κατὰ τὸν Θρᾴκιον νόμον κέρατα οἴνου προὔπινον.

[2]) Karłowicz: Słownik gwar polskich. T. II, str. 348 i 356. Por. Hes. Teog. 789: κέρας Ὠκεανοῦ, Pindar fr. 215: κ. Νείλου, Tucyd. 1, 110: κ. Μενδήσιον Xen. Anab. 5, 6, 7: τὰ κέρατα τοῦ ὄρους.

[3]) Hesych. s. v. Ταῦρος, Ταυρία, Ταῦροι o kulcie Posejdona Ταύριος w Efezie. Aten. 10, 25: Παρὰ Ἐφεσίοις οἱ οἰνοχοοῦντες ἤθεσι τῇ τοῦ Ποσειδῶνος ἑορτῇ ταῦροι ἐκαλοῦντο. Hesiod. Scut. 104: ταύρεος Ἐννοσίγαιος.

Digitized by Google

Posejdon przybrał od Dyonizosa Zagreusa postać byka, a Dyonizos od Posejdona Melasa postać smoka. Tem się tłumaczy wiersz mistyczny: ταῦρος δράκοντος καὶ πατὴρ ταύρου δράκων (Klem. Aleks. Protr. 2, 16; Firmic. Mat. 27: ταῦρος δράκοντος καὶ δράκων ταύρου πατήρ).

Doszliśmy tedy do przekonania, że Gebeleidzys zrazu — wbrew tożsamości z Zamolxysem u Herodota — oznaczał bóstwo odmienne i przeciwstawne do Zamolxysa (Molocha), jak Bel babiloński do kosmicznego smoka Tiâmat, lub Belbog słowiański do Czerneboga (Czornego Goda [1]). Z czasem dopiero, pod wpływem fenickim, przyszło do wyrównania Bela (fenic. Baal) z Molochem, o czem świadczą inskrypcye z Palmyry: Μαλὰχ Βῆλος i Μαλάχβηλος, oraz napis, z Assyryi przywieziony do Rzymu za cesarstwa, mieszczący w sobie te słowa: Agli-belo kai Molocho-belo [2]). W tem pojednaniu Bel-Moloch nabrał demonicznego znaczenia, a tracki Gebeleidzys nic nie wyraża innego, jak grecki διάβολος w Nowym Testamencie z tem jednak zastrzeżeniem, że wyraz ów nie pochodzi od διαβάλλω lecz od wschodniego Gebel = Djebel, miejsca czci bóstwa po szczytach górskich. Ze wschodu bowiem, niechybnie przed chrześcijaństwem, przeszedł ten bóg rogaty do dyalektów ludowych jako: djabeł, djaboł, dziabeł, dziaboł, debeł, deboł [3]).

III.

Mówiąc o religijnym kulcie rogów, niełatwo pominąć księgi Starego Zakonu, w których dość częste napotykamy wzmianki o „rogach na czterech węgłach“ ołtarza lub „wychodzących z niego“ rogach (2 Mojż. 27, 2; 30, 2; 37, 25; 38. 2; Ezech. 43, 15), o „mocy jednorożcowej“ Boga (4 Mojż. 23, 22; 24, 8), o „rogach jednorożcowych„ jako ozdobie „pierworodnego wołu“ (5 Mojż. 33, 17), o „podnoszeniu rogów“ przeciwko Bogu (Psalm 75, 5 i 6), o „rogach niezbożników“ i „rogach sprawiedliwego“ (Ps. 75, 11),

[1]) Mick. Lit. Sł. III, lekc. 6: Gad, bożek fortuny, wedle pierwotnego wymawiania God albo Got, ma ten sam źródłosłów co Czorny-God, zły los, fatum u Słowian... Bel jestto Belbog, główne bóstwo słowiańskie. Bel znaczyło niebo, Belbog więc był bogiem nieba.

[2]) Hyde de veter. relig. Pers. tab. 111, Inscr. 3, 4480, 6, 6015 Μαλάχβηλος. Napis ostatni podał Mickiewicz w zacyt. lekcyi.

[3]) Karł. Sł. gw. pols. I, 323.

Digitized by Google

o „wywyższeniu rogu“ (Ps. 89, 18 i 25; 148, 14), o „rogu Dawidowym“ (Ps. 132, 17; por. ew. św. Łuk. 1, 69 o „rogu zbawienia“ w domu Dawida), o „rogu Izraelskim“ (Tr. Jer, 2, 3), o „rogu domu Izraelskiego“ (Ezech. 29, 21) i t. p. Róg jest równoznacznikiem mocy udzielnej (por. grec. κῦρος, κύριος, κυριότης. κυρόω z pols. „kirami“, przytoczonemi wyżej, gdzie κῦρος = κέρας, jak kir = kier, n. p. κυρίσσω [att. κυρίττω] lub κυρηβάζω znaczą: rogami bość); przyjąwszy jednak ten symbol „skrytej siły“ dla Boga izraelskiego od Babilończyków (Habakuk 3, 4: rogi były na bokach jego, a tam była skryta siła jego), Pismo św. Starego Testamentu na każdym kroku potępia ołtarze i cześć astralną Bela (Baala)[1]) po górach i wyżynach Baalowych (n. p. 3 Mojż. 26, 30; 4 Mojż. 22, 41; 33, 52; 5 Mojż. 4, 19; 5, 8; 7, 5; 12, 2 i 3). Szczególnie Baal Fegor, t. zn. Baal z góry Fegor (być może = Zagor, por. niem. Seggor, z hiszp. Sierra de Segura) uchodzi za najgorszego z Baalów (4 Mojż. 23, 28; 25, 3, 5 i 18; 31, 16; 5 Mojż. 4, 3).

O wiele rzadziej, niż o Baalu, słyszy się w Biblii o Molochu, któremu ofiarowywano potomstwo swoje (3 Mojż. 18, 21; 20, 2—5; 5 Mojż. 18, 10; 2 Król. 16, 3; 23, 10); raz nawet Egipt jest przyrównany do żelaznego pieca (5 Mojż. 4, 20), wiadomo zaś, że tym piecem żelaznym z głową byka, koroną na głowie i ramionami, wyciągniętemi do spalenia w swem wnętrzu dzieci, był Moloch, którego hołdownikami stali się na czas jakiś Izraelici. Wogóle jednak służenie obcym bogom uważa się za składanie ofiary dyabłom, nie Bogu, bogom nowym, których nie bali się ojcowie (5 Mojż 32, 17). Tymczasem dowiadujemy się o czemś wręcz przeciwnem, że właśnie ci ojcowie, jak ojciec Abrahamów, nim przyszli z Ur Chaldejskiego do ziemi Kanaanejskiej, służyli bogom obcym (por. 1 Mojż. 11, 31; Joz. 24, 2 i 14). Owszem, dochował się nawet ślad pewny i wyraźny, że w Kanaanie istniał kompromisowy kult Molocha-Baala.

Kiedy Abrahamowi umarła żona Sara, zakupił pole z jaskinią Machpela w ziemi Kanaanejskiej „w osiadłość grobu“, pogrzebał w jaskini tej żonę, jego samego zaś pogrzebali tamże synowie i t. d. Za każdym razem słyszymy, że umarły „przyłączon jest do ludu

[1]) Woły są atrybutem zarówno Bela, jak i Heliosa, stąd mowa w Biblii między innymi o „słonecznych bałwanach“ Baala (3 Mojż. 26, 30; por. Hom. Odys. 12, 127 i nast.).

Digitized by Google

swego, czyli że pogrzebany został z „ojcy swoimi w jaskini“ (1 Mojż. 23, 9 i 19; 25, 8 i 17; 35, 29; 49, 29, 30 i 33; 50, 13). Dziwnie jaskinia ta przypomina ową jaskinię, do której zstępowali Getowie: oni się przyłączali w ten sposób do Boga Zamolxysa, Abraham zaś i każdy z jego potomków „do ludu swego“. Nawet miano jaskini Machpela jest widoczną przeróbką w synkretyzmie fenickim dwóch imion różnych bóstw w jedno bóstwo: Molocha-Baala (Μαλάχβηλος), co odpowiada getyckiej unifikacyi dualizmu bożego: Zamolxys-Gebeleidzys.

Niewątpliwie następstwem owego zespolenia chtonicznej i uranicznej mocy ze sobą było wyobrażenie o „smoku ognistym latającym“ (Izaj. 14, 29; 30, 6) i zaopatrzenie go w rogi i skrzydła, znane już babilońskiej żmiji Tiâmat i „smokowi wielkiemu rydzemu“ z Objawienia św. Jana, czyli „wężowi starodawnemu, którego zowią dyabłem i szatanem“ [1]). W podaniach średniowiecza odgrywa smok, po największej części skrzydlaty, ważną rolę. Drakiem lub drachem nazywa się dotąd w polskiem narzeczu latawiec, orzeł, którego chłopcy na sznurku w powietrze puszczają [2]). Autor „Genezis z ducha“, Słowacki, mówi o pierwszym jaszczurze na złomie skały pośród wężowego królestwa, o smoku ognistym, w którym Duch już o skrzydłach Ikarowych przemyśla (wyd. Lutosł. 21 D i 23 A). Twórca Genezy nowożytnej w tym smoku przypuszcza dziś zatracony przez ducha wyrób światła, Mickiewicz zaś nazwę Traków wywiódł ze słowiańskiego początku: od draków, czyli smoków [3]).

Smok ten, któremu — jak wnoszę z Herodota — rzekomo tylko jednemu cześć boską oddawali Getowie (do dzisiaj znany w podaniach ludów azyatyckich, szczególnie w Chinach, jako państwowe godło i herb cesarski, a na japońskich sztandarach przedstawiany z nogami, rękoma, tudzież dwoma rogami), miał przeciwnika w Bogu, którego nie uznawali ci sami właśnie Trakowie, ale w górę strzelając z łuków do nieba, odgrażali się jego grzmotom i błyskawicom, nikogo innego, oprócz swojego, nie uważając za Boga (Herod.

---

[1]) Apok. 12, 3 i 9; por. Gunkel: Schöpf. u. Chaos, str. 332, uw. 1; str. 361, uw. 5. Herod. 2, 74 i 4, 192 wspomina o świętych żmijach w Libyi, dworożnych i jednorożnych; nadto 2, 75 i 3, 107—109 o żmijach skrzydlatych w Arabii.

[2]) Karł. Sł. gw. p. I, 365; por. niem. der fliegende Drache, franc. dragon volant, latający smok (δράκων, draco).

[3]) Gen. z d. 23 A; Lit. Sł. III, lekc. 7: wyraz francuski dragon, pochodzący od łacińskiego draco razem z nim ma słowiański początek...

Digitized by Google

4, 94: οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήϊκες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλέουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον). Wbrew utartemu tłumaczeniu powyższych słów Herodota, jakoby Getowie swemu własnemu Bogu grozili strzelaniem (?), słusznie powiada Rohde, którego trafne słowa przytaczam (Psyche [1] str. 319, uw. 2): τῷ θεῷ bezieht sich auf den „Himmel" beim Gewitter nach gewöhnlichem griechischen, hier auf die Geten nicht geschickt angewendetem Sprachgebrauch. Dieser donnernde θεός ist durchaus nicht Zalmoxis (und also auch Zalm. nicht, wie man wohl meint, ein „Himmelsgott"); nur den Z. halten die Geten für einen Gott, das Donnernde ist ihnen kein wahrer Gott...

Analogię do prawdziwego Boga, w którego szczep getycki nie wierzył, znachodzę w Biblii. Tam się pojawia „Bóg bogów i Pan panów" (5 Mojż. 10, 17; Ps. 136, 2 i 3; por. Objaw. 17, 14 i 19, 16) wśród „grzmienia i błyskawic" na górze Synaj, jako ogień trawiący, pożerający (2 Mojż. 19, 16; 20, 18; 24, 17; 5 Mojż. 4, 24; 5, 26; 9, 3; List św. Pawła do Żydów 12, 29). Takiego Boga „zawisnego w miłości" (2 Mojż. 20, 5; 34, 14; 5 Mojż. 4, 24). którego prorok Izajasz nazywa „ojcem naszym" (63, 16; 64, 8), któremu twórca Psalmów przypisał powiedzenie tak ważne i doniosłe, że na nie powołuje się Chrystus w ew. św. Jana: „Jam rzekł: Bogowieście, a synami Najwyższego wy wszyscy jesteście" (Ps. 82. 6; ew. św. Jana 10, 34) — takiego Boga przeczucie musieli mieć Getowie, jak mieli je w gromowładnym Perunie lub Perkunasie Słowianie i Litwini, palący na jego cześć ogień wieczny; lecz zatracili to wyobrażenie wyższe i zbliżające Boga do ludzi dla niższego pojęcia i umieszczania bóstwa w tworach zwierzęcych.

Przedstawiano zaś sobie piorun jako narzędzie, służące do rozbijania chmur i odzyskujące światło. Takiem narzędziem, czczonem na Litwie, był wielki młot żelazny; kult młotów kamiennych znany był w Skandynawii, a boga piorunu Tora wyobrażano sobie z rogami na głowie i z młotem jako gromem. Na całem małoazyatyckiem wybrzeżu zamiast gromu bóg nieba dzierży topór podwójny, którym rozwala chmury [1]). Domyślać się należy, że owe κυρβασίαι ἐς ὀξὺ ἀπηγμέναι, które nosili na głowach Sakowie, ludność

[1]) Brückner: Staroż. Litwa, str. 142. Karo: Altkret.. Kultstätten (Arch. f. Religionwiss. t. VII) str. 124. Por. ważne świadectwo Pliniusza N. H. 37, 51: Sotacus et alia duo genera fecit ceraunias nigras rubentisque ac similes esse securibus...

Digitized by Google

scytyjska, były to czapki z wznoszącymi się — jak dwie góry — prosto i sztywnie rogami (ὀρθαὶ πεπηγυῖαι), znane Persom podobnie, jak ich siekiery czyli podwójne topory [1]). Wykopaliska na Krecie i groby myceńskie okazały sprzęgnięcie w jeden symbol kultowy głów byków i podwójnych toporów, umieszczonych pomiędzy rogami, z czego słuszny wyprowadzono wniosek o zlaniu się dwóch religii, dwóch wyobrażeń o bóstwie. Starszy karyjski (?) Bóg i karyjski (!) topór podwójny miałby uledz zmieszaniu z pierwotną grecką (?!), teriomorficzną czcią bóstwa w postaci byka [2]). Dla nas atoli to tylko pewna, że obosieczne topory z rogatemi czapkami znane były na Wschodzie, u Persów, Saków i t. p. Tam więc musiała przedewszystkiem nastąpić akkomodacya, powiedzmy: perskich toporów do babilońskich rogów. W kulcie Dyonizosa synonim gromu, topór podwójny, jest późniejszym i anektowanym nabytkiem (zob. Werg. Georg. 4, 331: duram in vitis molire bipennem), jak sama nazwa piorunu.

Albowiem grecki grom, κεραυνός, ma pokrewieństwo wyraźne z niebotycznymi szczytami gór lub rogami (κέρατα), w które uderza. Stąd miana gór kaukazyjskich i epirockich: τὰ Κεραύνια ὄρη, Ceraunii montes (Hor. od. 1, 3, 20: Acroceraunia. Serv. ad Aen. 3, 506: Ceraunii montes Epiri a crebris fulminibus propter altitudinem nominati). Podług Psalmów (68, 15—17; 72, 3) ulubił sobie Bóg wieczne mieszkanie na górze pagórczystej, a góry wyskakujące i pagórki przyniosą ludowi pokój i sprawiedliwość. Czyściej i bez domieszki obcej, pochodnej, o przebywaniu Boga po górach i pagórkach, wyraża się psalmista na innem miejscu (90, 2): Pierwej, niźli góry stanęły... zaraz od wieku aż na wieki tyś jest Bogiem. Podobnie mówi mędrzec Salomon (Przypow. 8, 22, 23 i 25) o mądrości przedwiecznej, którą — jak Słowo w ew. św. Jana (1, 1) — Pan miał na początku, że pierwej jest spłodzona, niż założone były góry, niż były pagórki. Prorok Jeremiasz zaś woła: Zaiste, próżna jest nadzieja w pagórkach i w mnóstwie gór; zaiste, w Panu... zbawienie (3, 23).

A przecież w eschatologii psalmisty i proroków pojawia się

[1]) Herod. 5, 49: ἔχοντες... κυρβασίας ἐπὶ τῇσι κεφαλῇσι; 7, 64; por. 2, 28: δύο οὔρεα ἐς ὀξὺ τὰς κορυφὰς ἀπηγμένα — 7, 64: πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας σαγάρις εἶχον; por. 1, 215 i 4, 5. Xen. Anab. 4, 4, 16; 5, 4, 13; Cyr. 1, 2, 9 o obosiecznych toporach (σαγάρεις) Persów.

[2]) Noack: Homerische Paläste (Leipsig 1903) str. 84 i nast.

Digitized by Google

jakaś mistyczna i idealna góra Syon w północnych stronach, góra domu Pańskiego na wierzchu gór, która wywyższy się nad pagórkami, a zbieżą się do niej wszystkie narody (Ps. 48, 3; Izaj. 2, 2; 14, 13; Ezech. 40, 2; Mich. 4, 1; Apok. 21, 10). Dziwna rzecz, że prototyp tej bożej, najwyższej góry na świecie sięga aż babilońskiej tradycyi, która ją na północnym biegunie umieszcza [1]). Wizya zaś pod sam koniec biblijnej Genezy jest zapowiedzią jakby wszechświatowego kultu Dyonizosa, że „będzie odjęte sceptrum od Judy... i jemu będzie oddane posłuszeństwo narodów". Czytamy o tym nowym Zakonodawcy, nazwanym Szylo, w dosłownym przekładzie dalej: „Uwiąże u winnej macicy oślę swe, a u wybornej macicy winnej oślątko oślicy swej; omyje w winie szatę swoję, a we krwi jagód winnych odzienie swoje. Czerwieńsze oczy jego nad wino, a bielsze zęby jego nad mleko" (1 Mojż. 49, 10—12). Znaną jest bliska styczność Dyonizosa z osłem, z Panem ma on przydomek wspólny: Κήλων, stadnik lub żóraw u studni (z ityfalicznem podobieństwem) [2]); stąd nazwa Silo, dotychczas niewytłumaczona, zapewne równa się Κήλων, zwłaszcza gdy się uwzględni reuchlinowską wymowę $\eta = \iota$, opartą na nowogreckiej.

Przeciw temu to kosmopolitycznemu kultowi, któremu wróżył wielkie rozpowszechnienie po Grecyi Eurypides w Bakchantkach (w. 272 i nast.), a który wziął niewątpliwie początek w Babilonie, podnoszą się zgodne głosy proroków Izajasza i Jeremiasza, oraz ewangelistów i apostołów, przeciwstawiające wielkiemu Babilonowi, jako „kubkowi złotemu w ręce Pańskiej" skądinąd oczekiwanego i zesłanego Mesyasza, „winną macicę prawdziwą" w przeciwieństwie do tegoż Babilonu, co winem popędliwości i wszeteczeństwa swego napoił wszystkie narody (Izaj. 11, 1 i 10; Jerem. 49, 12 i 51, 7; Tr. Jer. 4, 21; Mat. 1, 6 i 15. 13; Łuk. 3, 32; Jan 15, 1; Dz. ap. 13, 22; św. Paweł do Rzym. 15, 12; Apok. 14, 8; 17, 4 i 5). Wiemy już, co oznacza ów kubek złoty: był to róg woli, potem kruszcowy,

---

[1]) Gunkel: Genesis übers. u. erkl. 2, Aufl. Göttingen 1902, str. 31.

[2]) Zob. w rozp. Schroedera p. t. Hyperboreer (Arch. f. Religionsw. t. VIII, str. 78) następujące cytaty: ὥσεὶ τ' ὄνου Πριηνέος Κήλωνος u Archilocha (97), Χαῖρε χρυσόκερω βάβακτα Κήλων Πάν u Kratynosa (fr. inc. 22 M., 321 K.); nadto Paus. 2, 38, 3 o ośle w argolickiej winnicy: καὶ ὄνος σφίσιν ἐν πέτρᾳ πεποιημένος διὰ τοῦτό ἐστιν ὅτε ἀμπέλων διδάξας τομήν... Obrazowanie z oślicą i ośleciem powtarza się potem w zastosowaniu do cichego ubóstwa Chrystusa (Mat. 21, 5; Jan 12, 15; por. Zachar. 9, 9).

Digitized by Google

złoty lub srebrny, z którego upajano się winem [1]). Był to szczątkowy symbol Marduka babilońskiego i Dyonizosa Zagreusa, czczonych pierwotnie w postaci byków.

Ślady więc czci rogatego boga po górach znaleźliśmy także w Biblii, gdzie przecież o złotym cielcu czytamy (2 Mojż. 32, 4; Ps. 106, 19 i 20). Jak w Babilonie kult smoka łączył się z kultem byka, o czem świadczą ich liczne reliewy, umieszczone na bramie Istary (sydońska Astarte, Afrodyte Urania, królowa niebieska u Jerem. 7, 18 i 44, 17—19), przez którą przechodziła ulica procesyjna Marduka, jak kult fenicki jednoczył Molocha z Baalem, smoka z bykiem, taksamo u Getów widzieliśmy zespolenie tych dwojga teriomorficznych bóstw w Zamolxysie i Gebeleidzysie. Przez analogię można wnioskować, że i na Krecie istniał podwójny kult, z misteryami nawet, smoka i byka. Że kult byka i rogów (Dyonizosa Zagreusa) kwitnął na Krecie, tego są liczne dowody, tak na kretyjskich monetach, przedstawiających byka, jak w wykopaliskach najnowszych i literackich świadectwach [2]). Trudniejsza sprawa z Zeusem idajskim, czczonym w diktejskiej grocie, którego całkiem podobnie, jak węża czyli smoka: Zeusa Trofoniosa i Zamolxysa, przebywających w podziemnych grotach, uważam również za smoka. Wprawdzie w potwornej postaci kretyjskiego Molocha, Minotaura, zaginął wszelki ślad smoczy, ale to tylko wskazuje, że nad Zeusem z pieczary diktejskiej, który przecież pierwotnie z bykiem nic nie mógł mieć wspólnego, stanowczo górę wziął Dyonizos Zagreus.

Nie mam dowodu na to, ale przypuszczam, że owo drzewo Zeusa przy samem zejściu do tej jaskini na Krecie, w której żywiła go koza Amalteja i w której grób jego pokazywano, miało cel taki sam, jak jawor przy źródle w Argolidzie, pod którym hodowano lernejską żmiję [3]). Wzmianki proroka Ezechiela (6, 13; 20,

---

[1]) Pind. fr. 147: ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνειν, Esch. fr. 170: ἀργυρήλατα, Sofokl. fr. 429 i Aten. 11, 7.

[2]) Zob. wyżej str. 228, uw. 4 i de Vissera dzieło zacyt., str. 126, uw. 2.

[3]) Teofr. π. φυτῶν ἱστ. 3, 3, 4: Ἐν Κρήτῃ δὲ καὶ αἴγειροι κάρπιμοι πλείους εἰσί· μία μὲν ἐν τῷ στομίῳ τοῦ ἄντρου τοῦ ἐν τῇ Ἴδῃ, ἐν ᾧ τὰ ἀναθήματα ἀνάκειται κ. τ. λ. Plin. N. H 16, 46: Una (salix) tamen proditur ad maturitatem perferre solita, in Creta insula, ipso descensu Iovis speluncae, torvum ligneumque, magnitudine ciceris. Por. Paus. 2, 37: 4: Τῆς δὲ Ἀμυμώνης πέφυκεν ἐπὶ τῇ πηγῇ πλάτανος· ὑπὸ ταύτῃ τὴν ὕδραν τραφῆναι τῇ πλατάνῳ φασίν. Herod. 3, 107 mówi o żmijach skrzydlatych, które się gnieżdżą w wielkiej ilości koło drzew kadzidlanych w Arabii. Węże skrzydlate, znane z gemm wykopanych na Cyprze, świadczą o połączeniu

Digitized by Google

28) o sprawowaniu wonności wdzięcznej wszystkim plugawym bałwanom, tak pod każdem drzewem zielonem i pod każdym dębem krzewistym, jak na każdym pagórku wysokim, po wszystkich wierzchach gór, o składaniu tam mokrych ofiar i darów — stają się zrozumialsze, jeśli przyjmiemy, że pod drzewami cześć oddawano królowi wężów lub smoków, jak na pagórkach i górach bóstwu w postaci byka. Kapłani tego drugiego bóstwa: Κύρβας, Κορύβαντες i Κουρῆτες, uwielbieni w późniejszej apoteozie (Orph. Abel, hym. 38 i 39), których nazwy pochodzą niewątpliwie od gór i rogów, symbolu bożej mocy, przenieśli i rozciągnęli swą władzę także na kult kretyjskiego Zeusa [1]).

Jak Apollina delfickiego za sprawą Aten i Pizystrata umiano pogodzić z kultem Dyonizosa, tak kretyjsko-delijski Apollo zbliżył się do owego kultu, obcego sobie z początku. Nawet Korybas miał być ojcem Apollina, którego synami znów nazywano Kuretów; za najmłodszego zaś Kuretę uchodził Epimenides, a jego religijna działalność obracała się właśnie około służby Apollina kretyjskiego [2]). Nie dosyć na tem, oprócz kontaminacyi kultów na Krecie: Zeusa z Dyonizosem, a Dyonizosa z Apollinem, dowiadujemy się jeszcze o najpierwotniejszym zapewne kulcie piorunowego kamienia obok idajskiej groty. Pliniusz świadczy o podobieństwie piorunowych kamieni z toporami i zowie je betuli, wyrażeniem semickiem, przejętem przez Greków (βαίτυλοι, baetuli), a mającem oznaczać „mieszkanie Boga“ [3]). Umieszczenie toporów, równych piorunom, między ro-

---

form assyryjskich z egipskiemi, zupełnie w duchu synkretystycznej religii Fenicyan (Cesnola: Cypern, przekł. Ebersa, str. 342).

[1]) Por. jaskinię korykijską (Κωρύκιον ἄντρον) w Focydzie i w mieście cylickiem Korykos na przedgórzu tegoż imienia korykijską pieczarę (myt o Tyfonie); Κορυφάσιον, przedgórze w Messenii (κορυφαῖος, κορυφή, κορυφόω); Κουρῆτες i Κύρβας od κύριος, κυρία (Plut. Lyc. 6: δάμῳ τὰν κυρίαν ἦμεν καὶ κράτος, łac. curia), κυρόω (curare). Zob. Lange: Röm. Alt. I, § 27 i powyżej str. 229, uw. 2 oraz str. 234, uw. 1.

[2]) Por. K. O. Müller. Die Dorier. Breslau 1844. I. str, 209 i moją przytocz. rozpr. p. t. Rzut oka na dzieje orfiki etc., str. 303 (w odbitce str. 7).

[3]) Porphyr. Vita Pyth. 17: Κρήτης δ' ἐπιβὰς τοῖς Μόργου μύσταις προσῆει ἑνὸς τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, ὑφ' ὧν καὶ ἐκαθάρθη τῇ κεραυνίᾳ λίθῳ. Pliniusz N. H. 37, 51: similes eas esse securibus: ex his, quae nigrae sunt et rotundae, sacras esse urbesque per illas expugnari et classes, easque betulos vocari: quae vero longe sint, ceraunias. Por. 1 Mojż. 28, 18, 19 i 22; 31, 13; 35, 14 i Teofr. Char. 16: Καὶ τῶν λιπαρῶν λίθων ἐν ταῖς τριόδοις παριὼν ἐκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν, καὶ ἐπὶ γόνατα πεσὼν καὶ προσκυνήσας ἀπαλλάττεσθαι.

Digitized by Google

gami byka, tak często napotykane w przedmiotach, pochodzących z myceńskich grobów, jakoteż z groty diktejskiej, dowodzi zagarnięcia i przyswojenia piorunu przez rogatego boga, co już wynika z nazwy samej i pochodzenia κεραυνός od κέρας.

Mam podejrzenie, którego bliżej niestety uzasadnić nie umiem, że słowiańsko-litewski Perun albo Perkunas właściwie się nazywał: Kerun tudzież Kerkunas od gromu i ognia, zawojowanych przez krzaczyste pagórki i rogi tura lub żubra [1]). Analogicznie grecki πῦρ = κῦρ(ος) od κέρας (stąd może w pols. kurzyć = palić, por. Κουρῆτες, Κύρβας i κυρβασία). Agni, ignis, litew. ugnis i ogień, wykazują natomiast inną i nieskażoną formacyę, której ślady znachodzą się też u Getów; słyszymy bowiem (Diod. 1, 94), że byli oni oprócz wyznawstwa Zamolxysa zarazem czcicielami wspólnego ogniska (κοινὴ Ἑστία). Toby znaczyło, że byli między nimi wyznawcy kultu innego i odrębnego od chtonicznego kultu ich prawodawcy Zamolxysa, ponieważ kult uraniczny, jakby Zeusa ἑρκεῖος, nie da się żadną miarą wewnętrznie z podziemnym kultem przodków pogodzić. Na tę drogę czystego i niezamąconego późniejszym teriomorfizmem kultu należy nam teraz wstąpić. Może powiedzie się nam odszukać monoteizm u Getów w dziedzinie wyższej; w sferze bowiem wskazanej przez Herodota, nie moglibyśmy się żadnego jedynobóstwa, chyba dążności do henoteizmu, Zamolxysa-Gebeleidzysa dopatrzeć.

IV.

Kiedy król macedoński, Filip II., zaczął podbijać Traków w r. 342, Getowie pospieszyli z ofiarowaniem mu swej przyjaźni, ich posłowie stanęli przed nim, grając — zwyczajem u nich przyjętym — na cytrach, złożyli wiele darów, a król ich Kotelas okazał Filipowi gotowość do zawarcia przymierza i oddania mu swojej córki za żonę. Filip zgodził się tak na jedno jak drugie i, obok dumnej Olympias, Getka została jego małżonką. Następnie po raz drugi za panowania Filipa, gdy wojsko macedońskie obległo trackie miasto Odessos, wyprawili Getowie w poselstwie pokojowem

[1]) Por. 2 Mojż. 3, 2; 5 Mojż. 33, 16; Dz, ap. 7, 30: „kierz gorejący ogniem“ na górze Horeb, „płomień ognisty“, Pan „mieszkający w krzu“. Karł. Sł. gw. p. II, 349: „kierk“ a „kierzk“ oznacza niewielkie jezioro oraz miejsca błotne, okolone wzgórzami.

Digitized by Google

do macedońskiego obozu biało odzianych i grających na cytrach kapłanów, aby zawarli nowy sojusz lub uzyskali potwierdzenie dawnego przymierza [1]).

Mimowoli pytamy: mogąż te wiadomości o Getach, zwłaszcza o ich rodzimym, niechybnie nawet kultowym, zwyczaju grania na cytrach, uprawianym widocznie przez tamecznych kapłanów, tyczyć się barbarzyńskich poniekąd wyznawców Zamolxysa i Gebeleidzysa, dla których zamiast biało odzianych zwiastunów, wygrywających na lutniach pieśń miru, odpowiedniejszem byliby otoczeniem kapłani w rodzaju Kuretów i Korybantów z orgiastycznymi tańcami, dzikim krzykiem i hałaśliwą muzyką, składającą się z bębnów, cymbałów, rogów, piszczałek i t. p.? Możnaż przypuścić, żeby istotnie Zamolxys zapoznał Getów z „obyczajami głębszymi, niźli trackie", tych Getów, którzy do niego zwykli byli wyprawiać posła w taki okrutny sposób, że go na dzidach podrzucali do góry i uważali za objaw bożej łaski, gdy zginął zakłuty (Herod. 4, 94 i 95)? Nie jest bynajmniej prawdopodobnem, iżby Getowie w ciągu wieku, od czasu, kiedy Herodot o nich pisał, do swego podwójnego orędzia do Filipa II., tak nagle wyszlachetniawszy, zmiękli i złagodnieli. Raczej potrzeba u nich przyjąć podobną fluktuacyę od podnoszenia się duchowego do opadania, od wyższego poznania do bałwochwalstwa, jakiej liczne przykłady czytamy w Piśmie św. Starego Testamentu.

Kultura doskonalsza przybyła do Getów nie ze wschodu, lecz od północy, skąd z ponad gór wyglądali zbawienia prorocy starozakonni. Stamtąd, z nad Boreasza (Pauz. 5, 7, 7: ὑπὲρ τὸν ἄνεμον τὸν Βορέαν), dokąd zimny północny wiatr nie dochodził, czyli — podług najświeższej etymologii — z nad góry Bora, z nadziemskiej krainy Hyperboreów wziął początek i wyszedł kult Apollina, który tamże najchętniej i najdłużej przebywał [2]). Herodot (4, 32—36)

---

[1]) Zob. zacyt. str. 220, uw. 1, rozpr. Roeslera, str. 159 i nast. Por. o celtyckich druidach i bardach Dyod. 5, 31.

[2]) Schroeder: Hyperboreer w zacyt. czasop., str. 83: Wenn der höchste Berg zwischen Haliakmon und Axios, der nach Norden das paionische Hügelland beherrschte und dessen ewiger Schnee nach Südosten in die Midasgärten von Aigai-Edessa herniederleuchtete, Βόρα hiess, so wird die Vermutung erlaubt sein, dass er diesen Namen führte als Der Berg oder Das Gebirge. Bora mons, Liv. 45, 29, 8, dzis. Nidje, o wysokości 2000 metrów. Zob. Müller: Die Dorier I, roz. 4 o Hyperborejczykach (str. 275): Der Name an sich ist die Hauptquelle. Er bezeichnet

Digitized by Google

wątpił o historycznem i geograficznem istnieniu hyperborejskiej ludności. Przeciwnie Eratostenes, Pliniusz, poeci starożytni szukali dla niej miejsca na ziemi w najodleglejszej północy. Z nowszych jedni ją przenosili do Skandynawii, drudzy znów do Germanii, inni zaś do Italii, a jeszcze inni w północną stronę Pontu. Pomimo wszelkich sprzeczności, świadectwa starożytne zgadzają się w pojęciu etyczno-religiinem o Hyperborejczykach. Był to lud sprawiedliwy i błogosławiony, przebywający w wiecznie słonecznym kraju wesoło, w pokoju i niewinności, zdala od trudów i sporów w tysiącoletniem życiu oddany służbie Apollina, pląsom przy dźwięku lutni i graniu fletów, z złotymi wawrzynowymi wieńcami we włosach (Pind. Pyt. 10, 21—44; por. Hez. 'E. κ. ἡ. 112 i nast. o uwiecznionem pokoleniu złotego wieku, zwłaszcza: αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι | τέρποντ' ἐν θαλίῃσι, Werg. En. 6, 644 o elizyum: pars pedibus plaudunt choreas, Hom. Odys. 8, 264 o bajecznych Feakach: πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν).

Pindar powinien był raz na zawsze pouczyć, że do kraju hyperborejskich igrzysk żadna pod niebem droga nie wiodła: ναυσὶ δ' οὔτε πεζὸς ἰὼν (κεν) εὕροις Ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυματαὰν ὁδόν (por. Hom. Od. 8, 259 i nast.: κατ' ἀγῶνας εὖ πρήσσεσκον ἕκαστα, | λείηναν δὲ χορόν, καλὸν δ' εὔρυναν ἀγῶνα, Il. 23. 258: ἵζανεν εὐρὺν ἀγῶνα). Kraina bowiem hyperborejska to niebo zamieszkane przez lud herosów, przez wniebowziętych przodków[1]). Zrazu niebieskie elizyum, jak kraj Feaków εὐρύχορος Ὑπερεία, ściągnięto potem na kraniec ziemi (Hom. Od, 4, 563: Ἠλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης), jako wyspy szczęśliwych (Hez. 'E. κ. ἡ. i nast.: ἐν μακάρων νήσοισι παρ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην... ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος) lub wyspę Scheryę — na wyspie Korcyrze, uchodzącej za Scheryę, znany był nawet kult boski Alkinoosa (Tucyd. 3, 70) — zajętą przez miłych bogom Feaków, do których na końcu świata nikt nie dociera (Hom. Od. 6, 203 i nast.). Wergili (En. 6, 637 i nast.) poszedł dalej za sfałszowaną tradycyą, która elizyum, pierwotnie nadziemskie, potem ziemskie, zepchnęła wreszcie pod ziemię.

Wergiliuszowska wzmianka o „sacerdotes casti... pii vates et Phoebo digna locuti (En. 6, 661 i nast.)" w elizyum tyczy się nie-

---

eratons ein nördliches Volk: weil vom Norden der Dienst des Gottes (Apollon) herabkam.

[1]) Schroeder na przyt. miej., str. 80 i 82: Hyperboreerland ist Himmelsland... es ist ein Volk von Heroen... verklärter Ahnen.

Digitized by Google

wątpliwie takich kapłanów i wieszczów, jak cudotwórczy kapłan Apollina z kraju Scytów lub Hyperboreów, Abarys, albo jak Arysteas, natchniony przez Apollina, poszukujący prasiedzib jego kultu u Hyperboreów [1]), Świeżo zaś wykazano, wstępując w ślady K. O. Müllera, że kult Apollina hyperborejski jest starszy od delfickiego, że do środkowej Grecyi go sprowadzili Trakowie, którzy go stamtąd od Ety, Helikonu i Cyteronu, przenieśli na Delos [2]). Nie mam jednak odwagi powtórzyć dziś jeszcze za wspomnianym uczonym, że Apollo był czysto-helleńskiem, zrazu doryckiem bóstwem; podzielam raczej zdanie Roschera, że nie był on nawet w ogóle indoeuropejskiego pochodzenia [3]). Początek jego zdaje się być semickim, gdy się zważy, że siódmy dzień w tygodniu tak samo był poświęconym i miłym Apollinowi, jak sabbat izraelickiemu Jehowie, że liczba siedem ogromne miała znaczenie u Babilończyków. Tę hipotezę o cudzoziemskości Apollina można poprzeć łudzącą analogią pomiędzy nim, jako sławnym łucznikiem (ἑκήβολος, ἑκάεργος, ἀργυρότοξος, κλυτότοξος, arcipotens, arcitenens), a bogiem Asurem, który na assyryjskich sztandarach mierzy z łuku, by — jak Jehowa (Ps. 7, 13 i 14) — z niego wypuścić strzałę śmiertelną.

Asur był narodowym bogiem Assyryjczyków, jak Jahve Izraelitów i, jak tamten, stał ponad wszystkiem, nie był uosobieniem jakiejś siły przyrody, lecz początkiem wszechrzeczy, ojcem, panem i królem wszystkich bogów (por. Ps. 136, 2 i nast.). Ów bóg brodaty, o tyle różny od młodzieńczego Apollina, pędząc stojąco na grzbiecie byka, lub się unosząc ponad bykami na assyryjskich bojowych godłach, wyciąga łuk i przyprawia strzały na wrogów swojego ludu [5]). Byki wskazują, że utożsamiano go z babilońskim naj-

---

[1]) Müller: Die Dorier I, str. 367 i nast., uw. 2.

[2]) Schroeder, str. 71 i 75. Por. Müller: Die Dorier I, str. 245: Ein Uebergangspunkt von Attika nach der Insel (Delos) war der Demos und Hafen Prasiä an der Ostküste, wo neben einem Tempel Apollons das Grab des Delisch-Attischen Heroen Erisichthon und die Sage war, dass die Geschenke der Hyperboreer von hier nach der heiligen Insel hinübergebracht worden seien.

[3]) Die Dorier I, str. 202; Roscher: Studien z. vgl. Mythol. I. Apollon u. Mars, Leipzig 1837, por. artykuł o Apollinie w Roschera Mythol. Lexikon.

[4]) Hez. Ἔ κ. ἡ. 770 i nast.: ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ· τῇ γὰρ Ἀπόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ. O świętej liczbie 7 w kulcie Apollina zob. Roscher, Philologus 1901, str. 360 i nast.

[5]) Zob. ryciny w Delitzscha: Bab. u. Bib. Dritter. (Schluss-) Vortrag (Stuttgart 1905) i ustęp o Asurze, str. 39 i nast.

Digitized by Google

wyższym bogiem Belem, podobnie jak, Apollina pomieszano z Hyperionem-Heliosem (por. Hom. Od. 1, 8 i 12, 176: Ὑπερίων = Ὑπεριονίδης z Ὑπέρεια i Ὑπερβόρειοι). Ten zaś Helios posiadał, pewnie z początku w niebie, potem na wyspie Trynakii, 7 stad wołów i 7 stad owiec, każde stado po sztuk 50 (Od. 12, 127 i nast.). Było to symboliczne wyobrażenie roku księżycowego, który się składał pierwotnie z 50 tygodni po 7 dni i tyleż nocy. Może te byki odpowiadały biblijnym Cherubom, co do których przynajmniej ujrzano podobieństwo ze skrzydlatymi bykami assyryjskimi [1]).

Bardziej jeszcze od podobieństwa Asura z Apollinem-Heliosem zadziwia, że Assyryjczycy znali i wydoskonalili różne narzędzia muzyczne. Nawet już połączenie apollinowej gry na strunach harfy czy lutni z dyonizyjskiem dęciem na flecie było im znane. W Grecyi dopiero Pindar o tym związku wspomina. Dotąd prócz lutni i harfy wiedziano z psalmów biblijnych o instrumencie z dziesięciu strunami (Ps. 33, 2; 92, 4; 144, 9). Milezyjski poeta Tymoteos, z pierwszej połowy wieku czwartego przed Chr., którego „Persów" niedawno odnaleziono w Abusir w górnym Egipcie, chełpi się w tym utworze, że zaprowadził lirę o jedenastu strunach (w. 241 i nast. wyd. Wilam.-Möllend.: νῦν δὲ Τιμόθεος μέτροις | ῥυθμοῖς τε ἑνδεκακρουμάτοις | κίθαριν ἄξανατέλλει); tymczasem na jednej z rzeźb babilońskich, i to najstarszej doby, widzimy właśnie taki instrument z jedenastu strunami [2]). Z hebrajskimi psalmami mogą iść babilońsko-assyryjskie o lepsze pod względem wysokości nastroju i głębi religijnego uczucia; ale kiedy biblijne psalmy skoncentrowane są ku jednemu „Panu nad pany", te rozpryskują się w różne strony: to ten, to ów bóg uchodzi za najpotężniejszego ze wszystkich bogów, wyższą zaś ponad resztę bogów niebiańskich jest ich matka i stworzycielka wszech istnień, „królowa niebieska" Istar, obalająca góry, jasna pochodnia nieba i ziemi [3]). Nawet znachodzi się jeden psalm do znanego i nieznanego boga, do znanej i nieznanej bogini. W religii babilońskiej nie może bowiem być mowy o monoteizmie w znaczeniu biblijnem, są natomiast zapędy do jednobóstwa, którego wszakże z jedynobóstwem nie godzi się mie-

[1]) Tamże str. 62, uw. 43; zob. rycinę Cherubа w pierwszym wykł. Delitzscha, str. 42; por. Ps. 18, 11; 99, 1; 104, 3.

[2]) Tamże str. 13 i 53, uw. 12, z rycinami.

[3]) Zob. tamże w dodatku (str. 65—69) przetłumaczony jeden z licznych, przepiękny psalm do Istary.

Digitized by Google

szać [1]). Nie na tem polega jednak — mem zdaniem — największa różnica między psalmami hebrajskimi a babilońsko-assyryjskimi.

Psalmy biblijne, zarówno jak Pięcioksiąg Mojżesza, zwracają się stanowczo przeciwko zaklinaczom i czarownikom, w czarach biegłym, mającym sprawę z duchami złymi i wywiadującym się czegoś od umarłych; a nawet było przepowiedzianem, że Izraelici, wolni od tych zdrożności, opanują narody, które słuchają wieszczków i guślarzy (5 Mojż. 18, 10—14; Ps. 58, 6; por. 3 Mojż. 20, 27; 1 Sam. 28, 7 i nast.). Narodem właśnie, który ich słuchał, byli Babilończycy: w psalmach swoich prócz duchów nieba i ziemi wzywali do pomocy wyłącznie ziemskie duchy i zasięgali rady w świątyni „boga snów" Merodacha (Marduka) w Esagil, który szczególnie lubił wzbudzać umarłych do życia [2]). Wróżby ze snów przez inkubacyę tyczą się kultów chtonicznych, których ni śladu nawet nie znachodzimy w psalmach hebrajskich, owszem napotykamy raczej pogardę śmierci i grobu w przeciwieństwie do życia (Ps. 6, 6; 88, 11 i 12; 115, 17; por. Izaj. 38, 18 i 19). W chwilach zwątpienia zawoła wprawdzie psalmista, podobnie jak kaznodzieja Salomonowy: marnością jest wszelki człowiek, i każe ginąć jego duchowi i wszystkim myślom w grobie (Ps. 39, 6 i 12; 62, 10; 144, 3 i 4; 146, 4; Kazn. 1, 2; 3, 19—21; 6, 12; 9, 10). A przecież z jego brzemiennych treścią słów, że synami Najwyższego są wszyscy (Ps. 82, 6), nieodzownie wynika to, co wyraził Ekklezyasta w tem prostem powiedzeniu, któremu jednak równego nie znaleźć w całej babilońszczyźnie: I wróci się proch do ziemi, jako przedtem był, a duch wróci do Boga, który go dał (Kazn. 12, 7).

Natomiast takie samo przeciwstawienie, czy paralelizm ziemi i nieba, ciała i duszy, znachodzi się w pojęciach orfickich, które uwydatnili Ateńczycy w inskrypcyi na pomniku, wzniesionym ku czci poległych pod Potydeą w r. 432 (CIA. I, 442): Αἰθὴρ μὲν ψυχὰς ὑπεδέξατο, σώματα δέ χθὼν τώνδε. Tę samą myśl przyoblekł ko-

[1]) Bahr: Die babyl. Busspsalmen u. d. Alte Testament. Leipzig 1903, str. 11 i nast.: Psalm IV, por. str. 33: Babel kann nicht als Wiege des Monotheismus angesehn werden. Viel besser ist dieses Verhältnis durch den Ausdruck Henotheismus oder Monolatrie gekennzeichnet; denn Monotheismus im eigentlichen Sinne schliesst die Möglichkeit und Anerkennung anderer Götter aus, während das gerade in Babylon nicht der Fall war.

[2]) Tamże psalm VI, 18 i 19; IX, 17 i nast.; por. Hehn: Sünde u. Erlösung nach bibl. u. babyl. Anschauung. Leipzig 1903, str. 27 i nast.

Digitized by Google

medyopisarz Epicharm w następujące słowa: συνεκρίθη καί διεκρίθη κἀπῆλθεν ὅθεν ἦλθεν πάλιν, γᾶ μὲν εις γᾶν, πνεῦμα δ' ἄνω... lub ἄνω τὸ πνεῦμα διαμενεῖ κατ' οὐρανόν (Diels: D. Fragm. d. Vorsokr., str. 96, fr. 9 i 22). Dogmat ten sam ogłaszał Apollo, o ile był w zgodzie z Zeusem, przebywającym w eterze, jedynym bogiem rodzimie greckim, o ile kochał cytrę i łuk zakrzywiony, ludziom zaś nieomylną wolę Zeusa obwieszczał [1]) Odkąd wszakże sprzymierzył się z Dyonizosem, synem Zeusa innego, podziemnego, polubił flet z orgiastyczną muzyką i chtoniczną mantyką, sprzeniewierzył się swojej misyi; toteż poezya orficka, nawiązująca do najstarszego kultu trackiego, do kultu słońca, albo go utożsamia z Heliosem, albo znów temuż — jako wspólnika — Dyonizosa przeciwstawia [2]). Apollo przestał być sobą, gdy do psalmicznych przyrządów: cytry i lutni, przybrał zwyczajem wschodnim flet, wprawiający w oszołomienie podług jednych, a podług drugich tęskny i słodkobrzmiący [3]).

Świadectwo Sofoklesa o Trakach (uw. poprzedz.) lubujących się w koniach i przedewszystkiem czczących słońce, jest nieocenione. Wogóle Helios u Sofoklesa zajmuje pierwsze miejsce, jako utożsamiony z Zeusem, albo z nim równorzędne (por. Król Edyp 1425 i nast.; Edyp Kol. 868, 1085; El. 175, 825; Trach. 96 i nast.). Wprawdzie w „Elektrze" jest mowa o gromowładnym Zeusie (823: κερκυνοὶ Διός, 1063: τὰν Διὸς ἀστραπάν), ale w „Trachinkach" chór modli się do Heliosa (w. 99): ὦ λαμπρᾷ στεροπᾷ φλεγέθων gdzie στεροπή, jak w „Hiketydach" Eurypidesa (68: ὦ στεροπὰ Διός, ὦ σκοτία

---

[1]) Curtius: Gr. G. I[5] str. 43: ausser Zeus, dem im Äther wohnenden, giebt es kaum eine einzige griechische Gottheit, welche nicht als eine zuwandernde aufgefasst worden wäre und deren Dienst nicht mit Sagen und Gebräuchen zusammenhinge, welche jenseits des Meeres ihre Wurzel haben. Słowa Apollina w homerowym hymnie do Apoll. delij. w 131 i nast.: Εἴη μοι κιθαρίς τε φίλη καὶ κάμπυλα τόξα χρήσω, ὃ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν.

[2]) Sofokl. Tereus fr. 523 N[2]: Ἥλιε φιλίπποις Θρηιξὶ πρέσβιστον αἴρας. Zob. moją rozpr.: Rzut oka etc., str. 302 (w odbitce str. 6): orfikę, w przeciwieństwie do pitagorejskiego Apollina i eleuzyjskiego Dyonizosa, można uważać za kult słońca — Tytana i synów nieba i ziemi — Tytanów.

[3]) Chór w Sofokl. Trach. w 216 i nast.: ἀείρομ' οὐδ' ἀπώσομαι τὸν αὐλόν ὦ τύραννε τᾶς ἐμᾶς φρενός. Teogn. w. 531 i nast.: Αἰεί μοι φίλον ἦτορ λαίνεται, ὁππότ' ἀκούσω αὐλῶν φθεγγομένων ἱμερόεσσαν ὄπα. Bakchylides wielbi γλυκεῖαν αὐλῶν κανάχάν, przeciwnie Arystot. w Polityce 1341 a 18 mówi o flecie: οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν. Zob. Izaj. 5, 12: A cytra i lutnia, bęben i piszczałka i wino bywa na biesiadach ich...

Digitized by Google

νύξ), nietylko sam blask i światłość oznacza, lecz błyskawicę gromową (= ἀστεροπή, ἀστραπή). Nie chcę rozsądzać, o ile etymologia pozwala nazwę Zeusa wyjaśniać za pomocą słowiańskich języków, mojem zdaniem pewniejszem jest pokrewieństwo Zeusa z staroitalkim Janusem (Janus = Ζάν = Ζεύς), którego zestawiono z etruskim bogiem auspicyów, bogiem nieba lub słońca [1]). Przypomnę, że Herodot (1, 131 i 7, 8) porównał Zeusa w eterze z Ahuramazdą, najwyższym bogiem nieba i światła u Persów, który stworzył na obraz i podobieństwo swoje boga słońca Mitrasa. Tenże Mitras miał poświęcone sobie konie; na jego cześć przed hufcami wojska jechał wóz próżny, zaprzężony w ośm białych rumaków (Herod. 7, 40; 8, 115; por. 2 Król. 23, 11: Zagubił też one konie, które byli królowie judzcy oddali słońcu... i wozy słońca spalił ogniem).

Trudno nie dojrzeć podobieństwa pomiędzy Mitrasem a Heliosem, którego czcili Trakowie, zamiłowani w koniach, widocznie także z kultowych względów. Gdybyśmy nawet nie mieli o Trakach wyraźnego świadectwa Pliniusza, że był to konny lud ze szczepu Medów i że Medowie od najdawniejszych czasów mieszkali w Tracyi [2]), to musielibyśmy u Traków, zarówno jak i u Getów, przyjąć aryjsko-perski kult nieba i słońca. Historycznie i kulturalnie Iran zawisłym był od Babilonii, ale przeduchowienie do monoteizmu w szlachetniejszem znaczeniu, któremu utorowali drogę izraeliccy prorocy, nie ma żadnego w Mezopotamii oparcia. Do liturgii w irańskim kulcie Mitrasa o podróży i wzięciu duszy do nieba, nie udało się dotąd odnaleźć odpowiedniego u Babilończyków pomysłu. Z Iranu, nie od Babilończyków, wzięli hebrajscy prorocy nowy żywioł religijnego i kulturalnego rozwoju, który za ich pośrednictwem oddziałał na chrześcijaństwo [3]). Z Persyi też trzeba wywodzić kult jedynego Boga, Heliosa, który nie zawsze, jak Asur,

[1]) M. K.: O religii pogańskich Słowian. Lwów 1894, str. 11 i nast.: Zeus nie jest imieniem własnem; znaczy tyle, co łacińskie deus, po naszemu Żyw, wśród jasności żyjący, po jońsku Zen, z czego powstało polskie „dzień", u Doryjczyków na Krecie: Den, co się przechowało w ruskiem „deń. Kawczyński (w dziele sacyt. str. 228, uw. 1) str. 129: po słowiańsku etymolog. Zews daje Dziw (por. divus)... Kosmos... mundus znaczą „ozdobny, ładny"... wyraz słowiański świat, od światła pochodzący, od jasności i świetności.

[2]) Zob. Mick. Lit. Sł. I, loko 7.

[3]) Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrh. München 1899, str. 399 i 448. Lehmann: Babyloniens Kulturmission einst und jetzt. Leipzig 1903, str. 31 i nast, Dieterich: Eine Mitrasliturgie. Leipzig 1903, str. 186 i nast.

Digitized by Google

łuk wojowniczo napina, lecz go czasami odkłada, jak Apollo, przenosząc nad strzał warczenie brzęk liry, pokój i kontemplacyę.

Dowiadujemy się, że Persowie wstępowali na szczyty gór i składali ofiary sklepieniu niebios jako siedzibie Zeusa = Ahuramazdy (Herod. 1, 131: οἱ δὲ νομίζουσι Διὶ μέν ἐπὶ πὰ ὑψηλότατα τῶν οὐρέων ἀναβαίνοντες θυσίας ἔρδειν, τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες). Również słyszymy o Orfeuszu, bajecznym trackim śpiewaku, że Heliosa uważał za najwyższego Boga, którego też Apollinem nazywał, Dyonizosowi zaś czci odmawiał; budząc się w nocy, szedł przed świtem na wzgórze t. zw. Pangajon i czekał tam na wschód słońca (Eratost. Katastr. 24, p. 140). Z kultem światła i słońca łączy się nierozerwalnie kult ognia, który u Persów był synem Ahuramazdy i uchodził za najpewniejszego boga opiekuńczego przed złymi duchami. Zoroaster zbudować kazał świątynię dla ognia, jako wyrazu wszechobecności bożej. Czcili go Chaldejczycy, Egipcyanie i Żydzi już w najdawniejszych czasach, czego dowodem Pan w słupie ognia na puszczy (2 Mojż. 13, 21 i 22; 14, 24). Wieczny ogień w świątyni jerozolimskiej pochodził, według tradycyi, wprost z nieba i był poniekąd wpływem samej boskiej istoty. Znanem jest pielęgnowanie jego u Greków i Rzymian, Indów, Germanów, Słowian, Litwinów i Skandynawów [1]). Wspólne ognisko znane było także u Getów, których po wszystkiem, co się rzekło, zarówno jak Traków, mamy prawo uważać za szczególniejszych czcicieli słońca i ognia, zanim od monoteizmu i kultu uranicznego do chtonicznego wyznawstwa Zamolxysa i Gebeleidzysa odpadli. Rzecz znamienna, że właśnie u Babilończyków — o ile wiem — znaczniejszego śladu czci ognia nie znaleziono.

Bez obrazów i świątyń czciły pierwotnie ludy aryjskie po gór wierzchołkach najwyższe bóstwo kosmiczne, przebywające w niebie. Zeus nie oznaczał n. p. u Pelazgów imienia własnego, lecz niebo, eter, świetlane mieszkanie Niewidzialnego, a większą część imion bóstw greckich tworzą właściwie nazwy przymiotów jednego bezimiennego bóstwa [2]). Uczłowieczenie Zeusa stało się taką samą dziejową koniecznością, jak antropomorficznego Jahwy; tamtego dokonała poezya Homera i Hezyoda, kapitał wielkiej i niedostępnej

---

[2]) Co do tego przedmiotu odsyłam do wybornego dzieła St. Ciszewskiego p. t. Ognisko. W Krakowie 1903. Nakł. Ak. Um.

[1]) Crutius: Gr. Gesch. I[5] st. 46.

Digitized by Google

religii jednego Boga zmieniwszy na drobną monetę mitologii i wielobóstwa, tego zaś dokonali biblijni prorocy [1]). Świadczy to przeciw ewolucyi poznania religijnego w prostej linii od animizmu, totemizmu i fetyszyzmu, do monoteizmu, od najniższych początków do wysokich duchowych idei [2]); musimy przyjąć natomiast dwa całkiem odrębne i nawzajem się wyłączające kręgi, które myśl ludzka zataczała; a mianowicie: jeden z nieba na ziemię i z ziemi do nieba, drugi z podziemia na ziemię i z ziemi do podziemia. Stąd bóstwa dwojakiego rodzaju: uraniczne, nadziemskie i podziemne, chtoniczne.

Ten podział bóstw na niebieskie i ziemskie był powszechny; lecz jeśli w mitologiach niektórych, n. p. litewskiej i słowiańskiej, zmarniała całkiem jedna połowa nadzmysłowego świata: bóstwa niebieskie pomimo kultu Perkuna i ognia, pośrednika pomiędzy niebem a ziemią [3]), to może trzeba szukać najgłębszej przyczyny w tem, że ani Słowianie ani Litwini nie mieli takich poetów, jak Homer i Hezyod, albo też takich prawodawców, jak Mojżesz, którzyby świat nadziemski do ziemskiego zbliżyli. „Nasz podziw dla eposu i jego słuchaczy wzrósłby jeszcze, gdybyśmy mogli zmierzyć, ile w tych pieśniach uniknięto jaskrawych, strasznych i groźnych szczegółów, których usunięcie przez cichy układ pomiędzy aojdami a słuchającym ludem należy może do najszlachetniejszych zjawisk całej przedhistorycznej przeszłości helleńskiej“ — rzekł zapalony wielbiciel oraz wyborny znawca Homera [4]). Od Zeusa homerowego, ojca bogów i ludzi, cieszącego się gromem i t. d., prowadzi droga do

[1]) Radliński: Prorocy hebrajscy wobec krytyki i dziejów. Warszawa 1904, str. 89.

[2]) Alfr. Jeremias: Monoteistische Strömungen innerhalb der babylonischen Religion. Leipzig 1904, str. 6: Die Erkenntnis, dass im höchsten nur historisch bisher zugänglichen Altertum hohe, geistige Ideen lebendig sind, nicht Animismus Totemismus, Fetischismus — macht das Axiom von einer gradlinigen Entwicklung der religiösen Erkenntnis aus niederen Anfängen zuschanden.

[3]) M. K.: O religii pogań. Słow., str. 6 i 7: gdzie nie było poetów, tam nie było mitologii... Gdyby nam Grecy byli swojej mitologii nie zostawili, to dzisiaj niktby nie myślał o jakiejś mitologii słowiańskiej. Brückner: Starož. Litwa, str. 159 i 161: Bóstwa litewskie dzieliły się... na niebieskie i ziemskie. O niebieskich, prócz Perkuna, milczą niemal zupełnie zródła nasze, zwrócone wyłącznie ku ziemi... Samo tak znaczące występowanie kultu Perkuna i ognia sprzeciwia się hipotezie Usenera, żeby te roje bóstw (przybierających nawet kształty owadów, robaków i gadów) pierwotny podkład wierzeń litewskich stanowiły.

[4]) Burckhardt: Griech. Kulturgesch. II, str. 149 i nast.

Digitized by Google

fidyaszowego Zeusa w Olimpii, o której inny wybitny badacz tak się wyraził: Ich habe viel Neues gelernt, namentlich welche Burg monotheistischer Gottesanschauung Olympia und welche sittliche Weltmacht der Zeus des Phidias gewesen ist [1]).

Z religią Zeusa tudzież Heliosa łatwo przyszło uporać się chrześcijaństwu, ale walkę zaciętą musiało ono staczać z kultami chtonicznymi, n. p. z kultem Dyonizosa (zob. Klem. Alex. Protrep. 119) [2]). Getowie, jak widzieliśmy, znali dualizm perski, jakoteż przeciwstawność Heliosa i Zamolxysa-Gebeleidzysa, atoli zły Aryman brał u nich górę nad dobrym Ormuzdem, brakowało im bowiem reformatora w rodzaju Zoroastra lub mędrca takiego, jak Heraklit z Efezu, któryby ich o wiecznie żyjącym ogniu i o piorunie, zarządzającym wszystkiem, nauczał. Ich kapłani grający na lutniach czystą pieśń wniebowziętą, wskazywali im pewnie jedną jedyną drogę: z ziemi do nieba i z nieba na ziemię, o której efezyjski myśliciel mówił: ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὠυτή (fr. 60 u Dielsa). Getowie jednak woleli odrywać się od jednego Boga w niebie, hołdować podziemiu i do podziemia schodzić do Zalmoxysa; w górę zaś przeciw gromom i błyskawicom strzelali z łuków, grożąc owemu Bogu w niebiosach, o którego istnieniu w swoich pojęciach niechybnie przez to samo złożyli świadectwo [3]).

---

[1]) E. Curtius w liście do Gelzera z 1. stycznia 1896, ogłoszonym w Deutsche Revue 1897, str. 241.

[2]) Seeck: Gesch. d. Untergangs d. antik. Welt. 2. B. Berlin 1901. 4 B. 1. Kap.: Mit der Religion des Zeus und Helios, die schon eine achtungswerte Stufe des Denkens repräsentierte, ist das Christentum in ein paar Jahrhunderten fertig geworden; der viel ältere (?) Gespensterglaube dagegen lebt noch heute und wird noch sehr lange fortleben...

[3]) Kulty teriomorficzne dostały się do Tracyi przez Frygię. O tem świadczą niezbicie następujące fakta: we Frygii było miasto Artake, a Artakami nazywała się pewna ludność Tracyi; mieszkańcy jednej okolicy trackiej zwali się Astyakami, a Astakowie zamieszkiwali miasto w Bitynii; Frygom w Azyi odpowiadali Brygowie oraz Brykowie w Tracyi (Roesler na przyt. miej. str. 184). Wpływ zaś perski, widocznie zakreśliwszy potężne koło ponad morzami Kaspijskiem i Czarnem, dotarł do Traków z północy.

Digitized by Google

Studia Nazianzenica.

Pars prima.

De collationis apud Gregorium Nazianzenum usu et de Terrae et Maris contentione quadam Pseudo-Gregoriana.

Scripsit

Thaddaeus Sinko.

Ingens opus patrum ecclesiae Graecae, qui saeculo quarto floruerunt, ad criticam nostrae aetatis rationem edendorum ab Academia litterarum Cracoviensi nuper susceptum antequam ad exoptatum finem perveniet; immo antequam is, qui illud agmen ducturus est, Gregorium dico Nazianzenum, in lucem prodibit: symbolae quaedam ad eius scripta illustranda ab eis dandae, qui nunc excutiendis codicibus Gregorianis operam navant, iure meritoque exspectantur. Quarum ratio textu nondum constituto ita definitur, ut quaestionibus, quae ad dicendi genus pertinent, scilicet grammaticis et criticis, interim neglectis, res ipsae, quas occasio tulerit, explicentur.

Equidem cum artificio quodam Gregorii detentus essem, qui homines a se laudatos cum viris illustribus e Vetere et Novo Testamento cognitis ita conferre et comparare in deliciis habet, ut illi his aliqua ex parte superiores evadant, eam artem per omnes eius orationes investigare, quoque ea modo cum aliorum auctorum doctrina et usu cohaereat, explorare animum induxi. Accessit, quod Terrae et Maris contentio quaedam, quae codice Parisino Graeco, numero 929 designato, (s. XV) continetur et Gregorii Theologi nomen prae se fert, ansam mihi praebuit, ut vinculum, quo fetus ille scholasticus cum Gregorii nomine et scriptis coniungitur, detegerem. Et ut hanc contentionem, sive conflictum vel certamen eam appellare mavis, cum eo litterarum genere arctissime cohaerere vidi,

Digitized by Google

quod ante hos tredecim annos Otto Henze Friburgensis oratione publica [1]) per totum Graecarum et Latinarum litterarum cursum diligentissime persecutus est, ita illud oratorum artificium nusquam eo, qui abunde sufficeret, modo tractatum inveni.

Nam, ut a brevi artis rhetoricae libro initium faciamus, qui ut novissimus omnium manibus teritur, Ricardus Volkmannus non nisi id συγκρίσεως genus tractat [2]), quod argumenti in causa iudiciali adhibendi vice fungitur, auctore usus Matthaeo Camariota, rhetore Byzantino, qui s. XV p. Chr. n. floruit; praeterea strictim commemorat [3]), a nonnullis rhetoribus, sc. Alexandro Numenii et Zonaeo, συγκρίσεως appellatione figuras quasdam elocutionis perperam designari. Haud plura discimus ex Auctoris ad Herennium, Ciceronis, Quintiliani doctrina de argumentis in causa coniecturali inveniendis a laudato viro docto relata [4]). Ne Stephaniani quidem Thesauri linguae Graecae editores Parisienses plura docent, quorum eruditio in eis, quae ad artis vocabula σύγκρισις, συγκριτικός pertinent, ex adnotationibus Lobeckii, Ernestii, Rutgersii excerpta est. Quos fontes primarios si adieris, invenies apud Lobeckium [5]) observationes quasdam de substantivi σύγκρισις nec non de verbi συγκρίνειν aetate, sed etiam de litterarum genere συγκρίσεως nomine ornato; Ernestius [6]) te docebit σύγκρισιν figuram esse, qua res aut personae inter se contrariae comparantur, συγκριτικὰ προβλήματα autem quaestiones, in quibus per comparationem rerum vel personarum argumenta conficiuntur; Rutgersius [7]) denique plura συγκρίσεως genera tibi enumerabit. Sed haec omnia parum sufficiunt, ut, quibus in causis quibusve occasionibus oblatis syncrisis vel collatio ab antiquis commendata et re vera adhibita sit, quoque modo varia eius genera, et quod ad tempus et quod ad rem attinet, inter se cohaereant, plane cognoscatur.

Quae cum ita sint, ea quae de syncrisi et collatione ab antiquis docentur, ab integro nobis colligere liceat atque examinare.

---

[1]) Die Synkrisis in der antiken Litteratur. Prorectoratsrede von Otto Henze, Freiburg i. B., 1893, 40 pagg.

[2]) Die Rhetorik der Griechen u. Römer in systematischer Übersicht², p. 267.

[3]) ibid. p. 480.

[4]) ibid. p. 369 sqq.

[5]) Phrynichi eclogae nominum et verborum Atticorum, ed. Chr. Aug. Lobeck, Lipsiae, 1820, p. 278 adn.

[6]) Lexicon technologiae Graec. rhet., Lipsiae, 1795, p. 323.

[7]) Var. lect. p. 387.

Digitized by Google

Quo in instituto perficiendo temporis quidem ratione rhetores Latini, sc. Auctor ad Herennium, Cicero, Quintilianus commendantur, ut ab iis initium capiatur. Sed cum eorum doctrina prorsus a Graecis pendeat praeceptis et ab eis demum lucem accipiat, rhetor Graecus s. II p. Chr. n. exeuntis, Hermogenes Tarsensis, praeceptor in ea re sumendus nobis videtur, cuis verbis cum aliorum rhetorum Graecorum et Latinorum praeceptis comparandis totam de syncrisi disciplinam facile exaedificabimus.

Hermogenes in libro quarto de inventione [1]) συγκριτικὰ quaedam προβλήματα tractat, quae in controversia coniecturali (στοχασμός) et in constitutione definitiva (ὅρος) locum habent et comparatione (σύγκρισις) quadam instituta constant: Sic in causa coniecturali demonstrandum esse reo, non esse verisimile (εἰκός) se id, quod sibi crimini detur, committere aut voluisse aut potuisse, immo verisimile esse accusatorem id facere et voluisse et potuisse. Similiter in constitutione definitiva non iam crimen, sed rem bene gestam, quae a quodam praescripta est, ex eo praecepto definiendam esse, et eis, quae petitor fecit, enarratis probandum se quidem omnibus officiis functum esse; tum competitoris merita expendenda, utpote quae praeceptum non expleant.

Obscura Hermogenis verba, quorum sensum hoc fere modo enucleare studuimus, nonnisi ab exemplis causarum, de quibus agitur, lucem accipere possunt. Quae exempla a commentatore [2]) eius afferuntur, scilicet ad causam coniecturalem (στοχασμός) illustrandam controversia duorum medicorum idem praemium petentium, quorum alter remedium contra venenum idemque mortiferum (δηλητήριον ἀντιφάρμακον) tyranno se dedisse et deprehensum persecutionem perpessum esse contendit; alter a se tyrannum veneno clam sublatum esse. Controversiam parum stricte expositam esse cum ipse commentator sensisset, ad alios relegavit, qui eam luculentius et latius enarraverunt. Et re vera veneni et antidoti partes ab eo commutatas esse, ex Quintiliano patet, qui eandem controversiam de praemio his verbis narrat [3]): „Tyrannus suspicatus a medico suo datum sibi venenum torsit eum, et cum is dedisse se pernegaret, arcessit alterum medicum; ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum

---

[1]) Rhet. gr. III p. 186 sqq Walz = II p. 262 Spengel.
[2]) Rhet. gr. VII p. 858 W.
[3]) Inst. VII 2, 25. cf. Calp. Flacc. decl. 13.

Digitized by Google

daturum, et dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit". Sed et hoc modo restituta ea controversia minime ad Herennii causam coniecturalem illustrandam apta est. Altero exemplo constitutionis definitivae a commentatore allato [1]) docemur etiam duorum medicorum controversiam huc pertinere. Est autem exemplum hoc: Contendunt duo viri de praemio, quorum alter tyrannum persecutus est, ut eum occideret, alter, cum fugienti ex arce tyranno obvenisset, eum vita privavit. — Et sic omnes eae controversiae circa praemium tyrannicidarum versantur: Femina, quae maritum tyrannum occidit, cum philosopho de praemio contendit, qui illum persuasione adhibita ad summam rerum deponendam adduxit [2]). Miles idem praemium petit contra oratorem, cuius verbis inflammatus tyrannum necavit [3]). — Semper id agitur, ut a praemii petitore competitoris vindiciae comparatione meritorum per singula instituta minores esse demonstrentur, quam sua. Qua in re Hermogenes [4]) omnia, quae factum praecesserunt quaeque subsecuta sunt, diligentissime perpendi iubet.

Hoc modo cognovimus, quid sibi Hermogenis constitutio definitiva velit, quae a Quintiliano [5]) duplicis coniecturae de praemiis appellatione comprehenditur. Ut in ea ius iuri, vindiciae vindiciis obstant, ita in alia causa coniecturali, huic quidem proxima, lex eum lege collidit. „Colliduntur autem et pares inter se, ut si optio tyrannicidae et viri fortis comparentur, utrique data, quod velit, petendi potestate: hic meritorum, temporis, praemii collatio est; aut secum ipsae, ut duorum fortium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum, in quibus non potest esse alia quaestio, quam temporis, utra prior sit; aut qualitatis, utra iustior sit petitio" [6]). Similis est duarum legum diversarum condicio. Eiusmodi causa Auctori ad Herennium ante oculos videtur obversata esse, qui inter legitimae (non iam coniecturalis) constitutionis partes collationem quandam attulit [7]), quae fit, cum scripto (ex. gr. lege testamento, stipulatione), quo causa nititur, recitato, confertur, quid „scriptum

---

[1]) Rh. gr. VII p. 856 W.
[2]) ibid. p. 859.
[3]) Maxim. Planud. Schol. ad Hermog. rhet. (Rh. gr. V p. 436 W.)
[4]) Rh. gr. III p. 187 W..
[5]) inst. VII 2, 25.
[6]) Quint. inst. VII 7, 2 sq.
[7]) Rhet. Her. II 9, 13.

Digitized by Google

sit, quid adversariii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum". Eam obscuram collationem, ut ad duas leges inter se discrepantes pertinere putemus, de quibus Auctor in eis, quae sequuntur[1]) agit, Ciceronis monemur exemplo, qui postquam rem de controversiis ex contrariis legibus nascentibus exposuerat[2]) et inter alia etiam uxorem tyrannicidam commemoraverat[3]), inter locos communes in hoc genere argumentandi adhibendos haec commendavit[4]): „primum eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur conlationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei de qua constet, simile esse videatur", cet. Quas collationes si cum Quintiliani collatione coniunxerimus in controversiis ex legibus contrariis nascentibus adhibenda (inst. IV, 7, 2 sqq), et si exempla a Cicerone et Quintiliano allata respexerimus, haud dubitabimus etiam eas controversias communi titulo de praemiis comprehendere.

Praeter id causae genus etiam alia actio a Quintiliano[5]) commemoratur, quae comparatione[6]) constat, nimirum mutua accusatio, a Graecis ἀντικατηγορία appellata, in qua aut „totam causam nostram cum tota adversarii causa componimus aut singula argu-

---

[1]) II 9, 15.

[2]) inv. II 144 sqq.

[3]) ibid. cf. Calp. Flacc. decl. 1.

[4]) inv. II 150.

[5]) inst. VII 2, 22 sqq; 25.

[6]) Evitat hic Quintilianus collationis appellationem, quippe quae a Cicerone (inv. I 49; II 19, cf. Auct. ad Her. IV 45, 59 sq; 62) ad id argumentationis genus designandum usurpata sit, quod Aristotelis (rhet. II c. 20) παραβολῇ respondet. Quae collatio similitudini simillima cum esset, mox inter figuras elocutionis posita est. V. Quint. inst. V 11, 1 sq; VIII 3, 72; IX 2, 100; tum rhetores Graecos de fig. et trop: Rhet. gr. VIII p. 609; 612 sq; 723; 750; 793; IX p. 67). Nullius sunt momenti rhetorum Graecorum (VIII 688; 711 W.) confusiones, in quibus συγκρίσεως nomine eiusmodi antitheton designatur: εἰ μὲν θεὸς, οὐ κτίσμα, εἰ δὲ κτίσμα, οὐ θεός (de his quidem postea disputabimus); et hariolationes grammaticorum Latinorum (Diomed. gramm. I p. 442, 18 K.. Donat. gramm. IV p. 396, 26. Claud. Sac. p. 26), qui συναλοιφὴν et συναίρεσιν — συγκρίσεως nomine a quibusdam designari docent. Explicatur haec confusio permutatione vocis σύγκρισις cum hac σύγχυσις. Etiam rhetores Latini σύγκρισιν cum παραβολῇ confundunt eamque inter figuras sententiarum, ut comparationem vel collationem ponunt: V. Iul. Rufinian. p. 47, 16 Halm; p. 74, 18 (qui p. 45, 6 etiam ἐπαγωγὴν collationem appellat); Victorin. p. 228, 10; 239, 7.

Digitized by Google

menta cum singulis". Quam comparationem ut cum Hermogenis de syncrisi praeceptis coniungere possimus, exemplum nobis ante oculos ponendum est a Hermogenis commentatore[1]) allatum. Qui quidem Demosthenem contra Aeschinem sic agere iubet: Non esse verisimile (οὐκ εἰκός) se hominem divitem, multis donis gaudentem lucri causa patriae proditorem existere aut voluisse aut potuisse; quod contra in Aeschinem cadere, semper paupertate oppressum. — Formulae: οὐκ εἰκὸς ... εἰκὸς δὲ sufficiunt, ut hoc exemplum ad Hermogenis στοχασμὸν referamus, qua causarum appellatione etiam ἀντικατηγορίας comprehendi nunc videmus. Sic argumentatio probabilis in collationem cadit, immo haec pars est illius argumentationis. Quae res tamen ab Auctore ad Herennium[2]) inter constitutionis coniecturalis partes (i. e. locos communes) ita tractatur, ut probabile a collatione distinguatur. Cuius collationis definitio[3]) sufficit, ut in ea σύγκρισιν agnoscamus ab Hermogene in στοχασμῷ commendatam. Sed cum etiam in legitima constitutione, quae Hermogenis ὅρῳ respondet, a rhetore Latino collatio allata esset (II 9, 13), Cicero hanc, ut vidimus, amplexus, illam silentio praeteriit.

Mutuam accusationem non solum in scholis saepe tractari, sed etiam in foro Quintilianus[4]) auctor est. Et magnopere miramur nullum causae forensis exemplum ab eo commemoratum esse. Recentiorum quidem temporum viri docti[5]) Ciceronis orationem pro Roscio Amerino laudant, in qua orator ostendit ad accusatores suspicionem caedis pertinere, non ad filium; iidem Milonianam afferunt, in qua comparationes instituuntur, uter alteri insidias fecerit. Quae exempla ut ad mutuam accusationem cognoscendam sufficiunt, ita collationis usum in eis causis, ubi occasione data singula tantum conferebantur, non satis illustrant. Liceat nobis igitur duos locos praestantissimorum oratorum in memoriam revocare, optima collationis exempla: Demosthenes, postquam sua rei publicae capessendae consilia contra Aeschinis accusationes probare conatus est, etiam vitam privatam ab illo reprehensam ita purgare instituit, ut adversarii fortunam cum sua fortuna comparandam exposceret[6]). Et utrimque condicione pueri, iuvenis, viri exposita, sic summam col-

---

[1]) Rhet. gr. VII p. 858 fin. [2]) II 2, 3.
[3]) II 4, 6. [4]) inst. VII 2, 24.
[5]) Ernesti, l. l. p. 323.
[6]) de cor. § 256 cf. 265 ἐξέτασον τοίνυν παρ' ἄλληλα τὰ σοὶ κἀμοὶ βεβιωμένα.

Digitized by Google

lationis retulit[1]): ἐδίδασκες [γράμματα], ἐγὼ δ'ἐφοίτων. ἐτέλεις, ἐγὼ δ'ἐτελούμην. ἐγραμμάτευες, ἐγὼ δ'ἠκκλησίαζον. ἐτριταγωνίστεις, ἐγὼ δ'ἐθεώρουν. ἐξέπιπτες, ἐγὼ δ'ἐσύριττον. ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν πεπολίτευσαι πάντα, ἐγὼ δ'ὑπὲρ τῆς πατρίδος. ἐῶ τἄλλα, ἀλλὰ νυνὶ τήμερον, ἐγὼ μὲν ὑπὲρ τοῦ στεφανωθῆναι δοκιμάζομαι..., σοὶ δὲ συκοφάντῃ μὲν εἶναι δοκεῖν ὑπάρχει... Cicero Murenam a Sulpicio de ambitu accusatum cum defenderet, ut reum, qui praecipue militiae operam dabat, digniorem esse consulatu probaret, quam accusatorem, nimirum iuris consultum, hanc studiorum atque artium utriusque contentionem instituit[2]): „Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat; te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur; ille tenet, ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis".

Eam collationem a Demosthene et Cicerone adhibitam cum contrapositione coniunctam esse, immo per contraposita institui, nemo est, quin videat. Haec erat causa, cur Rutilius Lupus[3]) comparationem suam ἀντίθετον vocaret et iam probationis esse genus, iam figuram sententiae putaret. Non alia erat Iulii Rufiniani opinio, qui in libello de figuris haec scripsit[4]): „σύγκρισις sive ἀντίθεσις, comparatio rerum atque personarum inter se contrariarum". — Eiusmodi collationes, quarum occasio in causis legitimis nonnunquam dabatur, immo arripiebatur, Hermogeni[5]) ante oculos obversatae esse videntur, qui in negotialis causae constitutione (πραγματικὴ ἀμφισβήτησις) res comparabiles quaerendas et collationem attributorum (τὰ παρακολουθοῦντα) instituendam commendavit. Quae si ad homines pertineret, eam collationem adhibendam esse, quae in laudibus et vituperationibus usitata est, scilicet, ut genus, studia, res gestae, fortunae, alia attributa conferrentur.

Demosthenes et Cicero re ipsa et genere causae adducti sunt, ut eas, quas cognovimus, collationes instituerent. Praeceptorum, quibus genus laudativum obligatur, eos in ea re rationem habuisse, non verisimile videtur. Nihilominus Hermogeni credendum est asse-

---

[1]) ib. § 265. [2]) Mur. § 22.
[3]) v. Quint. inst. IX 2, 101.
[4]) Rhet. Lat. min. p. 47, 16 H.
[5]) Rhet. gr. III p. 188 W,

Digitized by Google

renti in genere orationum laudativo illas collationes praecipuum locum habere. Testatur id Dionysius Halicarnasseus [1]), qui παραβολῆς appellatione usus σύγκρισιν in mente habet, qua uti in laudationibus solere oratores commemorat: τὸ παρεξετάζειν τοὺς ἐπαίνους ἑτέρους τοῖς εἰδοκιμοῦσιν. Nec aliam rem ante oculos habuisse videtur Auctor ad Herennium [2]), cum de parabola quidem verba fecit, sed hoc adiecit: „Haec sumitur aut laudis aut vituperationis causa". Si tibi παραβολῆς commemoratio non sufficit, iam habes et σύγκρισιν in his [3]): ἡ σύγκρισις ... παρείληπται ... καὶ ἐν ἐγκωμίῳ κατὰ σύγκρισιν ἡμῶν αὐξόντων τὰ χρηστά, παρείληπται δὲ καὶ ἐν ψόγῳ τὴν αὐτὴν παρεχομένη δύναμιν. — Laudationum Graecarum historia critica, quae et praecepta rhetorica et usum eorum in hoc litterarum genere respiceret, cum nondum conscripta sit [4]), ipsis nobis exempla quaedam huius collationis praedicativae quaerenda sunt.

Quae cum persequeremur, in eis ea potissimum laudationibus invenimus, in quibus vir fortis ipse suas effert virtutes et celebrat merita, ut se digniorem esse aliquo praemio probet, quam eiusdem praemii competitorem. Videas laudationem Aiacis, quae sub Antisthenis [5]) nomine fertur: Aiax quidem, Achillis arma petens, inter se et Ulixem maximum discrimen esse (οὐκ ἐστιν ὃ διαφέρει πλέον ἐμοῦ καὶ τοῦδε) contendit [6]): istum enim nihil aperte facere, se nihil occulte; se male audire nolle, ut nec male affici, istem vel suspendi se pati, modo sit lucri spes aliqua. — Simili modo Antisthenis Ulixes [7]) res a se bene gestas cum Aiacis factis confert [8]). Amborum autem orationes. quae soliloquiis simillima sunt, quasi in scenam introduxit Ovidius [9]), cum certamen de armis Achillis enarraret. Eius quidem Aiax ne collationis quidem appellationem evitat, cum dicit: „mecum confertur Ulixes (met. XIII 6)", et: „Conferat his Ithacus" cet (ibid. v. 98). Adde, sodes, Aristomenis et Cleonnis certamen de

---

[1]) art. rhet. c. 9. [2]) IV 49, 62.

[3]) Rhet. gr. II p. 14 Sp.

[4]) materiam ipsam enumerant: Westermann, Quaestt. Demosthenicarum II. c. 2 p. 23—48; Taylor, Lectiones Lysiacae (Reiske, Or. Gr. VI p. 231 sqq), Villoison, Anecd. gr. II p. 21; Fabricius, B. Gr. IX p. 760 sqq. V. Vollmer, Laud. funebr Roman. hist. (Fleckeis. Jahrb. 1892, 18 Supplbd), p. 471 sqq. Ed. Meyer. Forsch. II p. 219 sqq.

[5]) Oratt. Att. ed. Car. Muller (apud Didotum), t. II p. 193 sq.

[6]) ibid. § 3. [7]) ibid. p. 195.

[8]) ibid. c. 2. [9]) Met. XIII 1—398.

Digitized by Google

praemio, a Diodoro [1]) descriptum, et non dubitabis concedere saeculo I. a. Chr. n. in controversiis de praemiis et praedicationis de se et collationis usum large patuisse. Numerum exemplorum, quae e rhetoribus Latinis et Graecis supra allata cognovimus, auget Seneca [2]) controversia patris et filii de praemio ob rem fortiter gestam iudicio contendentium, Quintilianus [3]), nec non Calpurnius Flaccus [4]). In Quintiliani quidem declamatione (268) orator, medicus, philosophus de bonis patris contendunt, qui testamento eum heredem reliquerat, qui se probasset amplius prodesse civibus. Est haec igitur collatio artium [5]), ut et in Calpurnii Flacci declamatione (47) de viro forti et oratore consulatum petentibus. Calpurnii materiam e Ciceronis Mureniana sumptam esse non est obliviscendum.

Omnes collationis artes, immo artificia cum laudatione, sed et cum controversia de praemiis coniunxit Polemo (ca. 131 p. Chr. n.), cuius duae declamationes aetatem tulerunt [6]). Volebat is quidem Cynagiri et Callimachi laudationem funebrem componere, cuius materies ab Herodoto (VI 114) data est, haec narrante: Callimachum polemarchum, cum fortiter pugnavisset, interfectum esse a Persis...; ibidemque (sc. apud Marathonem), Cynagirum, Euphorionis filium, cum aplustria navis barbarorum manu tenuisset, amputata manu cecidisse. — Sed laudationem animo conceptam ad duplicis controversiae de praemiis formam ita adcommodavit, ut primum legem fingeret, qua viri omnium, qui apud Marathonem occiderunt, fortissimi, pater mortuos laudare in Ceramico iuberetur; tum Euphorionem et Callimachi patrem de illo privilegio in iudicio contendentes induceret: Uterque demonstrare studet ipsius filio fortitudinis principatum deberi, cum alterius filius secundum obtineat locum. Unaquaque declamationis sententia duabus constat partibus, quarum prima, ut ab Euphorionis oratione initium capiamus, Callimachi attributa proferuntur, altera Cynagiri merita maiora extolluntur. Summum orationum culmen in eo ponitur, ut Cynagirum, adulescentulum sua sponte pugnae interfuisse et primum hominum cer-

---

[1]) Polemonis declamatt. rec. Hugo Hinck, p. 51—55, Ἐκ τοῦ Διοδώρου περὶ δύο ἀνδρῶν ἀριστευσάντων ἐν πολέμῳ καὶ ἀγωνιζομένων περὶ πρωτείων.

[2]) Contr. X. 2 (31).

[3]) Decl. 268.

[4]) Decl. 1. 13 (quas iam supra cognovimus); 21. 22. 25. 47.

[5]) V. Petron. Satir. c. 55 de medico et nummulario.

[6]) V. adn. 1).

Digitized by Google

taminis navalis e terra facti exemplum dedisse demonstretur; Callimachum, militum ducem, ita hostium hastis confixum esse, ut mortuus staret et porro pugnare videretur. Acumine quidem Polemonis collationes vix superari possunt. Sed cum nihil offensius sit verae sapientiae nimio acumine, accedimus Wilamowitzio [1]) dicenti, etiam quod ad absurditatem attinet, eas declamationes superari non posse. Uter patrum laudationem funebrem in Ceramico habuerit, Polemo in obscuro relinquit. At si alia eiusmodi certamina respexerimus, non dubitabimus, quin is, qui primus verba fecisset, succubuerit. Sic res se habet in armorum Achillis iudicio, sic in alio quodam contentionum genere [2]), de quo postea agemus.

Iam in eo sumus, ut controversiae de praemiis per collationem institutae ultimo eodemque omnem modum excedente exemplo cognito, quaerere possimus, an extra illam controversiam collationis usus non fuerit.

Inter primas apud rhetorem exercitationes praeter laudes clarorum virorum et vituperationes improborum Quintilianus [3]) etiam comparationis exercitationem commendat, uter melior uterve deterior: a laudatione eam eo differre, quod duplicet materiam et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractet. — Plura de eo exercitationis genere Quintilianus non docet. Cuius sermonis, immo doctrinae inopiae novitas rei causa fuisse videtur. Nam etiam Hermogenes [4]), quasi invitus syncrisin inter praeexercitamenta (προγυμνάσματα) recepit et ob id ipsum se excusare dignatus est, cum diceret non neglegentes auctores (οὐ τῶν φαύλων τινές) ea quoque per se praeexercitatione usos esse [5]). Praecepta eius pauca sunt: per loca laudationis procedendum esse et comparandum urbem urbi, ex qua sunt viri, genus generi, victum victui, professiones professionibus, gesta gestis, tum quae accidunt extrinsecus et diversos mortis modos et quae eam sunt consecuta. Similiter in rebus inter se conferendis procedendum esse, ut arborum praesidentia

[1]) Die griech. Litt. des Altertums, p. 178.

[2]) V. Henze, Syncrisis, p. 16.

[3]) Inst. II. 4, 20 sq.

[4]) Rhet. gr. II p. 14 Sp.

[5]) Ibid. Easdem excusationes profert temporibus, quibus iam omnes scholae syncrisi resonabant, Nicolaus Sophista (Rhet. gr. III p. 485 sqq Sp.), qui omnia sua Hermogeni et Theonis auctori debet. Romanorum Priscianus (Gramm. lat. III p. 437 sq. Keil) totam de comparatione doctrinam ex Hermogene ad verbum transtulit. Hi igitur rhetores minime nobis in eis, quae sequuntur, respiciuntur

Digitized by Google

numina laudentur, et loca, in quibus nascuntur, et fructus et utilitas similiaque; rerum autem primi inventores commemorentur iidemque inter se comparentur. Sic vel in omnibus vel in plerisque similia ostendenda esse, quae comparamus; aut alterutrum praeponendum, aut alterutrum vituperandum, alterutrum laudandum, ut si comparemus iustitiam et divitias. Sed fieri quoque comparationem in melius, ut si laudans Ulixem compares illum Herculi, minorem similem maiori virtutibus volens ostendere. Eiusmodi declamationi non nisi fortem oratorem et callidum et celerem satisfacere posse, ut agiles possit instituere saepe transitiones [1]).

Quod Hermogenes etiam bono oratori difficile esse contendit, id Aphthonius et Theon, ut Nicolaum Sophistam et Priscianum grammaticum omittamus [2]), etiam tironibus rhetoricae facile efficere studuerunt, cum accuratissima eius praeexercitationis dederunt praecepta. Quae ut in extenso proferre supersedemus, ita nonulla, quae maximi sunt momenti, commemoranda putamus. Itaque Aphthonius [3]) docet syncrisin a duplici laudatione vel vituperatione non differre, in qua similia vel minora cum maioribus comparanda sint, nec non bona cum bonis, mala cum malis vel bona cum malis. Qua in re non totam causam cum causa conferendam essse, quod a certaminis ratione maxime abhorreat (οὐκ ἀγωνιστικὸν τοῦτο), sed per singula laudationis loca procedendum. — Quae praecepta quo modo in usum transferenda essent, Aphthonius ostendit comparatione Achillis et Hectoris a se composita, ex qua non nisi haec artis vocabula nobis proferenda videntur: Ἀρετὴν ἀρετῇ συγκρῖναι ζητῶν, ἀντεξετάζω τὸν Πηλέως πρὸς Ἕκτορα. καθ' αὑτὰς μὲν γὰρ αἱ ἀρεταὶ τίμιαι, παραβαλλόμεναι δὲ ζηλωτότεραι καθεστήκασιν.

Theon collationem laudativam ab illa removendam declarat [4]), cuius usus in genere iudiciali (ἐν ὑποθέσει, v. etiam Plut. Mor. p. 616. D: καθάπερ ὑπόθεσιν μελετῶντες συγκριτικήν κ. τ. λ.) patet, et comparationem hominum, ut Aiacis et Ulixis, seorsim tractat [5]) a comparatione rerum, ut sapientiae et fortitudinis [6]). Idemque praeter

[1]) Rhet gr. II p. 16 Sp.

[2]) V. p. praecedente adn. 5).

[3]) Rhet. gr. II p. 42 sq. Sp.

[4]) Ibid. p. 113.

[5]) Ibid. p. 112 sq.

[6]) Nimium acuminis in diversis rerum collationibus distinguendis ostendit Suidas (s. v. σύγκρισις), quem ex Alexandro Aphrodisiensi (in l. III Topic. Aristot.) sua excerpsisse putat Kuesterus.

Digitized by Google

singulorum syncrisin etiam generalem quandam novit, quae fit, cum ex. gr. quaeritur, virine an mulieres fortitudine praestent: Iam si viris faveas, Themistoclem cum Artemisia te conferre oportet, ut utriusque sexus specimina. Si mulierum sis amicus, Cyri et Thomyridis instituendam esse tibi comparationem. Sin iustus velis evadere iudex, numerum omnium virorum et omnium feminarum, quae fortitudine inclaruerunt, tibi respiciendum esse [1]).

Id novum exercitationum genus, quod s. I p. Chr. n. ineunte iuxta controversias de praemiis in rhetorum scholas se insinuavit, mox tantam apud eos gratiam iniit, ut illas controversias plane submoveret. Testes sunt rhetores ipsi, qui syncrisis praecepta proferunt, controversias de praemiis silentio praetereunt; testis Petronii Trimalchio Ciceronem cum Publilio inter epulas comparans (c. 55); testis Maximus Tyrius, qui diatribarum quinque (or. XIII, ed. F. Duebner apud Didotum, Corporisne an animi graviores sint morbi; XXI, — vita activa an contemplativa sit melior; XXI, vitam contemplativam — activae praeferendam esse; XXIX, utri in republica utiliores sint, milites an agricolae; XXX, agricolas utiliores esse militibus in republica) in collationis formam redegit; testis Libanius, qui s. IV p. Chr. n. non inferius esse sua dignitate putavit Achillem cum Diomede, Aiacem cum Achille, Demosthenem cum Aeschine comparare [2]), sed et navigationis et agriculturae, ruris et urbis collationes [3]) scribere, auditoribns imitanda exempla. — Qui nimium pueriles videri nolebant, declamationes quidem collatione constantes non componebant, at in aliis litterarum generibus se rhetorum eorundemque collationis amatorum discipulos nimium diligentes ostenderunt.

Phrynicho, M. Antonini et Commodi temporibus inter nomina et verba Attica etiam σύγκρισιν tractanti [4]), statim Plutarchus in mentem venit, quem reprehendit, quod verbo συγκρίνειν perperam usus sit, cum id pro Attica voce ἀντεξετάζειν vel παραβάλλειν poneret, et libellum quendam Σύγκρισιν Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου inscriberet. Potuit quidem Lobeckius [5]) Plutarchum principatus in vitio culpa liberare, commemorando iam ante duo fere saecula libellum

[1]) Ibid. p. 114.

[2]) Libanii Sophistae Oratt. et Declamatt. ed. I. I. Reiske, vol. IV. p. 994 sqq.

[3]) Ibid. p. 992 sqq; 1005 sqq.

[4]) Lex. p. 344 Rutherford.

[5]) Adnotatione ad Phrynichi locum laudatum.

Digitized by Google

quendam Cynicum Σύγκρισιν Λεκίθου καὶ Φακῆς a Meleagro Gadareno inscriptum esse (Athen. IV 157 A), nec non postea Συγκρίσεως Δημοσθένους καὶ Αἰσχίνου Caecilium Siciliensem exstitisse auctorem (v. Suid. s. v.). Negare tamen non potuit Plutarchum συγκρίσεως usum in deliciis habuisse. Nam cum duorum oratorum comparatio, qui et vita et scriptis inimicitiam exercerent, re ipsa Caecilio oblata sit; cum etiam aliorum scriptorum, qui idem litterarum genus colebant, ut Aeschyli et Euripidis, Aristophanis et Menandri, Menandri et Philistionis collatio eos invitaret, qui eius generis historiae litterariae operam dabant: tamen vitarum parallelarum consilium a Plutarcho susceptum non nisi exercitationum rhetoricarum exemplo explicari potest.

Inclamavit quondam Demosthenes [1]) Aeschinem, ut ipsius vitam cum sua vita conferret: Ἐξέτασον τοίνυν παρ' ἄλληλα τὰ σοὶ κἀμοὶ βεβιωμένα. Eam ἐξέτασιν παρ' ἄλληλα sive ἀντεξέτασιν rhetores exercitationem fecerunt, cui συγκρίσεως nomen indiderunt. Quos secutus Plutarchus non solum iuxta vicenos quaternos [2]) excellentes viros Graecos, quorum vitas enarrabat, eundem numerum Romanorum posuit, qui quadam ingenii vel fortunae rerumve gestarum similitudine illis proxime accedere ei videbantur, sed etiam vicenis [3]) (si Agidis et Cleomenis cum Gracchis comparationem pro uno pari sumpseris) vitis parallelis collationes imposuit, ad rhetorum praecepta plane adcommodatas. Nam a duplici laudatione vel vituperatione per singula attributa instituta nihil eae differunt. Et virorum quidem inter se comparatorum vel alter alteri par evadit, ut Numa et Lycurgus, vel alteruter praeponitur, ut Theseo Romulus, vel simpliciter differentiae extolluntur, ut in reliquis vitis. — Si artis vocabula Plutarchea huc pertinentia cognoscere volumus, respicienda sunt haec: Lyc. et Num. comp. 1. Ἀλλ' ἐπεὶ τὸν Νομᾶ καὶ Λυκούργου διεληλύθαμεν βίον, ἐκκειμένων ἀμφοῖν, εἰ καὶ χαλεπὸν ἔργον [4]), οὐκ ἀποκνετέον συναγαγεῖν τὰς διαφοράς. Sol. et Poplic. in: Ἆρ' οὖν ἴδιόν τι περὶ ταύτην τὴν σύγκρισιν ὑπάρχει καὶ μὴ πάνυ συμβεβηκὸς ἑτέρᾳ τῶν ἀνα-

[1]) De cor. § 265.

[2]) Nam Artaxerxis, Arati, Othonis, Galbae vitae singulae sunt.

[3]) Excepto Themisthocle et Camillo, Pyrrho et C. Mario, Alexandro et Caesare, Phocione et Catone Minore.

[4]) Cf. Hermog. progymn. Rh. gr. II p. 15 Sp. ἀπαιτεῖ δὲ τοιοῦτο βίαιον ῥήτορα καὶ δεινότητα, δεῖται δὲ καὶ γοργότητος ἡ ἐργασία πανταχοῦ διὰ τὸ δεῖν ταχείας ποιεῖσθαι τὰς μεταβάσεις.

Digitized by Google

γεγραμμένων, τὸν ἕτερον γεγονέναι μιμητὴν τοῦ ἑτέρου, τὸν ἕτερον δὲ μάρτυν; — Timol. et Aem. Paul. in: Τοιούτων δὲ τῶν κατὰ τὴν ἱστορίαν ὄντων δῆλον, ὡς οὐκ ἔχει πολλὰς διαφορὰς οὐδὲ ἀνομοιότητας ἡ σύγκρισις. Pelop. et Marcel. in: ἐκεῖνο δόξειεν ἂν διαφορὰν ἔχειν μόνον. Arist. et Cat.: ὅλος ὁ τούτου βίος ὅλῳ τῷ θατέρου παρατεθεὶς οὐκ εὐθεώρητον ἔχει τὴν διαφορὰν ἐναφανιζομένην πολλαῖς καὶ μεγάλαις ὁμοιότησιν. εἰ δὲ δεῖ κατὰ μέρος τῇ συγκρίσει διαλαβεῖν, ὥςπερ ἔπος ἢ γραφὴν ἑκάτερον κ. τ. λ. — Philop. et Tit. Flam. in.: Μεγέθει μὲν οὖν τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας εὐεργεσιῶν οὔτε Φιλοποίμενα Τίτῳ παραβάλλειν... ἄξιόν ἐστι. Lys. et Sul. § 6: ἴωμεν ἤδη πρὸς τὴν σύγκρισιν. — Cim. et Lucul. in.: ὥστε πάντη μεταλαμβάνοντι δυσδιαίτητον εἶναι τὴν κρίσιν[1]). Nic. et Cras. in.: Ἐν δὲ τῇ συγκρίσει πρῶτον ὁ Νικίου πλοῦτος τῷ Κράσσου παραβαλλόμενος κ. τ. λ. — Sert. et Eum. in.: ἐν δὲ τῇ συγκρίσει κοινὸν μὲν ἀμφοτέροις ὑπάρχει..., ἴδιον δὲ τῷ κ. τ. λ. Ages. et Pomp in.: ἐκκειμένων οὖν τῶν βίων ἐπιδράμωμεν τῷ λόγῳ ταχέως τὰ ποιοῦντα τὰς διαφορὰς παρ' ἄλληλα συνάγοντες. Agid. Cleom. et Gracch. in.: ἡμῖν δὲ καὶ ταύτης πέρας ἐχούσης τῆς διηγήσεως ὑπολείπεται λαβεῖν ἐκ παραλλήλου τῶν βίων τὴν ἀποθεώρησιν. — Cic. et Demosth. in.: ἀφεικὼς δὲ τὸ συγκρίνειν τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν αὐτῶν κ. τ. λ.

Haec sufficere videntur ad demonstrandum Plutarchum non ipsum eiusmodi collationum inventorem fuisse, sed συγκρίσεως rhetoricae praecepta diligenter respexisse nec non id clare indicavisse[2]). Quinam auctores post eum collationem in materia historica tractanda adhibuerint, ignoramus. Hoc quidem constat eiusdem aetatis oratorem, Dionem Prusensem, eius artificii amatorem exstitisse. Nam postquam Homerum (or. 53) et Socratem (or. 54) laudavit, comparationem utriusque (or. 55) ita instituit, ut, quomodo Plutarchus Poplicolam, Solonis imitatorem, cum exemplo composuerat, ita ipse Socratem, ut Homeri discipulum, cum magistro per singula conferret. Novam autem quandam collationis speciem, nimirum eam, qua etiam hodie tirones nostri occupantur, immo vexantur, idem Dio, ut morbi recreationem, suscepit, cum Philoctetis fabulam ab Aeschylo, Sophocle, Euripide diversa ratione tractatam enarrabat (or. 52). Sed ne in laudationibus quidem ab eo artificio adhibendo se abstinuit. Nam Melancomam athletam, prima iuventute morte ab-

[1]) Non de collatione hic agitur, sed de iudicio ferendo, uter melior exstiterit.

[2]) Composuit is etiam rerum collationem scholicam, quam inscripsit: Aquane an ignis sit utilior.

Digitized by Google

reptum, ita laudavit (or. 28), ut alium luctatorem adhuc viventem admiratus, his palaestrae magistrum alloqueretur verbis: Τίνι δὲ, εἶπον, τούτου διέφερε, καὶ τῶν ἄλλων δέ; πότερον μεγέθει ἢ εὐψυχίᾳ; Ἐκεῖνος, ἔφη, ὦ βέλτιστε, πάντων ἀνθρώπων, οὐχὶ τῶν ἀνταγωνιστῶν μόνον εὐψυχότατος καὶ μέγιστος ἔφυ, ἔτι δὲ καὶ κάλλιστος [1]). Nihilominus eae, quae sequuntur laudes, comparatione per singula instituta carent. Idem collationis indicium, quae tamen non conficitur, in altera Melancomae laudatione (or. 29) occurrit, ubi haec legimus: Καὶ ἔγωγε οὐκ ἂν ὀκνήσαιμι εἰπεῖν, ὅτι καὶ τῶν παλαιῶν ἡρώων, οὓς ἅπαντες ὑμνοῦσιν, οὐδενὸς ἐλάττονα ἀρετὴν εἶχεν, οὔτε τῶν ἐν Τροίᾳ πολεμησάντων οὔτε τῶν ὕστερον ἐν τῇ Ἑλλάδι τοὺς βαρβάρους ἀμυναμένων. καὶ εἴγε τότε ἐγένετο, ἅπερ ἐκεῖνοι ἔπραξεν ἄν [2]). Immo eo fortiorem Melancomam illis exstitisse, quo nudi luctatoris certamen armatorum pugnam superaret.

Aelius Aristides a collatione in laudationibus adhibenda alienus erat. At Lucianus eodem fere ac Dio Prusensis modo ea usus est. Qui cum Demosthenem laudare (nr. 73) vellet, cum Thersagora quodam, Homeri laudatore, colloquium finxit et singulis argumentis ad maximi poetae laudem pertinentibus, Demosthenis laudes ipse opposuit. Simili modo in muscae encomio (nr. 57) eius magnitudinem, pennas, volatum, singulas corporis partes cum aliorum animalium attributis ita composuit, ut musca omnibus superior evaderet. Paucis decenniis post Lucianum mortuum Plutarchi vestigia secutus esse videtur Aelianus, cuius Demetrii et Timothei ducum comparationis fragmentum [3]) aetatem tulit.

Sic trium saeculorum spatium emensi, quibus collationem a rhetoribus, rerum scriptoribus, oratoribus adhibitam vidimus, ad eos denique venimus saeculi IV p. Chr. n. scriptores Atticos, inter quos Gregorius Nazianzenus insignem occupat locum. Quorum voluntas et ratio in dicendi genere monstrata ut a principio quodammodo designetur, Wilamowitzii [4]) verba nobis afferenda videntur dicentis eam corruptionem generis scribendi, quae s. IV p. Chr. n. Atheniensi sede litterarum inter praeceptores et auditores increbre-

---

[1]) I p. 320, 26 sqq. Dindorf.

[2]) Ibid p. 327, 19 sqq.

[3]) Var. hist. III 6.

[4]) Griech. Lit. d. Altertums, p. 203: Modern war aber auch (in Athen) eine arge Verwilderung des Geschmackes (obgleich auch da die Kontinuität von Polemon zu Philostratos, von dem zu Himerios unverkennbar ist) und gerade was in ihnen ungesund ist, haben Iulian, Gregor, Basilios sich von der Universität geholt.

Digitized by Google

sceret, immo pervagaretur, ad Polemonis auctoritatem referri posse, a quo per Philostratum ad Himerium pervenerit. Inde Iuliani, Gregorii, Basilii stili perversitatem explicandam esse. — Polemonem in collatione adhibenda bacchatum esse supra vidimus. Philostratus [1]) quidem cum Polemone etiam virtutem Polemonis occidisse (Μέχρι Πολέμωνος τὰ Πολέμωνος) scripsit, cum posteriores genere quidem dicendi cum eo coniuncti, sed non tales essent, qui illius cum virtute comparari possent. Genus illud autem eis, qui vivam oratoris vocem saepe ex improviso verba facientis, audiverunt, calidum et vehemens visum esse, Demosthenis sublimitate distinctum et gravitate, non illa quidem supina, sed splendida et inspirata tamquam de tripode [2]). — Quae cum ita essent, posterioribus orationes, quae supererant, tamquam amphorae erant, ex quibus vinum bonum, immo spumans, dudum epotum est. Restitit in illis odor quidam eius, quod olim continebant, vestigium, sed spiritus ipse evanuit.

Nihilo minus odore ipso tantopere ebrius factus est Himerius, ut etiam in conferendi morbum Polemonianum incideret. Itaque cum Iones advenas quosdam Athenis reciperet [3]) eisque urbis res visu dignas monstraret, primum ad pugnae Marathoniae picturam eos duxit, ut Callimachum illum admirarentur cum ipsa quasi natura etiam pictum luctantem (mortuus enim porro pugnare videbatur) et Cynagirum, manu sua classem Persarum submergentem et cum uno corpore suo in diversis elementis viriliter agentem [4]) Cum autem Basilium quendam laudaret (or. 3). cum Baccho eum comparavit, utpote qui amicis et eloquentiae studiis ver afferret; et ut deus Bacchantes et Satyros, ita ipse Musarum Mercuriique vates excitaret. Et comparatione hominis cum deo exemplo Homeri excusata cum Iove Basilium contulit, quod ad vultum attinet, cum Apolline, ut carminum studiosum, cum Castore, Bellerophonte, Alexandro, ut equitem praestantissimum. — Non aliter Basilii filium (or. 13) Achilli praeposuit, cum hic apud Troiam armis aureis indutus pugnaret, iste — auream iustitiam iuraque aurea coleret. Eodem modo Musonius proconsul (eclog. 21)

[1]) Vit. Sophist. I. 25, 26.

[2]) Ibid § 24.

[3]) Or. X (ed. Fr. Dübner in appendice Philostratorum, apud Didotum)

[4]) Ibid. § 2 ταῖς τῶν στοιχείων χρείαις τὴν σώματος φύσιν μερίζοντα. cf. Polem. Cynagir § 11 νεκρὸς εἷς ἄμφω τὰ στοιχεῖα πληρώσας ἑαυτοῦ τοῖς μέλεσιν ἔκειτο, γῇ καὶ θαλάσσῃ μεμερισμένος.

Digitized by Google

Apolline superior evasit, cruentem praedam feriente, cum ipse cuspide incruenta multos e carnificis manu liberaret. — Iam concedet nobis Wilamowitzius, id, quod sibi fieri non posse videretur (G. L. p. 178 sub fin.) hic praesto esse, nimirum magistrum a discipulo superatum ineptia.

Qui tanto amore Polemonem amplexus est, is Eunapio teste (Vita Himer.) rarius ad divinum Aristidem assurrexit. Cuius vestigia cum Iulianus et Libanius sequerentur, etiam in collationibus adhibendis parcos, ut Aristides, se ostenderunt. Nam Iuliani usus [1]) potius exemplorum historicorum appellatione [2]) designari potest; Libanius, si iam exercitationes illas scholarum usui confectas praeterierimus, non nisi cum Iulianum mortuum laudaret, hac usus est collatione [3]): Croesus Solonem hospitio cum reciperet, opes et pecuniam ei ostendit: Iulianus scientiae et virtutum suppellectili hospites excipiebat. Et altero loco [4]): Priorum saeculorum imperatores non nisi singulas partes regni exercebant: Iulianus omnes laborum species mutabat, omnia ipse perficiebat, in omnibus principatum retinebat, ipse sacerdos, logographus, vates, iudex, dux, miles, ipse omnium conservator. — Sed et haec quamquam a collatione non plane sunt aliena, tamen propius ad exemplum et antitheton accedunt. In collatione ipsa usurpanda Gregorius Nazianzenus, Gregorius Nyssenus, Ioannes Chrysostomus cum Polemone ipso in certamen descendere possunt. Quorum Gregorius Nyssenus et Ioannes cum in ea re Gregorii imitatores esse videantur, ad ipsum scriptorem, cui dissertationis nostrae primae partes debentur, accedere liceat.

Gregorii studia in antiquis litteris posita si recte aestimare vis, non magni sunt tibi pendendi invectivae illae, et in orationibus [5]) et in carminibus abundanter dispersae, quibus omnium sectarum philosophi in contemptum dantur. Nam, et quod ad formam et quod ad vim attinet, nihil eae quidem differunt ab invectionibus in antiquos deos omni data occasione factis [6]). Et hos et illos locos communes ei novae fidei propugnatores excoluerunt, qui primum neces-

---

[1]) V. or. I (ed. Hertlein, apud Teubnerum) 13 BC; 25 D; 32; 44 B; 46 A.

[2]) V. Aristot. rhet. II 20 et quae de ea doctrina supra disseruimus.

[3]) I p. 546, 20 Reiske.

[4]) Ibid. p. 581.

[5]) V. ex. gr. or. IV c. 43, p. 567 A Migne; ibid. c. 72, p. 595. A.

[6]) Ex. gr. or. IV c. 77, p. 601 C; c. 115, p. 753 sqq; or. V c. 32, p. 704 C sq.; or. XXXIV c. 5, p. 245 A; or. XXXIX c. 4, p. 337 B sqq.

Digitized by Google

sitate coacti, deinde voluntate ducti suam veritatem contra aliorum errores defendebant. Gregorius cum eorum secutus exemplum antiquae philosophiae lumina derideret, non tam ex animi sui sententia, quam e memoria maledicta protulisse videtur, quae apud oratorem maxima dicendi ex tempore facultate praeditum, vicariorum partes agunt. Quo fit, ut iidem loci communes saepius repetantur.

Et ut hunc antiquitus acceptum usum servabat, ita nolebat cum priorum saeculorum scriptoribus Christianis sermonis lenocinia verbis contemnere, scriptis adhibere, sed litterarum amorem palam professus est:

Ἄχνους παρειά, τῶν λόγων δ' ἔρως ἐμὲ
Θερμός τις εἶχε (Carm. de Vita sua, vs. 112 sq [1]),

et alio loco: Μοῦνον ἐμοὶ φίλον ἔσκε λόγων κλέος, οὓς συνάγειραν
Ἀντολίη τε δύσις τε καὶ Ἑλλάδος εὖχος Ἀθῆναι.
Τοῖς ἔπι πόλλ' ἐμόγησα πολὺν χρόνον (Carm. de rebus suis, vs 96 sqq [2]).

Quod antiquae elegantiae nimium studium multos castigatores ei paravit, homines rudes atque agrestes, qui ingenii ineruditi quam plurimos socios habere voluerunt [3]). Contra eorum reprehensionem ita se defendit [4]), ut diceret: si signorum et miraculorum vim habuisset, piscatorum rationem dicendi amplexus esset. Quae cum ipsi deficeret, eloquentiam in profanis litteris eruditam (γλῶτταν ... ἐν τοῖς ἔξωθεν παιδευθεῖσαν λόγοις), se divinis postea nobilitavisse. — Quam eloquentiam quantopere aestimaverit, vel ex eo iudicari potest, quod Iulianum in nulla re magis iniquum et sceleratum se praebuisse dixit [5]), quam cum sermones eripere Christianis tentaret [6]). Apostatae autem nefarii conatus postquam irriti ceciderunt, Gregorius summo gaudio affectus haec protulit [7]): τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὔκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστι καὶ ὀνειρώδους τέρψεως· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, καὶ οὐ μέμφομαι χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσίοις, οἳ τούτους μοι συνεπόρισαν. Ἐμοὶ γ' οὖν εἴη, καὶ ὅστις ἐμοὶ φίλος, τὸ τῶν λόγων κράτος.

---

[1]) Vol. 3. p. 1037 Migne.
[2]) Ibid. p. 997.
[3]) Carm. de se ipso et de episcopis, vs. 348 sqq., p. 1191 M.
[4]) Or. 36, 4, p. 269 M.
[5]) Or. IV c. 100, p. 636 A: πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων, ἐφ οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὅτι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται.
[6]) Ibid. c. 101—112 p. 636 sqq. [7]) Ibid.

Digitized by Google

Quod sermonum praecipuum decus ubinam sibi comparaverit, ipse non nisi vage indicat, cum scribit Orientem et Occidentem et Athenas id sibi dedisse. Orientis Palaestina [1]) erat et Alexandria [2]), Occidentis Athenae [3]). Sed quibus ibi usus esset praeceptoribus, ipse nusquam indicavit. Thesperium quendam rhetorem in Palaestina eloquentiae institutionem ei dedisse testis est Hieronymus [4]). De Atheniensibus autem praeceptoribus suis non nisi hoc praedicat Gregorius [5]) eos apud tot homines celebres fuisse apud quot Athenas. Temporum quidem ratione adducti sunt viri docti, ut Proaeresium [6]) et Himerium in eius praeceptorum numero ponerent [7]). Quae nomina minime nobis sufficerent ad eius scribendi genus explicandum, nisi ex Hieronymo [8]) et Suida [9]) certiores fieremus in scribendi genere Polemonis imitatorem Gregorium exstitisse. Nam etiam eae, quae supersunt, duae Polemonis declamationes sufficiunt, ut id probemus.

Revocemus in memoriam, quomodo Polemo Cynagiri e terra contra navem pugnantis mortem descripserit (§ 11): Ἔνθα καὶ θαυμαστὸν ἐγένετο, Κυνάγειρος μὲν ἄνευ χειρῶν ναυμαχῶν, ἡ χεὶρ δὲ ἄνευ Κυναγείρου διώκουσα, καὶ νεκρὸς εἷς ἄμφω τὰ στοιχεῖα πληρώσας ἑαυτοῦ τοῖς μέλεσιν ἔκειτο, γῇ καὶ θαλάσσῃ μεμερισμένος. Ne forte credas Polemonem ipsum eius coloris inventorem fuisse, conferas has poetarum Anthologiae argutias: Antipater (sive is Sidonius sive Thessalonicensis fuerit), cum naufrago epitaphium scriberet (A. P. VII, 288), cuius carnem in ponto comederunt pisces, ossa vero rursus eiecta sunt prope ripam, haec addidit: Οὐδετέρης ὅλος εἰμὶ θανὼν νέκυς, ἀλλὰ θάλασσα | καὶ χθὼν τὴν ἀπ' ἐμοῦ μοῖραν ἔχουσιν ἴσην. Philippus Thessalonicensis (A. P. IX, 56) de puero narrat, qui

---

[1]) Or. VII c. 6 p. 761 A. ἐγὼ μὲν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἐγκαταμείνας παιδευτηρίοις, ἀνθοῦσι τότε κατὰ ῥητορικῆς ἔρωτα.

[2]) V. Vitam S. Gr. in praefatione ed. Migne. p. 165.

[3]) Ibid. p. 167.

[4]) Vir ill. c. 113, cf. Gregorii Nazianz. epitaph. 4 in Thesperium.

[5]) Or. XLIII c. 22, p. 525 A.

[6]) Cf. epitaph. 5 in Proaeresium.

[7]) Vita Gr. p. 170. Praeter Himerium et Proaeresium etiam Libanium laudat in Gregorii magistrorum numero Socrates, H. E. IV 26. Sed eius testimonium non nisi coniectura inniti videtur.

[8]) Vir. il. c. 117 (ed. G. Herding, apud Teubnerum): secutus est autem Polemonis in dicendo charactera.

[9]) S. v. Γρηγόριος, Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπος: ἠκολούθησε δὲ τῷ Πολέμωνος χαρακτῆρι τοῦ Λαοδικέως, τοῦ σοφιστεύσαντος ἐν Σμύρνῃ, ὃς ἐγεγόνει διδάσκαλος Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος.

Digitized by Google

in flumen gelu constrictum lapsus, glacie teneras fauces circumcisus est. Et abreptum est quidem ceterum corpus; manens vero vultus necessariam habuit sepulturae causam: Δύσμορος (sc. μητήρ). ἧς ὠδῖνα διείλατο πῦρ τε καὶ ὕδωρ | ἀμφοτέρων δὲ δοκῶν, οὐδενός ἐστιν ὅλος. Idem argumentum tractat Flaccus, (A. P. VII, 542); item Philippus de naufragi membris in litore dispersis haec scripsit (A. P. IX, 383): Οὗτος ὁ πουλυμερὴς εἷς ἦ ποτε. Onestes vero quidam (A. P. IX, 292) matrem, quae unum comburebat filium, alterum vero audivit naufragum, sic lamentari iussit: Αἴαι μητέρα Μοῖρα διείλετο, τὴν ἴσα τέκνα | καὶ πυρὶ καὶ πικρῷ νειμαμένην ὕδατι.

Eam imaginem unius cadaveris inter duo elementa partiti Himerio ita placuisse, ut eam repeteret (or. X), supra vidimus. Iam conferamus, quomodo Gregorius mortem presbyteri cuiusdam, in nave combusti, depingat[1]): Ἀνάπτεται τὸ πῦρ, δαπανᾶται ἡ ναῦς, συνδαπανᾶται ὁ φόρτος, πῦρ ὕδατι μίγνυται καὶ συντρέχει τὰ ἐναντία εἰς εὐσεβοῦς κόλασιν, καὶ δύο στοιχεῖα ἓν σῶμα μερίζεται, καὶ πυρτὸς ὑπὲρ θαλάσσης αἴρεται ξένος. Quem colorem ita in deliciis habuit, ut eum etiam in alia oratione proferre non dubitaret[2]): Τίνας πρεσβυτέρους ἐναντίαι φύσεις, ὕδωρ καὶ πῦρ ἐμερίσαντο, πυρσὸν ἄραντας ξένον ὑπὲρ θαλάσσης . . .; Visne alias eiusmodi ληκύθους? Audias, cuinam rei similis sit philosophus? Nimirum arbori, quae cum caeditur viret et adversus ferrum certat: καὶ εἰ δεῖ παραδόξως εἰπεῖν περὶ παραδόξου πράγματος, θανάτῳ ζῇ καὶ τομῇ φύεται καὶ αὔξεται δαπανώμενον (sc. φυτόν[3]). Non alia sunt, quae de Christi incarnatione proferuntur[4]): Ὦ τῆς καινῆς μίξεως, ὢ τῆς παραδόξου κράσεως! ὁ ὢν γίνεται καὶ ὁ ἄκτιστος κτίζεται καὶ ὁ ἀχώρητος χωρεῖται . . . καὶ ὁ πλουτίζων πτωχεύει . . . καὶ ὁ πλήρης κενοῦται. Quae parodoxa quamquam et sine Polemonis notitia prolata esse potuerunt, ut in vernaculo carmine de Christi nativitate, in quo ignis frigescit, lumen obscuratur, Infinitus definitur cet., tamen cum praecedentibus coniuncta idem ampullarum studium ostendunt.

Si nunc etiam Himerii Basilium cum Baccho, Iove, Apolline, Neptuno, Castore collatum (or. III) in memoriam revocaverimus, habebimus opinionem quandam, quomodo Gregorius virorum a se laudatorum virtutes per collationem amplificaverit. Non mirabimur tamen, si et hic profanam doctrinam divinis nobilitatam inveneri-

[1]) Or. XXV c. 10, p. 1212 B.
[2]) Or. XXXIII c. 4, p. 220 B.
[3]) Or. XXVI c. 10, p. 1240 D.
[4]) Or. XXXVIII c. 13, p. 325 C.

Digitized by Google

mus. Detestandi Olympi partes apud Theologum novi Olympicolae, caeli Christiani habitatores, suscipiunt. Gregorius enim scripturas sacras eo semper animo lectitavit, ut eorum narrationes pro admonitionibus et documentis haberet, quibus de iisdem rebus, si ita tempus tulerit, consultaremus, atque alia fugeremus, alia amplecteremur [1]). Hinc innumerabilium exemplorum usus ex utroque Testamento petitorum, hinc etiam collationum materies. Quas in laudationibus ab eo praecipue adhibitas esse, supra monuimus. Gregorius enim, quamquam in Gorgoniae sororis laudatione funebri haec protulit [2]): ἄλλος μὲν οὖν πατρίδα τῆς ἀπελθούσης ἐπαινέτω καὶ γένος, νόμους ἐγκωμίων αἰδούμενος, quasi ipse eas leges contemneret [3]), tamen et in hac oratione et in reliquis, quae ad idem genus pertinent (or. VII, XVIII, XXI, XXV, XLIII), diligentissimum se praestitit observatorem earum. Et cum laudativi generis praeceptis etiam collationis usus commendaretur, quo laudatorum virtutes maiore illustrarentur splendore, ipse id artificium tanto amplexus est studio, ut ea re omnes superaret antecessores.

In numero laudationum Gregorii tres sunt praecipue orationes, in quibus collationem large adhibitam invenimus: laudatio funebris patris (or. XVIII), laudatio Athanasii illius, episcopi Alexandrini (or. XXI), et epitaphius Basilii Magni (or. XLIII). Earum tempus ita a viris doctis definitum est, ut patrem mox post a. 374, Athanasium ca a. 379, Basilium ca a. 382 Gregorius laudavisse putaretur. Sed cum mediae orationis tempus non nisi coniectando vage constitutum sit, prima autem, quod ad collationem attinet, ab ultima superetur, ab hac nobis initium capere liceat, praesertim cum laudator ipse ingenii et artis suae culmen in ea conspiceret [4]). Quae

---

[2]) Or. II, c. 105, p. 504 C.

[3]) Or. VIII c. 3, p. 729 D.

[3]) Cf. or. XVI p. 936 C: Σοφία πρώτη σοφίας ὑπεροραῖν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεως, καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν. Ἐμοὶ δὲ γένοιτο πέντε λόγους ἐν ἐκκλησίᾳ λαλῆσαι μετὰ συνέσεως, ἢ μυρίους ἐν γλώσσῃ καὶ φωνῇ σάλπιγγος ἀσήμῳ. Nihilominus illae κίβδηλοι καὶ περιτταὶ ἀντιθέσεις in multis orationibus de rebus divinis habitis obveniunt legentibus. Quam aliter Basilius! Qui cum in Mamantis Martyris laudatione haec pronuntiavisset (Patr. gr. t. 31 p. 592): Οὐ γὰρ ἔχομεν αὐτὸν κατὰ τὸν νόμον τῶν ἔξωθεν ἐγκωμίων ἀποσημνύνειν. οὐκ ἔχομεν λέγειν πατέρας καὶ προγόνους περιφανεῖς. Αἰσχρὸν γὰρ ἀλλοτρίοις κόσμοις κοσμεῖσθαι τὸν τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ διαφανῆ. Συνηθείας γὰρ νόμοις τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς ἐγκωμίοις παραλαμβάνουσιν, revera ab omnibus orationis lenociniis et ampullis se abstinuit.

[4]) V. or. XLIII c. 82, p. 604 C.

Digitized by Google

ars cum rhetorum ampullis adhibendis praecipue constaret, Gregorius largum eorum fecit usum. En proponimus nonnullas, quibus lector contra collationum nauseam confortetur.

Basilius ita omnes virtutes in se conciliavit, ut in eo gloriae materiam quaesivisse natura videretur [1]). Cuius pater cum reliquos omnes virtute superaverit, a solo filio primas obtinere prohibebatur [2]). — Novit hunc colorem iam Seneca rhetor, apud quem filius, cum patre de praemio contendens, haec dicit: „Quis te felicior? Tu omnes vicisti, te filius“ [3]). — Id omnium virtutum specimen postquam per singulos laudationum locos celebravit [4]), primum cum sole Basilium comparat [5]), a Davide (ps. 18, 6) propter pulchritudinem, magnitudinem, cursus celeritatem, potentiam laudato: Basilio pulchritudo virtus fuit; magnitudo theologia; cursus perpetua mentis agitatio, per quotidianos ascensus ad Deum ferens; potentia doctrinae semen ac distributio [6]); tum hoc omnium laudum fastigium apponit:

Cum multi viri pietate clari et illustres et olim et tunc exstarent, legislatores, militum duces, prophetae, doctores, fortes usque ad sanguinis profusionem, cum illis Basilium conferendum esse, ut inde, qualis fuerit, cognoscatur [7]). Et tantam fiduciam habuit Gregorius se et vim et calliditatem et celeritatem ingenii possidere, ab Hermogene (Rh. gr. II p. 14 Sp.) in collationum auctore quaesitam, ut non dubitaret Basilium cum duodeviginti viris ex Vetere Testamento cognitis et cum quinque Novi Testamenti luminibus ita conferre, ut veteres quodammodo deprimerentur, suus extolleretur. Consideremus aliquot exempla [8]), ut oratoris acumen nimium admiremur: Adam Dei manu effectus et deliciis paradisi et prima lege di-

[1]) Ibid. c. 60, p. 373 C: ὁ δὲ οὕτω διὰ πάντων ἀφίκετο, ὡς εἶναι φιλοτιμίατῆς φύσεως

[2]) Ibid. c. 10, p. 505 C: παντὸς γὰρ κρατῶν ἀρετῇ παρὰ τοῦ παιδὸς κωλύεται. μόνου τὸ πρωτεῖον ἔχειν.

[3]) Contr. X 2 (31), 5. Similia legimus apud Libanium (epist. p. 184) et Procopium Gazaeum (Paneg. in Anast. Villoison, An. Gr. II, p. 29.

[4]) Colloquio etiam iudiciali interposito (c. 48—52), cuius affinitatem cum martyrologiis facile conspicies.

[5]) C. 68, p. 583 C.

[6]) En habes hominem soli parem ante Byzantinos βασιλέας ἡλίους (v. Krumbacher, B. L, p. 23), ante Franco-Gallorum *le roi-soleil*.

[7]) Or. XLIII c, 80, p. 589 fin.: Φέρε δή, πολλῶν ἐν τοῖς πάλαι καὶ νῦν (sic rhetor appellationem Παλαιᾶς et Καινῆς Διαθήκης in hoc genere evitat) γεγονότων ἀνδρῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ γνωρίμων, νομοθετῶν, στρατηγῶν, διδασκάλων, τῶν ἀνδρικῶν μέχρις αἵματος, παρ' ἐκείνοις τὰ ἡμέτερα θεωρήσαντες, κἀντεῦθεν τὸν ἄνδρα γνωρίσωμεν.

[8]) Ibid. p. 592—597 fin.

Digitized by Google

gnus habitus est; ille tamen [1]) praeceptum minime servavit: Basilius autem et praeceptum servavit nec ex scientiae ligno incommodi quidquam accepit, et flammeum gladium praetergressus, ad paradisum pervenit. — Enos primus spe adductus est, ut Dominum invocaret: hic autem non solum invocavit, sed, quod invocatione multo praestantius est, aliis quoque praedicavit. — Enoch translatus est, exiguae pietatis praemium hac translatione consecutus, vitaeque sequentis periculum effugit: huius autem vita omnis nihil aliud, quam translatio erat, quippe qui perfecte in vita perfecta probatus et exploratus fuerit. — Noe... Ohe! iam satis est! Cetera, quae etiam latius differuntur, breviter comprehendemus:

Ut Noe, Basilius impietatis eluvium effugit suamque civitatem arcam salutis effecit. Ut Abraham filium, ita hic se ipsum Deo obtulit. Isaaci in promissione nativitatis, et uxore, sc. Ecclesia, in matrimonium ducenda similis exstitit, Iacobi scala apud eum virtutum gradibus constitit, per quos ad Deum ascendebat. Spiritus nutrimento distribuendo alter Iosephus erat, in tentationibus fortiorem se praestitit quam Iob. Ut Moyses Aegyptios suos, i. e. haereticos excruciabat et populum in terram promissam adduxit; ut Aaron Sancta Sanctorum, Trinitatis mysteria, penetravit. Neque aliter ac Iosue fidelium dux erat et unicuique hereditatem attribuit. Samueli vitae condicione par erat, Davidem lenitate, Salomonem sapientia aequabat, cum utriusque vitia effugeret. Elisaei et Eliae partes egit, Macchabaeorum tolerantiam aemulatus, gloriam quoque rettulit. — Ceteri Hebraeorum viri illustres non nisi per transitionem commemorantur.

Iam si quaerimus, an Gregorius eam materiam, quam antiquo, immo Himeriano collationis vasi infudit, ipse praeparaverit, in memoriam nobis revocandum est inde ab Origene omnes fere Veteris Testamenti personas pro Messiae figuris (τύποι) habitas esse. Quarum figurarum ad Christi personam accommodatio non multum differt ab ea ratione, qua Gregorius illos viros cum Basilio comparat. Quae cum ita sint, acumen eius in similitudinibus et differentiis detegendis ad illarum figurarum normam aestimandum videtur. Novum Testamentum eiusmodi figuris caret. Quo factum est, ut Gregorii collationes in hac parte tenuiores fierent, immo ad imitationis rationem redigerentur. Itaque Ioanne Baptista commemorato

[1]) Addit hic Gregorius excusationem: εἰ μή τι λέγω βλάσφημον αἰδοῖ τοῦ προπάτορος.

Digitized by Google

explicat Gregorius, se viro, qui inter natos mulierum omnes superaverit, Basilium anteponere non audere, ne exaequare quidem; sed contentum esse demonstrando hunc illius imitatorem fuisse [1]). Eodem modo Petri, Pauli, reliquorum apostolorum Basilium imitatorem fuisse contendit. Collationum autem agmen in hanc summam redegit: Basilium bonorum alia quidem invenisse, alia aemulatum esse, alia superavisse. In quantum autem per omne virtutis genus grassatus esset, omnibus illorum temporum hominibus palmam eum praeripuisse [2]).

Omnis acuminis haec natura est, ut non nisi semel dictum placeat et animum percutiat; repetitum non solum nihil moveat audientem, sed etiam offendat. Quid igitur faciendum erat Gregorio, qui Basilio laudando iam omnes fere Veteris Testamenti collationes consumpsit atque exhausit? Athanasii profecto vita et res gestae diversae erant quam Basilii. Sed ea est rhetorum consuetudo, ut id, quod uniuscuiusque proprium sit atque insigne, nimia rhetoricae cura deterant et delent ita, ut pro viri laudati imagine exemplum quoddam generale idque perfectum atque absolutum proponant. Si ex regum laudibus reges tibi cognoscendi essent, distinguere eos non posses. Nam non nisi nominibus eorum imagines differunt.

Videamus, quomodo Gregorius damnum describat, quod omnes omnium generum homines Athanasio et Basilio mortuis acceperunt:

Or. XXI c. 10, p. 1093 A B.	Or. XLIII c. 81, p. 604 B C.
Αἱ παρθένοι (ἐπαινέτωσαν) τὸν νυμφαγωγόν· αἱ ὑπὸ ζυγὸν τὸν σωφρονιστήν· οἱ τῆς ἐρημίας τὸν πτηρωτήν· οἱ τῆς ἐπιμιξίας τὸν νομοθέτην· [3]) οἱ τῆς ἁπλότητος τὸν ὁδηγόν· οἱ τῆς θεωρίας τὸν θεολόγον· οἱ ἐν εὐθυμίαις τὸν χαλινόν· οἱ ἐν συμφοραῖς τὴν παράκλησιν· τὴν βακτηρίαν ἡ πολιά· τὴν παι-	... αἱ παρθένοι (διηγεῖσθε) τὸν νυμφαγωγόν· αἱ ὑπὸ ζυγὸν τὸν σωφρονιστήν· οἱ τῆς ἐρημίας τὸν πτηρωτήν· οἱ τῆς ἐπιμιξίας τὸν δικαστήν· οἱ τῆς ἁπλότητος τὸν ὁδηγόν· οἱ τῆς θεωρίας τὸν θεολόγον· οἱ ἐν εὐθυμίᾳ τὸν χαλινόν· οἱ ἐν συμφοραῖς τὴν παράκλησιν· τὴν βακτηρίαν ἡ πολιά· τὴν παι-

[1]) Or. XLIII c. 75, p. 597 A: Καὶ εἴ τῳ φαίνεται τολμηρὸς ὁ λόγος, ἐκεῖνο προεξεταζέτω τοῖς λεγομένοις, ὅτι μὴ προτιθεὶς, μηδὲ εἰς ἴσον μετάγων τὸν ἄνδρα τῷ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑπὲρ ἅπαντας, ταύτην ποιοῦμαι τὴν παρεξέτασιν, ἀλλὰ ζηλοτὴν ἀποφαίνων καί τι τοῦ χαρακτῆρος ἐκείνου ἐν ἑαυτῷ φέροντα.

[2]) Ibid. p. 597 C: Ἐκεῖνος γὰρ τὸ μὲν ἐξεῦρε τῶν καλῶν, τὸ δὲ ἐζήλωσε, τὸ δὲ ἐμίμησε. Τῷ δὲ διὰ πάντων ἐλθεῖν, τῶν νῦν πάντων ἐκράτησεν.

[3]) Explicatur haec appellatio eadem oratione c. 5, p. 1088 A: ὥσπερ ὃν ἐκεῖνος Ἀντωνίου τοῦ θείου βίον συνέγραφε, τοῦ μοναδικοῦ βίου νομοθεσίαν, ἐν πλάσματι διηγήσεως.

Digitized by Google

δαγωγίαν ἡ νεότης· ἡ πενία τὸν πο-
ριστήν· ἡ εὐπορία τὸν οἰκονόμον. Δο-
κοῦσί μοι καὶ χῆραι τὸν προστάτην
ἐπαινέσεσθαι· καὶ ὀρφανοὶ τὸν πατέρα·
καὶ πτωχοὶ τὸν φιλόπτωχον· καὶ τὸν
φιλόξενον οἱ ξένοι· καὶ ἀδελφοὶ τὸν φι-
λάδελφον· οἱ νοσοῦντες τὸν ἰατρόν, ἣν
βούλει νόσον καὶ ἰατρείαν· οἱ ὑγιαί-
νοντες τὸν φύλακα τῆς ὑγείας· οἱ
πάντες πᾶσι πάντα γενόμενον, ἵνα
κερδάνῃ τοὺς πάντας ἡ πλείονας.

δαγωγίαν ἡ νεότης· ἡ πενία τὸν πο-
ριστήν· ἡ εὐπορία τὸν οἰκονόμον. Δο-
κοῦσί μοι καὶ χῆραι τὸν προστάτην
ἐπαινέσεσθαι· καὶ ὀρφανοὶ τὸν πατέρα·
καὶ πτωχοὶ τὸν φιλόπτωχον· καὶ τὸν
φιλόξενον οἱ ξένοι· καὶ ἀδελφοὶ τὸν φι-
λάδελφον· οἱ νοσοῦντες τὸν ἰατρόν, ἣν
βούλει νόσον καὶ ἰατρείαν· οἱ ὑγιαί-
νοντες τὸν φύλακα τῆς ὑγείας· οἱ
πάντες τὸν πάντα πᾶσι γενόμενον,
ἵνα κερδάνῃ τοὺς πάντας ἢ πλείονας.

En locum communem vel, si mavis, litaniam. Nam si omnes eas προσκλήσεις vocativo adhibueris, habebis litaniam ad St. Athanasium vel St. Basilium vel quemlibet alium. Neque alio modo explicanda nobis videtur ea repetitio Gregorii, quam quod scivit audientium aures ad eiusmodi virtutum, immo appellationum enumerationem assuetas esse. Quo factum est, ut duos viros, quos et ipse et auditores iam in Sanctorum numero ponebant, eadem litania celebrare non dubitaret. — Qui haec diligenter persecutus est, attento exspectat animo, dum certior fiat, an et collationes eodem modo repetitae sint. Basilii laudum haec erat summa (p. 597 C): Ἐκεῖνος... τὸ μὲν ἐξεῦρε τῶν καλῶν, τὸ δὲ ἐζήλωσε, τὸ δὲ ἐνίκησε. Τῷ δὲ διὰ πάντων ἐλθεῖν, τῶν νῦν πάντων ἐκράτησεν [1]). Athanasii laudes sic comprehenduntur (p. 1085 B): Τούτων Ἀθανάσιος τοῖς μὲν ἡμιλλήθη, τῶν δὲ μικρὸν ἀπελείφθη, ἔστι δὲ οὓς καὶ ὑπερέσχεν, εἰ μὴ τολμηρὸν εἰπεῖν· καὶ... τῶν... τὰ πλείω, τῶν δὲ τὰ ἅπαντα μιμησάμενος, καὶ ἄλλο ἀπ' ἄλλου κάλλος λαβών,... ἐν ἀρετῆς εἶδος ἐκ πάντων ἀπηκριβώσατο, τοὺς μὲν ἐν λόγῳ δεινοὺς τῇ πράξει, τοὺς πρακτικοὺς δὲ τῷ λόγῳ νικήσας κ. τ. λ. [2]). Quae conclusio multo longior est quam in Basilii laudatione. At ea, quae praemittuntur, non nisi epitome illarum collationum videtur esse. Hoc enim solum animadvertit Gregorius Athanasii studia eadem fuisse ac quibus tam eorum temporum quam prisci homines multi occupati essent, scilicet legislatores, duces militum, sacerdotes, prophetae, apostoli [3]), ut Enoch, Noe, Abraham, Isaac, Iacob et pa-

[1]) Similia de Cypriani praedicantur eruditione (or. XXIV, c. 6, p. 1176 C): τῶν μὲν τῷ ποικίλῳ, τῶν δὲ τῷ ἄκρῳ, ἔστι δὲ ὧν ἀμφοτέροις, πᾶσι δὲ πάντων ἐκράτει.

[2]) Cf. eiusdem orationis c. 36, p. 1128 A: πάντα εἷς ἀληθῶς, ὅσα μεμερισμένως τοῖς ἑκατὸν θεοῖς Ἑλλήνων παῖδες ἐπιφημίζουσιν.

[3]) Or. XXI c. 3, p. 1085 A. cf. or. XLIII c. 70 p. 589 D.

Digitized by Google

triarchae, Moses et Aaron, Iosue, Iudices, Samuel, David, Salomon. Elias, Elisaeus, Ioannes Baptista. En idem agmen, quocum Basilius collatus est! Hic tamen collationes per singula non instituuntur, sed ea, quam protulimus, conclusione comprehenduntur. Quae cum ita sint, Athanasii laudem post Basilii epitaphium scriptam esse putamus.

Quod xenium cum ultro nobis in collationum via peragranda oblatum sit, rursus ad collationes ipsas nobis redeundum est. Quae ampullae Gregorii animum ita occupaverunt, immo subegerunt, ut sibi imperare non posset, quin eas adhiberet. Itaque cum Athanasii in Alexandriam ingressum narraret [1]), postquam populum, qui viro laudato obviam ierat, cum Nilo comparavit ab urbe ad Chaereum retroacto cursu fluente, hac usus est prece: Δότε μοι μικρὸν ἔτι ἐντρυφῆσαι τῷ διηγήματι. Ἐκεῖσε γὰρ εἶμι καὶ οὐδὲ ἀπαχθῆναι τὸν λόγον τῆς τελετῆς ἐκείνης ῥᾴδιον. Et sic orationis tyrannida supra animum suum confessus, etiam deprecatus: μή μοι τῆς ἀπονοίας μέμψεσθε! — instituit collationem ingressus Athanasii in Alexandriam cum Christi in Ierusalem adventu illo paschali: Pullus vehebat eum, non secus ac Christum, rami et indumenta variis picta coloribus utrique substernebantur; acclamationibus uterque excipiebatur, sed Christum non nisi puerorum voces praedicabant, Athanasium omnis lingua concors et adversaria hominum, qui sese mutuo superare contendebant. Haec cum legimus, etiam salva deprecatione, non possumus non cogitare: ὦ τῆς ἀπονοίας. Sic rhetoris conscientia Christianae iura dedit.

Quae collatio quamquam superari nequit [2]), tamen Gregorius etiam fortiorem invenit, nimirum Athanasium — cum ipso Athanasio conferendo. Nam postquam eam, quam supra protulimus, litaniam pronuntiavit, alium quendam eas exiguas virtutes laudibus prosequi iussit. Exiguas autem eas nominavit, si cum aliis eius virtutibus compararentur: Μικρὰ δὲ ὅταν εἴπω, αὐτὸν ἑαυτῷ συγκρίνων λέγω, καὶ τὰ ἐκείνου τοῖς ἐκείνου παρεξετάζων [3]). Athanasius non nisi ab Athanasio ipso superatur, ut Aiax ab Aiace! Ceterum ad hunc locum animadvertendum est, artis vocem συγκρίνειν non nisi hic semel a Gregorio usurpatam esse. Alioquin enim et is et eius imi-

[1]) Ibid. c. 29, p. 116 C.

[2]) Nam contra eam nihil valet opinio Athanasium omnes antiquorum deorum, quae iis adscriberentur, virtutes collegisse (ead. or. c. 26, p. 1128 A).

[3]) Ibid. c. 11, p. 1093 B.

Digitized by Google

tatores. Gregorium dico Nyssenum [1]), et Ioannem Chrysostomum, sed et Procopium Gazaeum et Choricium sophistam, semper Atticis vocibus ἐξετάζειν, ἀντεξετάζειν, παραβάλλειν, similibus usi sunt, Phrynichi praecepto observato.

Octo fere annis ante Basilium cum patrem Gregorium defunctum laudaret (or. XVIII), nondum magnopere collationis artificium in deliciis habuisse videtur. Itaque contentus erat dicendo antiquos homines propria quadam virtute excelluisse, ut Iobum patientia, Moysem et Davidem mansuetudine, Samuelem vaticiniis, Phineem zelo, Petrum et Paulum animi contentione in evangelio praedicando, filios Zebedei grandiloquentia. Gregorium non nisi cum Stephano comparari posse, cuius morum placiditatis et innocentiae particeps esset [2]). Nihilominus in eadem oratione [3]) matri suae defunctae prae Eva bonae uxoris palmam attribuit. Eva enim adiumenti causa Adamo data pro socia hostem se praebuit, pro coniuge adversariam: Nonna non modo adiutrix mariti, sed etiam dux et antesignana fuit. — Et hic quidem nulla excusatione facta suam generis humani matri praetulit. At cum eam cum Sarra compararet [4]) et aliqua ex parte illi superiorem declararet, haec adiecit: τοῦτο γὰρ ἐκείνῃ μόνον, ἵνα τι τολμήσω, καὶ ὑπὲρ Σάῤῥαν. In eadem collatione pater, ut saepius [5]), Abraami partes agit. Ceterum alio utitur artificio, neque ab hoc diverso, ut patrem et matrem omnibus omni virtute praestare ostendat. Nempe quaerit, quaenam mulier virginitatem in maiore admiratione habuerit, quaenam orphanis et viduis maiori praesidio fuerit etc., quam Nonna [6]); aut quinam vir patre in publicis negotiis studiosior, in rebus domesticis sapientior, cet. fuerit [7]).

Frater Caesarius, et quae post eum [8]) laudata est, soror Gorgonia nullis collationibus sunt ornati. At in Gorgoniae laudatione

---

[1]) Qui non nisi varietatis causa post ἐξετάζειν bis substantivo σύγκρισις usus est, quod v. infra.

[2]) Or. XVIII c. 24, p. 1013 B.

[3]) C. 8, p. 993 B.

[4]) Or. VIII c. 4, p. 793 B.

[5]) Or. XXXIII, c. 5 p. 221 A: Ἀβραμιαῖον πατέρα. Carm. de vita sua, vss. 53 sqq. (t. III p. 1033).

[6]) Or. XVIII c. 9, p. 996 B.

[7]) Ibid. c. 20, p. 1007 C.

[8]) Or. VIII c. 23, p. 816 D.

Digitized by Google

hoc quasi rudimentum collationis invenimus [1]): ταῦτα πάντα... τίς ἐστιν, ὅστις ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐκείνην ὑπερβεβηκέναι καυχήσαιτο; Ἀλλ' ἐκεῖνο μέγα μὲν εἰπεῖν, ἀληθὲς δέ, ὅτι τὸ μέν ἐζήλου τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἦν ζῆλος· καὶ τὸ μὲν εὗρε, τὸ δὲ ἐνίκησεν. Καὶ εἰ καθ' ἕν τι τούτων ἔσχε τὸ ἀμιλλώμενον, ἀλλὰ τῷ γε μία τὰ πάντα συλλαβεῖν πάντων ἐκράτησεν. Haec eadem de Basilio (p. 597 C) et Athanasio (p. 1085) Gregorium praedicavisse supra vidimus.

Nonnumquam non nisi una collationis pars ante oculos ponitur, altera vix tangitur. Sic cum Basilii fratrem, Gregorium Nyssenum, celebraret, Moysis et Aaronis laudibus prolatis [2]) haec adiecit: Μή τι γνωριμώτερον τῆς εἰκόνος; Οὐ σαφῶς ὑμῖν τὸν ὁμώνυμον ἐμοὶ καὶ ὁμόψυχον ὁ ζωγράφος λόγος ἀνετυπώσατο; — Aliquando simili modo veteres celebrantur, quorum alumni et suboles viri laudati dicuntur [3]). Est etiam, quod ipsae differentiae proferantur, veluti cum Maximus, philosophus Cynicus, hoc modo audientibus ostenditur [4]): (Δεῦρο στῆθι) κύων, οὐ τὴν ἀναισχυντίαν, ἀλλὰ τὴν παῤῥησίαν· οὐδὲ τὸ γαστρίμαργον, ἀλλὰ τὸ ἐφήμερον· οὐδὲ τὴν ὑλακήν, ἀλλὰ τὴν φυλακὴν τοῦ καλοῦ, καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἄγρυπνον, καὶ τὸ σαίνειν μὲν ὅσον κατ' ἀρετὴν οἰκεῖον, ὑλακτεῖν δὲ ὅσον ἀλλότριον. — Ne actionum quidem collationes desunt apud Gregorium. Nam Macchabaei, qui extorti pro patriis mortem oppetiverunt, ita ab eo celebrantur, ut eorum sacrificium Iephtae votum, Danielis certamina, iuvenum in Assyria captivorum luctationes superare dicatur [5]). Laudes autem Macchabaeorum sic comprehenduntur: Καὶ μέντοι καὶ τῶν παίδων πρὸς τὸν τύραννον ἀποκρίσεις τοσοῦτον ἔχουσαι τὸ σοφὸν ὁμοῦ καὶ γενναῖον, ὥστε μικρὰ μὲν εἶναι πρὸς τὴν ἐκείνων καρτερίαν ἅπαντα τὰ τῶν ἄλλων καλὰ εἰς ἓν συναχθέντα (ibid. c. 5 in.). En eadem λήκυθος!

Cum autem non solum in laudationibus, sed etiam in vituperationibus eius artificii usus a rhetoribus commendaretur, Gregorius Iulianum non solum post Herodem persecutorem, post Iudam proditorem appellavit [6]), sed etiam cum Constantio praecessore ita eum

---

[1]) Ibid. c. 13, p. 804 D sq.

[2]) Or. XI c. 2, p. 833 A B.

[3]) Or. XXXIV c. 3, p. 244 BC de Iosepho et Athanasio, quibuscum Aegyptii episcopi comparantur.

[4]) Or. XXV, c. 2, p. 1200 B.

[5]) Or. XV c. 11, p. 932 A. B. cf. ibid. c. 4 collationem sacrificii matris Macchabaeorum et Abraami.

[6]) Or. IV c. 68, p. 589 B.

Digitized by Google

contulit [1]), ut utriusque imperatoris obsequias e contrario describeret [2]). — Sed ne in alio quidem orationum genere collationis usum neglexit. Itaque cum a. 362 causas enarraret, quibus presbyter creatus, ut in Pontum fugeret, commotus esset, et sacerdotum munera, virtutes, officia, difficultates, pericula describeret, orationem ita instituit, ut quid inter pastorem ovium et pastorem hominum [3]), tum inter medicum corporis et medicum animae [4]) interesset, exponeret. — Ita inde a primitiis oratoris per totam vitam collationem in deliciis habuit et verum id esse ostendit, quod ab ipso fortasse comperit. Hieronymus: Gregorium Polemonis in dicendo charactera secutum esse.

Eum, quem ut ὁμώνυμον et ὁμόψυχον celebravit (or. XI), Basilii fratrem [5]), Gregorii Nazianzeni in dicendo charactera secutum esse, facile domonstrabimus, si collationis usum etiam apud eum laudationum auctorem consideraverimus. Cuius orationum tempus per se cum nondum definitum sit, etiam ad chronologiam nonnulla inde adiciemus.

Reprehendit acriter Gregorius (epist. XI) homonymum et amicum, quod abiectis sacris litteris ad rhetoricam profitendam non sine piorum offensione se contulerit eique opprobravit: ῥήτωρ ἀκούειν μᾶλλον ἢ Χριστιανὸς ἐθέλησας [6]); Quae admonitio non in irritum cecidisse videtur, sed ita, ut Nyssenus utramque appellationem coniungere mallet et rhetorem Christianum, immo Nazianzenicum se ostenderet. Nam cum die quodam Basilii Magni memoriali, ἐτησίᾳ ἑορτῇ [7]) fratrem defunctum laudibus prosequeretur [8]), nihil aliud fecit, quam ut laudum Basilii perorationem (c. 70—76), qua collationes illae continentur, fusius etiam diceret. Itaque primum contendit Basilium non nisi in temporis ratione magnis viris, qui ante eum vixerunt, cedere [9]). Quae ratio si neglegatur et fides cum fide, cum oratione

---

[1]) Or. V c. 16, p. 684 B: ἴδωμεν κἀνταῦθα τοῖν βασιλέοιν ἀμφοῖν τὸ διάφορον.

[2]) Ibid. c. 16—18.

[3]) Or. II c. 9, p. 418 B—c. 16 p. 425 B.

[4]) Ibid. c. 17 p. 425 C—c. 37, p. 444 C; cf. c. 44 sq. 46 sq.

[5]) Ad eundum scriptae sunt epistolae 11, 72, 73, 74. 81. 182. 197.

[6]) Quibus conferenda est vox ab Hieronymo (epist. 22. 30) audita: „Ciceronianus es, non Christianus". Eadem ac Nazianzenus Nysseno obicit Hieronymo Rufinus (Apol. 2, 6).

[7]) Cf. Usener, Religionsgesch. U. I. p. 248. adn.

[8]) Oratio funebr. in Bas. M. Patr. gr. t. 46. p. 788—817.

[9]) P. 789 C.

Digitized by Google

oratio comparetur [1]), eum parem illis evadere. Quod ut demonstret, primum commemorat etiam Moysem posteriorem esse Abraamo, Samuelem Moyse, hoc Eliam, illo Ioannem Baptistam, Ioanne Paulum: quos successores ab eis, qui praecesserunt, minime superatos esse. Ergo ne Basilium quidem Paulo, antecessore suo, inferiorem exstare [2]). Tum tempora describit [3]), quibus illi a Deo missi sunt, denique Basilii condicionem enarrat [4]). Et ea generali orationis parte absoluta ad singularem descendit Basilii et Pauli collationem [5]), quam per syllogismos instituit hac usus ratiocinandi via: Paulum praecipue amore in Deum excelluisse, quem ex tota anima ex totaque mente diligeret. Basilium, nisi eodem amore flagravisset, aliarum rerum curam habiturum fuisse. Constare tamen divitias, honores, alia ab eo contempta esse. Ergo et ab eo Deum ex tota anima dilectum esse [6]). Ex pari autem amore etiam cetera similia profluere [7]). — Ut in Basilii rerum humanarum contemptu describendo, ita in reliquis eius collationis partibus Nyssenus Nazianzeni vestigia premit. Iam conferas haec Nazianzeni (or. 43 p. 597 C): καὶ οὐχ ὅσον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μεχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μείζονα δὲ κύκλον τῷ εὐαγγελίῳ περιλαμβάνει cum his Nysseni (p. 801 A): ἐκεῖνος ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἐπὶ τὸ Ἰλλυρικὸν ἐν κύκλῳ περιελθὼν πᾶσι τοῖς διὰ μέσου τὸν εὐαγγελικὸν ἐκήρυξε λόγον· καὶ ὁ τούτου λόγος καὶ τὸ κήρυγμα πᾶσαν μικροῦ δεῖν τὴν οἰκουμένην διέλαβεν κ. τ. λ. Similiter cum Basilium cum Ioanne conferret, et excusationem [8]) et collationis singula e Nazianzeno repetivit. Duplicavit tamen argumentum, cum Ioannem apud Herodem, Basilium apud Valentem verba facere iussit et hac occasione data etiam Iudaeo-

---

[1]) ἀλλ' ἐξεταζέσθω πρὸς τὴν πίστιν ἡ πίστις καὶ πρὸς τὸν λόγον ὁ λόγος· εὑρήσεις γὰρ ὅ γε δικαίως ἐκ παραλλήλων ἀντεξετάζων τὰ θαύματα, μίαν... χάριν κ. τ. λ.

[2]) Ibid. [3]) P. 792 B—796 B.

[4]) P. 796 B—897 C.

[5]) P. 797 C: Σκόπησον γάρ, εἰ δοκεῖ, πρὸς ἕνα τινὰ τῶν προλαβόντων ἁγίων τὸν τούτου βίον ἀντεξετάζων.

[6]) 800 A: ἓν μέτρον εἶναι τῆς ἀγάπης ἐν ἀμφοτέροις εἰπεῖν τις τολμήσας, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τῆς ἀληθείας.

[7]) P. 800 C.

[8]) P. 801 B ἢ καὶ τὸν Ἰωάννην ἀντιπαραδεῖξαι τῷ διδασκάλῳ δοκεῖ; Ἀλλὰ τὸ μὲν προτερεύειν ἐκεῖνον τῷ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν καὶ περισσότερον ἔχειν τοῦ προφήτου τῆς θείας φωνῆς μαρτυρούσης μανίας ἂν εἴη καὶ ἀσεβείας; ἅμα ἄλλον ἀντιπαραξαγαγεῖν τῷ τοιούτῳ βίῳ διὰ συγκρίσεως. cf. Nazianz. or. XLIII c. 75, p. 597 A.

Digitized by Google

rum tetrarcham cum Romano imperatore comparavit [1]). Haud aliter Elia [2]). Samuele [3]), Moyse [4]) Basilius maior evasit. — Qua in re demonstranda quam nimio usus sit orator acumine, vel ex hoc cognosces exemplo (p. 808 D): Moysem mulier Aegyptia adoptatum domestica disciplina instituendum curavit, a maternis uberibus tamen non recedentem: Basilius, cum educaretur ab externa sapientia, semper uberibus ecclesiae adhaerebat. — Ex ungue leonem! — Septem eiusmodi collationibus expositis conspexit fortasse Nyssenus apud audientes fastidium quoddam. Hanc enim pronuntiavit sententiam (p. 809 B): Παραδραμεῖν δὲ προσήκει τὰ πολλὰ τῆς ἱστορίας, ὡς ἂν μὴ πολὺν ὄχλον ἐπάγοι τῇ ἀκοῇ κ. τ. λ. Nihilominus omnia fere Moysis miracula cum rebus a Basilio gestis, quae per allegoriam explicantur, in eis, quae sequuntur, contulit, nec non utriusque viri mortes inter se comparavit. Et sic unico laudationis loco communi postquam totam orationem explevit, in fine tandem recordatus est aliorum. Itaque quaesivit (p. 816 B): Τίς οὖν Βασιλείου ἡ εὐγένεια; καὶ τίς πατρίς; Sed cum vas iam plenum esset, haec redundaverunt.

Qui eam Nysseni orationem eo, quo nos fecimus, modo cum Nazianzeni comparaverit epitaphio Basilii, non dubitabit, quin Basilii frater epitaphium illud ante oculos haberet, cum orationem suam componeret. Hoc modo ad eius tempus definiendum nancti sumus terminum, post quem composita est.

Non minus ignorant viri docti, quo tempore Gregorius Nyssenus Ephraem Syri laudes conscripserit [5]). Quae cum secundum omnia generis laudativi praecepta compositae sint, collationum series, ut apud Nazianzenum, sub orationis finem collocatur. Nihilominus inde ab initio postquam caritate Ephraem super omnes patres, qui virtutibus clari fuerunt, fuisse contendit, collationem instituendam aliis permisit (p. 828 D): τὸ ἐκ τούτων ἄλλοις συμπεραίνειν παραχωρήσομεν, ἵνα μὴ δόξωμεν παραβάλλειν πατράσιν πατέρας. Οὐ γὰρ συγκρίσεως χάριν τὸ ῥηθὲν παρειλήφαμεν κ. τ. λ. Quid? Anne his verbis sua sponte

---

[1]) P. 804 A: Ἀντεξετάσωμεν δὲ πρὸς ἄλληλα τῶν ἀνδρῶν τούτων τὰ ἀξιώματα; et paullo inferius: Ἀντιθέτω τοίνυν ὁ δίκαιος τῶν πραγμάτων ἐξεταστὴς τήν τε δυναστείαν τῇ δυναστείᾳ κ. τ. λ.

[2]) P. 804 B: Ἆρα τολμήσαιμεν καὶ ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν Ἠλίαν ἀναβῆναι τῷ λόγῳ καὶ δεῖξαι τὸν καθ' ἡμᾶς διδάσκαλον πρὸς τὴν ἐκείνου χάριν τῷ βίῳ τῷ καθ' ἑαυτὸν ὁμοιούμενον.

[3]) P. 808 B: Ἆρα χρὴ καὶ τὸν Σαμουὴλ καταπολμῆσαι τῷ λόγῳ.

[4]) P. 808 D. sqq.

[5]) P. 826—849.

Digitized by Google

collationibus renuntiavit? Minime. Nam cum perorationem per haec introduxisset (p. 841 C): οὐκ ἔστιν οὖν εἶδος εὑρεῖν ἀρετῶν παρά τισι πάλαι φιλοπονηθὲν τὸ μὴ καὶ ἐν τοιούτῳ κατορθωθέν, totum illud Nazianzeni agmen in discrimen vocavit[1]): Abel, Enoch, Noe, Abraam, Isaac, Iacob, Joseph, Moses, Iosue, Samuel, Elias, Ioannes Baptista, Paulus eodem fere modo, ac apud Nazianzenum, cum Ephraem conferuntur, nisi quod discipulus acumine magistrum superat. En unum pro multis exemplis: Ephraem ut Moses aquam e petra eduxit, cum corda lapidea ad lacrymas fundendas commovit (p. 844 D); coturnices fidelibus exhibuit, cum ostendebat, quonam pacto per Dei recordationem in caelum sese tollerent et quae ibi sunt pulchra contemplarentur (895 A). Magis artificio Nazianzeni abuti Nyssenus non potuit. Nihilominus collationes eas supervacaneas esse declaravit, cum dixit (p. 845 C): καὶ τί δεῖ τοῖς κατὰ μέρος τοῦτον παραβάλλειν, ἔτι τῶν τούτου κατορθωμάτων πᾶσαν πληρούντων τὴν οἰκουμένην. Ephraemi virtutes ita rebus gestis probatas esse, ut orationis recommendatione non indigerent.

Nysseni collationes cum Nazianzenicis comparanti facile hoc discrimen se offert: Nazianzenus semper fere primum veterum cuiusdam res gestas enarrat, tum similia quaedam viri laudati profert; Nyssenus, cum Ephraem laudaret, collationem ita contraxit, ut prima parte plane omissa patriarchae res gestas viro laudato attribueret easque per allegoriam explicaret; conexum autem Ephraemi cum illis ita restitueret, ut diceret ex. gr. τὸν δεῖνα ζηλώσας, vel τοῦ δεῖνα μιμητής, παρόμοιος, sim. In quibus progressum quendam, vel saltem velut quandam educationem artificii Nazianzenici constare negare non potes. Qui hac observatione non contentus, testimonia desiderat, legat, quae de Ioanne (p. 845 B) a Nysseno narrantur, ut credat, etiam Ephraem laudes post Nazianzeni orationem funebrem in Basilium Magnum compositas esse.

Meletium, Antiochiae episcopum, Nyssenus cum in concilio generali, a Theodosio a. 381 Constantinopolim convocato, celebraret[2]), epitaphium illud cognitum habere non potuit. Quo factum est, ut ab eis, quas brevitatis causa Basilianas appellamus, collationibus sese abstineret et non nisi eis uteretur, quas Nazianzenus in patris epitaphio (or. XVIII, p. 1013 B), anno 374 composito, adhibuerat.

---

[1]) P. 841 D—845 C

[2]) Ibid. p. 852—864.

Digitized by Google

Itaque dicit (p. 857 BC) Meletium mansuetudine atque clementia excelluisse, qualis in Davide fuerit; qualis in Salomone intellegentia atque prudentia; qualis in Moyse bonitate; nec minus Samuelis perfectione, Iosephi continentia pudicitiaque, Danielis sapientia. Eliae zelo fidei, Ioannis integritate corporis, Pauli pietate. Eam seriem concludit sententia: εἶδεν (sc. ἐκκλησία) τοσούτων ἀγαθῶν συνδρομὴν περὶ μίαν ψυχήν, quae similis est verbis Nazianzeni de sorore Gorgonia (mox post a. 374) adhibitis (or. VIII p. 805 A): τῷ γε μία τὰ πάντα συλλαβεῖν πάντων ἐκράτησεν.

Gregorium Nyssenum, cui Wilamowitzius [1]) inferiorem locum atque honorem recte attribuit, quam Nazianzeno, inter huius imitatores inveniri, vix est, cur miremur. Eo magis stupemus etiam magnum illum Ioannem [2]), cui ab ore aureo posteritas cognomen dedit, Nazianzeni rhetoris vestigia secutum esse. Hoc quidem iam dudum constabat [3]) Chrysostomum sex libros de sacerdotio ex Nazianzeni apologetica (or. II) ita velut ex archetypo expressisse, ut nihil aliud praestitisse videretur, quam dilatasse atque amplificavisse, quae a Theologo acutius, brevius nervosiusque dicta fuerant. Non observaverunt tamen viri docti etiam Pauli apostoli laudes, quem in eadem oratione (p. 461 C—468 B), ut optimi pastoris exemplar, Gregorius praedicavit, a Chrysostomo in septem homiliis de eodem sancto habitis [4]) dilatatas esse. Quarum primam [5]) cum legimus, videmus, unumquemque qui ad collationum artificem perfectum appropinquasset, eodem artificio infectum esse. Nam tota oratio non nisi ex collationibus constat et iis locis communibus, qui cum eis cohaerent.

Orator contendit (p. 473 in.) nullam sermonis copiam Pauli virtutibus praedicandis sufficere: Ὅταν γὰρ ἅπαντα τὰ ἐν ἀνθρώποις καλὰ συλλαβοῦσα ἔχῃ ψυχὴ μία, καὶ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς, οὐ μόνον τὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἀγγέλων, πῶς περιεσόμεθα τοῦ μεγέθους τῶν ἐγκωμίων; Locum non nisi angelorum commemoratione a Nazianzeni (or. XLIII p. 597 C. XXI p. 1085 B. VIII p. 805 A) et Nysseni

[1]) Griech. Litt. p. 209: Aber er gehört doch in die zweite Reihe, wie er selbst gefühlt hat. Dahin drängte ihn das glänzendere Rednertalent des Nazianzeners...

[2]) V. ibid p. 211 sq.

[3]) V. monitum in or. II apud Migne'um p. 406 med.

[4]) Patr. gr. t. 50, p. 473—512.

[5]) Ibid. p. 473—478

Digitized by Google

(in Mel. p. 858 C) τόποις differre nemo est, quin videat. Sed ipsum Theologum superat Chrysostomus, cum adicit orationis copiam Pauli virtute superari, quam cladem victoria multo gloriosiorem esse. Sequitur (ibid. post med.) sententia ex Nazianzeno (or. XLIII p. 589 D sq. XXI p. 1085 A) expressa: Εἴτε γὰρ προφῆται ἐπεδείξαντό τι γενναῖον, εἴτε πατριάρχαι, εἴτε δίκαιοι, εἴτε ἀπόστολοι, εἴτε μάρτυρες. πάντα ταῦτα ὁμοῦ συλλαβὼν ἔχει μετὰ τοσαύτης ὑπερβολῆς, μεθ' ὅσης οὐδεὶς ἐκείνων, ὅπερ ἕκαστος εἶχε καλόν, ἐκέκτητο. Quod ut confirmetur, instituit Chrysostomus (p. 473 sqq) Pauli collationem cum Abel, Noe, Abraamo, Isaaco, Iacobo, Iosepho, Iobo. — Ex acuminibus tollimus unum: Noe cum liberis ex deluvio in arca servatus est; Paulus epistolas componendo pro tabulis totum genus humanum servavit (p. 474 m.). Illius arca tempore periit, huius mansit: non enim bitumine aut pice, sed sancto Spiritu eius tabulae sunt perunctae (p. 475 in.). — Cum Iobo Paulus late per singula (p. 476 sq.) comparatur ita, ut primum miseriae, tum virtutes utriusque conferantur. Brevior est Pauli collatio cum Moyse, Iosue, Samuele, Davide, Elia, Ioanne. Clauditur agmen angelis in discrimen vocatis (p. 479): Λείπεται πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν ἐξετάσαι [1]) λόγον. Summa in Deum oboedientia et Pauli spiritualis quaedam et ignifera natura, qua orbem terrarum percurrendo purgavit, tertium efficiunt comparationis. Quam non nisi ad Nazianzeni collationes superandas introductam esse, facile concedetur.

Collationum seriem, ut ea est, quam supra vidimus, frustra in aliis Chrysostomi orationibus quaeres. Invenies enim tantummodo singulas comparationes late enarratas, ut Pauli cum exercitus duce (in Paul. hom. VII p. 512) vel tormentorum martyrum cum bello (ib. p. 707 sq.). Reliquae Chrysostomi collationes non a Theologi pendent artificio, sed ex philosophorum cynicorum diatribis [2]) ortae sunt. Sunt autem hae:

In libris, quos adversus oppugnatores vitae monasticae composuit, comparavit [3]) monachum cum rege vel imperatore illoque fortunatiorem et potentiorem esse probavit. Id ipsum autem in opu-

---

[1]) Praeter verbum ἐξετάζειν, quod ter etiam in alia Chrysostomi συγκρίσει occurrit (t. 47, p. 387 sqq. c., 4 in, cf. ibid. p. 392 med.), invenimus παρισοῦσθαι (in Paul. I p 476) et παραβάλλειν (Σύγκρ. init.), numquam συγκρίνειν.

[2]) V. Weber, de Dione Prusensi Cynicorum imitatore, Leips Stud. X.

[3]) Patr. Gr. t. 47, l. II c. 6, p. 340.

Digitized by Google

sculo peculiari [1]) commonstravit, nempe eum, qui philosophiae (sic enim passim monasticam vitam appellat) det operam, rege ditiorem et potentiorem esse, in bello fortiorem, hominibus demerendis ac beneficio ornandis aptiorem, in obitu beatiorem.

Sed haec, ut diximus, cum generis laudativi artificio non cohaerent. Collationis laudativae cultores iidemque Nazianzeni imitatores in illa rhetorum Christianorum schola nobis quaerendi sunt, quae saeculo IV exeunte Gazae floruit [2]). Praeter alia eius scholae opera novimus Procopii panegyricum in imperatorem Anastasium, a Villoisono olim (a. 1781) e codice Marciano erutum [3]). Quam orationem cum legimus, statim Nazianzeni lectura imbutum esse eius auctorem cognoscimus. Imperator quidem adhuc vivens cum viris sanctis vix conferendus erat. Nam praecipua eius virtus eo constitisse videtur, quod tributorum onere provincias liberavit. Quam ob rem Procopius collatione instituta Aristidi [4]) illi Iusti cognomine et Pisistrato [5]) eum praetulit et prae Lacedaemoniorum rege Pausania [6]) palmam ei attribuit. — Sed cum haec etiam ad Libanii, Iuliani imperatoris laudatoris, exemplum formata esse potuerunt, panegyrici peroratio Nazianzeni prae se fert charactera. Dicit enim Procopius [7]) se claros veteris aevi homines magna admiratione amplexum esse, sed omnes omnium virtutes in Anastasio colligatas et superatas conspexisse: σὺ δὲ τὰς ἁπάντων συλλαβὼν ἀρετὰς καὶ τὸ ἑκάστῳ λεῖπον τῇ τοῦ ἑτέρου προσθήκῃ κοσμήσας, δι' ἑνὸς σαυτοῦ τὰς τῶν πολαβόντων εἰκόνας δεικνύει. Haec eadem Gregorius de Gorgonia praedicavit (or. VIII p. 805 A): ἀλλὰ τῷ γε μίᾳ τὰ πάντα συλλαβεῖν πάντων ἐκράτησεν — et Chrysostomus de Paulo (p. 473): πάντα ταῦτα ὁμοῦ συλλαβὼν ἔχει μετὰ τοσούτης ὑπερβολῆς, μεθ' ὅσης οὐδεὶς ἐκείνων, ὅπερ ἕκαστος εἶχε καλόν, ἐκέκτητο — Enuntiationem suam veram esse probat Procopius, cum Anastasium cum Cyro [8]), Agesilao [9]), Alexandro [10]) comparat. Cyrus quidem non nisi fraudibus usus sceptrum adeptus est, rex autem factus non nisi

---

[1]) Ibid. p. 378—392: Σύγκρισις βασιλικῆς δυναστείας καὶ ὑπεροχῆς πρὸς μοναχὸν συζῶντα τῇ ἀληθεστάτῃ καὶ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ.

[2]) V. Wilamowitz, Gr. L. p. 215.

[3]) Anecd. Gr. II, p. 28—45, repetitum postea in Script. Hist. Byz. Corp. Bonn. I. 490, Patr. Gr. t. 57, p. 2793—2826.

[4]) C. 14, p. 2813 Migne.

[5]) Ibid. p. 2816 in.

[6]) C. 22, p. 2820. [7]) C. 24, p. 2821 C.

[8]) c. 25. [9]) c. 26. [10]) c. 27.

Digitized by Google

Persas suos tributis liberavit: Anastasius recta via ad solium progressus omnes imperii populos felices reddidit. — Alexandri autem rebus praeclare gestis enarratis hoc vere Byzantino modo suum laudat (p. 2824 C): „Expertus video, quae verbis tradita mirabar. Siquidem talis erat (sc. Alexander), qualem te usu compertum habemus, credo eum omnibus excelluisse et Iovis fuisse filium". — In earum collationum fine repetitur id, quod iam initio dictum est: Καὶ οὕτως ἡμῖν προῆλθες πάντας ἀποκρύπτων τῷ θαύματι. Sensit ipse Procopius eandem rem bis verbis asserendam esse, cum factis probari nequiret. Nam cum Nazianzeni formulam laudativam percepisset, materies ad eam explendam ei defuit.

Procopii discipulum, Choricium, praeceptoris dicendi genus semper expressisse illiusque orationes in succum ac sanguinem convertisse observavit iam Villoisonus [1]). Quo factum est, ut et collatione ad laudationes exornandas uteretur. Qua in re tamen tantam ostendit diligentiam in orationum charactere antiquo servando, ut etiam, cum episcopos mortuos laudaret, ad Veteris vel Novi Testamenti sanctos ascendere non ausus, Graecorum vel barbarorum in discrimen vocaret viros clarissimos. Hoc quidem non offendimur, quod fratrem mortuum Carneade, Aristocrito, Chrysippo, Themistocle eloquentiorem fuisse contendit [2]) quodque mortem eius cum Bruti et Lamachi fine [3]) comparavit. Similiter aequo ferimus animo Sumni cuiusdam ducis collationes cum Aristide Lysymachi [4]) Lysandroque et Pausania [5]). Sed quid Procopio, doctissimo Scripturae sacrae commentatori, cum Alcibiade [6]) et Pericle [7]), Harpago et Astyage [8]), Cyro et Demosthene?[9]) Virtutum exempla homini Christiano ab eis petenda non erant. Quod ne Choricius quidem affirmare ausus viros a se laudatos aliqua virtute illis superiores fuisse ostendendo contentus erat. Sed collationes eius cum legimus, sentimus Nazianzeni spiritum iam inde avolavisse, immo artificium illud quasi iam mortuum esse. Procopii exemplo obstringebatur quidem Choricius, ut laudationem collatione concluderet. Itaque cum Marcianum, Gazae episcopum, laudibus prosequeretur, eam necessitatem ipse nuntia-

---

[1]) l. l. p. 40 adn. (apud Migneum, p. 2814, adn. 47).
[2]) Choricii Gazaei declamatt. ed. Io. Fr. Boissonade (Paris 1846), p. 186.
[3]) Ibid. p. 190. [4]) Ibid. p. 32. [5]) Ibid. p. 35.
[6]) Ibid. p. 8. [7]) Ibid. p. 9. [8]) Ibid. p. 19.
[9]) Ibid. p. 22 sq.

Digitized by Google

vit [1]): ὑπόλοιπόν ἐστί μοι πρὸς τοὺς πάλαι τεμένη δημιουργήσαντας τὸν ἱερέα παραβαλεῖν. Cui praecepto ut satisfaceret, commemoravit Alyattem Lydium et Croesum multa deorum templa erexisse, quibus offensi numinis iram expiarent: Marcianum idem non irae Dei timore, sed caritate erga Eum ductum fecisse: οὕτω καὶ Κροῖσον ἡμῖν ὑπεραίρεις, ὅσον τὸν Κροίσου πατέρα.

Iam cognovimus, quomodo collationis artificium laudativum a Gregorio Nazianzeno ex Himerii et Polemonis copiis susceptum et ad hominis Christiani normam accommodatum, apud Nyssenum et Chrysostomum spectatissime floreret, in schola Gazaea ad antiqua reductum exempla degeneraret et ex ornamento impedimentum onusque fieret. Quod autem illis ultimis antiquorum praeceptorum cultoribus nimium grave supraque vires erat, id et Byzantina ingenia ferre recusaverunt. Non audemus tamen affirmare post saeculum V collationis usum nullum fuisse. Nam quamquam rhetorum consuetudo eum abolevit, tamen rerum quarundam natura ipsa ad collationem invitabat. Quo fit, ut quae a Quintiliano inter primas apud rhetorem commendata est exercitationes collatio etiam in nostris colatur scholis. Nonne gymnasiorum nostrorum alumni inter alia προγυμνάσματα etiam eam morum descriptionem instituunt, quae per collationem efficitur? Nonne ab eis quoque reges, duces, scriptores inter se comparantur, ut olim a Plutarcho? Nonne etiam poëtarum figmenta et personae eodem fere modo ab eis conferuntur, ut Philoctetis fabula Aeschylea, Sophoclea, Euripidea a Dione Prusensi?

Ut autem probetur, ne ecclesiasticis quidem recentiorum temporum oratoribus Nazianzeni artificium alienum esse, proferam narrationem quandam popularem, quam cum Sancti Ioannis persona, quo olim professore Alma Mater Cracoviensis gloriatur, coniunctam audivisse memini: Sanctus cum aliquando per silvam vetustissimam iter faceret, in latronum manus incidit. Qui vestibus sacerdotis diligentissime excussis postquam se praedae spe deceptos viderunt, ne eum sine ullo lucro dimitterent, ut ad ipsos orationem de rebus divinis haberet, libertatis praemium ab eo petiverunt. Itaque Kantius in arboris truncum ascendit et haec fere locutus est: Quidnam vobis praedicem, boni latrones, nisi ut vitam vestram cum Domini Nostri, Iesu Christi, vita conferam? Natus est igitur mundi Salvator

[1]) Ibid. p. 125.

Digitized by Google

in stabulo infansque in praesepi foeno tectus quiescebat; ne vos quidem in superbis palatiis in lucem editi estis neque in pluma infantes dormivistis. Ille diebus quadraginta in deserto nihil manducavit; vestrarum quoque dierum, quibus inviti inediam tulistis, non minor est numerus. Ille in deserto a diabolo tentatus est, quem tamen repudiavit; ne vos quidem frequentissimis mali spiritus tentationibus liberi estis, quibus semper succumbitis. Ille non habuit, ubi caput deponeret; vos quoque feris securas speluncas invidetis. Illum pharisaeorum turba persequebatur et lapidibus imminebat; vestra vita non nisi una persecutio est. Ille discipuli proditione in Iudaeorum manus traditus in carcerem iniectus est: vos eadem sors qualibet assequetur die. Ille in crucem affixus est; ne vos quidem aliud mortis genus expectat. Ille ad inferos descendit, ubi vos quoque sine dubio pervenietis. Sed ille inferno superato gloriae plenus in caelum ascendit; vos semel ad inferos delati manebitis ibi in saecula saeculorum, amen.

Maioris etiam momenti, quam ea collationis species, cuius nunc fata enarravimus, in Graecarum et Latinarum litterarum cursu aliud syncrisis genus erat, nempe id. cuius primum exemplum Prodici Sophistae praebet narratio de Hercule inter Virtutem et Voluptatem vitae ducem eligente [1]). Ut illa praecipue rhetorum oratorumque facta est instrumentum, ita hanc a philosophis in deliciis habitam esse docuit Otto Henze [2]). Nam quod erat antiquorum studium omnia, quae animum agitant, corpore, immo persona exornare et quasi in scenam mittere, ita etiam internos illos conflictus, quibus nostra afficitur conscientia, fabularum figmentis involutos, quasi rem alienam, ante oculos ponebant. Itaque Academicorum Crantor [3]) Opulentiam, Voluptatem, Sanitatem, Virtutem ante iuvenem quendam loquentes fecit et bona sua praedicantes. Stoicorum Cleanthes [4]) Rationem (Λογισμός) et Iram (Θυμός) versibus iambicis altercantes induxit. Chrysippus [5]) Prodiceum Virtutis et Voluptatis certamem repetivit. Non alia est Luciani [6]) ratio de vitae officio eligendo deli-

[1]) Xenoph. Memor. II 1, 21—34

[2]) Synkrisis, vide plenum titulum initio indicatum. Cf. K. Joël, der echte und der Xenophontische Sokrates, vol. II, ad Memorab. l. l.

[3]) Sext. Empir. 556, 26 sqq. Bekk.

[4]) Galen. de plac. Hippocr. et Plat. 476.

[5]) Cic. de fin. II 14. 44.

[6]) Somnium seu Vita L. Cf. Joëli l. l.

Digitized by Google

berantis. Nam et apud eum artes personatae, scilicet Statuaria (Ἐμψυγλυφική) et Eruditio (Παιδεία) commoda sua praedicant. Ea re tamen eius figmentum ab antecedentibus differt, quod tota fabula quasi somnium narrata est.

Interna conscientiae, quam nos quidem novimus, bella, nova, quae ex Oriente affulsit, luce, incitata et quasi accensa esse satis constat. Nec minus notum est eiusmodi conscientiae conflictus et luctationes quarto demum post Chr. n. saeculo in St. Augustini Confessionibus [1]) eo modo vere humano expressa esse, qui dignus est audiente, apud quem errores suos Augustinus confitetur, Deo. — Eodem fere tempore in ruris Nazianzeni solitudine quietem quaerebat Gregorius, gravissimis fatigatus angustiis et aerumnis, senio confectus, morbo laborans, carnem continuis domans ieiuniis ac vigiliis, nec tamen (nam ipsi fides habenda est) [2]) a carnis tentationibus liber. Quae ibi cogitationes caput eius fessum vexarent quive affectus animum aegrotantem obsiderent, haec omnia nobis proposuit multis carminibus de se ipso compositis [3]). Hoc quidem negari non potest longissimum [4]) poema „De vita sua" cum Augustini confessionibus nullo modo comparari posse. At „Querela de suis calamitatibus [5])," „De animae calamitatibus carmen lugubre [6])", „Carmen lugubre pro sua anima [7])", aliae elegiae et versiculi, quibus eaedem res tractantur, ut ex imo corde hominis dolentis sese eripuerunt, ita affectuum sinceritate et cogitationum veritate Augustini confessiones adaequant.

Sed Confessionum auctor Christianus factus plane novum induit hominem. Gregorius ne hic quidem se antiquorum esse discipulum dissimulavit. Itaque cum animae suae calamitates enarraret [8]) eiusque certamina cum carne commissa [9]) describeret, non oblitus est Hesiodearum viarum, quae ad Malitiam et ad Virtutem fe-

---

[1]) V. Norden, die lat. Litt im Übergang vom Altert. z. Mittelalt. p. 329 sq.

[2]) V. Testimonia apud Migne'um, Vita G. p. 234.

[3]) Apud Migneum t. III, p. 969—1452.

[4]) Ibid. carm. XI comprehendens 1494 trim. iamb.

[5]) Ibid. carm. XIX.

[6]) Ibid. carm. XLV.

[7]) Ibid. carm. LI.

[8]) carm. XLV.

[9]) Ibid. vs. 65 sq.: Τούνεκα καὶ πολέμοιο φέρω κλόνον αἰὲν ἀπαυστον | Σαρκος καὶ ψυχῆς ἀντικαθεζομένων.

Digitized by Google

runt [1]); Virtutis autem et Voluptatis commoda et delicias eodem fere modo descripsit [2]) ac Prodicus et qui illum imitati sunt. Neque his contentus sub carminis finem antiquam induxit syncrisin [3]), aliquatenus sane mutatam. Et sicuti Lucianus [4]) olim eis, quae adhuc narraverat, puerilibus nugis declaratis, hoc modo maiora pollicitus est: τὰ κατὰ ταῦτα δὲ οὐκέτι εὐκατάφρονητα, ὦ ἄνδρες, ἀκούσεσθε, ἀλλὰ καὶ πάνυ φιλοκόων ἀκροατῶν δεομένα, et his demum prolatis somnium exposuit; ita Gregorius ad nova quaedam legentium animos advertit [5]):

ἔπειτα δὲ θεῖον ἔρωτα
Φάσμασιν ἐννυχίοις σώφρονος ἦκε βίου.
Εἰ δ' ἄγε, νῦν ἀίοιτε, θεόφρονες, οἱ δὲ βέβηλοι
Ψυχὰς ὑμετέρους οὔασι θέσθε θύρας.

Herculis Prodicei aetas, qua in bivium ivit, hoc modo describitur: Φησὶ γὰρ Ἡρακλέα, ἐπεὶ ἐκ παίδων εἰς ἥβην ὥρμᾶτο, ἐν ᾗ οἱ νέοι ἤδη αὐτοκράτορες γιγνόμενοι δηλοῦσιν, εἴτε τὴν δι' ἀρετῆς ὁδὸν τρέψονται ἐπὶ τὸν βίον εἴτε τὴν διὰ κακίας. Non alia erat Gregorii aetas de vitae studio eligendo somniantis (vs. 205 sqq): Παῖς μὲν ἔην ἁπαλός, πάϊς οὐ μάλα, ἡνίκα δὲ φρὴν | Ἐσθλῶν ἠδὲ κακῶν εἰκόνος ἐγγράφεται, | Οὔπω μὲν στερεοῖσι νοήμασιν εἶδος ἔχουσα, | Ἤθεσι δ'ἀλλοτρίοις πρῶτα χαρασσομένη. — Tum dormienti astitit tale somnium, quod eum ad virginitatis traxit amorem [6]): Virgines duas videre sibi videbatur propius stantes candidisque vestibus collucentes, ambas formosas eiusdemque aetatis, quibus ornamento erat inornata forma: Ἀμφοτέραις δὲ κόσμος ἀκοσμίη. ut Prodicea Virtus: κεκοσμημένη τὸ μὲν σῶμα καθαρότητι κ. τ. λ. Nam ut breviter longam virginum discriptionem (vs. 231—250) comprehendamus, dicendum est ambas Prodiceae Virtutis (Mem. II 1, 22) ornatum prae se ferre.

Et quaerenti, quaenam essent et unde venissent, altera se Castitatem (Ἁγνείαν), altera Temperantiam (Σωφροσύνην) esse declaravit ambasque de caelo venire, ubi Christo proxime astarent. Cumque ipsum hortatae essent, ut mentibus mentem et facem facibus iun-

[1]) Opera 287 sqq. cf. Gregorii c. 45, vs. 81: Εὑρεῖην δ'ὁδὸν εἶσιν, vs. 88: καὶ στεινὴν εἶσιν ὁδὸν βιότου.

[2]) Ibid. vs. 77—82; 83—88 cf. Xenoph. Mem. II 1, 24 sqq; II 1. 29 sqq.

[3]) Ibid. vs. 229—276.

[4]) Somnium, c. 5

[5]) Vs. 201 sq.

[6]) Enarratur id quidem etiam a Rufino in Prologo in libros Gregorii Nazianzeni (apud Migneum II vol. oratt. Greg. p. 735), ubi Sapientia et Castitas virginum sunt nomina.

Digitized by Google

geret, quo eum miro fulgore splendentem in suam ferrent sedem, protinus in caelum evolarunt. Quo viso nocturno incensus Gregorius castitatis amorem amplexus est.

Ea, quae in somnio enarrando adnotavimus, non multis egent supplementis. Nemo enim non videt, Gregorium, cuius cogitationes circa carnis et animae, id est Voluptatis et Virtutis conflictus versabantur, Herculis Prodicei nec non Luciani somniantis commeminisse. Quibus exemplis ita usus est, ut ex collatione eam efficeret fabulam, quae quamquam similem habet scenam similesque personas, tamen nulla collatio est. Nam duae personae, quibus eadem fere subest idea, inter se certare de praemio quodam non bene possunt. Quo fit, ut eam Virtutis quasi duplicationem sensu carere agnoscamus necesse sit eamque imitatione inconsiderata ductam esse concedamus.

Arte personas quasi vivas fingendi Gregorium caruisse alia quoque eius monstrat collatio [1]), quae secundum omnia eius generis praecepta composita est: Duae Vitae personatae, nempe Vita mundana (Βίος κοσμικός) et spiritualis (ὁ τοῦ πνεύματος) hospitem quendam controversiae suae arbitrum constituunt [2]), qui decernat, utra melior sit et sapientibus eligenda (1—4). Ambae commoda sua ita praedicant, ut encomiastica illa ratione originem (6—11), parentes (12—40), nobilitatem (41—45) commemorent. Quae Vitae mundanae attributa spiritualis vituperando affligit eisque suam originem caelestem, patrem Deum, veram nobilitatem, imitationem Dei opponit. Tum illa divitias suas earumque commoda commemorat (vs. 46 sqq.) et in hac materie carmen nsque ad finem versatur ita, ut revera non duarum vitarum comparationem, sed Opulentiae et Paupertatis collationem ante oculos habeamus: Opulentia inimicos sterni, improbos invidia uri, amicos conciliari (46—48), mensae delicias parari (91), unguentorum, canticorum usum suppeditari (99 sqq.); paupertatem contra omni carere vitae securitate (56 sq.), omni contra ma-

[1]) Apud Migneum vol. III, inter Poem. moral. carm. VIII, Σύγκρισις βίων, p. 649—667 (255 trim. iamb.).

[2]) Simili modo Theodorus Prodromus (v. Krumbacher, B. L² p. 752) Amicitiam cum hospite colloquentem fecit et collationem suam cum Inimicitia instituentem. Nazianzeni autem Σύγκρισιν βίων nec non „Obiurgationem adversus partem animae ratione expertem“ (De se ipso carm. XLVII) ante oculos habuisse videtur Gregorius Palamas, cum Mentem et Corpus ante iudices litigantes induxit (Migne, Patr. gr. t. 150 p. 1347 sqq.).

Digitized by Google

lam fortunam (84 sq.), etiam contra morbos (103 sq.) auxilio. — Singularum opulentiae laudum Vita Spiritualis censuram agit, cum ea, quae inde profluunt, incommoda profert; nec non in paupertatis opprobria ita inquirit, ut aliquod bonum eis inesse ostendat.

Sed hanc rationem quasi iudicialem mox (a vs. 114) neglegit Gregorius et Vitam spiritualem solam loqui facit paupertatis laudes proferentem: Pauperem melius instructum esse a Deo ad vitae labores exanclandos, quam divitem. Itaque ab eo operam, frigus, solem, famem, sitim bene perferri simplici cibo contento (115—121), cum dives deliciis ex terrae marisque comportatis angulis et a coquis artificiose praeparatis, non nisi morbos contrahat (123—129). Quibus afflictos divites veros esse felices miseros (δυστυχεῖς εὐδαίμονες, v. 133), qui in domus luxu et apparatu, quasi in sepulcro vivant (134—149). Etiam in morte pauperem beatiorem esse divite, qui omnia haeredibus saepe invisis relinquere cogatur (150—154).— Vitia autem, ut iram, insaniam, audaciam utrique communia esse posse, sed divitem magis pronum esse ad insolentiam et contumelias (155—162).

Sic divitiis contemptis denuo paupertatis commoda ante oculos iudicis ponit, breviter (συντόμως 163) eas per singula cum divitiarum molestiis conferendo: Non fortunam hominis, sed mores spectandos esse (174). Qua in re pauperem timore Dei facilius in recta via retineri (175—180). Nam etiam somniis eum ad virtutem duci (190—196), in vitae miseriis autem Dei auxilium ac solatium invenire (198—218). — Hic Vita saecularis animadvertit singulorum divitum casus ad totum ordinem contemnendum non sufficere (219). Quod ita esse concedit Vita spiritualis, sed divitum lapsum graviorem esse quam pauperum contendit, horum victoriam gloriosiorem (220—226). Ceterum non exceptiones conferendas esse, sed eos, qui maiorem ordinis partem efficiant (227—243). Quod ut iudex faciat et calculum det, exposcitur a Vita spirituali (244).

Quibus auditis hospes Vitam spiritualem alteri praeferre non dubitat, sed simul victam consolatur atque admonet, ut secundis partibus contenta victricem ut sororem amplectatur et in pace cum ea vivat: Nam si ferre primas nequeat aliquis, nulla re eum prohiberi, quominus secundas teneat. Hoc probro carere et sic vitam omni periculo liberam esse (245—255).

Ipsius carminis titulo, qui est: Σύγκρισις βίων deceptus Hen-

Digitized by Google

zeus [1]), cum re vera vitarum collationem eo contineri putavisset, in uno illud posuit ordine cum Luciani Vitarum philosophicarum auctione (βίων πρᾶσις) et cum Maximi Tyrii Vitae activae et contemplativae collatione (or. XXI, XXII). Qui tamen totum opusculum perlegerit, is facile concedet Gregorium et hic, ut saepe, a consilio propositoque aberravisse et pro vitarum comparatione Opulentiae et Paupertatis collationem instituisse. Id non materiae penuria ductus fecit, cum facile vitae mundanae monachorum vitam opponere potuisset, ut in carmine XLIV (inter poem. de se ipso, p. 1349 sqq.), sed incuria quadam correptus. At cum semel in eam materiam deflexisset, uberrimae copiae antiquorum praesto ei erant, qui inde ab Aristophanis Pluto Opulentiam cum Paupertate conferebant. Iam revoces in memoriam illos pulcherrimos versus (Plut. 469 sqq. 506 sqq.), quibus Paupertas, quae sane a mendicorum egestate toto distat caelo, ut omnium artium magistra et vitae humanae institutrix sese praedicat, ut videas, quam uberes inde rivulos laudator paupertatis deducere potuerit. Frustra tamen illa vestigia apud Gregorium quaeres, frustra gaudebis Crantoris quaedam vel Bionis argumenta [2]) ab eo servata esse. Nam primo obtutu conspicies eius locos communes vere communes esse nec ex antiquis petitos litteris. Sola sententia de mensae luxuria, ad quam instruendam ex terrae marisque angulis comportantur subsidia (vs. 125) [3]), antiquorum redolet ingenium. In ceteris repetit Gregorius ea, quae melius atque vividius in oratione de pauperum amore habito (or. XIV) olim protulerat, ubi (c. 16 sq.) etiam divitum luxuriae pauperum inopiam per singula opposuit.

Sed cum argumenta ipsa, quae ab antiquis suppeditabantur, neglexisset Gregorius, in forma collationis adornanda nihil ab eis recessit. Apud illos quidem personarum allegoricarum certamen ab ipso auctore semper diiudicatur, cuius cogitationes atque affectus varios inter se dimicantes repraesentant. Gregoriana Vitarum altercatio nulla necessitate, ut ita dicamus, interna ducta est: Nam iudex ille vere hospes est et a re tota alienus. Sed eiusmodi certami-

[1]) Synkrisis, p. 29.

[2]) ibid. p. 21 fin. 22

[3]) cf. Carm. (de se ipso) XXXII, v. 24 Γαίῃ και πελάγεσσι καὶ ἠέρι γαστέρα φέρβων; or. XIV c. 17, p. 880 A: πλήθειν μὲν κρεῶν τὴν τράπεζαν, πάντων χορηγούντων ἡμῖν τῶν στοιχείων πλουσίως, ἀέρος, γῆς, ὕδατος, or. XXXVIII. c. 5, p. 316 C: Μὴ γῆ καὶ θάλασσα τὴν τιμίαν ἡμῖν κόπρον δωροφορείτωσαν· οὕτω γὰρ ἐγὼ τιμᾶν οἶδα τρυφήν.

Digitized by Google

nis, quod nulla data occasione cooritur, non deerant ei antiqua exempla, nempe inter fabulas Aesopeas: Certamen ibi ipso initio indicatur, ut Ἤριζον ἐλάτη καὶ βάτος πρὸς ἀλλήλας (fab. 64 Halm); Ἤριζε τερφὴ γέρανος εὐφυεῖ ταῶ (f. 65); Ῥοιὰ καὶ μηλέα περὶ εὐκαρπίας ἤριζον[1]) (f. 385). In hoc quidem arboris punicei cum malo certamine rubetum (βάτος) sua sponte arbitri partes apprehendit. — Quibus fortasse ductus exemplis Gregorius Vitarum litem coortam esse simpliciter confirmavit eamque ante iudicem alienum produxit. Neque tamen praeterea id obliviscendum est συγκρίσεως ab initio in iudicio fuisse usum, scilicet in mutua accusatione.

Litigantium uterque cum sibi principatum deberi probare studeret, nihil mirum est, si attributa sua atque merita laudavit. Quod (vs. 6—45) per omnes laudationum locos communes institutum esse, supra monuimus. Idem ii auctores fecerunt, qui controversias de praemiis componebant. Magis miramur ipsa collationis praecepta a Gregorio in carmine prolata atque examinata esse. Nam cum causa ad divitum et pauperum aestimationem venisset et Vita mundana contra Spiritualis obiurgia haec obiecisset: Τί οὖν ἐὰν πέσωσι τῶν ἄκρων τινές (219); Vita Spiritualis peccandi labendique condicionem utrique ordini eandem esse contendit postulavitque, ut in ambobus ordinibus aestimandis mores bonorum pariter ac malorum ex adverso perpenderentur. Si enim mundanae vitae vir praestantissimus cum pessimo Spiritualium conferretur, fore, ut iudicium iniquum esset: Σκοπεῖν δ' ἐφ' αὑτῷ καὶ δοκιμάζειν τὸν τρόπον | Καλῶν δ' ὁμοίως καὶ κακῶν κατ' ἀντίον... Μή μοι τὸν ἄκρον τῶν ὄνων ἵππῳ κακῷ | Ἀντεξετάζειν, μηδὲ κοσμικοῦ βίου | Ἄριστον ἄνδρα τῷ κακίστῳ τῶν ἐμῶν (vs. 229 sq.; 234 sqq.). — Theonis eam esse doctrinam de ordinum collatione instituenda, quam iam supra breviter tetigimus, videmus. Is enim (II p. 114 Sp.) eo modo plures cum pluribus comparandos esse docuit, ut utriusque ordinis quasi cacumina secum conferrentur: ὅταν τῶν συγκρινομένων λαβόντες τὰ ἀκρότατα πρὸς ἄλληλα παραβάλλωμεν. Sed ipse animadvertit iniustum id esse iudicium, si quis exempli causa eo modo viros mulieribus superiores ostendere studeret, ut Themistoclem cum Artemisia compararet. — Huc-

[1]) cf. fab. 124 (Ἐλαία καὶ συκῆ); 197 (Κοιλία καὶ πόδες); 414 (Χειμὼν καὶ ἔαρ); 415, 416 (Χελιδὼν καὶ Κορώνη), de quibus postea verba nobis facienda erunt. Neque id obliviscendum est Prodiceam Virtutis et Voluptatis collationem inter fabulas Aesopeas (nr. 158) legi.

Digitized by Google

usque Gregorium cum Theone consentire patet. In eis, quae sequuntur, dicendum ei erat cum antiquo rhetore ad iustum iudicium ferendum non culmina utraque ex parte conferenda esse, sed eum ordinem praeferendum, in quo plures praestantiores invenirentur. Id tamen bonum Theonis praeceptum neglexit Theologus et contra ea, quae ipse adhuc dixerat, hanc protulit sententiam: Εἰ δ' ἄκρον ἄκρῳ καὶ κακὸν θείης κακῷ | Ἐναντίους, μάθοις ἂν ὁπόσον κρατῶ (238 sq). Quae contraria sunt etiam eis, quae mox animadvertit, ver non effici una hirundine nec senectutem uno pilo albo. — Ergo nec praestantiam ordinis divitum pauperumve uno divite vel paupere optimo. Igitur non ἄκρον ἄκρῳ conferendum esse.

Sic dissertatio nostra eodem pervenit, unde profecta est, nempe ad rhetorum praecepta de collatione adhibenda in controversia de praemiis et in laudatione instituenda. Quarum cognitionem ad totum genus litterarum recte aestimandum atque illustrandum maximae esse utilitatis nemo negabit.

Collationem laudativam in deliciis a Gregorio habitam esse nullus commentatorum, quorum sane magnus est numerus, nullus scholiastarum animadvertit. At figurae cuidam elocutionis, quae ab eo saepe adhibetur, συγκρίσεως data est appellatio. Legimus enim apud Anonymum de figuris [1]): Σύγκρισις γίνεται, ὅταν ταῖς αὐταῖς λέξεσ χρώμεθα παραβάλλοντες πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἢ πρᾶγμα πρὸς πρᾶγμα ὁποῖον τό· Λὼτ ὁ Σοδομίτης καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον. Cuius exempli indole explicata addidit (ib. p. 187, 5): τούτῳ τῷ σχήματι ἔοικε καὶ ἡ ἀντίθεσις καὶ ἡ ἀντι<μετα>βολή [2]), οἷον, εἰ μὲν θεὸς οὐ κτίσμα, εἰ δὲ κτίσμα οὐ θεός. Quam Anonymi doctrinam incuriose excerpsisse videtur Zonaeus (ib. p. 169, 29), qui non nisi initio et fine respecto haec scripsit: Σύγκρισίς ἐστιν, ὅταν πλεονάκις ταῖς αὐταῖς χρώμενοι λέξεσι ἕτερα σημαίνωμεν, οἷον· εἰ μὲν θεὸς κ. τ. λ. At Anonymo non syncrisis, sed antithesis hoc erat exemplum. Id Zonaei exemplum iam dudum vir quidam doctus (apud Walzium, Rh. gr. VIII p. 688) rettulit dubitanter ad haec Gregorii Nazianzeni (or. XXIX c. 4, p. 77 C) verba: Πῶς θεὸς εἰ κτίσμα; οὐ γὰρ θεὸς τὸ κτιζόμενον. Nos et alterum Anonymi exemplum ad Theologum relegamus, qui scripsit (or. XIV

---

[1]) Rhet. gr. III p. 186, 26 Spengel.

[2]) Sic enim pro illo: ἀνταβολὴ scribendum esse, docet vel Rutilius Lupus (I 6), qui id ἀντιμεταβολῆς profert exemplum: „... si aut qui sapiunt imperare, aut qui imperant sapere discant".

Digitized by Google

c. 2, p. 860 C): Καλὸν ἡ φιλοξενία· καὶ μάρτυς ἐν μὲν δικαίοις Λὼτ ὁ Σοδομίτης καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον· ἐν δὲ ἁμαρτωλοῖς Ῥαὰβ ἡ πόρνη καὶ οὐ πόρνη τὴν προαίρεσιν. Eo loco occupatos esse animos Byzantinorum docent scholia codicis Parisini graeci, nr. 510 designati (qui scriptus est ante a. 886), ubi inter alia eiusdem figurae exempla legimus etiam hoc: τίς νόμος, ὃς μὴ νόμος; νόμος δειλοῖς ὑποκείμενος. Eiusmodi scholia Anonymo illi praesto fuisse videntur, qui, cum parum accurate audivisset Gregorium in orationibus syncrisi quadam usum esse, huic figurae nomen illud attribuit.

Sed non solum illi figurarum scriptores Byzantini Gregorii Nazianzeni collationum memoriam servaverunt. Nam in codice Parisino graeco nr. 929 designato, qui s. XV in charta scriptus est, inter Basilii Magni, Ephraemi, Athanasii, Joannis Chrysostomi sententias et homilias, inter versus religiosos, inter varia apocrypha, ut sunt Gesta Pilati, Narratio Josephi Arimathaeensis, Jesu Christi epistola Romae in templo Sancti Petri inventa, denique iuxta excerpta e Physiologo et Gerontico invenimus (fol. 120 v—125 r) opusculum prosa oratione compositum. cui rubro hic titulus praefixus est: Γρηγορίου τοῦ θεολόγου δικαιόλογος τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσου (sic) εἰς ἔλεξην καὶ μάχην.

Concedamus interim titulum ipsum auctori Byzantino deberi posse eumque restituamus. Illud δι καὶ δλογος est δικαιολόγος prave distinctum. Quod substantivum Du Cangius affert ex Glossis graecolatinis, in quibus per causidicum redditur. Sed in opusculo ipso de causidico nulla verba fiunt. At totum forma causae iudicialis de praemio exornatum est, quod et verbis indicatur: ταῦτα λεγούσης τῆς θαλάσσης καὶ δικαζομένης πρὸς τὴν γῆν [1]). Itaque δικαιολόγον notione δικαιολογίας adhibitum esse necesse est. Nam δικαιολογίαν iam inde a Demade, Polybio, Plutarcho ad causae defensionem, quae fit allegando iura sua, designandam usurpatam esse, docent vel exempla in Stephani Thesauro collata. Nec desunt alia exempla, quibus probare possumus substantiva cum -λογια composita apud Byzantinos exitu in -λογος praedita esse, ita tamen, ut eandem retinerent notionem. Bonae quidem Graecitatis temporibus substantivis illis sermones ipsi de aliqua re habiti designabantur. his (in -λογος) homines eos proferentes. Sic ἀρεταλογία sermo fuit de virtute, αἰσχρολογία turpiloquium, θεολογία narratio de rebus

[1]) in Appendice huius dissertationis, v. 26.

Digitized by Google

divinis, μυθολογία narratio fabularum, φυσιολογία narratio de natura. Juxta ea substantiva exstiterunt alia in -λόγος desinentia, ut ἀρετηλόγος, αἰσχρολόγος, θεολόγος. μυθολόγος, φυσιολόγος, per quae homines designabantur illas narrationes et doctrinas referentes. Solus Ἀλκινόου ἀπόλογος narrationem designabat longam et verbosam. tum (ut Gell. 2, 19) etiam fabulam Aesopiam. Sed non desunt exempla, in quibus ἀπόλογος homo est, calculator (Inscr. Thas. Boeckh C. I, 2, p. 183 nr. 2161, 14 sq.). Mature tamen pro ἀπολογία quoque. ut par est, ἀπόλογος ponitur (Boeckh l. l. p. 368 nr. 2448, VIII, 36). Apud auctores Byzantinos saepe ea notio occurrit, ut apud Tzetzem (Cram. An. Ox. IV p. 106, 8): Δημοσθένης... προεῖπε τὸν ἀπόλογον ἐν προοιμίοις τοῦτον (cf. idem ibid. p. 42, 20. 43, 15 saep.). — Optime igitur Krumbacherus (B. L.[2], p. 877 adn. 3) animadvertit etiam Byzantini illius Physiologi titulo a principio hominem designatum esse, qui in natura investiganda versaretur quique de natura verba faceret. Sed idem vir doctissimus concedit Physiologi inscriptione non nisi librum de natura compositum comprehendi. Itaque a physiologia physiologum nihil diferre nobis addendum videtur. Quae significationis mutatio cum semel facta esset, mox alii libri ad illius exemplum inscripti sunt: Πουλολόγος i. q. Πουλολογία, narratio, historia de avibus, vel liber avium; Πωρικολόγος [2]), historia de fructibus; Ὀψαρολόγος [3]) historia de piscibus vel liber piscium.— In eodem ordine Δικαιολόγος ponendus est. Nam narrationem controversiae iudicialis i. e. δικαιολογίαν eo designari titulo supra monuimus. Opusculo autem cognito non dubitabimus concedere δικαιολόγον synonymum esse Graecae vocis: σύγκρισις. Nam Σύγκρισιν τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης eo contineri mox videbimus. — Cuius controversiae ratio reddita est verbis: εἰς ἔλεξην (i. e. ἔλεγξιν) καὶ μάχην. Pugnae, certaminis, contentionis appellationem cum collatione personarum de praemio litigantium congruere vix est cur negemus. Idem de refutatione opprobriorum, quae ἐλέγξεως voce designantur, dicendum est.

Sic opusculi titulo exposito id, quod eo continetur, breviter enarrare liceat: Itaque Mare rumpit patientiam, quod Terra Deum detineat eumque ut sibi reddat illam exposcit. — En controversiae

[1]) v. Krumbacher, B. L.[2] p. 879.

[2]) ibid. p. 884 adn. 2.

[3]) ibid. adn. 4. Cf. Das mittelgriechische Fischbuch, Sitzungsber. der bayr. Akad. philos.-philol. Klasse, 1903, p. 347.

Digitized by Google

causam et rationem! Nam de Christo agi post mortem in Josephi Arimathaeensis sepulcro depositum docemur his: ἕως πότε... (v. 1) τὸν θεόν μου... κατέχεις;.. ἕως πότε κρύπτεις τὸν Κύριον (v. 5)...; Δός μοι αὐτόν (19). — Ius suum ut probet, se Terra, in quam multa confert convicia maledictaque, longe superius esse contendit, idque commodis suis firmat enumerandis, quibus semper illius incommoda opponit. Postulatione autem repetita, cuius finis is est, ut Christus aquas et pisces bonis prosequatur ominibus, comminatur Terrae. nisi illa Christum redderet. se ira exaestuatum extra litora egressurum Terramque aquis cooperturum esse[1]), ut primo illo eluvio fecisset[2]).

Quibus minis Terra minime trepidata interrogat Mare, cui pari modo reddit maledicta, nonne erubescat Terrae maledicendo, quae eo longe praestantior sit. Sequitur longa eius praestantiae probatio, quam nova convicia in Mare iactata excipiunt.

Nemo non videt certamen laudatione et vituperatione Maris et Terrae adhuc constare, quae collationis modo per controversiam proferantur. Itaque antequam ad certaminis perveniamus finem, liceat in earum indolem inquirere: Mare appellat Terram exsecrandam (ἐξηραμένη)[3]), cadaverum sepultricem (νεκροτάφος), silvestrem (ἀλσώδης), palustrem (βαλτώδης), hominum et pecudum vitiis inquinatam (καταρερυπωμένη), suffodiendo dirutam (κατασκαπτομένη), solo adaequatam (ἀπογερσουμένη), incendio vastatam (ἐμπυρισμένη); tum vermes gignentem (σκωληκοτρόφος), herbas ferentem (βοτανοφυής), fruticibus horridam (ἀκανθοβόλος), solibus perustam (ἡλιόκαυστος), petrosam (πετρώδης), tumultus pugnarumque et bellorum auctricem, quae propter terrae fructus, regiones, vineta cooriantur; contaminatam (μιαινομένη) meretricibus, luxuria, adulterio, periurio; ira denique Dei in pontum submersam (ποντιζομένη)[4]).

Quae convicia Terra ita reddit, ut ex eodem trivio epithetis arreptis dicat Mare esse inmisericors (ἀνελεήμων sc. θάλασσα), crudele (ἄσπλαγχνος), mortiferum (θανατηφόρος), submergens necansque eos, qui

---

[1]) cf. Jerem. 46 (Hebr.), 8: Ἀναβήσομαι καὶ κατακαλύψω τὴν γῆν καὶ ἀπολῶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ.

[2]) cf. Gen. 6, 7 ἀπολείψω τὸν ἄνθρωπον... ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους.

[3]) propter Genesis (3, 17) verba: ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου.

[4]) Pertinet id epitheton ad illam inundationem terrae, ex qua Noe servatus est. cf. Job. 26, 8; 38. 10; psalm. 103. 3.

Digitized by Google

in illud inciderint; aquae amarae plenum (πικρονάματος). animalium non procreantium domicilium, sibilans, reptilium sedem [1]); tum violentum (ἀγριαινομένη), nihil possidens praeter ventos, stridores, spumas, monstra, reptilia, vitulos marinos. amphibia quaedam (σκορδύλους), dracones, pisces letiferos. Unicum, quod praebeat bonum, margaritam splendore carere.

Contra ea, quae de Terra protulit, maledicta haec de se Mare praedicat: Se ante Terram a Deo conditum esse, dum illa tenebris involuta nondum procreata nullique cernenda esset [2]). In aquarum sinu res esse super omnem essentiam existentes (τὰ ὑπερούσια) et Dei domicilium [3]). Eius rei Michaeam prophetam ferre testimonium, loquentem de Deo aquis sedem suam tegente [4]). Inde a Deo aquas evocari, quibus terram inundet [5]). — Maiorem dignitatem laudemque Terra sibi arripit, quae dicit sibi fontem immortalem [6]) inesse terramque promissam; ex se effectum esse primum hominem, omnesque, qui postea vixerunt, prophetas, apostolos, patriarchas, hierarchas, martyres. Suos esse montes, antra, solitudines sanctorum virorum plenas. In Terra Christum a Deipara in lucem editum esse. Ibi decalogi tabulas a Deo scriptas, arcam foederis, virgam Aaron, candelabrum aureum, Templum Salomonis, Cherubim et Seraphim divinitus, nec arte humana constructa (ἀχειροποίητα) inveniri. Ex Terrae cavernis elici aurum (τὸ χρυσίον), argentum (τὸ ἄργυρον), aes (ὁ χαλκός), ferrum (τὸ σίδηρον) plumbum, (ὁ μόλιβδος), chalyba (τὸ ἄκιθον), iaspin (τὸ ἴασπιν), berillum (τὸ βηρίλλιν), lapidem lucernarium (ὁ λυχνίτης), carbonem (ὁ ἄνθραξ), lapidem pretiosum [7]); nec non merchum quendam (ὁ μέργος), murrham (τὸ μύρον), ardium (τὸ ἄρδι), petroleum (τὸ πετρέλαιον), magnetem (ὁ μαγνήτης), thus (τὸ λίβανον).

---

[1]) De reptilibus et draconibus maris v. psalm. 103, 25 sq.

[2]) ἐπανόσον καὶ ἀόρατος ὑπῆρχες καὶ ἀκατασκεύαστος. ἀλλὰ καὶ σκότος ἐφέρετο κατὰ πρόσωπον σου. Verba designata Genesi (1, 2) debentur.

[3]) Est enim Scripturae Sacrae opinio firmamento aquas supernas sustineri (Genes. 6, 7; Iob. 26, 8), cf. Gregor. Naz. or. XXXII c. 8, p. 181 D; ibid. c. 10, p. 185 B.

[4]) ὁ στεγάζων ἐν ὕδασιν τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ, non Michaeae sunt verba, sed psalmi 103, 3.

[5]) V. Genes. 7, 11.

[6]) ἡ ἀθάνατος πηγὴ pertinet ad haec evang. Ioa. 4, 14: ἀλλὰ τὸ ὕδωρ, ὃ δώσω αὐτῷ, πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

[7]) ὁ λίθος ὁ τίμιος, de quo v. III reg. 10, 10.

Digitized by Google

Omnes res magni pretii, omnes odorum merces (τὰ μυριστικά) in Terra inveniri. Deum ipsum septies illuc descendisse, ut cum Noe[1]), Moyse[2]), Daniele[3]), Iezechiele[4]), Isaia[5]), Helia[6]), nec non cum Abraamo verba[7]) faceret. Quam Dei erga Terram gratiam adeo processisse, ut Christus in eius antro sepeliretur, in eaque miracula faceret; foreque. ut rursus iudicium ultimum in ea exerceret.

Eis, quibus antiqua obstricta est collatio, praeceptis postulatur, ut certamine absoluto Terrae, quippe quae secundo loco verba fecerit, principatus vel praemium attribuatur. Sed cum Christus in sepulcro non manserit in caelumque ascenderit, id est in aquas supernas, alio modo conflictus expediendus erat. Itaque auctor ea, quam adhuc supposuerat, nimirum rem de Christo in antro sepulto agi, neglecta, Iesum induxit, qui venit, ut baptismum perciperet. Mare, postquam eum nudum conspexit, timore perculsum fugere volebat[8]). At Christus aquas fugientes retinuit[9]) dixitque se pridie altercationem Maris cum Terra audivisse. Nihilominus se ei partem benedictionis suae relicturum esse. Propterea enim se esse missum, ut omnia, quae nomen suum adorarent, consecraret efficeretque ut ea, quae in caelis sunt quaeque in terra quaeque sub terram inveniuntur, testimonium darent Christum ad Patris laudem augendam venisse.

Non multis opus est verbis, quibus demonstretur eius opusculi Gregorium Nazianzenum auctorem non fuisse. Nam si iam id neglegimus. quod Gregorius nulla similia in prosa composuit oratione; quod librorum manu scriptorum fides, quae optima est, contra illum fetum ignotum testatur; quod codicis s. XV conscripti nulla est auctoritas, praesertim cum is opuscula valde suspecta contineat: ipsa certaminis verba auctorem produnt Byzantinum, qui posterio-

---

[1]) Gen. 6. 13.

[2]) Exod 3. 2 sq.

[3]) Daniel, 10. 16.

[4]) Ezech. 1, 1.

[5]) Esai. 1, 1.

[6]) III reg. 17, 8, sed non ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ χωρὴβ audivit Elias vocem Dei, immo ἐν τῷ χειμάρρῳ χοβράθ (ibid. § 6). Mons Choreb pertinet ad Moysis visionem (Exod. 3, 1).

[7]) Genes. 18, 1.

[8]) Cf. Psalm. 113, 3: in exitu Israel de Aegypto ἡ θάλασσα εἶδε καὶ ἔφυγεν, ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη εἰς τὸ ὀπίσω.

[9]) Ibid. 5 Τί σοι ἐστί, θάλασσα, ὅτι φεύγεις.

Digitized by Google

ribus Nazianzeno vixit saeculis. Sufficit metallorum lapidumque ante oculos nomina ponere, ut credamus eum, qui eis usus sit, eo vixisse tempore, quo Graecorum lingua iam recentiorem habuit formam. Τὸ χρυσίον (pro ὁ χρυσός) quidem iam inde ab Herodoto [1]) in usu erat, sed τὸ ἄργυρον (pro ὁ ἄργυρος) [2]), τὸ σίδηρον (pro ὁ σίδηρος) Nazianzeno ignotum est et apud posteriores demum auctores, ut Aretaeus, Theodoretus occurrit. Huc pertinet etiam τὸ λίβανον (pro ὁ λίβανος), quae forma desideratur in lexicis, nec non τὸ βηρίλλιν (pro τὸ βηρύλλιον Epiphanii) et τὸ ἴασπιν (pro ὁ ἴασπις). Miramur tamen, quod auctor Attica forma μόλιβδος usus est pro communi μόλυβος (v. Moeris lex. Att.).

Restant duo substantiva, quae frustra in lexicis quaeres: τὸ ἄκιθον et τὸ ἄρδι. Quorum primum ut explicemus, liceat chalybis appellationem in memoriam revocare, quae recentiorum linguarum, Romanicae quae vocantur, propria est. Itaque Franco-Gallorum *acier*, Hispanorum *acero*, Italorum *acciajo* e mediae latinitatis substantivo, quod est a c i a r i u m, originem ducere communis est consensus [3]). Nec minus consentiunt viri docti aciarium a Latina voce acies factum esse, quod gladiorum aliorumque huiuscemodi instrumentorum acies chalybe muniretur, ut iam Plinius (N. H. 34, 14) „indurare aciem“ dixit. Quod cum negare non audeamus, tamen etiam Festi (Pauli) glossam: „acieris, securis aerea, qua in sacrificiis utebantur sacerdotes“ huc pertinere putamus. Romanorum substantivo „acies“ respondet Graeca vox ἡ ἀκίς-ίδος, quae et sagittae cuspidem et quodlibet acumen designat. Et ut ex acie formatum est substantivum aciarium, quod non iam acumen ipsum, sed materiam acuminis, scilicet ferrum durum designat, ita ex ἀκὶς ortum esse τὸ ἀκίδιον, postea τὸ ἀκίδι putamus, quod in opusculi voce ἄκιθον agnoscimus. Quam sive in textu reliquemus, sive ἀκίδιον restituemus, chalybis eam esse appellationem concedendum est. — Non alia sunt fata substantivi τὸ ἄρδι. Propria est mediae Latinitatis appellatio a r d i c u s [4]) vel a r d i t u s, qua monetae

---

[1]) In eis, quae de Anonymi verborum copia disputamus, coacti sumus copiis inniti a Thesauri Stephaniani editoribus Parisiensibus collectis, cum et Du Cangius et Sophocles in his deficiant. Gregorii quidem Nazianzeni verba experientia novimus.

[2]) Septuaginta quidem alias habet formas, ut Agge. 2. 9: ἐμόν ἐστι τὸ ἀργύριον καὶ ἐμόν ἐστι τὸ χρυσίον, saep.

[3]) V. Du Cangii-Henschelii Glossarium mediae et infimae lat. s. v.

[4]) Ibid. s. v.

Digitized by Google

aereae species designatur per oppositionem ad argentum album, pecuniam argenteam Gallorum. Hos nummos arsos seu nigros appellabant Aquitani *hardis*, Occitani *ardios* et *ardis*, Hispani *ardite*. Quas omnes appellationes a participio verbi *hardir* (indurare, facere durum, fortem), quod est *hardit*, deducendas esse consentiunt viri docti [1]). Illud *hardir* autem eandem radicem continere, quam habet germanicum *hartjan*; *hardit* vero germanico *harti* (hodie *hart*) respondere vix est, cur aliquis neget. Itaque illi nummi arditi erant nummi duri. Sed eiusdem familiae Graecam vocem ἡ ἄρδις-εως esse putamus, quam Hesychius per ἀκίδα reddit. Ἄρδιν iam apud Aeschylum teli cuspidem designari notum est. Ut ergo ex ἀκίς-ἀκίδιον (ἀκίδι) factum est, metalli duri nomen, ita ex ἡ ἄρδις — τὸ ἄρδι originem duxisse contendimus. Quae si vera sunt, τὸ ἄρδι metalli cuiusdam duri, ex quo fortasse moneta nigra cudebatur, esse appellationem, nobis quidem certum videtur. Nam ab hoc τὸ ἄρδι aliena est terrae, qua fullones utuntur, appellatio ἀρδὴ γῆ (ἧς οἱ γναφεῖς χρῶνται), a Du Cangio (Append. I p. 24) ex Aetio eruta. Eam enim potius cum substantivo argillum coniungere malimus.

At — obiciet aliquis — illa lapidum metallorumque nomina antiquorum loco posita sunt demum ab eo, qui opusculi excerptum confecit. Nam excerptum nobis praesto esse, docet haec sententia (v. 27): ἡ γῆ, φησίν, πρὸς τὴν θάλασσαν λέγει. Illo φησὶν indicatur dialogum non forma pristina transscriptum esse, sed ita, ut quaedam omitterentur. — Quod obiectum cum aliqua ratione non careat [2]), animadvertendum nobis est ipsa saltem epitheta conviciosa, quorum in dialogo usus gravis est, ab auctore pristino certe removenda non esse Ea autem epitheta eodem ac metallorum lapidumque appellationes modo posteriorum Gregorio saeculorum notam prae se ferunt. Itaque ἐξηραμμένος, lexicis ignotum, pro biblico κατηραμένος positum est. Νεκροτάφος, a scriptoribus alienum, non nisi ab Hesychio usurpatur ad id ὁ ταφεὺς explicandum. Ἀλσώδης de terra silvestri Laurentius Lydus (ca 560) posuit, qui Lucaniam τὴν ἀλσωδεστάτην appellavit, cum bonae Graecitatis auctores res, quae lucorum amoenitatis participes sunt, eo epitheto ornabant, ut ἀλσώδεις κρήνας Euripides ἀλσώδεις τοποι Athenaeus, τὰ ἀλσώδη χωρία καὶ τὰ δασέα Aelianus

[1]) V. ex. gr. Littré Dictionarium ling. Francicae s. v. hardi.

[2]) Quamquam potius interpungendum est: ἡ γῆ, φησιν. et putandum verba adscripta esse ad ea, quae praecedunt: ἡ Γῆ πρὸς τὴν θάλασσαν.

Digitized by Google

scripsit. Βαλτώδης ex auctoribus s. X et XI demum, scilicet e Constantino Porphyrogenito et Anna Comnena Du Cangius profert, cum ἡ βάλτη (palus) iam apud Tacticorum scriptorem, quem Leonem III esse Isaurium (711—741) viri docti putant, occurrit. Est autem βάλτη vox Slavica [1], cuius radix Ponto Baltico et Ungarorum lacui Balaton inest. Miklosich (Lex. paleo-slov.) affert *blato*, quod adhuc in linguis slavicis vivit, et *balutina* vel *blatina*, quod lacunam, stagnum designat Quae cum ita sint, adiectivum βαλτώδης tum demum formatum esse putamus, cum slavica vox βάλτη iam peregrinam abstersit originem, id est saeculo IX exeunte vel X. Et is est terminus, post quem Maris et Terrae collatio videtur conscripta esse.

Praeterea alia etiam invenimus adiectiva vere Byzantina. Cherubim et Seraphim. quae una cum Salomonis templo commemorata sunt, appellat auctor ἀχειροποίητα. Seraphim quidem libris sanctis (reg. III, 6 sqq), quibus descriptio Templi Salomonis continetur, in illo templo ignoti sunt. At Cherubim a Salomone, i. e. eius iussu (ἐποίησεν) factos esse ibi legimus. Sed ut alii scriptores Byzantini credidit auctor imagines quasdam Christi vel Deiparae divinitus nec arte humana pictas esse eamque opinionem ad templi Salomonis Cherubim transtulit, quibus Seraphim socios ipse addidit. — Inter eos casus, quibus Deus hominibus in terra se ostendit, commemoratur etiam Abraami visio, de qua haec scribuntur: ἀλλὰ δὲ καὶ τῷ Ἀβραὰμ ἐπὶ τῇ ἰδρύν τῇ μαυρῇ. Quae verba ut intelligantur, revocanda sunt in memoriam ea, quae in Genesi (18, 1) de ea re traduntur: ὤφθη δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς τῇ δρυῒ Μαμβρῇ (gen.). Itaque credendum est in pristino exemplari scriptum esse: ἐπὶ τῇ δρυῒ τῇ Μαβρῇ (nasali omissa). —

Reliqua convicia sunt ἅπαξ λεγόμενα addendaque lexicis: Σχωληκοτρόφος formatum ad exemplar Aristotelici adiectivi σκωληκοτόκος; βοτανοφυής effectum ad exemplum Nonni: βοτανηφόρος, vel Scholiastae Euripidis βοτανοτρόφος. Πικρονάματος (θάλασσα), mare, quod amaram habet aquam (νᾶμα); ἀζωοδόχητος fictum ad formam ζωοδόχος, e Methodio et Ioanne Cinnamo cognitam. Pro trita forma πλάκες θεόγραφοι posuit auctor metaplasticam θεογραφεῖς. — Inter alia posterioris aetatis nomina ponendum est hoc: πλαστουργός,

[1] Quod iam Sophocles animadvertit, Lex. graecitatis aevi Rom. et Byz. introd. p. 34.

Digitized by Google

apud Theodoretum, Michaëlem Syncellum, Eusthatium Thessalonicensem occurrens, formatum ex antiquo ὁ πλάστης per analogiam τοῦ δημιουργοῦ.

Ut eam nominum adiectivorumque seriem plenam faciamus, animadvertendum est ab auctore fluctus infinitos τα ἄπειρα κύματα pro τὰ ἀπέρατα κ. appellari Ἄπειρα enim sunt, quae πεῖραν οὐκ ἔχουσιν, quae experientiam non habent, imperita, quod epitheton a mari abhorret. At ἀπέρατος, quod ab Hesychio per ἀόριστος, τέλος· μὴ ἔχων explicatur, aquis marinis optime convenit. Quae quamquam vera sunt, tamen codicis verba in his quidem tentare nolumus, metaplasmis agnoscendis contenti. — Simili modo formam adverbii χθὲν intactam relinquimus, quippe quae assimilatione quadam ad χθιζὸν nec non locutionibus: νῦν καὶ χθές, χθὲς καὶ πρώην, χθὲς καὶ τρίτην explicari possit. Non tangimus denique formas neutrales: αὐτὸν (v. 16) et ἄλλον (v. 54) et formam πέντον (45) i. q. πέμπτον.

Qui Byzantina usus est verborum copia, eum etiam in comparatione adiectivorum, temporum formis et usu et in syntaxi saeculi ingenio indulsisse, nihil mirum est. Itaque Mare dicit: Ἐγὼ καλληοτέρα σου ὑπάρχω (10). Volebat auctor eam, quae hodiernae linguae Graecae propria est, formam adhibere: καλλητέρα. Sed grammatici conscientia adeo mordebatur, ut ipse supra η hoc ι scriberet. Comparativum καλλιότερος laudat Du Cangius ex Anonymo ms. de Bellis Francorum in Morea. — Ut se prius Terra procreatum esse exprimat, dicit Mare: ὑπὲρ σὲ πρῶτον ἐποίησεν (ἐμὲ) Κύριος (10), loco antiqui: προτέραν σου. Minoris est momenti usus particulae ἐν pro εἰς ex. gr. ἐν ἐμοὶ... θεὸς κατῆλθεν (43) — σε... ὑπέστρεφον ἐν τοῖς ὁρίοις σου (59). — ὑπέστρεψεν ἡ θάλασσα ἐν τῷ τόπῳ αὐτῆς (65). Et unusquisque formarum vulgarium amator magno gaudio excipiet hodiernam futuri formam: Ἕως πότε περιμένειν σε θέλω (1); Aliis locis futurum praesentis forma exprimitur [1]): τὸν ποιητήν μου... κατέχεις... (2); — ἕως πότε κρύπτεις τὸν κύριον (5); — ἐάν μοι ἐπαρεῖ κύριος... ὕδωρ ἐξ ἐμοῦ καὶ ῥανίσει τὸ ἐξηραμμένον σου πρόσωπον, οὐκ ἐχεις ζωήν (18). Pro coniunctino praesentis et aoristi indicativus futuri ponitur [2]): δός μοι αὐτόν, ἵνα με εὐλογήσει (19); — μήμε παραπικρανεῖς, μή με παροργίσεις (20); — μὴ ὑπερβῶ... καὶ ἐκχύσω... καὶ ἀφανίσω. (21 sq.) — μὴ παρβλέψεις (25). Non neglegendae sunt denique hae verborum formae analogicae: ἐξ ἀρχῆς ἐγὼ ἡμὶν ἠπλωμένη (11); ἄξια

[1]) V. Sophocles, Lex gr. introd. p. 44.
[2]) Cf. ibid. p. 40.

Digitized by Google

εἰμῖν, ἵνα ἔστην ἐν ἐμοὶ Χριστός (47). In illo ἡμῖν et εἰμῖν occulitur metaplastica forma indicativi imperfecti a verbo εἶναι q. e. ἦμην. Ἔστην (47) — abundat ν ephelcystico, ut etiam pro ἐφοβήθη legitur ἐφοβήθην (57) pro ἐμὲ — ἐμέν (30). Byzantinam denique aetatem redolet et haec indirectae orationis forma: μέμνησαι παντός, ὅτι τί σε ἐποίησα (24), et haec negatio: χωρὶς ἀστραπῆς οὐ τίκτεται, (55) i. q. εἰ μὴ χωρὶς ἀστραπῆς κ. τ. λ.

Qui haec diligenti persecutus est animo, nullo modo credet Gregorium Theologum, i. e. Nazianzenum opusculi auctorem fuisse. Restat, ut explicare studeamus, quomodo is Byzantinae aetatis fetus, post s. X compositus, cum Gregorii Theologi nomine coniunctus sit. — Qua in quaestione solvenda, ut in aliis, analogiae nobis progredi liceat via: Index codicum Graecorum, qui in Bibliotheca Nationali Parisina asservantur, ab Henrico Omont confectus [1]), praebet sub Gregorii Nazianzeni nomine etiam „Dialogum Sanctorum Basilii et Gregorii Theologi" novem codicibus traditum. Equidem cum eius opusculi textum e codice Coisliniano numero 120 designato (miscell. s. X, fol. 209 r—210 v), exscriberem, mox animadverti, cur Theologo eae, quas agit partes, attributae essent. Agitur nimirum de sententia demonstranda Dei naturam ab homine comprehendi non posse: Quos vero Basilius ex Scriptura Sancta laudet viros, qui, ut Abraam, Iacob, Moses, Elias, Isaias, alii prophetae, Deum cognovisse dicantur, eos eatenus cognovisse, quatenus uberioris cuiusdam splendoris participes fuerint. — Gregorii Nazianzeni esse et sententias et verba, docemur Theologi oratione XXVIII [2]), cuius capita 17—20 (p. 48 C—53 A) ab ignoto nobis auctore in dialogi formam redacta sunt.

Quid si, etiam Maris et Terrae Certamen eodem modo cum Theologi cohaeret nomine? Si et opusculi propositum et sententiae re vera Gregorio debentur? Agitur, ut vidimus, de Terrae et Maris certamine a Christo composito. Et ne molestiores fiamus, statim rei caput proponimus: In Basili epitaphio (or. XLIII c. 42, p. 577 B) haec a Nazianzeno narrantur: Basilius monachorum vitam solita-

[1]) Inventaire sommaire, Table alphabétique.

[2]) Animadvertendum est idem esse argumentum nonae catecheseos Cyrylli Hierosolymitani (Migne. Patr. gr. t. 33, p. 637 sqq), quae in multis codicibus (v. Fabricius-Harless Bibl. Gr. IX. p. 65) sub Basilii Magni nomine circumfertur. Inde Basilius in Anonymi dialogo cum Nazianzeno colloquens inducitur.

Digitized by Google

riam (ἐρημιτικὸς βίος) et eam, quae societate gaudet (ὁ μιγὰς β.) adhuc dissentientes et pugnantes inter se reconciliavit et permiscuit, ut nec contemplatio communicationis expers esset nec actio contemplatione careret; sed quemadmodum terra et mare, ita etiam hae duae vitae, commoda sua inter se communicantes ad unicam Dei gloriam concurrerent: ὥσπερ δὲ γῆ καὶ θάλασσα, τὰ παρ' ἑαυτῶν ἀλλήλοις ἀντιδιδόντες, εἰς μίαν δόξαν Θεοῦ συντρέχωσι. — His verbis Dicaeologi idea exprimitur, in quo Christus certamine elementorum composito dixit, se venisse, ἵνα... πᾶν γόνυ κάμπτῃ <τῶν> ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται..., ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς <ἦλθεν>.

Sed haec vix aliquem moverent, ut crederet, opusculi consilium re vera Gregorii loco laudato deberi, nisi etiam alia proferre possemus, quibus probaretur auctorem orationum Theologi lectura imbutum fuisse: Nolo illum catalogum virorum sanctorum premere, qui Deum vidisse vel audisse a Scriptura Sancta traduntur, quippe cuius ratio alio modo a Dicaeologi auctore explicetur quam a Gregorio. Sed hoc animadvertendum est, in eadem oratione (or. XXVIII) terrae (c. 26) et maris (c. 27) laudes proferri, quae hoc modo concluduntur (ibid. p. 64 D): ἵνα γῆ καὶ θάλασσα δεθῶσι ταῖς χρείαις καὶ ταῖς ἐπιμιξίαις, καὶ εἰς ἓν ἔλθῃ τῷ ἀνθρώπῳ τὰ τοσοῦτον ἀλλήλων διεστηκότα κατὰ τὴν φύσιν; — Praecipue vero haec verba Gregorii (or. XXXVIII c. 16, p. 329 B), ab auctore exscripta esse videntur: Μικρὸν μὲν οὖν ὕστερον ὄψει καὶ καθαιρόμενον Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ τὴν ἐμὴν κάθαρσιν, μᾶλλον δὲ ἁγνίζοντα τῇ καθάρσει τὰ ὕδατα· οὐ γὰρ αὐτὸς ἐδεῖτο καθάρσεως. Quibuscum conferendi sunt loci similes orationis XXIX (c. 20, p. 100 C): Ἐβαπτίσθη (Χριστὸς)... οὐ καθαρσίων αὐτὸς δεόμενος, ἀλλ' ἵν' ἁγιάσῃ τὰ ὕδατα[1]), et orationis XXXVII (c. 2 p. 284C): Τάχα καὶ ὕπνου δέχεται, ἵνα καὶ ὕπνον εὐλογήσῃ· τάχα καὶ κοπιᾷ, ἵνα καὶ τὸν τόπον ἁγιάσῃ. Noster quidem scripsit (60 sq.): ἐγὼ γὰρ διὰ τοῦτο ἀπεστάλην παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἵνα ἁγιάσω τὰ πάντα. Neque hoc obliviscendum est ea verba dici a Christo, qui venit, ut baptisma perciperet (ἦλθεν ὁ Χριστὸς βαπτισθῆναι).

Si haec e Gregorio sumpta esse concesseris, etiam alia profeferam: legimus oratione XIV (c. 25, p. 889 CD): Ἄνθρωποι δὲ

[1]) cf. etiam or. XXXIX c. 15, p. 352 B ἁγιάσων τυχὸν καὶ τὸ βαπτισθέν.

Digitized by Google

χρυσὸν καὶ ἄργυρον..... καὶ τῶν λίθων τοὺς διαυγεῖς κατορύξαντες, εἴτε ἄλλο τοιοῦτον, ἃ πολέμου καὶ στάσεως καὶ τῆς πρώτης τυραννίδος ἐστὶ γνωρίσματα. — Similiter Mare Terram bellorum auctricem appellat(7): ἡ θορύβους καὶ μάχας καὶ πολέμους κινοῦσα διὰ καρπούς, διὰ χώρας, δι' ἀμπελῶνας, διὰ χρημάτων. — Terrae grandinis plaga devastatae hoc modo descripsit aspectum Gregorius (or. XVI c. 6, p. 942 C): καὶ θέαμα ἐλεεινόν, γῆ καθυβρισμένη καὶ ἀποκειραμένη καὶ τὸν ἑαυτῆς κόσμον οὐκ ἔχουσα. Noster haec de Terra scripsit (4 sq.): κατασκαπτομένη, ἀποχερσουμένη, ἐμπυρισμένη, quae et hostibus vastantibus et elementorum plagis adscribenda sunt.

Quibus omnibus respectis opusculi nec non eius inscriptionis originem eam fuisse putamus, ut, cum orationes Gregorii in scholis Byzantinis legerentur, magister quidam hoc argumentum discipulis elaborandum proponeret: Εἰς τὸ ῥητὸν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· „ὥσπερ... γῆ καὶ θάλασσα... εἰς μίαν δόξαν θεοῦ συντρέχωσι" δικαιολόγος τῆς Γῆς καὶ τῆς Θαλάσσης εἰς ἔλεγξιν καὶ μάχην. Eam exercitationis inscriptionem ita postea mutatam esse, ut verbis Gregorii omissis nomen Theologi relinqueretur, nec non illa magistri indicatio: εἰς ἔλεγξιν καὶ μάχην, quae non nisi ad discipulorum usum data est. Hoc enim nemo credet saeculo X vel postea aliquem falsarium exstitisse, qui sua pro Gregorii opere vendere vellet, quo nullus fere auctor apud Byzantinos notior erat et magis celebratus.

Sed Gregorii orationes et Scriptura Sancta, quamquam multa auctori praebuerunt argumenta, tamen ad ipsam collationis et certaminis formam exornandam non sufficiebant. Hic alia querenda erant exempla. Iam Nicolai Sophistae et Suidae praeceptis de collatione (σύγκρισις) instituenda docemur hoc exercitationum genus in scholis Byzantinis cultum esse. Planudis vero „Comparatio Hiemis et Veris" a Boissonado (An. Gr. II) olim e libro manu scripto eruta, a Maximiliano Treu (Gymn. progr. Ohlau 1878) correctiore forma edita unum nobis praebet exemplum pro multis [1]), quae adhuc in bibliothecis latent. Maledicta ipsa et convicia, quae praecipue epithetis compositis constant a Byzantinis scriptoribus in deliciis habitas esse, ostendunt Philae Prodromique invectivae nec non Michaëlis Pselli carmen illud probrosum contra Monachum Sabaitam,

[1]) Theodori Prodromi Ἀπόδημος φιλία et Gregorii Palamae „Controversia Animae et Corporis" supra in adnotatione ad Nazianzeni Σύγκρισιν βίων commemoratae sunt.

Digitized by Google

a Leone Sternbachio ante hos tres annos editum [1]). — Sed propius ad eius controversiae rationem bellicosa maledicta accedunt, quibus Pulologi aves, Poricologi fructus, Opsarologi pisces se in vicem persequuntur. In quorum vulgarium opusculorum numero etiam Dicaeologus ponendus est, omnium autem origo ad eos apologos Aesopi referenda, in quibus arborum, animalium, rerum personatarum convicia in adversarium coniecta et praedicationes de se ipso commemorantur. Sic in fabula de oleastro et fico (fab. 124 Halm) legimus: Ἐλαία κατεγέλα συκῆς, ὡς αὐτὴ μὲν κ. τ. λ.; de hieme et vere (fab. 414): Χειμὼν ἔσκωψε εἰς τὸ ἔαρ καὶ αὐτὸ ὠνείδισεν. Vix negari potest, in eiusmodi fabulis, quasi in nucleo praeformatas esse omnes illas posteriorum temporum narrationes de quadrupedibus, avibus, piscibus, fructibus, qui se invicem maledictis obruant. Nam quod in fabulis Aesopiis uno indicatum est verbo, ut κατεγέλα, ἔσκωψε, ὠνείδισεν, id ipsis irrisionibus maledictisque allatis illustratur. Ut autem in fabula de hirundine et monedula litigantibus (416 Halm) illa secundum generis laudativi praecepta originem regalem, patrias Athenas, alia attributa praedicat, ita in Pulologo vel Opsarologo aves et pisces semper se superiores esse demonstrare student, quam adversarios, in quos convicia coniciunt. Quae cum ita sint, et nostrum Dicaeologum et Byzantinos illos Pulologos aliaque similia in locum antiquarum controversiarum de praemiis nec non collationum per fabularum Aesopiarum imitationem successisse putamus. Nam semper, quoad id fieri potest, in antiquitate fontes litterarum Byzantinarum primo loco quaerendi sunt. Cum demum ii defecerint, in Orientem vel Occidentem oculi sunt dirigendi.

Dicaeologi auctor Scripturae Sanctae et orationum Gregorii lectione imbutus praeterea non nisi populares fabulas Aesopias respexisse videtur. In argumento autem exornando praeter voces ecclesiasticas etiam eas vulgares recepit, quibus in vita cotidiana usus est. Quo factum est, ut opusculum eius vere popularem, immo vulgarem charactera prae se ferret. Quantum id a scholari eruditione distet, ut videamus, consideranda est „Laudatio maris sive de universa aquae natura“ [2]) a celeberrimo saeculi XIII rhetore, Gregorio

---

[1]) Wiener Studien t. XXVII, ubi etiam fontes indicati sunt, ex quibus auctores Byzantini epitheta conviciosa hauriebant.

[2]) Ἐγκώμιον εἰς τὴν θάλασσαν ἤγουν εἰς τὴν τοῦ καθόλου τοῦ ὕδατος φύσιν, apud Migne'um, Patr. gr. t. 142, p. 433—444.

Digitized by Google

Cyprio composita. Is enim fontibus vulgaribus spretis Aelii Aristidis laudationem maris Aegei (or. 17) pro exemplo sumpsisse videtur, ad cuius argumentum ea adiecit, quae apud Aristotelem vel in Stobaei eclogis de elementi humidi legerat vi atque auctoritate. — Eiusmodi fetus ipsa nascendi condicione mortui erant. At rerum personatarum laudes, per syncrisin et certamen institutae saecula perdurarunt, cum nunquam deessent poetae, qui Veris et Hiemis, Rosae et Lilii conflictus canerent [1]). Maior eorum exstitit numerus, qui antiquo illo modo animi perturbationes Virtutum et Vitiorum personis exornatas de anima humana certare iubebant [2]). Pro omnibus aevi medii „moralitatibus" unum laudamus exemplum: Rei Mercatorem.

Cum autem semel in Polonorum inciderimus litteras, liceat saeculi XVIII ineuntis poëma commemorare, quod aliquis imitationem Dicaeologi esse putare posset, nisi sciremus, scriptorem Graecam linguam non calluisse neque umquam libros manu scriptos aetatis Byzantinae inspexisse. Habemus in mente poetriam, a Josepho Załuski cum Sapphone et Dacieria illa comparatam, Elisabetham Drużbackiam. Descripsit ea quidem versibus quaternis elementorum commoda et incommoda [3]). Et ut erat Scripturae Sanctae studiosa, easdem protulit terrae et aquae laudes ac Dicaeologi auctor Byzantinus. Praedicat illa enim terram, quae libenter Creatori mundi se obtulerit ad primum hominem formandum. Sed mox increpat eam, quod arborem scientiae boni et mali ediderit, cuius fructus hominem perderet. Quam ob rem ira Dei afflictam spinas gignere et zizania eaque, quorum mater sit, mox devorare. Non minus ab hominibus terram vexari, quibus nullo modo satis facere possit. Nihilominus optime de genere humano esse meritam, cui praeter fructus metalla lapidesque praebeat. — Similia de mari a Drużbackia praedicantur: Ab eo prima illa inundatione homines pecudesque esse devoratos; in eo monstra domicilium habere. Sed et bonorum esse auctricem aquam: ab ea Agarem et Ismaelem servatos esse

---

[1]) Ebert, Allgem. Gesch. der Litt. des Mittalters, II 68 sqq.

[2]) v. Henze, Synkrisis, p. 38 fin.; Gaston Paris, La littér. franç. au moyen âge[3] § 110; L. Selbach, Das Streitgedicht in der altprovenzalischen Lyrik, Marburg 1886; Romania 1891, 1 sqq.; 513 sqq.

[3]) Zbiór rytmów duchownych..... i światowych..... Elżbiety z Kowalskich Drużbackiej (Varsoviae 1752): Opisanie IV elementów szkodliwych i pożytecznych: Na ziemię (p. 325 sqq.); na wodę (p. 334 sqq.).

Digitized by Google

nec non Judaeos in deserto errantes. Super aquas Spiritum volavisse, aquis Christum baptizatum esse, ad puteum, non ad ignem, eundem cum muliere Samaritana colloquium habuisse seque ipsum vitae aquam appellavisse.

Haec et horum similia cum hodie legimus, simplicia praeteritorum temporum ingenia parvi aestimamus. Obliviscimur tamen nos ipsos non apud rhetorem quidem, sed apud gymnasii, quod vocatur, magistrum saepe in aquae et terrae, auri et ferri, veris et hiemis descriptionibus et laudationibus vituperationibusque desudasse. Neque hoc in memoria tenemus in eiusmodi descriptionibus nos apud grammatistam litteras in syllabas colligare didicisse. Nam adhuc abecedariis nostris inter aliam lectionis materiam etiam descriptio quattuor anni temporum a ludi magistro proponi solet, quae colloquii inter patrem et parvum filium habiti forma ornata est. Interrogat enim pater puerum, quodnam anni tempus iucundissimum ei videatur et prout tempus tulerit, veris, aestatis, autumni, hiemis laudes ab eo conscribi iubet, quas anno exeunte filius recitet, ut ipse concedat nullum anni tempus amoenitatibus et commodis suis carere. — Eundem sermonem ante haec duo milia annorum Cleodamus et Myrson pastores (Bion, idyl. III vel VI) secum conferebant, quorum primus alterum interrogavit:

Εἴαρος, ὦ Μύρσων, ἢ χείμονος ἢ φθινοπώρου
ἢ θέρεος, τί τοι ἀδύ; τί δὲ πλέον εὔχεαι ἐλθεῖν;

Sic ea laudationis forma, quae per collationem instituitur, a Graecis procreata, milia perduravit annorum et nostris quoque in usu est temporibus.

Sed iam tempus monet, ut appendicis loco ipsum textum Dicaeologi, cuius verba et indolem, prout potuimus, explicare studuimus, publici iuris faciamus. Ad codicis Parisini (nr. 929) orthographiam designandam praemonendum nobis videtur, scribae differentias inter spiritum lenem et asperum, inter accentum acutum et circumflexum, inter vocales et diphthongos, ut ε et η, η et ει, ε et αι, ο et ω, ι et υ, υ et οι intercedentes ignotas esse, qui eis promiscue utatur. Errat is etiam in consonanti μ duplicanda, in littera υ pro β (μόληυδος, ῥάυδος, μαυρῆ) ponenda, in consonanti nasali omittenda (ἔλεξιν, ἄθρακ̃, πάχρυσος), nec non in syllabis discernendis et iungendis. Quorum mendorum pars maxima ut in maiore opere publicando neglegenda esset, ita in hac opusculi brevitate tota lectionis varietas in

Digitized by Google

apparatu proferenda nobis videtur. Sanctae Scripturae locos, a quibus auctoris verba pendent, cum iam supra in commentario attulerimus, hic eos repetere supersedemus.

[Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου] Δικαιολόγος τῆς Γῆς καὶ τῆς Θαλάσσης εἰς ἔλε<γ>ξιν καὶ μάχην.

Εἶπεν ἡ Θάλασσα πρὸς τὴν Γῆν· Ἕως πότε περιμένειν σε θέλω; Τὸν Ποιητήν μου καὶ Θεόν μου καὶ Πλαστουργόν μου κατέχεις, ἐξηραμένη Γῆ, νεκροτάφε, ἀλσώδη, βαλτώδη, καταρερυπωμένη ὑπὸ πολλῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, κατασκαπτομένη, ἀποχερσο<υ>μένη, ἐμπυρισμένη; Ἕως πότε κρύπτεις τὸν Κύριον καὶ Θεόν μου, σκωληκοτρόφε, βοτανοφυέ<ς>, ἀκανθοβόλε, ἡλιόκαυστε, πετρωδεστάτη; ἡ θορύβους καὶ μάχας καὶ πολέμους κινοῦσα διὰ καρπούς, διὰ χώρας, δι' ἀμπελῶνας, διὰ χρημάτων· ἡ μιαινομένη ὑπὸ πορνῶν, ἀπὸ μαλακίας· ὑπὸ μοιχείας, ὑπὸ ἐπιορκίας· ἡ ποντιζομένη ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ Θεοῦ.

Ἐγὼ καλλιοτέρα σου ὑπάρχω ἀπ' ἀρχῆς ἕως ἄρτι, ὅτι ὑπὲρ σὲ πρῶτον ἐποίησέν <με> Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐγὼ ἤμην ἡπλωμένη, ἐπανόσον καὶ ἀόρατος ὑπῆρχες καὶ ἀκατασκεύαστος, ἀλλὰ καὶ σκότος ἐφέρετο κατὰ πρόσωπόν σου. Ἐν δὲ τοῖς κόλποις μου εἰσὶν τὰ ὑπερούσια καὶ ἡ κατοίκησις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· καὶ περὶ ἐμοῦ ἔλεγεν ὁ προφήτης Μιχαίας· Ὁ στεγάζων ἐν ὕδασιν τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ, ὁ

Tit. rubro. — Litteras grandes in titulo et in textu nec non interpunctiones ipsi posuimus — δϊκαὶ ὅλογος || θαλάσσου. Sed in eis, quae sequuntur, bis forma θαλάσσης occurrit. || ἔλεξην. 1 γὴν || ἕως || περιμένην. 2 ἐξηραμμένη. 3 νεκρώταφε || ἀλσόδηβαλτοιδὴ. Nolumus genuinas vocativi formas ἄλσωδες, βάλτωδες; in textum vulgarem inducere, ut etiam v. 28 formam ἀνελεήμων (pro ἀνελέημον) reliquimus. || καταρερυπομένη 4 ἁμαρτιῶν || κατασκαπτωμένη || ἀποχερσομένη || ἐμπυρυσμένη 5 ἑῶς || κροτῆς 6 σκολικότροφαιβοτανόφυε || ἀκανθόβολε || ἡλιόκαυστη || πετροδιέστατε 7 κυνοῦσα || δἰακαρποῦς || διαχῶρας 8 διαμπελώνας || διαχρημάτων || ἡμίαν ο+μένη (cruce super ο adscripta) ὑποτορ̌ῶν (ν supra lineam) 9 ὑπο μιχίας || ὑπο ἐφιορκίας || ποντιζώμενη || ἀπηλῆς 10 καλληότερά σου, sed super η scriptum ϊ || ὑπέχω, signo + super ε addito || εῶς 11 <με> addidi || ἡμῖν || ὑπλομένη, v. ex. gr. Gregor. Naz. or. 24 c. 5, p. 1176 A: θάλασσα ἡπλωμένη, mare extensum 12 ἀκατασκεύαστως || ἄλλα 14 περη, super η scriptum ϊ || προφέτης 15 μιχέας || ὑπερώα 16 προσκαλοῦμενος || αὐτῶν 17

Digitized by Google

προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκχέων αὐτὸν ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς. Καὶ ἐάν μοι ἐπαρεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ὕδωρ ἐξ ἐμοῦ καὶ ῥανίσει τὸ ἐξηραμμένον σου πρόσωπον, οὐκ ἔχεις ζωὴν οὔτε σὺ οὔτε οἱ κατοικοῦντες ἐν σοί. Δός μοι αὐτόν, ἵνα με εὐλογήσει, κἀμὲ καὶ τὰ ὕδατά μου καὶ τοὺς ἰχθύας μου· μή με παραπικρανεῖς, μή με παροργίσεις, μὴ θυμωθῶ καὶ ἐξέλθω ἀπὸ τῶν κυμάτων μου καὶ ὑπερβῶ τὰ ὁρία καὶ τὰ κλεῖθρα τὰ προσταχθέντα μοι καὶ ἐκχύσω τὰ ἄπειρά μου κύματα ἐπὶ σέ, καὶ ἀφανίσω τὸ πρόσωπόν σου καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν σοί. Μέμνησαι παντός, ὅτι τί σε ἐποίησα ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ. Δός μοι αὐτόν, μὴ παραβλέψεις.

Ταῦτα λεγούσης τῆς Θαλάσσης καὶ δικαζομένης πρὸς τὴν Γῆν πάλιν ἡ Γῆ πρὸς τὴν Θάλασσαν [ἡ γῆ φησιν· πρὸς τὴν θάλασσαν λέγει]· Οὐκ αἰσχύνῃ, ἀνελεήμων, ἄσπλαγχ<ν>ε, θανατηφόρε, ἡ ποντίζουσα καὶ ἀποκτένουσα τοὺς πίπτοντας ἐπὶ σέ; πικρονάματε, ἀζωοδόχητε, συρίζουσα, ἑρπετῶν κατοικητήριον· σὺ ἐμὲν ὀνειδίζεις καὶ ἀτιμάζεις; Ἐγὼ τιμιωτέρα σου καὶ ἐνδοξοτέρα σου ὑπάρχω, ἀλλὰ καὶ ἁγιωτέρα σου. Ἐν ἐμοί ἐστιν ἡ ἀθάνατος πηγή· ἐν ἐμοί ἐστιν ἡ μακαρία γῆ· ἐξ ἐμοῦ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ, τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, τὸν πρῶτον τοῦ κόσμου. ἐξ ἐμοῦ προφῆται καὶ ἀπόστολοι, ἐξ ἐμοῦ πατριάρχαι, ὅσιοι ἱεράρχαι, μάρτυρες· ἐν ἐμοὶ καὶ τὰ ὄρη καὶ τὰ σπήλαια <καὶ> ἡ ἔρημος πεπληρωμένη ἁγίων. Ἐν ἐμοὶ Μαρία ἡ θεοτόκος ἔτεκεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· ἐν ἐμοὶ πλάκες θεογραφε<ῖ>ς, ἡ κιβωτός, ἡ ῥάβδος Ἀαρών, ἡ λυχνία πά<γ>χρυσος· ἐν ἐμοὶ ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος, τὰ Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ ἀχειροποίητα. Ἐξ ἐμοῦ σκευάζεται τὸ χρυσίον, τὸ ἄργυρον, ὁ χαλκός, τὸ σίδηρον, ὁ μόλιβδος, τὸ ἄκιθον, τὸ <ἰ>ασπιν, τὸ βηρίλλιν, ὁ λυχνίτης, ὁ ἀ<ν>θραξ, ὁ λίθος ὁ τίμιος· ἐν ἐμοὶ ὁ μέρχος,

---

πᾶσης || ἔαν μοι || ἐπάρει 18 verbum ῥανίζειν, a Polluce (10, 30) et in Et. M. traditum, non est mutandum in ῥαντίζειν, ut putaverunt Stephani editores Parisienses || ἔχης || ζωὴν οὔτε σοὶ οὔτε 20 παρὰ πικράνεις 21 ἐξελθῶ || κυμάτων || ὑπερβῶ 22 ὄρεια || ἄπυρα, supra υ adscripto ει 23 κύματα || ἀφανήσω 24 μέμνησε (ν supra lineam) || πάντος 25 αὐτὸν 26 λεγοῦσης || δικαζωμένης || γὴν 27 Verba inclusa rubro picta debentur ei, qui ultimis substantivis verba adscripsit. 28 ἐσχυνῆ || ανελε ἡμων, cf. ad v. 3. || ἄσπλαγχε || ποντήζουσα 30 ἑρπετῶν || ἐμὴν, noli de ἡμῖν cogitare, cum terra semper de se singulari loquatur numero 31 ἐγῶ || τιμιῶ τέρασου || ἐνδοξω τέρασου || ἄλλα 32 ἁγιῶ τέρασου || πηγῆ 34 προφῆται || ἀπόστολοι || πατρί ἄρχαι 35 ὄροι || σπίλαια || <καὶ> addidi, cum montes, antra, desertum eremitarum plena sint 36 Θεοτοκὸς 37 Θεόγραφες, ceterum non Θεογραφεῖς, sed Θεόγραφοι illae tabulae nominantur || κίβωτὸς || ραὐδος 38 Ἀαρῶν || πάχρυσος || σολωμόντος 39 ἀργυρὸν 40 μόληυδος || ἄκιθον nolumus in ἀκίδιο, vel ἀκίδι muta-

Digitized by Google

ἐν ἐμοὶ τὸ μύρον, τὸ ἄρδι, τὸ πετρέλαιον, ὁ μαγνήτης, τὸ λίβανον· ἐν ἐμοὶ πάντα τὰ μυριστικὰ καὶ πᾶν τίμιον. Ἐν ἐμοὶ ὁ ἀόρατος Θεὸς πλειστάκις κατῆλθεν· πρῶτον ἐπὶ τοῦ Νῶε, δεύτερον ἐπὶ τοῦ Μωυσέως, τρίτον ἐπὶ τοῦ Δανιήλ, τέταρτον ἐπὶ τοῦ Ἰεζεκιήλ, πέντον ἐπὶ τοῦ Ἡσαίου, ἕκτον ἐπὶ τοῦ Ἡλιοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Χωρήβ· ἀλλὰ δὴ καὶ τῷ Ἀβραὰμ ἐπὶ τῇ [ἰ]δρυὶ τῇ Μαβρῇ. Ἴδε[ς] πάντα ἐχαρίσατό μοι καὶ ἀξία ἤμην, ἵνα ἔστην ἐν ἐμοὶ ὁ Χριστός, καὶ ὅτι ὑπὸ τὸ ἐμὸν σπήλαιον ἐτεύχθη, καὶ πολλὰ θαύματα ἐποίησεν ἐν ἐμοί, καὶ πάλιν εἰς κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν ἐν ἐμοὶ μέλλει καθιστῆναι μετὰ τῶν δώδεκα μαθητῶν. Σὺ δὲ ἀγριαινομένη θάλαττα, τί καλὸν ἔχεις, εἰ μὴ ἀνέμους καὶ ὀμίχλην καὶ βρυγμοὺς καὶ ῥεύματα καὶ ἀφρούς; κήτη θηρία καὶ ἑρπετὰ καὶ φώκας καὶ σκορδύλους καὶ χελώνας καὶ βασιλίσκους καὶ δράκοντας, ἀλλὰ καὶ ἰχθύας θανατηφόρους. Ἐν σοὶ ἄλλον καλὸν οὐκ ἔστιν ἐκλεκτόν, εἰ μὴ ὁ μαργαρίτης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς χωρὶς ἀστραπῆς οὐ τίκτεται ἐν σοί.

Ταῦτα λεγούσης τῆς Γῆς πρὸς τὴν Θάλασσαν ἦλθεν ὁ Χριστὸς βαπτισθῆναι καὶ <ε>ἶδεν αὐτὸν γυμνὸν καὶ ἐφοβήθην καὶ ἔφυγεν. Ὁ δὲ Σωτὴρ λέγει πρὸς τὴν θάλασσαν· Τί με φεύγεις; Οὐχὶ χθὲν φιλόνεικόν σε μετὰ τῆς ξηρᾶς γῆς ὑπέστρεψον ἐν τοῖς ὁρίοις σου; Οὐ μή σε ἐγκαταλείπω ἄμοιρον τῆς οἰκονομίας μου. Ἐγὼ γὰρ διὰ τοῦτο ἀπεστάλην παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἵνα ἁγιάσω τὰ πάντα· ἵνα ἐν τῷ ὀνόματί μου πᾶν γόνυ κάμπτῃ <τῶν> ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων,

---

re || ἀσπὶν 41 βιρίλλην || ἄθραξ || μερχος aliunde ignotus || 42 πετραίλαιον 43 μυριστηκὰ πὰν || πληστάκις || κατῆλθεν 45 πέντον vulgarem formam reliquimus ἰσαΐου-ἡλιοῦ, perispomenon in hoc nomine habent etiam optimi codices Gregorii Nazianzeni, quorum scholia etiam rationem accentus offerunt, ut ab ἡλίου (solis) distinguatur. 46 ὄρους || ἄλλα δῆ || τὸ ἀβραᾶμ || ἰδρὺν τῇ μαυρῇ· cf. Genes, 18, 1 τῇ Μαμβρῇ (gen.). Sed tota de Abraamo sententia additamentum posterius videtur esse 47 ἴδες || ἄξια || εἰμῖν 48 ἐτεύχθη, significatione insolita pro ἐτάφη positum 49 ἀνταπόδωσιν 50 ἀγρὴ αἰνομένη 51 θάλαττα, ceterum semper θάλασσα 52 κήτοι quod etiam per κύτη i. q. βάθη. profunditates, voragines (ut legitur psalm. 64, 83 συνταράσσων τὸ κῦτος τῆς θαλάσσης) explicare potes et cum praecedentibus iungere; sed malumus κήτη, monstra, quod cum voce θηρία unam notionem efficit || ερπετὰ || φῶκας || σκορδίλους, quae amphibia Aristoteli (part. an. 4, 13; hist. an. 8, 2) κόρδυλοι appellantur. In eorum monstrorum numero nullus est locus Aristotelis (hist. an. 6, 17) thunni cuiusdam, σκοροδύλης nomine, quem Strabo (12 p. 549) κορδύλην appellat. Ad eam κορδύλην pertinet Suidae proverbium: κορδύλης οὐκ ἄξιος, de re vilissima. 53 χελῶνας || βασιλείσκους || ἄλλα || ἰχθύας || ἄλλον reliquimus, ut supra αὐτόν 54 καλῶν || εἰ μϊ 55 ἄλλα || τίκταιται 56 ταύτα || λεγοῦσης 57 ἴδεν || αυτὸν 58 φιλονϊκὸν σῆς 59 ξερᾶς || ὑπόστρεψον i. q. ὑπέστρεψα 60 ἐγγαταλύπω || ἐγῶ || τούτο || ἀπηστάλλεν 61 ἁγιάσω 62 <τῶν> addidi || ἐπ' οὐνίων || ἐπὶ

Digitized by Google

καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεταί σοι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς <ἦλθεν> εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός, ἀμήν.

65 Ταῦτα εἶπεν ὁ Χριστός, καὶ ὑπερέστρεψεν ἡ θάλασσα ἐν τῷ τόπῳ αὐτῆς.

γεῖων 64 <ἦλθεν> addidi. 65 ὑπερέστρεψεν neutraliter, gressum convertit, rediit. Laudat verbum ex Epiphanio Hagiopolitano (Vita Andreae, p. 55, 31 Dressel) Haase (in Stephani Thes.), qui putat ὑπέστρεψα ibi scribendum esse. Sed neutro loco verbum mutandum est.

Digitized by Google

Ambrozya i Styks a woda żywa i martwa.

Studyum mitologiczne porównawcze.

Przez

Witolda Klingera.

Wstęp.

Niniejsza praca dzieli się na dwie części, które, każda z osobna, stanowiąc zamkniętą w sobie i skończoną całość, uzupełniają i popierają się wzajem i, razem wzięte, wyczerpują pewien odrębny dział wierzeń starożytnych. Zależnie od obrazów, na których główną skupiłem uwagę, pierwszy rozdział nosi nazwę „Ambrozya i żywa woda", drugi „Styks i woda martwa". Już z nazw powyższych widać, iż z metodycznego punktu widzenia praca ta przedstawia się, jako próba zestawienia pewnych obrazów mitologii starożytnej z jej spółczesnemi analogiami i wytłómaczenia jednych przez drugie. Nie trudno pojąć, iż wynikają stąd korzyści obustronne. W ten sposób na podania starożytne przestajemy się patrzeć, jako na coś oddawna zamarłego i ideowo nam zupełnie obcego, lecz przeciwnie, w żywą, bezpośrednią wchodząc z niemi styczność, uczymy się łatwiej w istotę ich wnikać i śmielej do nich stosować zwykłe kategorye ludzkiej logiki i ludzkiej wyobraźni; w ten również sposób i powieści spółczesne przestają być dla nas czemś „samem w sobie", jakiemś szczególniejszem „deus ex machina", niewiadomo jak i dlaczego z głębin zbiorowej duszy ludu się wyłaniającem, lecz przeciwnie, przedstawiają się nam, jako jedno z ogniw długiego procesu ewolucyjnego. Że koniecznym tej metody skutkiem musi być spotęgowanie w badaczu poczucia histo-

Digitized by Google

rycznego, przy jednoczesnem rozszerzeniu horyzontu i pogłębieniu ideowem, co badaniom w obu dziedzinach tylko na korzyść wyjść może, nie trzeba chyba dodawać. Czy zastosowanie metody tej w danym wypadku okazało się szczęśliwem, nie mogę oczywiście o tem sądzić, — w każdym jednak razie niepowodzenie osobiste nie będzie wcale bankructwem metody: świetne rezultaty, jakie pod jej znakiem osiągnęli tacy uczeni, jak A. Dieterich, R. Wünsch, H. Usener, R. Zieliński, nie mówiąc już o twórcach kierunku W. Mannhardzie i E. Rohdem, są równie wymownym dowodem wysokiej jej wartości, jak niezawodną gwarancyą dalszego powodzenia. Jeżeli jednak spory odłam filologów zachowuje się dotąd względem niej z arystokratycznem lekceważeniem, jeśli nie wprost z wyraźną niechęcią, to tem gorzej dla nich: nauka jutra, nauka przyszłości wdzięczną im za to nie będzie.

§ 1. Ambrozya i żywa woda.

Do rzędu tych nielicznych obrazów mitologii starożytnej, które w naszym świecie powszechne niemal uzyskały obywatelstwo, należą bez wątpienia nektar i ambrozya: zwroty w rodzaju „boski nektar“, „kubek pieniącej się ambrozyi“ i t. d. weszły do tradycyjnej frazeologii poetyckiej, należą do „lieux communs“ wysokiego stylu i są tak dobrze znane, iż przytaczanie przykładów staje się zupełnie zbytecznem, — każdy je nosi w swej pamięci. Zdawaćby się więc mogło, iż równolegle z popularnością obrazu szło jego naukowe zrozumienie, że nauka mitologii już oddawna problem jego znaczenia jasno sformułowała i zadowalniająco rozwiązała. Tak być, bez wątpienia, było powinno, w rzeczywistości jednak stało się inaczej. Możnaby powiedzieć, że ambrozya i nektar podzieliły losy tych przedmiotów codziennego użytku, tych wiecznie powracających zjawisk, na które ciągle patrzymy, a które w końcu przestają dla nas niejako istnieć, bo nie widzimy już ich wcale, a tem mniej łamiemy sobie głowy nad ich znaczeniem i istotą. Coś podobnego — „mutatis mutandis“, oczywiście — musiało zajść i w danym wypadku. Jeżeli bowiem zwrócimy się do nauki z zapytaniem, czem jest w gruncie rzeczy ta ambrozya i nektar, o których tak często mówią nam poeci, malując najwyższą szczęśliwość bogów czy ludzi, to na brak odpowiedzi, co prawda, uskarżać się nie będziemy mogli, z ich jednak sprzeczności i rozbieżności zobaczymy odrazu, że

Digitized by Google

kwestya to dotąd sporna i nierozwiązana. Jedyną więc drogą do zoryentowania się w tym chaosie sprzecznych i kłócących się ze sobą głosów i do wyrobienia własnego sądu jest kolejny przegląd, trzeźwa, krytyczna ocena dotychczasowych na ten przedmiot poglądów, i do niej przeto przystępujemy.

Jeszcze na początku ubiegłego stulecia do rozwiązania powyższego pytania znacznie się zbliżył Buttman [1]). Wychodząc z trafnej etymologii słowa ἄμβροτος, ἀμβρόσιος, wypowiada on zdanie, iż wobec szerokiego zastosowania terminu ἀμβροσία, występującego kolejno, jako pokarm, napój i oczyszczający oraz leczniczy środek, niema najmniejszej potrzeby uzupełniać go domniemanym rzeczownikiem ἔδωδή (t. j. jadło, pokarm), że, przeciwnie, wyraz ten „odrazu był rzeczownikiem tak urobionym od przymiotnika ἄμβροτος, jak ἀθανασία od ἀθάνατος". Tak tedy według Buttmana bogi piją nieśmiertelność, pożywają nieśmiertelność i nieśmiertelnością się namaszczają.

Jakkolwiek tłumaczenie powyższe znacznie, mojem zdaniem, przecenia abstrahujące zdolności starożytnych, których myśl długo jeszcze miała obracać się w kole konkretnych, zmysłowych obrazów, mimo to jednak tutaj po raz pierwszy spotykamy się z myślą, iż ambrozya jest tym właśnie pierwiastkiem, któremu bóstwa nieśmiertelność swą zawdzięczają [2]), i błąd Buttmana na tem tylko polega, iż źródło nieśmiertelności z samą nieśmiertelnością utożsamionem zostało. Tak więc w głównych zarysach znaczenie ambrozyi w jej stosunku do bogów odgadniętem zostało, i następcy Buttmana jego przeważnie kroczą śladem. Nektar i ambrozya tłumaczone są przez nich, jako szczególniejsze, wyższego porządku pokarm i napój, od których bogów nieśmiertelność zależy [2]). Jedyny wyjątek stanowi T. Bergk, który kategorycznie zaprzecza twierdzeniu, jakoby od używania substancyi tej właśnie bogów wieczystość była zależną [3]). Według niego, twierdzenie to, „nigdzie wręcz nie wypowiedziane, obce jest Homerowi i całej starożytności": „nieśmiertelność" — zdaniem jego — „jest tak nierozerwalnie związana z samem pojęciem bóstwa, iż bez niej wyższej istoty wprost wyobrazić sobie nie można". Dowodzenie to zupełnie jest

[1]) Ph. Buttman, Lexilogus, 1837², str. 131—7.

[2]) Patrz Teuffel, Hom. Theol. u. Eschat. str. 8; Nägelsbach, Hom. Theol.³ str. 42; Rohde, Psyche³ I, 73, 2; Roscher, Nektar u. Ambrosia, str. 51—4.

[3]) Die Geburt der Athene, „Fleckeis. Jb" 1860, str. 316 n. (= Opuscula II, 669).

Digitized by Google

słuszne, o ile dotyczy ludzi starej, przeważnie intelektualnej kultury, i zupełnie jednocześnie błędne, o ile dotyczy człowieka pierwotnego. Jeżeli my, ludzie spółcześni, w atmosferze dojrzałej myśli filozoficznej wzrośli i z pojęciem wystarczającej samej sobie — αὐτάρκης — wyższej istoty oswojeni, nie zadowalniamy się tak łatwo bóstwem, co w warunkowości swej i ograniczeniu tak mało naszemu wyobrażeniu o doskonałości odpowiada, to przodkowie nasi w tym względzie tak wymagający nie byli. W dążeniu do stworzenia typu istoty wyższej, doskonalszej, człowiek bezwiednie urabiał boga swego na obraz i podobieństwo swoje, jużto przedmiot swej czci wyposażając w te właściwości, które w sobie najwyżej cenił, jużto oddalając odeń takie, od których sam najmocniej cierpiał. Przyszedłszy na świat drogą narodzin w określonym momencie i miejscu, musiał on bogów swych wyobrażać sobie zrodzonymi, powstałymi w czasie. Żyjąc w nieustannej trwodze przed okropnościami choroby, starości i śmierci, musiał on z bogów swych uczynić niepodlegające chorobom, wiecznie młode, nieśmiertelne istoty. Nieśmiertelność ta mogła mu się przedstawiać jedynie jako nieprzerwana ciągłość egzystencyi cielesnej, i, jako taka, nie mogła się, w jego mniemaniu, obejść bez pewnego, właściwego sobie pokarmu i napoju. Że pokarm ten i napój powinien był być o tyleż doskonalszym od pokarmów i napojów ludzkich, o ile życie bogów wogóle wyższem jest i doskonalszem od życia ziemskiego, dodawać chyba nie trzeba. Powyższe względy pozbawiają główny argument Bergka dowodowej siły. Pozostały argument również niezbyt jest przekonywający. Homer, co prawda, nigdzie nie mówi wprost, że właśnie pożywanie nektaru i ambrozyi bogów nieśmiertelnymi czyni, ubocznych jednak tej myśli dowodów, jak to zobaczymy niebawem, nie brak jest wcale. Musimy więc przypuścić, iż Homer dlatego tylko myśli tej wyraźnie nie sformułował, że uważał ją za zupełnie jasną i oczywistą, za coś, co się samo przez się rozumie i omówienia nie wymaga. Pogląd Bergka, jak to można się było spodziewać, w nauce się nie przyjął i zwolenników sobie nie zjednał.

Jak dotąd, nie można się było uskarżać na jałowość i bezowocność naukowych badań: co do roli nektaru i ambrozyi w społeczności bogów, nauka odrazu trafiła na właściwą drogę i, mimo odosobnionej próby skręcania na manowce, zdołała się na niej utrzymać. Skoro jednak przejdziemy do kwestyi istoty nektaru i ambrozyi, rozpatrywanych w sobie, t. j. kwestyi ich pierwotnego zna-

Digitized by Google

czenia, sprawa przedstawia się zupełnie inaczej, i w dotychczasowym dorobku naukowym próżnobyśmy się rozglądali za jakiemś powszechnie uznanem, mniej więcej zadowalniającem rozwiązaniem. Naogół można powiedzieć, iż dotychczas nauka zdołała tylko zebrać i razem zestawić resztki odnośnej tradycyi starożytnej, ostatecznej jednak syntezy, godzącej i tłómaczącej wszystkie tej tradycyi sprzeczności, dać jeszcze nie potrafiła. Próbę, jaką w tym kierunku zrobił W. Roscher [1]), jak to zobaczymy poniżej, za szczęśliwą uznać nie możemy, a uczony, który ze względu na swój wyjątkowy talent i prawdziwie imponującą wiedzę był niejako do rozstrzygnięcia sprawy powołany — mam na myśli E. Rohdego — nie uważał za właściwe choćby ją potrącić; w dziele, które długo jeszcze ważyć będzie w nauce, w przecudnej jego „Psyche", znajdujemy w tej kwestyi przypadkowe tylko zdanie: „Nieśmiertelność bogów zawarunkowana była przez pożywanie czarodziejskiego pokarmu (Zauberspeise): ambrozyi i nektaru; nawet człowieka dłuższe przyjmowanie boskiego pokarmu w nieśmiertelnego przekształca boga" (I[3] 73). Uznanie ambrozyi i nektaru za „Zauberspeise" rozwiązania kwestyi bynajmniej nie ułatwia. O samo jej jądro otarł się w wyżej wymienionej pracy Teodor Bergk. Utrzymując na podstawie terminów w rodzaju οἰνοχοεύειν, κρητήρ, κεράσαι, stosowanych także do ambrozyi, iż w czasach późniejszych wyobraźnia Greków malowała ją sobie, jako szczególniejszego rodzaju wino [2]), kiedy znów w czasach wcześniejszych, z uprawą wina nieobeznanych, zbliżała ją bezwątpienia do miodu [3]), jest on mimo to zdania, „iż pierwotnie nektar i ambrozya, przez źródło święte dostarczane, były poprostu czystą wodą niebios" (reines himmlisches Wasser) [4]). Ze zdaniem tem, według mnie, niepodobna się nie zgodzić. Człowiekowi pierwotnemu, który widział, jak nocna rosa odświeża zwiędłą od dziennego skwaru roślinność, jak ciepły deszcz wiosenny zamarłą w zimie naturę do nowego powraca życia, woda, bez wątpienia, wydawać się musiała pierwiastkiem życia, a stąd już tak blizko do marzenia, iż daleko, w rozkosznej bogów krainie szemrze

---

[1]) W. H. Roscher, Nektar und Ambrosia, Leipzig, 1883. Toż samo krócej Roscher's Lexicon: „Ambrosia" I, 280—3.

[2]) Bergk, l. l. p. 674.

[3]) ibid. p. 676.

[4]) ibid. 680 sq.

Digitized by Google

cudowne źródło, w jeszcze wyższym stopniu w życiodawcze owe własności wyposażone [1])! Niestety, Bergk nie uzasadnia bliżej obiecującej swej myśli, nie wyciąga wszystkich, naturalnie z niej wypływających wniosków, niefortunna zaś próba zbliżenia cudownego „ambrozyjskiego“ źródła do Lety, mogła tylko zdyskredytować samą myśl na długo. Poddając analizie myt o ogrodzie Hesperyd, gdzie u Zeusowego dworu tryskają κρῆναι ἀμβρόσιαι (Eurip. Hipp. 748) i pod strażą smoka (drakona) dojrzewa cudowny — według Hezyoda (Theog. 216) złoty — owoc jabłoni, Bergk zgodnie z Prellerem [2]) w smoku upatruje tylko symbol rzeki [3]), imię zaś jego Λάδων [4]) utożsamia z Λήθων, jako równoznaczną, starszą tylko chronologicznie formą językową, i, stąd już wprost przechodząc do utożsamienia κρῆναι ἀμβρόσιαι, domniemanego owej rzeki źródła, ze zdrojem Lety, uważa się za uprawnionego do kategorycznego twierdzenia, że „źródło to (t. j. Lety) jest po prostu źródłem bogów (Götterquelle): kto pije z niego, ten zapomina o wszelkiem cierpie-

---

[1]) Sumienność nakazuje nam wyznać, iż są uczeni, którzy podania o ziemskim raju, t. j. krainie niezamąconej szczęśliwości, uważają za stosunkowo późne i chronologicznie ustalić się dające. Należy do nich O. Gruppe, który w swem dziele „Griech. Kulte u. Mythen“ (Lipsk, 1887, str. 138) twierdzi, iż cała ta grupa podań ani w Indyi, ani w Grecyi nie sięga nawet do najstarszego historycznego okresu. Paradoksalne to twierdzenie uzasadnia on powołaniem się na znaną książkę v. Hehna, z której widzieć możemy, jak wszystkie niemal rośliny, w opisach raju i bogów krainy występujące, w czasach historycznych z azyatyckich ośrodków kultury do Europy przywędrowały. Stąd wniosek Gruppe'go, że same podania muszą być jeszcze późniejsze. Ponieważ flora i fauna podań, jak to każdy z nas wie, zmienia się bezustannie, nie tylko w zależności od stopnia geograficznej szerokości, lecz nawet gustów i upodobań chwili, powyższy pogląd Gruppe'go jest tedy oparty na najmniej pewnych i stałych pierwiastkach rozbieranych podań, co już samo przez się zupełnie wystarcza, by podać takowy w wątpliwość. Najbardziej zato wybitną i znamienną ich cechę stanowi to, iż cały swój przepych i bogactwo dobrotliwa natura za darmo człowiekowi rzuca pod stopy, że nie wymaga odeń w zamian krwawej daniny pracy, wszędzie bowiem ziemia sama, — αὐτόματος, sponte sua, jak mówili starożytni, — potrzeby, a nawet zachcianki ludzkie zaspakaja. Nie w postępach tedy materyalnej kultury, zawsze na ciężkiej pracy fizycznej opartych, (pracy, dodajmy, mianej u starożytnych w daleko większej, niż u nas, pogardzie), należy upatrywać początku podań o krainach szczęśliwości, lecz poprostu w marzeniu o lepszej, lżejszej doli, które chyba równie jest stare, jak nędza, znój i cierpienie ludzkie.

[2]) Preller, Griech. Mythol. 1³ 461.

[3]) Bergk, l. l. p. 715 s.

[4]) Taką nazwę nosi on u Hezyoda (Theog. 333) i u późniejszych pisarzy.

Digitized by Google

niu". Nie trudno się przekonać, że podstawy, na których się wniosek ten opiera, bardzo są niepewne. Chociażby nawet przedłożona przez Bergka etymologia nazwy Ἀΐδων była trafną, nie zmusza to nas jeszcze wcale do upatrywania w nim ducha wód, przedstawiciela płynnego żywiołu. Przeciwnie, daleko więcej mamy powodów uważać owego smoka za istotę chtoniczną, demona podziemi. Zgodnie z głosem ogromnej większości mitologów, opierających się na najbardziej kategorycznych świadectwach starożytności, wąż, drakon jest typowem uosobieniem tajemnych potęg ziemi, jej niejako dziecięciem. Jeżeli zaś od czasu do czasu i rzeczne istoty przedstawiane były w postaci węży czy drakonów — przypomnijmy sobie choćby Acheloosa w walce jego z Heraklesem (Soph. Trach. v. 10 sq.), wypływa to stąd, iż z pewnego punktu widzenia i rzeki, czerpiące wody swe z głębin ziemi, za istoty chtoniczne uchodzić mogą, — takie jednak ich znaczenie jest już pochodnem, nie zaś pierwotnem i zasadniczem. W danym wypadku smok w charakterze dziecięcia ziemi (pojmowanej jako χθών, nie γαῖα) jest naturalnym stróżem najcenniejszego z jej skarbów, — cudownego źródła i drzewa, i z taką jego rolą bynajmniej się nie kłóci nazwa Ἀΐδων, czy λήθων „tajemny", utajony. Nie mówimy już o tem, że widzieć w Lecie — która według trafnego powiedzenia Rohdego [1]) „miała tylko dać zmysłowy wyraz nieświadomości νεκύων ἀμενηνὰ κάρηνα, jak nazywa Homer dusze zmarłych" — widzieć w niej, powtarzamy, cudowne, ożywcze źródło może chyba tylko spółczesny, zmęczony życiem człowiek, tylko upadający pod brzemieniem kultury dekadent: starożytni dalecy byli od podobnego pesymizmu, i w dawnych νεκυΐαι, czyli poetyckich przedstawieniach zagrobowego świata, zapomnienie, wcielone w obraz Lety, nie tylko nie wydawało się szczytem szczęśliwości, lecz przeciwnie potęgowało grozę mrocznego królestwa Aida; z czasem zapomnienie to stało się przymnożeniem katuszy pokutujących grzeszników, kiedy przeciwnie zachowanie zupełnej świadomości i pamięci, zawdzięczane wodzie Mnemozyny, stanowiło według orfickich νεκυΐαι wyższą nagrodę sprawiedliwych [2]). Wyraźne

---

[1]) Herod. I 78: εἶναι γῆς παῖδα; Artemid. Oneirocr II 13: (δράκων) γῆς... ἐστί... παῖς. Porów. Rohde, Psyche I[2] 133; Dieterich, Abraxas, str. 114; A. Marx, Griech. März. üb. die dankb. Thiere, str. 96.

[2]) Rohde, Psyche I[2] 316, 2.

[3]) ibid. II[2] 210 uwaga.

Digitized by Google

błędy w szczegółach stały się przyczyną, że trafny w pomyśle pogląd Bergka został odrzucony, i w traktowaniu naszej kwestyi bierze odtąd górę inny kierunek.

W wymienionej już pracy W. Roscher, odnawiając stare, jeszcze przez neoplatonika Porfiryusza rzucone przypuszczenie [1]), wystąpił ze śmiałą tezą, że nektar i ambrozya są po prostu miodem, zarysowująca się zaś wyraźnie różnica między pokarmem bogów — ambrozyą i napojem — nektarem (lub odwrotnie) znajduje tłomaczenie w dwojakiej formie miodu: płynnej (napoju) i bardziej zwartej (jadła). Argumenta, któremi popiera on swoją tezę, dadzą się sprowadzić do następujących: 1) miód posiada te same własności, jakie według tradycyi posiadać miała ambrozya, mianowicie — słodycz, przyjemny smak, miły zapach [2]); 2) miodowi, jak i ambrozyi, przypisywali starożytni lecznicze, profilaktyczne i antyseptyczne własności [3]); 3) miód, obok nektaru i ambrozyi, od najdawniejszych czasów figuruje, jako pokarm bogów [4]).

Wywody Roschera, rozwijane konsekwentnie i metodycznie i szeroką poparte erudycyą, mają w dodatku rzadką zaletę prostoty i jasności, odrazu pozyskującej sympatyę czytelnika. Na ogół jednak racyonalistyczna ta w gruncie rzeczy hypoteza, usiłująca cały kompleks odnośnych wierzeń „do jednego tylko naturalnego sprowadzić podłoża“ (auf eine gemeinsame Naturbasis zurückzuführen ibid. p. 4), nie da się chyba zastosować do obrazów, barwy swe w daleko wyższym stopniu zawdzięczających nieuchwytnym pragnieniom i pożądaniom serca, aniżeli trzeźwym wskazówkom kombinującego umysłu. Czas już wielki uznać ostatecznie tę prawdę, iż wierzenia religijne nie z jednego wyrastają korzenia, a więc ubóstwienie przyrodzonych potęg, żywiołów czy zjawisk wewnętrznej treści mytu bynajmniej nie wyczerpuje, tak iż ten, ktoby zapragnął wszystko w tej dziedzinie do naturalnych sprowadzić fenomenów, zmuszony będzie gwałt zadawać faktom, czyto w formie sztucznych, mechanicznych okrojeń, czy świadomych przeoczeń i przemilczeń. Wypowiadając to zdanie, bynajmniej nie chcemy odmówić wszelkiego znaczenia metodzie Roschera: przeciwnie, udatne, według mnie,

---

[1]) De antro nymph. 16: ἠξίουντὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν... τό μέλι ἐνδέχεσθαι, θεῶν τροφῆς ὄντος τοῦ μέλιτος.

[2]) Nekt. u. Amb. p. p. 42—46.

[3]) ibid. p. p. 51—60.

[4]) ibid. p. p. 60—9.

Digitized by Google

wytłumaczenie pierwotnego znaczenia postaci Hermesa (= wiatr), jakie na tej właśnie drodze odnalazł Roscher [1]), — wytłumaczenie, odtwarzające wzajemną łączność i związek rozproszonych i pełnych pozornych sprzeczności świadectw starożytnych, nakazuje oceniać ją z należytym szacunkiem. Sądzę tylko, że metoda ta w danym wypadku, t. j. w odniesieniu do obrazów, w których dziecięctwo ludzkości wcieliło swój złoty sen o lepszem, wyższem bytowaniu, nie mogło nie doprowadzić do zupełnego bankructwa. I w rzeczy samej, przypatrzmy się bliżej argumentom Roschera, zaczynając od ostatniego, jako najbardziej, zdawałoby się, przekonywającego. Pełną garścią rozsypuje Roscher cytaty z różnych autorów, mające niby dowodzić tożsamości miodu z nektarem i ambrozyą. Widzimy tu i kategoryczne świadectwo homerowskiego hymnu (in Herm. 562), iż miód jest θεῶν ἡδεῖα ἐδωδή, — „bogów przyjemnym pokarmem". i uboczne dowody tegoż samego w formie przykładów, gdzie bogów rzeczywiście miód pożywających widzimy [2]), i dane, ze starożytnych kultów zapożyczone, a dowodnie wykazujące, iż bogom często napój z mleka, miodu i wody w ofierze składano [3]), i niezmiernie ciekawe wreszcie fakty, świadczące, iż starożytni w rzeczy samej wyobrażali sobie miód, jako swego rodzaju cudowną rosę, z nieba padającą, a przez pszczoły następnie zbieraną [4]), i że wierzenie to poza granicami świata helleńskiego również spotykać się daje. Jaką naukę przynosi nam ta pstra mozajka faktów, do jakiego nas zmusza wniosku? Mojem zdaniem wniosek możliwy tu jeden: źródło miodu i mleka (o którem zresztą półgębkiem i jakby niechętnie mówi Roscher) należą do najdawniejszych i najistotniejszych atrybutów cudownej krainy bogów, i, jako takie, stanowią wyobrażenia, do źródeł nektaru i ambrozyi r ó w n o l e g ł e, — zupełnej ich jednak jednoznaczności i tożsamości nie dowodzi nic, jeżeli pozostawimy na stronie, jako swego rodzaju poetycką licencyę [5]), lub późniejsze kombinatorskie przypuszczenie, spotykane czasem zdanie, że ambrozya jest to niejako kwintesencya miodu. Jeżeli zaś z faktu, iż bogowie, obok ambrozyi, czasem pożywają miód, zechcemy wycią-

[1]) Nek. u. Ambr. str. 1—5.

[2]) Batrach. 395; Apoll. Rhod. IV, 1134; Anton. Liber. c. 19.

[3]) Roscher l. l. pp. 62—67.

[4]) ibid. p. p. 13—22.

[5]) Ibycus u Athen I 39, b: τὴν ἀμβροσίαν τοῦ μέλιτος ἀναπλασίαν ἔχειν γλυκύτητα.

Digitized by Google

gnąć wniosek, iż ambrozya miodem jest właśnie, to w ten sam sposób nietrudno nam będzie udowodnić, iż ambrozya jest także... mlekiem: wszakże, według podań niektórych, Zeus wykarmiony był mlekiem kozy Amaltei [1]), z pod nóg Bachusa, obok miodu i wina, tryskało mleko [2]), w wieku złotym płynęły rzeki nie tylko miodu, lecz i mleka, a w różnych kultach starożytnych, obok miodu, zawsze prawie spotykamy mleko [3]). Na taki jednak wniosek nie przystanie chyba Roscher, jakkolwiek takowy wypływa logicznie z jego założenia.

Drugi argument Roschera — tożsamość leczniczych, wzmacniających i antyseptycznych własności miodu i ambrozyi z nektarem — również nie wytrzymuje krytyki. Nie mówiąc już o tem, że zastosowanie prozaicznej terminologii medycznej do tworów religijnej myśli Greków mało chyba komu przypadnie do smaku, samej tej tożsamości nie należy pojmować dosłownie. Cała przepaść oddziela te dobroczynne skutki używania miodu, o których mówi starożytna medycyna, od tego głębokiego wewnętrznego przetworzenia i przeistoczenia, którem ambrozya zwykłego człowieka przekształcała w Boga i nawet w istocie wyższego porządku odrazu wielokrotnie pomnażała siły. Powołamy się dla przykładu choćby na tę scenę z homerowskiego hymnu na cześć Apollina Delijskiego [5]), gdzie Temida po raz pierwszy Apollinowi-niemowlęciu do ust wlewa nektar i ambrozyę: „Kiedyś, o Febie, skosztował pokarmu nieśmiertelności (ἄμβροτον εἶδαρ), twych szybkich ruchów (ἀσπαίροντα) nie wstrzymały dłużej ani złociste pieluchy, ani przewiązki, lecz wszystkie rozsunęły się węzły. I przemówił do bogini świetlisty Apollin: „Podajcie mi miłą cytrę i łuk zakrzywiony, — i będę wieszczył ludziom nieomylną wolę Zeusa". Pragnąc za jakąbądź cenę ocalić mniemaną tożsamość, Roscher zmuszony jest pod jeden i ten sam termin podciągnąć rzeczy bardzo różne, wskutek czego najwspanialsze kwiaty starożytnej poezyi mitologicznej zmieniły się w biedne ziółka apteczne.

Cóż wreszcie powiedzieć mamy o przekonywającej sile pierwszego z argumentów Roschera, który z takim naciskiem podkre-

---

[1]) Callim. hymn. in Jov. 48.

[2]) Eurip. Bach. 143 sq.

[3]) Schol. Pind. Pyth. IX, 111: μέλι τῆς ἀθανασίας δέκατον μέρος, również Tzetz. VIII, 984 wedl. Epikura.

[4]) H. Usener, Milch und Honig, Rhein. Mus. LVII, 177—195.

[5]) Hymn. Hom. in Apoll. Dell. 124 sq.

Digitized by Google

śla, iż Grecy, tak miodowi, jak nektarowi i ambrozyi, przypisywali te same cechy słodyczy, przyjemnego zapachu i smaku? Wszakże idyliczne obrazy i sceny najczęściej uderzają jednostajnością, i malując je, z konieczności do tych samych kolorów i barw uciekać się wciąż trzeba. Nektar i ambrozya, — te wyidealizowane abstrakcye zwykłego napoju i jadła, powinny oczywiście łączyć w sobie wszystkie możliwe przymioty, mile łechtać tak smak, jak i powonienie.

Tak tedy wszystkie argumenty Roschera, jak to widzieliśmy poprzednio, wobec rzeczowej krytyki ostać się nie mogą. Jako całość, hypoteza ta, jak słusznie zauważył K. Wernicke [1]), zostaje w rażącej sprzeczności z temi świadectwami starożytnych, które dowodzą, iż „ambrozya i nektar przedstawiały się im, jako bogom samym dostępne, ludziom zaś chyba w wyjątkowych razach, za szczególną tychże bogów łaską". Tak w homerowskim hymnie na cześć Hermesa [2]) Apollin w grocie Cylleńskiej błyszczącym kluczem otwiera trzy źródła nektaru i ambrozyi, noszące w dodatku wymowną nazwę ἄδυτοι, „niedostępne". To samo widzimy także w świadectwie Eurypidesa [3]) i poetki Mojro (IV w. przed Chr.), które rozpatrzymy później.

Zanim rozstaniemy się z teoryą Roschera, zatrzymamy się jeszcze chwilę na jednem z jego twierdzeń, stojącem zresztą zupełnie luźnie i z główną jego tezą organicznie się nie wiążącem. Zauważywszy, iż wodzie podziemnego Styksu która w późniejszych wersyach podania o Achillesie zjawia się obok lub nawet w miejscu ambrozyi, przypisywano również władzę czynienia człowieka nieśmiertelnym, chronienia go od ran, Roscher bez wahania wierzeniu temu głęboką przypisuje starożytność, ponieważ „w podaniach o Styksie tkwi wiele takich rysów, które pozwalają myśleć, iż woda ta była identyczną ze zdrojem nektaru i ambrozyi" [4]). Te liczne jakoby względy, mające przemawiać za tożsamością zestawionych obrazów, dają się zacieśnić: 1) do zwrotu Στυγὸς ἄφθιτον ὕδωρ, 2) do szczególniejszego znaczenia, jakie miała dla bogów przysięga na Styks i 3) do faktu, iż teogonie starożytne znają potomstwo Styksu o wielce charakterystycznych imionach Κράτος i Βία.

---

[1]) Patrz artykuł „Ambrosia" w Pauli-Wissowa, Realencyklopedie, I, 1808—11.
[2]) Hymn. Hom. in Apoll. Del. 124 sq.
[3]) Eurip. Hippol. 740 sq.
[4]) Nekt. u. Ambr. str. 54.

Digitized by Google

Ponieważ poza hypotezą. zbliżającą miód do ambrozyi, nie zostaje on w żadnym związku ze Styksem, mamy tutaj przed sobą zupełnie nową w gruncie rzeczy teoryę, która źródło ambrozyi do źródła Styksu przyrównywa. Już same podwaliny tej teoryi osłabia ta okoliczność, iż według słów samego jej twórcy te wersye podań, na których się ona opiera, „jedynie w późniejszych zachowane są źródłach“ [1]). Sama przez się okoliczność ta jednak nie jest dostatecznym przeciwargumentem, ponieważ w dziedzinie mytu i wogóle ustnej poezyi podania, późniejsze co do czasu zapisania, nie zawsze są późniejsze co do pochodzenia. Gorzej atoli, że sama argumentacya okazuje się niezadowalniającą, jeśli nie wręcz bałamutną. Ciekawy fakt, że bogowie, w razie złamania wielkiej na Styks przysięgi, „w sen śmiertelny — według słów własnych Roschera — zapadają i nektaru z ambrozyą zostają pozbawieni“, wtedy zrozumiemy najlepiej, kiedy wespół z Nägelsbachem [2]) przypuścimy, iż „Styks jest to rzeka królestwa umarłych i jego przedstawiciel; klnący się nią bogowie w razie krzywoprzysięstwa podlegają władzy śmierci, innemi słowy, składają z siebie boskość“. Wychodząc z tegoż założenia, łatwo jest pojąć, że myśl o wszechpotędze śmierci mogła doprowadzić do wydzielenia tego jej rysu w paralelnych postaciach Κράτος i Βία, dzieci Styksu, epitet zaś ἄφθιτον, — wieczny, nieprzemijający, nieśmiertelny, doskonale odpowiada istocie królestwa śmierci, któremu nie masz i nie będzie końca. Okazuje się tedy, iż według Roschera Styks ma być dlatego tylko jednoznacznym z nektarem i ambrozyą, iż oddający się w moc jego bogowie od nektaru i ambrozyi, tego pierwiastka życia, zostają odtrąceni, umrzeć muszą: prawdziwe „lucus a non lucendo“. I w rzeczy samej mógł-li Roscher nie uwikłać się w podobne sprzeczności, skoro w najdawniejszych wzmiankach o Styksie staje on przed nami, jako coś w tejże mierze wrogiego i nienawistnego [3]) wielkiej bogów rodzinie, w jakiej nektar i ambrozya były dla niej czemś drogiem, miłem, pożądanem? [4]) Etymologia wyrazu Styks najzupełniej potwierdza pierwotność takiego pojmowania.

---

[1]) Nekt. u. Ambr. l. c.

[2]) Nägelsbach, Hom. Theol.[3] str. 43.

[3]) Patrz Od. V, 185: Στυγὸς ὕδωρ, ὅστε μέγιστος | ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι; Hesiod. Theog. 775 sq.: στυγερὴ θεὸς ἀθανατοῖσι, δεινὴ Στύξ i t. d.

[4]) Il. XIX 353; Hymn. in Ap. Del. 124; Hymn. in Merc. 249 i inn.: ἀμβροσίη ἐρατεινή.

Digitized by Google

Tak więc nektar i ambrozya nic nie mają wspólnego ani z wodą Lety, ani Styksu. ani wreszcie z miodem, jak to przypuszczały powyższe teorye. Powstaje więc pytanie, czem w gruncie rzeczy jest ten zagadkowy obraz, tak niełatwo poddający się tłumaczeniu? Odpowiedź, do jakiej osobiście się skłaniamy, bardzo będzie prosta: jest to, jak tego domyślał się już Bergk, „reines himmlisches Wasser", a raczej ta jej idealizacya, o której mówiliśmy wyżej. czyli. posługując się językiem baśni, „woda żywa", woda z „Jungbrunnen", fontaine de jouvence", „fountain" lub „well of youth". By tłómaczenie takie nie wydawało się zbyt śmiałem, przypominamy, iż starożytnym nie był obcy ten motyw, występujący pod nazwą πηγὴ ἀθάνατος, ζωοποιός, ἀείζωος u Greków, fons vivus, aqua viva u Rzymian. Na motyw ten zwrócił uwagę już Rohde i parę odnośnych świadectw przytoczył (Psyche[3] II 390, 1), jesteśmy jednak w stanie zebrany przezeń materyał znacznie pomnożyć. Postaramy się zestawić takowy tutaj z możliwą dokładnością. Cudowne źródło znajduje się zazwyczaj ἐπ' ἔσχατα γῆς, gdzieś na końcu czy kraju świata, w dalekich kresowych ziemiach, gdzie w niezamąconej szczęśliwości żyją błogosławione, „sprawiedliwe" ludy [1]). Jeśli nawet znajduje się ono gdzieś bliżej, to i wówczas niełatwo śmiertelnikowi dostać się do niego, bo jest ono zwykle tak dobrze utajone, iż tylko ptaki drapieżne odnaleźć je umieją [2]). Pośrednictwo tych ostatnich jest tem niezbędniejsze, iż strzegą źródła nieraz zdradliwe węże i smoki [3]). Ożywcza ta woda rozsiewa czasem wokoło zapach wonnego kwiecia [4]), czasem jaśnieje jak błyska-

---

[1]) Tak spotykamy je w krainie Etyopów, którą tak barwnie Herodot opisuje (III, 23), ἐν μακρόβιων χώρᾳ, dokąd według podania dotarł Aleksander (Ps. Call. II, 39—41), wreszcie w tym „szczęśliwym na najdalszym Wschodzie zakątku", dokąd Laktancyusz (Carm. de Phoen. v. 1 — 64) przenosi feniksa.

[2]) Tak u Owidyusza (Fast. II, 43 sq.) przynosi „żywą wodę" kruk, w greckim „Fizyologu" odmładza się w nim orzeł (Physiologus, s. v. αἰετός). Zapewne długowieczność ptaków drapieżnych, równie dobrze znaną starożytnej (Hesiod. fr. 103, Goettling; Terent. Haut. 521), jak i późniejszej tradycyi ludowej (E. Majewski, Rodzina kruków w mowie i wierzeniu ludu naszego), logika prymitywna tłómaczyła na swój sposób, przypisując ją używaniu wody ożywczej. Tutaj zapewne tkwi przyczyna skojarzenia się ptaków tych ze zdrojem żywota.

[3]) Tak u Owidyusza strzeże „żywej wody" wąż, u Apul. Met. VI 14 bronią dostępu do „aquae vocales" smoki. Co do ostatniego świadectwa patrz wyjaśnienie w rozdziale 2-im.

[4]) Herod. l. c. ἐπὶ τρίτην σφι ἡγήσασθαι, ἀφ' ἧς λούμενοι λιπαρώτεροι ἐγίνοντο,

Digitized by Google

wica [1]), często zaś bije u stóp cudownej jabłoni, co nigdy nie więdnie i zawsze owoc przynosi świeży [2]). Zgodnie z swą nazwą woda ta na całą naturę oddziaływa ożywczo. Złamana gałązka, do takiego zdroju wrzucona, na nowo się zrasta [3]), nieżywe ptaki, w niej zanurzone, do życia wracają [4]), martwa lub nawet suszona ryba, za włożeniem do wody tej, ożywa i z rąk się wymyka [5]). Działanie jej rozciąga się oczywiście i na człowieka: leczy ona wszystkie rany [6]), starym wraca młodość [7]), umarłym życie [8]), śmiertelnika przekształca w boga [9]), lub przynajmniej niezmiernie długiego udziela mu życia [10]).

καπάπερ εἰ ἔλαίου εἴη· ὄζει δὲ ἀπ' αὐτῆς, ὡς εἰ ἴων... Porówn. Ps. Call. II, 39: εἶδόν τινα τόπον, καὶ ἦν ἐν αὐτῷ πηγὴ διαυγής, ἧς ὕδωρ ἥστραπτεν, ὡς ἀστραπή. ἦν δὲ ἀὴρ ἐκεῖνος εὐώδης καὶ πάνυ γλυκύτατος.

[1]) Ps. Call. l. c.. Cf. Nov. Test. Apoc. 22, 1—2: ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον... ξύλον ζωῆς.

[2]) Lact. Carm. de Phoen. 25: Est fons in medio, quem vivum nomine dicunt... vv. 29—30: Hic genus arboreum, procero stipite surgens, | non lapsura solo mitia poma gerit. Porówn. Theopomp. u Aelian V. H. III, 18.

[3]) Ps. Aristot. Mir. ausc. c. 117 (127): ἐν Σκοτούσαις τῆς Θετταλίας φασὶν εἶναι κρηνίδιον... ἐὰν δέ τις ξύλον μὴ παντάπασιν συντρίψας, ἀλλὰ σχίσας, ἐμβάλῃ, συμφύεται καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ καθίσταται. Cf. Antig. hist. mir. 142, Plin. n. h. X 8, Sotion, de flum. et font. c. 9.

[4]) Sotion, de flum. et font. c. 6 (Westerman): Παρὰ Κιλικίᾳ φασὶν ὕδατος εἶναί τι σύστημα, ἐν ᾧ τὰ πεπνιγμένα τῶν ὀρνέων καὶ τῶν ἀλόγων ζώων ἐμβραχέντα ἀναζῆν.

[5]) Ps. Callist. II, 39: Gdy Aleksander przybył do „krainy błogosławionych", kucharz, szykujący wieczerzę, do bijącego tam zdroju suszoną rybę poniósł opłukać, καὶ εὐθέως βραχὲν ἐν τῷ ὕδατι (sc. τὸ τάριχον) ἐψυχώθη καὶ ἐξεφύγε τῶν χειρῶν τοῦ μαγείρου. Kucharz nie mówiąc o tem nikomu, napełnia cudowną wodą swą flaszę.

[6]) Nonnus, Dionysiac. XXXV, 73—6: Ἤθελον ἐγγὺς ἔχειν φυσίζοον ἐνθάδε πηγὴν | Ὄφρα τεοῖς μελέεσσι βαλὼν ὀδυνήφαγον ὕδωρ | Πρηύνω τεὸν Ἕλκος ἐπήρατον, ὄφρα καὶ αὐτὴν | Ψυχὴν ὑμετέρην παλινάγρετον εἰς σε κομίσσω. O wspomnianem już źródle tessalskiem mówi także Ps. Arystoteles (l. c.), iż płynie z niego τοιοῦτον ὕδωρ, ὃ τὰ... ἕλκη καὶ θλάσματα ταχέως ὑγιεινὰ ποιεῖ καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὑποζυγίων.

[7]) Patrz Aelian l. c.: ktokolwiek w krainie Ἄνοστος, skosztuje owoców drzewa rosnącego na brzegu „rzeki rozkoszy" (τῆς Ἡδονῆς), ten γηράται μετὰ βραχὺ νεώτερος.

[8]) Patrz wyżej Nonnus, l. c.

[9]) Ps. Call. l. c. Kucharz ów, co posiadł „wodę życia", wrzucony z roskazu Aleksandra z kamieniem u szyi do morza, staje się morskim demonem, kochanka zaś jego, co tej cudownej wody zakosztowała, zmienia się w nereidę.

[10]) Herod. l. c. Τὸ δὲ ὕδωρ τοῦτο, εἴ σφί ἐστι ἀληθέως, οἷόν τι λέγεται, διὰ τοῦτο ἂν εἶεν, τούτῳ τὰ πάντα χρεώμενοι μακρόβιοι.

Digitized by Google

Wszystkie te cechy i własności wykazać możemy w świadectwach o nektarze i ambrozyi. Substancye te, jak już wiemy, oznaczają się pięknym zapachem, potęgują siłę fizyczną [1]), leczą rany [2]), dają człowiekowi nieśmiertelność wraz z wieczną młodością. Jakkolwiek Homer i Hezyod przeciwstawiają zazwyczaj nektarowi, jako szczególniejszego rodzaju napojowi, ambrozyę, jako pokarm stały, posiadamy mimo to inne, poważnej starożytności świadectwa, dowodzące niezbicie, iż i ambrozya również była pierwotnie cudowną, w krainie bogów tryskającą cieczą. Tak w Euripidesowym „Hipolicie", chór wyraża pragnienie uciec od okropności tego świata i ptaszkiem skrzydlatym ulecieć w krainę słodkogłosych Hesperyd, gdzie dojrzewają cudowne jabłka, dokąd władca purpurowego morza żeglarzom wzbrania dostępu, — „na ową świętą ziemi rubież,... gdzie u sypialni Zeusowego dworu biją źródła ambrozyi (κρῆναι τ' ἀμβρόσιαι χέονται) i boska życia dawczyni — ziemia bogom szczęścia przymnaża". Nie mamy najmniejszego powodu uznawać podania, na którem Euripides oparł swą opowieść, za chronologicznie późniejsze: że u tragików, czerpiących zwykle ze skarbnicy podań lokalnych, spotykają się częstokroć znacznie starsze formy mytów, niż w zdala od macierzystej ziemi, w oświeconej Jonii powstałym eposie, rzecz to powszechnie znana i szerszego omówienia nie wymaga. Takiż sam zdrój bijącej ze skały ambrozyi znajdujemy w zapisanej u Plutarcha (de orb. in facie lunae, 941, F) [4]) powieści o śpiącym pod ziemią Kronosie. Na dalekiej wyspie zdetronizowany ten mocarz, „zamknięty w głębokiem wnętrzu skały złocistej, spoczywa w uśpieniu, — sen bowiem przemyślał mu Zeus miasto oków,— ptaki zaś wlatujące przez szczyt skały przynoszą mu ambrozyę; wonność, co od zdroju się rozprzestrzenia, całą napełnia wyspę".

Cokolwiek wyżej przytoczony ustęp z Euripidesa wykazuje niezbicie, iż jak w późniejszych greckich podaniach „żywa" woda, tak pierwotnie ambrozya, z cudownem drzewem (jabłonią) w pewnym znajdowała się związku. Życiodawczego, a nawet unieśmier-

---

[1]) Hymn. in Ap. Del. 125 sq.; Hesiod. Theog. 639 sq.

[2]) Il. XVI 667; XIX 38.

[3]) Odys. V. 92 sq.; Pind. Olym. I 63—7; Apoll. Rhod. IV 869.

[4]) Cf. ibid.: αὐτὸν μὲν γὰρ τὸν Κρόνον ἐν ἄντρῳ βαθεῖ περιέχεσθαι πέτρας χρυσοειδοῦς καθεύδοντα — τὸν γὰρ ὕπνον αὐτῷ μεμηχανῆσθαι δεσμὸν ὑπὸ Διός, — ὄρνιθας δὲ τῆς πέτρας κατὰ κορυφὴν εἰσπετομένους ἀμβροσίαν εἰσφέρειν αὐτῷ καὶ τὴν νῆσον εὐωδίᾳ κατέχεσθαι πᾶσαν, ὥσπερ ἐκ τῆς πηγῆς σκιδναμένῃ τῆς πέτρας.

Digitized by Google

telniającego tych jabłek działania dowodzi choćby ta okoliczność, iż zdobycie takowych w szeregu prac Heraklesa znajduje się na samym końcu, — obok pojmania piekielnego Cerbera (upostaciowanie śmierci), — stanowiąc niejako apoteozę Zeusowego syna, podniesienie go do boskiego dostojeństwa. W innej wersyi tegoż podania o ogrodzie Hesperyd [1]) cudownego drzewa strzeże „drakon", czyli smok, co również w najzupełniejszej jest zgodzie z powieścią starożytnych o „żywej" wodzie. Są wreszcie pewne wskazówki, pozwalające wnosić, iż boski ów napój, jak później „żywą" wodę, przynosiły pierwotnie ptaki drapieżne. Tak poetka Mojro z Byzancyum (około 300 prz. Chr.) we fragmencie, zachowanym u Ateneusza (XI 49, 16), opisując niemowlęctwo Zeusa na Krecie, powiada, iż ambrozyą, „przynoszoną od fal oceanu" (t. j. od krańców świata, opasanego przez zwartą wstęgę Oceanu) karmiły go gołębie, „nektar zaś wciąż w swym dziobie przynosił potężny orzeł, czerpiąc go ze skały" [2]).

Nie widzimy powodu powątpiewać o starożytności tego podania: pewnem jej potwierdzeniem jest myt o porwaniu przez orła Ganimedesa, tego męskiego odpowiednika do podającej bogom ambrozyę Heby (uosobienie wieczystej młodości) [3]). Powyższe świadectwo poetki Mojro ma dla nas ogromne znaczenie jeszcze z jednego względu: w zestawieniu ze świadectwami Euripidesa i Plutarcha dowodzi ono niezbicie, iż i nektar, nietylko zaś ambrozya, był dla starożytnych cudowną, z głębin ziemi tryskającą cieczą, a to pozwala nam utożsamić te dwie nazwy, jako synonimy, równoznaczne określenie tej samej rzeczy. Identyczność obu tych substancyi jeszcze jaśniej występuje w epigramacie aleksandryjskiego poety Dioskuridesa [4]), który mówi o προχοὰι νέκταρος ἀμβροσίου, „potokach

[1]) Apoll. III 5, 10.

[2]) Νέκταρ δ' ἐκ πέτρης μέγας ἀετος, αἰὲν ἀφύσσων | γαμφηλῆς φορέεσκε ποτὸν Διὶ μητιόεντι.

[3]) Wulgata mytu o porwaniu Ganimedesa przedstawia mojem zdaniem kontaminacyę dwu motywów, — podania o orle, przynoszącym Zeusowi nektar (patrz wyżej) i podania o pięknym Ganimedesie, — młodzieńcu, który dla swej urody wzięty do nieba, bogów został podczaszym (patrz Il. XX 233 sq.): τὸν (sc. Γανυμήδεα) καὶ ἀνηρείψαντο θεοὶ Διὶ οἰνοχοεύειν | κάλλεος εἵνεκα οἷο, ἵν' ἀθανάτοισι μετείη. Ze zlania się motywu „orzeł przynosi bogom nektar" z motywem „bóg bierze sobie młodzieńca za podczaszego", powstaje znowu podanie, iż bóg w postaci orła porywa chłopaka, by odtąd bogom napój nieśmiertelności rozlewał.

[4]) Ant. Pal. VII 31.

Digitized by Google

ambrozyjskiego nektaru", najwyraźniej utożsamiając oba obrazy. Uważamy się przeto za zupełnie uprawnionych do powtórzenia za Bergkiem kategorycznego twierdzenia, iż „nic nas nie zmusza wyobrażenia te jedno od drugiego oddzielać" [1]). że przeciwnie „najbardziej trafnem będzie tu objaśnienie, według którego termin szerszy. bardziej ogólny, połączony jest, jak to się często zdarza, ze ściślejszym czyli bardziej specyalnym, by pojęcie najzupełniej wyczerpać, jak to widzimy w zwrotach πρὸς ἠῶ τ' ἠέλιον τε, Οὐρανὸς Οὔλυμπός τε i t. d.". Ambrozya byłaby tedy „żywą" wodą w jej wielorakich zastosowaniach, nektar zaś, który zgodnie z pociągającą etymologią G. Kurtziusa [2]) oznacza poprostu „łakotkę" (Leckerei), byłby „żywą" wodą w ściślejszem znaczeniu „napoju". W ten sposób w całym szeregu świadectw, które i ambrozyę przedstawiają jako ciecz, płyn [3]), nie zaś jako pokarm stały, przechowało się właśnie pierwotne tego obrazu znaczenie. Jeżeli spytamy następnie, w jaki sposób, wbrew temu znaczeniu, ambrozya poczęła później oznaczać ξηρὰ τροφή, to na podobną zmianę znaczenia wpłynął, według mego zdania, t. zw. rodowód, czyli etymologia ludowa. Wyraz ἀμβροσία zbliżono zapewne do pnia βο- (porówn.: βορὰ pokarm, βιβρώ-σκω pożywam), a pozostały, po wydzieleniu mniemanego pnia, kompleks dźwięków ἀμ pojęto, jako skrót (synkopę) prefiksu ἀνα (porównaj naprzykład ἀμβοᾶν zam. ἀναβοᾶν i t. d.). Tak tedy wszystkie charakterystyczne cechy nektaru i ambrozyi, zarówno w ich sceneryi, jak i wewnętrznych własnościach, daleko ściślej się wiążą z tem, co wiemy o „żywej" wodzie starożytnych, aniżeli z tą rolą, jaką odegrywał miód w starożytnych podaniach i obrządkach. Pośrednie ogniwa między podaniami o źródłach ambrozyi czy nektaru i o πηγὴ ἀθάνατος, zdroju „żywej" wody, przedstawiają te świadectwa, gdzie ambrozya nazwana jest wprost ἀθανασία [4]).

Jakkolwiek nektar i ambrozya sprowadzają się, jak to staraliśmy się udowodnić, do jednego wspólnego substratu, który zgodnie z Bergkiem określiliśmy, jako „czystą wodę niebios", byłoby jednak niesłusznem stąd razem z nim wnioskować, iż Grecy od najdawniej-

---

[1]) l. l. p. 671—2.

[2]) Griech. Etym.[5] 184: „νώγαλον : νέκταρ = κλώψ : κλέπτω; Suff. ταρ wie in ἰκ-ταρ".

[3]) Oprócz wskazanych wyżej patrz także Sapph. fr. 5; Anaxandrid. frg. 7 (= Athen II 39 A).

[4]) Patrz Schol. Pind. Pyth. IX 113; Lucian, Dial. Deor. 4: (κρήνη ἀθανασίας).

Digitized by Google

szych czasów znali tylko boski napój, że „stały pokarm bogów do wyobrażeń pierwotnych z pewnością nie należy“ [1]). Mojem zdaniem, przeciwnie, myśl, iż bogowie bez stałego pokarmu również obejść się nie mogą, od najdawniejszych czasów była właściwą Grekom, znalazłszy wyraz w mycie o cudownem drzewie i jego owocach. W najstarszych mitologiach Wschodu drzewo to ściśle się kojarzy z „wodą życia“. Tak naprzykład według assyro-babilońskiego poematu o wyprawie Nemroda-Gilgamesza do krainy bogów [2]), obok cudownego zdroju, który leczy trąd, wyrasta drzewo o niewymagającej komentarzy nazwie „starzec odmłodnieje“ [2]). W biblijnej legendzie o raju prarodziców naszych, — tem monoteistycznem przetworzeniu assyro-babilońskich wyobrażeń o krainie bogów, wąż, grający tu jednak rolę nie stróża cudownego drzewa, lecz uwodziciela rodzaju ludzkiego, zwraca się do prababki Ewy z kuszącemi słowy: „któregokolwiek dnia będziecie jeść z niego (drzewa zakazanego), otworzą się oczy wasze i b ę d z i e c i e j a k o b o g o w i e, wiedząc dobre i złe“ [3]). Ostatnie słowa, z punktu widzenia rozpatrywanych wierzeń, bynajmniej nie są czczem kłamstwem: pokarm bogów, spożywany przez śmiertelnika, przebóstwić go mocen. Według egipskiego napisu na piramidzie w Saggarah [4]), wielcy bogowie przebywają na wielkiej wyspie „w sercu błonia pokoju“ i żywią się „owocami drzewa żywota“. W ostatnich przykładach „drzewo żywota“ stoi, co prawda, niezależnie od „źródła życia“ (za dalekie jego echo mogłyby zresztą uchodzić biblijne rzeki rajskie), są one jednak wysoce pouczające z tego względu, iż pokarmem bogów są tu właśnie owoce cudownego drzewa. Złączone razem drzewo i źródło żywota spotykamy znowu w „Objawieniu“ św. Jana: „I ukazał mi rzekę wody żywota, jasną jak kryształ, wychodzącą ze stolice Bożej i Barankowej. W pośród ulice jego i z obu stron rzeki drzewo żywota, rodzące owoców dwanaście“ [5]). Pokrewne obrazy

[1]) l. l. p. 670.

[2]) A. Jeremias, Die babylon. assyr. Vorstellungen vom Leben nach dem Tode, 1887, str. 10—23.

[3]) Vulgat. Genes. 3, 5.

[4]) Jeremias, l. l. p. 93.

[5]) Apoc. XXII 1—2. Καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ θεου καὶ ἀρνίου. Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα (cf. ibid. 14). O zestawienie z ustępem tym sam zdaje się prosić tak wyżej wspomniany Euripidesowy opis ogrodu Hesperyd, gdzie rośnie cudowne drzewo i „χρῆναι... ἀμβρό-

Digitized by Google

spotykamy wreszcie w mitologii germańskiej Północy. Tutaj jabłka są tym owocem, który jest bogom niezbędny dla podtrzymania jeśli nie życia, to przynajmniej wiecznej świeżości i młodości [1]). Znajdują się one w posiadaniu bogini Idhuny, małżonki mądrego Bragi. Gdy raz olbrzym Thiassi z pomocą chytrego Loki skradł je z Asgardu, „białego" grodu bogów, bogowie postarzeli odrazu: zmarszczki pokryły ich lica, a włosy siwizna. Pod groźbą strasznych kar musiał je Loki znów bogom powrócić.

W starożytnej Grecyi podanie o cudownem, rosnącem przy źródle żywota drzewie istniało także, jak to widzieliśmy w mycie o wyprawie Heraklesa po jabłka Hesperyd. Musiało ono być niezmiernie silnie skojarzonem z mytem o krainie bogów, skoro spo-

---

σιαι χέονται Ζηνὸς μελάθρων παρὰ κοίταις", jako i Plautowa (Trinum. 940) wzmianka o rzece „qui de coelo exoritur sub solio Jovis". I grecka więc i judajska wersya podania maluje życiodajny zdrój bijący w przybytku Najwyższej Istoty z pod jego tronu, w pobliżu cudownego drzewa. Mimo tak uderzającą zgodność szczegółów, powyższego obrazu „Apokalipsy" nie możemy zaliczyć do rzędu tych helleńskich naleciałości, jakie się u św. Jana spotykają. Przeciwnie, stoi on tutaj, jak i we wzmiankach o „żywej wodzie" w Ewangielii (Johann. 4, 15), najzupełniej na gruncie rodzimej tradycyi. Drzewo i źródło żywota, wraz z rzekami miodu i mleka, są to ulubione, tradycyjne obrazy, które poezya prorocza stale kojarzy ze spodziewanym przyjściem Messyasza, zbliżającym się tryumfem króla Syonu, wspaniałością odnowionego Jeruzalem. Tak Joël (3, 18), naprzykład, woła „będą kropić góry słodkość, a pagórki popłyną mlekiem, a wszystkiemi strumieniami judzkiemi pójdą wody, a źródło z domu Pańskiego wynidzie i obleje potok cierznia". Podobnie wyraża się Zacharyasz (14, 8): „I będzie w on dzień: wynidą wody żywe z Jeruzalem". Najdokładniej jednak rozwija tę myśl Ezechiel, u którego znowu obok „żywej wody" występuje cudowne drzewo i co ważniejsza widać wyraźnie, jakie wyobrażenia z wodą tą i drzewem tem się kojarzyły (47): 1. I oto wody wychodziły z pod proga domu na wschód słońca... 2. a oto wody wylewające się z boku prawego... 7... po brzegu potoka drzewa barzo wiele z obydwu stron... 9. A wszelka dusza żywiąca, która płaza, gdziekolwiek przydzie potok, będzie żywa... i będzie uzdrowione i żyć będzie wszytko, dokąd przydzie potok. 12. A nad potokiem wyroście wszelkie drzewo owoc rodzące, nie odpadnie list z niego i nie ustanie owoc jego, na każdy miesiąc przyniesie nowy owoc, bo wody jego z świątnice wynidą, i będzie owoc jego na pokarm, a liście na lekarstwo". Od Ezechielowego proroctwa zależnym jest w swem widzeniu św. Jan, z tą tylko różnicą, iż oczekiwany tryumf i wspaniałość Jeruzalem przenosi on poza granice czasu w wieczność, — ewolucya, która, jak zobaczymy, jest do pewnego stopnia analogiczną do ewolucyi tychże obrazów w wierzeniach Hellenów.

[1]) Wünsche Aug., Die Sagen vom Lebensbaum u. Lebenswasser, 1905, str. 11, 12.

Digitized by Google

radycznie pojawia się ono jeszcze w baśni o „Μακαρία“, ziemskiej krainie szczęśliwości (starożytne pendant do „Schlaraffenland“, „Cuccagne“. „Cockeney“, rosyjs. „вырій“, „ирій“ i naszego „wyraju“), która według H. Usenera[1]) „jest projekcyą krainy bogów nieba na ziemię“. Nie posiadamy jednak, niestety, bezpośrednich świadectw, że służyły one rzeczywiście za pokarm bogom, i do wniosku tego dochodzimy pośrednio, zarówno na podstawie powyższych przykładów mitologii obcych, jak ubocznych wskazówek greckich, co prawda, ale do innych skupień należących mytów. Tak naprzykład, w homerowskim hymnie na cześć Demetry[2]) Zeus, ulegając błaganiom zrozpaczonej matki, posyła Hermesa do władcy Hadesu z rozkazem zwrócenia porwanej Persefony. Ten jednak zmusza tymczasem swą brankę do skosztowania granatu, i odtąd nie może już ona na stałe wrócić na ziemię, lecz musi raz na zawsze spędzać trzecią część roku ὑπὸ κεύθεσι γαίης, w głębinach ziemi. Tak tedy widzimy tu bogów podziemnych, żywiących się pewnym szczególniejszego rodzaju owocem, który każdego, ktokolwiek choć jedno zeń spożyje ziarnko, na wieki do społeczności zmarłych włącza[3]). Zupełnie jest przeto uprawnionem przypuszczenie analogicznego pokarmu dla jasnych władców Olimpu. Jeżeli ów owoc drzewa żywota wcześnie usuwa się w cień, przyczyny tego szukać należy w jednoczesnem istnieniu dwóch terminów dla oznaczenia cudownej ożywczej wody. Skoro pierwotne ich znaczenie ściemnieniu uległo i jeden z nich pokarm stały oznaczać począł, cudowne drzewo staje się już zbytecznem, traci wszelką racyę bytu.

Przechodzimy z kolei do przedstawienia dalszych losów źródła i drzewa żywota w greckiej tradycyi starożytnej. Straciwszy organiczny związek z krainą bogów, od „żywej wody“ oddzielone, cudowne drzewo mimo to zupełnie zapomnianem nie było. Odtąd usuwa się ono tylko na drugi plan i jakkolwiek w dawnej swej formie spotyka się jeszcze czasem w opisach Makaryi[4]), na ogół jednak drobnieje szybko, już u Homera przekształca się w ożywcze ziele, koniom bogów za pokarm służące[1]), i w tej ostatniej formie ży-

[1]) H. Usener, Die Sintfluthsagen, 1899, str. 202.

[2]) Hymn. in Cerer. 412—14.

[3]) Patrz także Ovid. Fast. IV 605 sq. cf. Apul. Met. VI 19.

[4]) Theop. ap. Aelian. V. H. III 18; Lactant. de phoen. 25 sq).

Digitized by Google

ciodajnego zielska przechodzi w końcu do t. zw. „niższej mitologii“, — ludowych baśni, praktyk, zabobonów.

Tak według Apollodora[2]) wieszczbiarz Polyides, syn Kojrana, nie będzie w stanie wskrzesić zatoniętego w beczce miodu syna Minosa Glauka, zostaje zamknięty wraz z trupem młodzieńca w sklepionym[3]) grobie. (Ostatni rys uzupełniony z wersyi Hygina)[3]). Tu zabija on smoka (δράκων), który się rzuca na zmarłego, wkrótce jednak zjawia się drugi smok i dotknięciem przyniesionej trawy ożywia zabitego. Polyides tą samą trawą dotyka ciała młodzieńca, i ten powraca do życia. Podobnież u poety aleksandryjskiego Aleksandra z Etolii[4]) rybak Glaukos, spostrzegłszy, iż schwytane przezeń ryby ożywają od pewnego zielska, sam go kosztuje: nieprzemożona siła ciągnie go do morza, gdzie staje się jednym z jego demonów. W ostatnim wypadku motyw wskrzeszenia zmarłego ustępuje miejsca motywowi przebóstwienia człowieka. Wiele względów przemawia za ścisłym związkiem, bezpośrednią zależnością ostatnich powieści od starego mytu. Jeżeli u Apollodora i Hygina ożywcze ziele, jak owa jabłoń Hesperyd, strzeżona jest przez smoka, to w innych wersyach tegoż podania zielu temu towarzyszy w dodatku „żywa woda“. Tak w „Etolskich historyach (Αἰθωλικά) Nikandra[5]) (III w. przed Chr.) Glaukos, który tutaj gra rolę myśliwca, zabija w górach zająca. U jednego źródła obciera rosnącą tam trawą zdobycz, — i zając ożywa. Zaciekawiony sam kosztuje tej trawy — i w szaleństwie rzuca się do morza, gdzie staje się demonem. Jeśli niema tu wręcz mowy o cudownych właściwościach źródła, jest to poprostu skażenie pierwotnej formy podania, i odtworzyć nam ją pozwala scholjon do Platońskiej „Rz-plitej“ (X 611 C.). Czytamy tam, iż Glaukos „znalazłszy przypadkiem źródło nieśmiertelności (περιτυχὼν τῇ ἀθανάτῳ πηγῇ) i zanurzywszy się w niem, pozyskał nieśmiertelność, nie będąc jednak w stanie innym (właściwie „komuś“ τισὶν) go pokazać, wrzucony[6]) był do morza. Według wszel-

---

[1]) Il. V 777 τοῖσι (sc. ἵπποις) δ' ἀμβροσίην Σιμόεις ἀνέτειλε νέμεσθαι, także Il. V 369; XIII 35 i. t. d.

[2]) Bibl. III 3, 1—2.

[3]) Fab. 136.

[4]) U Athen. VII 296 E.

[5]) Patrz Athen. VII 296 E.

[6]) Brzmienie oryginału ἐρρίφθη jest nieco dwuznaczne, mogąc oznaczać także

Digitized by Google

kiego prawdopodobieństwa ta forma podania, na której się opiera świadectwo Nikandra i — mocno zepsute [1]) — Owidyusza, jest tym pierwowzorem, z którego następnie, drogą stopniowego zróżniczkowania, wyłoniła się wersya Aleksandra (tylko ziele) i wersya platońskiego scholjasty (tylko woda), wersya zaś Apollodora-Hygina i równoległe do niej lidyjskie podanie o ożywieniu Tylosa wypróbowaną na wężu trawą [2]) przedstawia odrębny już potok tradycyi, zawsze jednak w mycie o krainie bogów mający swe źródło. O stopniu popularności naszej baśni, zupełnie zrozumiałej wobec faktu, że cały szereg pierwszorzędnych talentów, — Pindar, Aischylos, Sofokles, Euripides, — w poetycką ją ujął formę, można wnosić z tego, że nawet medycyna starożytna wierzyła w istnienie rośliny ἀείζωον, której cudowne przypisywała własności [3]). Popularność ta tłómaczy nam zkolei dostatecznie pojawienie się u nowych ludów analogicznej baśni o ożywczej, przez węże lub smoki najczęściej przynoszonej roślinie. Uderzające podobieństwo tych ostatnich do swych starożytnych ekwiwalentów jest w rzeczy samej niezbitym dowodem istotnego związku, filiacyi [4]).

Ponieważ związek ożywczego ziela z „żywą wodą“ i wogóle krainą bogów można uważać za dostatecznie udowodniony, upada samo przez się następujące przypuszczenie Bergka: „Jak ongi miód do picia gorzkiemi i cierpkiemi przyprawiano trawy, jak później znowu do wina dorzucano korzeni, tak też powstać mogło przekonanie, iż właśnie cudowne ziele nadaje napojowi bogów jego nadprzyrodzoną (übernatürlich) siłę“ [5]).

Z tego wszystkiego, cośmy już o wodzie „żywej“ u starożytnych mówili, wynika, że jest ona odbiciem i odźwierciedlaniem niebieskich źródeł nektaru i ambrozyi na ziemi, w świecie ludzkim,

---

„rzucił się“. Pierwsze jednak znaczenie podpowiada analogia znanej już nam powieści Ps. Callisthene'ów (II 40), gdzie kucharz, co Aleksandrowi źródła żywego nie wskazał, do morza był wrzucony.

[1]) U Owidiusza Glaukus, skosztowawszy rosnącego przy źródle ziela, które ożywiło złowione przezeń ryby, rzuca się do morza, lecz nieśmiertelność dają mu dopiero morskie bogi, rozkazawszy wykąpać się wśród zaklęć w 100 rzekach.

[2]) Xanthus, frg. 16 = Plin. n. h. XXV.

[3]) Roscher, l. l. p. 32 s.

[4]) Patrz obfity materyał, zebrany w cytowanej książce Wünschego, str. 18—23, porównaj także ross. „bylinę“ o wskrzeszeniu przyniesioną przez smoka („zmieja“) trawą młodej żony witezia Michajły Potyka).

[5]) l. l. p. 681.

Digitized by Google

gdzie, co prawda, dzieląc losy „Makaryi", nie przestaje być trudno śmiertelnikowi dostępną. Na tem jednak losy podania naszego się nie kończą, przeciwnie, odbija ono wiernie dzieje helleńskich pojęć religijnych, zmieniając się i przekształcając wraz z niemi. W rozwoju tych ostatnich nastąpił wreszcie moment, kiedy półświadoma, w gruncie rzeczy pozorna tylko egzystencya odłączonej od ciała duszy, przestała już serc ludzkich potrzebę zaspokajać, kiedy ludzkość poczęła tęsknić do pełniejszej, bardziej intensywnej egzystencyi pośmiertnej. Wtedy to w nauce orfików — po raz pierwszy na gruncie Hellady — sformułowany został dogmat wyrównywającej sprawiedliwości zagrobowej w formie świadomej nieśmiertelności duszy indywidualnej. Dusza ta, już z pochodzenia swego boska, a przez cnotliwe, z orfickim ideałem ascetycznym zgodne życie z więzów ciała, w którem jest, jak w mogile, zamknięta, zupełnie wyzwolona, dzieli w końcu z bogami nieskończoną ich szczęśliwość. Ponieważ odrębnej krainy szczęśliwości dla wyzwolonych z oków ciała dusz Grecy nie znali, musieli oni dla pogodzenia orfickiej nauki z tradycyjną wiarą ludową przenieść w mroczne krainy Hadesu te „wyspy błogosławionych" lub „pola Elizejskie", dokąd, w nierozerwalnej jedności ciała i duszy, porywani byli według Homera ci nieliczni wybrańcy losu, którym łaska czy kaprys bogów pozwolił śmierci uniknąć. „Miejsce szczęśliwości", mówi Rohde[1]), „przyjmując teraz tylko wyzwolone z ciała dusze, leży już nie na ziemi, jak homerowskie Elizjon, lecz pod ziemią, w krainie cieniów". Ponieważ źródło ambrozyi-„żywej" wody stanowiło, jak to widzieliśmy poprzednio, konieczny składnik krainy bogów, dokładną kopią której było owo Elizjon-Makarya, to już z góry należy oczekiwać pojawienia się tego obrazu w orfickich νεκυΐαι, — legendach o wyprawach na „tamten", czyli zagrobowy świat. I w rzeczy samej, w jednym z południowo-włoskich napisów, w nekropolach Furjów i Petelji znalezionych, czytamy następujący, niezmiernie ciekawy fragment[2]): „Znajdziesz w przybytku Aida na lewo Letę (= niepamięć), biały cyprys przy niej stoi. Do tego źródła nie zbliżaj się nawet. Dalej inną znajdziesz chłodną wodę, z jeziora Mnemozyny (= pamięci) płynącą, εὑρήσεις δ' ἕτερον τῆς Μνημοσύνης ἀπὸ λίμνης | ψυχρὸν ὕδωρ προρέον), strażnicy są przy niej. Powiedz: jam dziecię

[1]) Psyche[2] II 129.

[2]) Kaibel, Inscr. Gr. Sic. Ital. Nr. 638.

Digitized by Google

ziemi i gwieździstego nieba, lecz pochodzenie me — niebieskie, jak to sami wiecie. Usycham z pragnienia, ginę. Dajcie co prędzej wody chłodnej, ze źródła Mnemozyny płynącej! I dadzą ci napić się z boskiego źródła, i będziesz władał wespół z bohatery“ [1]).

Woda Mnemozyny, świadomie tutaj przeciwstawiona wodzie Lety, znanemu symbolowi niepamięci i nieświadomości bezcielesnych dusz, jest oczywiście symbolem spotęgowanego bytowania duchowego, i dusze, które z niej piły, otrzymują nieśmiertelność, zrównane są z bogami. Jeżeli motyw „rozdroża“, „rozstajów“ zapożyczony mógł być u Pytagorejczyków, utożsamiających przeciwieństwa „κακὸν-ἀγαθὸν“ (= złe i dobre) z ἀριτερὸν-δεξιὸν (= lewe i prawe), jak to już zresztą czyniła tradycyjna mantyka (οἰωνιστικὴ τέχνη) to owo źródło jest bez wątpienia znacznie starsze. Nie omylimy się pono, upatrując w niem taki sam przerzut ambrozyi w dziedzinę Hadesu, jaką okazała się „żywa woda“ na ziemi, — zwróćmy tylko uwagę na to, iż w powyższym fragmencie owa „chłodna woda“ nosi nazwę „boskiego zdroju“. Jeszcze bardziej przypuszczenie nasze potwierdza wspomniany już raz epigramat Dioskuridesa [2]). Zwracając się do poety Anakreonta, wyraża mu nasz aleksandryjczyk życzenie, by w krainie cieniów „same biły źródła czystego wina, tryskały zdroje bogów ambrozyjskiego nektaru, by ogrody same przynosiły fijołki, — miłe kwiecie wieczoru, i mirty subtelna karmiła rosa“. Źródło ambrozyjskiego nektaru znajduje się już zatem w podziemiu. Że nie jest to indywidualny pomysł poetycki, lecz w duchu czasu tkwiące wierzenie, dowodzą inne ustępy z aleksandryjskich i rzymskich poetów, przedstawiające dusze zmarłych, ambrozyę lub nektar pijące. Czasem sam Zeus poi je napojem nieśmiertelności, jak w pięknym epigramacie Ptolemeusza [3]), czasem znów inne bóstwa. Tak, Teokryt [4]) w usta nadwornej śpiewaczki

---

[1]) W przeciwieństwie do A. Dietericha, który (Nekyia, str. 86) lukę λ...ην na końcu pierwszego wiersza, zmieniając początkowe λ na κ, uzupełnia przez κ(ρήν)ην, ja, zgodnie z Bergkiem (Opusc. II 717) i Rohde'm (Psyche[3] II 390 adnot.), czytam λ(ηθη)ν, co znajduje uzasadnienie w przeciwstawieniu zagadkowego słowa Mnemozynie.

[2]) Ant. Pal. VII 31 Αὐτόματοί τοι κρῆναι ἀναβλύζοιεν ἀκρήτου | κἠκ μακάρων προχοαὶ νέκταρος ἀμβροσίου | αὐτόματοι δὲ φέροιεν ἴον, τὸ φιλέσπερον ἄνθος, | κῆποι, καὶ μαλακῇ μύρτα τρέφοιτο δρόσῳ.

[3]) Ant. Pal. IX 577.

[4]) Id. XV 106—8, Cf. Anth. Pal. VII 27.

Digitized by Google

Arsynoi, małżonki Ptol. Filadelfa, wkłada słowa następujące: „Tyś, o Cyprydo, córo Dyony, jak wieść głosi, ze śmiertelnej nieśmiertelną uczyniła Berenikę, ambrozyę do piersi wlawszy niewieście“ (ἀμβροσίαν ἐς στῆθος ἀποστάζασα γυναικός). Raz przeniesione do podziemnego królestwa, boskie źródło przyjęło się tu doskonale. Zgodnie z ludową wiarą w pragnienie, jakie mają ciepieć wyzwolone z ciała dusze [1]), a także pod działaniem innych czynników, o których w następnym pomówimy rozdziale, występuje ono najczęściej pod nazwą „chłodnej wody“, jak w powyższym napisie [2]). Tak więc, jeżeli odtąd w greckich epitafiach nieraz spotykamy wzmianki o „chłodnej“ wodzie, najczęściej w formie „niech ci poda Persefona, Aidoneus, Ozyrys wody chłodnej“, to według wszelkiego prawdopo-

---

[1]) δίψῃ δ' εἰμὶ αὖη już w powyższym napisie orfickim, także Epigr. lapid. 719, 11: ψυχῇ διψώσῃ ψυχρὸν ὕδωρ μετάδος; Aristoph. Ran. 194; Propert. IV 5, 2. Zestaw z tem fakt, iż spółcześni Grecy zmarłych nazywają wprost ἄβρεχοι i διψασμένοι (Dieterich, Nekyia, str. 94—9).

[2]) Wobec zupełnie wyraźnego związku między „chłodną“ wodą i wyższem bytowaniem pijących z niej sprawiedliwych, Dieterich (Nek. str. 90) i Rohde (Psyche[3] II 390, 1) z zupełną słusznością poznają w niej „żywą wodę“ ludów spółczesnych. Jeżeli jednak pierwszy z wymienionych uczonych uważa za możliwe i Letę uzależnić od źródła życia, a drugi z powyższego związku wysnuwa wniosek, iż „właściwem miejscem żywej wody, zapewne, zawsze jest świat podziemny, świat śmierci lub wieczności“ (Die eigentliche Stelle des Lebenswasser ist wohl immer die Unterwelt, die Welt des Todes oder der Unvergänglichkeit“), to uważamy za niezbędne wystąpić przeciw twierdzeniom tym w sposób najbardziej stanowczy. Na twierdzeniu Dieterich'a długo zatrzymywać się nie będę, wspomnę tylko o trudnościach, jakie przedstawia wyprowadzenie dwóch tak dalece sprzecznych wyobrażeń z jednego wspólnego substratu, poczem powołam się wprost na argumenta, jakiemi zwalczałem Bergka, także utożsamiającego „żywą wodę“ z Letą. Natomiast bliżej zajmiemy się zdaniem Rohdego. Przypuszczać wraz z nim pierwotną przynależność „żywej“ wody do podziemnego królestwa śmierci i mroku znaczy, mojem zdaniem, wpadać w istną „contradictionem in adiecto“, przeczyć całej naszej znajomości wyobrażeń Greków o życiu zagrobowem, którą zawdzięczamy w pierwszej linii pomnikowemu dziełu samego Rohde'go. I w rzeczy samej, co może być wspólnego między „wodą życia“ i mroczną dziedziną Hadesu, gdzie, według Homera (Odys. X 490—5), jeden tylko Terezjasz zachował pamięć i zeznanie, innym zaś tylko gorąca krew ofiar na chwilę podobieństwo życia przywraca (ibid. 140—9)? Twierdzenie więc Rohdego wtedy tylko będzie miało niejakie uzasadnienie, jeżeli przypuścimy, iż orficko-pytagorejskie sfery s t w o r z y ł y ten obraz, i Rohde zdaje się skłaniać do tego przypuszczenia („Pythagoreisch mögen auch die Mythen von der Quelle der Mnemozyne im Hades sein, Psyche[3] II 186 adn.), przypuszczenie to jednak utrzymać się nie da, ponieważ w tym punkcie nauka orfików, jak to widzieliśmy poprzednio, styka się z tradycyjną wiarą ludową.

Digitized by Google

dobieństwa, jest to ta sama woda Mnemozyny, „żywa“ woda, ambrozya. Tutaj z daje się tkwić klucz do zrozumienia tajemniczych słów πίε ζήσαις, ζήσῃς pie zeses, t. j. „napij się, żyj“, które również trafiają się w napisach grobowych. Nie bez związku pono z terminem ψυχρὸν ὕδωρ, który, jak widzieliśmy, stał się niemal technicznym, błogosławiony żywot sprawiedliwych poczęto określać słowem εὐψύχειν t. j. „zażywać ochłody, oświeżać się“, miejsce zaś owej „ochłody“ nazwano ψυκτήρια, przedstawiając je, jako cienistą, pełną gajów krainę. Tak Ateneusz, idąc za gramatykiem Nikandrem z Tyatejry (III w. przed Chr.) objaśnia ψυκτήρια, jako ἀλσώδεις καὶ συσκίους τόπους, τοὺς τοῖς θεοῖς ἀνειμένους, ἐν οἷς ἐστιν ἀναψύξαι. Terminy ἀναψύχειν i ψυκτήριον i łacińskie ich odpowiedniki refrigerare, refrigerium znalazły następnie drogę do pogańskich i chrześciańskich epitafii z późnej doby rzymskiego imperyum. Ostatniem wreszcie ich echem są chrześciańskie modlitwy za zmarłych, zawierające prośbę o przyjęcie duszy do „miejsca ochłody“, jakie spotykamy w liturgice, tak wschodniego jak i zachodniego kościoła: „Κύριε, ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ κεκοιμημένου δούλου σοῦ τοῦδε ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως, ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός“, — „Dominae animae servi tui defuncti in loco lucido, in loco amoeno, in loco refrigerii, unde dolor, aerumnae et suspirium omne exulat, da requiem“ [1]).

Kiedy tak świat zagrobowy przestali już starożytni w dawnych przerażających wyobrażać sobie barwach i wśród nich bijące pod ziemią cudowne, życiodajne źródło szerokie znalazło rozpowszechnienie, wtedy już stało się możliwem zbliżenie takowego do wody Styksu i powstanie takich podań, gdzie wodzie tej przypisywano własności obdarzania człowieka nieśmiertelnością, chronienia go od ran. I w rzeczy samej podanie to spotykamy późno. Tak niektórzy autorowie epoki cesarstwa opowiadają, iż Tetyda, chcąc Achillesa, syna swego, od śmierci zachować, zaraz po urodzeniu kąpała go w Styksie [2]). Zwracamy uwagę czytelnika 1° na to, iż w starszej wersyi podania, zachowanej u Apollodora [3]) „Tetyda, zrodziwszy z Peleuszem dziecię i chcąc uczynić je nieśmiertelnem, w nocy kładła je do ognia, by zniszczyć, co było w niem śmiertelnego po ojcu, w dzień zaś namaszczała je ambro-

[1]) Dietrich l. 1. p. p. 94—7.

[2]) Stat. Achil I 129; Fulgent. Myth. III 7; Serv. Verg. Aen. VI 57.

[3]) Bibl. III 13, 6.

Digitized by Google

zyą“ i 2⁰ iż w homerowskim hymnie na cześć Demetry [1]) bogini chorego syna Metaniry, Demofonta, tejże samej poddaje operacyi. W świetle tego zestawienia podanie o Achillesie jest tylko późnem naśladownictwem podania o Demofoncie (w obu wypadkach podjęte zadanie nie jest uwieńczone powodzeniem), a nibyto pierwotne właściwości Styksu — przeniesieniem nań właściwości ambrozyi.

Mówiliśmy już poprzednio, iż przeniesione na ziemię boskie źródło nektaru i ambrozyi dało początek starożytnej baśni o żywej wodzie, czyli źródle młodości. Do wyżej podanego przeglądu jego przymiotów i cech dodamy tutaj jeden rys nowy. Te same czynniki, które długowiecznych ptaków drapieżnych uczyniły szafarzami ambrozyi i żywej wody, kojarzą z tą ostatnią popularną postać feniksa. Jak według „Fizyologa“ orły dlatego nigdy nie umierają, że znają pewne źródło, którego woda przywraca im młodość, tak i wciąż odmładzający się feniks musiał także, wcześniej czy później, znaleźć drogę do cudownego zdroju. I oto u Laktancyusza [2]) feniks żyje na gałęziach niewiędnącej nigdy jabłoni i kąpie się w „żywym zdroju“. Kiedy teraz od tej starożytnej baśni przejdziemy do pokrewnych obrazów średniowiecznej i spółczesnej tradycyi, to nasuną się nam odrazu liczne analogie. Żywa woda narodów nowych, o której wspomnieliśmy już przelotnie, posiada takie same cudowne własności. Leczy ona choroby i niemoce wszelkie, goi rany, wraca ślepym wzrok, starym młodość, umarłym życie. Tak popularna wielce baśń mówi o chłopaku, który jeden tylko z trzech braci zdołał wodę życia odnaleźć i uleczyć nią chore czy ślepe oczy starego ojca lub matki [3]). W innej baśni młodzian, zabity i pocięty w sztuki przez zawistnych starszych braci, wodą tą przez wdzięczne za okazaną usługę zwierzęta do życia wrócony zostaje [4]). W jeszcze innej od żywej wody odrastają bohaterom odcięte nogi, ręce lub wydarte oczy [5]). Nawet sucha gałązka, w cudowne źródło wrzucona, świeżem pokrywa się kwieciem, przypominając ową rybę z Ps. Callisthene'ów, a jeszcze bardziej gałąź z Ps. Aristotelesa [Mir. ausc. 117 (127)] [6]). Nawet wspominana czasem wonność starożytnej wody

[1]) Hymn. in Cer. 247 sq.
[2]) Carm. de phoen. v. v. 37—8.
[3]) Grimm. K. H. M. Nr. 97; Zmorski Nr. 1. Afanasjow, Russ. Sk. Nr. 104 a.
[4]) Afanasjew, Nr. 104 b.
[5]) Afanasjew, Nr. 116. a. c.
[6]) ibid., Nr. 116 a. c.

Digitized by Google

życia nie jest zupełnie bez odpowiednika w późniejszych tego rodzaju opowieściach. Tak znany z cudownych po Wschodzie podróży Sir John Maundevile, opisując widziany w Indyi, u podnóża góry Polompe, zdrój młodości, dodaje, iż that.., a fayr Welle... has odour and savour of alle spices“ [1]). Nie tylko atoli wewnętrzne i zewnętrzne przymioty, lecz i cała „mise en scène“ nowożytnej wody życia jest zupełnie ta sama, co i starożytnej. Jak u starożytnych, tak i tutaj wiedzą o niej i przynoszą ją ludziom drapieżne ptaki, — orły i kruki, jastrzębie i sokoły. Jak u starożytnych wreszcie, tak i u nas nad ożywczem źródłem buja zazwyczaj cudowna jabłoń, te same lecznicze i odmładzające posiadająca własności. Wszystko to są rzeczy tak dobrze wszystkim znane, iż rozwodzić się o tem chyba niema potrzeby. Natomiast kładziemy nacisk na jeden ważny szczegół, który, o ile wiemy, uchodził dotąd uwagi badaczów tradycyi ludowych. Oto błyszczący ów feniks starożytnych, co na gałęziach ożywczego drzewa u zdroju młodości życie miał pędzić, ma też i u nas równoznacznik w „żar-ptaku, der goldene Vogel, l'oiseau d'or“ baśni spółczesnych. Ptak ten bowiem nie tylko kradnie owoce z królewskich ogrodów i roni świecące, noc w dzień zmieniające pióra, lecz nieraz także występuje w tajemniczym związku z ożywczą wodą i drzewem. Przytoczymy parę przykładów. W nowogreckiej baśni [2]) cudowny ów ptak siedzi na jabłoni młodości, strzegąc jej owoców. W polskiej baśni [3]) młodzieniec żywej wody dla chorej matki poszukujący, znajduje na szczycie wielkiej góry drzewo ze srebrnym liściem: „u stóp jego bije źródło żywej wody, a na gałęzi sokół chwieje się złocisty“. W rosyjskiej wreszcie baśni [4]) żar-ptak zbiera rozproszone sztuki rozsiekanego przez braci bohatera i, przyniósłszy w dziobie żywej wody, znów go do życia wraca. Zdawałoby się, że tak uderzająca zgodność starożytnej i nowożytnej baśni o żywej wodzie da się wytłómaczyć jedynie w drodze prostej, bezpośredniej filiacyi, innemi słowy, — prostego odziedziczenia po świecie starożytnym, dokładniej, ludach antycznych, które, wziąwszy nasz motyw ze Wschodu, obecną mu nadali formę. Cóż

---

[1]) Tylor, Researches into early hist. of mankind, 1878, 3 wyd. str. 363.

[2]) v. Hahn, Griech. u. Alban. Märchen, 1864 Nr. 5, warant, patrz II str. 281.

[3]) Zmorski R., Pod. i baśni, 1902, Nr. 1, str. 19.

[4]) Afanasjew, Russ. Skazk. Nr. 104. a.

Digitized by Google

jednak poczniemy wobec faktu, że jeden z najlepszych znawców folkloru i etnologii, E. Tylor, w cennych swych „Studyach do pierwotnych dziejów ludzkości“ zebrawszy wiązankę świadectw, dowodzących istnienia baśni o źródle młodości u niektórych ludów Poł. Azyi, Oceanii i nawet Ameryki, uważa ją za myt słoneczny, w różnych miejscach samoistnie powstały? Przytoczymy własne jego słowa:[1]) „Łatwe tłumaczenie źródła młodości na pierwszy rzut oka samo się nasuwa. Każdy wyspiarz, który codzień może widzieć jak słońce znużone, omdlałe i jakby zestarzałe, zanurza się na zachodzie w morze i niebawem znów, młode i świeże, wzbija się ponad fale, ma źródło młodości przed oczyma, i takie tłomaczenie przynajmniej pewnej ilości tych podań potwierdzają ich szczegóły, jak naprzykład, gdy źródło jest przedstawione, jako bijące w podziemnym świecie, lub... kiedy Mahometanie wiążą źródło owo z postacią Eljasza z ognistego wozu... lub św. Jerzego, tego ulubionego w wiekach średnich nosiciela (bearer) słonecznego mytu“. Proste to i poetyczne wyjaśnienie, przez podane na końcu szczegóły nabiera takich znamion prawdopodobieństwa, iż musimy je poddać rozważnej analizie. Główny zarzut, jaki Tylorowi uczynić czujemy się w obowiązku, jest ten, iż wbrew wszelkim zasadom zdrowej krytyki, za podstawę do swej hypotezy bierze on nie najstarsze, w mitologiach Wschodu zachowane wersye naszego motywu, lecz późniejsze, średniowieczne, a nawet współczesne, ustne. W ten sposób wyrywa on nasze źródło życia z organicznej łączności z drzewem życia i daje tłómaczenie, które, uwzględniając tylko ułamek odnośnej tradycyi, za wystarczające w każdym razie uważane być nie może. Nie zadawalniające z metodycznego punktu widzenia, staje ono w dodatku w wyraźnej sprzeczności z faktycznym stanem rzeczy: skoro bowiem motyw źródła młodości jest mytem „par excellence“ wyspiarskim, ludom nadmorskim w pierwszej linii właściwym, to winien on najbujniej się krzewić i najbogatsze przybierać formy w takich naprzykład krainach, jak wielkie archipelagi Azyi i Australii; tymczasem głównem jego siedliskiem są kontynentalne krainy Azyi i Europy, a na wyspach dalekiego Południa zaledwie parę rozproszonych znajdujemy wersyi. W końcu Tylor sam dostarcza dowodów na obalenie własnej teoryi. Przyznając bowiem otwarcie, że „analogie, występujące w mytach odległych

[1]) Researches into early history of mankind, 1878, 3 wyd. str. 363.

Digitized by Google

krain opierać się mogą na... historycznym związku", domaga się on tylko, by przy stwierdzaniu i konstatowaniu takowego posługiwano się następującem kryteryum: „By dane mitologii mogły być użyte w podobnym celu (t. j. dla udowodnienia owego historycznego związku) powinny one zgadzać się w ugrupowaniu pewnej ilości zdarzeń czy wyobrażeń (ideas), która to zgodność ma być tak dalece ścisłą, aby uczynić w wysokim stopniu nieprawdopodobnem niezależne powstanie dwóch takich kombinacyi, — lub przynajmniej analogiczne podania, w odległych znalezione krainach, powinny być tak wyjątkowe i fantastyczne, by myśl. że zrodziły się one dwukrotnie, uczynić niedopuszczalną" [1]). Otóż analogie, zachodzące między klasycznemi a spółczesnemi o żywej wodzie podaniami najzupełniej kryteryum temu odpowiadają. W obu wypadkach nie tylko te same poszczególne występują rysy, lecz, co ważniejsza, układają się one w zupełnie jednakowe kombinacye, tak iż w myśl właśnie samego Tylora musimy przyjść do wniosku, iż istnieje tu związek historyczny, zapożyczenie. Jak jednak wytłómaczymy ową żywą wodę krain egzotycznych, na którą powołuje się Tylor? Odpowiemy: drogą tejże samej międzynarodowej wymiany, mniej lub więcej pośredniej filiacyi. Skoro motyw żywej wody, jak to wiemy z książki Wünschego [2]), u Muzułmanów Wschodu znakomicie się przyjął, to wraz z islamem łatwo mógł się on dostać na archipelag Malajski [3]) gdzie kultura muzułmańska widoczne zostawiła ślady; przy stwierdzonej zaś przez Tylora „jedności wyspiarskiej mytologii od Borneo aż do Nowej Zelandyi" [4]) nie powinno nas dziwić pojawienie się naszego motywu na wyspach Hawajskich i Sandwich'skich [5]). Co więcej, z punktu widzenia Tylora, który w zależności od Humboldta twierdzi, iż „cywilizacya Meksyku i Azyi — częściowo przynajmniej — posiada wspólne źródło" i że „ludy tych krain związane są ze sobą jeśli nie ogniwem krwi i wspólnego pochodzenia, to przynajmniej wzajemnych stosunków, pośrednich lub bezpośrednich" [6]), znalezienie motywu tego nawet na wyspach Aleuckich i w Zach. Indyach, nie powinno przedstawiać nic

[1]) ibid. p. 336—7, cf. ibid. p. 331.
[2]) Sag. vom Lebensbaum u. Lebenswasser, s. s. 75—85.
[3]) o. c. p. 363.
[4]) ibid. p. 354.
[5]) ibid. 364.
[6]) ibid. p. 339, także p. p. 312—313.

Digitized by Google

nadzwyczajnego. Dodajmy, że tenże Tylor uznaje także możliwość podobnej wędrówki nawet w czasach nie tak znów odległych: „epizody z klasycznych i innych źródeł" mówi on w innym ustępie tejże książki:[1]) „mogą być zaniesione przez kolonistów i misyonarzy na dalekie lądy". Tak tedy, jeżeli już „a priori" nie jest wykluczona możliwość, iż nawet egzotyczne owe naszego motywu wersye dadzą się ostatecznie sprowadzić do jednego — wschodnio-azyatyckiego, zapewne — źródła, to bliższe rozejrzenie się w inwentarzu faktycznym na poparcie takiego przypuszczenia nowe przynosi dowody. Podanie o żywej wodzie, które już w starożytnym świecie ogarnęło zwarte terytoryum geograficzne, kierunek jego wędrówki w ogólnych zarysach odgadnąć pozwalające, w krainach egzotycznych występuje tylko zrzadka, sporadycznie, jak przypadkiem zabłąkany gość: przy całej swej erudycyi Tylor zdołał zebrać tylko pięć odnośnych podań, na niezmierzonych, rozrzuconych przestrzeniach. Przytem, rozpatrywane w sobie, podania te przedstawiają się dość ubogo i blado: niema tu już mowy ani o strzegącym wody wężu lub smoku, ni przynoszącym ją orle czy kruku, ni wreszcie o żywionem przez nią cudownem drzewie, — pozostał tylko sam obraz cudownego źródła, które starych odmładza, zmarłych wskrzesza, ludziom nawet nieśmiertelności udziela. Ten zaś odrębny charakter tak rozpowszechnienia, jak samej budowy ostatnich podań najlepiej da się zrozumieć, jeżeli będziemy widzieli w nich dalekie, niejasne już i niewyraźne, echo wschodnio-azyatyckiego mytu, aniżeli niezależnie powstałe twory. Tak tedy zgromadzony przez Tylora materyał bynajmniej nie osłabia powyższego twierdzenia naszego, że spółczesna baśń o żywej wodzie jest jedną z licznych pożyczek, zaciągniętych przez ludy nowe u swych starożytnych poprzedników, lecz, przeciwnie, jest jego cennem uzupełnieniem, przedstawiając nowy zakres oddziaływania tych samych prastarych mytów, dalszą sferę promieniowania tegoż samego ogniska kultury. Z konkluzyą tą zgodziłby się niewątpliwie sam Tylor, gdyby był w posiadaniu tego materyału porównawczego, którym, dzięki zbiorowym wysiłkom badaczy za parę ostatnich lat dziesiątków, my rozporządzamy obecnie.

Pozostaje nam teraz podsumować wyniki dotychczasowych roztrząsań. Starożytni Grecy, jak inne ludy starożytne, znali nie

[1]) ibid. p. 339.

Digitized by Google

tylko napój, lecz i stały pokarm bogów. Pierwszym był nektar i ambrozya, obrazy prawie jednoznaczne, drugim — owoce cudownego „drzewa życia“. Nektar i ambrozya nie mają nic wspólnego z miodem, lecz przedstawiają taką samą idealizacyę zwykłej wody, jak cała kraina bogów — idealizacyę ziemskiego świata. Boskiemu temu pokarmowi i boskiemu napojowi, tak obu razem, jak każdemu z osobna, przypisywano cudowną siłę: bogom dawały one nieśmiertelność, człowieka przeistaczały w boga. Każde z tych wyobrażeń, pierwotnie jedną stanowiących całość, miało następnie odrębną, pełną szczególniejszych kolei historyę. Wspólistnienie dwóch nazw boskiego napoju wcześnie doprowadziło do tego, że jedna z nich, pojęta opacznie, poczęła także stały pokarm bogów oznaczać, wobec czego cudowne drzewo stało się zbytecznem. Nie zginęło ono jednak bez śladu, lecz w zdrobniałej formie ożywczego ziela przeszło ze sfery wysokiego mytu do t. zw. „niższej mitologii“, gdzie zrodziło różne zabobony medycyny ludowej, dało początek baśni o strzeżonym przez smoki i węże zielu ożywczem, która zkolei na spółczesną twórczość ludową oddziałała. Cudowne źródło również nie pozostało na zawsze w niebieskiej swej ojczyźnie. Łącznie z krainą bogów, w różnych stronach pod różnemi lokalizowaną nazwami, zostało ono „ściągnięte z nieba na ziemię“, gdzie zrodziło baśń o żywej wodzie, która także z czasem przez ludy nowe przyswojoną została. Następnie, gdy w miarę przekształcania się wyobrażeń Greków o życiu zagrobowem, „kraina szczęśliwości“ przeniesioną została w mroczny świat duchów, cudowne źródło również znalazło się pod ziemią i — w przeciwieństwie do jednej z tradycyjnych rzek królestwa cieniów — Lety, t. j. wody zapomnienia, otrzymała wymowną nazwę Mnemozyny, t. j. wody pamięci, w związku zaś z popularnem wierzeniem w pragnienie wyzutych z ciała dusz, także nazwę „chłodnej wody“, skąd samo miejsce zagrobowej szczęśliwości nazwane zostało „miejscem ochłody“, τόπος ἀναψύξεως, locus refrigerii. W ostatniej formie wierzenie to również wielką odznaczało się żywotnością: utrzymało się ono do samego schyłku świata starożytnego i pozostawiło wreszcie wyraźne ślady w chrześcijańskiej epigrafice i nawet księgach liturgicznych.

Digitized by Google

ROZDZIAŁ II.

Styks i woda martwa.

Starożytny Styks nie ma jakoś szczęścia w spółczesnej nauce. Budził on dotąd tak mało zainteresowania, tak niewiele na się zwracał uwagi, iż nie doczekał się dotąd ani jednej [1]) wyłącznie mu poświęconej pracy. Naturalnie uczeni, którzy w swych systematycznych, na szerszą miarę zakrojonych dziełach objęli całą dziedzinę greckiego mytu, musieli, tak czy owak, i o Styks potrącić, — czynili to jednak pobieżnie, jakby z przymusu, poprzestając zazwyczaj na jakimś zdawkowym, najczęściej beztreściwym frazesie. Tak O. Welcker, spotkawszy się ze Styksem przy omówieniu podań starożytnych o królestwie umarłych, widzi w nim prosty refleks arkadyjskiego Styksu, — górskiego potoku z okolic Nonakrydy (zwanego dziś Μαυρονερὸ), — innemi słowy, jeden z wypadków odźwierciedlenia się rzeczywistej geografii Grecyi w starożytnych jej mytach. „Ponura ta miejscowość — dowodzi on (Griech. Götterlehre I 801, wyd. 1857 r.) — wywarła tak silne (na Grekach) wrażenie, iż kaskada ta przeniesiona została do smutnego Hadesu". Nie wiem, czy warto poważnie traktować karkołomną tę hypotezę. Nie zamierzam oczywiście zasadniczo zaprzeczać możliwości odbijania się w pewnych wypadkach geograficznych właściwości kraju w jego mytach i wogóle poezyi i przyjąłbym z całym szacunkiem przypuszczenie Welckera, gdyby podanie o Styksie stanowiło wyłączną własność arkadyjskiego plemienia. Sądzę jednak, że skoro Welcker z lokalnej arkadyjskiej osobliwości wyprowadza podanie, które już u Homera spotyka się wielokrotnie, jest on obowiązany Arkadyjczykom niepoślednią wyznaczyć rolę w historyi powstania greckiego eposu heroicznego, czego atoli uczony nasz, o ile wiemy, nie czyni nigdzie. Dodajmy, iż analogia licznych wypadków, gdzie różne miejscowości mitycznej geografii Greków z czasem znalazły się na ziemi (Acheloos, Leta, Leukas i t. d.) przemawia bynajmniej nie na korzyść tłomaczenia Welckera, a raczej za wyjaśnieniem wręcz przeciwnem, według którego arkadyjski Styks byłby tylko

[1]) Mając na myśli nowszą literaturę, pomijam oczywiście starą pracę Putsche'go „De iuramento Stygio", której zresztą zdobyć mi się nie udało. W r. 1840, w 1-em wydaniu swej „Hom. Theologie (str. 40, adnot.) wspomina ją Nägelsbach, przytem niezbyt zaszczytnie.

Digitized by Google

lokalizacyą podziemnego, ułatwioną oczywiście przez pewne przyrodzone właściwości, miejsca. Nie wytrzymuje również krytyki i zdanie L. Prellera [1]). u którego w sprawie Styksu znajdujemy następującą uwagę: „Z kosmogonicznego punktu widzenia najbardziej zajmującymi wśród dziatwy Oceanu są bezwątpienia Styks i Achelous, — najstarsza z jego cór i najstarszy z synów... Styks to obraz pierwotnej grozy i mroku oparowego (des primitiven Grauens und Wolkendunkels), z których zrodziły się pierwsze drgnienia życia, Acheloos zaś — obraz organicznego życia, o ile w tysiącu rzek rozlewa się ono z Oceanu". Gotów jestem zgodzić się z Prellerem, iż z pewnego punktu widzenia Styks może być uważany za symbol „grozy" i „mroku", czy „ciemności" (nie „pierwotnej" tylko i nie „oparowej"), w jaki jednak sposób i pod naciskiem jakiej wewnętrznej konieczności owa „groza" i „ciemność" mają stać się raptem zaczątkiem życia na ziemi, pozostaje pytaniem, na które próżnobyśmy szukali u Prellera odpowiedzi. I Preller sam widocznie czuje ryzykowność tego przypuszczenia i dlatego tak podkreśla „oparowy" charakter tej ciemności: zapewne obłoki, czy chmury, roznoszące po świecie wodę, mają życie z siebie wydać, — na nieszczęście jednak dla Prellera Styks, dzięki położeniu swemu pod ziemią, w najciemniejszym gdzieś zakątku Hadesu, atmosferycznemu tłumaczeniu wcale się nie poddaje.

Zwięźle, krótko, lecz po mistrzowsku dotknął kwestyi istoty i pierwotnego znaczenia Styksu autor znanej „Homerowskiej Teologii", Nägelsbach, który, jak to już widzieliśmy poprzednio, stawia twierdzenie, iż „Styks jest to rzeka królestwa umarłych i jego przedstawiciel: klnący się nim bogowie w razie krzywoprzysięstwa podlegają władzy śmierci, innemi słowy, — składają z siebie boskość" [2]). I w rzeczy samej, wszystko, cokolwiek wiemy o zagadkowej tej substancyi, — miejsce, gdzie się znajduje, groza, którą przejmuje bogów, wreszcie ten dziwny stan, w który wtrąca wiarołomnych niebian, — najzupełniej potwierdza zdanie Nägelsbacha, tak iż można było przypuszczać, iż zyska ono powszechne uznanie i do trwałych zdobyczy nauki zostanie zaliczone. W rzeczywistości jednak stało się inaczej, i zdanie to pozostało „votum separatum" nawpół zapomnianego uczonego. Tak więc ta sama niełaska losu, o której

[1]) Griech. Mythol. 1854, str. 28.

[2]) Hom. Theol.[3] str. 43.

Digitized by Google

mówiliśmy poprzednio, nie przestaje ciężyć nad naukowem ujęciem i opracowaniem naszej kwestyi. Bo też trudno inaczej zrozumieć ten dziwny fakt, iż dotąd nikt nie wyzyskał obiecującej myśli Nägelsbacha i nie poszedł dalej wytkniętą przezeń drogą, że przeciwnie uczeni, jak dawniej, ignorować się zdają ciekawe to podanie, a ilekroć potrącają o nie, w jałową znowu wpadają fantastykę.

O nieudanej próbie W. Roschera utożsamienia Styksu z antypodami jego — ambrozyą — mówiłem już poprzednio. Tutaj wspomnę tylko o tem, że w imponującej już obecnie rozmiarami, choć dotąd nieskończonej [1]) „Greckiej Mitologii“ O. Gruppego o Styksie z trudnością udało mi się odszukać parę nie wiele mówiących zdań; że wszystko, co w tej kwestyi znajdujemy w „Psyche“ E. Rohdego [2]), sprowadza się do krótkiej, pod tekstem umieszczonej uwagi: „rzeka Lety, jak Acheron i Styks, została później zlokalizowaną na ziemi“ i że nawet w pracach tak wyłącznie poświęconych eschatologicznym wyobrażeniom Greków, jak „Acheruntica“ G. Ettiga [3]), „Nekyia“ A. Dietericha i „De mortuorum iudicio“ L. Ruhla [4]), badacze ci nasz obraz zupełnem zbywają milczeniem. Wobec takiego stanu rzeczy pragnąłbym tutaj podjąć na nowo rozpoczętą przez Nägelsbacha pracę, a w tym celu postaram się poprzeć myśl jego parą nowych faktów, zrobić z niej parę łatwo nasuwających się wniosków, wreszcie w ogólnych zarysach dalsze dzieje naszego obrazu przedstawić i kwestyą jego stosunku do analogicznych tworów czasów późniejszych bliżej się zająć.

Przedewszystkiem przytoczę jedno ciekawe miejsce z Hezyodowej Teogonii (v. v. 775 806 Rzach) o Styksie, na którem oprzeć się powinna każda próba naukowego jego wytłómaczenia.

„Tam (t. j. w państwie Aida, w podziemiu, patrz v. 767) przebywa nienawistna nieśmiertelnym bogini, straszliwa Styks [5]), najstarsza córa wstecz płynącego Oceanu. Osobno od bogów zamieszkuje ona sławne domóstwo (κλυτὰ δώματα), wysokiemi zasklepione skały i dokoła aż do nieba srebrnemi podparte kolumny. Rzadko córa Taumanta, szybkonoga Iris nosi (jej) wieści po morza

[1]) Właśnie ukazała się ostatnia część tego dzieła. [2]) Psyche[3] I 316, 2.

[3]) Lpz. 1891, dysertacya doktorska.

[4]) Patrz „Religionsgeschichtl. Versuch. u. Vorarbeit. hrsg. von A. Dieterich u. R. Wünsch, B. II. H. 2, 1903, Giessen.

[5]) W oryginale wyraz ten żeńskiego rodzaju, i uważamy za właściwe, dla jednolitości obrazu, rodzaj ten tutaj zachować.

Digitized by Google

grzbiecie (νῶτα) szerokim. Niech (jednak) spór czy waśń wśród nieśmiertelnych powstanie, wnet Zeus śle Iris, by w złotej czarze przyniosła zdaleka wielką klątwę bogów, szeroko słynącą chłodną wodę, (ψυχρὸν ὕδωρ), co z wysokiej, stromej tryska skały. Pod rozległą ziemią, przez czarny mrok nocy płynie tam obfita odnoga Oceanu: dziesiąta część oddzieliła się zeń, i dziesięć innych dokoła ziemi i morza szerokiego grzbietu tocząc srebrzyste fale, w słony wpada odmęt, ona zaś jedna bije ze skały na wielkie bogów nieszczęście. Ktokolwiek z nieśmiertelnych władców śnieżnogłowego Olimpu, odlawszy (z niej nieco) [ἀπολείψας][1]), przysięgę wykona fałszywą, leży ten bez ducha, póki nie dopełni się rok. I nie zbliża się on do ambrozyi i nektaru, lecz spoczywa bez głosu i tchu na usłanem łożu, i ciężki otula go sen. Kiedy zaś, z roku wielkiego upływem, niemoc przebędzie on już, po pierwszej nowa spotyka go, jeszcze gorsza kara: na dziewięć lat odłączają go od bogów wieczystych, i całe dziewięć lat nie dzieli on ni rad ich, ni uczt. Na dziesiąty zaś wchodzi on znów w poczet nieśmiertelnych, co Olimpu władają siedzibą. Takiem zaklęciem zrobili bogowie nieśmiertelną wodę odwiecznego Styksu, co przez jałową płynie krainę".

[1]) ἀπολείψας według przeważającego od czasów Graeviusa tłómaczenia przedstawia aoryst od ἀπολείβειν, nie zaś ἀπολείπειν. Znaczy to tyleż, co ἀποσπείσας, ἀποσπένδων. Komentarz Goettlinga-Flacha bardzo właściwie zestawia z naszym ustępem słowa Odyssei (XIV 330—1 = XIX 288—9): ὤμοσε δὲ πρὸς ἔμ' αὐτὸν, ἀποσπένδων ἐνὶ οἴκῳ, | νῆα κατειρύσθαι, skąd widzimy, iż był w starożytności zwyczaj przy uroczystej przysiędze odlewać odrobinę napoju. Littl w swym greckim komentarzu do Hezyoda (Ateny, 1899) dodaje także, iż „ἀποσπένδεται δὲ ὀλίγον τοῦ Στυγὸς ὕδατος, τὸ δὲ λοιπὸν πίνεται κατὰ τὸν τῶν σπονδῶν νόμον, t. j., że zgodnie z rytuałem przymierzy część wody się wylewa, resztę zaś wypija. Pewne potwierdzenie ostatniego pojęcia przynosi nam jeden obrządek Starego Zakonu. Czytamy w księdze Liczb (Vulg. Numer. 5), iż kobieta, której wierność małżeńska podana została w wątpliwość, powinna była, trzymając w ręku ofiarny podpłomyk i gliniane naczynie z „wodą przekleństwa" (woda z domieszką kurzu z podłogi przybytku v. 17), powtórzyć za kapłanem straszne zaklęcia, przywołujące na nią w razie wiarołomstwa wielorakie nieszczęścia (bezpłodność, choroby), następnie zaś, wypić ową „wodę przekleństwa". Jeżeli jest niewinną, woda ta jej nie szkodzi, w przeciwnym jednak razie zaklęcie spełnia się natychmiast. Zwracamy także uwagę na ową szczyptę kurzu (= ziemia) wrzuconą do wody. Jeżeli weźmiemy na uwagę, iż w przysiędze hebrajskiej przy zawieraniu przymierza figuruje także sól (Vulg. Num. 18, 19: pactum salis, Levit. 2, 13 sal foederis i t. d.), będziemy mieli te wszystkie 3 pierwiastki, które występują w uroczystej przysiędze homerowskiej (Il. XIV 271—4): νῦν δέ μοι ὄμοσσον ἀάατον Στυγὸς ὕδωρ, | χειρὶ δὲ τῇ ἑτέρῃ μὲν ἕλε χθόνα πουλυβότειραν, | τῇ δ' ἑτέρᾳ ἅλα μαρμαρέην, ἵνα νωϊ ἅπαντες | μάρτυρες ὦσ' οἱ ἔνερθε θεοὶ Κρόνον ἀμφὶς ἑόντες. |

Digitized by Google

Widzimy tedy, że Styks — to odnoga Oceanu (t. j. poprostu woda), która, w świecie podziemnym tryskając, szczególniejszych nabywa własności: bogowie od niej zapadają w głębokie odrętwienie, leżą bez słowa na ustach, bez oddechu w piersiach. Jeżeli przypomnimy sobie ten ścisły związek, jaki u starożytnych i wszystkich wogóle ludów pierwotnych zachodzi między oddechem, tchnieniem z jednej, duszą zaś i życiem z drugiej strony, to wyżej przedstawiony stan pojmiemy tylko jako chwilowe zawieszenie w bogach funkcyi życiowych, czasową śmierć, — od ostatecznej broniła ich oczywiście sama ich boskość. Styks więc, jako substancya, która nawet w bogach ich boskość przygasza, jest oczywiście pierwiastkiem śmierci „par excellence", — wodą śmierci „wodą martwą". Z tego punktu widzenia rozpatrywane i z powyższym ustępem Hezyoda zestawione, wszystkie krótkie wzmianki o Styksie, jakie u Homera spotykamy, nabierają wyrazistości i wypukłości, otrzymują właściwe oświetlenie. Teraz dopiero rozumiemy, dlaczego Styks nazywany jest czasem „ściekającą w dół wodą" (κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ. Il. XV 37; Od. V 185; Hymn in Apoll. 85); dlaczego odnogą jego staje się Kocyt, „rzeka płaczu" (Odys. X 514), dlaczego wreszcie tak nienawidzą i lękają się go bogowie (Il. XV 37; Hesiod. Theog. 775—6 i t. d.) Nawet rzadziej spotykane jego epitety, jak przeklęty (ἀάατον Il. XIV 271), „srogi" (ἀμείλιχος, Hymn in Cer. 289), „potężny" (ὄβριμος, Hymn in Merc. 519) doskonale odpowiadają istocie jego jako „wodzie śmierci". Z tegoż punktu widzenia staje się dla nas również zupełnie jasnem, w jaki sposób Styks w czasach poźniejszych przedstawiano czasem jako wodę ciemną, czarną:[1]) wyobraźnia ludzka chętnie utożsamia pojęcia życia i światła, śmierci i mroku, używając nawet nieraz jednego zamiast drugiego, — przypisując więc czasem żywej wodzie, jak to widzieliśmy poprzednio, własność świecenia i promieniowania, powinna była ona jednocześnie wodę „martwą" wyposażyć w cechy wręcz przeciwne.

Jako „woda śmierci", „napój śmierci", Styks kojarzy się łatwo i naturalnie z ῥοιὰ Αἰδωνέως, Πλούτωνος, tym granatem Aida, który występuje w mycie o Persefonie, jako analogiczny „pokarm śmierci". Jak górny świat bogów wieczystych posiada w ambrozyi

[1]) Plato, Phaedr. 113 B—C. Τούτου (sc. Πυριφλεγέθοντος) δ' αὖ καταντικρὺ ὁ τέταρτος (sc. ποταμὸς) ἐσπίπτει εἰς τόπον πρῶτον δεινόν τε καὶ ἄγριον, ὡς λέγεται, χρῶμα δὲ ἔχοντα ὅλον, οἷον ὁ κυανός, ὃν δὴ ἐπονομάζουσι Στύγιον, καὶ τὴν λίμνην, ἣν ποιεῖ ὁ ποταμὸς ἐμβάλλων, Στύγα.

Digitized by Google

„napój żywota“, w jabłkach zaś Hesperyd „pokarm żywota“, zapewniające im nieśmiertelność wraz z wieczną młodością, tak i podziemny świat cieniów ma swój „napój śmierci“ i swój „pokarm śmierci“. Ktokolwiek pije z tej wody i je z tego pokarmu, lub wogóle w jakibądź sposób w styczność z nimi wchodzi, ten staje się łupem śmierci i w królestwie jej na wieki zostać musi. Tak porwana przez Aida Persefona skosztowała ofiarowanego jej granatu i odtąd nie mogła już na zawsze w świecie bogów przebywać [1]).

Równie jasnego świadectwa dla Styksu, niestety, nie posiadamy, i do powyższego na jego rolę poglądu drogą tylko uboczną dochodzić musimy. Każdy, ktokolwiek z historyą religii choć trochę się zapoznał, wie dobrze, jak zdumiewającą zachowawczością i konserwatyzmem odznacza się wszędzie obrzędowa jej strona: stare ryty i stare formuły modlitewne utrzymają się nawet wówczas, kiedy ze zmianą czasów stały się całkiem niezrozumiałemi, i sama niezrozumiałość ich przyczynia się nieraz do ich dalszego zachowania, otaczając je urokiem pewnej tajemniczości. Jeżeli przeto obok tradycyjnej formuły wielkiej przysięgi homerowskiej (Il. XV 37 sq.; Odys. V 184 sq.; Hymn. in Apol. 85 sq.):

ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅστε μέγιστος
ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν,

powołującej na świadków ziemię, niebo i Styks, spotykamy dwie jej odmiany:

Ἥλιος, ὃς πάντ' ἐφορᾷς καὶ πάντ' ἐπακούεις,
καὶ Ποταμοὶ καὶ Γαῖα καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας
ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ (Il. III 276 sq.)

i

ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος,
Γῆ τε καὶ Ἥλιος καὶ Ἐρινύες, αἵ τ' ὑπὸ γαῖαν
ἀνθρώπους τίνυνται, ὅτις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ (Il. XIX 258 sq.),

[1]) Hymn. in Cer. 371—2: αὐτὰρ ὅγ (sc. Αἰδωνεύς) αὐτῇ | ῥοιῆς κόκκον ἔδωκε φαγεῖν μελιηδέα λάθρῃ | ... ἵνα μὴ μένοι ἤματα παντα | αὖθι παρ' αἰδοίῃ Δημήτερι, Cf. ibid. 413: ἄκουσαν δὲ βίῃ με προσηνάγκασε πάσασθαι; Ovid. Fast. IV 602—4: semel juncti rumpere vincla tori | hoc quoque temptemus, siquidem jejuna remansit; | si minus, inferni conjugis uxor erit, cf. 607—8: rapta... tribus solvit jejunia granis, | punica quae... poma tegunt.; Apoll. Bibl. III 5, 3: ὁ Πλούτων, ἵνα μὴ πολὺν χρόνον παρὰ τῇ μητρὶ καταμείνῃ, ῥοιᾶς ἔδωκεν αὐτῇ φαγεῖν κόκκον, ἡ δὲ, οὐ προϊδομένη τὸ σημβησόμενον, κατηνάλωσεν αὐτόν. — Apollodor wyraźnie idzie za starym hymnem, Owidyusz przedstawia inną gałąź tradycyi.

Digitized by Google

gdzie miejsce groźnej krzywoprzysiężcom wody Styksu zajmują karzące wiarołomnych duchy, Erynnie, to między Styksem i Erynniami zachodzić musi jakiś ściślejszy stosunek, podobną zamianę umożliwiający. Na czem polega ten związek, wyjaśnia nam ustęp z Kwinta Smyrnejczyka (V 451—5), poety, wprawdzie późnego, w starych jednak epikach niezmiernie oczytanego. Dowiadujemy się tam, iż gdy Atena oddaliła od Ajaksa szał (Μανίη), „ten prędko przybył do stromych fal Styksu, kędy przebywają szybkie Erynnie, które ciężkie męki wciąż zadają śmiertelnikom wyniosłym (ἡ δὲ θοῶς ἵκανε ποτὶ Στυγὸς αἰπὰ ῥέεθρα, | ἦχι θοαὶ ναίουσιν Ἐρίννυες, αἵτε βροτοῖσιν | αἰεὶ ὑπερφιάλοισιν κακὰς ἐφιᾶσιν ἀνίας). Erynnie tedy, jak widzimy, stale u wód Styksu przemieszkują [1]). Jeżeli teraz przypomnimy sobie, iż według trafnego tłumaczenia Rohdego, — tłumaczenia, które skolei za swoje uznał Dieterich (Nekyia str. 55), — „Erynnia jest to poprostu gniewna dusza zmarłego, która osobiście zemstę sobie bierze, i dopiero w późniejszej przeróbce przekształca się w demona piekieł (Höllengeist), gniew rozgoryczonej duszy uosabiającego", to musimy przyjść do wniosku, iż przynajmniej część dusz zmarłych w ścisły związek z wodą Styksu wchodziła. Nie poprzestając jednak na tem, możemy pójść jeszcze dalej. Są pewne względy, pozwalające przypuszczać, iż, według pierwotnych wierzeń Greków, skoro tylko człowiek oczy zamykał, dusza jego spieszyła do nurtów Styksu, które ostatecznie w nim iskrę życia gasiły. Reguły tej, w taką zwłaszcza ujętej formę, prawda, nie spotykamy nigdzie, wszelkie jednak zboczenia i odstąpienia od niej są zwykle skrupulatnie w tradycyi zaznaczone, a to, zgodnie ze znaną maksymą prawniczą, wskazywaćby się zdawało na istnienie reguły. O człowieku, który nie zaznał śmierci, a choćby tylko za grobem zachował intensywniejsze istnienie, mówi zazwyczaj podanie, iż „uniknął on wód Styksu". Tak naprzykład Eaka, który już u Pindara (Ist. VIII 24 sq.) jest rozjemcą bogów, a później staje się sędzią umarłych (Isocr. 9, 15, cf. Rohde, Psyche[3] I 310—1, adn.) nazywa Horacy „wyrwanym falom Styksu" (ereptum Stygiis fluctibus, Carm. IV 8, 25). Dalej w hymnie na cześć boga krzewu winnego (Ἄμπελος) czytamy u Nonnosa (Dionys. XII 217—20): „Οὐ θάνες, ὡς τέθνηκεν Ἀθύμνιος, οὐ Στυγὸς ὕδωρ, | οὐ φλόγα Τισιφόνης, οὐκ ἐδράκες ὄμμα Μεγαίρας, | ζώεις δ' εἰσέτι... καὶ εἰ θάνες, οὐδέ

[1]) Cf. Nonn. Dionys. XII 217 – 9.

Digitized by Google

σε Λήθης | κρύψεν ὕδωρ, t. j. „Nie zmarłeś, jako zmarł Atymnios, nie ujrzałeś wody Styksu, ni płomieni Tyzyfony, ni wzroku Megery, lecz dotąd żyjesz, chociażeś zmarł, i nie skryła cię woda Lety". Ciągłe odradzanie się czasowo zamierającego Ἄμπελος'α nasunęło zapewne myśl, iż choć zstępuje on od czasu do czasu do podziemia, nie nurza się jednak w zabójczych jego wodach. I w rzeczy samej, mówiąc o ludziach, którzy zstępowali pod ziemię i mimo to żywi na świat powrócili, podanie starożytne zazwyczaj znaczny kładzie nacisk na to, iż nie skosztowali oni zgubnych darów Hadesu. Jak Psyche Apulejusza (Met. VI 19), wysłana przez Wenus do królestwa Plutona, dlatego tylko znów ujrzała światło dzienne, iż zgodnie z radą wieży, z której rzucić się już chciała po otrzymaniu fatalnego rozkazu, nie przyjęła posiłku, do którego ją zachęcała Prozerpina [1]), tak również wyprawiony po piekielnego Cerbera Herakles, dlatego tylko nie pozostał wśród cieniów na wieki, że, stosując się do rad Ateny, ustrzegł się wód Styksu. „Gdybym mocną twą myślą przeczuła to wówczas" — woła u Homera (Il. VIII 365 sqq.) oburzona na ojca Atena — „kiedy go posłał był do mocnobramnego Hadesu przywieść z ciemności psa straszliwych podziemi, to nie uniknąłby on stromych fal wody Stygowej" [2]). Ostatnie świadectwo posiada dla nas szczególniejsze znaczenie: dowodzi ono wyraźnie, iż przedstawione tu wyobrażenia powstały nie w epoce stosunkowo późnej, jak można było przypuszczać, wnosząc z czasu poprzednich świadectw, a przeciwnie sięga daleko w głąb wieków, aż do najstarszego okresu greckiej historyi. Jeżeli po tem wszystkiem czytamy u Stacyusza (Theb. XI 69—71), że dusza rażonego Zeusowym gromem Kapaneusa, wszedłszy do przybytku śmierci, szuka ochłody w falach Styksu — insignem Stygiis fovet amnibus umbram, — to nie mamy już najmniejszego prawa uważać ten obraz za „mendacium vatis", indywidualny pomysł poetycki, a przeciwnie musimy w nim uznać stare wierzenie, na nowo przez poetę do życia powo-

[1]) Apul. Met. VI 19: (Proserpina) te comiter excipiet ac benigne, ut... prandium opipare suadeat summere. Sed tu et humi reside et panem sordidum petitum esto, cf. 20: nec offerentis hospitae sedile (= Apollod. Epit. Vatic. c. 6, 3) delicatum vel cibum beatum amplexa, sed ante pedes eius residens humilis, cibario pane contenta.

[2]) Εἰ γὰρ ἐγὼ τάδε ᾔδε' ἐνὶ φρεσὶ πευκαλίμῃσιν, | εὖτέ μιν εἰς Ἀΐδαο πυλάρταο προὔπεμψεν, | ἐξ Ἐρέβευς ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀΐδαο, | οὐκ ἂν ὑπεξέφυγε Στυγὸς ὕδατος αἰπὰ ῥέεθρα.

Digitized by Google

łane. Jak wyobrazić sobie należy działanie tej wody stygowej na człowieka, uczy nas inny ustęp z tegoż Apulejusza (ibid. 21). Psyche, wiedziona kobiecą ciekawością, otwiera naczynie, które przez nią Prozerpina posyła Wenerze, zamiast jednak spodziewanej urody królowej podziemia, znajduje tylko „podziemny i zaiste Stygowy sen, który wnet, wyzwolony z zamknięcia, pada na nią... I leżała ona nieruchoma i zaprawdę nic innego, jak uśpiony trup“ [1]). Tak więc wodę Styksu, której wspomnieniem jest tutaj wymieniony „Stygius sopor“, podaje Prozerpina nowym swym gościom.

Styks tedy jest niewątpliwie pierwiastkiem śmierci i rozkładu,— φθορά, jak krótko, lecz dobitnie wyraża się jedna starożytna do Hezyoda glossa [2]), — i takie pojmowanie tkwi najwyraźniej w tych poetyckich obrazach, które przedstawiają nam Styks, jako coś fatalnie, niezwyciężenie zabójczego, co gasi życie we wszystkiem, czegokolwiek się dotknie, wnosi śmierć i zniszczenie wszędzie, gdzie tylko się znajdzie. Tak Stacyusz (Theb. V 197—9) maluje sen, unoszący się nad miastem, na zatracenie przeznaczonem, następującemi słowy: „Consanguinei mixtus caligine leti, rore madens Stygio, morituram amplectitur urbem“, t. j. owinięty w mrok bratniej śmierci (śmierć i sen, według pięknego wierzenia starożytnych, rodzeni dwaj bracia [3]), mokry od rosy Stygowej, obejmuje on gród, który ma umrzeć“. Podobny obraz znajdujemy także u Nonnosa (Dionys. XLIV 258—63). Tutaj jedna z Eumenid, które wypowiedziały wojnę domowi Penteusa, „Κωκυτοῦ... ῥέεθρον ἀρύετο καὶ Στυγὸς ὕδωρ | καὶ χθονίῃ ῥαθάμιγγι δόμους ἔρρανεν Ἀγάυης, t. j. „czerpała ze strugi Kocytu i wody Styksu i rosą piekieł kropiła domostwo Agawy“.

Jakkolwiek powyższe zbliżenia niewątpliwie wydadzą się czytelnikowi zbyt ryzykownemi i śmiałemi, jakkolwiek, jak to sam widzę, nieliczne są te świadectwa starożytnych, na których się opie-

---

[1]) nec quicquam ibi rerum nec formositas ulla, sed infernus somnus ac vere Stygius, qui statim coperculo revelatus invadit eam... et in ipso vestigio ipsaque semita conlapsam possidet. Et jacebat immobilis et nihil aliud quam dormiens cadaver. (Cf. Hesiod. Theog. v. 797—8).

[2]) Ad Theog. 776, v. Flach, Gloss. u. Schol. zur Hesiod. Theog., Lpz. 1876, str. 200), porównaj także tłumaczenie późnego bizantyjskiego komentatora do Theog. 775: τινὲς οὕτως ἐπείραθησαν ἀλληγορεῖν, Στύγα τὴν φθορὰν λέγοντες τοῦ θανάτου, ὅπου, φησίν (sc. Ἡσίοδος), κατοικεῖ ἡ Στὺξ χωρὶς τῶν θεῶν. Ἡ γὰρ φθορὰ πόρρω τῶν ἀθανάτων ἐστίν (Flach, vid. Ἐξήγησις Ἡσιόδου Θεογονίας).

[3]) Cf. Hesiod. Theog. 758—9: Ἔνθα δὲ Νυκτὸς παῖδας ἐρεμνῆς οἰκία ἔχουσιν, | Ὕπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί...

Digitized by Google

rają, mają one jednak za sobą analogię innych wierzeń pierwotnych. „Wodę śmierci“ i „pokarm śmierci“ spotykamy już w podaniach Assyryi i Babilonu, w ciekawej powieści o Adapie. Bohater ten, łowiąc raz ryby nad morzem, został przez wiatr południowy do morza strącony, za co, gniewem zdjęty, połamał mu skrzydła. Okaleczony wiatr nie może obowiązków swych spełniać, i cała wegetacya wiosenna zamiera. Władca nieba Anu wzywa na sąd Adapę, ten jednak, przy poparciu innych bogów, broni się tak wymownie, iż boski sędzia nie tylko uwalnia go od odpowiedzialności, lecz chce nawet nieśmiertelnością go obdarzyć, rozkazując podać mu pokarm i napój żywota. Atoli podstępny Ea wmawia w Adapę, iż ofiarowano mu „wodę śmierci“ i „pokarm śmierci“, i zbity z tropu Adapa odtrąca łaskę bogów [1]).

Ślady podobnych wyobrażeń spotykamy u starożytnych Hebreów. Drzewo śmierci nietrudno poznać w tem „drzewie wiadomości złego i dobrego“, o którem mówi Biblia, — znajduje się ono tylko nie w świecie podziemnym, a w raju prarodziców naszych, aby zjawieniu się śmierci w stworzonej do wiecznej szczęśliwości ludzkości dać poetyckie wytłumaczenie i uzasadnienie. Zwracamy uwagę na to, że pierwotnie Biblia mówi o dwóch drzewach (Septuag. Gen. 2, 9 καὶ ἐξανέτειλεν ὁ θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τῷ παραδείσῳ καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ [2]); Vulg. ibid.: produxit Dominus Deus de limo omne lignum pulchrum visu et ad vescendum suave, lignum etiam vitae in medio paradisi lignumque scientiae boni et mali) i dopiero później zlewa je razem, mówiąc wogóle o jednem drzewie pośrodku raju (Sept. Gen. 4, 3 ξύλον, ὃ ἔστιν ἐν μέσῳ τῷ παραδείσῳ; Vulg. ibid.: lignum, quod est in medio paradisi). Mimo to obraz cudownego drzewa nie przestaje nam w oczach się dwoić. Jeżeli bowiem słowa: „ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε ἀπ'αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἔσεσθε, ὡς θεοί, γιγνώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν (Sept. Gen. 3, 6), a według łacińskiego przekładu „in quocumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dei, scientes bonum et malum“ (Vulg. ibid.) kojarzą się wyraźnie z pojęciem „drzewa żywota“, to z drugiej strony

[1]) Aug. Wünsche, „Die Sagen vom Lebensbaum u. Lebenswasser“, Lps. 1905, str. 71—2.

[2]) według „The old Testament Greek“, Cambridge, 1896, edit. by H. Barclay Swete.

Digitized by Google

werset „ἧ ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε" (Sept. Gen. 2, 17), „in quocumque... die comederis ex eo, morte morieris" (Vulg. ibid.) wskazuje niedwuznacznie na drzewo śmierci. Biblia, co prawda, znacznie łagodzi tę sprzeczność, wkładającą pierwsze z przytoczonych zdań w usta „najchytrzejszego ze stworzeń bożych" (Gen. 3, 1), — węża, i przedstawiając je, jako bezczelne kłamstwo, wobec jednak powyższej wzmianki o dwóch drzewach tłómaczenie takie przedstawia się nam, jako „arrangement" późniejszego harmosty [1]). Jeżeli więc dla jednego z tych drzew przyjmiemy, zgodnie z jego nazwą, znaczenie „drzewa żywota", to dla drugiego, zgodnie z jego działaniem, pozostanie znaczenie „drzewa śmierci".

Jeden tylko, jak u żydów, pokarm śmierci spotykamy także w mitologii Japonii i w sagach germańskiej Północy. W świętych księgach japońskich Ko-ji-ki (VII w. po Chr.) i Ni-tron-gi (cokolwiek późniejsza) znajduje się opowieść o boskiej parze Izanami i Izanagi. Gdy Izanami w połogu zmarła, Izanagi zstępuje do krainy umarłych (Juni), by wyjednać wyzwolenie małżonki. Ta spotyka go słowy: „Mężu i władco! Czegoż spóźniłeś się tak? Jużem jadła ze strawy Juni", następnie prosi go, by nie patrzał na nią w nocy, on jednak zapala cichaczem pochodnię — i widzi obok siebie gnijącą, pełną robactwa masę. Zdjęty strachem i przerażeniem, ucieka on z Juni, zostawiając tam swą małżonkę [2]). — Według jednej islandzkiej

---

[1]) Opierając się na wzmiance owej i posiłkując się równocześnie analogicznemi legendami ze starożytnej i późniejszej tradycyi, skłonni jesteśmy pierwotną formę legendy biblijnej rekonstruować w sposób następujący. Przeniesione do raju, czyli boskiej krainy szczęśliwości, „drzewo śmierci" kojarzy się naturalnie z „drzewem żywota", mającem tam swe kanoniczne, że tak powiem, miejsce, i przez zewnętrzną asymilacyę z niem, staje się „drzewem wiedzy" (przypomnijmy sobie, że wyższa wiedza wchodzi w samo pojęcie owej boskiej niemal egzystencyi, przez wodę czy pokarm nieśmiertelności zawarunkowanej, — tak u Greków ambrozyażywa woda przekształca się powoli w wodę Mnemozyny (pamięci), matki wszelkich umiejętności, w postaci Muz uosobionych), dostaje się wreszcie pod dozór węża, — owego tradycyjnego stróża ożywczej wody i drzewa. Młodzieńcza ludzkość chce „być jako bogi, wiedząc dobre i złe", i w tym celu pragnie zerwać owoc z boskiego „drzewa żywota", chytry jednak wąż oszukuje ją i zamiast „owocu życia" podaje jej „owoc śmierci", — i odtąd klątwa śmierci ciąży nad światem. O możliwości podobnego oszukaństwa mówi powyższa legenda babilońska, obrazowo zaś przedstawiają ją baśnie, gdzie smok zamiast żywej martwą wodę wskazuje bohaterowi (patrz niżej).

[2]) K. Florenz, „Japanische Mythologie" w Mittheil. d. deutsch. Gesell. f. Natur u. Völkerk. Ostasiens, Tokio, 1901, strr. 35—59,, według M. Landau „die

Digitized by Google

sagi Thorbjörn ma we śnie widzenie, które żona mu tłumaczy, jako zapowiedź zbliżającej się śmierci. „Żona życzy mi jabłek Hel!“ wybucha bohater (A. Wünsche o. c. str. 105, według „Island. Sagas“ II 351).

Ostatnie jednak świadectwa, nie zawierając motywu „martwej wody“, mają dla nas znaczenie tylko pośrednie, dowodząc znacznego — tak w przestrzeni, jak w czasie — rozpowszechnienia podobnych wyobrażeń. Za to wodę śmierci obok pokarmu śmierci spotykamy często w chrześcijańskich podaniach o wędrówkach na tamten świat. Tak w starej rosyjskiej powieści „o opętanej Sołomonji“ (patrz Буслаевъ „Чертъ“ w „Мои досуги“ II str. 11) czytamy, jako czarci zmuszają swych więźniów jeść i pić, czego jednak czynić nie należy, by nazawsze nie zostać się z nimi“. W niemieckiej powieści lokalnej (Grimm. D. Sagen, I Nr. 68, Berlin, 1816) pewna staruszka, która w m. Halle pomagała kobietom w słabości, została jednej nocy zbudzoną przez nieznaną dzieweczkę, która wzywa ją do chorej, — ubiera się więc niezwłocznie i spieszy za swą przewodniczką. Po drodze otrzymuje radę: w miejscu, do którego idzie, nic nie pić i nawet nie dotykać tego, co jej podadzą. Za miastem otwiera się przed niemi góra, wpuszczając je do wnętrza. Tam znajduje stara karliczkę (ein kleines Weiblein), która wije się w bólach porodu. Spełniwszy swój obowiązek, kobieta otrzymuje w nagrodę za usługę pierścień-talizman, zapewniający powodzenie całemu jej rodowi, poczem wyprowadzają ją na świat. — Ponieważ podanie nie wspomina wcale, żeby starej proponowano jaki poczęstunek, rada przewodniczki nie jest dostatecznie umotywowana i tłumaczy się najłatwiej, jako zapożyczenie z powieści typu poprzedniego. Również w skażonej cokolwiek formie występuje nasz motyw w innem niemieckiem podaniu (ibid. Nr. 305). Opowiada ono o dzieweczce, która, igrając raz na brzegu, przez wielkiego węża do wody wciągnięta została; kiedy raz ojciec na brzegu gorzko płacze, słyszy znajomy głos z wody: „Żyję, mój ojcze, lecz przyczarowano mię do świata wód (bin an die Wasserwelt gebannt); długom się broniła, lecz pierwszy łyk napoju swobody mię pozbawił. Strzeż się i ty napoju tego!“ Gdy tak stary zasłuchany stoi, zjawia się raptem dwóch chłopaków i podają mu wodę w złotym kubku. Zaledwie jednak jej dotknął, rzucił się w jezioro i utonął. — W ostatnim wypadku

Erlösung aus der Unterwelt“ w „Beilage zur Allgem. Zeit.“, 1905, 27 Decemb. Nr. 298, str. 588.

Digitized by Google

akcya przeniesiona jest do królestwa wód, wobec czego związek motywu „wody śmierci“ ze światem podziemnym traci nieco na wyrazistości. Sam wreszcie pokarm śmierci spotykamy znowu w ross. spółczesnej powieści (Afanasjew nº 210). Skrzypek, który przypadkiem dostał się do piekieł, od znajomego, który tam męki cierpi, otrzymuje radę: „trzy lata nic nie jedz, a ocalejesz“.

Z przykładów tych widzimy, że Grecy ze swą wodą i pokarmem śmierci nie są tak dalece osamotnieni, iżby uznanie tego faktu nastręczało jakiekolwiek trudności. W dodatku wątpliwości, jakie mogłaby zrodzić szczupła ilość odnośnych świadectw starożytnych, w znacznym stopniu osłabia ta okoliczność, iż jesteśmy w stanie dać dość prawdopodobne wyjaśnienie wczesnego ściemnienia powyższych wyobrażeń w podaniach greckich. Przedewszystkiem przypomnimy, iż świat podziemny przedstawia — że tak powiem — negatyw, odwrotną stronę świata bogów i, jako taki, odźwierciedla na swój sposób zachodzące w przedstawianiu ostatniego zmiany i przeobrażenia. Wyżej wyjaśniliśmy powody, dla których cudowne „drzewo żywota“, w boskiej rosnące krainie, powoli usuwało się w cień. Że to musiało zkolei wywołać stopniowe wymieranie podań o „drzewie śmierci“ i jego zabójczych owocach, zrozumieć nie trudno. Jeżeli zadamy następnie pytanie, dlaczego pierwotne znaczenie Styksu, jako wody śmierci, również częściowemu uległo zapomnieniu, to wyjaśnienia długo szukać nam nie wypadnie: tkwi ono we wczesnem przekształceniu się „wody śmierci“ w „wodę zapomnienia“, — Styksu w Letę, która bierze na siebie rolę przedstawicielki królestwa umarłych, stopniowo usuwając na drugi plan i czyniąc zbyteczną wodę Styksu. Nastąpiło tu dość częste w mitologii zjawisko rozdwojenia jednego pierwotnie obrazu, wywoływane zazwyczaj przez to, iż pewien jego rys, pewna cecha, skutkiem jakichkolwiekbądź okoliczności, nabiera szczególniejszego znaczenia, w końcu uzyskuje autonomię i przeobleka się w samoistną formę mityczną. Jak jeszcze dawniej Styks, ta „woda śmierci“ starożytnych, w drodze swego rodzaju zróżniczkowania się, dyfferencyacyi, wydzieliła z siebie Kocyt, „rzekę płaczu, jęku“, co oczywiście myt wyraża na swój sposób, robiąc Kocyt odnogą Styksu (Patrz Odys. X 514 Κωκυτὸς... ὃς δὴ Στυγός ἐστιν ἀπορρώξ), tak później wydaje ona z siebie „wodę zapomnienia“, Letę.

Że rys niepamięci, zapomnienia, uzyskał w postaci Lety samoistność, zrozumiemy łatwo, jeśli przypomnimy sobie, iż Grecy starożytni, w pewnej epoce swego rozwoju, odmawiali swym zmarłym

Digitized by Google

nie tylko pamięci, lecz nawet wogóle świadomości. Przypomnimy przy zręczności, że już w jednym z wyżej przytoczonych świadectw widzieliśmy kolejno Styks i Letę w roli zupełnie identycznej (Nonn. Dionys. XII 217—9: οὐ Στυγὸς ὕδωρ... ἔδρακες... οὐδέ σε Λήθης κρύψεν ὕδωρ), nie kładąc zresztą na ten szczegół wielkiego nacisku: świadectwo to tak późne, iż samo przez się nie jest dostatecznie przekonywającem, natomiast ze szczególną siłą podkreślamy ten fakt, iż wyobraźnia Greków wcześnie wodzie Lety przeciwstawiać poczęła wodę Mnemozyny, czyli pamięci: jeżeli ta ostatnia, jak to poprzednio uczyniliśmy prawdopodobnem, jest rzeczywiście identyczną z wodą żywota, ambrozyą, to dla pierwszej pozostanie jedno tylko znaczenie, — znaczenie wody śmierci, „martwej“ wody. Uznanie pierwotnej tożsamości Styksu i Lety ogromnie, według mnie, ułatwia wyjaśnienie paru takich szczegółów w tradycyi o Lecie, które dotąd przedstawiało się dość zagadkowo; mam na myśli tę skałę, dom i tron wreszcie Lety, o których świadectwa najpełniej zgromadził Dieterich (Nekyia, str. 91—4). Jeżeli Leta jest poprostu rodzoną córką Styksu, oczłowieczenie której poszło tak daleko, iż starożytni znali cały szereg genealogii, wymyślonych dla niej przez wszechwiednych poetów (patrz oprócz Hezyoda Paus. VIII 18 1; Hymn. in Cer. 423), to pewne rysy takiego antropomorficznego przedstawienia mogły być z łatwością przeniesione z matki na jej dziecię. I przeniesienie to rzeczywiście dokonanem zostało. Tak, znanemu już nam z Hezyoda „sławnemu domowi“ (κλυτὰ δώματα, v. 777) Styksu jak najlepiej odpowiada „dom Lety“, wzmiankowany przez jednego bezimiennego tragika (Fragm. adesp. Nr. 372 N²: ἅπαντ' ες Αΐδην ἦλθε καὶ Λήθης δόμους) a wspomnianym przez tegoż Hezyoda (Theog. v. 778: μακραὶ πέτραι) i Arystofanesa (Ran. v. 470 patrz niżej) skałom Styksu ściśle odpowiadają skały Lety. W jaki sposób skała Styksu przekształca się powoli w skałę Lety, a ta ostatnia w tron Lety, możemy obserwować na różnych wersyach podania o zstąpieniu Tezeusza z Piritousem do piekieł, — podaniach, gdzie skała ta niepoślednią odgrywa rolę. Tak w „Żabach“ (l. c.) Arystofanes, — najwidoczniej parodyując ten epizod z dramatu Kritiasa „Piritous“, gdzie Aiakos wygraża Heraklesowi, do Hadesu po przyjaciela przybyłemu [1]) — każe odźwiernemu podziemi zwrócić

[1]) A. Dieterich, Nekyia, str. 92, według Wilamowitza, Analecta Euripidea, p. 181 sq.

Digitized by Google

się do przebranego za Heraklesa Dionyzosa z groźnemi słowy: Τοία Στυγός σε μελανοκάρδιος πέτρα | Ἀχερόντιός τε σκόπελος αἱματοσταγής | φρουροῦσιν Κωκυτοῦ τε περίδρομοι κύνες. Dawne „skały" Styksu zmieniły się już w czarną jego „skałę", która wraz z „krwawem urwiskiem" Acherontu i „biegającymi wkoło" psami Kocytu ma w jakiś bliżej nieokreślony sposób strzedz jeńców Aida. W krótkiej ὑπόθεσις Kritiaszowej tragedyi (Gregor. Cor. w „Rhet. gr." VII p. 131—2 s.) czytamy, iż Piritous, który zstąpił do otchłani, by o Persefonę się starać, sprawiedliwą odniósł karę: przykuty bowiem do niewzruszonego siedziska ze skały, oddany był pod straż smoków o paszczy rozwartej (ἐπὶ πέτρας ἀκινήτῳ καθέδρᾳ πεδηθείς, δρακόντων ἐφρουρεῖτο χάσμασιν). Brakująca tutaj, jak również w wersyi Panyasisa (u Paus. X 39, 4) nazwa tronu, siedziska Lety daje się uzupełnić za pomocą niedawno znalezionej watykańskiej „epitome" Apollodora, c. VI 3, p. 58 Wagner). Dowiadujemy się z niej, iż Tezeusz i Piritous, przybywszy do dziedziny Aida, oszukani zostali: zaproszeni bowiem na tron Lety, przylgnęli doń, i smoki wkoło nich się oplotły [ἐν τῷ τῆς Λήθης... καθεσθῆναι θρόνῳ, ᾧ προσφυέντες, σπείραις δρακόντων κατείχοντο (porówn. także Horat. Carm. IV 7 27: „Lethaeae vincula" i Flinders Petrie, Naukratis I p. 63: „Λάθας ἕδος"). Otrzymawszy własny tron, Leta oczywiście staje się πάρεδρος Ἅϊδου, sprawującą wraz z nim rządy dusz, jak to widzieliśmy w przytoczonym wyżej urywku nieznanego poety.

Okazało się tedy, iż źródło Lety nie tylko z zasadniczej swej idei, lecz i z pochodzenia jest zupełnie identycznem ze źródłem Styksu. A skoro tak, przypuszczenie Dietricha, że „jak Leta, tak Mnemozyna powstały zapewne ze starożytnego podania o źródle młodości" (Jungbrunnen o. c. str. 90) musimy odrzucić stanowczo, tembardziej, iż w podanej formie zbija się ono samo: w jaki sposób z jednego korzenia mogą wyrastać dwa tak sprzeczne obrazy, Dietrich nie próbuje nawet wyjaśnić. Ale mówiliśmy już o tem na innem miejscu.

Wobec naturalnej mglistości i nieokreśloności mitycznej geografii starożytnych, a zwłaszcza wobec tej niesłychanej swobody, z jaką pisarze starożytni traktowali mityczne wyobrażenia swego narodu, nieuniknione były w dziejach Styksu coraz to nowe przeobrażenia i metamorfozy. Z jednej strony woda Styksu, zbliżona w późniejszych czasach z Mnemozyną, t. j. żywą wodą, ambrozyą, otrzymuje tak nieodpowiednie do jej nazwy własności ożywcze,

Digitized by Google

unieśmiertelniające, z drugiej, wskutek pomieszania z ognistą rzeką otchłani, — Pyriflegetontem [1]), sama się przekształca w ogniste jezioro lub potok. Tak w późniejszych redakcyach podania o Achillesie Tetys, pragnąc uczynić syna nieśmiertelnym, kąpie go w Styksie, co całe jego ciało, z wyjątkiem stopy, za którą trzymała go matka, zabezpiecza od ran; tak Sylius Italikus, opisując w swej νεκυία Styks, następujący maluje obraz (Punic. XIII 568 70): „At magnis semper divis regique deorum | jurari dignata palus, picis horrida rivo, | fumiferum volvit Styx inter sulphura limum", t. j. „Styks, co stał się godnym wielkich bogów służyć zaklęciem, straszliwe trzęsawisko ze smolnymi brzegi, toczy wśród siarczanych wyziewów dymiące się błoto". Bardzo być może, choć na pierwszy rzut oka wyda się to co najmniej dziwnem, że ostatnie przeobrażenie ułatwiło i utorowało drogę pierwszemu. Wychodząc z pojmowania Styksu, jako rzeki ognistej, cel owego kąpania w Styksie należałoby upatrywać nie tyle w bezpośredniem udzieleniu dziecku nieśmiertelności, ile w oczyszczeniu go za pomocą ognia od ludzkich pierwiastków jego natury, źródłem jego śmiertelności będących. Podobne myśli nie były bynajmniej obce starożytnemu światu. Tak w homerowskim hymnie na cześć Demetry, bogini, pragnąc uczynić chorego syna Metaniry „nie starzejącym się i nieśmiertelnym" (ἀγήρων τ' ἀθάνατόν τε), „namaszczała go ambrozyą, jakby dziecię boga... nocami zaś okrywała go ogniem, jak głownię" (v 238, 9 χρίεσκ' ἀμβροσίῃ, ὡσεὶ θεοῦ ἐκγεγαῶτα,... νύκτας δε κρύπτεσκε πυρὸς μένει

---

[1]) Przypominamy czytelnikowi, iż ogień podziemia, jak to przekonywająco wykazał Dieterich (Nekyia str. 197 sq.), nie miał pierwotnie znaczenia narzędzia męki, czy kary, a był tylko jednym z καθάρσια, środków oczyszczających.

[2]) Roscher teoryę swoją, utożsamiającą Styks z ambrozyą, oparł na całym szeregu świadectw (Stat. Achill. I 129; Quint. Smyrn. III 60 sqq.; Hygin. fab. 107; Fulgent. Mythol. III 7; Serv. Verg. Aen. VI 57; Schol. Horat. Ep. 13). Trzeba jednak powiedzieć, że nie wszystkie dadzą się użyć w tym celu. Tylko Stacyusz (natum ... ad Stygios ... fero mergere fontes), Serviusz (Achilles, a marte tinctus in Stygiam paludem) i Fulgencyusz (Achillem natum ... mater in aquam intingit Stygiam) mówią wprost o kąpaniu Achillesa w Styksie. Hygin i Kwintus Smyrnejczyk mówią tylko, iż śmiertelny cios otrzymał bohater w piętę, co oczywiście przypuszcza niedotykalność reszty ciała, bynajmniej jednak nie dowodzi, że właśnie wodzie Styksu, nie zaś ambrozyi, którą go według Apollodora (III, 13, 6) namaszczano, zawdzięczał ją heros. Co się wreszcie tyczy ostatniego z przytoczonych przez Roschera świadectw, to musi tu zachodzić jakieś nieporozumienie: stare scholje Akrona do 13 Epodu nie mówią wcale o Styksie ani wogóle Achillesie.

Digitized by Google

ἤϋτε δαλόν). Tak samo w cytowanej Apollodorowej wersyi podania o Achillesie (III 13, 6) postępuje ze swym synem Tetyda, co dla nas jeszcze większe posiada znaczenie [1]).

Zanim przejdziemy do przedstawienia dalszych losów naszego motywu, musimy odeprzeć jeden zarzut, który przewidujemy. Spytają mnie może, dlaczego, mówiąc o „wodzie śmierci" starożytnych, ani słowem nawet nie wspomnę o Acheroncie, który przecież także jest wodą podziemnego świata. Odpowiemy, iż pomijanie milczeniem Acherontu było zupełnie rozmyślnem i świadomem, naszem bowiem zdaniem nie ma on nic wspólnego ze Styksem, „martwą" wodą w wyjaśnionem już znaczeniu, a wiąże się raczej z wierzeniem w wędrówkę za morze lub wogóle wodę porzucających ciała dusz. Nie trzeba chyba przypominać naszym czytelnikom, iż zagadnienie, gdzie właściwie leży ów kraj, kędy dusze ludzkie idą po śmierci, wiara ludowa rozstrzyga w sposób dwojaki. Królestwo umarłych umiejscowiane bywa albo ὑπὸ κεύθεσιν γαίης t. j. pod ziemią, albo na powierzchni ziemi, — za szeroką rzeką, jeziorem, morzem. Te wielkie wody noszące, prawda, czasem, jak u Babilończyków (patrz niżej) nazwę „wód śmierci", same przez się nie mają żadnych śmiercionośnych własności i powinny tylko odosobnić świat żywych od świata umarłych, stworzyć nieprzebytą między nimi zaporę. Takie wody graniczne znały mitologie starożytnego Babilonu (A. Jeremias Die bab. assyr. Vorstell. vom Leben nach dem Tode str. 75), Egiptu (O. Gruppe, Griech. Myth. str. 403, 7), Germanii (ibid.), wielu spółczesnych dzikich ludów (E. Tylor, Research. into the early hist. of mankind, Chapt 12), znali wreszcie starożytni Grecy. Tutaj występują one czasem pod nazwą Oceanu, który, zwartym, pierścieniem opasując ziemię, bardzo się do takiej roli nadawał najczęściej jednak pod nazwą Acherontu [2]). Tak u Arystofanesa (Ran. 136 sqq. i ὑπόθεσις) Dyonyzos, bynajmniej nie zstępując pod ziemię, wprost przez Ἀχερουσία λίμνη zostaje przewieziony w Charonowej łodzi do Hadesu, tak homerowski Odysseusz (Odys. X 506 sqq.) okrętem przez ocean płynie do królestwa Aida i Persefony, i o zstępowaniu pod ziemię nie słyszymy również: jeżeli o parę

[1]) Cf. ἀθάνατον θέλουσα ποιῆσαι τοῦτο.... εἰς τὸ πῦρ ἐγκρύπτουσα τῆς νυκτὸς ἔφθειρεν, ὃ ἦν αὐτῷ θνητὸν πατρῷον, μεθ' ἡμέραν δὲ ἔγρυεν ἀμβροσίᾳ.

[2]) Według Stoll'a (Roschers Lexicon, „Acheron" I str. 10) słowo Ἀχ-έρον i Ἀχ-ελῶος wiążą się etymologicznie z aqu-u, co naszemu tłómaczeniu doskonale odpowiada.

Digitized by Google

wierszy niżej wspomniany jest także Acheront, to jest to po prostu częste w mitologiach nagromadzenie jednoznacznych, równoległych obrazów. Dzięki właściwej wczesnym stadyom religijnego rozwoju oryginalnej zdolności do zachowywania i godzenia ze sobą wręcz sprzecznych wyobrażeń, wulgata greckiego podania o krainie zmarłych oba powyższe motywy ze sobą kombinuje, tak iż zstępujące pod ziemię dusze powinny jeszcze przepłynąć wielkie jezioro lub rzekę. (Patrz Plato, Ax. 371 B; Verg. Aen. VI 237 i 295; Apul. Met. VI 18 i t. d.). W ten sposób nasz Acheront z czasem znalazł się pod ziemią [1]) i stanął w jednym szeregu z innemi rzekami Hadesu: Styksem, Kocytem, Flegetontem. Mimo to wszystko zajmuje on jednak zawsze cokolwiek odrębne stanowisko. On pierwszy zagradza drogę dążącym do Hadesu duszom [2]); on znacznie przewyższa rozmiarami inne rzeki podziemne, wchłaniając je nieraz w siebie (Hom. Odys. l. c.); po nim jednym wreszcie śmiga łódź niezmordowanego Charona (Aesch. Sept. 855 sq.; Pind. u Plut. de superst. c. 6, 167 F.; Eurip. Alc. 440 sq.; Theocr. XVII 47 sq. itd.). W późniejszych atoli czasach, gdy pierwotne znaczenie tych starych obrazów poczęło się już zatracać, gdy wreszcie poczęto je uważać za jednoznaczne, używając jednego zamiast drugiego, możliwem się stało pomieszanie Acheronta nawet z „martwą“ wodą Styksu. Tak już u Wergiliusza [3]), nie mówiąc o jego naśladowcy Stacyuszu, Styks staje się wielką rzeką, opływającą Hades wokoło, wobec czego zupełnie jest naturalnem, że u Tybulla (I 10, 36) Charon otrzymuje tytuł „Stygiae navita turpis aquae“.

Nowy okres w dziejach Styksu otwiera przeniesienie go z Hadesu na ziemię. Najstarszą jego lokalizacyę spotykamy jeszcze u Homera, — co prawda, w jednej z najpóźniejszych jego części. W t. zw. „Katalogu“, czyli przeglądzie achejskich okrętów, pod Troją zgro-

---

[1]) Fakt późniejszego przeniesienia Acherontu do podziemia uznaje także Th. Bergk („die Geburt der Athena“ w Jahn's Jahrb. B. 81, s. 399), tłómaczący go, co prawda, jako „powietrzną przestrzeń niebios, przez którą dusze zmarłych dążą do miejsca swego przeznaczenia“, co już wielkie budzi wątpliwości.

[2]) Plato, Ax. 371 B: τὴν ψυχὴν εἰς τὸν ἄδηλον χωρεῖν τόπον, κατὰ τὴν ὑπόγειον οἴκησιν, ἐν ᾗ βασίλεια Πλούτωνος... τὰ δὲ προπύλαια... σιδηροῖς κλείθροις... ὠχύρωται. Ταῦτα δ' ἀνοίξαντα ποταμὸς Ἀχέρων ἐνδέχεται, μεθ' ὃν Κωκυτὸς ὃς χρὴ πορθμεύσαντας ἀχθῆναι ἐπὶ Μίνω καὶ Ῥαδάμανθυν. Cf. Lucian. de luct. 3 ἡ Ἀχερουσία λίμνη... πρώτη δεχομένη τοὺς ἁπαντῶντας.

[3]) Verg. Geor. IV 480: quas (sc. manes)... novies Styx interfusa coërcet, cf. Stat. Theb. IV 524—5: Styx discretis interflua manibus obstat.

Digitized by Google

madzonych, poeta, mówiąc o Enianach i Perrebach, wyjaśnia, iż oprócz tych, „którzy dokoła burzliwej Dodony osady swe założyli“ (οἶκια ἔθεντο), byli tam także i „trudniący się rolnictwem (οἳ... ἔργα νέμονται) u miłego Titarezjosa, co do Peneju piękne swe rzuca wody, lecz nie miesza się on z Penejem srebrzystym, a niby oliwa pływa na powierzchni: odnoga to przecie strasznej wody Styksu“ (Il. II 747—55), O tessalskim tym Styksie słyszymy mało, mimo to wiemy, iż, podobnie jak jego mityczny prototyp, pozostawał on w pewnym związku z obrządkiem przysięgi: w późniejszych czasach występuje on pod wymowną nazwą Ὅρκος, t. j. przysięgi, zaklęcia: „Peneus“ mówi Pliniusz (n. h. IV 8) „accipit amnem Orcum, nec recipit, sed olei modo supernatantem, ut dictum est Homero, brevi spatio portatum abdicit, poenales aquas dirisque genitas argenteis misceri recusans“. Bez porównania trwalszą i szerszą popularnością cieszył się w świecie greckim Styks arkadyjski, górski potok w pobliżu miasta Nonokrydy. Z wysokiej skały w mroczną rzucając się przepaść, wywiera on — w połączeniu z ponurą, dziką okolicą — niemiłe, ciężkie na patrzącym wrażenie[1]). Zapewne zbudził on kiedyś w duszy jakiegoś zabobonnego wędrowca groźny obraz podziemnego Styksu, zmuszając go do ucieczki przed własnem urojeniem, — i lokalizacya wody śmierci była już gotową. Ziemski ten Styks obdarzono oczywiście własnościami mitycznego, a otaczająca go groza nie pozwalała nawet myśleć o sprawdzeniu ich na praktyce. Pierwszym z pisarzy, który o nim mówi, jest Herodot. Według niego wygnany ze Sparty król Kleomenes, intrygując na obczyźnie przeciw rodakom, chciał związać Arkadów przysięgą, iż podążą za nim dokądkolwiek ich poprowadzi, i w tym celu wybierał się z nim, do Nonakrydy, „tam bowiem znajduje się, według podania Arkadów, woda Styksu: niewielka struga wody, tryskając ze skały, stacza się w rozpadlinę, otoczoną dokoła ogrodzeniem“ (V 174). Ze świadectwa tego widzimy, iż z dwóch wzajemnie się dopełniających stron mitycznego Styksu, — „klątwy bogów“ i „pierwiastka śmierci i zatracenia“, — znajduje tu odźwierciedlenie tylko pierwsza, i o zabójczej sile tej wody nic jakoś nie słyszymy. Lukę tę jednak pozwalają nam uzupełnić inne wersye podania, chronologicznie nieco późniejsze. W epoce hellenizmu, przy charakterystycznem dla niej zamiłowaniu do wszystkiego co rzadkie, niezwykłe, cudowne, arkadyjski Styks

[1]) Patrz Welcker, Griech. Götterlehr. l. c.

Digitized by Google

nie mógł oczywiście ujść bystrego oka licznych naówczas zbieraczy wszelakich θαυμάσια i παράδοξα. Już uczeń Arystotelesa, Teofrast daje opis cudownej tej wody, która za pośrednictwem „Paradoksów" Kallimacha [1]) dostaje się do Antygona. „Teofrast mówi, — pisze ten ostatni [hist. mir. 158 (174) Westermann] — że tak zwana woda Styksu znajduje się w Fenejosie (t. j. w okolicach Nonakrydy), tryska z niewielkiej skały, pragnący zaś jej dostać czerpią przywiązaną do laski gąbką; że rozrywa ona wszelkie naczynia, z wyjątkiem rogowych, ten zaś co jej skosztował, umiera". Mamy tu już wyraźnie te własności mitycznego Styksu, których brakło u Herodota. Styks — woda śmierci, niszczy, czegokolwiek się dotknie. Wyjątek zrobiony dla rogu, ma pono źródło we względach praktycznych: jakieś naczynie powinno przecież zawrzeć ów płyn zabójczy, aby można nim posługiwać się swobodnie, zanieść go w oznaczone miejsce, podać obranej osobie. Co do pochodzenia rogu, mogącego utrzymać wodę Styksu, zdania były podzielone: jedni, jak to zobaczymy później, za najodpowiedniejsze do takiego użytku uważali końskie kopyto, drudzy ośle, trzeci mule, inni wreszcie szli jeszcze dalej i zgadzali się tylko na róg... ośli, wobec czego wypadło wymyśleć osobną rasę rogatych osłów, w Scytyi jakoby ojczyznę mających. Tak jeden z paradoksografów, Filon z Heraklei, dowodzi, iż „w Scytyi istnieją rogate osły, rogi zaś ich mogą utrzymać wodę Styksu", dodając, że „róg taki przyniósł Sopater Aleksandrowi, który odesłał takowy do Delf" (Stob. Ecl. Phys. I 41, 52, Cf. Aelian. n. a. X 40). Tak tedy Teofrast, Kallimach, Filon i Antygon, — cały szereg uczonych i zbieraczy, arkadyjskiemu Styksowi miejsca w pismach swych udziela. Mimo to wszystko pozostałby on na zawsze osobliwością, co najwyżej w kołach amatorów różnych dziwów i rzadkości podziw budzącą, gdyby szczęśliwy zbieg okoliczności losów jego z postacią Aleksandra W. nie złączył. Wielki zdobywca Wschodu, którego narodziny wieść gminna tak cudownemi oplotła historyami [2]), nie mógł oczywiście umrzeć zwyczajną śmiercią, jak pierwszy lepszy niewolnik, ciura, czy najemnik. Ten syn boga, co sam się bogom równym głosił i za takiego przez zdumione ludy Wschodu powszechnie był uznany, zdawał się być wyższym ponad śmierć i towarzyszące jej okropności. Jeżeli jednak nie stało

[1]) Vid. Antig. c. 129 (144): πεποίηται δέ τινα καὶ ὁ Καλλίμαχος ἐκλογὴν τῶν παραδόξων, ἧς ἀναγράφομεν, ὅσα ποτὲ ἡμῖν ἐφαίνετο ἀκοῆς ἄξια.

[2]) Vid. Ps. Callisthenea (ed. C. O. Müller), pierwsze rozdziały.

Digitized by Google

go pośród żywych i zgromadzone w Babilonie tłumy na własne oglądały oczy martwe jego zwłoki, to ten niezrozumiały, niemal cudowny zgon nie mógł być wywołany działaniem zwykłych, naturalnych przyczyn. Nie niemoc podstępna, nie podsunięta zdradną ręką wroga trucizna zwaliła Aleksandra, a chyba ten tajemniczy, zabójczy pierwiastek, od którego nawet blask bogów nieśmiertelnych przygasa, — chyba woda Styksu, „martwa woda". Tak pod kapryśną na pozór grą ludowej wyobraźni, przy baczniejszej uwadze, odkryć można i myśl nieraz głębszą, i działanie dziwnej, co prawda, ale konsekwentnej logiki. Kto z pośród historyków pierwszy pismem tę opowieść utrwalił, pytanie wielce skomplikowane i — dla naszego, oczywiście, celu — zupełnie jałowe: podanie to wyrasta z głębin zbiorowej duszy tłumów i zrodzić się musiało pod świeżem wrażeniem śmierci władcy, która by gromem wstrząsnęła τὴν οἰκουμένην. „Z początku — opowiada Plutarch (Alex. 77) — na nikogo nie padło podejrzenie, na szósty jednak rok, na podstawie otrzymanego doniesienia, Olimpiada wielu stracić kazała, ciało zaś zmarłego już Iolli wyrzucić precz, on bowiem miał nalać królowi trucizny". Świadectwo niezmiernie ciekawe. Nie ulega wątpliwości, iż, wobec współzawodnictwa i wzajemnej niechęci wodzów Aleksandra, represalia rozpoczęłyby się o wiele wcześniej, gdyby rozporządzano przeciw komukolwiek dostatecznie silnymi dowodami. Atoli dopiero w szóstym roku zaczyna się krwawy rozrachunek. Jak wytłumaczyć sobie tak długą zwłokę? Tłumaczenie tu mojem zdaniem może być tylko jedno. Potrzeba było czasu, zanim tworząca się legenda owinęła postać któregokolwiek z wodzów Aleksandra tak grubą warstwą wrogich pogłosek, iżby możliwem się stało oprzeć na niej poważne oskarżenie. Odświeżone przez ówczesną naukę grecką wspomnienie arkadyjskiego Styksu ułatwiło ten proces, i obraz tajemniczego potoku sam przez się nasunąć się musiał wyobraźni któregoś z helleńskich lub zhellenizowanych towarzyszów broni Aleksandra, nad przyczyną jego śmierci dumających. Jak zwykle w takich razach bywa, prosty domysł jednego za fakt stwierdzony przyjęty został przez drugich, i rodzące się podanie, raz na świat szeroki wyfrunąwszy, poczęło się wzbogacać po drodze coraz to nowemi szczegółami i upiększeniami.

W przypisywanej Kallistenesowi bajecznej historyi Aleksandra, której powstanie, według przeważającego dziś w nauce mnie-

Digitized by Google

mania, Ptolemeuszów jeszcze sięga epoki [1]), woda Styksu nie jest wprawdzie wymienioną z imienia, nietrudno ją wszakże poznać w tej „zabójczej truciźnie“ (φάρμακον δηλητήριον), którą Antypater miał królowi posłać i której „ani miedziane, ani szklanne, ani gliniane nie znosiło naczynie, gdyż wszystkie pękały odrazu (ὃ οὐκ ἔφερεν | ἀγγεῖον οὔτε χαλκοῦν, οὐτε ὑάλινον οὔτε κεράμειον, ἀλλ' εὐθέως ἐρρήγνυτο), wobec czego wypadło zawrzeć ją w cynowej flaszy (ἐν μολυβδίνῃ πυξίδι): „gdy Iolla — opowiada dalej powieść — na uczcie podał władcy kielich z trucizną; ten, ledwie dotknąwszy jej, krzyknął głośno, jakby mu strzała w wątrobie utkwiła (ὡς τόξῳ πεπληγὼς διὰ τοῦ ἥπατος). Plutarch, opierający się bezwątpienia na wczesnych [2]), niestety, bliżej nie dających się określić źródłach, prowadząc dalej opowieść o śmierci Aleksandra, podaje następujące szczegóły o truciźnie, którą wyszukać miał jakoby Arystoteles: „trucizną... była chłodna i gęsta woda z jednej skały w Nonakrydzie; zbierają ją, jak drobną rosę, i zawierają w oślem kopycie, żadne bowiem naczynie utrzymać jej podobno nie może, lecz wszystkie pękają od jej chłodu i ostrości“. Tem samem przeważnie źródłem posługuje się Arryan (Exp. Alex. VII 27). „Znam — mówi on — oprócz wielu innych opowiadań o śmierci Aleksandra, także i to, że przez Antypatra posłana była trucizna, od której zmarł, że truciznę wymyślał z Antypatrem Arystoteles, przyniósł syn Antypatra, Kassander, przyniósł zaś, jak twierdzą niektórzy, w kopycie muła“. Arryan zatem, jak Plutarch, wie o udziale Arystotelesa w sprzysiężeniu, w szczegółach jednak oddala się od niego: o pochodzeniu trucizny z arkadyjskiego źródła niema mowy wcale (co zresztą może być tylko nieścisłością sprawozdawcy), miejsce zaś kopyta końskiego zajęło mule. Wodę Styksu w związku z końskiem, jak u Plutarcha, kopytem, spotykamy znowu u Pauzaniasza, któremu zawdzięczamy najbardziej szczegółowy opis naszego źródła. „Niedaleko od zwalisk Nonakrydy wysoka wznosi się skała... i woda po niej spływa: helleni nazywają ją wodą Styksu“ (VIII 17 5). Woda ta przyprawia o śmierć tak człowieka, jak wszelką żywą istotę. Pęka od niej szkło, kryształ i kamień, przegryza ona róg i kość, srebro i inne metale, „jednemu tylko

[1]) C. Müller, Ps. Callisthenea, Introd. pp. XXI sq., także Rohde, Griech. Rom.[2] str. 197.

[2]) Alex. c. 77: Οἱ δὲ Ἀριστοτέλην φάσκοντες Ἀντιπάτρῳ σύμβουλον γεγενῆσθαι τῆς πράξεως καὶ ὅλως δι' ἐκείνου πορισθῆναι τὸ φάρμακον, Ἀγνόθεμίν τινα διηγεῖσθαι λέγουσιν, ὡς Ἀντίγονου τοῦ βασιλέως ἀκούσαντα.

Digitized by Google

końskiemu kopytu podołać nie może; lecz, wlane w nie, daje się utrzymać i nie przegryza go. Czy rzeczywiście od tej trucizny zginął Aleksander, nie wiem dokładnie, — wiem tylko, że pogłoska taka istnieje". Bez żadnej znowu nazwy, jak u Arryana, trucizna występuje u Justyna, znanego epitomatora Trogusa Pompejusza (XII 14). Według niego Antypater zaopatrzył w truciznę Kassandra, który z braćmi Filipem i Iollą usługiwać zwykł królowi; siła trucizny była tak wielką, iż ani miedź, ani żelazo, ani glina utrzymać jej nie mogły i nieść ją trzeba było w kopycie końskiem. Okoliczność, że Arystoteles nie odgrywa tu żadnej roli, w zestawieniu z bezimiennością trucizny zdawałaby się zbliżać niniejszą wersyę z wersyą Ps.-Callisthene'ów. Trzeba jednak wyznać, iż rozłożenie zawikłanej tradycyi o śmierci Aleksandra na kolejne uwarstwowienia i odniesienie każdego do ściśle oznaczonego zródła niesłychane nasuwa trudności. W szczegółach bowiem i drobnych rysach, przy baczniejszem rozejrzeniu się w nich, zarysowuje się tak dalece idąca rozbieżność, iż obok tradycyi literackiej wypada nam przypuścić istnienie tradycyi ustnej, która, krzyżując się z pierwszą, komplikowała ją coraz bardziej. Tak u Witruwiusza (VIII 3 16) wodę arkadyjskiego Styksu przynosi królowi wysłany przez Antypatra Iolla, nie Kassander, ukrywszy ją poprzednio w kopycie muła, u Kurcyusza Rufusa (X 10) zaś znowu Kassander z wodą Styksu się zjawia, ostatnia jednak znajduje się już nie w Arkadyi, a w Macedonii, i zaczerpnąć ją można kopytem pierwszego lepszego bydlęcia jucznego (cf. vim veneni, quod in Macedonia gignitur...). Nie sądzimy, żeby ten macedoński Styks policzyć należało na karb prostej omyłki Kurcyusza, który, pobieżnie swe źródło przejrzawszy, z pamięci je teraz cytuje: Macedonia, jak to zobaczymy poniżej, posiadała także własne zabójcze źródło, nie noszące, co prawda, nazwy Styksu. Mamy tu już prawdopodobnie zupełnie nową lokalizacyę Styksu. Czy oparta jest ona na tej prostej myśli, że zabójcza woda, przyniesiona Aleksandrowi z Macedonii, w niej też gdzieś tryskać musi, czy też na innem jakiem rozumowaniu, trudno to dzisiaj rozstrzygnąć. Macedoński Styks rozpoczyna szereg mniej znanych jego lokalizacyi. Ze stanowiska tej specyficznej logiki ludowej twórczości, próbkę której widzieliśmy poprzednio, przyczyny ich najczęściej są zupełnie przejrzyste i jasne. Starożytni znali niemało miejsc, uważanych za wnijście do krainy podziemi, a ponieważ Styks stanowił jeden z najbardziej znamiennych jej skła-

Digitized by Google

dników, nietrudno było oczywiście wyobraźni, raz w tym kierunku rozbudzonej, odnaleźć go w jakimś potoku czy źródle odnośnej miejscowości. Najbardziej znanemi z takich „przedpiekli", czyli wnijść do Hadesu, był w starożytności lakoński Tenaros na gruncie Hellady i kampański Awernus na gruncie Italii. I oto w obu tych miejscowościach spotykamy wodę Styksu. Z tenarskim Styksem znajomi nas Plutarch (de prim. frig. 20, p. 954 D): „Woda, co spływa z lepkiej (γλισχρᾶς) skały u Tenara, — nazywają ją Styksem, — tak dalece jest chłodna, iż żadne naczynie, za wyjątkiem oślego kopyta, zawrzeć jej nie może, wszystkie inne dziurawi (διακόπτει) ona i rozkłada". Widzimy, iż nowemu temu Styksowi przypisywano te same własności, co i arkadyjskiemu. Italski Styks znamy ze Strabona (V p. 244): „Niedaleko od Awerna w Kampanii jest u morza źródło: unikają go wszyscy, uważając za wodę Styksu" [1]). Zdarza się jednak czasem, iż wyobraźnia ludu powoduje się jakiemś przypadkowem skojarzeniem którego obecnie odgadnąć już nie możemy. Taką niezrozumiałą dzisiaj dla nas lokalizacyę mitycznego obrazu przedstawia Styks wyspy Rodos. Ten sam Strabon, w jednym niezupełnie poprawnym pod względem krytycznym ustępie, którego omówienie podajemy poniżej [2]), mówi, iż wyspę Rodos

---

[1]) Zabójczą wodę Awernu, której ofiarą stawały się przelatujące nad nią ptaki, opisuje Antygon [hist. mir. c. 152 (167)] w tej części swego dzieła, która oparta jest na Kallimachu [cf. ibid. 129 (144)]. Podanie to jednak przedstawia autor jako popularne, o którem między innemi mówi Timeus. — Świadectwo Strabona o awernskim Styksie powtarza następnie Euzebiusz (Schol. Odys. XX·514), wzbogając je nowemi szczegółami.

[2]) Cf. ... οὓς (sc. Τελχῖνας)... βασκάνους φασὶ καὶ γόητας. θείῳ καταῤῥέοντας τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ, ζώων τε καὶ φυτῶν ὀλέθρου χάριν (edit. G. Kramer, 1852) Wydawca daje pierwszeństwo brzmieniu lepszych rękopisów θείῳ καταῤῥέοντας przed brzmieniem gorszych θείῳ καταῤῥαίνοντας, usiłując poprzeć pierwsze analogią ustępów z Plutarcha (Galb. 27: λόγχην αἵματι καταῤῥεομένην), Lucyana (Nigr. 35: ἰδρῶτι καταῤῥεομένην sc. γυναῖκα i inn.). Wszystkie te jednak ustępy nie wystarczają do wytłómaczenia naszego zwrotu, gdzie obok καταῤῥέοντας mamy nietylko dativ. θείῳ, lecz i accusativ. τὸ Στυγὸς ὕδωρ, który stoi tu zupełnie luźnie. Jednocześnie jednak i brzmienie καταῤῥαίνοντας ideowo zadawalniającem nie jest; nie rozumiemy wcale, co ma znaczyć owo „kropienie siarką wody Styksu", ani też, dlaczego ma ono szkodzić roślinom i zwierzętom. Ustęp nasz tedy jest niewątpliwie zepsuty i, jako taki, wymaga poprawienia, emendacyi. Proponujemy λήθῳ καταῤῥαίνοντας τὸ Στ. ὕδωρ, t. j. „kropiąc pola wodą Styksu", co daje już sens zupełnie zrozumiały. Porównajmy tylko zwrot Κωκυτοῦ δὲ ῥέεθρον ἀρύστο (sc. ἡ Εὐμενὶς) καὶ Στυγὸς ὕδωρ | καὶ χθονίῃ ραθάμιγγι

Digitized by Google

zwano ongi Telchidą od narodu Telchinów, złośliwych czarodziejów. co, kropiąc pola wodą Styksu, szkodzili tem roślinności i bydłu (XIV p. 654). Na jeszcze jednę wreszcie lokalizacyę Styksu wskazuje Nonnos (Dionys XIII 159-63). Poeta ten, wyliczając ludy Eubei, które pod wodzą Korybantów z armią Dyonizosa się łączą, wymienia między innymi οἳ λάχον ὀφρυόεσσαν Ἐρεθρίαν... καὶ Στύγα καὶ Κοτυλαίων ἔθος.

Oto wiązanka danych, dotyczących ziemskich umiejscowień Styksu, którą udało się nam zebrać. Gdyby nawet dalsze poszukiwania nie miały dorzucić do niej nowych szczegółów, to nawet ten materyał, jakim obecnie rozporządzamy, najzupełniej wystarcza dla stwierdzenia faktu, iż podanie o znajdującej się na ziemi wodzie Styksu nietylko szeroką u Greków cieszyło się popularnością, lecz, co więcej, w wielu krajach (Macedonia, Tessalia, Arkadya, Lakonia, Eubea, Rodos, Kampania) głębsze puściło korzenie, przyrastając do różnych miejscowości. Krok tylko jeszcze jeden, — i odrzuciwszy tradycyjną nazwę, woda ta zerwie ostatecznie związek z mytem i stanie się jednym z ruchomych motywów baśni ludowej. Możliwości takiego kroku dostatecznie dowiodły te z rozpatrzonych wersyi podania o śmierci Aleksandra, gdzie woda, od której zginął mocarz, pierwotną nazwę Stygowej wody już zatraciła. I starożytni w rzeczy samej znali mnóstwo źródeł „aquae letalis, pestiferae, venenosae", o których zabójczej sile różne opowiadano cuda. Dodajmy, iż w niektórych wypadkach pierwotny związek tej wody z mitycznym Styksem wyczuwa się jeszcze wyraźnie. U Filostrata naprzykład (V. A. I 6) czytamy, iż w pobliżu Tyany znajduje się, wedle pogłosek, źródło Zeusa, patrona przysiąg (ὁρκίου Διός), zwane Asbamejskiem. „Woda tryska tam chłodna, wre jednak, jak w kotle przy ogniu. Przyjemna w smaku i zdrowa dla tego, kto zgodnie z sumieniem przysięga, krzywoprzysięzcom natychmiast wymierza sprawiedliwość, uderzając na oczy, ręce i nogi, wywołując suchoty i puchlinę. Oddalić się nawet nie mogą, bo trzyma ich coś na miejscu". Że przed nami stary Styks, tylko w zwykłe, ludzkie przenie-

---

δόμους ἔρραινεν Ἀγαύης (Nonn. Dionys. XLIV 262 — 3), a zwłaszcza χέρσι βαρυζήλοισιν ἀρυόμενοι (sc. οἱ Τελχῖνες) Στυγὸς ὕδωρ, | ἄσπορον εὐκάρποιο Ῥόδου ποίησαν ἀλωήν, | ὕδασι Ταρταρίοισί περιῤῥαίνοντες ἀρούρας (ibid. XIV 46—8), — ustęp tycsący się wprost interesującej nas sytuacyi: jeżeli ἔῤῥαινεν i περιῤῥαίνοντες dostatecznie bronią καταῤῥαίνοντας, to znowu ἄρουρα, ἀλωὴ każą myśleć o λήϊον w miejscu zagadkowego θεῖον (siarka), która występuje także w formie θῆϊον (Odyss. 22, 493).

Digitized by Google

siony środowisko, wątpliwości, zdaje się, być nie może. Wszystkie cechy wody podziemi odnajdujemy tu znowu: Asbamejski ten zdrój jest „wodą chłodną", wodą przysięgi, wodą o śmiertelne choroby przyprawiającą. Nawet ten rys ostatniego podania, że krzywoprzysiężca, co raz do fatalnego źródła się zbliżył, nie może już brzegów jego opuścić, ma pono jeszcze w starym mycie początek: przypomnijmy tylko sobie tę tajemniczą skałę Styksu, która trzyma na uwięzi nieostrożnych ze świata przybyszów. Już poprzednio widzieliśmy, że ów osobliwy związek wody śmierci z przysięgą nawet w tych podaniach uległ zapomnieniu, których pierwotna przynależność do mytu, przez samą jej nazwę zaświadczona, bliższego dowodzenia nie wymaga. Tem mniej przeto powinniśmy wymagać, by szczegół ostatni w tych wypadkach się zachował, gdzie, z porzuceniem starodawnej nazwy, podanie nowe od mitycznego substratu oddziela się zupełnie. Powyższe względy dają nam, sądzę, prawo, całą grupę powieści o śmiercionośnych, zabójczych wodach również w pewną zależność od mitycznego Styksu wprowadzić. Nie zamierzam oczywiście przez to powiedzieć, że wszystkie te powieści wyłącznie reminiscencyom Styksu powstanie swe zawdzięczają. Przeciwnie, uznaję najzupełniej, niektóre z nich wyrosły z mniej lub więcej przesadzonych opowieści o szkodliwych źródłach mineralnych, i kładę tylko nacisk na to, iż w rozwoju tych podań mityczny Styks odegrał rolę czynnika normującego, poddał gotową formę poetycką, w którą się wnet odlały podania pokrewne.

Zabójcze wody trafiają się nieraz już w resztkach greckiej literatury paradoksograficznej, daleko jednak częściej mówią o nich pisarze rzymscy, którzy zamiłowaniem do wszelkich osobliwości i dziwów natury bodaj czy Greków nie prześcignęli. Niebezpieczne te źródła umieszczane są zazwyczaj daleko, gdzieś w dzikich niedostępnych górach. Tak według Pliniusza (n. h. II 231): „in Liberoso Taurorum colle tres fontes sine dolore, sine remedio mortiferi". Według Witruwiusza (VIII 3, 17) „w Alpach, w królestwie Kottiusa, znajdują się wody, z których pijący trupem wnet padają". Według tegoż autora (VIII 3, 15) „jest w Tracyi miejsce, gdzie nietylko (wodę) pijący umierają, lecz i kąpiący się (w niej)". Ostatnie podanie zna już Teopomp, o ile wnosić można ze słów Pliniusza (n. h. XXX 26): „necare aquas Theopompus et in Thracia dicit". Nieraz atoli podobne zdroje i źródła spotykamy w krainach, do właściwego świata starożytnego należących. Tak

Digitized by Google

według tegoż samego Witruwiusza (VIII 3, 15) „był w Tarracynie zdrój, zwany Neptunowym: kto napił się zeń przez nieświadomość, życie wnet tracił", wobec czego wypadło je jakoby ziemią zasypać. Jeżeli w poprzednich wypadkach zdroje te były ludziom tylko groźne, w następnych wszystko, co żyje, pada ich ofiarą. Tak grecki paradoksograf Lykos z Regium [Antig. hist. mir. c. 159 (175), Westermann, = Plin n. h. XXX 27] opisuje zdrój w okolicy m. Leontyn, „co, przy ciepłocie niezmiernie nizkiej, wre, jakby się gotował, i tem zwłaszcza zwraca na siebie uwagę, iż zbliżające się doń ptaki giną natychmiast, ludzie zaś — na dzień trzeci". O źródle w pobliżu Sorakte we Włoszech pisze Warro (= Plin. n. h. XXX 27), iż ptaki, co z niego piły, leżą martwe opodal, ponieważ „haec insidiosa conditio est, quod quaedam (sc. aquae noxiae) etiam blandiuntur adspectu". O dziedzinie Falisków opowiada Witruwiusz (VIII 3, 17), iż tam „na polach Kornetu, przy Kampańskiej drodze, znajduje się gaj z bijącem źródłem, dokoła zaś widzieć można kości ptaków, jaszczurek i innych gadów". O wodzie wreszcie na tessalskiej Tempe mówi Seneka (Quaest. natur. III 25), iż „unika jej i bydło i zwierz dziki", „że przenika ono miedź i żelazo (tu przypomina się nam arkadyjski, lakoński i macedoński Styks) i nie tylko żadnych krzewów nie żywi, lecz nawet trawy zabija". Mniej konsekwentnie rozwijając ten sam motyw, Pliniusz i Witruwiusz mówią, co prawda, o trwodze, którą woda ta budzi w zwierzętach (Archit. VIII 3, 15), o rozkładaniu przez nią twardych metalów (n. h. XXX. 28), umieszczają jednak przy niem drzewo, purpurowem kwieciem okryte. W dalszych świadectwach wysuwa się na pierwszy plan nowy, niezmiernie ciekawy rys: przy zetknięciu się z tajemniczą wodą płomień ogarnia drzewo, pochodnie lub odzież. Jeżeli przypomnimy sobie, iż i podziemny Styks przedstawiany bywał w czasach późniejszych, jako płynąca rzeka siarki i smoły, to w błąd chyba nie wpadniemy, sprowadzając i ten rys naszych podań do tegoż samego pierwowzoru mitycznego. Tak u Antygona [hist. mir. c. 148 (165)][1]) czytamy, co następuje: „W Atamanii (część Epiru) jest miejsce poświęcone nimfom (ἱερὸν . . νυμφῶν), źródło tam ma wodę nad wyraz chłodną (ἄφατον ὡς ψυχρὸν), ogrzewa jednak, cokolwiek w nie włożysz; jeśli zaś przytknąć doń kawał suchego drzewa (φρύγανον), lub coś podobnego, płomieniem się za-

[1]) Według Kallimacha, cf. Antig. c. 129 (144) West.

Digitized by Google

pala (μετὰ φλογὸς καίεσθαι, to samo u Sotiona) de flum. ac font. c. 3, powołującego się na Izygona, autora I w. po Chr.). Podanie to, sięgające początkiem rozkwitu greckiej paradoksografii, przeszło z kolei do rzymskiej, a z niej do wczesnej literatury chrześciańskiej. Czytamy u Pliniusza (n. h. II 228), iż „w Illirikum (in Illiricis) odzież, nad chłodnym rozciągniętą zdrojem, płomień ogarnia" i że „w Zeusowej Dodonie zdrój, sam zimny, gasi zanurzone (w nim płonące) pochodnie i zapala zgaszone" [1]). W ostatniej formie, usiłującej nadzwyczajność zjawiska jeszcze bardziej uwypuklić, odnajdujemy podanie nasze u św. Augustyna (Migne, Patr. lat. tom. XL, p. 715), który niewolniczo słowa Pliniusza powtarza.

Najbardziej ciekawe ze świadectw o „martwej wodzie" starożytnych z rozmysłem zachowaliśmy na sam koniec: posłuży nam ono za punkt wyjścia do dalszych roztrząsań. Już „a priori" powinniśmy byli oczekiwać, iż „martwy" ów zdrój, na mocy associacyi kontrastu, skojarzy się, tak czy inaczej, z tym „żywym" zdrojem, który, jak to widzieliśmy poprzednio, wyobraźnię starożytnych tak bardzo zatrudniał. I rzeczywistość najzupełniej potwierdza to oczekiwanie. „W Macedonii" opowiada niewyczerpany Pliniusz (n. h. XXXI 28), „w pobliżu grobu poety Eurypidesa, zlewają się dwa zdroje: jeden przynosi pijącym zdrowie, drugi — śmierć" (alter saluberrimi potus, alter mortiferi). Dokładniejszy, lecz jednocześnie nieco racyonalistycznie zabarwiony opis tych zdrojów podaje Witruwiusz (VIII 3, 16): „W Macedonii, w tem miejscu, gdzie pochowany został Eurypides, strumienie (rivi), płynące z prawej i lewej strony mogiły, razem się łączą: przy jednym z nich (zapewne tym, co po prawej stronie, dodamy od siebie, — patrz niżej), z powodu dobrej wody (propter aquae bonitatem) zwykli się pożywiać odpoczywający podróżni, do drugiego zaś nikt się nawet nie zbliża, bo woda w nim ma być zabójczą" (quod mortiferam aquam dicitur habere). Tak, według praw psychiki ludowej, tutaj na ziemi spotykają się wreszcie i w ścisłym łączą się związku przedstawicielki dwóch wrogich światów: zrodzona w świetlanej krainie bogów córa ambrozyi, „żywa" woda, i w mrocznych przepaściach Hadesu spłodzone dziecię Styksu, woda „martwa". Przymierze to, w podziemnym świecie jeszcze wcześniej, jak to

[1]) Podanie to płynie zapewne z tego samego źródła, co i przytoczone przez Antygona: za wspólnem ich pochodzeniem przemawia umiejscowienie obu w Epirze.

Digitized by Google

widzieliśmy, zawarte, pociągnęło za sobą, jak to nieraz bywa, zewnętrzną asymilacyę aliantek. Jak w świecie podziemnym źródło Mnemozyny, skojarzone z „chłodną“ wodą Styksu-Lety [1]), samo staje się „chłodną“ wodą, tak i ziemska woda „martwa“, znalazłszy się na jednym poziomie z „żywą“ wodą, musiała z czasem przyjąć całą „mise en scène“ tej ostatniej. I oto w Apulejuszowym opisie wody Stygowej (Met. VI 14) przynosi ją, jak gdzieindziej „żywą“, orzeł, straż zaś przy niej trzymają tradycyjne drakony. Ostatni szczegół tak dalece jest bezsensownym, — nie ma przecie racyi to strażą otaczać, przed czem wszystko, co żyje, z trwogą ucieka — iż zrozumieć się daje jedynie, jako czysto zewnętrzne, bezduszne zapożyczenie. Tak tedy Stygowa woda mytu przeobraża się powoli w „martwą“ wodę baśni, która, skojarzywszy się z motywem „żywej“ wody, z nią razem poczyna krążyć w ludowej tradycyi starożytnych.

Jeżeli teraz zwrócimy uwagę na to, że spółczesna tradycya ludowa zna także oprócz „żywej“ także „martwą“ wodę, to staniemy wobec pytania, w jakim stosunku ta nowa „martwa“ woda do swego starożytnego odpowiednika się znajduje, innemi słowy, czy mamy tu do czynienia z rezultatem analogicznych procesów twórczych, z tychże samych psychicznych przesłanek początek swój biorących, czy też po prostu z owocem zwykłego zapożyczenia, naśladownictwa? Podania podobne, jak to już widzieliśmy poprzednio, rozwiązywać się dają li-tylko przez uważne porównanie, rozciągające się na najdrobniejsze rysy ich i szczegóły, takiego więc porównania starożytnej „martwej“ wody z nowoczesną dokonać tutaj musimy. Wszystko, czegokolwiek mogliśmy się dowiedzieć o „martwej“ wodzie u starożytnych, zestawiliśmy już powyżej, pozostaje nam teraz uczynić to samo i dla jej młodszej siostry.

W spółczesnej poezyi ludowej „martwa“ woda, jako motyw samoistny i od motywu „żywej“ wody niezależny, spotyka się bardzo rzadko. Parę wyżej rozpatrzonych powieści o wyprawach na tamten świat, — powieści, gdzie zresztą woda nasza nie nosi zna-

[1]) Porównaj te ustępy, gdzie Styks i jego ziemskie refleksy noszą nazwę „chłodnej“ wody [Hesiod. Theog. 785—6 πολυώνυμον ὕδωρ ψυχρόν, Plut. de prim. frig. c. 20. p. 954 D; V. Alex. c. 77; Antig. hist. mir. c. 159 (= Plin. XXX 27); ibid. c. 148 (= Sotion, de flum. ac font. c. 3; Plin. n. h. II 228)] ze świadectwami, gdzie epitet ψυχρὸν stosuje się już do wody Mnemozyny i jej ekwiwalentów (Kaibel, IGSI, Nrr 641, 1842, 1488, 1705, 1782).

Digitized by Google

miennej nazwy „martwej“ —i jedna żydowska baśń, którą poznamy później, — oto jedyne znane mi przykłady Przeciwnie, związek cudownych tych zdrojów tak jest ścisły, iż podanie przedstawia je zazwyczaj, jako tryskające tuż obok siebie, lub przynajmniej w najbliższem sąsiedztwie. Nierozerwalne to przymierze „martwej“ wody „z żywą“ nie pozostało bez pewnych ujemnych dla pierwszej następstw: zatraca ona wcześnie odrębną indywidualność, spada do rzędu nieznacznego aneksu, czy przydatku „żywej“. W takich warunkach istotne jej znaczenie ulega częstokroć zapomnieniu, i na nią nawet, w rażącej sprzeczności z nazwą, przenoszone czasem bywają lecznicze i ożywcze własności wody „żywej“ [1]). Tutaj tkwi wytłumaczenie tego dziwnego zjawiska, że mimo niezmiernie częstych wzmianek o „martwej“ wodzie w spółczesnych baśniach ustępy, gdzie pierwotny, zgodny z nazwą charakter jej w dostatecznej zachował się czystości, zdarzają się dość rzadko. Ostatecznie jednak i one wystarczają zupełnie, by zdumiewającą zgodność starożytnych i spółczesnych o niej powieści należycie oświetlić i uwypuklić.

Jak starożytna woda Styksu, tak i nasza „martwa“ znajduje się to na powierzchni ziemi, to w głębokiej grocie podziemnej. Za ilustracyę pierwszego wypadku może służyć polska baśń ze zbioru Chełchowskiego (Pow. i opow. lud. z okolic Przasnysza I Nr. 16). Wędrujący po świecie bohater, przeskakując przez pewien strumień, macza jednę nogę w wodzie, i wnet ciało odpada mu od kości; nieco dalej, przeskakując przez drugi strumień, znów wody tą samą nogą dotyka, — i ciało narasta mu znowu [2]). Jakkolwiek braknie tu nazw „żywej“ i „martwej“ wody, o nich jednak niewątpliwie tu mowa, odnajdujemy bowiem najbardziej istotne ich cechy. Ilustra-

---

[1]) Oto para przykładów „Szybko poleciał kruk“ mówi jedna ross. baśń (Afanasjew, Russkija skazki, wyd. 1897 r. Nr. 76 B): i przyniósł żywej i martwej wody. Burza-bohater bryznął tą wodą sobie na nogi, i znów choć do biegania gotów“. — „Przyniósł (żar ptak)“, mówi druga (ibid. Nr. 104): „w dziobie wody martwej, bryznął nią,—wszystkie kawały się zrosły: przyniósł żywej wody, bryznął,— królewicz ożył“. W naszych baśniach podobnie użyta martwa woda nosi często nazwę „odmartwiającej“, co już jest przystosowaniem starej nazwy do nowej roli oznaczanego przez nas obrazu. (Patrz Gliński, „Bajarz Polski“ I Nr. 1, 6, 13; II Nr. 1, 2, 5 i t. d.). „Nec numerus exemplorum“.

[2]) Typ: bohater znajduje jabłka, od których wyrastają rogi, i gruszki, od których rogi znikają, i z ich pomocą zmusza królewnę, co braci mu okradła, do zwrotu ich własności. Motyw „żywej“ i „martwej“ wody nie wiąże się organicznie z całością.

Digitized by Google

cyę drugiego wypadku (kiedy to „martwa“ woda znajduje się pod ziemią) przynosi nam francuska baśń ze zbioru Cosquin'a (Les contes popul. lorrains, Paris, 1886, Nr. 3). Bohater poszukujący cudownych owych wód dostaje się do podziemia: „à l'une extrémité coulait l'eau, qui resuscite, à l'autre l'eau, qui fait mourir“ [1]). Podobnież w jednej żydowskiego pochodzenia niemieckiej baśni [2]) (Maase, Geschichtenbuch, cap. 143, wydan. w Bazylei 1602 r., patrz R. Köhler, „Tristan u. Isolde u. das Märchen von der goldhaarigen Jungfrau w „Germania“ XI 393 sq.) „martwa“ woda, nosząca tu wymowną nazwę „piekielnej“ (Wasser der Hölle) znajduje się oczywiście w piekle, natomiast „żywa“ powraca do raju. W głębokim również lochu znajduje się zazwyczaj „słaba“ woda rosyjskich baśni, przedstawiająca tylko mniej wyrazistą formę „martwej“ (Afanasjew, Russk. Skazki 1897, Nr. 71. b); czasem też, co ciekawsze, mówią one wręcz, iż „silna“ woda znajduje się po prawej, „słaba“ po lewej stronie podziemia (ibid. Nr. 77, warjant, por. zdroje Mnemozyny i Lety i owe macedońskie potoki). Zabójcza ta woda — niezależnie od tego, gdzie wytryska — przynoszona bywa zazwyczaj przez ptaki drapieżne (u Cosquin'a i Maasego rolę tę spełniają kruki), na straży zaś przy niej stoją smoki i t. p. złośliwe istoty demoniczne. Tak w ross. baśni z wymienionego już zbioru [Nr. 116 c] [3]), smok od którego ślepy i beznogi bohaterowie wskazania „żywej“ wody żądają. prowadzi ich podstępnie do „martwej“; w odmiance tejże baśni (ibid. Nr. 116 a) smoka zastępuje również podstępna „baba-jaga“ [4]).

[1]) Typ: młodzieniec, ulubiony sługa królewski, z powodu intryg zawistnych dworzan musi spełnić dla króla szereg trudnych zadań, — między innemi wrócić mu córkę, porwaną i zaczarowaną przez królowę dalekiej krainy; czarownica ta zgadza się oddać dzieweczkę, jeśli młodzieniec dostanie jej „martwej“ i „żywej“ wody. Z pomocą wdzięcznych za dobrodziejstwa odeń doznane zwierząt, udaje mu się to. Baśń zbliżająca się do typu „La belle aux cheveux d'or“, gdzie zdobywanie cudownych wod spotyka się niezmiennie.

[2]) Typ: bohater powinien odnaleźć i w imieniu swego króla prosić o rękę dziewicy, złoty włos której przyniosły królowi ptaki. Złotowłosa przystaje na propozycyę młodzíana pod warunkiem spełnienia 3 trudnych zadań: między niemi figuruje zawsze zdobycie żywej i martwej wody.

[3]) Typ: bohater, należący do kategoryi potężnych, silnych postaci, jak nasz Waligóra, niemiecki „der starke Hans“ i t. d., pomaga swemu panu zwyciężyć „dziewicę-witesia“ i poślubić ją; za to mści się ona, oślepiając bohatera; wypadek zbliża go z „beznogim“ bohaterem, również przez nią okaleczonym; obaj znajdują wodę żywą i martwą, odzyskują zdrowie, karzą swą krzywdzicielkę.

[4]) Według pociągającej etymologii ross. badacza Potebni (Къ исторіи

Digitized by Google

W rosyjskich wreszcie baśniach o „silnej“ i „słabej“ wodach znajdują się one niemal zawsze w mocy jużto smoka (ibid. Nr. 71 b, c; 73), jużto tejże samej „baby-jagi“ (ibid. Nr. 81 b). „Martwa“ woda zabija odrazu wszelkie stworzenia żyjące: owady, zwierzęta, ludzi. Tak w czeskiej baśni o „Złotowłosej“ (Zlatovlaska) królewnie ze zbioru K. Erbena bohater robi doświadczenia z przyniesionemi mu przez k r u k a wodami: zaduszona przez pająka mucha od „żywej“ wody wnet ożywa, pająk zaś ginie od martwej (według niem. przekł. Waldaua, w „Böhm. Märchenschatz“, str. 13). W niemieckiej baśni (Wolf, Nr. 54), młodzieniec, zdobywszy „żywą“ i „martwą“ wodę, doświadcza ostatniej na psie, i ten ginie, nie zdążywszy nawet jej przełknąć. W cytowanej już baśni francuskiej bohater żądaną odeń wodą „martwą“ w twarz złej królowej bryzga, — „et elle tomba morte“, skonała na miejscu. Podobnież w wystylizowanej przez C-tesse d'Aulnoy baśni „La belle aux cheveux d'or“ stary król pragnie na samym sobie doświadczyć potęgi przyniesionej przez bohatera „wody piękności“, na nieszczęście jednak dla króla wodę tę zamieniono przypadkiem na inną, zabójczą wodę, od której biedak ginie. Takiż sam los spotyka starego króla w duńskiej wersyi tegoż motywu, przytoczonej przez Cosquin'a (II 298). W cytowanych wyżej ros. baśniach o „słabej“ i „silnej“ wodzie słaba woda, w zupełnej harmonii z swą nazwą, nie zabija wręcz człowieka, a tylko mu siły odbiera: tak smok czy baba-jaga, co z niej przez omyłkę pije, traci zupełnie siłę i daje się zwyciężyć bohaterowi, któremu znowu „silna“ woda znacznie przysporzyła mocy. Najbardziej jednak jaskrawy wyraz znajduje ta niszcząca siła martwej wody w spotykanym tu i ówdzie szczególe, że pali ona płomieniem i w popiół zmienia, czegokolwiek się dotknie. Tak w znanej już nam żydowsko-niemieckiej baśni kruk, co po wodę „piekielną“ latał, skrzydła sobie osmala, w obu zaś ros. baśniach o ślepym i beznogim bohaterze (patrz wyżej) rzucają oni, — do mniemanej „żywej“ wody przez jej stróża przyprowadzeni, — zielone gałązki do zdroju, i te ogniem wnet płoną.

Oto garść przykładów, które w zestawieniu z tem, cośmy poprzednio o „martwej“ wodzie starożytnych mówili, nie pozostawiają

звуковъ, 1880), baba-jaga — u nas jędza (patrz Gliński, Baj. Polsk. I Nr. 4 i t. d.) — zostaje w związku z łaciń. anguis, greckim ἔχις, ἐχιδνα, litewskim angis (= żmija), st. słow. Ужь, polsk. wąż, co dałoby dla niej znaczenie dziewicy-węża (porów. Hesiod. Theog. 298; Herod. IV 8; Diod. Sic. II 43, 3; Grimm. D. S. I Nr. 13), czy żeńskiego smoka.

Digitized by Google

żadnych, według mnie, wątpliwości, iż między przedstawieniem jej w starożytnej i nowoczesnej tradycyi zachodzi analogia zupełna, najdrobniejsze nawet detale obejmująca. Spółczesna woda martwa jest nietylko w idei, nietylko w pierwotnym pomyśle, ale także w uzmysłowieniu tej idei i artystycznem przeprowadzeniu tego pomysłu najzupełniej identyczną ze starożytną. A skoro tak, to wszelką myśl o niezależnem powstaniu tego motywu u ludów nowożytnych powinniśmy odrzucić, jako wysoce nieprawdopodobną, jeśli nie wręcz niemożliwą, — i w motywie tem wypadnie widzieć taką samą cząstkę poetyckiego dziedzictwa, przez ludy klasyczne następcom swym przekazanego, jak i w wyżej zanalizowanym motywie „żywej“ wody. Krócej, spółczesna woda „martwa“ jest także rodzoną córką, nie zaś siostrą tylko starożytnej.

Streszczamy. — W przeciwstawieniu do jasnego świata bogów, w „pokarm nieśmiertelności“ (jabłka Hesperyd) i „wodę nieśmiertelności“ (ambrozya i nektar) wyposażonego, mroczne królestwo Aida, t. j. umarłych kraina, posiada w „granatach Aidoneusa“ (ῥοιὰ Αἰδωνέως) swój pokarm śmierci, w wodzie zaś Styksu — swą wodę śmierci. Kto je z tego pokarmu i pije z tej wody, ten śmierci ulega na zawsze. Wiara w „pokarm śmierci“ wcześnie u Greków ulega zapomnieniu i dostaje się do nas w formie bladych tylko przeżytków, wiara zaś w napój śmierci nieskończenie jest trwalszą i kładzie swą pieczęć na całej eschatologii starożytnych. W zależności od homerowskiego wierzenia w niepamięć, a nawet nieświadomość bezcielesnych dusz, Styks, woda śmierci, wydaje z siebie „wodę niepamięci“, Letę, która dziedziczy po niej najbardziej znamienne jej cechy, z resztkami antropomorficznych rysów włącznie, wskutek zaś pomieszania z ognistą rzeką podziemia Pyriflegetontem przekształca się w rzekę ognia, ze wszystkiemi niszczącemi i oczyszczającemi jego własnościami. Na mocy assocyacyi kontrastu Leta, ta hypostaza Styksu, kojarzy się z przerzuconą do podziemia ambrozyą-Mnemozyną, ustępując jej cokolwiek ze swych rysów (ψυχρὸν ὕδωρ), umiejscowiony zaś na ziemi Styks, na mocy tegoż prawa, kombinuje się z „żywą“ wodą, upodobnia się jej zewnętrznie i, łącznie z nią, daje początek baśni o „żywej“ i „martwej“ wodzie, która przechodzi z kolei do ustnej tradycyi ludów nowych i w niej dotychczas krąży.

* * *

Digitized by Google

Powyższe wyniki poszukiwań naszych dają nam, spodziewam się, prawo wypowiedzieć parę ogólniejszych myśli, które się same pod pióro cisną. Głównym argumentem, którego używano i, powiedzmy prawdę, nadużyto w tej kampanii przeciw klasycyzmowi, jaką przed paru laty prasa nasza podjęła, była mniemana martwota nauki klasycznej, jej oderwanie od życia i jego potrzeb realnych. Ileż to razy nasza t. zw. „oświecona“ opinia publiczna gorąco przyklaskiwała różnym błędnym rycerzom pióra, którzy ostrzem swego dowcipu — dowcipu przedewszystkiem — walecznie zwalczali starożytność, przedstawianą, jako swego rodzaju zakrzepłą i siłą tylko bezwładności stojącą skamieniałość, nikomu na nic nie potrzebną i co najwyżej dla poważnionych z życiem maniaków-filologów interesującą! I oto na paru przykładach przekonaliśmy się dostatecznie, iż bez gruntownej znajomości tego z a m a r ł e g o świata jest często wręcz niemożliwem poważne i owocne zajmowanie się tak niewątpliwie ż y w y m przedmiotem, jak współczesna ustna poezya ludowa: zrywając tedy z klasycyzmem, odrzucamy precz od siebie klucz do rozwiązania niezliczonych zagadnień, jakie folklor wraz z etnologią i etnografią, — te „par excellence“ nowożytne nauki, przed nami stawiają.

Uzupełnienia.

1) Do str. 338 (t. j. u s t ę p u, t r a k t u j ą c e g o o ψυκτήρια, r e f r i g e r i a). Że w chrześciańskich „miejscach ochłody“ rzeczywiście biło cudowne źródło, dowodzi choćby „Passio S. Perpetuae“. Czekając w więzieniu dnia kaźni, święta miewa widzenia. Jednej nocy widzi Dejnokrota, zmarłego niedawno młodocianego brata swego, „wychodzącego z miejsca ciemności, gdzie było z nim i wielu innych spragnionych i gorączką palonych“ (ἐκ τόπου σκοτεινοῦ, ὅπου καί ἄλλοι πολλοὶ καυματιζόμενοι καὶ διψῶντες ἦσαν). Znajdowała się tam sadzawka pełna wody, brzeg jej jednak tak wysoki, że dziecię wody zaczerpnąć nie mogło (c. 7). Perpetua modli się za brata, i niebawem widzi go „pięknie odzianym i zażywającym ochłody“ (ἀναψύχοντα). Kraj sadzawki zniżył się znacznie, „i płynęła z niej cią-

Digitized by Google

gle wodą, na kraju zaś była złota z nią czara. I zbliżywszy się, Dejnokrates pić z niej począł, w czarze zaś nie ubywało. I nasyciwszy się, igrać począł, weseląc się, jako dzieci (ἔῤῥεεν δὲ ἐξ αὐτῆς ἀδιαλείπτως ὕδωρ. Καὶ ἐπάνω τῆς κρηπῖδος ἦν χρυσῆ φιάλη μεστή. Καὶ προσελθὼν ἤρξατο... πίνειν, ἡ δὲ φιάλη οὐκ ἐνέλειπεν c. 8, porówn. także „Passio S. S. Marian. et Jacob. c. 6). — Wraz ze źródłem żywota i drzewa żywota przeniesione zostało do zagrobowego miejsca szczęśliwości. W innem widzeniu tejże św. Perpetuy zdaje się jej, iż przeniesiona została na arenę, gdzie niebawem ma ponieść męczeństwo. Olbrzymi mąż w purpurze każe jej walczyć ze smagłym egipcyaninem, obiecując w nagrodę zwycięstwa zieloną gałąź ze złotemi jabłkami (ἤνεγκεν δὲ καὶ κλάδους χλωροὺς, ἔχοντας μῆλα χρυσᾶ i dalej: αὕτη δὲ ἐὰν νικήσῃ αὐτὸν, λήψεται τὸν κλάδον τοῦτον). Perpetua walczy, ściera łeb przeciwnikowi i otrzymuje nagrodę (c. 10, według O. v. Gebhardta, Acta martyrum selecta, Berlin, 1902).

2) Do str. 352 (t. j. ustępu, mówiącego o zabójczych własnościach wody Styksu). — Styks, jako pierwiastek śmierci, występuje wyraźnie u Wergiliusza (Aen. V 854 sq.). Sen kropi sternika floty Eneaszowej wodą Styksu i Lety, i ten wnet pada w nurty morskie i tonie.

3) Do str. 357 (t. j. ustępu, traktującego o pokarmie śmierci). Podobne wyobrażenie spotykamy także na wyspach Nowej Zelandyi. Kobieta pewna, która, w śnie letargicznym pochowana, zbudziła się i powróciła do swoich, opowiadała później, że dusza jej, zeszedłszy w przepaść, przez starca w łodzi przewieziona została do krainy umarłych, gdzie znalazła swych krewnych. Ojciec, dowiedziawszy się, że zostawiła na ziemi dziecko, każe jej wrócić na świat, a w tym celu nic jeść jej tam nie pozwala, bo „spożywając strawę umarłych, samaby żyć przestała". (Traditions of New Zealand, p. 150, cytow. przez Jana Karłowicza w dziele „O człowieku pierwotnym" str. 60—1).

4) Do str. 372 (t. j. ustępu, mówiącego o skojarzeniu się wody śmierci i wody życia). Opowieść o dziwnej wodzie, której żadnem naczyniem zaczerpnąć nie można, żyje dotąd w ustnej tradycyi nowogreków, która jednak motyw ten wiąże nie z wodą śmierci, a z wodą życia. W ciekawych „Παραδόσεις", — podaniach lokalnych ze zbioru Mikołaja Politisa (Ateny, 1904, tom I), czytamy, co następuje: (Nr. 979): „Woda nieśmiertelności (τὸ ἀθάνατο νερὸ) bije wysoko na jednej górze i stacza się

Digitized by Google

w dół, po drodze jednak rozwiewa się w mgłę (ἐγινότανε ἀχνός). Gdy zaś kto, chcąc zaczerpnąć jej, dzban w nią zanurzy, wnet takowy rozsadza". Jedynie kopytem konia, co nigdy podkuty i osiodłany nie był, zaczerpnąć jej można. Ponieważ jednak konia takiego znaleść niepodobna, „nikt wody tej nie pił i wszyscy umieramy". — Jak to mówiliśmy poprzednio, woda śmierci, na mocy assocyacyi kontrastu, kojarzy się z wodą życia, staje na jednym z nią poziomie, poczem następuje naturalna wymiana zewnętrznych atrybutów: tak u Apulejusza (Met. VI 14) „martwej" wody Styksu strzegą smoki, i przynosi ją orzeł, tak w nowogreckiem podaniu „żywa woda" kruszy wszystkie naczynia i tylko w końskie kopyto ująć się daje.

5) Do str. 369 (t. j. ustępu mówiącego o ziemskich lokalizacyach Styksu). — Dzięki zjawieniu się ostatniej części „Greckiej Mytologii" O. Gruppego, jesteśmy obecnie w stanie do naszej listy ziemskich umiejscowień Styksu dorzucić jeszcze trzy nowe, a mianowicie: 1) Styks w Efezie (Achill. Tat. VIII 12—4); 2) w Egipcie (Callimach. frg. 561) i 3) w Arabii (Phot. Bibl. Cod. 242 p. 348 Bekk, według Damaskiosa).

Digitized by Google

Digitized by Google

G 132

14 DAY USE
RETURN TO DESK FROM WHICH BORROWED

LOAN DEPT.

This book is due on the last date stamped below, or on the date to which renewed.
Renewed books are subject to immediate recall.

1 Aug'63SB

REC'D LD

JAN 5'65 -6 PM

U.C.L.A.

DUE
14 DAYS AFTER RECEIPT
NON-RENEWABLE
INTERLIBRARY LOAN

JAN 11 1965

DAVIS
INTER-LIBRARY
LOAN

AUG 25 1967

OCT 31 1973

REC'D CIRC DEPT

SEP 15 1984 1 6

RECEIVED
AUG 17 1984
CIRCULATION DEPT.

MAR 18 '74

LD 21A-50m-11,'62
(D3279s10)476B

General Library
University of California
Berkeley

Digitized by Google

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C042645295

497468

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google